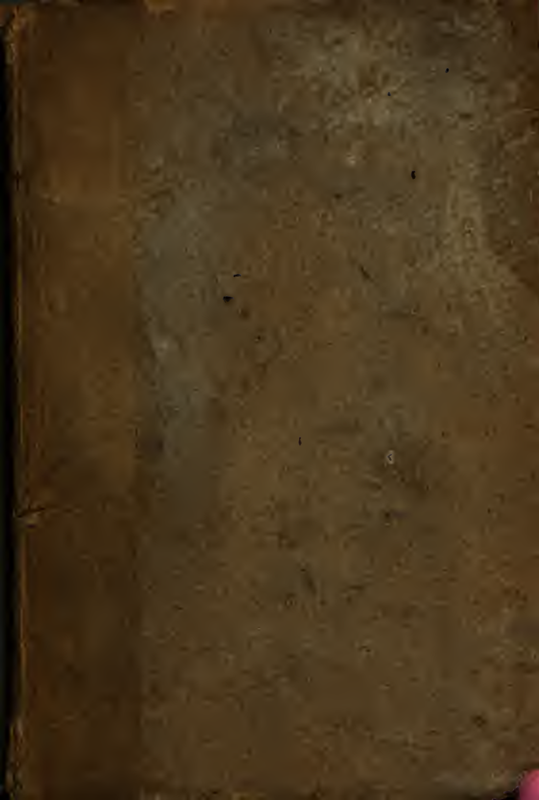
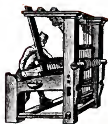

ADNOTATIONES
BIBLIORVM SACRORVM
INTERPRETATIONI
A
SEBASTIANO CASTELLIONE
SPARSIM SVBIVNCTAE
HIC VERO COLLECTIM EXSCRIPTAE
CVM
CONTINVATIONE HISTORIAE
AB ESDRA AD MACHABAEOS ET
INDE VSQVE AD CHRISTVM
NEC NON
EIVSDEM DELINEATIONE REIPVBLICAE
IVDAICAE EX IOSEPHO
ACCESSIT IN NOVA HAC EDITIONE
SVPPLEMENTVM HISTORIAE
A CHRISTO AD VLTIMVM EXCIDIVM
HIEROSOLYMITANVM
EX LVDOVICI CAPELLI
HISTORIA APOSTOLICA
QVI BREVE HISTORIAE IVDAICAE COMPENDIVM EX IOSEPHO
ADIECIT EXCERPTVM
IAM EX PRIMIS EDD DENVO EMENDAVIT
IO. LVDOLPH. BŸNEMANN
REG. BIBLIOTH. ET GYMN. MIND. RECTOR.

LIPSIAE
SVMTIBVS SAMVELIS BENIAM. WALTHERI
CIↃ IↃCC XXXVIII.

QVAE VIA SIT RECTA AD INTELLIGENDAS SACRAS SCRIPTVRAS.

Vemadmodum homo conſtat ex corpore et anima, ita vt ſit corpus animæ domicilium: ita conſtant ſacræ litteræ ex littera et ſpiritu, ita vt ſit littera quoddam quaſi ſpiritus domicilium. Et quemadmodum hominis corpus videre, et vocem audire poſſunt beſtiæ; ſed eius animum aut orationem perſpicere nequeunt, quippe quæ non ſint eadem anima præditæ, cuius oculis ita cernere valeant: ſic ſacrorum ſcriptorum, (quæ ad verum hominem inſtituendum atque condendum prodita ſunt,) litteram videre et verba audire poſſunt impii: ſed quis ſit litteræ ſpiritus, et quo ſpectet diuina mens, ii ſoli intelligunt, qui eo ſpiritu præditi ſunt. Impii quidem non magis eum vident, quam beſtiæ ſermonem hominum, quorum tantum voces paucas, et eas vix intelligunt, exclamationes, increpationes, adhortationes, minas. Sic impii vident in ſacris litteris quid narretur, quid iubeatur aut vetetur: ſed ſpiritum et quaſi medullam litteræ non habent. Vt enim hominis negotia ſolus hominis ſpiritus nouit: ſic Dei negotia nullus ſcit, niſi Dei ſpiritus, et quem ſpiritus docuerit. 2. Cor. 2. Docet autem

tem is ſpiritus neminem, niſi docilem: hoc eſt eos, qui per fidem ad Chriſtum, iuſtitiam noſtram accedunt, humiles, demiſſi, et parati, relicto iudicio carnis et ſua voluntate, Dei voluntati obtemperare. Hæc demonſtrari poſſunt multis oraculis et exemplis, ex quibus nonnulla adducam, vt ostendam peccatum, humanamque ſapientiam et amorem ſui, in cauſſa eſſe, vt homines res diuinas non intelligant: et quo quisque longius ab iis recedit, eo magis rerum diuinarum eſſe peritum.

Primum et maximum oraculum eſt, quod Adam, antequam peccauit, habebat Dei diuinarumque rerum cognitionem, adeo vt beſtiis nomina ſecundum ſuam cuique naturam indiderit, et ortum feminæ ex ſua dormientis coſta creatæ ſtatim cognouerit, ac de ea vaticinatus fuerit. Idem poſtquam peccauit, carnisque iudicium et ſenſum ſecutus eſt, incidit in tantam ignorantiam, vt ſeſe a Dei conſpectu absconderet inter arbores: quæ certe magna cæcitas erat, velle Dei, omnia videntis, oculos latere. Ac quod in Adamo, idem in eius quoque poſteritate deinceps factum eſt, vt ſi qui fuerunt Deo credentes et obedientes, hos Deus adſciuerit et ſuam voluntatem eis patefecerit: aliis non item. Exemplo ſunt Henochus, qui quum ſecundum Dei voluntatem viueret, raptus eſt ad Deum: et Noa, qui quum eſſet ſui ſæculi iuſtiſſimus, ostendit ei Deus ſuum de diluuio inſtitutum, rem ſane maximi momenti: quod idem fecit poſtea in Abrahamo, vt ei ſuam circa Sodomam et Gomorram voluntatem patefaceret, cuius rei cauſſam ipſe Deus tradit hanc: (Geneſ. 18.) Egone vt Abrahamum celem de eo, quod ſum facturus? quum ſit Abrahamus gentis maximæ et potentiſſimæ futurus auctor, quumque in eo omnes orbis nationes ſint felicitandæ; nam certo ſcio, ſuis eum liberis, et porro ſuæ in poſterum ſtirpi præcepturum eſſe, vt, ad Iouæ normam vitam dirigentes, iuſtitiam colant atque ius, vt Ioua Abrahamo promiſſa præſtet. Idem ſcripſit Dauid: (Pſal. 25.) Si quis homo eſt, inquit, qui Iouam metuat, huic ille viam demonſtrabit, quam eligat

et

et ipse in bonis versabitur, et eius posteritas terram possidebit. Iouæ metuentibus patefiet eius arcanum atque fœdus. Item illud (Psal. 119.) *Sapientiorem me, quam sunt hostes mei, reddidit tua disciplina, quam perpetuo habeo: plus sapio, quam mei doctores vniuersi, quod oracula tua mea sunt meditatio. Senes intelligentia supero, quod tua mandata teneo: ab omni via mala contineo meos pedes, vt tuis dictis paream, cet.* Item Solomo (Prou. 1.) *Iouæ metus, inquit, caput est scientiæ: sapientiam disciplinamque stulti contemnunt.* Et idem Sap. 1. *In malitiosum animum non intrat sapientia, nec habitat in corpore peccatis obnoxio. Sanctus enim disciplinæ spiritus fugit dolum, et ab imperitis cogitationibus abigitur, et iniustitiæ aduentu confutatur.* Et Siracides Eccl. 1. *Sapientiæ plenitudo est metuere Dominum, eaque homines fructibus suis exsaturat: suam domum omnem suis deliciis, et cellas prouentibus replet, quod vtrumque Dei muneris est ad felicitatem pertinens. Sapientiæ corona est Domini metus, pacem germinans et salutarem incolumitatem: cuius amatores gloria abunde exhilarat. Sapientiæ radix est, metuere Dominum: rami autem grandæuitas.* Item Eccl. 3. *Multi quidem præstantes sunt, sed modestis patefiunt arcana.* Item Eccl. 43. *Fecit omnia Dominus, deditque piis sapientiam.* Et Esaias cap. 8. *Prome oraculum: obsigna disciplinam apud discipulos meos.* Et idem cap. 29. *Postquam in Israelitarum flagitia inuectus est, quæ in caussa erant, vt diuinam doctrinam intelligere non possent, sic loquitur: nam vos Ioua ea veterni aura obruit.* Item in Ezechiele cap. 43. *post descriptionem templi, (in quo Christianæ religionis arcana adumbrantur) sic vatem adloquitur Deus: Tu homo expone Israelitarum generi templum, cet.* Et Danielis cap. 12. *Expurgabuntur, dealbabuntur, et explorabuntur multi, et impie agent impii, nec intelligent vlli impii: at periti intelligent.* Et Oseæ 13. *Qui sapiens et prudens erit, cet.* Item in Novo Testamento eadem traduntur. *Christus externos non nisi per parabolas, hoc est, figurate et tectis verbis adloquebatur: suis autem discipulis, hoc est, credentibus, caritate præditis, obedien-*

dientibus et eum ſequentibus omnia poſtea ſeorſum exponebat Matth. 11, 7. Ioan. 5. Paulus ipſe rem totam paucis verbis abſoluit 1 Cor. 2. Nam quis hominum ſcit hominis negotia, cet. vsque ad finem. Ex his aliisque multis locis adparet, Dei mentem et arcana conſilia, in ſacris litteris latentia, ſolis fidelibus, piis et religioſis Deique ſpiritu præditis eſſe nota. Eſt enim Deus Rex, qui ſua conſilia non niſi fidelibus amicis ſuis patefaciat, quemadmodum reges ipſos mundanos facere videmus. Itaque licet obſeruare ab orbe condito, non niſi pios admiſſos eſſe in Dei conſilium. Supra commemoraui Henochum, Noam, Abrahamum: idem licet dicere de Iſaaco, Iacobo, Ioſepho, Moſe, Ioſua, Samuele, Dauide, ceterisque vatibus et apoſtolis, Dei ſeruis, quibus, ſiue illitterati, ſiue litterati fuerunt, voluntatem ſuam patefecit Deus, et mentem ad intelligendas ſcripturas aperuit. Lucæ 24. Impii vero et ſuo iudicio nitentes, etiamſi omnes litteras tenuerint, litterarum ſpiritum numquam intellexerunt, ſed potius perſecuti ſunt, quemadmodum eis exprobrat Stephanus Actorum 7. O duriceruici, cet.

Quod ſi quando impii vaticinati ſunt, aut de rebus diuinis et ſpiritualibus locuti ſunt, quales commemorari poſſunt Balaamus, Saulus, Caiaphas, ſcribæ et phariſæi, tamen ii Dei mentem et ſpiritum non vere intellexerunt, ſed ſic de rebus ſibi ignotis locuti ſunt, vt ſi quis Gallus, Germano verba præeunte, germanice dicat ea, quæ ipſemet non intelligat. Videtur hoc indicare Chriſtus, dum dicit: in cathedra Moſis ſedent ſcribæ et phariſæi: quæ dicunt, facite: dicunt enim, et non faciunt. Atque idem de iisdem alibi: Sinite eos: cæci ſunt, cæcorum duces: iubetque eorum fermentum caueri. Quaſi hoc dicat: Quod Moſis præcepta docent, eis obediendum eſt: ſed quod eorum præceptorum mentem et ſpiritum, qui a me profertur, non vident, ſed repudiant, cæci ſunt. Exempli gratia: Scripſit Moſes: honora tuum patrem atque matrem: hoc dum docent, obediri debet. Sed dum hoc idem præceptum ſuis ſophiſmatis adulterant, et natos a vera parentum honoratione ſua falſa et auara interpretatione abſtrahunt,

cæ-

caci sunt, Deique praeceptum violant. Matth. 15. Iidem dum docent ritus et sacrificia, ex praescripto Mosis obeunda, sequendi sunt: sed dum me, qui illorum rituum et sacrificiorum mentem et spiritum aperio, reiiciunt, et litterae inani scientia inflati eam tenacius retinent, litterae veritatem atque sensum, et Dei voluntatem repudiant, neque legem vere intelligunt: si enim intelligerent, certe Christum, qui finis legis est, non respuerent. Neque vero solum impii non intelligunt Dei spiritum, sed et si quis est, cui sit aliqua data eius cognitio, is nisi in ea dat operam vt crescat, amittit eam ipsam, quam habuit cognitionem: id quod indicat Dominus, dum iubet ei, qui non fenerauit, eripi minam, et ei dari, qui habet decem: nam habenti dabitur, et ab eo, qui non habet, etiam hoc ipsum, quod habet, auferetur. Id videmus accidisse Saulo, qui quum Dei spiritum haberet, eo propter suam inobedientiam priuatus est, euasitque propterea septies deterior, quam fuerat vmquam.

Quae quum ita sint, ego omnes, qui animum ad sacrarum litterarum studium, cognoscendamque Dei voluntatem adplicare volunt, exhortor, vt id faciant, qua via quoque modo fieri debet. Primum vt vera esse credant, quae ibi scripta sunt: nam nisi credent, non intelligent, sed sacras litteras profanas ducent. Deinde, (qui fidei fructus est,) vt voluntatem suam voluntati Dei subiiciant, parati facere, quidquid iusserit Deus, siue id sit dulce siue amarum: siue leue siue graue, siue facile siue difficile. Est enim ea natura fidei, (per quam servari nos oportet, et sine qua Deo placere non possis,) vt hominem non solum iustificet, et ei peccatorum remissionem per Christum conciliet, sed etiam, nouum ei conciliando spiritum, eum potestati diaboli eripiat, et Dei seruitio emancipet. Fides, inquam, corda purificat, hominemque ex iniusto reddit iustum, ex inobediente obedientem, ex carnali spiritualem, ex terrestri caelestem, ex impio pium: breuiter ex vetere homine et filio tenebrarum facit nouam creaturam et lucis filium, qui, abiectis operibus tenebrarum, induat arma lucis, et iustitiae fructificet, sicut antea fructificauit iniustitia. Hac igitur

fide

fide et mente et voluntate si quis præditus ad sacrarum litterarum studium accedet, is siue eruditus erit siue ineruditus, siue pauper siue diues, siue mas siue femina, (personarum enim rationem non habet Deus,) eas vere intelliget, et cum fructu leget, fietque inde indies melior, et ibi eos cælestis sapientiæ thesauros latere mirabitur, quos numquam suspicatus erat. Sin aliquis voluntati suæ obedire, et humanam, hoc est, stultam sapientiam retinere, neque suis vitiis et peccatis renuntiare volet, sed tantum vel credere vel exsequi, quantum eius libidini et carni libebit, is sua praua voluntate cæcatus, sacrarum litterarum spiritum non videbit: sed eas non sequens, verum ad suam libidinem trahens atque torquens, et inde suis peccatis præsidia et tegumenta et patrocinia vndique conquirens, nihil aliud consequetur, quam inanem litteræ cognitionem, qua inflatus, reddetur indies quo peritior eo perditior, vt habet germanicum prouerbium. Hoc accidisse videmus scribis et pharisæis, qui quum sacras litteras profiterentur, et in earum lectione et studio essent adsidui, tamen quia vitiis et voluntati et iudicio suo renuntiare noluerunt, ab earum mente et spiritu vsque adeo aberrarunt, vt Christum, earum verum diuinumque interpretem rucifixerint: atque hoc idem accidet omnibus sic animatis et sic compositis, vt illi fuerunt. Quare agite, o vos omnes, qui sacros hos libros in manus sumitis, abiicite profanos animos: credite Deo: renuntiate voluntati vestræ, et vos submisso, sequaci, obsequenti et plane puerili, hoc est, docili animo sic informandos Deo tradite, vt puer ludimagistro facit: atque eodem animo Deum adsidue orate: nec prius desistite, quam optata fueritis consecuti: nam quisquis quærit, inuenit, et qui petit, obtinet, et pulsanti aperitur. Hac vna via Dei voluntatem percipietis, et secundum eam viuentes, vestramque repudiantes, et contra vos ipsos pugnantes, per fidem, in Iesu Christo seruatore mundi collocatam, peruenietis ad vitam æternam.

ADNO-

ADNOTATIONES BIBLIORVM SACRORVM INTERPRETATIONI A SEBASTIANO CASTELLIONE SPARSIM SVBIVNCTAE HIC VERO COLLECTIM EXSCRIPTAE CVM ARGVMENTO IN SINGVLOS LIBROS.

GENESIS.

IN TOTVM GENESEOS LIBRVM ARGVMENTVM.

Vniuersi creatio. Diei septimi religio. Homo in pomario, rerum dominus. Arbor negata. Formata mulier. Amborum lapsus. Anguis miser a Seruatore. Adamus exsul. Abeli cædes. Enos pius. Adami mors. Translatus Enochus. Arca. Diluuium. Noæ vinea, ebrietas, irrisio, mors. Babeli turris, lingua multæ. Abrahami error, ara, fames, discrimina cum Lotho dissidia, cum Abimelecho gratia, fides. Ex Agara spuria proles: ea in heram insolens, fugiens. Cum circumcisione fœdus. Absoluta Abrahami et Saræ nomina: horum conuiuæ angeli: promissa proles. Anus risus. Minæ in Sodomæos, horum furor, summum exemplum, incendium caleste. Lothi fuga: coniugis calamitas: illius incestus. Isaacus natus, circumcisus, victima, sponsus. Secundæ Abrahami nuptiæ, mors. Ismaelis gens, mors. Iacobus et Esaus gemelli: vis huius venalis, subrepta felicitas. Iacobi scala, votum. Iacobi seruitus, merces, fuga. Rachelis rapta idola. Iacobi ad fratrem dona, lucta: vnde Israel: vitiata Dina. Sichemitæ circumcisi, mox cæsi. Rubeni incestus. Isaaci finis. Iosephi insomnia, seruitus. Iudæ cum Tamare incestus. Fames in terris. Iosephi fauor, castitas, calumnia, carcer, visorum peritia, in fratres benignitas, ars, clementia, in patrem pietas. Regis in senem merita. Aerarii per Iosephum locupletatio. Iacobi vaticinium de Christo moribundi, mors, funus in Aegypto. Iosephi mors.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 5. *Exstitit ex vespere et mane dies primus.)* Id est, exstitit dies primus, qui constat ex nocte et die. Hic enim pars pro toto ponitur, vt apud Danielem vesperomatutina, pro diebus: et apud poetas quatuor autumni pro quatuor annis dicuntur. Incipit autem dies a vespere, quod tenebræ ante creatam lucem fuerunt, eumque ita Hebræi auspicantur: quod idem olim facere Gallos tradit Cæsar, et Germanos Cornelius Tacitus.

6. *Liquidum inter aquas)* רקיע a diducendo dictum: significat liquidum, quod tantum ab aere siue cælo differt, quantum lux a die, aqua a mari, siccum a terra. Nam quum hoc aquam superiorem ab inferiore diuidat, et constet, aquam inferiorem esse mare, necesse est, vt hoc liquidum sit aer, qui etiam a poetis latinis liquidum vocatur, hebraico more, quod elementum mari coniunctum est. Quod enim duo extrema vel disiungit, vel coniungit, id vtrumque tangit. Aqua autem superior est pluuia, quæ quamquam supra totum liquidum, id est, supra totum cælum non est, tamen vt supra liquidum dicatur, satis est, si habet infra se liquidum. Nec vero consentaneum est, Mosem, quum hic de aquis nominatim loqueretur, nullam fecisse pluuiæ mentionem, quæ res est non parui momenti, et cuius mentionem Sibylla de mundi creatione loquens fecit; nec non Iosephus Mosem interpretans, dicit cælum factum esse pluuium. Nec aliud est, pluuiam supra liquidum dici, quam latine aquam cælestem. Itaque Plinius principio libri 31. de aquis ita loquitur: scandunt in sublime, et cælum quoque sibi vindicant, ac nubium obtentu vitalem spiritum strangulant, quæ caussa fulmina elicit, ipso discordante mundo. Quid esse mirabilius potest aquis in cælo stantibus? Hæc Plinius. Eodem modo in 2 Reg. 21. dicitur aqua de cælo destillare, hoc est pluuia. Est autem animaduertendum, quod græce aer et æther et ὀυρανὸς dicitur, id ab Hebræis vno liquidi, siue cæli nomine comprehendi. Latini quoque totum hoc cæli nomine comprehendunt. Quod si quis peruicacius negat, hoc, de quo hic Moses loquitur, id esse, quod græce aer, latine cælum dicitur, ostendat, quidnam sit id, quod mare a superiore aqua diuidit, et quomodo vocent Hebræi aerem. Aliud, quod aquas diuidat, nihil est. Aerem Hebræi nomine græco hodie vocant. Quid, antequam esset lingua græca? id est, ante turrim Babel, quum sola esset hebræa? nullumne rei tam vulgaris habebant nomen? aut si habebant, cur non exstat in sacris litteris? At exstat profecto: estque tam idem רקיע et שמים, id est liquidum, aut aer, aut cælum, quam siccum et terra; nec alia de caussa שמים, id est, cælum ab aquis deductum nomen habet, quam quod pluuiæ sedes est. Itaque scribit Moses, in diluuio apertos fuisse cæli meatus. Hinc volucres cæli, id est aeriæ. Cælum autem secundo die fuisse creatum, ostendit Moses, qui dicit, Deum iussisse secundo die, vt exsisteret liquidum, atque idem docetur 4. Esdr. 6. his verbis: secundo die aeris auram creasti. Nam quod in propositione Moses cælum terræ præponit, dignitatis, non creationis habet rationem. Idem enim cap. 2. dicit: Quum terram cælumque fecisset Deus; vbi terram cælo anteponit. Ex quo patet, verborum ordinem non semper eumdem esse, quem temporis. Et vero consentaneum est, terram tamquam fundamentum, prius esse factam. Nec necesse est, cælum, quia sit præstantius, propterea prius esse creatum; nam et bestiæ et stirpes, quæ sunt homine viliora, tamen ante hominem sunt creata.

9. Ad-

9. *Adpareret siccum)* Quod Latini per neutrum, id Hebræi, qui neutrum genus non habent, aliquando per femineum dicunt. Hanc ob caussam vetus interpres vertit arida, et græcus ξηρά.

11. *Pareret terra stirpes)* In hebræo est תדשא, quod, si licet verbum fingere, significat stirpare, id est, stirpes creare: vt si dicas: stirpet terra stirpes; quomodo dixit Aristoteles in tertio de generat. animal. ὠοτοκοῦσι τέλειον ᾠόν, quomodo et viuere vitam dicimus; qualia sunt hæc gallica, enfanter, veler, cochonner: quæ latine sic redderentur, puerum, vitulum, porcellum parere. Multa sunt in sacris litteris talia, vt iurare iusiurandum, peccare peccatum, quæ sunt latino more dicenda: id quod semel adnotasse, sit satis. Sunt autem stirpium tria genera, arbores, frutices et herbæ: sed frutices in arboribus comprehendit Moses. Vocat autem arbores fructiferas, et herbas frugiferas, non quod sint omnes fructuosæ, (quamuis omnes semen habeant,) sed quia earum proprium est fructus ferre: vt quum pisces dicunt squamigeros poetæ, quod piscium propriæ sunt squamæ, non tamen omnium. Præterea his verbis fetifica vis datur stirpibus, eodem momento, quo creantur, quæ vis animalibus separatim data est.

20. *Natatiles animantes)* Græci ἑρπετὰ, Latini reptilia verterunt. Sed eodem verbo vtuntur etiam in eis, quæ ex terra quarto die orta sunt, vt, reptilia et ex aqua et ex terra orta esse videantur, id quod absurdum est. Hebræum est שרץ quod Leuitic. 11. dicitur de piscibus, & de volucribus multipedibus, deque serpentibus. Nos tam late patens verbum non habemus. Sunt tamen hæc, vt rei natura, ita verbis quoque apud Latinos etiam confinia. Nam et nare per aera aues poetice dicuntur, et Dædalus remigio alarum Insuetum per iter gelidas enauit ad arctos. Igitur ex aqua orti sunt pisces, et volucres tum bipedes tum multipedes: ex terra autem pecora, bestiæ terrestres, et serpentes, quæ serpentes, verbo רמש significantur, quod tamen alibi moueri significat, et Psal. 104. natare.

26. *Faciamus hominem)* Videtur cum filio suo loqui, de quo sic Sibylla l. 8.

Huius consilio namque olim primitus vsus,
Sic ait omnipotens: Faciamus imagine, fili,
Ambo de propria mortalia semina ducta.
Nunc ego curabo manibus, tu denique nostram
Effigiem verbis, vt opus commune struamus.

26. *Qui dominetur)* In hebræo est in plurali, Dominentur. Sed quum de toto genere loquatur, nihil refert, vtro numero vtare, dum loquendi consuetudinis rationem habeas.

CAP. II. Quæ in hoc toto capite traduntur, ea ante Sabbatum suis quæque diebus facta sunt. Sed Moses volens operi sexti diei perpetuam historiam attexere, quum in Sabbati commemoratione interpellaretur, sexto die creationem hominis breuiter perstrinxit; quam eamdem iterum post commemoratum sabbatum adgreditur maiore exordio. Non enim, quod post sabbatum commemoratur, idem post sabbatum factum est, quum omnia sex diebus facta sint.

3. *Creauerat feceratque)* Ad verbum, creauerat faciendo (nam lamed sæpe gerundium facit, vt 2 Reg. 19, 7. לאהבה amando) vbi duo verba eiusdem notionis ponuntur, vt in 1 Corinth. 12. ἤγεσθε ἀπαγόμενοι pro ἤγεσθε καὶ ἀπήγεσθε. Quale est Ciceronis illud: De manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ceciderunt; hoc est, delapsa sunt, et ceciderunt.

4. *Ioua Deus)* Ioua facrofanctum Dei nomen eft, a verbo, quod effe fignificat, deductum, (vt ipfe Mofi in rubo declarat,) nomen tantæ maieftatis, vt Iudæi, fi quando id legendum occurrat, Adonai legant, quod Dominum fignificat. Hinc factum puto, vt Septuaginta κύριον fint interpretati, quorum interpretationem fecuti funt Apoftoli. Docebant enim religionem, non linguam. Nos autem, qui, (quoniam vita breuis eft,) linguam cum religione coniungere conamur, nobis interdictum non putamus, ne cum illis in vita confentientes, in fermone difertos fequamur, et Dei nomen proprium hebræum, (ne quid de eius maieftate decedat,) adhibeamus: quod quum in aliis propriis nominibus quauis in lingua fieri foleat, id nobis in hoc denegari iniquum videtur. Nam quod negant quidam, hoc facrum nomen fas effe legi, hoc fuperftitioni iudaicæ relinquamus. Si enim Mofi fcribere fas fuit, et nobis legere fas eft. Neque enim fcripfit non legenda. Qui autem dicunt, hæc puncta vocalia, quibus notatur, non effe eius propria, facile refelluntur verbis inde deductis, Iofaphat, Ioram, Halleluia, Efaias etc. Quamquam nihil hoc refert. Neque enim verbi vis in latino fermone fita eft, quomodocumque efferas, neque in hebræi fermonis punctis vocalibus, fed in etymologia, quæ manet eadem, vtcumque pronunties. Ceterum fi quis hoc nomen reformidat, per me licet Iudæos imitetur, et vbi Iouam inueniet, legat Dominum, ficut illi Adonai. Hoc quidem commoditatis habebit in translatione noftra, quod non dubitabit, vbi Ioua, vbi Adonai fcriptum fit in hebræo, quod faceret, fi Iouam interpretati effemus Dominum.

6. *Exhalauit ex terra vapor)* videlicet die tertio, quum iuffit Deus ftirpes nafci.

16. *Eique ita præcepit.)* Vtrumque alloquitur. Nam et cap. 1. vbi res eadem breuiter attingitur, dicitur Deus eis, non ei, efum permififfe ftirpium; et capit 3. Eua plurali numero dicit, Deus nos guftare vetuit; quemadmodum Lotus refpicere prohibetur, quum tamen id ad vxorem quoque pertinere, pateat ex pœna. Eft autem hic narrationis ordo. Adamum Deus finxit: deinde adductis ad eum beftiis, Euam formauit: poftea eos in pomarium intromifit, vbi fructuum efum permifit, quæ omnia die fexto facta funt.

17. *Nam fi ea vefceretur.)* [redacted]כי pro fi ponitur et alias fæpe, et 4. Ruth. et 2. Reg. 2.

23. *Os de offibus, et caro de carne.)* Poteram vertere, (vt et primum feceram,) membrum de membris, et corpus de corpore. Nam [redacted]עצ et בשר non femper os et carnem, fed fæpe membrum et corpus fignificant, vt Pfalm. 6. et 38. vbi dicit vates, fe offibus et animo ægrum effe. Neque enim ægrota funt offa, quæ quum neruos non habeant, non fentiunt. Et in Leuitico fæpe iubet Deus homini lauare carnem fuam, id eft corpus. Quid illud quod verterunt, Offa mea ficut cremium aruerunt? Nam membra morbo, non offa, arefcere dicuntur. Item, Et exultabunt offa humiliata: id eft, membris et corpore exfultabo. Iam mulier viri membrum, et corpus de viro fumtum recte dicitur, quæ et integrum corpus eft, et caput habet virum. Itaque Paulus. 1. Cor. 6. fic interpretatur, nam et μέλη, hoc eft membra vocat, quæ hic verbo [redacted]עצ declarantur, et σῶμα et σάρκα idem vocat: ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐστιν· ἔσονται γάρ, φησιν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Quod ad verbum fic fonat: Qui copulatur cum fcorto, unum corpus eft. Erunt enim, inquit, duo in carnem vnam. Sed quia ex offe, id eft ex cofta, facta eft Eua, malui fic transferre.

23. *Hæc*

23. *Hæc vocabitur mulier.)* Hebraici verbi ea ratio est, quasi tu a viro dicas viraginem. Et paullo post quod vxorem vertimus, idem verbum est. Sed quia mulier pro vxore latine dici non solet, cum hebræum verbum vtriusque sit commune, alio nobis vtendum fuit.

Cap. III. v. 8. *Ad Zephyrum.)* In Hebræo est לרוח היום ad ventum diei. LXX videntur legisse : הים ad ventum maris, id est, occidentalem, qui Zephyrus est : verterunt enim τὸ δειλινὸν, id est, vespere, vt sit vespertinum pro occiduo.

16. *Aerumnis.)* הרן est pariendi dolor, qui græce ὠδὶν vocatur : nos eius proprium nomen non habemus.

20. *Viuentium omnium mater)* Hebræis homines a vita aliquando denominantur, Latini mortales adpellant. Sed hic propter nominis rationem mortales dicere non licuit. Adde quod in nomine Viuens, siue de homine, siue de Deo dicatur, multa possunt intelligi, quæ in nomine mortalis non possunt.

22. *Periculum est ne)* Ad verbum, Etiam ne : quæ reticentia est. Hoc modo loquuntur aliquando Galli. Tale est illud Matth. 25. μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν, ne forte non satis sit nobis et vobis. Et illud Roman. 11. μή πως οὐδὲ σοῦ φείσηται, et Aristot. ἠθικ. νικο. ἐν τῷ κ. cap. 1. μήποτε δὲ τοῦτο οὐ καλῶς λέγεται. et c. 3. μήποτ᾽ οὐ λέγουσι τὸ αἴτιον.

CAP. IIII. v. 7. *Certe si recte facies, litabis)* Hebraice : si recte facies, elatio : scilicet erit, id est impetratio ; quem hebraismum Galli exprimunt, quum dicunt exaltari pro litare, id est, sacrificando aut supplicando impetrare, être exaucé. Est autem hæc sententia : certe (hoc enim significat הלוא, nec semper est interrogantis) si recte facies, sicuti frater tuus, ego te, sicut eum, respiciam. Sin minus, noxa, et peccati pœna, et ipsum adeo peccatum tibi, tamquam foribus accubans, imminet, quod peccatum a tuo pendebit imperio. Nam recte faciendo id superabis, vt tuus frater, qui ab eo non læditur : praue autem faciendo, superaberis. Quare si vis fraternæ socius esse felicitatis, esto et virtutis. Vt enim qui peccat, seruus est peccati : ita qui recte viuit, peccati dominus est. Huiusmodi locutio est Num. 32. Nisi ita feceritis, scitote vos in Iouam peccare, futurumque, vt vestrum peccatum vos inueniat : id est, vt pœnas detis. Esse autem masculini generis חטאת, patet ex adiectiuo רבץ, ne quis forte neget cum relatiuo posse conuenire.

19. *Qui primus tabernacula habitauit)* Principio pastores tabernacula habitabant, et subinde locum mutabant, ex quo Scenitæ dicebantur, vt est apud Plinium. Huius ergo rei auctorem hunc tradit Moses.

22. *Si quem ego hominem plagis)* Moses in recensendis Caini posteris, insignia eorum facta aut dicta obiter adnotat. Igitur Lamechi nobile documentum narrat hoc. Homicidium ita nefarium habetur Deo, vt statuerit, si quis etiam Cainum hominem fratricidam, occiderit, eum tanto esse supplicio dignum, vt si septies mori posset, septies sit interficiendus. Quid ergo æquum est fieri in cæde hominis non homicidæ? Si ego hominem plagis, si quem mortalem vulneribus interficerem, (geminata sententia est, vt in sententiosis dictis fieri solet,) id est, si quis hominem aliquem interficeret, (vtitur enim prima persona pro quauis, vt Paulus, vbi ait : si linguis hominum loquerer, et angelorum, etc.) cum Cainum, hominem nefarium, occidere tam detestabile sit, vt septuplione sanciatur, profecto, (sic enim litteram Vau interpretor, quæ sæpe est concludentis, vt Ezech. 33.) in Lamecho, id est in

eo, qui hominem quempiam non homicidam occideret, pœna esset multo grauior. Quod autem verto, Si interficerem, cum sit in hebræo præteritum: sciendum est, Hebræos præterito vti pro coniunctiuo, vt et alibi fit, et Iob. 3. et Psal. 44. et Iud. 8. et Ierem. 37. Item quod verto mortalem, in hebræo est ילד, a nascendo denominatum: quod quamquam fere iuuenem significat, tamen hic non ætatis habetur ratio, sed nascendi conditionis, quemadmodum cap. 16. dicuntur omnes ילדי domus Abrahami circumcisi, id est omnes vernaculi, cuiuscumque essent ætatis, et Num. 13. ילדי הענק, id est, Enaquini; vt sit idem quod בני הענק, vt paullo post dicuntur. Et Esa. 2. ילדי נכרים, id est extranei. Nec absurdum est, omnes natos dicere, pro omnes mortales, præsertim hic, vbi cum eadem sententia diuersis verbis iteraretur, quum verbum significantius in priore parte esset occupatum, in posteriore satis fuit aliquod poni, quod esset cognatum: id quod fit in Psalmis frequenter. Apud Esdram quoque lib. 4. cap. 4. sic legitur: quis natorum poterit facere, vt me interroges de his? id est, quis mortalium? id quod ex hebræo videtur esse translatum.

CAP. VI. v. 2. *Hominum potentissimi)* In hebræo est, Deorum filii. Sed vtuntur substantiuis sæpe pro adiectiuis, quæ rariora habent: vt sint Deorum filii, pro diuinis, id est, præstantibus, vt etiam in Psalm. 82. dii siue diui vocantur iudices, et aliorum gubernatores, et Iob. 41. potentes: sicut Galli a Deo ea denominant, quæ in suo genere excellunt: vt ignem Dei pro luculento: hominem Dei, pro diuino et religioso: quemadmodum et Latini diuinum Platonem dicunt. Filii autem vocabulum sæpe idem est quod homo: vt filii Israel, id est homines, aut viri Israelitæ: filii hominis, id est homines, vt Galli dicunt, enfant de Lyon, pro Lugdunensi: enfant de ville, pro ciue: enfant perdu, pro homine profligato; et Græci, υἷες Ἀχαιῶν, pro Achæis: et ἰατρῶν παῖδες, pro medicis. Sic hoc loco deorum filios putaui adpellatos. Si quis tamen veriorem aliquam interpretationem habet, nolo vt mea hæreat: nam verba sunt ambigua, et ego dubito.

3. *Non perpetuo contendam.)* Indignum existimauit se, qui esset animus et Deus, cum hominibus, qui essent corporei et mortales, tamdiu rixari. Propterea statuit hominum vitam decurtare. Dicitur autem cum hominibus contendere et pugnare Deus, cum eorum sceleribus, (quibus nihil est diuinitati repugnantius,) irritatur. Quum igitur homines essent, qui et vitam, quam ducebant longissimam: et vires, quas immensas habebant: et multitudinem, qua plurimum poterant, ad omne flagitiorum genus conferrent, et in dies deteriores fierent: statuit Deus huic malo occurrere, præfinito breuiore viuendi spatio, vt minus diu viuendo, minus multa flagitia possent committere sicuti solent quædam ciuitates suorum magistratuum tyrannidem breuitate aut infirmitate potestatis impedire. Sed primum diluuii remedium tentauit, vita statim ad semissem fere accisa, nam post diluuium nati, ante quingentesimum annum moriebantur, quum ante superarent nongentesimum. Deinde linguarum fecit diuortia. Postremo, quum illa non satis essent, fecit quod erat minatus. Itaque Abrahamus sexagenarius senex est, quum eius tritauus Heber 464. annos vixerit. Habes vitæ breuitatem. Nec impedit, quod nonnulli etiam post Abrahamum centum viginti annos excesserunt. Nam et multi Mosis tempore octoginta annos superabant, quem tamen vitæ humanæ modum statuit ille Psalmo 90. Satis est enim, hunc esse iustum et vulgarem viuendi modum: nec ita exi-

liter

liter ad calculum reuocandi sunt anni, non magis quam litora. Hunc locum eodem modo interpretatur Iosephus. Adde quod hæc vnius hominis ætas occulte indicare videtur totius humani generis ætatem, si fiant anni Iubilæi.

14. *Ex terebinthina materia.)* Terebinthum tradunt materie esse lenta, et fideli ad vetustatem, in Syria proceram, apud Damascum insignem: quæ materies sola vngi velit, meliorque oleo fiat, eiusque baccas esse sulphurosas, id quod ad nominis rationem pertinet, nam hæc arbor Gopher, sulphur autem Gophrit dicitur. His rebus adductus, terebinthum verti. Nam pinus, (hanc enim putant esse quidam,) aliud nomen habet, neque tamen de terebintho prorsus adfirmo, sed certius nihil habeo.

15. *Longitudo trecentos cubitos pateat, etc.)* Huius arcæ dimensionis eadem proportio est, quæ hominis supini iacentis, vt me quidam Italus docuit. Erat enim ea arca imago quædam hominis mortui iacentis, et tamen reuicturi, ac resurrecturi, qua de re vide 1. Pet. 3. ad finem, item quæ a Paulo scripta sunt de baptismo.

16. *Ipsam arcam superne in cubitum absoluito.)* Hunc locum antea non intelligebam, idque in tribus primis editionibus in margine adnotatum est. At nunc in libellum incidi Ioannis Butheonis Delphinatis, impressum Lugduni 1559. cuius libri titulus est de arca Noe, in quo libello totam arcæ rationem, bene vereque, meo iudicio, explicat, vt hunc quoque locum declarat; itaque secundum eius sententiam locum hunc sic explano: Facito vt tecti, (quo arcam absolues,) culmen adsurgat in vnum cubitum.

CAP. VIII. v. 4. *Super montes Ararat)* Sibylla montem hunc tradit in Phrygia esse, his verbis:

Hinc vbi fatalis trabs huc illucque natauit,
Murmure cum rauco ponti iactata fluentis,
Adpulit exiguæ terræ, tandemque quieuit.
Adsurgit Phrygiæ mons quidam in finibus atræ,
Arduus alta petens, Ararat quem nomine dicunt,
Quod fatale fuit illic euadere cunctis.

7. *Emisit coruum, qui egressus reuertit.)* In græco et latino negatur reuertisse. Inde natum gallicum prouerbium: Corui nuntium: quo notatur is, qui missus non redit. Vtra sit lectio verior, non adfirmo. Sibylla quidem rediisse negat.

CAP. IX. v. 5. *Vestri quidem sanguinis, cet.)* Sensus est: Hominis necem et in ipsos homines, et in bruta vindicabo, (id quod facit per magistratum, quum iubet etiam bestiam, si hominem occiderit, necari,) brutorum autem necem in homines non item.

CAP. XVII. v. 18. *Vtinam modo facias, vt propagetur Ismael.)* Ad verbum sic: Vtinam coram te viuat Ismael. Coram autem, aut in conspectu esse dicitur, quod est in potestate, et ab aliquo efficitur, efficiue potest, vt supra cap. 13. dicebat Abrahamus Loto: Tota terra est in tuo conspectu: hoc est, tibi exposita est, tibi patet, vtere ea tuo arbitratu. Item 2. Paral. 6. Non deerit tibi homo de meo conspectu, qui sedeat in solio Israelitarum: hoc est, efficiam, vt numquam desit de tuis posteris, etc. Viuendi autem verbum hoc loco de generis propagatione dici, perspicuum fit ex iis, quæ mox ad hæc Abrahami verba Deus respondet.

CAP. XVIII. v. 3. *Noli me præterire.)* In hebræo est: noli tuum seruum præterire; sed hunc hebraismum lingua latina respuit: gallica retinet, vôtre seruiteur. Quod autem vnum salutat, id facit, quoniam dominum salutare

lutare singulari numero solet hebræa lingua, etiam si plures sint: quod idem postea facit Lotus.

7. *Qui eum* facere *properet.) Facere vitulum*, pro *mactare* positum est: quod loquendi genus frequens est apud Catonem et Varronem.

10. *Anno vertente.)* In hebræo est, Tempore vitæ siue vitali, quod, (vt arbitror,) significat anno proximo: quoniam vita, id est, ætas, annis, non diebus aut mensibus numeratur: Nam et superiore capite dixerat: hoc proximi anni tempore.

13. *Tum Ioua Abrahamo.)* Animaduertendum est, hic tres esse genios siue angelos: quorum duo Sodomam mittantur, vnus cum Abrahamo loquatur, & Ioua adpelletur, neque Sodomam eat: qui quisnam sit, in Exodi cap. 3. Deo volente dicemus: Homines autem vocantur, quod humanas induerant figuras. Quod autem hic comedunt & bibunt, quum spiritus carnem et ossa non habeant, quæ corporeis pascantur alimentis, hoc quale sit, patebit ex Tob. 12. vbi sic loquitur Raphael: Nam quod me, quamdiu vobiscum versatus sum, comesse et bibere vidistis, species fuit, quæ vestris oculis obuersabatur, quum reipsa neque comessem, neque biberem.

30. *Quæso te, Domine, ne ægre feras.)* In hebræo est: Ne ægre ferat dominus meus. Sed hoc in vocatiuum conuerti, vt latino more loquerer: quod idem sæpe facio.

CAP. XX. v. 4. *Etiamne insontes interficies.)* In hebræo est: Etiamne gentem iustam? Eodem modo locutus est Virg. Vigilas ne deum gens Aenea? quum de vno loqueretur. Et gallice sic, Dois tu faire mourir les gens de bien? etiam si quis de vno loquatur.

12. *Mea soror ex patre est.)* Hoc est, consanguinea, (sic enim loquuntur Hebræi,) Thara meo patre prognata: sed non matre mea, nam non eadem matre nati sunt Abrahamus et Saræ pater Haran. Verum ambiguitas in hebræo sermone est, quæ in latino non esset, si consanguinea diceretur.

13. *Sed quum me Deus a domo paterna abstraheret.)* In hebræo est: Quum me dii abstraherent. Nam quia Dei vocabulum אלהים pluralis est numeri, positum est etiam verbum in eodem numero, vt et infra cap. 35. et 1. Reg. 28. vbi sic ad verbum loquitur saga: Video diuos adscendentes de terra. Nam eam de vno loqui, patet ex ipsa narratione, quod dicitur Samuelem conspicata, et Saulus quærit, quæ sit eius species. Sic loquuntur et Latini in nominibus singulari carentibus, quæ in alienam linguam per singularem numerum interdum transferenda sunt: vt si nuptias vertas γάμον aut Hochzeit.

14. *Pecora et boues.)* צאן ouium et caprarum generale est, vt græcum μῆλον et latinum balantes, a voce denominatum. Sed quia durius esset, malo aut pecora dicere, vt Plinius: aut vtrumque ponere. Quamquam alicubi balantes adpellabo, vt significantius interpreter.

16. *Qua tu tui pudoris defensione.)* In hebræo est: Quod quidem tibi erit tegumento oculorum apud omnes, qui tecum sunt, & apud omnes, et purgationi, siue defensioni. Tegumentum autem oculorum dictum est, pro defensione pudoris: quoniam pudicæ solent velari, propter virorum verecundiam: vt Rebecca, quum Isaaco occurrit: quum impudicæ virorum adspectum nihil vereantur. Est igitur hic sensus: Nummos dedi, non tibi, ne videar pretium dedisse pudoris: sed tuo viro, homini honesto: qui eos profecto non accepisset, si te a me corruptam putaret, ne suæ coniugis pudorem

rem vendidiſſe putaretur. His nummis volo teſtatum, te a me eſſe integram: atque hoc tibi defenſioni erit, ſi quis forte te vituperet. Quod autem verto, Apud alienos: in hebræo eſt, Apud omnes. Sed quoniam iam dixerat Tuos, hic intelligendum eſt, Alienos: id quod ſæpe fit, vt quum dicit Balaamus, Israeliticum populum non habitum iri inter gentes: hoc intelligendum eſt, inter ceteras gentes, et quum iubet Chriſtus, ea nos hominibus facere, quæ nobis fieri velimus: intelligitur, aliis hominibus.

CAP. XXIIII. v. 14. *Ea ſit, quam tu Iſaaco tuo deſtinaſti.)* Meus, tuus, ſuus, noſter, veſter, hebraice dici non poſſunt, niſi vocibus, quæ hæc ſignificant, coniunctis cum nominibus ſubſtantiuis iisque adpellatiuis. Hinc fit, vt ſi coniungenda ſint cum propriis nominibus, addatur aliquod ſubſtantiuum nomen adpellatiuum, quod ſit capax pronominis. Itaque ſi dicendum eſt: Iſaacus tuus, (vt hoc in loco,) quoniam id hebraice dici non poteſt, additur ſeruus, aut cultor: neque enim dici poteſt יצחקך, Iſaacus tuus. Idem fit et in populus. Nam quum dicendum eſt, Israelitæ tui, quoniam dici non poteſt ישראלך, dicitur populus tuus. Neque tamen nego, et Iſaacum Dei ſeruum et Israelitas populum et eſſe et recte dici. Sed hoc conor oſtendere, poſſe hæc interdum ad latinam conſuetudinem accommodari. Quemadmodum enim, ſi, quod latine dictum eſſet Iſaacus tuus, in hebræum verteretur, ita vertendum eſſet, Iſaacus tuus ſeruus, aut amicus: ita, quod hoc modo hebraice dictum eſt, id ſi latine vertatur, debet Latinorum more dici. Atque vt ille, qui ita latina hebraice redderet, non eſſet reprehendendus: ſic ego, dum et hunc et ceteros hebraismos transfero, veniam mihi dari æquum cenſeo. Huiusmodi loquendi rationes videre licet et in noſtris linguis, nam quod latine dicitur, Saluta Petrum noſtrum: hoc gallice ſic redditur: Recommande moy a notre amy Pierre. Item, Viſit ſuos. Il eſt allé voir ſes gens: et Germanice Er iſt zu ſeinem Völcklein gangen. Nec diſſimile eſt quod dicimus, Sanguinem pauperum bibere, Boire le ſang de pauvres gens; neque enim latine recte diceretur, Bibere ſanguinem pauperum gentium.

49. *Si in animo habetis hoc beneficio atque officio dominum meum demereri.)* Quod verti Officio, in hebræo eſt אמת, quod proprie fidem, aut verum ſignificat. Iam vt latine, verum eſt, pro æquum eſt, dicitur: ſic etiam hebraice אמת. Atqui æquitas iuſtitia eſt, quæ in ſuum cuique tribuendo conſiſtit: in quo ineſt officium, a quo officioſi dicuntur benefici, et qui, quod facere debent, faciunt. Eodem modo loquitur infra capite triceſimo ſecundo.

CAP. XXV. v. 18. *Quum ad obitum vsque ſuis omnibus fratribus inuitis conſtitiſſet.)* Ad verbum, Contra ſuos fratres omnes cecidit: hoc eſt: vsque ad caſum et mortem perſeuerauit atque ſtetit, vt ſi dicas: In hac ſententia moriar: id eſt, ad mortem vsque perſeuerabo. Adludit enim ad id, quod capite 26. dixerat Hagari angelus, Iſmaelem in fraterna ſimultate perduraturum.

CAP. XXVII. v. 19. *Vt mihi bene preceris.)* In hebræo eſt, Vt mihi bene precetur anima tua. Iam anima pro perſona ſæpe ponitur: vt quum dicuntur in Aegyptum deſcendiſſe animæ 70. id quod Latini dicunt, Capita. Galli hebraismum hunc retinent: dicunt enim, Il n'y a ame, pro, nemo adeſt: et, ma perſonne, pro, ego ipſe.

29. *Et ex eadem tecum matre nati.)* Id eſt, fratres, qui hic a matre denominantur, alibi a patre. Eſt autem ſublimius dicendi genus, quam eſt vulgaris oratio. Itaque geminantur ſententiæ, et is adhibetur ſermo, qui apud nos vel poeticus, vel certe non vulgaris eſt.

39. *A terra pinguitudine aberit.)* Alii vertunt : In pinguitudine erit. Sed quum non poſſit pater Eſão dare, quod Iacobo dedit, idque ipſum Eſaus ploret, et poſtea fratri propterea mortem minetur, neceſſe eſt, vt hunc locum aliter intelligamus. Iam pater Iacobum frumento muniuerat, et muſto: quod ſi Eſaum ſoli vbertate, et cæli rore munit, eadem confert. Si autem eadem conferre poteſt, quid eſt, quod ille dolet? Quid doleam alterum ſole frui, quum mihi nihil detrahat? Nam quod in epiſtola ad Hebræos ſcriptum eſt, Iſaacum vtrique bene precatum eſſe: fateor, fauſtæ precationis eſſe, quod dicitur Eſaus aliquando viciſſim Iacobi iugum excuſſurus. Id quod factum legitur 4. Reg. 8. vbi Idumæi, qui antea Iudæis ſeruiuerant, defecerunt ab eis. Iam, vt verba oſtendamus a nobis eſſe, legitur משמני, id eſt, ab pinguitudine ſiue ſine pinguitudine: quo modo Pſal. 109. legitur ad verbum: Mihi genua labant præ inedia, meumque corpus tabeſcit משמן, a pinguitudine : hoc eſt, defectu pinguitudinis, et præ macie: et Ier. 48. מכח ſine viribus; et eiusdem 10. מדעת, ſine cognitione: hoc eſt, per inſcitiam; et Lamen. 4, 9. מתנובות שדי, frugum penuria. Latine quoque a aut ab ſignificat abſque et abeſſe: vt quum dicimus, Ab re, et græce, ἀπὸ τρόπου, ἀπὸ πατρίδος, et μελεηνάων ἀπὸ νηῶν: et compoſite amens, abeſſe: ἀπογίνεσθαι.

45. *Ne forte vtroque veſtrum orber aliquando.)* Id eſt: Ne ille te interficiat, deinde vel aufugiat, vel capite det pœnas; quo facto, vtroque priuarer. Quod autem verto למה ne, id ſæpe faciendum eſt: neque enim ſemper eſt interrogantis, non magis quam הלוא, vt et multis aliis in locis patet, et 1. Reg. 20. Item quod verto Aliquando, id in hebræo eſt Vno die: quem hebraismum habent Galli.

CAP. XXIX. v. 20. *Quod ſpatium ei breuiſſimum viſum eſt, etc.)*

Atqui nox longa, quibus mentitur amica, diesque
Longa videtur opus debentibus: et piger annus
Pupillis, quos longa premit cuſtodia matrum.

Sed hic ſenſus eſt: Iacobus Rachelem præ amore tanti faciebat, vt ſeptennii ſeruitutem breuem eſſe putaret, qua tantum præmium conſequeretur. Nihil enim durum eſt, quod fit libenter.

CAP. XXX. v. 37. *At Iacobus ex populeis, cet.)* Totius huius loci ſenſus eſt: Virgas ex parte decordicatas, et ideo verſicolores, in alueis ponebat, in quarum contemplatione pecudes ſalirentur, itaque verſicolores fetus ederent. Deinde fetus illos ante ſaliendas pecudes eadem de cauſſa collocabat. Sed ne nihil Labani reliquum fieret, ſi omnis fetura verſicolor eſſet, lacinias, id eſt, greges ſibi ſeparatim ex enato verſicolore pecore faciebat, easque ab vnicoloribus pecoribus ſegregabat, quæ vnicoloria pecora erant Labanis: eaque propterea minus generoſa, quod Iacobus ad minus generoſorum admiſſuram virgas non deponebat, et ideo illa fetus ſui et colore et genere ſimiles edebant.

CAP. XXXI. v. 5. *Qui erat antehac.)* In hebræo eſt: Vt heri nudius tertius: cuiusmodi hebraismo etiam Græci vtuntur: χθὲς καὶ πρῴην; et Cato de re ruſtica eo ſenſu dixit, pridie.

50. *Nemo apud nos adeſt.)* Confirmantur pacta hominum teſtimonio: eadem, ſi nemo teſtis adfuit, negari poſſunt. Paciſcitur ergo Laban cum conditione, in hanc ſententiam: Si tu filias meas durius habebis, Deum conteſtor,

testor, hæc pacta tam perinde fore, ac si nemo hic adesset: id est, fore irrita. Non absimile est illud: Quod scis, nescis: id est, perinde age, ac si nescias.

CAP. XXXII. v. 25. *Eius cauum femoris perstrinxit.*) Putaui aliquando esse poplitem. Sed mihi dixit Iudæus quidam, esse cauum femoris ad inguen, quum eum interrogassem, quonam neruo abstinerent.

32. *Neruo contrahente.*) Quidam nerui membra adducunt atque contrahunt, vt qui sunt in posteriore femoris parte, qui per poplitem tibiam contrahunt. Hi si quo adfectu contrahuntur, vt extendi non possunt, membra porrigi prohibent. Hinc est Iacobi claudicatio, vt propter neruum breuiorem factum femur extendere non posset.

CAP. XXXIII. v. 19. *Centum quessitis emit.*) Quessitam fuisse nummum puto non vilem: id quod tum ex hoc loco coniicio, tum ex Iobi capite vltimo: vbi scriptum est, Iobo amicos singulas dedisse quessitas.

CAP. XXXVII. v. 29. *Postea Ruben ad puteum reuersus.*) Ruben (vt narrat Iosephus historicus) Iosepho in puteum demisso discesserat, neque venditioni adfuerat. Deinde noctu reuersus, vt fratrem subduceret, eo non inuento, conquestus est apud fratres, a quibus rem didicit.

36. *Pharaonis eunucho, magistro equitum.*) Eunuchos reginis præficiebant reges, homines castratos, ne illas stuprarent. Sed paullatim obtinuit vsus, (sicut ego suspicor,) vt eunuchi dicerentur præfecti, quamuis non euirati; sicut Latinis senatores, quamuis non senes. Nam si castratus erat Potiphar, quorsum ei vxorem? aut quid Pharaoni opus erat eo castrato, qui reginæ non famularetur? Quod autem magistrum equitum verto, non magistrum laniorum, aut coquorum, vt alii et Iosephus, qui ἀρχιμάγειρον: in caussa est, quod 4. Reg. 25, 8. hoc eodem nomine vocatur Nabuzaradan, cui incendenda Hierosolyma mandata est: quod munus profecto non est magistri laniorum, aut coquorum. Itaque illic idem Iosephus rectius vertit στρατηγόν. Nominatur autem Hebræis a mactando רב טבחים, et שר טבחים, fortasse, quod supplicia sontibus irrogabat, sicut hodie qui gallice dicitur le prevost du mareschal.

CAP. XLI. v. 16. *Sine me, Deus tibi, Pharao, salutaria respondebit*) Ad verbum legitur: Sine me, Deus respondebit pacem Pharaonis. Sed nomen שלום non solum pacem declarat, sed etiam salutem: vt est in Daniele, in Epistola Nabuchodonosoris: Nabuchodonosor gentibus, pax vobis multiplicetur: (sic enim vertunt) id est, salutem plurimam dicit. Sed de hoc alias. Est autem hæc sententia: Ego tibi salutaria respondebo, sed huius responsionis auctor erit Deus.

44. *Digitum contra tuam voluntatem proferet.*) Id est, quidquam audebit. In hebræo est, manum pedemue mouebit. Sed eiusmodi hebraismi sunt in nostram loquendi consuetudinem mutandi: qualis est ille cap. 14, 23. Neque pilum, neque calcei corrigiam a te capiam: quod latine dicitur, Ne pilum quidem; item: Neque bonum, neque malum: pro, Ne verbum quidem, aut nihil omnino: et illud, Nec ad dextram, nec ad sinistram: id est, nullam in partem: et multa huiusmodi; quod ideo hic commemoro, ne deinceps eadem mihi sint subinde dicenda.

CAP. XLII. 30. *Et eos numero exploratorum habuisset.*) Ad verbum legitur. Et posuit nos pro exploratoribus. Sic 1. Reg. 1. Noli me ponere apud improbos, hoc est, improbam putare. Latini quoque ponere pro existimare dicunt, vt voluptatem in bonis rebus ponere; et pone, ita esse.

CAP. XLIIII. v. 1. *Liberaliter cum eo potauerunt.*) In hebræo est: Inebria-

ti

ti ſunt: ſed id verbum non ſemper inebriari ſignificat, ſed ea notione dicitur in bibendo, qua ſatiari in comedendo. Et in Eſ. 49. ad finem dicuntur ſanguine inebriari, qui ſanguinem bibunt.

CAP. XLVIII. v. 20. *Per vos bene precentur Iſraelitæ.*) In hebr. eſt: Per te. Sed quum vtrique dicatur bene ominari, et græce dicatur ἐν ὑμῖν, malui per pluralem vertere. Eſt autem hic ſenſus: Opto vobis tantam felicitatem, vt deinceps, qui volet alicui bene precari, veſtra in precando nomina adhibeat.

CAP. XLIX. v. 4. *Non excelles.*) Rubenis erat, fratres, vt ætate, ſic etiam ceteris rebus antecellere. Sed quia patris concubinam ſtuprauit, ius illud amiſit. Neque hoc ſolum de ætatis prærogatiua intelligo, ſed etiam de hominum numero, quo ab aliis ſuperata eſt tribus Rubenia, quod idem Moſes Deuter. 33, 6. prædicit his verbis: Viuet Ruben, non morietur, ſed erit numero paucus.

6. *Eorum nolim aut in fidem vitæ mea veniat, aut in ſocietatem honos committatur.*) Quod verto Fidem, in hebræo eſt arcanum. Eſt autem hæc ſententia: Nolim vitam meam eorum arcano (id eſt, fidei: nam quibus fidimus, eorum in arcana et penetralia intrare non dubitamus) committere. Nam mihi facerent, vt fecerunt Sichemitis, quos contra datam fidem peremerunt. Nolim item honorem meum eorum ſocietati concredere; ſunt enim perfidi, qui illis promiſſa non præſtiterint: id quod dedecori eſſet etiam mihi, ſi eſſem eorum ſocius. Loquitur autem per primam perſonam pro quauis, vt ſit hæc ſententia: Non eſt tutum, eis fidem habere vel vitæ vel honoris. Quomodo loquitur Virgilius:

Ne mihi tum molles ſub dio carpere ſomnos, Neu dorſo libeat nemoris iacuiſſe per herbam: id eſt, Periculoſum eſt eo tempore ſub dio dormire aut iacere. Quod autem dicit, Murum ſubruerint: ſignificat eorum nefariam in Sichemam irruptionem. Deinde quod ſequitur, Eos inter Iacobeos diſtribuam: hoc ſignificat: Sunt inter alios diſpergendi, vt minus poſſint ad nocendum coire. Modus eſt loquendi, quum quis dicitur aliquid feciſſe, aut facturus eſſe, quod factum aut futurum dicit. Vt Virg. de Sileno.

Tum Phaetontiadas muſco circumdat amaræ
Corticis, atque ſolo proceras erigit alnos.

Neque enim id faciebat Silenus, ſed factum canebat. Talem figuram inuenies et apud Ezechielem, initio cap. 43.

De Iuda, quod eum catulo leonis ac leoni comparat, vaticinatur de virtute bellica eius tribus. Quod autem dicit, non defuturum de eius interfeminio rectorem: circumlocutio eſt ſeminis, quod inter femina, id eſt, femora emittitur. Sed hebræa verba ſunt ſignificantia, מבג רגליו, de inter pedes eius (vt ita loquar, docendi gratia) nam pes ſignificat totum crus: quo fit, vt non male vertiſſe videar, Interfeminium. Eadem loquendi ratio eſt Deuteronom. 28. vbi de menſtruis loquitur, inter pedes fluentibus. Eſt igitur ſenſus, non defuturum de eius ſemine, qui regat, ac imperium teneat. Hoc enim ſignificat מחקק ab חקק decernere. Quod deinde ſequitur, Donec veniat ſoſpitator: in hebræo eſt שילה quod ab שלה deductum ſignificat ſoſpitalem et felicitatis auctorem: id eſt Chriſtum Ieſum Dominum noſtrum, de Iudæ ſemine creatum: cuius in aduentu regnum ad Herodem, hominem alienigenam, id eſt idumæum transierat, quum ſemper antea Iudæa tribus aut imperium, aut certe ius imperii habuiſſet: id quod intelligens Herodes, conatus eſt Dauidicam ſtirpem funditus euertere.

Quod

Quod de vite dicit, siue palma (quæ eadem est: est enim gemina sententia) significat immensam vini copiam, quo Iudæis oculi rubeant (id quod fieri solet ex vini potione) nec non lactis, quo bibendo dentes albeant; non quia lacte bibendo reddantur albi dentes in perpetuum, vt vino oculi: sed quia tum, quum lac bibitur, dentes eo albescunt.

14. *Issachar asinus osseus.*) Quemadmodum tardus et durus asinus pastum nactus, mauult sarcinis premi, et succumbere, dum pascat, quam cedere: ita Isſachariani malent tributarii esse, quam bonam terram nacti deserere.

16. *Dan populum suum vlciscetur.*) Hoc volunt de Samsone dici, qui in eo similis fuit serpentis, quod Palæstinos ex improuiso magnis cladibus adfecit. Additur autem, Salutem a te exspecto Ioua: vbi Iacobus omnium Israelitarum nomine dicit, se a Samsone illo auxilium exspectare; nam hoc significat plerumque salus. Et de Samsone ita legitur Iudic. 13, 5. Incipiet Israelitas a Palæstinis seruare: id est, defendere, aut vindicare. Sicut Matth. 1, 21. dicitur, Christus populum suum a peccatis seruaturus, id est, defensurus et vindicaturus.

19. *Gadus a cuneo disiicietur.*) Gadus cuneum significat, quæ acies est in cunei formam instructa. Significat, Gadinos primum victum iri, sed tandem superaturos.

22. *Fecundus Iosephus.*) In hebræo est, Filius fecundus. Sed filius sæpe dicitur pro eo, quod Latini adiectiuo declarant: vt filius iræ pro puniendo: filius interitus, pro perdito. Atque id nomen etiam in stirpibus dicitur, vt hic. Adludit enim ad arborem, ad fontem satam; vt sit hæc sententia: Iosephus similis est arbori ad fontem satæ, et ideo fecundæ: adeo formosus, vt eius videndi studio puellæ in muros adscendant, vt fieri solet, quum plenæ spectatorum viæ sunt. Nec solum formosus, sed etiam fortis est, et continens: qui et fratrum et vxoris Potipharis telis, quasi quodam robustissimo arcu et brachiis restiterit, non sua vi ille quidem (neque enim potuisset euadere) sed a lacertis, id est, præsidio numinis (sic enim verto ·אביר quod fortem et inuictum declarat) Iacobi; vnde, id est, a quo numine, est pastor lapis Israelis, videlicet IESVS CHRISTVS, Israelitarum et pastor et fundamentum firmissimum. Deinde apertius declarat, quod sit illud numen. Tui, inquit, lacertorum tori, Iosephe, corroborati sunt a Deo patris tui, id est meo, qui tibi auxiliatus est in tuis rebus aduersis: ab omnipotente, qui idem te locupletabit omnibus, quæ et cæli temperie, et terræ bonitate (quorum neutrum sine altero satis est) procreantur: nec non tum mulierum, tum pecorum fetura atque lacte: quæ tui patris vbertates, quæ quidem montes vbertatis superant (quomodo latine dicimus, montes auri) et voluptatem collium sempiternorum, id est, diutissimorum: id est, quæ sunt quam abundantissimæ, exundabunt in caput tuum: id est, tibi cumulate contingent, qui es fratrum excellentissimus: (eius enim fuit ætatis prærogatiua, vt est 1. Paralip. 5.) Aequum est enim, vt, qui alios virtute superas, eosdem etiam felicitate antecedas. נזיר enim ab amputando et eximendo ductum, significat eximium, et ex aliis propter excellentiam segregatum: vt positum est Nah. 3, 17. quales erant Nazaræi (quod verbum hinc ductum est) homines Deo deuoti, et ex aliorum numero tanquam singulares quidam sepositi.

27. *Beniamin ceu lupus prædabitur.*) Significat, fore illam tribum venandi studiosam atque bellicosam.

EXO-

EXODVS.

ARGVMENTVM IN TOTAM EXODVM.

Iacobæi in Aegyptum. In eosdem tyrannus. Obstetricum pietas. Infantis Mosis proiectio, in aula sors, idem percussor, fugitiuus, in Madianitis maritus. Ad istum ex rubo Ioua, ad regem mandata. Ostentorum virga. Deus in Mosen. Regis diritas. Mosis & Magorum miracula. Ranæ, pedes, insecta, pecoris cædes, pustulæ, locustæ, caligo. Iniuncta præda. Pascha. Populi euasio post cædem Aegypti. Dei columna. Diuisum æquor. Regiarum copiarum submersio. Mosis canticum. Aquæ ex amaris dulces, coturnices, manna, e petra fons. Amalechitarum cædes. Iudices a Mose. Deus in monte formidabilis. Lex de sacris, de forensibus. Terræ quies. Feriæ annuæ. Fœdus cum sanguine. Tabernaculi forma, membra. Sacerdotium, sacra. Artificum industria. Tabulæ binæ. Vitulus aureus. Mosis indignatio. Tabulæ nouæ. Mosis ieiunium. Pro tabernaculo munera. Tabernaculi explicatio.

ADNOTATA IN

CAP. III. Qui hic Mosi adparet, idem angelus, aut nuntius, & Ioua et Deus vocatur in hoc capite, et Iudic. 2, 1. Idem Gen. 18, 1. 2. vbi Abrahamo adparet, Ioua dicitur. Idem Hagarem, in deserto errantem, et vt angelus, et vt Deus adloquitur, cap. 21, 17. Idem, quum Balaamo in asina equitanti occurrit, angelus vocatur: et tamen dicit, Balaami iter esse contra se institutum: id quod Dei, non angeli loquentis est. Eumdem Iacobus Gen. 32, 24. 29. et Deum vocat, et angelum. Ac ne singula prolixius persequar, plenæ sunt exemplorum litteræ: quare hæc res nobis paullo altius repetenda est. Principio, qui hic Mosem adloquitur, non videtur esse princeps ille, et Christi pater Deus: neque enim nuntius dici posset, quum neminem habeat, a quo mittatur, neque item angelus: nam Ioua non diceretur, quum hoc sit proprium Dei nomen, quumque is maiore auctoritate imperet, quam angelum conueniat. Quis ergo est? Is profecto, quem Paulus 1. Corinth. 10, 9. dicit a Iudæis fuisse tentatum, ideoque eos a serpentibus exstinctos: videlicet Christus, per quem Deus mundum et fecit et regit: quem Sibylla versibus illis, quos in primum caput Genes. posui, Filium Dei vocat, is est, qui Israelitas ex Aegypto eduxit, cum quo Moses et Elias in monte Taburo loquebantur, qui hoc loco Dei nuntius vocatur, quod a patre missus est: quoniam patris ipsius præsentiam mortales non ferunt. Idem Ioua dicitur ab הוה, quod esse significat, quoniam semper fuit, semper est, semper erit; sicut in Apocalypsi cap. 1, 8. dicitur: ὁ ὢν, ὁ ἦν, ὁ ἐρχόμενος: est enim vnum cum patre, eique coæuus; a quo omnium natura pendet. Eumdem Iouam vocat et Esaias 40, 3. quum de Ioanne baptista loquitur his verbis: Vox clamantis in desertis, parate viam Iouæ; et paullo post vers. 10. Ecce Dominum Iouam fortiter venientem, etc. Et Dauid Psal. 68. si quis eum diligenter legat, idem Deus dicitur, vt est; et vt Thomas Ioh. 20, 28. reipsa victus fatetur, Dominus meus, et Deus meus; et Paulus ad Rom. 9, 5. profitetur: A quibus (inquit) ortus est Christus, quod ad corpus attinet, qui est super omnia Deus laudandus in sempiternum. Et angelus Luc. 1, 16. Israelitarum Deum adpellat. Et Esaias cap. 9, 6. Deum fortem; et Sibylla quoque eum vocat Deum, his verbis lib. 8. pag 240. in Acrostichis de Christo.

Rex

Rex tibi nunc nostris descriptus in ordine summo.
Versibus, hic noster Deus est, nostræque salutis
Conditor æternus, perpessus nomine nostro.

Et in eodem libro Gabriel Mariam adloquens, pag. 256.

Accipe virgo Deum gremio intemerata pudico.
Sic ait: E cælo veniens mortales induit artus.

CAP. IIII. v. 24. *Ioua eum petebat ad necem.*) Moses vxori, vt videtur, morem gerens, (nam ea, quum Iudæa non esset, a circumsione abhorrebat,) filium non circumciderat. Eam ob rem Deus eum, tamquam vxori magis quam Deo obedientem, petebat ad necem. Sed Sephora caussam intelligens, filium circumcidit, eiusque præputium ad mariti pedes abiecit, maritum sanguinarium vocans, quod eius vitam filii sanguine redemisset.

CAP. VIII. v. 19. *Digitum esse Dei.*) id est, manum: pars pro toto, id est opus. Sic in octauo Psalmo, dicuntur cæli opera digitorum Dei: id est, manuum.

CAP. IX. v. 6. *Mortuo omnis generis pecore.*) Ad verbum legitur, Mortuum esse omne pecus: hoc est, pecora omnis generis; non tamen omnia, vt postea adparet in grandine et quadrigariis. Hoc pacto Gen. 24, 10. dicitur Abrahami dispensator in Mesopotamiam ferre omnia bona domini sui; et Act. 10, 12. dicuntur in illo vtensili, quod visus est sibi videre Petrus esse, omnia terrestria quadrupeda.

CAP. XII. v. 13. *Agnos aut hædos mansionatim sumant.*) Hebræum verbum vnum est, agnorum et hœdorum commune: sed hic verbi laboramus penuria.

8. *Cum cichoreis.*) Herba est Hebræis ab amaritudine dicta, vt et Græcis, qui πικρίδα verterunt. Latini intubum aut cichoreum vocant.

12. *Deque omnibus Aegyptiorum diis pœnas sumam.* In hebræo est, Iudicia faciam. Sed hominum iudicia sæpe ab effectu sunt separata: Dei iudicio et decreto coniunctus est euentus rei, quo fit, vt sæpe iudicium pro vltione, quæ iudicium consequitur, ponatur: quemadmodum ברך quum de hominibus dicitur, significat *bene velle*, aut *precari*: at quum de Deo, significat *fortunare* et *fecundare*, quoniam cum Dei voluntate res ipsa coniuncta est. Sumsit autem pœnas Deus de Aegyptiorum diis, quum Aegyptios, qui in eorum tutela erant, ipsis inuitis occidit. Neque tamen dii erant, quum sit vnus: sed deos humano more vocat, quidquid illud erat, quod pro Deo habebatur.

29. *Ab ipsius Pharaonis, qui in solio sederet, ad seruarum primogenitos.*) In hebræo sermone dubium est, vtrum Pharao, an filius in solio sedere, hoc est regnare, aut (si de filio) regnaturus esse dicatur. Sed quum auctor Pharaonem ancillis, summum infimis opponat, non dubium est, quin et Pharaonis opus (quod est, in solio sedere) ancillarum operi (quod est, molam trudere) opponat. Adde, quod præsens participium, quod sedentem sonat, pro sessuro non satis apte poneretur: Quod autem verti, in solio, in hebræo est solio suo, addito pronomine, quod apud nos est sæpe superfluum; sicuti quod paullo ante dictum est, Bacillos manibus tenentes, in hebræo est, Bacillos vestros; et cap. 21, 19. Foras baculo innixus iuerit, in hebræo est, Baculo suo, et 1. Reg. 18, 7. Saulus mille, decem superauit millia Dauid, in hebræo est, Suum mille, et sua decem millia.

CAP. XV. v. 1. *Iouam canto.*) Hoc est, cantamus: singularis pro plurali, quod sæpe fit etiam in prima persona, non solum apud Hebræos, sed etiam apud Græcos, præsertim in tragœdiarum choris: et apud Latinos, vt apud Liuium initio lib. 9. Decadis primæ.

3. *Ioua vir bellicosus.*) In hebræos est איש מלחמה, id est, vir belli.

belli. Sed intelligendum est, Hebræos adiectiua a substantiuis non habere, qualia habent Latini. Itaque vectem ferreum dicunt vectem ferri, et domum ligneam domum ligni: vt et Galli, Maison de bois. Sic igitur pro viro bellicoso, dicunt virum belli. Quod autem virum vocat, ostendit Iouam esse Iesum Christum, qui et Deus sit et homo: qui etiam Deut. 33, 8. vir adpellatur, de quo Matth. 1. Deo volente plura scribemus.

CAP. XVI. v. 15. *Man hu? quid hoc?* Man hu interpretantur Hebræi, donum est: sed non bene, mea quidem sententia. Primum hoc verbum pro dono nusquam alibi ponitur, nisi quod volunt mutilatum a מתנה, aut זמן. Sed hoc ludere est, vel potius alucinari. Nam hac ratione licebit quoduis verbum de quouis deducere, modo vel vnam litteram habeat cum illo communem. Praeterea non dicerent Hebræi, donum est, sed cibus est, et quidem cum articulo; non enim donum eis, sed cibum promiserat Deus. Ad hæc, quum dicat Moses, nesciebant enim quid esset: oportet in eo esse dubitationem et ignorantiam; quæ nulla esset, si dicerent, donum est. Sed bene verterunt Græci, et Hieronymus, Quid est hoc? cuius interrogationis ratio subiungitur, Nesciebant enim quid esset. Nec obest, quod man, non mah, legitur: Posuit enim Moses ipsam vulgi vocem, qui perperam sæpe pronuntiat. adde quod Man chaldaice significat quid. est enim idem, vt in Ps. 61. legitur. Eodem modo interpretatur Iosephus, τί τοῦτ' ἐστιν. Illud obiter dicam, mannum veteres Latinos appellasse bonum, teste Varrone: quod verbum videtur a manna deductum.

CAP. XVII. v. 16. *Quia Ioua manus signo admota est.*) Ad verbum sic legitur, Quia manus ad signum Iouæ: bellum est Iouæ cum Amalechitis in sempiternum. Reddit autem rationem nominis aræ, quam יהוה נסי vocauit, a נס, quod est signum, id est vexillum. Nam quod in hebræo legitur כס, mendum est, tum quia nominis ratio non redderetur, quia nomen *Iouanissi* non a כס deductum est, sed a נס: tum quia כס nihil significat, quamquam volunt positum pro כסא, id est solio: sed et puncta mutant, et vocem mutilant, et etymologiam atque sensum peruertunt: neque vllum locum habent, vbi ita sit positum, nisi hunc: qui quum sit controuersus, testimonio esse non potest. Iam quam facile נ in כ degeneraverit, ex figuræ similitudine intelligi potest. Iosephus quidem mecum facit, qui dicit, Deum a Mose *νικαῖον* nominatum, nimirum a victoria, quæ signa comitatur: nisi forte a נס *νικαῖον* dixit, ס in κ mutato: sicut a פסח *πάσχα*, eadem litteræ mutatione, sed adspiratæ: quæ ratio meæ lectioni consentit. Est autem hic sensus: Ioua manum signo admouit, ad Amalechitas delendos in sempiternum.

CAP. XIX. v. 23. *Certos ei terminos statuimus.*) Ad verbum sic legitur: Tu nos admonuisti his verbis: Defini montem, eumque lustra. Atqui non montem Deus definiri et lustrari iusserat paullo ante, sed populum; itaque non ההר, sed העם legendum videtur.

CAP. XX. v. 4. *Simulacrum vllius rei quæ exstet.* Ad verbum in hebræo ita legitur: Ne facito tibi simulacrum, et vllam figuram, quæ sit in cælo. Sed hoc sensu caret: non enim fit figura, quæ est in cælo, sed fit simulacrum figuræ, id est rei adspectabilis, quæ est in cælo. Itaque emendatius legitur Deut. 5, 8. vbi sine coniunctione ו legitur, לא תעשה לך פסל כל תמונה

Ne

Ne facito tibi ſimulacrum vllius figuræ, ſiue rei adſpectabilis : cuius verbi vim expreſſimus verbo Exſtet. Eodem modo ter loquitur Deut. 4. Nec diſſimile eſt illud Plin. 1. c. 3. Quoniam inde, (ſcilicet ex cælo,) deciduis rerum omnium ſeminibus innumeræ in mari præcipuæ, ac plerumque confuſis monſtrificæ gignantur effigies. Hæc Plinius, effigies vocans animalia ipſa, effigies habentia. Quod autem in hebræo eſt Tibi, ſuperuacaneum eſt, vt fere fit : vt quum ſæpe dicitur לך לך, I tibi, id eſt i : id quod Galli bene dicunt, Va t'en. Huius autem hebraiſmi ſimile habent Latini, ſed in prima perſona : vt apud Horat. Quid mihi Celſus agit ? Nonnumquam et in ſecunda, vt apud Ciceronem pro Sexto Roſcio : alter tibi deſcendit de palatio et ædibus ſuis. Igitur, Ne mihi feceris ſimulacrum : dici poſſet gallice : Ne me fay point d'image.

CAP. XXI. v. 13. *In eum forte fortuna incurrerit.*) In hebræo eſt, Deus eius manui iniecerit. Sed Deus pro fortuna hebraice ideo dicitur, quod, quæ putant homines caſu fieri, vtpote quæ non præuiderint, ea Dei prouidentia fiunt, cui nihil fortuitum eſſe poteſt. Græci quoque δαίμονα pro fortuna dicunt : inde εὐδαίμων, felix : et κακοδαίμων, infelix : et Cicero teſtatur, Deum fortunam vocari.

CAP. XXII. v. 29. *Fruges et liquorem tuum ne auertito.*) In hebræo eſt, Plenitudinem et lacrimam tuam : id eſt, fructus ſiccos et humidos, vt oleum & vinum, quorum prohibet decumas retineri.

CAP. XXIII. v. 12. *Natus ancillæ tuæ*) id eſt, ſeruus tuus. Sicuti columba natus, id eſt columbus : filii hominum, id eſt, homines.

15. *Azymalia ſeruato*) Sicut Latini veteres agonalia, floralia, liberalia, et cetera dixerunt : ego mihi fas putaui, azymorum feſtum azymalia dicere, meſſis meſſalia, conditionis conditalia.

CAP. XXV. v. 5. *Ligna cedrina.*) עצים שטים tradunt nonulli ligna eſſe cedrina : et recte, ſicut ego iudico. Quum ſit enim cedrus et odore ſuauis et tempore æterna, et cariem numquam ſentiat, non video, quo ligno melius hæc fieri potuerint. Græci quoque verterunt ξύλα ἄσηπτα, ligna imputrefacta : quod idem ſecutus eſt Ioſephus, quæ natura nulli magis conuenit, quam cedro. Sed quum ſint eius duo genera, puto hic de cedro magna dici, quæ cedrelate dicitur. Nam altera ארז vocatur.

16. *In ea arca oraculum, quod tibi tradam, ponito.*) עד non ſolum teſtari aut teſtificari ſignificat, ſed etiam monere, vt eſt poſitum ſupra cap. 19. Hinc διαμαρτύρεσθαι pro admonere dicitur, vt 2. Tim. 2, 14. Quum autem Deo dicitur, ſignificat oraculum reddere, quod eſt Dei monitum et reſponſum, quomodo et hic, et cap. 29. et 30. ponitur : hinc עדות, quod nos oraculum vertimus, id eſt Dei præcepta, quæ in arca repoſita fuerunt : hinc tabernaculum oraculi ſiue oraculare.

17. Propitiatorium eſt arcæ operculum, ex quo Deus reſponſa dabat, et ſe propitium præbebat, vnde et propitiatorium eſt adpellatum : quod verbum Ioſephus quidem ἔκπωμα interpretatus eſt, et nos eum ſecuti primo tranſtuleramus operculum : ſed poſtea ab amico quodam docto viro moniti, et ſimul intelligentes ipſi in hoc verbo ineſſe vim, repoſuimus propitiatorium, quod verbum tametſi minus apud latinos auctores vſitatum eſt, ferri tamen debet, quum et neceſſarium ſit, et ea forma dicatur, qua

apud Latinos repositorium, et alia multa dicuntur. Erant autem in vtroque huius operculi extremo singuli Cherubi, ex ipso facti: atque ipsum operculum circumdabat corona, quam intelligendum est in limbo factam, qui extra arcæ amplitudinem procurreret, vt posset operculum cingere corona, quod erat pari cum arca longitudine ac latitudine.

30. *Panem adpositititum.*) פנים præsentiam aliquando significat, vt 2. Reg. 17, 11. et Exod. 32, 1. Deum hortatur Moses, vt eius facies, id est, vt præsens ipse cum Israelitis eat. Hinc panis adpostitius, qui præsens semper et præsto erat, et Iouæ adpositus: nam, eo propter vetustatem sublato, continuo supponebatur alius.

31. *Item candelabrum.*) Exstat adhuc Romæ in arcu Titi Vespasiani sculptum tale candelabrum et quædam alia, quæ ille Hierosolyma Romam deportauerat.

38. *Earumque forcipes.*) Forcipes voco, quibus emunguntur lucernæ: foculos, in quos coniicitur, quod emunctum est.

Quæ sequuntur de tabernaculo, sunt obscuriora. Ea nos sic docebimus, vt primum de asseribus, deinde de linteis, et ceteris alio ordine, quam scripsit Moses, doceamus: quoniam alioquin res esset obscurior. Igitur משכן ab habitando deductum, aliquando significat totum, quod hic describitur, tabernaculum, vna cum suo atrio: aliquando eam partem, quæ cellam et penetrale continet: sicut apud Ezechielem היכל modo totum templum cum atriis, modo solam ædem notat. Nos tabernaculum vertimus. Id asseribus circumdabatur octo et quadraginta ad latus dextrum viginti, ad sinistrum totidem: ad occidentem, octo. Ad orientem pro asseribus erant quinque columnæ. Hi asseres quum essent latitudine singulorum cubitorum semis, efficiebatur, vt esset tabernaculi longitudo cubitorum triginta: latitudinem tradit Iosephus duodecim. Sed hoc quale sit, videamus: nam si octo latitudinis asseres ita collocentur, vt sint intra tabernaculi longitudinem, tantum de eius longitudine detrahent, quam erunt ipsi lati: ita fiet, vt non sit tabernaculi longitudo, præter crassitudinem asserum latitudinem efficientium, cubitorum triginta, et tamen latitudo erit duodecim. Quod si deinde tabernaculum partitus, decem eius cubita penetrali tribuas, neque ipsum penetrale erit quadratum, neque linteorum, quæ postea traditur ratio, quadrabit, neque reliquæ partis, (quam hic cellam vocamus,) longitudo erit latitudinis dupla: quod tamen vtrumque fit et in Solomonis templo, 3. Reg. 6. et in Ezech. 41. quod vtrumque templum ad huius tabernaculi proportionem est constructum. Quamobrem ita collocandi sunt asseres, qui longitudinem efficiunt, vt distent septemtrionales a meridianis decem cubitos: occidentales autem ab orientalibus columnis triginta cubitos: ita vt eorum duo extrema cubita consumantur in illorum crassitudine, extra illorum longitudinem collocata: cuius longitudinis, si decem cubitos tribuas penetrali ad occidentem, erit et ipsum penetrale pariter quadratum, et cellæ latitudo dimidia longitudinis, quæ proportio est et Solomonis et Ezechielis templi. Cur autem asseribus cubitalem spissitatem tribuam, quum Iosephus tantum quatuor digitos tribuat, in caussa est illa, quam dixi, latitudinis ad longitudinem ratio, quam Iosephus quoque sed obscure indicat, de angularibus asseribus loquens his verbis: *Duas alias columnas faciunt ex vno cubito diuisas, quas angulares posuerunt.* Quibus verbis videtur significare, duarum illarum columnarum angularium

(co-

(columnas enim vocat, quos nos asseres) singulos cubitos ad longitudinis asseres adplicari: dimidios autem cubitos residuos accedere ad nouem cubitos sex asserum, et efficere, vt sit latitudo intus cubitorum decem. Quod autem scribit Moses, angulares asseres in imo et in summo simul vno annulo coaptari, significat extremos latitudinis asseres cum extremis longitudinis asseribus coniungi, idque fieri et in infima et in suprema parte, vt ita inter se firmius hærerent.

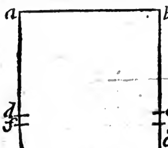
CAP. XXVI. Quoniam inest in Mosis oratione multa obscuritas, proponamus in plano lintea, deinde Mosis verba declaremus.

LINTEA IN PLANO EXPLICATA.

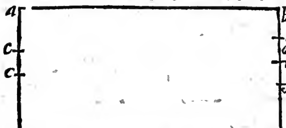
A lintea quinque inter se consuta: B altera. CD longitudo duodetriginta cubitorum. CE latitudo quaternum cubitorum FG ligulæ, per quas fibulæ coniungebant lintea. Quod autem dicit Moses, *Ligulas hyacinthinas facito per oram lintei, quod erit vltimum in vna parte commissura:* significat eas ligulas, quæ signantur littera F. similiterque in ora vltimi lintei G, quod vltimum ex quinque est, si numerare incipias ab M alterius commissuræ, hoc est, alterius partis linteorum committendorum: qualem loquendi modum declarabimus in 2. Reg. 12. nam vna est commissura. Si enim essent duæ, aut non essent quina lintea, (nam in duabus commissuris essent

C D
M A
E
A
A
A
K A G
I B F
B
B
B
L H B

sent tres partes linteorum, videlicet media, et duæ vltimæ: ita fierent quindecim lintea, siquidem essent quina) aut copularentur vtrimque, vt efficerent saccum, coniunctis I cum K, et L cum M: id quod neque tegendi tabernaculi ratio patitur, neque verba Mosis. Tradit enim bis quinquaginta ligulas, quam fibulas siue vncos tradat tantum quinquaginta: ex quo perspicuum fit, singulas fibulas binis adaptari ligulis, atque ita fieri vnam linteorum coniunctionem. Ceteræ autem quinorum inter se linteorum coniunctiones quatuor, non fiebant fibulis, sed sutura. Imponebantur autem ita tabernaculo, vt linteorum longitudines essent secundum tabernaculi latitudinem: ex quibus quod redundaret, id in latera deflueret, videlicet in vtrumque octoni cubiti. Quum enim essent lintea longa vicenos octonos cubitos; tabernaculum autem latum duodecim cubitos, numerata in latitudine etiam asserum crassitudine, quæ et ipsa a linteis tegebatur, redundabant in latera sexdecim cubiti, qui ex duodecim superarant hoc pacto:

Esto tabernaculi latitudo a b, altitudo c b; si latitudini imponas linteum longum duodetriginta cubitos, supererunt ab a ad d octo cubiti in latus septemtrionale dependentes: itemque a b ad e totidem in meridianum; vt sit lintei longitudo d a b e. His linteis imponebantur stragula linteorum longitudinem vtrimque vno cubito excedentia, quippe longa tricenos cubitos, f a b g. Et hæc de tabernaculi latitudine. Longitudinem autem occupabant linteorum latitudines, quæ quum essent decem, lata quaternos cubitos, efficiebat vniuersorum latitudo longitudinem cubitorum quadraginta, quorum triginta duobus in longitudine tabernaculi occupatis, superabant ab oriente quatuor, ab occidente totidem: hoc est, singula lintea, quæ penderent. Sit enim a b

tabernaculi longitudo: huic si imponas lintea longa quadraginta cubitos, erit linteorum longitudo c a b d, vt sint a e quatuor cubiti, b d totidem, a b triginta duo. His linteis (vt ante dictum est) imponebantur stragula eadem singulorum latitudine, sed vniuersorum longitudine (nam de singulorum longitudine iam dictum est) maiore: erant enim vnum et triginta; itaque superabant de eis ad orientem sex cubiti, ad occidentem totidem, vt esset eorum longitudo e a b f, superarentque linteorum longitudinem binis vtrimque cubitis, hoc est, dimidiis linteis, c e, et d f; sed ab oriente, qua frons erat tabernaculi, d f replicabatur ad g, vt pateret aditus; a tergo autem c e pendebat. Et hæc quidem de tabernaculo, ex quibus Mosis verba possunt intelligi.

CAP. XXVII. v. 4. *Eius autem focum cet.*) Quod hic de aræ foco dicitur,

tur, (sic enim vertit Iosephus et Septuaginta מכבר) cratis erat ærea, reticulata, quæ intus in altari, quod erat cauum, collocata, exciperet ligna sacrifica: et, iis exustis, transmitteret carbones ad terram, (vt docet Iosephus,) et subter aræ contracturam collocata, ad medium aræ pertingeret: hoc est, altitudinem haberet dimidiam altitudinis aræ: hoc est, esset alta vnum cubitum, et dimidium. Vnde et aræ contracturam, (quæ, qualis esset, ex descripta apud Ezech. ara cap. 43. intelliges) in medio altitudinis eius spatio collocamus, quod nimirum focus, qui huic subest, eo vsque attollitur, sed quantum recederet, ex Mose sciri non potest. Est autem כרכב a רכב deductum, hoc est ab insidendo aut incumbendo, quod retractio sit eiusmodi, vt in eo quasi sederi possit.

CAP. XXVIII. v. 28. *Hyacinthina vitta*) quæ adnectebantur annulis in monilis interiore parte adfixis, et anteriori parte, a pectore super ephodi textum ductæ subter axillas, ibi adligabantur annulis, qui sub axillis erant in coniunctione humeralium, id est, vbi coniungebatur dorsi ephodi pars, cum parte pectoris, qui annuli prodibant sub posteriore parte ephodi; qui quidem vittarum nexus efficiebat, vt hæreret monile ephodo: quod alioqui remoueretur, et laxum propenderet, si quando Pontifex esset prono corpore: quippe tantum superius adligatum, et recta ad terram pendens.

CAP. XXIX. v. 41. *Vt eo rei diuinæ odore Ioua deleniatur.*) Quod rem diuinam interpretor, in hebræo est אשה, quod verbum ab igne deductum significat rem diuinam, siue sacrificium, ad quod adhibetur ignis. Sed nos, quod idem plane valeat, verbum non habemus: nec necesse est ignis nominatim facere mentionem, quum in sacrificii descriptione comprehendatur Alicubi verto flagrantiam.

CAP. XXX. v. 9. *Neue solido sacrificio, aut ferto fieri: neue vinum prolibari.*) עלה holocaustum est, græce ita dictum, quod tota victima vreretur. Itaque nos fere solidum sacrificium interpretamur: sed ponitur sæpe pro hostia, seu victima. Itaque pro ratione sententiæ sumus interpretati. זבח autem sacrificium significat, in quo victima pollucebatur, id est, comedebatur. מנחה munus erat dapale, a ducendo siue ferendo denominatum, sicut latine a ferendo fertum, quo Persius vtitur, et Cato de re rustica: vnde ferta facere, aut dapem facere, fertum obmouere. Aliquando significat munus, siue id Deo fiat, vt Genes. 4. siue homini, vt Genes. 33. Nos, vt postulat sententia, ita vertimus.

13. *Ioua honorarium.*) רום proprie attollere est, sed aliquando excipere et seponere, vt etiam gallice leuer: vt positum est Ezech. 45. et 48. vbi terræ pars Deo excepta, vocatur Iouæ תרומה, hoc est honorarium, vt nos hic vertimus. Neque enim regio attollebatur, ne quis forte contendat verbum hoc vertendum esse superstitiosius per attollo, aut effero. Atque eodem modo positum est et Prouerb. 29. Hinc pectusculum exceptitium: hinc Exceptitia dicta sunt, quæ Deo destinabantur, atque excipiebantur.

24. *Iris quingentos.*) קדה casiam interpretatur. Sed casiam Hebræi eodem nomine, quo Latini adpellant, vt est in Psalmo 45. Itaque malui hic Iosephum imitari.

CAP. XXXIII. v. 14. *Egomet præsens ibo.*) פנים significare præsentiam, iam supra notatum est: hinc dicit Deus, faciem suam ituram vna, id est

 semet-

semetipsum : hinc Mosem adloquitur פנים אל פנים, id est, coram, et præsens præsentem.

CAP. XXXIIII. v. 6. *Ad auxilium propensus.*) אמת fidem significat. Iam fides etiam latine pro auxilio et tuitione dicitur : quum dicimus implorare fidem alicuius, et fidem tuam obsecro : et in fide alicuius esse, id est, in tutela.

LEVITICVS.

ARGVMENTVM IN TOTVM LEVITICVM.

Ad Iouam varia munera. Sacri ritus, libamina, in iis damnata. Primitiæ. Sacra pro noxis personis. Sanguis abominandus. Consecratio sacerdotum. Aharonis interemti filii. Concessa ad escam animalia. Puerpera, Circumcisio. Corporis vitia. Preces, Ieiunia, Morticinium. Damnati concubitus. Leges et sacra et ciuiles. Annua festa, spicilegia, vmbracula, Iubileus annus. Soli requies, Seruitus, Manumissio. Idola, vota, decumæ.

ADNOTATA IN

CAP. IIII. v. 3. *Si sacerdos inunctus deliquerit in noxiam populi.*) Id est, cuius delicto etiam populus teneatur : sicut capitis aut cuiusuis membri morbus ad totum corpus pertinet : et sicut Achanis aut Dauidis peccatum toti populo nocuit.

13. *Sin autem cuncta Israelitarum respublica.*) עדת et קהל, quæ multitudinem et concionem interpretantur, fere eamdem notionem habent, significantque rempublicam et ciuitatem, quam Græci πόλιν vocant, quæ est (definiente Cicerone) hominum cœtus iure sociatus; atque ita interpretatur Iosephus Antiq. 3. vbi tradit, Mosem leprosos exegisse τῆς πόλεως, id est, ex aliorum cœtu et ciuitate.

CAP. V. v. 7. *Duos colamba natos*) id est, columbos : vt בן היונה pro struthione. Sic Varro lib. 1. de re rust. Colonus in agro surculario, ne capra natum pascat : hoc est, caprum. Id autem citat ex lege colonica, vt intelligas priscum latinorum sermonem propius ad hebræum accessisse.

CAP. XI. v. 3. *Quæcumque diuisas vngulas habent, et bisulca sunt.*) מפרסת פרסה id est, quod diuisis est pedibus in duas fissuras, siue in plures. שסעת שסע autem, quod bisulcum est. Igitur quæ bisulca sunt et ruminant, ea ad esum permittuntur. Quod autem hoc in loco lepus et cuniculus negatur esse פרסה מפרסת, hoc ita intelligendum est, si coniungas, quod in propositione positum est. שסעת שסע; vt sit hic sensus : Lepus non diuisas habet vngulas, id est, non habet id, quod ego posui in propositione, vt fissis pedibus sit, idque in duo. Hæc caussa fuit, vt ego sic vertcrem. Atque ita esse facile intelliget, qui totum hoc caput, et Deuter. decimumquartum diligenter excutiet. Tale quid inuenies Esa. 58. et Ezech. 21.

CAP. XIII. v. 12. *Sin autem lepra effloruerit.*) Lepram vocat, id quod le-

præ

præ ſuſpicionem facit, quamdiu de eo dubitatur: quamuis lepra non ſit, vt paullo poſt adparet: atque hoc modo ſæpe loquitur.

48. *Siue in exteriore parte, ſiue in interiore*) שתי et ערב verterunt ſtamen et ſubtegmen. Ego non poſſum intelligere, quomodo poſſit macula in alterutro tantum ineſſe, quum ea duo ita inter ſe mixta ſint, vt alterum ſine altero lepra infici non poſſe videatur. Arbitror hic ſignificari faciem panni exteriorem, quæ oculis ſubiecta eſt: et interiorem, quæ villoſior, et minus elegans eſſe ſolet, vt vulgo in laneis pannis et mappis videmus.

CAP. XVI. v. 7. *Capros caprinos.*) Solent in hebræa lingua voces quædam poni, ſuperuacaneæ illæ quidem, ſed non ſine antiquitatis venuſtate: vt volucres aeriæ, et piſces aquatiles, pro volucres et piſces: vt poetæ niuem albam, et glaciem frigidam vocant. Sic hoc in loco capri caprini dicuntur, pro capris. Nec diſſimile eſt illud, Populi Romani Quiritium. Ego ab antiquitatis maieſtate abhorrere nolui: neque tamen ſemper ita verti.

CAP. XX. v. 17. *Et alter alterius verendis fuerit potitus*) id eſt, rem habuerint inter ſeſe. Eſt autem in hebræo: verenda viderint. Sed videre ponitur ſæpe pro conſequi, aut ſentire: vt, Videre corruptionem, videre terram a Deo promiſſam.

CAP. XXI. v. 4. *Ne in principis, quidem*) Videtur in hebræo vna littera transpoſita, legendumque בבעל עמיו non autem בעל פעמיו. Nam et Hieronymus ita vertit, et hoc ſententia poſtulat, quum hic non principi, ſed ſacerdotibus præcepta dentur.

CAP. XXIII. v. 24. *Sabbatum monetum*) Hoc adiectiuum a monendo deduxi, quomodo latini Iunonem monetam dixerunt.

40. *Perſea fructum, palmarum ſpadices, cet.*) Hoc in loco ſecutus ſum Ioſephum, qui hæc etiam oculis ſæpe vſurpauerat. Is igitur Antiqu. 3. cap. decimo de his ita ſcribit: Φέροντες ἐν ταῖς χερσὶν εἰρεσιώνην μυρσίνης καὶ ἰτέας σὺν κράδῃ φοίνικος πεποιημένην, τοῦ μήλου τοῦ τῆς περσέας προσόντος: Manibus ferentes (inquit) myrti, ſaliciſque ramum, cum ſpadice palmæ adparato, adhærente Perſeæ pomo. Perſea in hebræo vocatur arbor generoſa, myrtus autem folioſa: quod hæc æternis eſt foliis, illa præterea fructibus ſemper ſubnaſcentibus aliis. Quamquam idem Ioſephus et citriis vſos tradit, Antiq. 13. cap. 21. quod fortaſſe ſumſit ex 2. Eſd. 8. vbi citatur hic locus: in quo Eſdræ loco, Hadas videtur eſſe citrus; ſit et ibidem mentio oleæ et cupreſſi, quæ hic non commemorantur.

N V M E R I:

ARGVMENTVM IN TOTVM LIBRVM NVMERORVM.

Iſraelitarum cenſus. Tribuum duces. Hebræorum agmina. Leuitarum officia. Nazaræi. Paſcha in deſerto. Tubæ binæ. Copiarum ordines. Populi tumultus. Moſis infirmitas. Coturnices. In Moſem Aharon et ſoror. Exploratores. Murmuratorum pauor, mors. Populi cædes. Libamina. Rebelles interemti. Virga Aharonis germinans. Leuitarum decimæ. De petra aqua. Mors Aharonis. Balaam Tribuum ſedes. Leuitarum vrbes, et profugii. Homicidii, iubilæi ac nuptiarum leges.

ADNOTATA.

CAP. XIII. v. 24. *Ad fluuium Escolem*) נחל non femper torrentem fluuium, fed fæpe perennem fignificat. Itaque hoc nomine vtitur alibi Mofes, quum de Arnone loquitur, quem Iofephus ποταμὸν id eft fluuium vocat. Antiquit. 4. cap. 4. et 1. Machab. 5. idem χειμάῤῥος et ποταμὸς vocatur.

CAP. XXI. v. 15. *Ad flumina Arnonis*) id eft, ad Arnonem flumen: vt apud Virgilium, Ad flumina Thermodontis, Aeneid. 11. vt Pfal. 74, 15. Iordanis vocatur flumina: quomodo poetæ fæpe ora et colla dicunt, pro ore et collo.

24. *Nam Ar terminus eft Ammonitarum*) In hebræo עז legitur, fed mendofe, vt ego coniicio, tum quia hic legitur in græco ἀζὴρ, quod exit in r: tum quia Deut. 2, 18. idem locus Ar vocatur, inter Moabitas et Ammonitas pofitus, his verbis: Tranfiturus es hodie Moabitarum terminum, videlicet Ar.

29. *Periifti Chamosfi gens, cuius et mares fufi*) In hebræo eft ad verbum: Periifti Chamoffi gens, dedit filios eius, cet. Sed eft mutatio perfonarum, qualis eft Genef. 49, 22. feqq. vbi Iacobus Iofephum modo per fecundam, modo per tertiam perfonam adloquitur. Præterea quod eft, Dedit filios eius: fingularis numerus eft pro plurali, dederunt: quod eft per paffiuum interpretandum, dati funt; id quod faciunt Latini per pluralem tantum, perhibent, aiunt, ferunt: pro perhibetur, fertur. Eodem modo locutus eft Mofes et fæpe alias, et infra cap. 23. et Num. 35. quod idem fit 2. Reg. 11. Quod autem fequitur, Atqui lux eorum Hefebon: poetice dictum eft, pro capite regni, et urbe fortiffima.

CAP. XXII. v. 22. *Quo eius itinere irato Deo*) Dei mens erat, vt Balaamus Hebræis bene ominaretur: itaque hoc animo eum ire iufferat. At Balaamus fperabat fe illis imprecaturum effe, quemadmodum poftea fatis oftendit. Hoc animo fusceptum iter Deo difplicebat.

30. *Numquid tale fum tibi facere folita?*) Quum hoc præter confuetudinem faciam, debes exiftimare grauiorem aliquam fubeffe causfam: eamque potius veftigare, quam me iniuria verberare.

32. *Iftud iter fusceptum eft contra meam fententiam*) Ita interpretatur Iofephus, τὴν ὁδὸν παρὰ γνώμην τοῦ θεοῦ γινομένην.

CAP. XXIII. v. 10. *En populum feorfum habitaturum*) id eft, omnium excellentisfimum, itaque ab omnibus aliis fecernendum et fingularem.

11. *Quis Iacobeorum pulueris?*) id eft, innumerabilis multitudinis.

CAP. XXIIII. v. 4. et 16. *Qui ab omnipotente præfignificata vidit*) מחזה quum de homine dicitur, fignificat vifum, et rei præfenfionem atque prænotionem: quum autem de Deo, fignificat prædictionem et præfignificationem, (vt ita loquar) atque hoc modo fæpe in vatibus pro vaticinatione ponitur, eadem ratione ברך qua in homine bene precari eft, in Deo fecundare et fortunare.

7. *Cuius de fitula*) id eft, a quibus proles orietur, quæ vehementer crefcet, vt arbores in humida terra: quorumque rex fuperabit Agagum, id eft Amalechitarum reges: fic enim adpellatos aiunt, vt Aegypti Pharaones.

24. *Quum clasfis ex Cittimorum finibus*) Qui fint Cittimi, declarat Iofephus Antiquit. 1. cap. 7. his verbis: Chethimus Chethimam infulam tenuit: ea nunc Cyprus vocatur, ex qua et omnes infulæ, et bona pars maritimorum Chethim ab Hebræis nominantur. Adftipulatur orationi meæ vna de Cypri

pri vrbibus, quæ adpellationem retinere potuit. Cetios enim vocatur ab eis, qui eius nomen Græcum fecerunt, ne sic quidem Chethimi nomine vitato. Hæc Iosephus. In Esaia quoque capite 23, 1. a Cittimis venturus dicitur Alexander, Tyri expugnator; et idem Alexander 1. Mach. 1, 1. dicitur ortus ex terra Chethim, quum fuerit Macedo; et eiusdem libri cap. 8, 5. legitur, τὸν περσέα κιτιέων βασιλέα, id est, Persem Citiorum regem: quod de Perse Macedonum rege scribitur. Ex quibus patet, Cittimos Græcos aut Macedonas adpellari: quamquam et Italia videtur in hoc nomine comprehendi, quandoquidem eam hoc nomine nuncupauit Iosephus hebraice scribens, Antiquit. lib. 4. cap. 22. Recordor etiam, alicubi legisse me, a Cetim Macedonum esse nomen deductum, præposita syllaba, et t littera in d propter adfinitatem commutata.

CAP. XXVII. v. 19. *Eique in eorum oculis præcipito.*) id est, præcepta dato, eumque doceto. Hoc modo locutus est Cicero Officiorum 1. his verbis: Vt nemini parere animus bene a natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut vtilitatis caussa iuste et legitime imperanti.

Cap. XXX. v. 6. *Omnia eius vota irrita sunto.*) Si Deo factum a filia votum pater dissoluere potest: profecto non bene sentiunt hodie, qui negant facta parentibus insciis sponsalia posse a parentibus irrita fieri: nisi forte homini facta promissio arctius obligat, quam Deo.

CAP. XXXIIII. v. 6. *Ad occidentalem terminum habebitis mare.*) In hebræo est, mare magnum, quoniam Hebræi eodem nomine mare et lacum adpellant, ne de lacu intelligeretur. Nobis, qui lacum proprio nomine vocamus, non est necesse mare magnum dicere, sed satis est mare. Idem fit et alibi, et Iosuæ 1, 4.

DEVTERONOMIVM.

ARGVMENTVM IN TOTVM DEVTERONOMIVM.

Ad exercitum conciones Ducis Mosis. Præterita in deserto iura, delicta, ærumnæ, victoriæ. Iosuæ dignitas. Leges multæ. Familiarum institutio. Idololatriæ detestatio. Præcepta præcipua. Dei attributa. Cordis circumcisio. Dei natura. Chananææ copia, situs. Piorum beatitas. Diuinarum rerum æternitas, et cultus. Carnis et sanguinis decreta. Filii deastris immolati. Vatum probatio. Pseudouatum supplicia. Deastricolarum internecio. Funus. Morticinum. Debita. Manumissio. Primogenita. Festi dies. Iudices. Rex. Artes vetitæ. Asyla. Homicidia. Militia. Crux exsecranda. Gentes inuisæ, amandæ. Diuortia. Mensura. Fœdus cum Ioua. In Dei verba populi sacramentum. Mosis carmen, sepultura per Iouam, ignota mortali.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 7. *Qui vestrum iter curauisset*) In hebræo est, Qui vestrum iter nouisset; sed ego sensum, non verba, reddidi. Dicitur enim Deus eos nouisse, quos vt suos conseruat: quemadmodum ignorare eos, quos perire sinit tamquam alienos. Sic Psalmo primo dicitur viam, id est mores factaque bonorum nosse, cui contrarium est, quod de impiis dicitur, eorum viam perituram esse. Itemque 1. Reg. 2, 12. dicuntur Elis filii non nosse Iouam, pro contemnere ac non curare.

CAP. III. v. 8. *A duobus Amorraeorum regibus terram abstulimus cisiordaninam.*) בעבר significat trans. Sed quum sit Moses in ea terra, de qua loquitur, non dubium est, quin eam vocet cisiordaninam: quemadmodum si nos de ea Gallia loquamur, quæ a Romanis transalpina vocatur, haud dubie eam cisalpinam ex nostra consuetudine vocemus, non transalpinam ex consuetudine Romanorum, nisi si ex illorum libris loquamur. Sic Moses Basanam transiordaninam vocare non potest, nisi sic loquatur, quasi sit in Chananæa: quod absurdum est, quum hic ex sua persona loquatur; alioquin vocaret Libanum cisiordaninum, quem tamen paullo post hunc locum dicit esse trans Iordanem, eodem verbo vtens, quo hic. Quare necesse est, aut vt idem verbum vtrumque significet: aut בעבר, mendum sit, pro מעבר, quod citra significat, nisi quum additur והלאה, tunc enim significat trans. Idem verbum sæpe ambiguum est in Iosua, et Deuter. 5. Ego sensum sequor.

CAP. VI. v. 13. *Perque eius nomen iuratote.*) Iurare est, testem veritatis religiose adducere. Qui per alium iurat quam per Deum, alium sibi Deum fingit, qui sit veritas, quique norit omnia; quod nefarium est, quum solus Deus ea norit, quæ iureiurando adfirmamus. Per solum igitur Deum iurandum est: neque iureiurando sancto magis offenditur Deus, quam vir bonus, quum testis citatur: potiusque delectatur. Sed hoc fieri non debet inaniter, id est, neque in re falsa, nam hoc esset Deum mendacem facere: neque in re leui, nam hoc esset Deum contemnere: neque si tibi citra iusiurandum credatur, aut si res non postulet, nam hoc esset superuacaneum: neque si res per homines probari possit, nam hoc esset datam a Deo testimonii rationem repudiare.

CAP. VII. v. 10. *Eisque sine dubio coram digna factis præmia rependentem*) Ab aliis ita vertitur hic locus, vt dicatur Deus improbos statim vlcisci, sine cunctatione. Sed id a Dei natura est alienum, qui est ad iram tardus: et res ipsa clamat, improbos non statim puniri, id quod quum alii multi, tum Ieremias conqueritur. Præterea verbum אחר non proprie cunctari significat, sed id quod ὑστερεῖν dici potest. Latine exprimitur duabus negationibus, hoc modo: Si votum feceris, noli non reddere: id est, redde sine dubio; vt est Deut. 23, 21. Et Habac. 2, 3. ita legitur: Si cunctabitur, exspecta eum, veniet enim לא יאחר: id est, sine dubio. Sed gallice bene exprimitur: Et n'y faudra point. Quod si ita redderetur, Veniet enim, non cunctabitur: contrarium esset ei, quod ante positum est. Si cunctabitur, exspecta eum: nisi forte cunctabitur, pro cunctari videbitur, dictum est.

CAP. VIII. v. 7. *Terram aquarum fluminibus, fontibus, lacubus scatentem.*) Quod verto Lacubus, in hebræo est profundis. Vocat autem profunda, quiescentes aquas, vt sunt stagna et lacus, quos videmus in Euangelio maria hebraico more dici.

CAP. X. v. 8. *Et eius nomen celebrandum*) ברך et bene precari, et celebrare significat. Sed si hic bene precari significaret, primum curta esset oratio. Deinde quum Leuitici muneris pars sit vel præcipua, Deum laudare, vt est in 1. Paral. 19, 2. non est consentaneum, hoc in loco (in quo nominatim de Leuitarum munere tractatur) nullam huius rei factam esse mentionem. Hæc caussa fuit, vt ita transtulerim. Atque in eamdem sententiam transferunt etiam alii, 1. Paral. 23, 13.

CAP.

CAP. XIIX. v. 8. *Præter si quid ille.*) Si Leuita ille, venditis bonis paternis, pecuniam inde contraxerit, fruatur ea pecunia proprie: et insuper fruatur communiter portionibus, quæ ei ex ministerio debentur. Non enim æquum est, quatenus ministrat, eum viuere bonis paternis. Nam qui sacris ministrat, is debet ex sacris viuere. ממכר autem significat etiam rem venditam, vt Ezech. 7, 13. et ponitur pro rei venditæ pretio, sicut מקנה pro rei emtæ pretio, Leuit. 25, 16.

CAP. XX. v. 19. *Quasi homines sint ruris arbores.*) Belli lex est, parcere subiectis, et debellare superbos. Arbores subiectæ sunt: neque vobis, vt homines, in obsidione repugnant. Debetis igitur eis parcere.

CAP. XXI. v. 20. *In eius loci curiam.*) In hebræo est, Ad portam. Sed quia in vrbium portis erant curiæ, dicitur porta pro curia: sicut hodie Turcarum regis aulam, Portam adpellant.

CAP. XXII. v. 8. *Eius tectum lorica munito.*) In Palæstina plana tecta sunt: ea iubet ambitu quodam et septo circumdari (quam ego loricam verto) ne quis inde cadat. Nam in eis sæpe versantur homines, quod vel ex Christi dicto intelligitur, qui iubet Apostolis, vt quæ in tenebris docentur, ea ex tectis prædicent: vt patet et in Iosua, apud Rachabam. cap. 2, 6. 8.

9. *Ne et frugum, quas seueris, redditum et vineæ prouentum consecres.*) Consecrabantur fruges, libando primitias Deo. Quod si idem fundus et vitibus esset et segetibus consitus, eius redditus neque messis esset, neque vindemia: itaque neutrius nomine posset Deo consecrari, sed mixto: qualis est in animalibus mula, quæ confusio Deo simplicitatis amanti displicet.

CAP. XXIII. v. 18. *Aut admissura canis pretium.*) Iosephi interpretationem secutus sum, qui vertit, ἐπ' ὀχεύσει κυνός. alioquin ad verbum legitur, canis pretium.

CAP. XXIX. v. 29. *Occulta Ioua Dei nostri sunt*) Quæ nobis declarauit Deus, his debemus sine cunctatione parere: eorum si caussæ sunt obscuræ, aut si quid in eis altius latet, aut nobis, (vt sumus tardi,) absurdum videtur, debemus tamen tantum Deo tribuere, vt quia iussit, faciamus: neue aliunde eius voluntatem sciscitemur, quam ex eius lege. Nam si quæ sunt occultiora, (arbitror, hic Mosem euangelii arcana et alia innuere, quæ etiam in lege latent, et quæ Mosi declarauit quidem Deus, sed celare iussit, vt est in 4. Esdr. 8, 62.) ea Deus penes se habet, promturus, quum libebit.

CAP. XXXII. v. 26. *Et quidem statueram eos ita profligare.*) Israelitarum genus propter eius scelera funditus abolerem, nisi metuerem, ne eorum hostes, per quos eos delerem, huius rei gloriam non mihi, sed sibi vindicarent. Neque enim tantum rationis et prudentiæ habent hostes, vt cogitent fieri non posse, vt tot Israelitæ a tam paucis hostibus superentur, (id quod tamen tum fiet, quum in Israelitas animaduertam,) nisi essent a me Deo suo non solum destituti, sed etiam subacti, atque fracti: præsertim quum ne ipsi quidem hostes dicere possint, Deum nostrum, id est me, (est enim personæ mutatio, quasi ipse populus, non Deus loquatur,) ita debilem esse, vt videri possit, inuito me, Israelitas ab hostium diis esse deletos: quum sciant, me, inuitis Aegyptiorum diis, (si tamen diis,) populum meum abduxisse, et inaudita illa, omnibus inuitis, fecisse. Sunt enim illorum dii, quales ex ipsorum hominum fructibus, hoc est, moribus et institutis adparet, qui quidem mores sunt non minus scelerati, quam olim Sodomitarum. Dicet quis: Qui fit ergo, vt, tuo populo ita adflicto, hostes impunitos patiare?

tiare? Ego vero ſcio, quid, et cur, et quouſque faciam: quod mihi nunc ſoli notum, tunc ab aliis quoque intelligetur, quum et Iſraelitis pœnitentiam agentibus iterum fauebo, et hoſtes ſucceſſu inſolentes vlciſcar. Hæc Moſes: quæ facilius intelligentur, ſi cum ſuperiore capite conferentur, in quo eadem futura, eodem ordine minatur.

CAP. XXXIII. Si hic meminerimus, qui hic Ioua dicitur, eum eſſe Chriſtum Dei filium, quemadmodum in 3. Exod. oſtendimus, hunc locum facilius intelligemus. Eſt igitur hæc ſententia: *Ioua,* id eſt, miſſus a Deo Dei filius, qui vnum cum patre Deo eſt, *venit de Sina:* nam illic adparuit, et legem dedit. *Ex Seire ortus eſt,* vbi etiam Moſem adlocutus eſt, iuſſitque ſerpentem æneum fieri. *Patuit ex monte Pharane,* vbi Moſi coturnices promiſit: *venitque ob ſacras legiones,* id eſt, ob Iſraelitarum populum ſacrum: *habens eis* legionibus *ignem diſciplinæ,* hoc eſt, igneam diſciplinam: *ad dexteram ſuam,* id eſt, eis adferens legem ſuam cum multo igne: *hominum ſane amator;* oportet enim mirum eſſe illius amorem, qui Deus inter homines verſari non ſit dedignatus. *Cuius ſancti omnes,* ſcilicet Iſraelitæ, qui ſunt in eius fide et tutela, *ſunt in manu tua,* o Deus eius pater: *et quidem ad pedes tuos proſternuntur,* tibi ſupplices ſunt, et a te pendent, *eo,* tuo filio, *de tuis dictis ſumente:* quam enim legem Moſi tradidit, eam a te accepit. Moſes porro legis non auctor fuit, ſed præceptor et magiſter, qui legem a Ioua acceptam, *tradidit Iacobeorum reipublicæ tenendam:* qui Moſes *fuit rex inter probos,* id eſt inter Iſraelitas Deo probatos, dum eorum capita collegit, rempublicam ordinauit, fontes puniuit, quæ ſunt regis opera. Quod autem verto, *ob legiones,* in hebr. eſt מרבבת, quod verbum proprie ſignificat myriadas, id eſt, dena millia: ſed ponitur pro numero et multitudine: ſicut latine millies dicimus, pro ſæpiſſime; מן autem interpretor Ob, vt ſignificet cauſſam et vtilitatem: quomodo latine dicitur: Ex, quum dicimus, Ex re tua eſt: et, Ex republica facere, id eſt, in reipublicæ vtilitatem. Hoc modo locutus eſt Ezech. cap. 45, 20. his verbis: וכן תעשה, בשבעה בחדש מאיש שגה ומפתי וכפרתם את הבית, id eſt: Atque ita facies ſeptimo die menſis, ob hominem, qui per imprudentiam peccauerit, aut per errorem, proque domo ſupplicabitis, id eſt, hoc facies, quum hominis imprudentia lapſi cauſſa ſacrificium facies. Et Deut. 7, 8. משמרו את השבעה, id eſt, ob ſeruandum iuſiurandum. Itemque Eſaiæ 7. et Pſal. 59. et latine apud Ciceronem, Flere de filii morte; et apud Varronem de re ruſt. 3. Eunti de controuerſiis: id eſt, ob controuerſias. Quod autem verto, *eo de tuis dictis ſumente,* quum ſit in hebræo futurum verbi, non participium, ſciendum eſt, hebræa verba ſæpe pro participiis poni, præſertim futura, quum ſine coniunctione ponuntur, quod ea lingua participio futuro caret: id quod et alias ſæpe fit, et Geneſ. 49. vbi Iacobus bene precatur Ioſepho. Et Num. viceſimotertio, quod imitatus in Apocalypſi Iohannes dixit ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, vbi ἦν cum articulo, pro participio poſitum eſt. Quod verto *Probos,* in hebr. eſt ישרון, ſingularis pro plurali, qui hebraiſmus eſt, et ſignificat rectos, æquos, et (vt dixi) probos: id eſt, Iſraelitas; vt etiam Eſ. 44. adpellantur. De Rubene quod hic dicitur, declaratum eſt in Iacobi teſtamento. De Iuda hæc eſt ſententia: Iudæa tribus erit bellicoſa, ſolaque bellum hoſtibus inferre audebit, ſi ſperet ſeſe Dei præſidio incolumem ad ſuos redituram; vt ſit *Deduc,* pro reduc: ſicut

ſicut ire in hebræo pro redire non raro ponitur. De Leui ſic loquitur: *Tua integritas et claritas*, (adludit ad hæc verba, quæ erant in Pontificis monili inſcripta) id eſt, tuorum morum probitas, et doctrinæ præſtantia, quibus ambobus debes hominibus prælucere, eſt viri clementis tui, id eſt, Iouæ: qui tibi, qua eſt clementia, præcipue fauet ſacerdotium indulgendo: *quem tu laceſsiuiſti apud Maſſam, cum quo iurgaſti ad aquam iurgii*, (nam Moſes et Aharon, qui erant Leuitæ, Deo fidem non habuerunt, quum aquam ex petra elicuerunt; quum enim deberent eius rei gloriam Deo tribuere, in eo peccarunt, quod dixerunt: Attendite rebelles, an vobis aquam ex hac petra eliciamus. Debebant enim loqui vt Paulus, qui dicit: Non ego, ſed in me Chriſtus) *Qui vir clemens tuus*, id eſt, Ioua Chriſtus, pluris facit obedientiam, quam cognationem: eosque pro cognatis habet, *qui tuis dictis*, o Deus, (eſt enim perſonæ mutatio,) *obtemperant;* quemadmodum docet ipſe Chriſtus, Matth. 12. Qui fecerit voluntatem patris mei, is meus frater et ſoror et mater eſt. Sed de ſacerdotum claritate et integritate in Chriſto ſita, operæ pretium eſt quiddam conſiderare, quod a Ioſepho Antiquitat. 4. poſitum eſt in hanc ſententiam: Gemmarum, quas in humeris ferre pontificem, ſupra dixi, (erant autem ſardonyches,) altera, quandocumque rei diuinæ Deus aderat, lucere ſolebat, ſcilicet ea, quæ dextrum humerum inſigniebat, abſiliente ſplendore, et longiſſime adparente: quum tamen is antea non eſſet in gemma. Mirum ſane hoc eſt, eis qui non ſapientiam ad contemtum rerum diuinarum exercuerunt: ſed dicam, quod mirabilius eſt. Nam per duodecim gemmas, quas ad pectus Pontifex inſutas eſſeni fert, victoriam prœlio dimicaturis præſignificabat Deus. Tantus enim ſplendor ab eis rutilabat, nondum moto exercitu, vt toti multitudini notum eſſet, Deum adeſſe in auxilium. Vnde Græci, qui noſtros in pretio mores habent, quoniam nihil habent, quod his contradicant, eſſenem rationale vocant. Quamquam deſiit et eſſen et ſardonyx lucere annis ducentis, antequam ego hoc opus compoſui, Deo ob leges violatas indignato. Hæc Ioſephus. Ex quibus intelligi poteſt, ſplendorem illum ſub Chriſti tempus (qui vera Leuitarum lux eſt) deſiiſſe. Scripſit enim Ioſephus anno decimo tertio imperii Domitiani Cæſaris. Quod ſequitur, clarum eſt; docet enim, Leuitarum munus eſſe, docere, et ſacra facere. De Beniamine quod dicit, Iouam inter eius humeros habitaturum, ſignificat, Iouæ domicilium et templum fore in Beniamitarum finibus: id quod euenit. Ioſepho ſic ominatur: *Felix Ioua dono terra eius.* In hebræo eſt, Fortunata Iouæ terra eius: id eſt, Iouam habet fecundum; quomodo latine dicimus, Felix prole puerpera: id eſt, quæ talem habeat prolem: Felicem te tali patrono. Deinde oſtendit, vbi ſita ſit illa terræ felicitas: nimirum in cæli temperie, et rore, atque pluuia: in bonitate ſoli: in ſole, in quo eſt fetifica vis: in luna, quæ frugum maturitatem iuuat, dum molliore et imperfecta vi (vt Plinii verbis vtar) ſoluit tantum humorem, atque etiam auget, quem ſolis radii abſumant: quæque a ſole illuminata (vt ait Cicero) grauiditates et partus adfert, maturitatesque gignendi: *In capite montium perennium;* id eſt, immobilium, (poetico more dictum,) in *prouentu collium*, id eſt, in eis quæ in montibus et collibus gignuntur: in *fauore habitatoris rubi*, id eſt, Iouæ, quem moriens Iacobus paſtorem lapidem Iſraelis vocauit Fauorem interpretor רצון, qui in nouo Teſtamento dici ſolet εὐδοκία. Quod autem eius primogenitum decorum bouem vocat, ſignificat, Ephraimitas fore bellicoſos: ducta ſimilitudine a boue et monocerote. Deinde quod Ephraimi legiones, et Manaſſis cohortes dicit, ſignificanter dicit, Manaſſi

nassi Ephraimum numero anteponens: quod idem Iacobus fecerat. Ego rem latino more expressi, quæ Græcis verbis poterat per myriadas et chiliadas, et quidem ad verbum exprimi. Nec refert, quod legionis vocabulum non significat præcise decem millia, aut eohortis vnum mille. Non enim hic certus ponitur numerus: sed verba ponuntur, quorum aliud plures, aliud pauciores significet. Zabulonii foris clarebunt, vtpote maris accolæ, et nauiculariam facientes, Issacharianis domi manentibus. *Populos in montem inuitabunt:* erunt enim maritimi, et diuitiis maritimis abundabunt, (hoc enim est, quod vocat maritimam abundantiam, et obrutos arenæ thesauros, id est litoreos) quibus inuitati exterarum gentium homines, cum eis commercia habebunt, et ea consuetudine adlicientur *in montem*, id est Hierosolymam, vbi Sion Dei mons est, vt ibi *iustitia sacra* faciant, vtpote diuinitus tradita: quum cetera sint impia atque polluta, itaque iniusta. *Grates Gadum explicanti:* id est, Deo sunt agendæ gratiæ, cuius præsidio Gadini bellica vi finitimos propulsant, et suos fines amplificant. Quod autem verto Grates, in Hebræo est ברוך, quod vertunt benedictus, Græcos imitati, apud quos est εὐλογητός. Sed hoc verbum sæpe gratias agere significat: quod fit quum ob aliquod benefactum laudatur, et ei benedicitur; vt patet ex Luca, qui quod a Marco de Christo in cœna dictum est εὐλογήσας, dicit εὐχαριστήσας. Hi vbi primum animaduerterunt, Ogi et Sehonis terras esse sibi accommodas, in otio futuris et imperaturis, Mosem et populi principes adiuerunt, vt terras illas obtinerent: et promissum præstiterunt, Israelitis in suas possessiones intromissis. Dan (id est, Dania tribus) erit leone generosior. Nephthalis Iouæ carus. Aser progenie diues, fratribus carus, oleo, ferro, ære abundans: *Vires pro ætatis ratione*, vt, quem locum ætatis Aser inter fratres habuit, eumdem eius posteri fortitudinis obtineant in tribubus. Quæ sequuntur, ad vniuersas tribus pertinent. Nullus est cum Deo Israelitarum conferendus: qui quamuis in cælis habitet, non tamen ita terrena despicit, vt non in terram sua semper brachia demittat: id est, vt non Israelitis adsit, eorumque hostibus exactis, eos in tuto collocet, efficiatque, vt *Iacobus oculum adiiciat ad terram feracem*, id est, terram feracem videat, et ea potiatur (nam Videre pro potiri, etiam antea notauimus) Felix Israelitarum populus, et plane incomparabilis, qui talem habeas defensorem Iouam, *qui est tui fastigii gladius:* id est, qui te suo præsidio in istud fastigium et dignitatem euexit, vt tibi subiiciantur hostes tui. Verbum hebræum est יכחשו, quod græce bene exponi potest, σφαλήσονται, succumbent inuiti.

IOSVA.

ARGVMENTVM IN IOSVAM.

Ad Iosuam Ioua. Dux ad populum, is ad Imperatorem. Rachabæ in exploratores benignitas. Copiarum per Iordanem transitus. Lapides ad rei monumentum. Secunda circumcisio. Pascha, Mannæ finis. Hierichuntis excidium. Sacrilegus Achan. Hais capta. Rex in crucem sublatus. Gabaonitarum fraus. Regulorum in Iosuanos fœdus. Solis et lunæ quies. Hostium clades et Enaquinorum. Terræ diuisio, fines, asyla. Leuitarum oppida. Trans Iordanem ara, de hac legatio. Morituri Ducis verba.

Huuc

Hunc librum a Iosua non esse scriptum, vno argumento conuinci potest, quod in decimo capite citatur liber Recti, ad probandam historiam, de sole consistere iusso: qui liber profecto a Iosua citari non potest, quum sit post tempora Dauidis scriptus. Nam 1. Reg. cap. 1. citatur ex libro Recti historia de Dauide. Alterum argumentum est, quod capite 15. scribuntur ea de Axa Calebi filia, quæ post Iosuæ mortem gesta sunt, vt habetur in Iudic. cap. 1. Ex quibus perspicuum fit, nec hunc librum a Iosua, nec librum Recti a Mose fuisse scriptum, sed post, aut certe non ante tempora Dauidis.

ADNOTATA.

CAP. VI. v. 4. *Septem tubas buccinas.*) יובל adiectiuum est, quo tubæ sonus notatur. Inde Iubile dictum est, quod eo anno tubæ clangore libertas promulgabatur. Indidem Iubilare verbum latinum videtur deductum. Ego, quum melius non haberem, buccinas adiectiue dixi. Nam si clangentes pro clanctoriis (vt ita loquar) dixissem; ambiguitate non caruisset oratio.

CAP. XX. v. 6. *Donec caussam in concilio dixerit*) Postquam primum in porta senatoribus caussam suam solus exposuerit, recipietur ille quiden, sed ea conditione, vt si sanguinis vindex veniat, ille se iudicio sistat, et ante id iudicium sit in vrbe tutus. Quod si vel non veniat accusator, vel caussam non obtinuerit, viuat illic percussor vsque ad decessum pontificis.

IVDICES.

ARGVMENTVM IN TOTVM IVDICVM LIBRVM.

Iudæi in Chananæos. Hierosolymæ expugnatio, et Bethel. Israelitæ idololatræ. Debora vates. Sisaræ nex. Madianitæ in Israelitas. Ad Gedeonem Angelus. Idem Gedeon in Madianitas cæsos. Fratricida filius Gedeonis. Sichemitarum ærumnæ. Israelitarum calamitates. Immolata Iephthæ filia. Samsonis vita, gesta, eneruatio, mors. Beniamitæ in Israelem. Iabesensium excidium.

ADNOTATA

CAP. V. v. 14. *In valle posterior fuisti, o Beniamita*) בעמלק legitur, hoc est, in Amalechitis: sed sententia constare non potest. Videtur בעמק legisse græcus interpres, qui vertit ἐν κοιλάδι: quæ lectio sententiæ conuenit; nam paullo post dicitur, in vallem missus esse Baracus, in qua pugnatum est. Est igitur hæc huius loci sententia: In hoc prœlio non adfuere Beniamitæ, sed eorum populares Ephraimitæ et Manassenses, ex Machire Manassis filio orti, digni qui deinceps imperent: item Zabulonii litterarum proceres, et Issachariani duce Baraco.

CAP. VIII. v. 16. *Senatores eis contriuit*) In hebræo legitur ויריע, nullo sensu aut certe coacto. Paulo ante v. 7. positum erat ודשתי, et comminuam. Itaque quum hic repetantur cetera eadem verba, puto legendum esse וידש.

CAP.

CAP. XI. v. 35. *Ea es, quæ me perturbes*) In hebræo eſt, Es in meis perturbatoribus: id eſt, me perturbas. De quo loquendi modo vide adnotata in Pſalmum quinquageſimum quartum.

CAP. XII. v. 7. *Sepultus in oppidis Galaaditicis*) Quoniam oppidum nominatim non declarat, loquitur per numerum pluralem. Sic Gen. 19, 12. dicitur Lotus vrbium incola, quum vnius eſſet. Et Cicero dixit: Ego eram in his locis.

CAP. XIIII. v. 5. *Occurrit leoni*) כפיר אריות leonem interpretor, ſicut שעיר העצים caprum, cuiusmodi multa ſunt in hebraica lingua, nam paullo poſt leo vocatur, vno nomine.

20. *Illius ipſius adfinitatis conciliator fuerat*) Secutus ſum Ioſephum, qui vertit νυμφοςόλον: et veterem, qui pronubum: et Græcum, qui νυμφαγωγόν.

CAP. XV. v. 8. *Graui ingentique clade in quodam tractu*) Ad verbum ſic legitur, Percuſſit eos coxam ſupra femur. Ego quum hinc nullam aptam poſſem elicere ſententiam, Ioſephum ſecutus ſum, qui vertit, πολλοὺς ἐν τῷ πεδίῳ τῶν παλαιςινῶν ἀποκτάνας, Quum multos in campo Palæſtinorum occidiſſet. Nam ירך non ſolum femur, ſed etiam regionem declarat.

16. *Maxilla aſini, aſini aſinarii*) חמר חמרתים aſinus aſinarius eo modo dicitur, quo caprum caprinum, et bouem bouinum dici adnotauimus: et quomodo Iudic. 5, 30. רחם רחמתים puella puellaris, id eſt puella dicitur, eſtque elegans repetitio: præſertim in ſententiis. Neque hic magiſtros Iudæos ſequi placet, qui חמיר aceruum interpretantur. Nam ita et imperfecta foret, et minus elegans ſententia; neque iisdem vocalibus ſcribitur id verbum, quum aceruum ſignificat, niſi hoc in loco, ſi illis credimus. Sed ambiguus quum ſit, in teſtimonium adduci non poteſt: nec propria interpretatio coactæ locum relinquit.

CAP. XVII. v. 1. *Fuit vir quidam*) Hæc et quæ ſequuntur deinceps ad finem totius libri, geſta ſunt, antequam eſſent in Iſraelitis gubernatores, quos vocant Iudices: quod ex ipſa hiſtoria patet, in qua cap. 18. quærunt Danii hereditatem: et in eodem eſt ſacerdos Ionathan, Moſis nepos, qui non potuit vixiſſe tamdiu: et cap. 20. Phinees, Eleezari filius. Præterea cap. 19. negantur Iſraelitæ habitare Hieroſolymæ, quum tamen eam occupaſſe, et incoluiſſe dicantur in cap. 1. Adde quod Ioſephus, quæ ſcribuntur in cap. 19. ante narrat, quam quæ ſuperius ſcripta ſunt.

CAP. XVIII. v. 2. *Suorum militum abiectisſimos*) בני חיל non fortes ſemper, ſed milites dicuntur, vt patet ex multis locis in Numeris et ſecundo Reg. 17. Abiectiſſimi autem mittebantur, vt facilius fallerent.

7. *Quod procul a Sidoniis aberant*) Hinc adparet, eos aut clientes aut certe ſocios Sidoniorum fuiſſe, a quibus defendi propter diſtantiam locorum non potuerint.

RV-

RVTHA.

ARGVMENTVM IN TOTVM LIBRVM RVTHAE.

Caritas annonæ. Elimelechus peregrinus. Ruthæ suaue ingenium, eadem ad spicas, cum Boozo. Ritus ex calcei detractione. Boozi coniux Rutha.

ADNOTATIO.

CAP. III. v. 16. *Illa in oppidum ad socrum venit)* Venit, in hebræo masculinum est: sed mendum esse coniicio, tum ex sensu, tum ex vetere versione.

REGVM LIB. I.

ARGVMENTVM IN PRIMVM LIBRVM REGVM.

Ex Anna Samuel. Ad istum in fano Deus. Israelis clades. Ab hoste arca ablata. Calamitas Azotiorum. Arca restitutio. Populus regem petens. Vnctio Sauli. Bellorum varietas. In hostes Ionathan. In regem Samuel. Victor Saulus, contra filium. Samuel regem confodiens. Dauid vnctus. Regis vexatio. De Goliatho Dauidis victoria. In Dauidem Saulus. Regii nati cum Dauide societas. Sacri panes profugo dati. Simulatus Dauidis furor. Cæsi sacerdotes. Contra profugum Ziphai. Rex et Dauid in specu. Samuelis obitus. Abigail munifica. Dauid ad exterum regulum. Ad Pythiam Saulus. Dauid in hostes.

Regum libri duo priores apud Hebræos Samuelis dicuntur: posteriores Regum. Ego Latinorum titulum retinendum putaui: nam librum de rebus post Samuelem gestis, Samueli adscribere, absurdum est.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 3. *Ad Iouam bellipotentem)* In hebræo est, Iouam exercituum. Vocantur autem exercitus, non solum milites, sed quidquid eiusmodi est, quo Deus vtatur, vt militibus vtuntur imperatores. Vtitur autem Deus rebus omnibus suo arbitratu. Itaque Ioua bellipotens, siue armipotens est, qui rebus omnibus imperat: quod quale sit, patebit ex illo centurione, qui Christo demonstrabat, sese in suos milites auctoritatem obtinere: et quidquid illis imperaret, eos exsequi.

CAP. VI. v. 8. *Aureaque simulacra, quæ illi, cet.)* In hebræo est כלי, quod vasa significat: sed latius patet, vt σκεῦος. Itaque quum hic loquatur de simulacris, non ausus sum vasa aut vtensilia vertere, quod his vocabulis simulacra significari posse non videntur.

17. *Et ad ingens illud saxum)* אבל legitur: sed quum ante saxi mentio facta fuerit, neque quomodo super luctu posita arca sit, intelligam, et septuaginta λίθον verterint: puto legendum אבן.

CAP. VIII. v. 12. *Hos tribunos, hos centuriones)* In hebræo est, Duces millenarios, et quinquagenarios: sed hic non præscribitur certus numerus: et

Latinorum more, Latinis loquendum est. Sicubi certus numerus definiendus est, licet semicenturiones adpellare. Audendum est enim, quum iubet necessitas.

CAP. XII. v. 17. *Tritici messis est, Iouam inuocabo, et tonabit)* Tonitrus ille tempore messis præter naturam fuit, ideoque mirabilis: propterea quod vere tantum et autumno fiunt tonitrua. Cuius rei caussa est, quod concitantur ex conflictu calidi et frigidi, qui conflictus neque hyeme, (superante frigore,) neque æstate, (superante æstu,) fieri potest, præsertim in æstuosis terris, qualis Syria est: nam apud nos non rara sunt æstate tonitrua.

CAP. XIII. v. 1. *Iniuit autem Saulus regnum*, cet.) Apud Hebræos sic ad verbum legitur: Natus annum Saulus, quum regnum iniuit, et duos annos regnauit; quod quidem sic interpretantur: Saulus vnum annum rex fuerat, et quum duos annos regnauisset, cet. vt hic primus numerus ad spatium regnandi, non ad Sauli ætatem referendus sit. Sed hoc pacto hebræa verba torquentur, neque sententia satis constat. Non enim diceret, annum agens, siue natus annum in regnando, pro eo quod est, quum iam annum regnauisset: quum hæc loquendi ratio, Natus tot annos, numquam apud Hebræos, sicut nec apud Latinos, dicatur, nisi de hominis ætate, a natiuitate numerando. Deinde non diceret, Natus annum: sed, Natus vnum annum. Solent enim Hebræi numerum exprimere, etiam quum de vno loquuntur. Præterea supplenda essent nonnulla, id quod locum reddit suspectum. Solet autem in his libris, regum ætas et regnandi tempus initio narrationis rerum ab eis gestarum poni; vt libri secundi capite secundo, vbi sic scriptum exstat: Natus erat annos quadraginta Isbosethus Sauli filius, quum regnum in Israelitas iniit: duos annos regnauit. Quod idem fit in aliis regibus. Itaque arbitror hoc in loco scriptum fuisse, quot annos natus Saulus regnum inierit, quotque annos regnauerit: sed locum esse mutilatum. Neque enim duos tantum annos regnauit, sed quadraginta, vt habetur Act. 13, 21. et apud Iosephum in fine libri sexti, vbi dicitur Saulus regnasse, viuente Samuele, annos octo: mortuo autem, duos et viginti.

36. *Eosque vsque ad lucem matutinam perimerent)* In hebræo est, diriperent: sed ponitur pro eo, quod est interficere, sicut sæpe apud Homerum ἐναρίζειν.

CAP. XVII. v. 4. *Vir quidam immanis)* בנים a בן deductum est, vt sit vir filiorum, id est hominum (nam filius pro homine dicitur) id est excellens: sicut Latini dicunt hominem paucorum; et Galli, enfant de maison, filius domus, pro filius locupletis aut nobilis domus, hoc est, magno loco natus.

12. *Iam senex et ætate prouecta)* In hebræo legitur בא באנשים, Prouectus viris, si legeretur בא בשנים. pulchre constaret sensus; prouectus annis. Atque hoc pacto solent loqui auctores sacri.

CAP. XX. v. 18. *Descendes autem ad summum ter)* Meminisse conuenit, quod paullo ante dictum est, cras, aut perendie. Est igitur hæc sententia: Si potero, cras ad eum locum adero. Sed si cras scire non potuero, quomodo sit meus pater animatus, operam dabo, vt id saltem perendie sciam. Descendes ergo cras. Quod si non veniam cras, putato, me nondum potuisse scire: itaque descendito etiam perendino, aut etiam tertio abhinc die, si forte perendie non venero: vt quocumque horum trium dierum ego venero, tu adsis. Quod autem verto, Descendes ter, in hebræo est, tertiabis

descendere, (si licet ita loqui,) sicut alibi legitur, Rectabis facere, (vt verbum docendi caussa fingam) pro, recte facies. Et Ierem. 49. Profundate manere: pro Profunde manete: hoc est, abstrudite vos penitus. Gallice, Triumphat facere: pro, triumphalia, aut triumpho digna facit: id est, magnifica. Huiusmodi est illud Horatii: cuius octauum trepidauit ætas Claudere lustrum: hoc est, trepide clausit. Et illud eiusdem: Negligis immeritis nocituram Postmodo te natis fraudem committere: hoc est, negligenter committis.

CAP. XXV. v. 20. *Cum suis aduersus eam descendenti)* Quum hic tam Dauid, quam Abigail dicatur descendere, quum inter se occurrant, intelligendum est, vallem interiectam esse.

27. *Qui te comitantur)* Ad verbum, Qui eunt in pedibus Domini mei. In pedibus autem, aut ad pedes esse, aut ire, est in potestate alicuius esse, eique seruire; quale est illud Homeri, θεῶν ἐπὶ γούνασι κεῖται, ad deorum genua situm est: hoc est, in potestate et arbitrio.

CAP. XXVIII. v. 17. *Faciet Ioua tibi)* לך malui legere, quod est in margine, quomodo Hieronymus et Græcus verterunt, quam לו.

CAP. XXX. v. 2. *Omnes omnium ætatum tum viros tum mulieres)* In hebræo ad verbum legitur: omnes feminas a paruo ad magnum. Sed quum sit solœcismus, dixisset enim, a parua ad magnam: quumque non mulieres solum, sed etiam viros abegerint, secutus sum Græcum, apud quem legitur, τὰς γυναῖκας, καὶ πάντας τοὺς ἐν αὐτῇ, ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου.

REGVM LIB. II.

ARGVMENTVM IN SECVNDVM LIBRVM REGVM.

Dauidis mira benignitas in Sauli corpus, regnum in Iudæis. Israelitarum rex aduersarius. Bella inter eos. Abneris defectio, mors. Isbosethi nex. Israelitarum rex Dauid. Arca Hierosolymam importata. Congiarium ad populum. Dauidis cogitatio de fano. Ioabus in Ammonitas victor. Regis adulterium, homicidium, a vate incusatio. Solomo. Ammonis amor et stuprum de sorore. Absalomus fratricida, seditiosus. Regis fuga. Achitophel in Dauidem. Absalomi mors. Regis carmen ad Iouam. Populi census, cædes ab angelo, pestis finis.

ADNOTATA.

CAP. V. v. 8. *Claudosque et cæcos Dauidi inuisos)* Hunc locum mutilum esse patet, tum quod sententia curta est, tum quod in Paralipomenis lib. 1. cap. 11. adiectum est, quod hic desideratur. Qui sint autem hi cæci et claudi, magna controuersia est, ego puto significari eos, quos atlantas Græci, telamones Latini adpellant: quæ signa sunt virili figura, mutulos aut coronas in ædificiis sustinentia. Atque hanc esse huius loci sententiam arbitror: Tanta erat arcis altitudo, vt eam superari posse Iebusæi negarent: itaque Dauidi oppugnanti dicerent, tum demum irrupturum esse in arcem, quum telamones illos, qui cæcorum claudorumque figuram referentes, in summa arce erant, abstulisset: quod perinde erat, ac si dicerent,

cerent, fieri non posse, vt eo irrumperet. Tum Dauid intelligens, præmiis et honoribus homines ad virtutem excitari, imperatorem fore pronuntiauit eum, qui primus Iebusæos superauisset, et ad tecti arcis canales, (vbi erant claudi illi et cæci telamones) adscendisset, illosque telamones abstulisset. Atque eos Dauid propterea oderat, quod ei ab hostibus probrose opponebantur, quasi claudos et cæcos superare non posset: a simulacris ad homines per iocum transeunte dicterio, vnde et natum prouerbium.

CAP. VII. v. 7. *Ecquod vlli præsidum Israelitarum*) In hebræo est, שבטי hoc est, tribuum: sed in Paralip. legitur שפטי, hoc est iudicum, siue præsidum, quæ lectio mihi visa est verior.

23. *Quam tu in terris fecisti in tuorum gratiam*) להם et לארץ recte legit vetus interpres latinus.

CAP. XII. v. 26. *Quum regiam vrbis partem cepisset*) In hebræo est, quum vrbem regni. Et paullo post, quod verto, Vrbis partem, in qua erat aquatio: in hebræo est, vrbem aquationis; sicut maior et minor Basilea dicitur, pro maiori et minori parte Basileæ: et reliquum corpus, pro reliqua parte corporis.

CAP. XIIII. v. 13. *Cur igitur istam contra diuinum populum*) Cur cupienti populo non condonas Absalomum, qui mihi filium propterea condonas, quod nullum alium habeo, qui posteritati consulat? Quis enim tibi succedet, nisi Absalomus? Dices, te habiturum alios. Sed quid si prius moriare? mortales enim sumus: quo magis curandum est, vt genus nostrum propagemus. Dices, Absalomum homicidam esse, homicidas autem occidi debere, ex Dei præcepto. Quid tu Dauid? non venit tibi in mentem Vriæ? quo tu occiso, non minus Deum offenderas, quam te Absalomus, occiso fratre. Quod si tam seuerus in te Deus fuisset, quam tu es in filium, periisses. Sed Deus tibi veniam dedit: mauult enim parcere supplicibus, quam sontes plectere: idque quomodo fieri possit, etiam atque etiam cogitat. Atque vt meam rationem intelligas, quum vellem te de reuocando filio tuo orare, et metuerem, ne, quod populus non obtinebat, id ego multo minus consequerer: statui simulare meam rem agi, vt quum tu mihi de filio meo concessisses, de tuo in re simili negare non posses. Hæc mulier, sed breuiter et obscure: quippe perita cum perito, præterea regem ad Vriæ recordationem non nisi timide et tecte reuocans.

CAP. XV. v. 7. *Præteritis quatuor annis*) In hebræo legitur, quadraginta: sed facilis fuit lapsus ab ארבא ad ארבאים; et Iosephus quatuor interpretatur.

CAP. XVIII. v. 3. *Nam tu pro decem millibus*) אתה, non עתה legendum, adparet ex sententia, et græco et latino interprete. Eumdem errorem inuenies libro tertio cap. I. in oratione Bethsabæ ad regem.

17. *Fuga domum dilapsis*) In hebræo est, Fugerunt in suum quisque tabernaculum. Ponitur autem tabernaculum pro domo: cuius rei caussa est, quod prior fuit vsus tabernaculorum, quam domorum. Deinde quum casæ et tuguria, et porro domus ædificarentur, manebat tamen idem vocabulum; quemadmodum latine libros dicimus, qui tamen libri non sunt, manente hoc vocabulo: quoniam principio in libro, hoc est, in arborum cortice scribi solebat.

CAP. XXI. v. 6. *In Ioua monte*) בהר non בחיר legendum videtur, vt paullo post (v. 9.) idem verbum repetit: alioquin inepta est sententia.

CAP.

CAP. XXIII. v. 3. *Rector religiosus)* In hebræo est, Rector metus Dei: id est, metu Dei præditus; neque enim vno verbo religionem significant: sicut neque Galli, qui dicunt, Crainte de Dieu. Nec alienum est, quod Dei metum attribuit Deo: nam de Christo loquitur, qui genus humanum a patre regendum accepit, vt est in Psal. 2. Quod sequitur, comparatio est, qualis exstat in Psal. 1. Quemadmodum sol et pluuia stirpes alunt, efficiuntque, vt eorum genus numquam intercidat, sic Dei fauor et studium meam posteritatem fouebit: quum contra improbi (vt Saulus) a stirpe eruantur, tamquam spinæ. Quod enim כי לא sic interpretor, vt aiat, non neget: eodem modo ponitur לא כי, Genes. 18. vbi idem est quod immo. Nam לא non semper negantis est, vt Ezech. 3. vbi לא עם positum est pro, quod si: quod etiam adhiberi solet in iurando et adfirmando, pro eo quod Græci dicunt, ἦ μὴν, aut ἦ μάλα. Item 2. Reg. 13. et 4. Reg. 5. et Ezech. 15. ולא confirmantis est, et alibi sæpe, sicut et Ecclesiastici 29. εἰ δὲ μὴ, significat quin etiam: et Matth. 6. et Marc. 2. alioquin: et 2. Timoth. 2. μήποτε, si forte: sicut Græcis οὐκοῦν vna voce adfirmantis est. Quod si hic כי לא negantis esset, dissimilitudo foret absurda, et naturæ similitudinique ab eodem Dauide in 1. Psal. positæ, contraria.

8. *Iasobeamus Hacmonis filius)* Hunc locum partim ex Paralipomenis transtuli. Nam hic ita corruptus est, vt nulla possit deprehendi sententia. Illic trecentos, hic octingentos superasse scribitur. Illic triginta, hic trium princeps dicitur; quamquam potest vtrumque recte dici, vt sit trium inter triginta præcipuorum princeps. Apud græcum et latinum folia sunt Sibyllæ. Iosephus Issæmum Achemæi filium vocat, ab eoque octingentos deiectos fuisse scribit: quod probabilius est, quam trecentos, quum hic fortissimus omnium dicatur: quum tamen totidem strauisse, paullo post hunc locum scribatur Abisæus.

REGVM LIB. III.

ARGVMENTVM IN LIB. III. REGVM.

Dauidis fotrix. Solomonis regnum. Adonias fugiens. Moribundus rex ad Solomonem. Dauidis mors. Semeis nex. Solomonis pietas et sapientia, imperium, aula, templi adparatus, constructio, membra, instrumenta. In templum arca. Templi dedicatio. Regis oratio. Ad hunc Ioua. Huius potentia. Regina Saba. Solomonis effeminatio. Bella in istum, eius mors. Roboamus rex crudelis. Vatis nex a leone. Aegyptii in Hierosolymam expeditio. Abiamus rex. Israelita in Iudaum. In Baasam Ioua. Samaria adificatio. Hierichuntis reparatio. Elias. Farina et oleum. Elias et Baalis vates. Iezabel. Elisaus. Obsidio Samaria per Syros. Horum clades. Pseudouates Sedecias. Achabi nex. Iosaphatus Iudaorum, Israelitarum Ochozias rex.

ADNOTATA.

CAP. V. v. 9. *Cedrinam pineamque materiam)* ברש pinum potius quam abietem interpretor: quoniam in 2. Reg. 6. scriptum est, ex ea arbore musica fieri instrumenta.

CAP. VI. v. 2. *Cuius templi longitudo fuit ſexaginta cubitorum, latitudo viginti, altitudo triginta)* Quod de longitudine et latitudine dicit, intelligendum eſt non de toto templo, ſed de cella et penetrali. Nam cella fuit longa quadraginta cubitos, penetrale autem viginti, vtrumque latum viginti, vt poſtea patebit. De altitudine controuerſia eſt. Nam hic traditur triginta cubitorum, in græco viginti quinque, in Ioſepho centum viginti, quæ eadem et in Paralipomenis veſtibulo tribuitur, videlicet inferioris ædificii ſexaginta, et ſuperioris totidem. Ex his omnibus coniicio, altitudinem hic dici non totius templi, ſed cellæ et penetralis (quemadmodum de longitudine et latitudine dictum eſt) quæ eſſet triginta cubitorum, videlicet quanta erat ædicularum altitudo, quæ eſſent ſingulæ decem cubitorum. Supra hanc altitudinem patebat templi murus triginta cubitos, infra ſuperius ædificium, quo in ſpatio erant feneſtræ. Huic toto ædificio impoſitum erat ſuperius alterum ædificium, in altitudinem non quinque, (vt hic ſcriptum eſt, in quo mendum videtur eſſe,) ſed ſexaginta, (vt tradit Ioſephus,) cubitorum. Sed hæc ita dico, vt adfirmare non auſim. Nam tanta ædicularum altitudo cellam et penetrale redderet obſcurum. Itaque mihi ſuſpectus eſt locus. Veſtibulum erat eiusdem magnitudinis, cuius eſt Ezech. 40. ſed quum ſit illud a ſeptemtrione poſitum, vt illic oſtendemus, hoc ab oriente eſt, vt ex eo patet, quod dicit id eſſe in fronte latitudinis templi: nam latitudo eſt a ſeptemtrione ad meridiem. Igitur in orientali parte erat veſtibulum et templi aditus, vt adparet ex Moſis tabernaculo, ad cuius imitationem factum eſt hoc templum: itemque ex Ezechielis cap. 8. Adde quod Ioſephus idem tradit: quod ideo dico, ne quem fallat hodiernorum templorum conſuetudo, quæ omnia ab occidente habent aditum, vt etiam faciendum eſſe tradit Vitruuius: videlicet ex Romanorum conſuetudine, quam imitati ſunt noſtri.

4. *Templum feneſtris, quæ apertiles et cluſiles eſſent, illuſtrabat)* Hoc eſt, quæ aperiri claudique poſſent: hoc eſt, quæ fores haberent, ad earum differentiam, quæ habent tantum lumina, id eſt, foramina, quæ lumen admittant, nec habent fores; nam eæ cluſiles non ſunt, quoniam numquam clauduntur.

5. *Templi parieti ædiculas*, cet.) Obſcurus locus, et qui vix intelligi poteſt, ſine deſcriptione templi, quod eſt apud Ezechielem, vbi hæ ædiculæ, cellam et penetrale cingentes, vocantur tabulata, vt etiam hic. Hoc tantum intereſt, quod illa a fundamentis quaternos, hæc quinos in latitudinem cubitos patent; nam quod apud Ioſephum horum latitudo ſcribitur eſſe cubitorum εἴκοσι πέντε, hoc eſt viginti quinque, manifeſtum mendum eſt. Eſſent enim cellæ latiores, quum vocet breues domus: delendum itaque eſt εἴκοσι. Quemadmodum quod ibidem de ædicularum altitudine tradit, videlicet fuiſſe ſingulas viginti cubitorum, videtur eſſe falſum; explerent enim ſexaginta cubitorum altitudinem: ita nullus ſupereſſet locus, per quem in cellam et penetrale lumen admitteretur. Vtrobique autem binorum cubitorum adpendicibus creſcunt, et ſunt vtrobique triginta, eaque trinum contignationum; nam tot illic tradit Ezechiel, hic Ioſephus. Sed quum apud Ezechielem eorum longitudo tantum cellæ et adyti longitudinem expleat, vt ibi docebimus, horum longitudo extenditur etiam poſt penetrale: quippe quum hæc ſint illis longiora tot cubitis, quot ipſa ſunt, videlicet triginta. Siquidem tricesies quinque cubiti efficiunt centum quinquaginta: quorum quum ſexaginta ad meridiem, et totidem ad ſeptemtrionem in cellæ et adyti longitudine occupaueris, ſuperſunt triginta cubiti, hoc

eſt

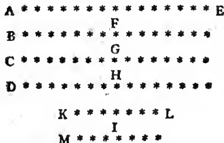
eſt ſex ædiculæ: quarum quatuor poſt penetrale poſitæ, occupabunt ipſius penetralis latitudinem: duæ autem in angulis erunt contra duos ſexagenarios ordines. Harum ædicularum media tabulata, hoc eſt mediæ ædiculæ infimis impoſitæ (eſt enim idem hoc loco ædicula et tabulatum) ianuas habebant a templi dextro latere, ſcilicet dextra tabulata: ſiniſtra autem a ſiniſtro videlicet in vacante loco, qui eas ambibat: quem porro vacantem locum circumdabat templi paries, tantum contractionibus recedens, quantum tabulata adpendicibus procedebant.

23. *Cupreſſina materia)* In hebræo eſt, Ex arbore olei, quam quidam volunt eſſe oliuam; ſed 2. Esd. 8. olea (quæ זית ſine controuerſia eſt) ab arbore olei manifeſto diſtinguitur. Hanc ob cauſſam ego hic cupreſſum verti, ſecutus græcum. Nam et ex cupreſſo oleum fieri, docet Plinius. Adde quod Ioſephus in aduecta templi materia cupreſſum nominat: cuius in his libris nulla fieret mentio, ſi hæc non eſſet.

30. *Proiectura erat quinaria)* Hunc locum non intelligo, quemadmodum neque eum, qui mox ſequitur, *Proiecturam habentes ex quarta;* quod ideo moneo, ne quem hoc loco fallat mea translatio. Quod autem de interiore atrio tradit, id ita intelligendum eſt: atrii murum conſtare tribus lapidum ordinibus, et vno cedrinarum trabium, ſcilicet interiore, qui lapides obduceret, qui quatuor ordines craſſitudinem efficerent muri, cui tribuo ſex cubitos, videlicet ſingulis ordinibus vnum et dimidium, quoniam ea eſt in Ezechiele atriorum craſſitudo. Sed cur interius dicatur, et quomodo eſſent atria collocata, patebit in Ezechiele, non quia tot hic ſint, quot illic: ſunt enim illic octo, quum hic duo eſſe videantur, vt adparet in 4. Reg. 2. ſed quia hæc ipſa duo collocari videntur, quomodo duo illorum.

CAP. VII. v. 2. *Nemorenſem Libani domum)* Hæc domus erat Hieroſolymis: ſic dicta, quod erat in nemore, quod Libani nomine vocabatur. Hanc vocat Ioſephus δρυμῶνα λιβάνȣ, id eſt, quercetum, aut nemus Libani: cuius nec non eius porticus hanc ſubiiciemus aream.

AREA NEMORENSIS LIBANI DOMVS, EIVSQVE PORTICVS.

ABCD quatuor columnarum ordines. A E longitudo cubitorum centum. A D latitudo quinquaginta. His columnis imponebantur transtra, videlicet transuerſa ab A ad B, et a B ad C, et a C ad D, et ita in reliquis. His transtris imponebantur tabulata, hoc eſt ædificium ipſum: cuius ea pars, quæ quadraginta quinque columnis innitebatur, hoc eſt tribus ordinibus A B C, erat

erat obducta cedro: reliqua non item, videlicet fecundum porticum collocata, ordinibus columnarum C D innixa. Nam mediani columnarum ordines, binis feruiebant tabulatis, vt effent tres ordines tabulatorum F G H, quorum H non effet obductum cedro. I porticus columnata, ante illas domus columnas pofita, longa quinquaginta cubitos K L, lata triginta K M. De feneftris quod tradit, eæ funt quadratæ, triplici ordine inter fefe refpondentes: ita vt fi lineam de media qualibet fummi ordinis feneftra demittas, ea duas duorum inferiorum ordinum feneftras fecet per medium. Quod ad columnarum capitula attinet, (nam cetera funt perfpicua,) ea erant rotunda, floribus ornata, feptenis circumdata plagis perplexis, non a fummo deorfum tendentibus, fed a dextra ad finiftram cingentibus capitula, quomodo folent tendi retia. Plagarum ftamina et fila, hoc eft, funes, ex quibus erant confectæ plagæ, erant concatenati, hoc eft, multiplicibus toris contorti, vt fieri folet. Ac per fex quidem plagarum maculas adparebant capitulorum flores. Sed capitulorum ventres, hoc eft, qua parte maxime tument capitula, quæ pars eorum media eft, habebant per circuitum binos ordines malorum punicorum, quorum ordinum vterque centum habebat punica, ita vt fingula capitula haberent ducenta punica, per medianas plagas oppofitas ventri eminentia.

15. *Circuitus erat duodecim cubitorum*) Circuitus græce περίμετρος dicitur, cuius διάμετρος eft tertiæ partis, hoc eft, cubitorum quatuor: id quod fignificauit auctor, dicens columnas quaternos occupare cubitos.

21. *Lacum fufilem faciebat*) Mare eft in hebræo: fed mare pro lacu dicitur, vt in euangeliis videre licet, et huiusmodi vafa Latini vocant lacus.

28. *Areolas habebant claufulis interiectas*) Quamquam quod vertimus Areolas, id in Exodo in menfæ defcriptione fignificat marginem. Sed illic a claudendo dicitur, quoniam claudit: hic, quoniam clauditur; quod inde fit perfpicuum, quod dicuntur areolæ claufulis interiectæ. Claufulæ funt ipfæ teniæ, quæ circumdant areolas quadratas leonibus, bubus, Cherubis et palmis depictas, humana fpecie: hoc enim addit ad extremum, id quod eft de Cherubis intelligendum, quorum figura erat qualis hominis. Atque hæc quidem depicta pars erat, qualis eft, qui ab architectis in fumma trabeatione vocatur Zoophorus, vt areolæ locum obtineant oparum, claufulæ autem triglyphorum.

29. *Claufulis fuperadditi tori*) ליות torosne, an cymatia, an fcotias, an fimas fignificet, nondum mihi conftat: ne quis erret. Interea toros adpellabo. Quod fi tori funt, fimos adpellat, qui non perfectam habeant rotundationem, fed ad circinum delumbatam.

30. *Aeneosque afferes*) Afferes vocat ipfam æris materiam, ex qua confectæ funt bafes: tametfi hic afferum vocabulo abutimur, quum afferes proprie fint lignei.

Et in quatuor angulis humeros) Bafes quatuor angulos habebant, non reliquo plano pares, fed in humerorum modum protumentes, qui lauacrorum ventres exciperent, collocati contra et fupra toros, quibus ambiebantur bafes.

31. *Lauacri os intus cet.*) In medio bafis capite adfurgebat in dimidium cubitum capitulum rotundum, quod inferebatur in finum, quem lauacrum habebat in fundo intro protuberantem. Ita fiebat, vt quum lauacri os ab imo fundo ad fummam crepidinem in altum pateret vnum cubitum et dimidium, a capituli fummo ad crepidinem pateret tantum vnum cubitum, quoniam capitulum detrahebat dimidium cubitum. CAP.

CAP. X. v. 11. *Picea lignorum*) Secutus sum Græcum, qui ξύλα πιύκινα: et Iosephum, qui πιύκην vertit, traditque veram esse, non vulgari similem, sed ficulnæ, quamquam albiorem et splendidiorem. Eadem 2. Paralip. 2. vocatur Algumim, nonnihil immutato vocabulo: nam hic Almugim dicitur.

CAP. XV. v. 13. *Pana fecerat in luco*) Quo minus Priapum vertendum putem, in caussa est, quod vix credibile est, a femina Priapum esse factum: deinde quod hic in luco positus est, quod est Pani conuenientius: quum Priapus soleret in hortis collocari. Præterea quod מפלצרת a terrore incutiendo nomen habet, id quod Pani congruit: vnde panicus timor dicitur.

CAP. XIX. v. 3. *Quibus ille minis territus*) Ita malui vertere, græcum et latinum et Iosephum sequens, quam vt est in hebræo, Et vidit: quæ sententia est imperfecta. Quod si mutentur puncta, constabit.

CAP. XXI. v. 23. *In agro Iezraelensi comesum iri*) חל male puto legi, pro חלק: nam et vetus agrum reddidit: et 4. Regum 9. vbi idem repetitur oraculum, est חלק.

CAP. XXII. v. 30. *Ipsiusque Achabi vestitum indueret*) Vt in hebræo est, iubetur Iosaphatus habitum mutare, et suo vestitu vti. Sed hæc pugnantia sunt. Præterea ea res nulla egeret admonitione, vt suo vestitu vteretur, quem alioqui non erat mutaturus. Adde quod nullus esset quadrigariorum errori locus, qui Achabum se petere putantes, numquam Iosaphatum peterent, nisi veste decepti. Has ob caussas hoc in loco secutus sum græcum exemplar, vbi ita legitur: ϗ σὺ ἔνδυσαι τὸν ἱματισμόν μου.

REGVM LIB. IIII.

ARGVMENTVM IN LIB. IIII. REGVM.

Ad Eliam angelus. Cælestis ignis. Elisæus cum Elia. Huius raptus. Elisæi vaticinia. Immolatus natus regius. Oleum, puer excitatus ex mortuis. Naamæ lepra. Sanus ex flumio. Samaria fames. Filii manducati. Iezabel pessima. Per Iehum facta cædes. Athalia nex. Elisæi mors. A cadauere miraculum. Regum Iudææ, et Israelitarum successio. Achazi prauitas. Israelitarum in Media captiuitas. Ezechiæ pura pietas. Esaias vates. Senacheribæorum profligatio per angelum. Legis liber inuentus, Iosia regnante. Huius pietas. Pascha sub isto. Successoris impietas. Nabuchdonosor Hierosolymam depopulatus.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 6. *Misitque ad Iosaphatum*) In hebræo est: Iuitque et misit: aut Iuitque mittere: quod gallice bene exprimitur: Il alla mander.

CAP. IIII. v. 37. *Illa ad pedes ei accidit*) In hebræo est, Venit et accidit: quem hebraismum Galli sic exprimunt, Elle se vint ietter a ses piedz. Atque hic loquendi modus frequenter occurrit.

CAP. VI. v. 25. *Cabi stercoris columbini*) Quis possit esse fimi columbini vsus in cibis, non video: nisi quod hic tradit Iosephus, vsos esse pro sale.

34. *Quem subsecutus rex*) Hunc locum ex Iosepho compleui, additis his

 verbis:

verbis: Quem subsecutus rex. Nam Iosephus ita scribit: Sed vos, (inquit Elisæus,) quum venerit is, cui hoc mandatum est, obseruate, vt ingressurum in ianua prematis, atque retineatis: etenim sequetur eum ad me veniens rex, mutato consilio. Atque illi quidem, vbi venit, qui a rege ad perimendum Elisæum missus erat, iussa fecerunt. Ioramus autem suæ contra vatem iracundiæ pœnitens, veritusque, ne eum iam occidisset, qui ad hoc missus erat, properauit cædem fieri prohibere, vatemque conseruare. Atque vbi ad eum venit, conqueri de eo cœpit, qui eis præsentium malorum remedium a Deo non postularet, sed eos malis illis confici spectaret.

CAP. XX. v. 13. *Quibus delectatus Ezechias)* וישמע male legitur pro וישמח, vt historia et translatio vetus et liber Paralipom. ostendit.

PARALIPOMENON, QVI HEBRAEIS ANNALES DICVNTVR, LIBER PRIMVS.

ARGVMENTVM IN PRIMVM PARALIPOMENON.

Adami, Israelis, Dauidis, Iudæ, Rubenis, Leuis, Issacharis proles. Beniaminis, Nephthalis, Ephraimi, Aseris progenies. Hierosolymæ populus. Leuitæ. Saulus. Dauidis regnum, gesta, congiarium. Nathan. Templi adparatus. Aaronis proles. Regis ministri. Solomo.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 18. *Vxorem duxit Azubam et Ieriotham)* Ad verbum legitur, Genuit Azubam vxorem et Ieriotham. Sed ineptum est, vxorem a marito genitam dici. Azubam autem eius vxorem fuisse, mox patet: vbi mortua Azuba, dicitur Ephratam duxisse. Accedit et græca et vetus latina translatio, quæ conuenit cum nostra. Mendi caussa fuisse videtur, quod toties in hoc capite gignendi verbum repetitur.

24. *Calebus cum Ephrata congressus est)* Et hic eosdem secutus sum interpretes.

54. *Salmæ filii Bethlehemus et Netophatis)* Hic locus eiusmodi est, vt nihil adnotare possim, nisi, me nihil in eo intelligere.

CAP. III. v. 5. *Ex Bethsaba)* In hebræo est, Ex Bathsua. Sed Bethsabam et Græci et Hieronymus vertit: et in libris Regum Bethsaba dicitur, nusquam Bathsua.

22. *Sex, Hatus, Iegaal)* Et hic locus mutilus est. Quum enim dicantur esse sex, nominantur tantum quinque.

CAP. IIII. v. 21. *Familias officinæ linariæ)* Hic totus locus ita deprauatus est, vt neque ex græco, neque ex latino possit corrigi.

CAP. XI. v. 12. *Eleazarus)* Quod hic Eleazaro tribuitur, nec id soli, id 2. Reg. 23, 11. Sammæ adscribitur, cuius hic nulla fit mentio; quum tamen tres esse præcipui dicantur. Videtur hic locus esse mutilatus, vt et alii in his duobus libris multi.

CAP. XXIIII. v. 6. *Ita vt Eleazaro binæ, Ithamari singulæ adscriberentur fami-*

familiæ) Et hunc locum in hebræo puto deprauatum. Nam quum paullo ante duplo plures Eleazaro familiæ attributæ sint, quam Ithamari, hic contra fit. Itaque suspicor in priore membro esse legendum, Ithamari: in posteriore autem, in quo bis ponitur אחז Eleazaro. Significat enim hoc verbum non semper possessionem, sed numerum, aut (vt Latini loquuntur) caput, præsertim quum de animalibus dicitur: in quo sensu positum est, Num. 31. vbi dicitur pro eo, quod paullo ante dictum erat נפש. Est igitur hæc sententia: Quum Ithamari euenirent familiæ אחד אחז, id est, singulæ: Eleazaro eueniebant אחז אחז, id est binæ: hoc enim significat geminata vox.

CAP. XXV. v. 1. *Vaticinantium in citharis)* Vaticinari vocat, diuinas res aut vatum scripta tractare, Deique laudes dicere: sicut a Paulo ponitur προφητέυειν; quoniam vatum interpretes, proxime ad eorum, quos interpretantur, diuinationem videntur accedere. Athenienses quoque diuinos quosdam sacerdotes, (vt scribit Cicero,) Mantes adpellabant, hoc est, vates.

CAP. XXVI. v. 21. *Natus est auctor familiæ Iehielis)* In hebræo ponitur hoc nomen in plurali numero, quum de vno dictum sit: id quod et sæpe fit, vt supra cap. 23, 17. vbi dicuntur Eliezeri filii, quorum sit Bahabia primus, quum ibidem alios habuisse negetur Eliezer. Hoc modo loquuntur et Latini, quum Liberos vocant plurali numero, etiam de vno loquentes.

PARALIPOMENON
LIBER SECVNDVS.
ARGVMENTVM IN SECVNDVM PARALIPOMENON.

Ad tabernaculum Iouanum Solomo. Sacrificia. Postulata sapientia. Solomonis opes, ad Hyramum petitio. Fani fabricatio, partes eiusdem, et ornamenta, dedicatio. Solomonis Psalmus. De cælo ignis. Ad regem Iouа. Per Solomonem oppida restituta. Regina Sabæ. Mors Regis. Roboamus heres. Aegypti rex in Iudæam. Israelitarum cædes. Aethiops in Asam. Aethiopum cædes a Iudæis. Israelita in Iudæam. Iosaphatus pius, Elias. Athaliæ crudelitas. Templi instauratio. Zachariæ nex. Amasiæ impietas. Hierosolymæ excidium. Fani lustratio. Ezechiæ pascha, pietas. Libri legis inuentio. Holda vates femina. Iosiæ nex in prœlio. Hierosolymæ direptio.

ADNOTATA.

CAP. IIII. v. 10. *Ad dextrum latus orientale secundum meridiem)* Dextrum latus vocat habita ratione mundi. Nam templi quidem sinistrum latus est meridies, si ab oriente ingrediaris.

CAP. IX. v. 15. *Scuta ex auro ductili sexcentenaria)* Ad verbum sic, Insumtis auri ductilis sexcentis in vnum scutum: id quod de siclis intelligendum est, quoniam siclis ponderant Hebræi; vt si latine saxum dicas centenarium,

narium, intelligetur centum librarum, quia libris vtuntur Latini. Item si hominem dicas sexagenarium, de annis dicas, quoniam ab annis numeratur ætas. Atque eodem modo in reliquis. Iam quod hic clipei trecentenarii dicuntur, quum in tertio libro Regum cap. 10, 16. scriptum sit, in singulos insumtas esse trinas minas, adparet minam centum valere siclos.

18. *A tergo*) מאחריו legendum videtur, vt in 3. Reg. 10, 19. Alioqui si מאחוים legas, non constabit sententia.

CAP. XIII. v. 3. *Quadraginta militum item egregiorum millia*) In hebræo est, Quadringenta, itemque mox octingenta, et in victoria quingenta millia. Sed quum sit hic numerus incredibilis, sequi malui græcum et latinum interpretem, et Iosephum, qui omnes in hoc conueniunt.

CAP. XX. v. 1. *Ammonitæ et Idumæorum pars*) In hebræo est, Et Ammonitarum pars. Sed absurdum esset, dicere Ammonitas, et Ammonitarum partem: et historia ostendit, adfuisse Idumæos Seiris montis incolas: quorum hic mentionem omissam esse, non est verisimile.

CAP. XXI. v. 2. *Filii fuere Iosaphati Iudææ regis*) In hebræo est, Israelitarum regis. Sed Iudææ legit vetus et græci interpretes, et ita postulat historia.

CAP. XXII. v. 6. *Descendit ad eum visendum Iezraele ægrotantem Ochozias*) In hebræo est Azarias: sed in vetere et latina et græca interpretatione legitur Ochozias, et in 4. Reg. 9. et ita habet historia.

CAP. XXVIII. v. 18. *Ad regem Assyriæ petitum auxilium*) In hebræo est, Ad reges Assyriæ: sed vetus et græca et latina versio habet Regem: et ita fert historia: quemadmodum et paullo post Achazus Israelitarum rex non recte dicitur, repugnante historia, et iis duabus, quas dixi, versionibus.

CAP. XXIX. v. 19. *Suo crimine incestauerat*) הזנ'רה legendum est, vt vltima sit littera He: nam ita postulat sententia, et græcus vertit ἐμίανεν, et latinus polluerat.

CAP. XXXVI. v. 8. *Quibus fuerit moribus præditus*) Ad verbum, Quid inuentum fuerit in eo. Iam inueniri, pro esse, aut existere, aut exstare dicitur: quoniam nihil inueniri potest, quod non sit; vt ad Philip. 2, 7. Figura inuentus est vt homo: id est, Exstitit homo. Et latine, Hic vnus inuentus est, qui id posset: hoc est, vnus exstitit. Et 2. Paralip. 19, 3. Res bonæ inuentæ sunt in te: hoc est, insunt in te quædam laudabilia.

ESDRAE LIB. I.

ARGVMENTVM IN PRIMVM LIBRVM ESDRAE.

Iudæorum liberatio per Cyrum. Reduces cum Ierobabele. Sacrificia in ara noua. Aduersarii praui contra instauratores. Artaxerxes imperat abstinendum a templi instauratione. Darius contra iubet. Pascha. Reduces cum Esdra. Vxores extraneæ. Esdræ piæ lacrimæ.

ADNOTATA.

CAP. VI. v. 2. *Inuentusque est Ecbatanis*) In chaldæo est, Amathæ: sed et vetus et Iosephus verterunt Ecbatana, quo fit, vt locus ille aliter chaldaice, quam aliis linguis, vocatus esse videatur, vt sit et in multis aliis.

CAP.

CAP. VII. v. 2. *Acute eruditus*) In hebræo eſt, litteratus celer: ſed celeritas pro acumine ponitur: vt etiam latine dicitur ingenii celeritas. Eſt autem ספר (qui græce γραμματεὺς a litteris adpellatur) aliquando doctus et eruditus: idque vel coniuncte, vt paullo poſt hunc locum ספר דערת idem eſt quod νομοδιδάσκαλος, legisperitus, aut profeſſor, quem Plato lib. de legib. 6. vocat ἐξηγητὴν, hoc eſt, interpretem, vel abſolute, vt Eſ. 33. tum nos litteratum aut eruditum adpellamus. Nonnumquam eſt ſcriba regis. Item Iudaica ſecta ſcribarum: tum nos ſcribam interpretamur.

ESDRAE LIB. II.

ARGVMENTVM IN SECVNDVM LIBRVM ESDRAE.

NEHEMIAE ſtudium erga Artaxerxem. Idem Hieroſolymam explorans. Aduerſarii deriſores. Feneratorum cupiditas. In Nehemiam inſidiæ. Hieroſolymæ murus inſtauratus. Reduces Iudæi. Esdræ concio ad populum. Signatores fœderis. Muri Hieroſolymitani dedicatio. Repudia vxorum exterarum.

ADNOTATIO.

CAP. IIII. v. 12. *In quibus nobis accolebant*) In hebræo ſecunda perſona eſt: ſed et ſententia et vetus tranſlatio cogit fateri, tertiam perſonam eſſe debere. Eſt autem alioqui multis in locis deprauatus hic liber: vt in cap. 3. vbi ſæpe pro Poſt eum, aut ſecundum eum legitur Poſt eos: et contra, vt item Esdr. 10. vbi in eo loco, quem nos ita vertimus, Omnes feminas, et ex eis natos: pronomen Eis in hebræo eſt maſculini generis, quum debeat eſſe feminini. Itemque Nehem. 7. vbi idem repetitur, quod erat Esdræ 2. ſcriptum, numerus et hominum nomina ſæpe diſſentiunt. Quod ideo dico, ne quis me putet, quum in eiusmodi locos inciderit, hæc non vidiſſe. Neque enim neceſſarium puto, omnia minima ſcribere: quum ea poſſint, ſi quis conferre velit, facile intelligi.

ESDRAE LIB. III.

ARGVMENTVM IN TERTIVM LIBRVM ESDRAE.

Sub Ioſia paſcha celeberrimum. Aegypti rex in Charcamim. In eum Ioſias. Huius mors. Ioachazus Ioſiæ ſucceſſor, huius captiuitas. Ioacimi regnum, impietas. In iſtum Babylonis rex. Cyrus de inſtauranda Hieroſolyma. Contra Artaxerxes. Trium rerum virtus. Zorobabel Darium exorat. Templum reficitur. Cyri decretum de fano inſtaurando. Darius inſtaurationem imperat. Ad Esdram Artaxerxes. Esdra pro populi culpa. Vxores extraneæ.

ADNO-

ADNOTATIO.

CAP. III. v. 7. *Darii familiaris diceretur)* συγγενὴς est in græco, quod cognatum quidem significat, sed videtur ex רעה translatum (nam hunc librum ex hebræo græcum factum iudico, tametsi hebræus interciderit) quod verbum etiam familiarem notat, et amicum. Iam regis familiaris rectius dicetur hic, quam cognatus: nam cognatum efficere sapientia non potest, et cognatus esse quiuis potest. At familiares non sunt, nisi qui habentur in pretio.

TOBIAS.

IN TOBIAM ARGVMENTVM.

Tobæus Iouæ suam commemorat pietatem. Talenta decem a Tobæo deposita pro captiuis. Sæuiens in Iudæos Senacheribus. Istius nex a filiis. Tobæi ærumnæ. Saræ discrimen. Tobæus ad filium. Angelus cum Tobia. Piscis. Tobiæ coniux Sara. Senis cæcitas. Raphael angelus. Amanis impietas.

IN TOBIAM PRAEFATIO INTERPRETIS.

Hic liber hebraice, græce, et latine exstat. Hebraice nuper editus est: Latinum ex chaldæo sermone transtulisse se testatur Hieronymus. Historiæ summa in his tribus linguis consentit, sed multis in locis varietas est. Nos ex hebræo sermone, qui nobis visus est verior, sumus interpretati. Quas autem sententias in græco aut latino inuenimus ad rem pertinentes, quæ in hebræo non exstarent, græcas littera eius nominis prima, videlicet, G. latinas littera L. significauimus. Quod sicubi propter personarum mutationem, aut aliquam aliam caussam, minus cohærebant, eas his notis (.) clausimus.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 11. *Vbi discessi cubitum apud parietem)* In hebræo est, apud trabem. Sed malui græcum et latinum sequi, qui non קור, sed קיר legerunt.

CAP. IIII. v. 19. *Atque ita iustorum sepulcra pane vinoque tuo perfundito)* Quum iam iusserit, quidquid supererit, id in beneficentiam conferre, quo pacto iubet deinde sepulcra perfundi? nam beneficentia in viuos exercetur, non in mortuos. Est igitur huiusmodi sententia: Vera sepulcrorum perfusio est liberalitas in viuos, quæ mortuis gratior est, quam si ipsorum sepulcra vino perfunderes. Hoc pacto dicuntur in Ruthæ cap. 1. puellæ illæ pietate vsæ esse erga mortuos: id est in viuos fuisse piæ, recordatione mortuorum. Hoc pacto loquitur Dauid Psalmo 51, 19. quum dicit, verum sacrificium esse animum adflictum, et sibi displicentem. Et Sibylla libro octauo, eadem cum Tobia docet his verbis:

Effigies

Effigies mea homo est, rectæ rationis alumna:
Huic tu pone volens puram sine sanguine mensam,
Repletamque bonis: panem, potumque famenti,
Et sitienti da: nudum tege corpus amictu.
De proprio castis manibus largire labore:
Oppressum recrea: fessi solare labores.
Hæc a te detur viuenti victima viuens:
Sparge pie semen, Dominus tibi donet vt ista.

IVDITHA.

ARGVMENTVM IN IVDITHAM.

Nabuchodonosor, eius in Arphaxadum victoria. Olofernes a rege missus. Ad Olofernem legati de pace. In Olofernem Israelitæ, Ioacimus Israelitas confirmans. Iudæorum breuis historia ad Olofernem. Achioris consilium. Betulienses ad Iouam confugiunt, ad Betuliam Olofernes. Iudithæ virtus, et concio, ad Olofernem. Imperator obtruncatus a Íuditha. Assyriorum clades ab Israelitis. Iudithæ laudes publicæ.

ESTERA.

ARGVMENTVM IN ESTERAM.

Assueri conuiuium. Regina contumax. Conquisitæ virgines pro rege. Mardochæus et Estera. Nuptiæ Esteræ cum Assuero. Aman in Iudæos. Horum lacrimæ. Ad regem Estera. Huius conuiuium. Aman in crucem tollitur. Iudæi in aduersarios. Mardochæi somnium.

IOBVS.

ARGVMENTVM IN TOTVM IOBVM.

Iobi sanctitas, opes, damna. Mala Iobi coniux. Amici tres. Iobi maledicta. Amici incusatio in Iobum. Iobi angor, questus, vitæ vanitas. Nulla humana probitas. In Iouam Iobus lamentans. Mortis natura. Principum conditiones. In amicos tres Iobus. Afflictorum solamen. Simulatorum exitium. Resurrectio. Mortis æternæ cruciatus. Iobus in amicos tres. Mortis cogitatio. Impiorum ærumnæ. Spes resurrectionis. Leuia malorum gaudia. Se purgans Iobus. Iobus insolens in Deum. Iniustus a Ioua magistratus. Ad Iobum Ioua. Dei potentia, prouidentia, maiestas. Iobus ad bonam rediens frugem, tandem felicitatus.

IN IOBVM PRAEFATIO.

Qui hanc Iobi narrationem et disputationem fictam esse putant, id mihi nulla ratione facere videntur. Nihil enim potest esse in vera historia, quod non sit in hac: vt qui hanc neget, omnes negare possit. Quod si

putant

putant hoc absurdum esse, quod in hoc libro Deus cum homine colloquitur: cogitent, et cum multis aliis olim collocutum, cum Noa, Abrahamo, et ceteris. Nisi forte hoc obiicient, illos ex delecto diuinitus hominum genere fuisse, Iobum vero Idumæum, quasi vero vllum sit hominum genus, quod Deus reiecerit: aut quasi non omnes recte viuentes amet, sicuti contra omnes iniuste viuentes odit, cuiuscumque sint nationis. Atque hæ sunt rationes, quibus refellantur illi, si forte parum mouentur Ezechielis et Iacobi auctoritate: qui profecto numquam de Iobo tam honorificam mentionem fecissent, si res fabulosa foret. Sed quo tempore vixerit Iobus, incertum est Vixisse quidem multo tempore post Mosem, videtur ex capite 15, 19. vbi tamquam de re iam olim facta, mentio fieri videtur Israelitarum adductorum in Chananæam. Item ex capite duodetricesimo (28.) vbi dicitur, Deus homini olim declarasse, sapientiam esse metum Domini, quæ profecto sententia ex Deuter. 4. aut ex Psalm III. sumta est, sicut et in cap. 12. est hæc sententia, Adspergit contemtu primates, ex Psalm. 107. pæne tota ad verbum translata. Nisi si forte dicent, non eam ex Psalmo translatam, sed contra: qua de re ego nolo contendere. Disputationis autem argumentum est hoc: Amici adfirmant Iobum improbum fuisse, qui in eam inciderit calamitatem: Deum enim nullos, nisi malos, malo adficere. Iobus contra pugnat, etiam bonos a Deo malis adfici: vt se, qui fuerit innocens. Quumque dicant amici, visum quidem esse innocentem, sed innocentiam illam non fuisse veram: idque ex euentu iudicari, quippe quum peccati det pœnas, miseriam enim esse peccati supplicium: ostendit Iobus, etiam improbis bene esse, idque reipsa adparere. Quod quum sit, non esse absurdius, dicere aliquem bonum esse in malis, quam aliquem malum esse in bonis. Ad Deus, controuersiæ iudex, primum Iobum reprehendit, qui sibi a Deo iniuriam fieri queratur, quod caussam non videat, cur tanto malo adficiatur; ostenditque Deus, sua opera esse tam ardua, vt homines, quidquid a Deo fiat, debeant fateri non sine caussa aut sine ratione fieri: quod si caussam ignorent, debeant id ignorantiæ suæ tribuere, non Deum iniustitiæ accusare. Quasi hoc dicat: Quamuis insonti tibi calamitatem inflixerim, debes tamen de me, qui tantus sim, tam præclare sentire, vt aliquam iustam, sed tibi ignotam caussam esse putes, cur ego mundi arbiter et conditor ita tecum agam. Caussam autem non addit, cur id fecerit, vult enim voluntatem suam pro ratione haberi, quod in homine iniquum, (quippe qui et errare, et iniuste agere possit,) in Deo est æquissimum. Atque illa caussa nobis patet ex initio libri: id enim fecit, vt Iobi probitatem experiretur, idque instigante Satane. Neque vero in hac contentione victus est a Satane Ioua: nam Ioua contendebat, Iobum in integritate sua permansurum: Satan autem adfirmabat, Iobum ideo probum esse, quod eius res essent prosperæ: quod si in calamitatem incideret, fore, vt probitas illa adeo nulla foret, vt etiam Deum, impiorum ritu, detestaretur: id quod factum non est: nam Iobus integer permansit, nec ita rebus aduersis mutatus est, vt improbos imitari vellet. Et tamen in eo reprehendendus erat, quod sibi a Deo iniuriam fieri dicebat: Verum id vitium non improbitatis est, sed ignorantiæ. Quum enim pugnarent eius amici, omnem calamitatem esse peccatorum pœnas, et Iobus sibi sceleris conscius non esset, putabat se a Deo iniuria adfici. Ergo Deus illum Iobi errorem verbis castigat, vt dictum est, non punit. Amicos autem Iobi grauius arguit, qui de Deo non tam recte locuti essent,

ſent, quam Iobus. Nam in eo quod adfirmabat Iobus etiam inſontibus mala a Deo importari, recte dicebat, quod quum negarent illi, non vere de Deo loquebantur. Adde quod Iobus videbat, de Dei iuſtitia non eſſe ex hac vita iudicandum, ſed ex futura, in qua bonis bene, et malis erit male: id quod ex cap. 19. intelligi poteſt, in quo de reſurrectione loquitur. Itaque Iobum recte locutum eſſe, docet Ioua: nec illas, vitioſas quidem, ſed doloris magnitudine expreſſas impatientiæ voces, puniendas putat.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 8. *Eam exſecrentur, qui deteſtantur dies, Leuiathanem excire conantes)* Leuiathan balæna eſt. Iob. 40. et Pſ. 104. Quoniam autem balæna eſt omnium animalium maximum, poni videtur pro furiarum et dæmonum maximo, Eſa. 27. et 4. Esd. 6. quemadmodum dracones et cete pro Aegyptiis, et Leuiathan ſiue balæna pro Pharaone dicitur, Pſal. 74. Eſt igitur hæc Iobi ſententia: Eam noctem exſecrentur, qui dies aliqua calamitate infames deteſtantur, atroſque et nefaſtos ſtatuunt, vt Romani Allienſem et Cannenſem, qui quidem conantur excitare Leuiathanem: hoc eſt, diras cient, diris vtentes deprecationibus: quod fit in rebus triſtibus et atrocibus.

CAP. V. v. 1. *Vociferare, ſi quis, cet.)* Inuoca Deum, et ſiquidem ſanctus es, exaudiet te, et iſto malo liberabit: nam ſi ſanctos viros conſideres, eorum conditio talis eſt, vt eos ſemper defendat Deus. Quod ſi non exaudit te Deus, ſed perimit, adparet te improbum eſſe: nam non niſi improbos perdit Deus. Atque hoc eſt totius huius capitis argumentum, quod duobus primis verſibus breuiter comprehenſum, deinceps tractatur explicatius. Poteſt autem hoc pacto informari: Qui pii et ſancti ſunt, eos contra mala defendit Deus: te autem non defendit, ergo pius non es. Item, Qui Dei ſeueritate necantur, ſtulti ſunt: atqui tu Dei ſeueritate necaris, ergo ſtultus es.

CAP. VI. v. 2. *Vtinam mea impatientia, cet.)* Videor vobis immoderatius dolorem ferre: ſed ſi doloris magnitudo, quo premor, cum meis querelis conferatur, inuenietur dolor tanto grauior mea querimonia, vt id verbis exprimere nequeam. Nam Deus me premit acerrime, id quod hinc intelligere ſic licet. Quum rudit onager, profecto intelligitur eum pabulo carere: quod idem de boue dico, nec enim ſunt eiuſmodi animalia, vt ſine cauſſa conquerantur. Itidem quum ego nunc conquerar, ne putate, id facere me ſine magno malo. Præterea quum videatis me optare mortem, debetis exiſtimare, magnam aliquam eſſe cauſſam, quæ efficiat, vt tam acerba res, (qualis eſt mors,) mihi placeat. Nam ſi inſubidi cibi, quale eſt album oui, quamuis cibi ſint, tamen ſine ſale non placent: quanto minus palato ſapiunt, qui natura ſunt amari? Quod ſi videatis aliquem amari cibi cupidum eſſe, profecto iudicetis aliquid eſſe cauſſæ, quæ cibi acerbitatem quodam quaſi ſale leniat atque condiat. Atqui ego mortem expeto, qua triſtius nil videtur eſſe, et quam antea reformidabam: et ita expeto, vt ſolent cibos expetere, qui eſuriunt. Quod quum ita ſit, non dubium eſt; quin tantus ſit dolor meus, vt eo mortis acerbitas ſuperetur, et, quaſi quodam ſale condita, dulcis eſſe videatur. Quod ſi ſæuiret in me interficiendo Deus, hoc mihi eſſet gratiſſimum: tantumque abeſt, vt Auguſti, hoc eſt Dei, verba reſpuam ac reformidem, vt cupiam eum in me non verbis, ſed verberibus et leto de-

fæuire. Quod autem interpretatus sum, mihi pro victu satis esset: legitur כדרי pro כדי: alioquin insipida esset sententia. Neque vero est, (inquit Iobus) quod me putetis, quum mortem oro, nimis esse mollem et imbecillum: non hoc imbecillitati meæ, sed grauitati doloris est adscribendum: quo premor ita, vt, quamuis quod in me est, faciam, tamen cogar succumbere. Itaque non mirum esset, si in tanto malo parum religiosus essem: quum idem facere soleant, qui magno aliquo malo torquentur: quamuis eis adsint et subueniant amici, vincente videlicet dolore patientiam. At mihi ne hoc quidem adest, vt me amici consolentur: nam vos, qui mihi fratres estis, et amici, non me leuatis, sed fallitis: perinde ac si quis torrens glacie infuscetur ac tegatur, deinde operiatur niue, quæ nix efficiat, vt minus densa glacie incrustetur, ita vt vel leui calore dissolui possit, et pristinum tenere cursum. Nam ad eum torrentem si veniant viatores, et glaciem tangant, (vt fieri solet) ac baculis aut pedibus tentent, inuenient fragiliorem, quam vt eos ferre possit. Itaque frustra venerint, id quod eos pessime habebit, (id est enim quod dicit, Pereunt) nec poterunt transire quo tendebant, videlicet ad Themam, aut quouis alio. Vt igitur illos torrens, sic me vos fallitis: nec estis veri amici, qui, viso meo malo, metuitis, et estis inconstantes. Atqui non est quod metuatis: nihil enim a vobis postulo.

CAP. VI. v. 25. *Vosne arguendi caussa?*) Quod me excogitatis verbis reprehenditis, id plus est quam reprehensio: nec ista nefaria et iniusta verba abeunt in ventum: hoc est, non sunt inania, aut innoxia: sed me pupillum, hoc est hominem destitutum ac miserum, premunt atque labefactant. Quasi hoc dicat: Quod contra me disputatis, id non arguendi, sed lædendi mei gratia facitis, aut certe in eo faciendo me læditis.

CAP. XIIII. v. 18. *Quumque labefacti cadant montes, cet.*) Nihil est, quod temporis spatio fieri nequeat, cadere montes, transmoueri rupes, cet. at homo nihil melius vllo æuo post hanc vitam sperare potest, siquidem numquam reuicturus est. Neque vero hoc dicit, quasi nullam speret resurrectionem Iobus: nam cap. 19. aperte demonstrat, se eam sperare. Sed hic ex aduersariorum sententia disputat, et eos ita refellit; si hæc duntaxat vita spectatur, (vt eam vestræ spectant disputationes, in quibus nulla habetur futuræ vitæ ratio) profecto nihil est homine miserius, qui non solum sit in hac vita calamitosus, verum etiam omni spe in posterum careat.

CAP. XVII. v. 3. *Depone sane, fac mecum sponsionem, cet.*) Deum adloquitur. Si sponsione certandum sit, vtrum tu mihi facias iniuriam, necne: ego vincam, si modo habeam idoneos sponsores, qui mihi manum dent, hoc est, pro te absente spondeant. Sed vbi tales sponsores inueniam? hosne meos amicos tu sponsores dabis? Non opinor: nam tu eorum mentibus ingenium detraxisti: hoc est, nihil habent ingenii, stupidi sunt, et ignari rerum: ideoque ad hanc sponsionem parum idonei, si mihi licet libere et citra adsentationem loqui. Dicit autem, Deum eis ingenium detraxisse, pro non dedisse: sicut cap. 39. dicitur Deus struthiocamelum priuauisse sapientia, hoc est, sapientiam ei non impertiuisse: vt ibidem geminata sententia patet.

CAP. XXI. v. 4. *An mihi cum hominibus disputatio est? cet.*) Vos, cum quibus ego disputo, indigni estis, qui homines adpellemini. Nam si vere homines, hoc est, si cordati et prudentes essetis, esset oratio mea breuior: hoc est, adsentiremini meæ orationi, quæ vera sit. Ita fieret, vt vobis nihil contra-

tradicentibus, ego iamdudum tacerem, neque tam multa verba in vobis refellendis facerem. Homines autem dicit, pro vere hominibus (sunt enim quidam vocabulo tantum homines) sicut Solomo Prou. 28. et idem Prou. 16. reges vocat, bonos reges: et Eccles. 7. virum et feminam eodem modo. Tale est, quod dicimus latinam orationem, pro eleganti.

16. *Si non habent in manu suum bonum, me præterit impiorum consilium*) Omnia bonum adpetunt, et ad id suas actiones dirigunt. Quod si est, impii quæ faciunt, boni consequendi causa faciunt. Atqui si viderent se nihil boni consequi, nihil posset esse stupidius eis, qui scientes frustra agerent, quæ agunt. Itaque ego non video, quo consilio ita viuant, nisi quod vident, se ita viuendo potiri bonis: neque enim sine causa faciunt, quæ faciunt. Proinde necesse est, vt fateamini, improbos esse in hac vita felices.

CAP. XXIIII. v. 1. *Cur ab Omnipotente non sunt, cet.*) Dei tempora et dies vocat ea, quæ quoque tempore et die facit Deus: et loquitur in hanc sententiam: Impii et in vita fortunati sunt, et in morte non diu torquentur: quod dum vident pii, (est enim manifestius, quam vt negari possit) torquentur, vt habetur Psalm. 73, 3. Itaque præstitisset, (vt videtur) hæc latere pios.

18. *Celeres sunt in humore*) Similes sunt stirpibus in humore et vligine crescentibus, quæ cito pereunt, vt iuncus: neque spectant vinearum naturam, hoc est, non sunt vitis similes, quæ etiam sine vligine viuit in arido loco. Atque hoc dico, felicitatis esse, cito mori, non diu languere, vt solent boni. Impii cito pereunt, vt niualis aqua æstu absumitur: et ita pereunt, vt eos obliuiscatur vterus: hoc est, vt fiant perinde ac si numquam ex vtero prodiissent, et nati fuissent: id quod eis suaue est, exstingui postquam feliciter vixerunt, et se maleficiis oblectarunt, corrumpendo fetus in vtero stupratarum a se mulierum, ne flagitium pateret, et viduis malefaciendo (adulteros notat, et violentos) et in homines quamuis generosos grassando, cædendo, prodendo, insidiando. Postquam aliquamdiu ita viguerunt, non dant pœnas: sed moriuntur, vt omnes, et cito pereunt. Atque hæc sunt apertiora, quam vt possint refelli.

CAP. XXVII. v. 8. *Quid enim sperandum erit simulatori, cet.*) Si simulator et impurus essem, periisset mihi spes vna cum re: nec enim exaudiret me Deus inuocantem. Nunc religiosus sum, et ideo meliora spero. Hoc enim differt inter probos et improbos, quod improbi tandem funditus intereunt, nec eis spes vlla superest, at probis superest. Hanc spem vos non spectatis, in quo estis sane futiles, qui tamen vultis oracula dicere videri. Hoc enim etiam atque etiam vrgetis, me, nisi improbus fuissem, non fuisse futurum in malis: ego dico etiam probos adfligi, et quidem sæpe grauius quam impios, sed spe non destitui.

CAP. XXVIII. Est autem ea spes in ea religione (vt dixi) posita, quæ religio est vera sapientia, omnium quæ expetuntur rerum pretiosissima, et maxime expetenda. Sed ea quærenda non est, vbi quæruntur, quæ solent a mortalibus expeti, qui summo labore et diligentia gemmas et aurum rimantur penitus in visceribus terræ. Sapientia in suo cuique animo quærenda est. Hoc est totius capitis argumentum: quod si clare vis intelligere, lege Plin. lib. 33. cap. 4. nihil erit, quod ad huius Iobi loci declarationem requiras. Nos tamen paucis exponemus. Inueniunt (inquit) homines metalla, argentum, aurum, ferrum ex humo erutum, et ex lapide æs. Hoc Plinius docet lib. 34. cap. 1. *Tenebris imponitur finis*, penetrant sub terras, vbi tenebræ sunt, eoque lumen inferunt, et ad lucernarum lumina abditas in tene-

bris perscrutantur gemmas. *Deriuantur ex peregrino solo flumina*, scilicet ad irrigandam egestam terram, in qua aurum quæritur: quæ flumina vocant corrugos, a corriuando. *Et ignorata pedibus, et quæ caruerant hominibus vagantur*, scilicet flumina: hoc est, aqua, quæ sub terris fluebat, quam nulli accolebant homines, elicitur hominum labore, et docetur alium tenere cursum: vt est in Plin. 33. cap. 6. *Tellus quasi igne euertitur.* Agunt per magna spatia cuniculos, et terram subeunt, non secus ac ignis facit, vt in Aetna et Vesuuio. Quin etiam occursantes sub terra silices, igni rumpunt et aceto, dum illic gemmas et aurum quærunt homines, quo numquam vllæ, quantumuis agrestes, aut feræ penetrauerant bestiæ: sed ne adspexerant quidem perspicacissimæ.

CAP. XXVIII. v. 11. *Ex lacrima perscrutantur fluuios*) Vbi rupes lacrimare vident, eas excauant, ad corrugos eliciendos.

CAP. XXIX. v. 4. *Qualis eram mei veris tempore*) Hiemis, in hebræo legitur. Sed quum diuidant Hebræi annum in hiemem et æstatem, fit vt veris pars prior hiemi tribuatur, sicut posterior æstati, vt est Matth. 24. Est enim veris initium, finis hiemis. Eum autem de vere suo, hoc est, de adolescentia loqui, patet ex tota sententia.

CAP. XXX. v. 12. *Cui nullus subueniat*) למו sicut Gen. 9. positum est pro לו, interposita littera מ: sicut Ose. 12. in עמני litteram נ interiectam docuimus: alioquin frigeret sententia.

CAP. XXXI. v. 35. *Mea quidem cupiditas est*) תוי pro תאותי contracto vocabulo positum est, sicut Esa. 43. בי pro בריח. Hoc enim cogit fateri sententia, quæ alioqui inepta est. Adde quod vertit vetus interpres, Desiderium.

CAP. XXXIII. v. 12. *Si maior est homine Deus*) Inepte facis, qui velis disputare cum Deo, tamquam sis ei par. Est enim hoc eorum, qui inter se æquales sunt, inter sese disputare, et inuicem rationes audire. Sed Deus tanto est homine maior, vt indignum sit, eum homini reddere omnium rationem, quæ faciat. Nam rationem reddere, eius est, de cuius facto rectum necne sit, dubitari potest. Deus is est, de quo dicendum sit, Ipse dixit: estque eius auctoritas pro ratione habenda. Itaque semel quod pronuntiauit, non iterat. Interim homines per somnia monet, et eorum pœnam concludit: hoc est, ostendit, non esse disputandum, cur ita malis adficiantur: sed pœnam esse certam atque fixam, et eius auctoris, a quo non sit exigenda ratio. Quod dum facit, detrahit homini facta: hoc est, ostendit, eum nocentem esse, et ea fecisse ac peccasse, propter quæ non sit superbiendum, sed oranda venia. Ita fit, vt homo Dei magnitudinem animaduertens, sese submittat, atque ita veniam salutemque obtineat. Vide eadem pæne cap. 36.

CAP. XXXIIII. v. 17. *Fierine potest, vt qui, cet.*) Quod interpretor, *Recte curat, quæ agit*: id verbum in hebræo significat vulnus fasciis inuoluere, et mederi. Et quia medici est, morbos non solum abigere, sed etiam arcere, fit vt id verbum ad alia translatum, significet non solum mederi præsenti malo, sed etiam ita aliquid agere, vt malum absit, bonumque adsit: quod græce vno verbo dici potest, κατορθοῦν. Est autem hic sensus: Si iniustus esset Deus, non posset, quæ curat et facit, recte facere. Nec enim dici hoc potest, eum peccare metu. Sit hoc hominum proprium, vt potentiorum

tiorum metu delinquant: Deo adeo nullus est potentior, vt etiam reges pro nihilo ducat. Atqui mundum recte administrat: est ergo iustus.

CAP. XXXVI. v. 29. *In quas quidem suum lumen explicans, maris radices tegit*) Quum nubilum est cælum, lux excepta late nubibus, et impedita, non potest in inferiora penetrare. *Ita maris radices teguntur*: hoc est, lux impeditur nubium tegumento, quo minus in maris fundum penetret: sic enim adpellat radices, imam partem. Per nubes autem Deus et *populos vlciscitur*; dum sata nimio aut intempestiuo imbre corrumpit: *et victum copiose largitur*, dum modice et tempestiue pluendo fruges alit. *Lucem palmis tegit*: hoc est nubibus, quæ sunt quasi Dei palmæ sedentis in æthere, *Curatque, vt luci occurratur*: hoc est, vt eam impediant nubes: quas dum luci nuntiat Deus, hoc est, excitat aduersus lucem, irascitur lux aduersus adscendentes nubes, quæ sibi obstent. Vide cap. 38. de mari.

CAP. XXXVIII. v. 13. *Et ab ea disiiciantur impii, cet.*) Adulteri, fures, latrones, proditores, et ceteri, quos hic vocat impios, noctu suis flagitiis inuigilant: iidem, adueniente die, lucifugi diffugiunt: *et mutato tequam rubrica sigillo*, hoc est, discussa nocte, quæ eos tegit ac concludit, sicut rubricæ aut cuiusuis rei sigillum, operit ea, quæ eo signata sunt: *fiunt vestis similes*, sese contrahunt, et quasi vestes complicant ac in latebras coniiciunt: *et sua luce priuantur impii*: quemadmodum cap. 24. dixit Iobus, impiis matutinum esse pro tætra nocte: quod vt ceteri homines mane ad opus prodeunt, sic illi tum sese recipiunt: ita hic Deus impiorum lucem adpellat noctem, quod noctu agant, et noctuarum ritu diem pro nocte, et noctem pro die habeant. *Sublimesque lacerti franguntur*: impii orta luce vires amittunt, et audaciam, et sese pauidi recipiunt, qui alioquin noctu sunt feroces.

CAP. XL. v. 12. *Ramosis summæ caudæ neruis*) Caudam hic appellat promuscidem. פחד autem est summa caudæ pars, adhærens spinæ dorsi, quæ a pauore ideo vocatur, quod bestiæ dum metuunt, solent eam contrahere. Atque eodem modo græce vocatur ὄῤῥος vnde fit ὀῤῥωδεῖν, reformidare. Deum autem de cauda hic loqui, patet ex eo, quod ante comparauit caudam cedro: quam sententiam quum, vt solet, iterare vellet, iam non cedrum vocat, sed (quod proximum est) ramosos neruos.

28. *Adeoque spes tua sit fallax*) In hebræo est, Spes eius. Sed quum prius vsus esset secunda persona pro quauis, nempe, Confere cum ea manum, pro, Si quis cum ea congrediatur: volui obscuritatem euitare, quæ fuisset in tertia persona. Est autem hic sensus: frustra speres, eam posse vinci: ne adspectum quidem ferre possis.

CAP. XLII. v. 13. *Habuit et septem filios, et tres filias*) Atqui paullo ante dicitur Deus ei omnia conduplicasse: quod quum fiat in pecore, in liberis non fit: habuerat enim totidem. Sed hic intelligendum est, latere mysterium resurrectionis. Nam quum pecora Iobo periissent, liberi hac vita defuncti non perierant: viuunt enim omnes Deo. Quod si ei duplex liberum numerus redditus fuisset, habuisset triplicem numerum. Hanc rem me docuit Italus quidam.

LIBER PSALMORVM.

PRAEFATIO IN PSALMOS.

Antequam ad singulorum locorum explicationem veniamus, pauca in vniuersum præfanda sunt. Hic liber apud Hebræos vocatur Liber laudationum, quod in eo Dei laudes continentur. Græce poterat Hymnorum liber dici: sed quia psalluntur, hoc est, fidibus canuntur hæc carmina, et pleraque Mizmor, hoc est, ψαλμὸς inscribuntur, vocauere Psalmos, aut Psalterium: quod nomen Latinis vsitatum nos retinuimus. Titulos alii habent, alii non habent. Qui non habent, hos Davidis esse puto. Qui habent, aut habent in græco tantum, aut etiam in hebræo: et in græco quidem bifariam: nam aut totus titulus græcus est aut tituli pars: atque illud aliquando in græco indicatur his verbis ἀνεπίγραφος παρ' Ἑβραίοις, hoc est, titulo carens apud Hebræos: aliquando non indicatur. Igitur si totus græcus est titulus id significaui positis in tituli capite his duabus litteris: Gr. id quod tamen amplius in primo Psalmo declaraui. Sin pars tituli Græca est, easdem litteras ante eam partem posui. Quod autem de græco dico, idem de latino dictum volo: nam vulgaris latina psalmorum translatio, meo quidem iudicio, ex græco ducta est, non ex hebræo. Significant autem tituli aut rem gestam, quæ carmini dederit occasionem: aut auctorem, aut argumentum, aut genus carminis: aut musicum instrumentum, quo canendum carmen sit: aut cantorem, a quo canendum sit: aut horum modo plura, modo pauciora. Quod ad res gestas attinet, eæ patent ex sacris historiis. Auctorum præcipuus est David: sed sunt et alii, vt Moses. Quod ad eos attinet, qui inscribuntur לבניקרה, hoc est, filiorum Coræ, siue filiis Coræ (est enim apud Hebræos ambiguum) eos Dauidis esse puto, sed scriptos, vt a Coranidis (sic enim nos Cora prognatos nomine patronymico adpellamus) canerentur, ideoque Coranidarum adpellari: vt si puellarum cantionem dicas, non significes puellas auctores esse carminis, sed cantatrices. Sed an idem de Asapho et Hemane et Iedithune dicendum sit, an vero ipsi auctores fuerint eorum, quæ ipsis adscribuntur, ego nescio. In 2. Paral. 29, 30. laudari dicitur Deus verbis Dauidis, et vatis Asaphi: vbi videtur Asaphus auctor esse: sicut et Ieduthun adpellatur vates regius, 2. Paral. 35, 15. Quod ad carminum genera, musicaque instrumenta attinet, ea hodie adeo ignota sunt, vt nihil facile adfirmari possit: quod eo minus in hebræo mirum est, quum etiam in gallica lingua exstent quædam carminum genera, quorum nominis ratio reddi vix, aut ne vix quidem possit: quale illud est, quod vocatur Balade. Igitur quæ potui, ea sum interpretatus: alia hebræa reliqui, vt Gitthith, vt Almuth Labben: quod idem feci et in voce Sela, quæ in Psalmis sæpe occurrit: quæ quidem videtur musicæ rationis esse, sed hodie ignotæ.

ADNO-

ADNOTATA.

PSAL. VII. v. 13. *Nefas pariet*) In hebræo est, Falsum pariet. Vt autem verum pro æquo iustoque tum apud Hebræos, tum apud Latinos dicitur: ita falsum apud Hebræos pro iniusto, vt et in Psalmis frequenter, et Esa. 44. quod et apud Latinos fit in aduerbio falso, pro immerito et iniuste.

PSAL. XI. v. 7. *Quæ sors est eis exantlanda*) Ad verbum legitur, Portio calicis eorum. Sed id verbum pro sorte et conditione ponitur, vt Psal. 63, 11. Portio vulpium erunt: hoc est, eamdem cum vulpibus conditionem subibunt. Quod verbum in nouo Testamento modo μερὶς, modo μέρος dicitur, vt Lucæ 10, 42. Μαρία τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, Maria bonam conditionem elegit. Et Matth. 24, 51. καὶ τὸ μέρος αὐτῶν μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει, Faciet eamdem eius sortem, quam fictorum: hoc est, habebit eum eodem numero aut loco, quo fictos et impuros homines. Gallice quoque party vocatur conditio, deducto a parte vocabulo. Calix autem dicitur pro re, qua fungendum est, siue læta, vt Psal. 16. siue tristi, vt hic: quæ posterior translatio latine exprimitur per verbum Exantlare, quod exhaurire significans, et a calicis potione non abhorrens, ponitur pro perfungi atque pati.

PSAL. XV. v. 4. *Quodque iurauit alteri, non reuocat*) In hebræo est, Quodque iurauit ad malum: sed sententia non satis apta est: nam iurare ad malum, si hebræum sermonem spectes, esset iurare se male facturum, aut alicui nociturum, vt licet videre in Psal. 37. Apud Hebræos idem verbum, et malum, et proximum significat, mutatis punctis vocalibus, in quibus facilis est lapsus. Itaque Græcus vertit, τῷ πλησίον αὐτοῦ: et Latinus, proximo suo: quæ sententia mihi videtur aptior. Proximus autem pro alio non solum hebraice dicitur, sed etiam græce, ὁ πέλας.

PSAL. XVIII. v. 35. *Ferreos vt arcus*) In hebræo est, æneos, sedære non fiunt arcus: et ponitur pro metallo, et porro pro ferro, si de re ferrea agatur, vt apud Homerum χαλκός.

PSAL. XXII. v. 1. *Super aurora cerua*) Ceruam Christum vocat, quem Iudæi, tamquam ceruam canes, infestabant. Auroræ autem vocat, propter resurrectionem mox secuturam, quæ etiam Psal. 49, 20. vocatur matutinum; quod ea est lucis, hoc est, beatæ vitæ initium.

24. *A te mea laudatio*) Hoc est, Tu eris meæ laudationis auctor, teque laudabo. Quomodo dixit Virgilius:

Ab Ioue principium Musæ.
Et illud: A te principium, tibi desinet.

PSAL. XXIIII. v. 4. *Qui non animo suo ad nequitiam vtitur*) Hoc est: Qui non falso et malitiose iurat, vt continuo sequitur: nam iurantes id testamur, quod habemus in animo, vt videre licet in Ierem. 38, 16. vbi iurat Sedecias. Quod si falsum iuramus, abutimur animo nostro.

PSAL. XXXVII. v. 3. *Benefac, incoles terram*) In hebræo verbum Incoles est imperatiui modi: sed hic ponitur pro futuro, vt in hoc eodem Psalmo: Recede a malo, et benefac, et dura in perpetuum, (sic enim legitur ad verbum) pro durabis; neque enim iubet durare in perpetuum,

quum id penes hominem, cui iubet, positum non ſit. Sic loquitur et Eſaias capite quinto. Latini quoque, vt Virgilius:

Nunc te marmoreum pro tempore fecimus: at tu,
Si fetura gregem ſuppleuerit, aureus eſto.

16. *Multo præſtat tenuis res bonorum, quam impiorum opulentia*) In hebræo eſt, Præſtat tenuis res bonorum quam impiorum multorum opulentia. Qualis hebraiſmus eſt in illis Chriſti verbis: Nonne vos pluris eſtis quam multi paſſeres? pro hoc, Nonne vos multo pluris eſtis quam paſſeres?

29. *Improbi vero dabunt pœnas*) Hic dimidius verſus in hebræo deſideratur: ſed eſt addendus: nam huius carminis alii verſus omnes conſtant binis membris, quod in hoc non fieri, eſſet abſurdum. Præterea quum ſit hoc carmen ordine litterarum ſcriptum, hic deſideratur littera Ain: ex quo patet, mutilum eſſe locum: qui mutilus non erat, quum eſt in græcum tranſlatus, vbi ita legitur: ἄνομοι ἐκδιωχθήσονται, et in latino, Iniuſti punientur: ex quo eos coniectura eſt legiſſe עוילם.

PSAL. XLIIII. v. 3. *Ceteriſque nationibus malo adfectis immiſeris*) Immitti ſiue ſubmitti dicuntur reſeces, hoc eſt, ſarmenta, quæ ceteris amputatis, relinquuntur, vt ſint fructuaria. Sic hoc loco Deus, exciſis Chananæis, dicitur Hebræos immiſiſſe ac propagaſſe. Hoc eodem verbo שלח vſus eſt et Ezechiel, pro comam diffundere, et materia luxuriare, cap. 31, 4.

PSAL. XLV. v. 17. *Parentibus tuis ſuccedent tui liberi*) In hebræo relatiua ſunt maſculini generis, ſed referenda ſunt ad reginam; cuiuſmodi relatiuorum tranſitus ſæpe accidit, vt in Ier. 11. declaramus. Talia inuenies etiam Num. 27. et 36. nam ſi hæc ad regem referas, erit frigida ſententia: ad reginam vero aptiſſima, et ad id conueniens, quod dixerat, patriam domum ei eſſe obliuiſcendam.

PSAL. XLVI. v. 6. *Deo ei mature ſuccurrente*) In hebræo eſt, Sub ortu matutini: hoc eſt, mane, quod ſæpe ponitur pro mature: ſicut gallice matin, Tu n'es pas venu prou matin: et germanice, frühe, et latine ſero, pro tarde.

PSAL. XLIX. v. 6. *Circumſtante me meorum pœna calcaneorum*) Hoc eſt, imminente mihi morte: cuius cauſſa eſt hominis peccatum: quæ propterea minus metuenda eſt, quod calcem dumtaxat lædit, nec hominem prorſus exſtinguit, quum ſit in vitam a Chriſto reuocandus. Adludit autem ad illud Gen. 3, 15. Vt illud tibi caput, tu illi calcem illidas. Diabolus enim, qui ſerpens erat, hominem non letaliter vulnerauit, medente Chriſto. Nec videri debet hæc interpretatio longius petita: nam ſic ſolent ænigmata: et hoc carmen ænigma vocat auctor. עון autem pro pœna (vt vertimus) ponitur quum alibi, tum 1. Reg. 28, 10.

PSAL. LIIII. v. 4. *Nam hoſtes conſurgunt in me*) In hebræo eſt, Peregrini: ſed peregrinus ponitur pro hoſte, vt Eſa. 1, 7. vt latine hoſtis pro perduelle: quum tamen hoſtis olim eſſet idem, qui peregrinus.

5. *Dominus is eſt, qui hanc animam ſuſtentet*) In hebræo eſt, Dominus eſt in ſuſtentantibus animam meam: quum de vno loquatur: eſt enim iterata ſententia, idem ſignificans quod prior, Deus mihi ſuccurrit. Huius loquendi rationis non diſſimile eſt, quod Græci dicunt, οἱ περὶ τὸν πλάτωνα, hoc eſt, Plato: vt et Ioan. 11, 19. τὰς περὶ μάρθαν ϗ μαρίαν;

μαρίαν; itemque quod in margine Psal. 55. enotatum inuenies; et Psal. 69, 27. Quem tu vulnerasti, insectantur, sauciorum tuorum dolorem adaugentes. Itemque Iudic. 11, 35. Tu es in perturbantibus me: hoc est, tu me perturbas: et Es. 41, 4. Cum postremis ego sum: hoc est, postremus: et Ose. 11, 4. Eisque fui quasi adleuantes: hoc est, quasi qui adleuaret. Gallice quoque dicimus, Ie ne suis pas des plus riches, Non sum ditissimorum: hoc est, non sum admodum diues, quomodo Græci dicunt, εἶναι τῶν πλουσίων, pro εἶναι πλούσιον.

PSAL. LIX. v. 11. *Tibi vires meas acceptas fero)* Vires eius, legitur in hebræo: sed et sententia repugnat, et græca latinaque vetus interpretatio: ex quibus adparet, non עזו, sed עזי legendum: vt etiam legitur in vltimo versu.

PSAL. LX. v. 5. *Ad arcus effugiendos*) Male קשט legitur, quum debeat קשת per Tau vltimam legi: vt et sententia, et veteres græcus et latinus interpretes ostendunt.

PSAL. LXII. v. 4. *Quousque in me iniuriosi eritis?*) Latine, Noui hominem, pro noui eum dicitur. Hebraice fit hoc etiam in prima persona: quo modo dicit sæpe Christus, filium hominis, pro homine, de seipso loquens. Igitur quod hic vertimus, In me: in hebræo est, in hominem: qui hebraismus, quia hoc loco obscuritatem adferret, locum ad latinam consuetudinem traduximus. Eum autem de se loqui, adparet ex eo, quod et ante et post dicit, se in Deo adquiescere, eoque niti, sic vt eorum conatibus labefactari nequeat. Quod interpretor, Perimere conantes, in hebræo vnum est verbum, quod significat perimere: quamquam passiuum esse, notæ vocales indicant: sed actiuum esse, et vetus interpres, et sententia ostendit: quomodo et verbum חלץ positum est Prouerb. 11, 9. Est autem animaduertendum hebræorum verborum notiones late patere, vt idem verbum et primarium sit, et frequentatiuum, et desideratiuum, quando his figuris carent Hebræi. Itaque hic Perimere ponitur pro Peremturire (vt ita loquar) hoc est, velle perimere: qualis hebraismus est etiam Act. 7, 26. his verbis: καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην. non enim reduxit rixantes in gratiam Moses, sed id facere conatus est: et Matth. 23, 13. εἰσερχομένους pro εἰσέρχεσθαι θέλοντας. Atque eodem modo obiter dico de verbis apud Latinos compositis, quibus carentes Hebræi, vno verbo multa significant, vt לחם fit pugnare, propugnare, oppugnare, repugnare, et expugnare: et ita in multis aliis.

PSAL. LXIIII. v. 5. *Nihil tale metuentes*) In hebræo vocabulum antecedens est singularis numeri, sed pro plurali positum: itaque verbum sequitur plurale, id quod sæpe fit: et contra, vt Psal. 62. et 63. et 68.

PSAL. LXVIII. Quoniam carmen hoc obscurum est, id pluribus explicabimus: sic tamen, vt nihil adfirmantes, iudicium aliis relinquamus. Moses proficiscente arca oraculi, solebat ita præfari: Exsurge Ioua, et dissipentur hostes tui, cet. a quibus verbis quum Dauid carmen hoc exordiatur, intelligendum est, in hoc illius declarationem contineri. Sed hoc intelligi non potest, nisi sciamus, eum, qui et illic, et hic Ioua, et Angelus, et Deus, et Dominus adpellatur, esse Christum, vt in 2. Exod. cap. declarauimus. Certe hoc ignorato, necesse est in præcipuis Christianæ disciplinæ locis alucinari.

Igitur carmen hoc ita declarabimus: *Exſurget Deus, Chriſtus*, idem qui Moſis tempore ducebat Iſraelitas, quum veniet in terras, et victis ſua vita et diſciplina atque reſurrectione hoſtibus, diabolo, eiusque ſeruis improbis, bonos perducet ad felicitatem. Hoc eſt totius carminis argumentum. Deinde iubet huius rei gloriam ad Deum Chriſti patrem referri, cuius mandato filius ea facturus ſit, qui pater filio ſuo nomen ſuum Iouam, et porro poteſtatem accommodauerit. Hoc enim eſt, quod dicit, *cuius nomen eſt in Ioua:* hoc eſt, cuius Dei nomine præditus eſt Chriſtus: vt eſt Exod. 23, 20. vbi Deus ſic populum adloquitur: *Ego ſum tibi præmiſſurus Angelum, qui te tutetur in itinere, et perducat in locum a me præparatum. Ab hoc tibi caueto: huic pareto: hunc ne irritato, neque enim ignoſcet criminibus veſtris, quoniam meo nomine præditus erit.* Vides, eum angelum Chriſtum eſſe, qui idem cum Ioua nomen habeat: cui Deus nomen dedit, quod eſt ſupra omne nomen: vt bene dixiſſe videatur, qui oſtendit, Ieſu nomen a Ioua eſſe deductum. Ergo huius ſalutis nobis per Chriſtum partæ laudem Deo tribuit, qui cæleſtem ſacramque domum incolens, humiles euehit, et ſuperbos deprimit. Mox totum argumentum fuſius repetit, hunc in modum: Quemadmodum tu Deus Iſraelitas ex Aegypto eductos, collocaſti in promiſſa terra, ſuperatis eorum hoſtibus: ſic Chriſtus eſt veros Iſraelitas in regnum cæleſte intromiſſurus, cuius regni terra illa chananæa vmbra quædam fuit? Chriſtus inquam Dominus, *ſuppeditabit argumentum feminis magni exercitus nuntiis:* hoc eſt, morte deuicta reuiuiſcet, et ſeſe mulieribus oſtendet, quæ eius reſurrectionem diſcipulis (qui magnus vocatur exercitus) nuntiabunt, qui nuntius erit lætiſſimus: quippe victis morte, diabolo, mundo, et hominis praua natura, tamquam quibusdam militiæ ducibus: et ita victis, vt domi reſides et imbelles Chriſti diſcipuli de eis per Chriſtum triumphent. Itaque *etiamſi iacueritis inter atra ahena:* o diſcipuli Chriſti, quamuis mortuo Chriſto, ſqualore et mærore deformati fueritis, deinceps iam eo viuente nitebitis: et *ea*, ſcilicet terra, hoc eſt Eccleſia, deinceps *erit niue candidior.* Vocat autem Eccleſiam montem Dei, in quo Ioua Chriſtus ſit ſemper habitaturus, multas habens copias, (hoc eſt enim quod dicit. *Non ſemel decem millia:* hoc eſt, multa decem millia: vt latine, Non ſemel, pro ſæpe dicimus: et vt Pſal. 62. Bis, pro non ſemel, hoc eſt, pro ſæpe poſitum eſt) inter quas copias eſt ipſe in ſacro ſuo loco, qui idem in monte Sinai legem dederat. Deinde ſermonem ad Chriſtum conuertit: Tu, inquit, deuicta morte adſcendis in cælum, tuos abducens, qui fuerant captiui (nam multi cum Chriſto reuixerunt) et inde donis fungeris, mittens ſcilicet Apoſtolos, et ceteros Eccleſiæ magiſtros: idque inter homines ei rei repugnantes, quorum magiſtrorum opera fiat, vt Chriſtus agnoſcatur, Deusque colatur. Laudetur igitur Dominus Chriſti pater, noſtræ ſalutis auctor, dum Iouæ Domino Deus eſt ad mortis exitum: hoc eſt, dum Chriſtum, Iouam et Dominum, in vitam reuocat. Legitur autem hic, למות תוצאות, pro לתוצאות מות ſicut Eſaiæ 58, 13. משבת עשות, pro מעשות השבת et Amos 5, 16. ומספד אל ירעי נהי, pro ילא מספד ידעי נהי. *Sane Deus caput truncabit hoſtium eius*, ſcilicet Chriſti: hoc eſt, ſubiget improbos: nam ita promittit: *Retraham et liberabo Dominum*, ſcilicet Chriſtum, ex morte et capitali periculo: quale poſſet eſſe ab Ogo Baſanæ rege, aut in mari rubro: *ita vt tuos pedes* (perſonæ mutatio eſt) *in hoſtium ſanguine laues* Chriſte; *et tui canes* eum lin-

lingant, hoc eſt, vt plenam adſequare victoriam, atque ita triumphes, magno cum carminum et laudum adparatu. Collaudate Deum ex fonte Israelis: hoc eſt, Israelitæ: quod græce ſignificantius dici poteſt, οἱ ἐκ τῆς πηγῆς: et gallice, Ceux de la fontaine: (vt Pſalm. 148, 1. Laudate Iouam de cælis: hoc eſt, cæleſtia) præcipue Beniamitæ, et Zabulonii, atque Nephthalenſes, apud quos ſcientia præſtantes, Chriſtus in primis innotuit: de qua re plura in Eſ. 9.

Deus conſtituit tuam, Chriſte, *potentiam:* quam opto, vt nobis confirmet, vt ceteræ gentes ad Chriſtum accedant: hoc eſt enim, munera adferre Hieroſolymam. Perde rempublicam eorum, qui ceteras nationes turbant, vt tauri vitulos, *demerſam in argenti ſegmentis:* hoc eſt, auaram, et habendi cupiditate bella gerentem: hoc eſt, Dele, Chriſte, regnum Romanorum: vt quum a ceteris gentibus, tum ab Aegyptiis et Aethiopibus agnoſcaris. Nam romano imperio ſuccedit Chriſti regnum, vt videre licet in ſtatua illa, a Nabuchodonoſore in ſomnis viſa apud Danielem, quam delapſus lapis perfringit. Quod hic dicitur *Aethiopia Deo manus ſuas curret:* hoc eſt, curſim præbebit: vt illud Virgilii: Talia ſecla ſuis dixerunt currite fuſis. Hoc eſt, talia ſecla properate, aut propere adferte. Igitur cantate Deum, qui quamuis in cælo ſit, habet tamen terrarum tantam curam, vt efficaciſſimam Euangelii vocem ſit ad homines miſſurus, quo ad ſalutem vocentur quum ceteri, tum vel in primis Iudæi.

PSAL. LXIX. v. 28. *Eorum vitia vitiis accumula)* Non hæc Chriſtus (de quo ſcriptum eſt carmen hoc) omnibus imprecatur, a quibus adficitur iniuria: nam moriens eis veniam orauit, a quibus actus erat in crucem: ſed addita cauſſa, Quia neſciunt (inquit) quid faciant: ex quo intelligi conuenit, eum in hoc carmine peruerſis, et ob ingenii prauitatem peccantibus imprecari, quales erant ſcribæ et phariſæi. Pergant ſane peccare, poſtquam ſunt adeo ſcelerati, ne tua vtantur æquitate: hoc eſt, ne te eorum miſereſcat: de qua re plura in Eſ. 6, 9. et Matth. 12.

PSAL. LXXII. v. 20. *Hactenus precationes Dauidis)* Sunt quidem in his duobus primis libris carmina etiam aliorum quam Dauidis. Sed quia Dauid eorum præcipuus auctor eſt, adſcribuntur ei: quemadmodum Ciceronis epiſtolas vocamus, cum quibus tamen ſunt et aliorum. Quamquam autem etiam in tribus ſequentibus libris ſunt et Dauidis, tamen hic dicuntur finitæ preces Dauidis: vel quod ſequentia plurium ſunt auctorum, vel quod, prioribus iam concluſis libris, reliqua poſtea condidit.

PSAL. LXXVIII. v. 26. *Tam nobilem panem comederunt homines)* Ad verbum eſt, Panem nobilium: vt Iud. 8. phiala nobilium, pro nobili phiala dicitur, et Zachar. 9, 9. aſinus vocatur filius aſinarum: hoc eſt, aſinarius, ut aſina natus.

PSAL. LXXXI. v. 7. *Subduxi veſtros humeros oneri)* In hebræo multa eſt et perſonæ et numeri mutatio. Nos perſpicuitati ſeruiuimus, ut et in multis aliis.

PSAL. LXXXIIII. v. 7. *Qui ſi per flebilem tranſeant vallem, eam reddent fontalem.)* Hoc eſt, vbicumque verſantur, Deus eis neceſſaria ſuppeditat: adeo, vt ſi natura ea neget, potius contra naturam faciat: vt olim in æſtuoſa illa ſolitudine, vbi fontem ſuis ex rupe elicuit. Quod autem dicit vallem flebilem, ſignificat ſiticuloſam. Nam ſi in vallibus, quæ natura fontibus abundare ſolent, aquam non inuenias: quid ſupereſt, niſi vt fleas? De piſcinis quod dicit, hæc eſt ſententia: Si piſcinas aut ciſternas habeant,

vt

vt fieri folet in locis montanis, eas ita replebit Deus pluuia, vt prætexantur et conueſtiantur herbis, ne quid eis vel in valle deſit, vel in monte. Nec obeſt, quod non ipſi boni fontes excitant, vt hic dicuntur: hoc eſt, non ipſi ſibi, ſed Deus neceſſaria ſuppeditat. Dicuntur enim poetico more id facere, quod ipſorum cauſſa fit.

PSAL. LXXXVII. v. 5. *Ille ibi natus eſt)* Hoc eſt, pauci, et quod ſequitur, Alium atque alium: hoc eſt multos, qui repetitione ſignificantur, vt etiam apud Latinos. Non abſimile eſt, quod Eſ. 61, 7. dicitur duplex pudor, pro magno: et Pſal. 8. lacrimæ שליש tergeminæ, vt ita loquar, pro grandibus: et Prouerb. 21. שלישים tripliciter, pro magnopere, aut etiam atque etiam. Sic et latinus Poeta terque quaterque beatos dixit, pro beatiſſimos: et gallicæ linguæ ſuperlatiui tales ſunt, tresgrand, quaſi trigrandis, id eſt grandisſimus.

PSAL. XC. v. 11. *Quod ſi quis ira tua vim norit,* cet.) Si quis intelligat, quæ ſit iſtius iræ cauſſa atque vis, qua vitam noſtram tam breuem facis, intelliget, te ſæuire prout metueris: tantoque breuiorem vitam efficere, quanto minus te reuerentur homines. Quod ſi rite perpenderemus, quam ſit vita noſtra breuis, et huius breuitatis cauſſam intelligeremus eſſe peccata noſtra, atque tui contemtum, mentem adhiberemus ſapientem, hoc eſt, te reuereremur, (nam ſapientiæ caput eſt, tui metus) atque ita vitam et longam et felicem obedientia conſequeremur, quam peccatum et contumacia breuem reddidit, et miſeram. Sed ad hoc conſequendum, vires nobis adimit noxa noſtra: ſupereſt, vt tu hoc in nobis efficias, noſque hanc recte viuendi rationem doceas: id quod non niſi placatus facturus es: neque porro placandus, niſi per Meſſiam, vitæ noſtræ reſtitutorem. Mitte igitur cito Meſſiam, cuius opera nobis pro tua clementia plenam perpetuamque felicitatem conferas: idque facias mane, hoc eſt, quum reuiuiſcemus. Nam hæc vita nox eſt, tot malorum tenebris inuoluta. Illa vita dies erit, plena lucis et gaudiorum. Vt igitur in hac vita perpetuis malis adficimur, adfer nobis alteram vitam, in qua bonis fruamur ſempiternis: et iſtud tuum tam præclarum opus nobis noſtriſque natis exhibe, vt diuinam iſtam felicitatem adipiſcamur: et opus noſtrarum manuum nobis perage: hoc eſt, id perfice, quod nos fruſtra conamur. Conamur ad vitam peruenire (id enim eſt omnibus ingeneratum, vt bonum cupiant: eſt autem bonum Deus, vitam agens beatam, cuius nos adipiſcendæ cauſſa laboramus, et ad cuius ſimilitudinem ſumus creati) ſed quia nihil efficimus, hoc a te exſpectamus. Confer hunc locum cum Eſ. 26.

PSAL. CVII. v. 22. *Qui nauibus in mare deſcendunt)* Latini dicunt conſcendere, ſcilicet in nauem. Vergilius ita: Bis denis Phrygium conſcendi nauibus æquor. Sed hic noſter auctor dicit, in mare deſcendere: hoc eſt, nauigare in mari, quo ex terra deſcenditur, ſicut et Ionas ſcribitur in nauem deſcendiſſe: ſic enim ad verbum legitur Ionæ 1, 3. Nam mare inferius eſſe hac noſtra terra, quæ colitur, inde patet, quod vndique per terras in mare decurrunt flumina, neque poſſis ex terra in mare venire, quin deſcendas. Hinc eſt quod Pſal. 24, 22. dicitur Deus ſuper mari fundaſſe terram. Nam quod mare Latini vocant altum, intellige altum dici profundum. Quod autem ex litore ſpectantibus adparet altum mare, id fit propter rotunditatem aquæ, quum oculorum adſpectus non ad globi rationem incuruetur, ſed recta tendens, offendat in globi tumorem. Si enim mare eſſet altum,

altum, naues in tranquillo mari penderent, vtpote in accliui loco, in quem ex litore adſcenderetur: et ex mari ad litus ſine vento ſua ſponte (vt ad inferiorem locum) tamquam ſecundo flumine deſcenderent: et ex litore in altum ægrius ferrentur, quam ex alto ad litus. Denique maris aqua, ſi eſſet altior quam terra eſt, in terram deflueret. Niſi forte placet aquæ inuertere naturam, vt ea non ſua ſponte defluat.

PSAL. CX. v. 4. *Ex vtero auroræ habebis rorem tuæ iuuentutis)* Rorem iuuentutis vocat innumerabilitatem iuuenum: ſicut Numer. 23, 10. Balaamus puluerem Iacobeorum dicit, pro infinito numero. Vterum auroræ vocat matutinum: quoniam ros mane cadit, et ab aurora paritur.

PSAL. CXI. v. 10. *Sapientiæ caput)* Hoc eſt, ſumma primaque ſapientia. Atque hoc græcis quoque declarat ἀρχὴ, quo verbo interpretari ſolent ראשית: vt Iſocrates in Nicocle vocat τὰς ἀρχὰς τῶν τιμῶν, ſummos honores. Et Latini prima vocant, quæ ſumma ſunt, et excellentiſſima.

PSAL. CXV. v. 4. 5. *Qui alta incolens, humilia videt: cælos incolens, videt terras)* Sic ad verbum legitur: Qui habitat alte, videt depreſſe, in cælo et in terra: vt in cælo referatur ad verbum Habitat, et in terra ad verbum Videt. Huiusmodi loquendi ratio eſt in Leuit. 15. ad finem: itemque Deut. 32. vbi ſic ad verbum legitur: Inebriabo tela mea ſanguine, et gladius meus comedet carnem: ſanguine cæſorum, captiuorumque, capitali ſupplicio hoſtis: vt Sanguine cæſorum referatur ad Inebriabo tela: et Capitali ſupplicio, ad gladium. Item Matth. 7. ſic legitur: Ne date ſacrum canibus, neue obiicite margaritas veſtros porcis, ne forte conculcent eos pedibus, et conuerſi lacerent vos. Quæ oratio, mutato ordine, clara fiet ſic: Ne date ſacrum canibus, ne conuerſi lacerent vos: neue obiicite margaritas porcis, ne eos conculcent. Aut repetitione, qua vtuntur Latini, ſic: Ne date ſacrum canibus, neue porcis obiicite margaritas: porcis, ne conculcent eos: canibus, ne lacerent vos. Talem figuram invenies et Mich. 1. Tale eſt illud de Virgilio: Paſtor, orator, eques, paui, colui, ſuperaui: Capras, rus, hoſtes: fronde, ligone, manu. Huiusmodi repetitione in hoc Pſalmi loco perſpicuitatis cauſſa vſus ſum.

PSAL. CXXXVII. v. 6. *Quando te ſumus obliti)* Cauſſam reddunt, cur canere neſciant: poſtquam Hieroſolymam amiſimus, omnem et fides pulſandi, et ore canendi ſcientiam amiſimus, hæretque nobis lingua palato: hoc eſt, muti ſumus (nam hic loquendi modus eſt, Iob. 29, 10.) neque magis cantare poſſumus, quam ſi nobis lingua palato adhæreret: propterea quod Hieroſolyma noſtræ lætitiæ caput eſt: qua priuati, caremus lætitia: vt aues libertate priuatæ, canere neſciunt. Quod autem eſt, Sumus obliti, verbum hoc ſignificat hoc loco amittere: vt Gen. 41, 30. vbi ſic ad verbum legitur: Exſiſtent ſeptem anni famis poſt illos, et obliuioni dabitur omnis vbertas. Non enim vbertatis obliuio eſt, vigente fame, ſed potius memoria et deſiderium. Ex quo adparet, id verbum hic ſignificare perdi, et oblitterari: vt et Deut. 31. ponitur, et Iob. 9. et 28. et Lam. 3. vbi alio, ſed eiusdem notionis verbo Hieroſolymitana reſpublica dicit ſe oblitam eſſe bonum: hoc eſt, iam neſcire bonum, et id amiſiſſe: non enim oblita erat eam rem, quam deſiderabat. Atque eodem modo locutus eſt et Virgilius: Pomaque degenerant, ſuccos oblita priores: hoc eſt, amiſſo priore ſapore. Et Iuuenalis, Vinum toto neſcire Decembri: hoc eſt, non vti. Hæc cauſſa fuit,

vt

vt in hoc Pſalmo verbum quod meminiſſe ſignificat, verteremus Compotem eſſe, contrarii ſecuti rationem.

PSAL. CXXXVIII. v. 2. *Qui promiſſa tua facias maiora, quam eſt tuum tantum nomen)* Hoc eſt, qui maiora præſtes, quam de te fama eſt, quæ tamen eſt magna. Eſt autem intelligendum, quemadmodum Dei iudicium pro actione ſæpe ponitur: quoniam quidquid agendum iudicat, id agit, quippe qui nulla re poſſit impediri: ita etiam verbum, ſiue promiſſum, in hoc Pſalmo poni pro promiſſi præſtatione: quoniam nihil promittit, quod non præſtet: quemadmodum in Pſalm. 56, 5. vbi dicit, ſe in Deo promiſſa laudare: nam ita demum laudantur promiſſa, ſi præſtantur. Eiusdem generis eſt et illud Eſaiæ 44. Qui Hieroſolymam incoli, vrbesque Iudææ refici impero, cet. nam ibi imperare, pro eo, quod eſt faciendum curare, atque adeo facere, ponitur; vt et illud Chriſti: Vtrum facilius eſt dicere, Remittuntur tibi peccata: an dicere, Tolle grabbatum tuum, et ambula? Nam ibi Dicere, pro iubendo efficere ponitur: alioquin iubere vel quiuis poſſit: ſed confidenter, et ideo efficaciter iubere non poſſit. Eodem modo locutus eſt Iuuenalis Satyra 6. Minus ergo nocens erit Agrippinæ boletus: ſiquidem vnius præcordia preſſit Ille ſenis, tremulumque caput deſcendere iuſſit in cælum: hoc eſt, Coegit Claudium mori. Et Virgilius:

Hectoris ad tumulum Troiæ ſub mœnibus altis
Iuſſa mori; - - hoc eſt, iuſſu occiſa.

SOLOMONIS PROVERBIA.

ADNOTATIO.

CAP. XXIIII. v. 16. *Nam licet ſepties)* Ita alicubi interpres hunc locum explicuit. Etiamſi in plurima pericula cadant iuſti (qualia eis impii creare ſolent) tamen euadunt. Itaque fruſtra eis inſidiere. In qua notione caſus nomen in ſequenti verſu ponitur, id eſt, non pro peccato accipitur: ſed malum aliquod Dei ira illatum ſignificat: ita quoque Latini res aduerſas Caſus adpellant.

ECCLESIASTES,

HOC EST, CONCIONATOR.

IN ECCLESIASTEM TOTVM ARGVMENTVM.

Rerum omnium vanitas, in copia, in ſtructuris. Rerum omnium ſua tempora. Inſontes. Obedientia. Vota. Iouana prouidentia. Auaritia. Opulentia moleſtia. Ira diſcrimen. Vxor pertinax. Regis maieſtas. Arcana Ioua facta. Sapientia quanta. Stultitia. Detractores. Rex puer. Maledicentia. Benignitas in egenos. Vita integritas. Dicta ſapientum. Qui tandem omnium finis.

IN ECCLESIASTEM.

Hic liber eſt de finibus bonorum, ſiue de vitæ vanitate ſcriptus: in quo docetur, hanc vitam eſſe totam vanam ac miſeram, nec vllam eius partem beatam. Atque hoc in totius libri propoſitione, et idem in concluſione ponitur.

nitur. Quod si quis interroget, quid in hac vita sit bonum? respondet Solomo, nihil: sed omnia esse vana ac misera. Sed tamen si in hac ipsa miseria quæras, quid sit bonum, hoc est, minime malum: respondet, esse voluptatem. Cetera omnia molesta et mala esse: in voluptate saltem aliquod esse quasi vitæ condimentum, diuinitus concessum hominibus. Dicet aliquis: Ergone indulgebo voluptati? Profecto (inquit Solomo) si quidem huius vitæ friuolo bono frui velis. Sed videndum est, ne inani bono sectando, verum bonum amittas. Nam quamuis in hac vita omnia temere agi videantur, scio tamen, et religiosis bene, et impiis non bene fore, omniumque opera quamlibet occulta iudicatum iri. Quod quum in hac vita non fiat, quippe in qua et bonis male, et malis bene fit, vt adparet: exspectanda altera vita est, in qua et bonis bene, et malis erit male. Quamobrem si alterius vitæ nullam rationem habes, epulare, pota, dum vita est, post mortem nulla voluptas. Sin alterius vitæ felicitatem sectaris, ita te gere, vt illo bono sis dignus: hoc est, Deum metue, qui suis cuique digna factis præmia rependet. Hoc est huius argumentum libri: quod ideo attingere volui, ne quis hic fallatur. Sunt enim, vtinam pauci, qui non librorum finem et scopum spectant: sed vnum aliquem locum nacti, qui cum ipsorum libidine facere videatur, eum arripiunt, et eo suæ patrocinantur licentiæ: perinde ac si talem habituri sint iudicem Deum, quales sunt ipsi de se iudices.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 1. *Sua cuique rei tempestiuitas)* Quum omnia suo tempore fiant, et hic quæratur, quid sit bonum, videndum est, ne id alieno tempore quæratur. Vt enim aliud serendi, aliud metendi, cet. sic aliud infelicitatis, aliud felicitatis tempus est. In hac vita tempus est miseriæ: quod si quis in ea bonum quærit, perinde facit, ac si velit sementis tempore metere. Exspectanda messis est: hoc est, futura vita, in qua non, vt in hac, pro iure regnabit iniuria, sed sola dominabitur iustitia et veritas, sublatis erroribus. Quod si vitam illam non curas, indulge voluptati.

11. *In eorum corda ita vitam indiderit)* Nam cor vitæ fons est. Quod autem verto Vitam, in hebræo est Sæculum, siue æuum, quod pro vita ponitur. Nam cap. 7, 12. de eadem re ponitur nomen, quod vitam significat.

CAP. VIII. v. 10. *Commendari in vrbe)* וישתבחו lege cum græco et latino interprete: non וישתכחו, hoc est, obliuioni tradi.

CANTICVM CANTICORVM.

IN CANTICVM VNIVERSVM ARGVMENTVM.

Colloquium Seruatoris et Ecclesiæ. Domestici in Ecclesia hostes Seruator lilium, columba. Solomo Christi imago. Ad puellas vir, et ad virum puella. Ecclesiæ pulchritudo. Seruatoris in Ecclesiam studium. Ecclesia vinea copiosa.

SOLO-

SOLOMONIS SAPIENTIA.

IN SOLOMONIS SAPIENTIAM ARGVMENTVM.

Ad Iouam et aequitatem inuitatio. De leto sceleſtorum verba. Vera ſenectus. Impiorum iudicium. Piorum aequanimitas, ac merces. Deus perſonarum diſcrimen adſpernatur. Communis omnium ſors. Laus, gubernatio, fructus ſapientiae. Solomon ſapientiam petens a Deo. Geſta in Iſraele per ſapientiam. Iouana clementia, longanimitas. Noſcendi Iouam ratio. Idololatria. Iouana prouidentia. Idololatriae initia, damna. Idololatrarum calamitates. Ioua maieſtas in puniendis improbitatibus. Aegyptiorum damna a Ioua. Hebraeorumque ſalus ex Aegypto.

ECCLESIASTICVS,

SIVE SAPIENTIA IOSVAE SIRACHI FILII.

IN ECCLESIASTICVM ARGVMENTVM.

SAPIENTIA vnde. In parentes pietas, benignitas, lenitas, improborum conſuetudo. Feminae vitia, amicitia. Gubernator. Rex, opulentia vera. Natorum amor. Hominis creatio. Vinum. Largitiones. Multiloquus. Iuramenta. Adulterium. Ictus tres peſſimi. Iouana lex, et foedus. Mutuum. Continentia. Menſa, fides, irriſor. Diuinationes. Vera ſacrificia. Mulieris pulchritudo. Sepultura. Nomen honeſtum. Paterna virginis cura. Patrum priſcorum amplitudo.

Quae ſunt incluſa his duabus notis (*) non in omnibus exſtant graecis exemplaribus. Neque tamen id vbique notauimus; praeſertim vbi eadem latine exſtant.

ADNOTATA.

CAP. XV. v. 8. *At veraces per eam tantum conſequuntur*, cet.) Haec ſententia in latina translatione (nam graece verſus hic non exſtat) ita legitur: Et viri veraces inuenientur in illa, et ſucceſſum habebunt vsque ad inſpectionem Dei: quam ſententiam ita fuiſſe ſcriptam puto, εὑρεθήσονται ἐν αὐτῇ: quod verbum etiam graece adipiſci et conſequi ſignificat, ſicut hebraice מצא: atque ita poſitum eſt Philip. 3.

CAP. XLIII. v. 26. *Denique per eum ſuccedit eius opificium*) εὐοδοῖ ὁ ἄγγελος αὐτοῦ. Videtur in hebraeo fuiſſe מלאכתו, id eſt, opus eius: quod vertit interpres, quaſi legeretur מלאכו, hoc eſt, genius eius, vna detracta littera.

VA-

VATES.

ESAIAS.

IN TOTVM ESAIAM ARGVMENTVM.

Esaiæ vatis sæculum. De Iudæorum calamitatibus vaticinium. Spes in hominibus vana. In feminas, in magistratus comminationes. Hierosolymæ excidium. Venturus Christus. Vinea Iudæorum imago. Vrbs obsidenda. Ad regem Achas vates. Assyriorum futura victoria. Gentium religio futura. Christi imperium. Tribuum ærumnæ. Iurisperitorum iniustitia. Iudæorum adflictiones, consolatio. Christi origo, et genus. Babylonis per Medos ruina. Captiuorum ex Babylone liberatio. Ezechiæ in Philisthæos victoria. Moabitarum damna. Damasci excisio. Assyriorum clades, in Aegyptum victoria. In magos Aegyptios. Inter infideles electi. Aethiopum captiuitas. Destructa Babylon, et Hierosolyma. Tyrus, et Sidon. In Israelitas, in sacerdotes, in pseudouates. Iudæorum calamitates. Gentium salus. Contra Assyrios vates. Hostis Dei nutu casus. Christi Regnum. In Senacheribum vates. Gentium adflictiones. In Iouam Senacheribus impius. Ezechias ad Esaiam. Angelus in copias hostium. Ezechiæ canticum. In idololatras vates. Benignitas, lenitas, et suauitas Christi. Iouana et potentia et in mortales beneficia. In simulatores, et pertinaces. Ecclesiæ querimonia, consolatio. Hierosolymæ calamitas, gaudia post. Christi cruciatus, et maiestas. Fidelium Ioua doctor. Præfectorum iniustitia. Piorum ad tempus cura, ac planctus. Ieiunia vera. Sabbatum Ioua. Fidelium cœtus ex omnibus orbis partibus. Verbi ministri. Christi aduentus. Esaiæ preces, lacrimæ, ad precationes cohortatio. Quæ vera Iouæ fana.

ADNOTATA.

CAP. I. v. I. *Oraculum Esaiæ*) חזון non solum videre, sed etiam præuidere, et ad animum translatum, præsentire est: sicut et alia hebræa verba sæpe simplicia ponuntur pro compositis, vt alibi declarauimus. Hinc חזון non modo visum, quod oculis cernatur, sed etiam quod animo perspiciatur, denotat: quod latine dici potest præsensio. Sed quia hoc verbo vtuntur vates, quo declarent, se, quæ diuinitus præsentiant, ea hominibus prædicere; propterea ego aliquando oraculum aut prædictionem interpretor, nonnumquam etiam fatum: vt Danielis 8, 13. vbi sic ad verbum legitur: *Quousque visio perenne inexpiatum in calamitate?* hoc est, Quousque significaretur illa prædictione et oraculo id quod in fatis esset, videlicet perenne sacrum vastatum iacere. Fatum autem voco, certam fixamque Dei voluntatem atque decretum: quod ideo dico, ne quis forte fati nomine fallatur, vt dicat (quod solent multi) si fatale est damnari me, non possum seruari. Ego non ita fatum in hac parte intelligo, sed ita: Si fatale est (vt est) damnari contumaces, et seruari obedientes, non potest nec obediens damnari, nec contumax seruari: proinde obediendum Deo est, si saluus esse velis. Aliud ego fatum in vniuersis sacris litteris non inuenio, quod ad hominum salutem attinet.

16. *Lauamini*) In hebræo est, Lauate: sed verbum actiuum ponitur sæpe pro passiuo, aut neutro: vt latine fit in mouere, lauare, præcipitare, vertere, et aliis multis.

18. *Agite corrigamus nos)* Id est, corrigite vos: nam ita ponitur eleganter prima pluralis persona, pro secunda vtriusuis numeri: id quod fit etiam in capite secundo his verbis: Iacobea stirps agite, gradiamur in luce Iouæ. Et hoc modo sæpe gallice loquimur. Latine quoque Cicero ita dixit in Verrem, actione tertia: Verum si caussam cognosci opus est, parumne cognita est? Dissimulamus, Hortensi, quod sæpe in dicendo experti sumus? id est, Dissimulasne Hortensi?

CAP. IIII. v. 2. *Videlicet elapsi Israelitæ)* In hebræo littera lamed articulus est casus nominatiui: vt in 1. Paral. 22. et 2. Paral. 1.

CAP. VI. v. 9. *Audite et ne intelligite)* Imperatiuus pro indicatiuo: quod fieri solet, vbi est oratio vehemens et concitata: vt illud, Implete mensuram patrum vestrorum: id est, implebitis, aut oportet vt impleatis. Et in Ezechielis 20, 39. Ite, seruite suis quisque stercoreis diuis. Ita quod hic dicitur, Stupefac istorum animos: perinde est ac si dicat, Stupent et torpent eorum animi. Itaque Græci hanc Esaiæ orationem verterunt per indicatiuum. Atque hoc pacto loquuntur etiam Latini: vt apud Liuium quartæ Decadis 10. sic filios suos adloquitur rex Philippus: Agite, conscelerate aures paternas, decernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palam quidquid aut veri potestis, aut comminisci libet.

CAP. VII. v. 10. *Quod si non creditis, vt estis increduli, pete tibi signum, inquit, cet.)* Ad verbum sic legitur: Quod si non creditis, vt estis increduli, pergit Ioua sic adloqui Achazum: Pete, cet. quæ oratio latine per parenthesim clarior fit, cuiusmodi est illa Marc. 2, 10. Vt autem sciatis, hominem habere potestatem remittendi in terris peccata, dicit siderato, Tibi dico surge. Quæ sic fiet illustrior: Iubeo te surgere, inquit siderato.

13. *Parum ne vobis est, hominibus exhibere negotium)* Non solum mihi, qui homo sum, facessitis negotium, dum propter improbitatem vestram vos cogor admonere: sed etiam Deo, quem vestra diffidentia impellitis ad edendum vobis signum aliquod, quo faciat vobis huiusce promissi fidem. Hoc ergo signum accipite. Est puella quædam iam prægnans, quæ filium pariet, eumque vocabit Emmanuelem, a Dei auxilio, qui nobis sub eius pueri ortum aderit. Is puer butyro melleque vescetur, discendo, (sic enim verto infinitiuum subiunctum litteræ lamed, per gerundium, vt fit sæpe, vt 4. Reg. 19. et Dan. 9.) hoc est, ea ætate, qua discitur, quid inter bonum malumque intersit, videlicet infantia: hoc est, antequam possit is puer bonum a malo per ætatem discernere, erit hæc vrbs obsidione liberata, Samariaque et Syria, (quarum vos reges obsident,) in tantam per Assyrios redigentur solitudinem, vt etiam culta loca vepribus et virgultis præ vastitate repleantur, ita vt pecora vbique libere pascantur, et ideo pinguescant: tantumque lactis reddant, vt si quis buculam vnam, aut duas oues habeat, is lacte abundet; ita fiet, vt butyrum eo lacte confectum, et eadem ratione mel, (nam et mellis copia est, quum est pabulum, quippe abundantibus floribus,) in hanc vrbem importentur, (id quod nunc prohibet obsidio,) iisque nutriri possit is puer, qui est adhuc in vtero: vt intelligatis, quam breui sit vobis adfutura salus. Quod autem interpretor, Puella prægnans, per præsens tempus, est et alibi et Gen. 16. eiusmodi loquendi modus, vbi grauidam Hagarem adloquitur angelus. Sed cur hunc locum de Christo citauerit Matthæus, dicemus in cap. 9.

CAP. VIII. v. 2. *Adhibitis fidis testibus)* Qui scilicet adessent in partu: ne quis calumniari posset, editam esse feminam in eiusque locum clam suppositum marem.

11. Sic

11. *Sic enim me Ioua quasi manu prehensum*) Ioua me, inquit, quasi manu prehensum, hoc est, seorsum et de re arcana adlocutus est: quasi ita diceret: Quod vobis contra Assyrios salutem nato Emmanuele promitto, intelligite, non me de isto Emmanuele tantum, aut de Senacheribo loqui: nam futurus est alius verus Emmanuel, hoc est, Messias seruator et Deus inter vos habitaturus, qui vos a longe grauioribus defendat periculis. Quod si quaeritis, quo pacto possit is, quum venerit, agnosci, dicam, sed obscure. Erit eiusmodi, vt eum populus iste seditiosum dicat, fugiendumque putet. Sed vos mei nolite cum populo sentire, aut vobis ab isto Messia metuere: potiusque metuite, ne Messiam repudiantes, offendatis Iouam, qui Messiam miserit. Is autem Messias erit sanctus quidem, et salutaris eis, a quibus agnoscetur: sed multi eum non agnoscentes, offendent, et per eum sua culpa peribunt. Quod dico, oraculum est, obscurum sane, et clausum, quippe a meis solis intelligendum. Ergo ego, (inquit Esaias, et quiuis piorum,) Iouam Messiam exspectabo, qui ita venturus est, vt Israelitas lateat. Sed quo pacto eum agnoscent sui discipuli? Hoc pacto, inquit, *Ecce me et iuuenes*, cet. Hoc est, quidam erit, qui iuuenes discipulos habebit, sibi attributos a Ioua, cum quibus ostenta miraculaque edet apud Israelitas. Hunc agnoscite seruatorem, et ei paretote. Quod si qui vobis suaserint Magos, aut Apollinem consulendos: respondetote, debere suum cuique deum consuli: Iouam vestrum esse Deum, itaque ab eo consilium petituros. Nam absurdum esse, pro viuis consulere mortuos: id quod faciant Magi. Eundum ad legem, hoc est, ad Mosis libros, in quibus sint de Christo oracula, cuius aduentu silebit Apollo, obmutescet Pan, facessent errores. Itaque Magi illi et harioli deos eiusmodi consulere soliti, quum videbunt oraculorum esse famem, Delphos, Dodonam, omnia silere, nihil vsquam certi quod respondeant esse, incerta dicent: et ea difficultate irati, et deos et reges detestabuntur suos, in quibus nihil sit eis praesidii. Vide Mich. 3, 6. Erit igitur a Christo petenda doctrina, postquam ea alibi nusquam inuenietur.

CAP. IX. Quamquam quod dico angustiam fore, expugnatis videlicet a Christo Magis, falsisque diis, ea angustia erit deastricolis quidem et impiis perniciosa, ad Christi lucem caecutientibus: sed erit electis, Christumque admittentibus, salutaris: erit enim doctrina clarior in iis terris, in quibus docebit Christus, quam fuerit ante eius aduentum apud Zabulonios et Nephthalenses: quae duae tribus doctrina claruerunt, quemadmodum adparet ex Iacobi et Mosis nouissimis verbis, Gen. 49, 13. 21. et Deuter. 33, 18.23. et ex Deborae carmine, Iud. 5, 18. Sed illorum doctrina leuis obscuraque fuit, praeut futura est Christi lux illa, qua aliquando Galilaeam, ceterasque gentes indoctas ita illustrabit, ut magnus eorum numerus Christianus fiat: quae res laetitiam, tamquam praeda parta, pariet: quippe Christo de suis hostibus triumphante, suosque in libertatem adserente, vt olim a Gedeone contra Madianitas factum est. Sed et Gedeonis, et aliorum certamina ferro geruntur: at Christi certamen igni geretur euangelico, quo totus incendetur orbis terrarum. Nam *puer nobis nascitur*, Christus Dei filius, nostra caussa mittendus in terras, qui *humero suo*, hoc est, sua potentia et auctoritate, *principatum gerit: qui vocatur*, hoc est qui est, *admirabilis consiliarius;* ideoque consulendus: non magi, aut harioli, aut Zabulonii, et reliqui, si qui docti habentur. *Deus*, vt sit verus Emmanuel, id est, nobiscum Deus. Nam puer iste, qui in obsidione Hierosolymae nascitur, non

 est

est Deus, sed huius Christi Dei significatio. *Potens*, vt intelligatur, ab eo facile superatum iri hostes, vt fuerunt a Gedeone Madianitæ. *Pater aeternitatis*, vt speretur eius regnum perpetuum. *Princeps pacis*, ne eo regnante bella metuantur: *qui in Dauidis solio regnet aeternus*, sed regno diuino, vt erit ipse Deus. Vides, lector, Esaiam ita super Emmanuele vaticinari, vt nos sensim ad verum adducat Emmanuelem Christum: quod idem postea a cap. 45. facit in Cyro: vt Ezech. cap. 16. fit transitus a Sodomitanis ad gentes Sodomitanorum similes: et in 20. a simulacricolis Israelitis ad veros Israelitas, et Ezech. 31. et Dan. 4. ab arbore ad hominem. Cuiusmodi transitus nisi intelligemus, necesse erit nos in magnis erroribus versari. Sed hoc magnopere animaduertendum est, quod dicit Esaias: *Puer nobis nascitur.* Nam si puer est, homo est; si nascitur, ex muliere nascitur, quum non nisi ex muliere nasci possit homo. Kursum quod dicit, *Deus potens, pater aeternitatis:* ostendit, non esse a viro procreatum. Nam vir mortalis Deum immortalem procreare nequit, vt docet his verbis Sibylla:

Quod si progenitum est, prorsum interit, exque virili
Femineoque nequit membro Deus esse creatus.

Atqui si a viro procreatus non est, et tamen natus est, necesse est virgine natum esse, quemadmodum Sibylla dicit:

Accipe virgo Deum gremio intemerata pudico.

Quod si ita est, adparet, hic Esaiam de Christo ex virgine gignendo vaticinari. Itaque Matthæus, quum Christi describeret originem, rite adduxit huius de Christo vaticinationis initium, *Ecce puella pragnans.* Nam dum initium vaticinationis adducit, remittit nos ad ipsum vatem, vt totam hanc vaticinationem consideremus. Non enim hoc sic intelligi debet, Esaiam verbis illis, *Puella pragnans*, virginis prædixisse partum: sed hac tota vaticinatione, cuius initium est, *Ecce puella pragnans.* Nec refert, quod apud Matthæum virgo dicitur, non puella. Nam siue scripsit hebraice (vt tradit in eius vita Sophronius) adduxit ipsa Esaiæ verba: siue græce (neutrum enim adfirmare possum) secutus est in hoc verbo græcum interpretem, apud quem virgo est: et hoc non inepte fecit, quum de vero Emmanuele verba faceret, quem ex virgine gignendum Esaias non verbo, sed re ipsa et sententia prædixisset. Quod autem supra transtuli, *Tantaque adficiente lætitia*, intellige לא pro לו positum, vt et alibi factum deprehenditur: vt infra cap. 49.

CAP. XV. v. 3. *Per eius compita saxis induti sunt)* In hebræo relatiuum Eius masculini generis est: refert enim Moab, hoc est Moabitam; sed alia sequuntur relatiua feminina: referunt enim Moab, hoc est, Moabitidem terram. Hæc mutatio animaduertenda est: nam et alibi fit idem, vt Ierem. 11. et Ezech. 32. et supra initio cap. 9.

CAP. XVI. v. 10. *Cecidit æstatis messisque tua celeusma)* In hebræo est ad verbum, In æstatem messemque tuam cecidit celeusma: hoc est, iubilum et lætus cantus, quo solent vti, qui metunt aut vindemiant, periit tibi, vastatis agris; vt sit celeusma in æstatem, pro adiectiuo æstiuum, iungaturque nomen celeusma cum æstatem: id quod græce melius per articulum exprimi posset, τὸ ἐπὶ τὸν θερισμὸν κέλευσμα. et verbum Cecidit positum sit (vt sæpe fit) pro periit, vt declarant sequentia. Confer cum Ier. 48.

CAP. XVII. v. 4. *Illo tempore autem attenuabitur)* Vt hoc et sequens caput intelligas, lege diligenter Ezech. 36. 37. 38. 39. et inuenies eumdem sententiæ

tentiæ tenorem, qui hic sic habet: Ego Damascenos et Syros (inquit Ioua) sic imminuam, vt Iacobeorum nobilitatem, hoc est, vt Iacobeos nobiles; quos quidem Iacobeos ita diminuam, vt pauci restent, sicut facta messe paucæ spicæ supersunt ad spicilegium, cet. Sed ne putent Syri, aut alii, id fore perpetuum; nam Israelitas reuocabo, futuros postea in sua patria, et ibi me vere adoraturos. Sed antequam id fiat, diruentur eorum vrbes, ita vt in eorum aduentu vix tenues earum reliquiæ supersint: sicut excisa silua supersunt virgulta quædam, quæ ibi fuisse siluam testentur. Atque hæc calamitas tibi, gens Israelitica, accidet, quod tuum Deum non colueris. Propterea quum tibi videberis instaurata, quum a Cyro reuocata consederis in tua patria, et te ibi perpetuo futuram sperabis: quoniam tamen ne tum quidem me coles, aliæ super alias calamitates te prement: neque quidquam proficies, quin postremo, (qui dolor erit grauissimus,) a Romanis delebere, atque ita diu manebis deserta. Deinde post illam calamitatem reuocaberis, et me tum demum vere coles. Hunc locum confer cum iis, quæ scripsimus in capite 31. Quod sequitur, *O nationum multarum turbam*, oraculum videtur esse de Gog et Magog, de quibus quinque videor animaduertisse oracula, præter Sibyllina: quorum primum est hoc, alterum est Esaiæ 56. tertium Ezechiel. 38. quartum Mich. 5. quintum Apocal. 20. Atque horum postremum quodque apertissimum est, vt et in aliis oraculis fieri solet. Sed declaremus, quæ de eodem Gogo sequuntur.

CAP. XVIII. v. 1. *O alis vmbrosa tellus*) Telluris alæ dicuntur extrema et oræ; estque alis vmbrosa tellus, spatiosa, vt si alis vmbrosam autem dicas, significes grandem atque amplam. Adloquitur gentem positam trans Aethiopiæ fluuios, videlicet trans Nilum, qui antequam defluat in Aegyptum, spatia immensa terrarum peragrat: cuius accolæ, vt docet Plinius, vtuntur scirpeis et arundineis nauigiis. Ad hanc gentem postquam exclamauit, adloquitur eius gentis nuntios: Ite, inquit, vos eius gentis *nuntii*, qui res nouas nuntiare soletis, ferte hunc nuntium ad gentem vestram, *ad populum omnium qui vlterius habitant formidabilissimum, ad gentem distractam direptamque:* hoc est magnis fluminibus accolentem, quæ flumina eius terram atterunt, et depopulantur, et adluuionibus, circumluuionibus, declinationibusque distrahunt et dirimunt, atque ita sæpe limites mutant, et alios atque alios reddunt. Deinde declarat, cur gentem illam adpellet: quasi hoc dicat: Quod remotissimam gentium adpello, hoc significare volo, facturum esse me rem, quæ sit remotissimæ genti, hoc est, toti orbi nuntianda: hoc est, rem maximam. Nam quæ remotis nuntiantur, ea et magna sunt, et propinquis multo etiam magis nuntiantur. Adspicite igitur omnes mortales elatum montanum signum, et audite tubam: hoc est, nuntio vobis bellum, quod fiet in montibus Israelitarum, in quo bello *ego quietus spectabo*, et meos Israelitas aduersus hostes mollissime fouebo ac tuebor, *tamquam æstus post pluuiam, et tamquam roscida nubes in calore:* hoc est, eos recreabo suauiter, et contra vim omnem protegam. Hostes autem, quum se putabunt prope iam adeptos victoriam, peribunt, eisque perinde accidet, ac si segetes ante messem, aut vineæ ante vindemiam vastentur, spemque agricolarum frustrentur. Atque ita interfecti iacebunt humi, a bestiis deuorandi. Cuius victoriæ adeo clara erit fama, adeoque Iouæ nomen formidabile, vt vltimi gentium adferant in Sionem munera supplices.

CAP. XXIX. v. 19. *Adquirentque inopes in Ioua lætitiam, et pauperes in Augusto exsultabunt*) In Ioua, hoc est in Iouanitate, vt ita dicam, quod erunt Iouani. Hic loquendi modus est in sacris litteris frequentissimus; vt apud

 Pau-

Paulum, In Christo gloriari, in Christo mori: hoc est, Christianum gloriari, Christianum mori. Neque non Latini sic loquuntur: vt Horatius, Disces laborantes in vno Penelopen, vitreamque Circen. In vno, scilicet Vlysse: hoc est, in Vlyssitate. Et Terentius: In isthac finem faciat. Apud Plinium quoque lib. 2. in fine cap. 25. Augustus se in eo sidere (quod mortuo Iulio Cæsare visum est) nasci interpretatus est; quæ verba non ita sunt intelligenda, quasi in ipso sideris corpore nasci se putet: sed in ipsa sideritate, vt ita dicam.

CAP. XXXI. v. 8. *Fugæ se mandabit non ob gladium*) לא non לו lego, cum vetere latino et græco interprete.

CAP. XXXII. v. 15. *Donec spiritu perfundemur*) Loquitur de vastitate Iudææ gentis, a Senacheribo incipienda, et sub Christi tempus absoluenda. Quamquam Senacheribus vrbem non cepit, sed Iudæam peruastauit, et eam calamitatem inchoauit, quam aliæ super alias secutæ sunt calamitates, donec tandem per Christi tempora deletum est genus Iudæorum. Nam Senacheribum secuta est babylonica captiuitas, ex qua reuersos continua infestauere mala, ita vt vrbs a Ptolemæo Lagi filio, deinde ab Antiocho capta, vastataque, deinde a Pompeio, deinde ab Herode et Sosio, et postremo a Tito funditus euersa sit, et æquata solo. Atque interea venit Christus, qui suos sacro spiritu desuper adflauit, incultumque locum redegit in Carmelum, et contra: hoc est, extraneos, qui inculti, et a vera religione erant alieni, coluit Euangelio: Iudæos autem, qui erant Carmelus, hoc est, legis oraculorumque disciplina culti, (nam Carmelus locus erat cultus,) redegit in siluam, dum ab eis regnum transtulit ad gentem, quæ fructum ederet. Atque ita manet tum inculto tum culto loco iustitia: hoc est, siue quis barbarus, siue Iudæus sit, huic ad Christum patet aditus, vt per fidem iustus innocensque, et porro felix fiat. Huic autem Carmelo, hoc est, Christianorum ciuitati, non erit metuenda malorum grando: iacebit enim vrbs in humili planoque loco: erunt Christiani humiles, modesti, Christique præsidio tuti. Quæ autem mala accident, ea accident in deiectu siluæ: hoc est alienis, et Euangelii cultura non æquatis.

20. *Felices vos, qui in omnem seminatis humorem*) Sic enim interpretor מים, quod hic eam aquam significat, qua madens terra stirpes alit: vt positum est Num. 24. et Ierem. 51. Hoc est, Felices qui Euangelium toto publicatis orbe, vbicumque est humor: id est, vbi spes est fore, vt crescat et alatur, tamquam humore stirpes, idque facitis immittentes bouis asinique pedem: id est, nullo Iudæorum aut exterorum discrimine. Adludit enim ad Mosis præceptum, quo vetat arari boue et asino, hoc est, si præcepti vim penitius consideres, vetat Iudæis commercium esse cum reliquis nationibus, tamquam cum dispari genere: quemadmodum Paulus præceptum illud de non obturando bouis ore triturantis, refert ad rem diuiniorem, videlicet ad eorum alimoniam, qui docent Euangelium. Igitur illud discrimen Euangelio sublatum est: felicesque sunt Euangelii magistri, qui omnes, nullo neque docentium, neque docendorum gentis discrimine docent.

CAP. XXXIII. v. 2. *Quorum tu brachium esto mature*) Relatiuum quorum, in hebræo tertiæ personæ pronomen est, eorum, quod sæpe quamlibet personam refert, vt apud Latinos Qui; vt paullo post, quod interpretamur, Tu cuius thesaurus, cet. in hebræo est Eius, quod pro relatiuo frequenter ponitur, vt Psalmo 115, 9. vbi sic verbum legitur, Israel confide

Iouæ,

Iouæ, adiutor et defensor eorum est: hoc est, Israelitæ confidite Iouæ, quorum, scilicet vestri, adiutor est. Talia inuenies et initio capitis quinquagesimi quarti, et alibi sæpe.

CAP. XXXVIII. v. 18. *Non tuam fidem prædicabunt humati*) ישברו pro יבשרו transposita littera scriptum videtur: vt sint hic tria verba eiusdem notionis, gratias agere, laudare, et fidem prædicare, quæ respondeant tribus nominibus eadem item de re positis, quæ sunt, Orcus, mortui, et humati.

CAP. XLI. v. 1. *Conticescite mihi insulæ*) Superiore capite promisit aduentum Christi, in falsos inuectus deos: nunc Israelitas ad Christum exspectandum confirmat his rationibus. Quod de Messia promitto, nolite dubitare, quin id præstiturus sim, quippe qui primus postremusque Deus sim: hoc est, solus; sicut caput et caudam, proram et puppim, et similia dicimus, pro toto, aut omnibus: et Liuius Dec. 1. lib. 1. Vt illa palam prima postrema ex illis tabulis, ceraue recitata sunt: hoc est, omnia. Quid ergo (dicet quis) nulli sunt alii dii? Videamus quales sint. Dei est magna facere, nedum prædicere. At isti non solum non faciunt, sed ne prædicunt quidem. Prædicant enim aduentum Cyri Persarum regis. Non possunt. At ego non modo eum prædico, sed etiam adduco: eique gentes ita subiicio, vt eum etiam insulæ et Græcia formidet. Ite nunc, et interrogate istos manu et arte factos gentium deos, de hac futura re. Quod si neque prædicere, neque nocere lædereue possint, nolite eos colere, sed me: et sperate seruatorem Christum, quem promitto. Quumque hic aduenerit, quem dico, Cyrus Persarum rex, qui vos in patriam reuocet, sperate eum quoque venturum, qui deserta colat: hoc est alienigenas doceat, videlicet Christum. Vocat autem Cyrum, iustitiam: hoc est, iustum (vt latine scelus pro scelerato dicimus) quoniam erit Iudæos liberaturus: et Christum seruatorem non solum re, sed etiam nomine significabat. Nam Cyrus solem significat Persica lingua, vt docet in Anaxerxe Plutarchus: et Christus est lux mundi. Hactenus argumentum. Illud autem, *Et cum postremis ego idem*, perinde est, ac si diceret, Ego sum postremus: de qua loquendi ratione vide adnotat. in Psal. 58.

27. *Primus ego Sioni ea*) Alludit ad id, quod supra dixerat, *Ego Ioua, et primus, et cum postremis ego idem*; quasi hoc dicat: Ego Ioua, qui me supra primum postremumque, hoc est, solum dixi, hæc præsignifico.

CAP. XLIII. v. 14. *Mittam Babylonem demolitum claustra*) In hebræo est, Mittam et demoliar. Cuiusmodi est illud Matth. 14. πέμψας ἀπεκεφάλισε: hoc est, misit decollatum. Est autem hæc sententia: Mittam Cyrum et Persas Babylonem, qui eius repagula et claustra demoliantur: hoc est, qui eam expugnent, captiuosque vendant Chaldæos, qui nauibus in diuersas terras portentur, atque ita in nauibus eiulent.

22. *Nec id vero, quia me inuocauisses*) Coniunctio Quia in hebræo est in posteriore membro, quæ tamen intelligenda est in priore. Argumentatur autem, vt Paulus, qui ostendit, Abrahamum non esse iustitiam consecutum propter circumcisionem, aut legem, quippe quæ nondum esset lata, quum iustus est habitus. Itidem hic Deus ita docet; Eduxi vos ex Aegypto, Israelitæ, (nam paullo ante hac de re locutus est,) et per deserta tuto perduxi tamquam meos. Cur tandem hoc feci? An propter vestras supplicationes et sacrificia? At nondum sacrificaueratis: nondum enim ego sacro-

rum leges tradideram. An propter virtutem vestram? At eratis contumaces et improbi. Cur igitur vobis benefeci? propter meipsum, gratis. Quod si tum ita feci, idem exspectate futurum in salute, quam sum vobis per Christum adlaturus, vt eam non vestro merito, sed meo beneficio adscribatis, meque ideo collaudetis.

CAP. XLIIII. v. 7. *Futura venturaque indicet)* In hebræo est, Sibi indicent, numero plurali, quæ numeri mutatio in hebræa lingua frequenter occurrit. Quod autem additur vox Sibi, ea superuacua est etiam in plurali, vt in singulari fieri docuimus in Mose. Atque ita ponitur Ps. 80. vbi sic legitur ad verbum: Tu nos finitimis certamen exposuisti, et hostes nostri derident sibi: hoc est, derident: quod gallice sic exprimitur: Sen mocquent.

20. *Se falso agere)* In hebræo est, Se habere falsum in dextra. Quoniam autem manu agunt homines, præsertim dextra, fit vt manus, aut dextra, pro actione dicatur. Falsum autem apud hebræos pro iniusto ponitur, sicut verum pro iusto: de quo vide in Psal. 7.

CAP. XLVI. v. 2. *Nec onus perferre valeant)* Quod perferre interpretor, hebræum verbum significat liberare, et efficere vt euadat. Sed aliquando significat ad exitum perducere, vt Es. 34, 15. vbi sic ad verbum legitur: ibi nidificabit bubo, et liberabit, hoc est, impune nidificabit, et pullos ad exitum perducet, prorsumque nutriet. Eodem modo locutus est et Mich. 6. Atque hoc loquendi modo gallice dicimus, euasisse pullos, nihilque iam metuere, quum eo vsque nutriti sunt, vt iam iniuriam, (cui obnoxia est tenera ætas,) non metuant. Idemque dicimus et in vuis, reliquisque terræ frugibus. Igitur hic tueri, aut liberare onus, est eo perferre, quo destinaueris. Quod idem intelligendum est in verbis, quæ paullo post sequuntur: Idem et feram, et perferam.

CAP. XLVII. v. 3. *Nec mihi quisquam hominum occurret)* Hebraice est, Nec cuiquam hominum occurram: quod idem est, sed obscurius. Tale est illud Marc. 14. ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων, Occurret vobis homo, cet. hoc est, Occurretis homini, aut incurretis siue incidetis in hominem.

CAP. XLVIII. v. 6. *Quod si audieras, vaticinare)* Si, in hebræo non est, sed sæpe subticetur, sicut apud Plinium Iuniorem: Dedisses huic animo par corpus, fecisset quod optabat: id est, si dedisses. Item חזה, pro eo, quod est prædicere et vaticinari, non raro ponitur. Vtriusque exemplum et alibi sæpe, et Es. 1. inuenies. Ceterum hæc sententia est obscurissima, propter orationis breuitatem, et videtur prima fronte parum apta et coniuncta: quam tamen, si diligenter attendas, inuenies conuenientissimam. Sunt autem consideranda, quæ ante dicta sunt, in hunc modum: Prædico vobis, (inquit Deus Israelitis,) aduentum Cyri: et ideo prædico, vt quum euenerit, eius rei laudem mihi tribuatis, non vestris statuis, falsisque diis: qui tantum abest, vt tale aliquid facere valeant, vt ne prædicant quidem. Nam si prædicunt, vobis prædicunt, qui eos colitis, et si vobis prædicunt, eaque vos ex eis audiuistis, prædicite eorum instinctu, hæc quæ vobis de Cyro a me significantur. At non potestis: sunt enim ignota vobis. Ex quo perspicuum est, eorum gloriam non diis esse vestris tribuendam, qui vobis, quamuis suis cultoribus, ne prædicant quidem: sed mihi, qui etiam contumacibus, tamen hæc præsignificem: vt quum euenerint, ei tribuatis qui prædixerit, hoc est mihi. Cur autem hæc significem, caussa est hæc, quod

quod scio vos, quæ vestra est perpetua improbitas, huius rei laudem tributuros esse diis istis, nisi fueritis a me præmoniti. Quod si faceretis, ego ob tam ingratum animum et perfidiam in vos sæuirem ad internecionem. Nolo autem vos funditus exstirpare, sed genus seruare vestrum, mei nominis caussa: hoc est, vt ea res mihi sit laudi, promissumque seruem. Hanc ob caussam, præcludam vobis meam laudem: hoc est, hæc vobis præsignifico, vt quum acciderint, non vos inde, vestrosue deos laudetis, quum per eos ne præsciueritis quidem; nedum vt horum auctores esse videantur: sed intelligentes eam laudem in vos non cadere, eam mihi adscribatis: atque ita fiat, vt ego, a vobis laudatus, iram meam cohibeam, neque vos euertam. Atque hoc videmus accidisse. Nam post Babylonicam captiuitatem, a simulacris abstinuere Iudæi, sicut et nos, (siquidem vere Iudæi sumus,) postquam ex vera Babylone nostri veteris hominis prauæque naturæ emigrauerimus, nulla deinceps habebimus simulacra nostrarum effrenatarum libidinum, quibus seruiuimus tamquam diis alienis, nostra manu factis, vt prædictum est in Ezech. 36. Igitur non excidam vos, inquit, sed explorabo: et rebus aduersis exercitos, ac tamquam metallum in fornace probatos, eligam; non quidem ob pecuniam, vt solent qui metalla igne probant: sed id faciam gratis, et mea caussa, ne quis sibi possit huius rei laudem vindicare, quod esset indignissimum. Hoc in loco nobis etiam atque etiam animaduertendum est, quando fiat hæc hominis electio, videlicet in fornace calamitatis.

16. *Non tecte quondam locutus sum*) Hoc est, Senacheribi casum non obscure prædixi: et nunc posteaquam id euenit, non latito, (quod facerem præ pudore, si non euenisset quod prædixeram) sed me præsentem exhibeo, vt ostendam me vera prædixisse, atque ita fidem merear de futuris, quæ præsignifico: hoc est, de Cyro, quem meo spiritu præditum mittam. Sed hoc intellige de vero Cyro, hoc est Christo, qui erit diuino spiritu præditus, vt est in capite 42.

CAP. XLIX. v. 5. *Et Israelitas ei adlegendos*) לא pro לו legitur, vt et alibi: quemadmodum et vetus versio ostendit, et ea quæ præcedunt, quæque mox sequuntur. Est enim gemina sententia, vt sit idem, Iacobeos ad ipsum reducere, et Israelitas ei adlegere. Quod autem paullo ante dixit, se frustra laborare: non significat, nullum Israelitarum fieri Christianum, sed paucissimos: adeo vt tantillus profectus non videatur Christi labore dignus, nisi accedant et reliquæ nationes.

24. *Captus ferocem elabetur*) עריץ, non צדיק legit vetus, qui vertit robustum: et recte, vt videtur: est enim gemina sententia, eaque iisdem verbis repetita: nec consentaneum est, in repetitione non idem, aut certe adfine verbum poni. Adde, quod, vt legitur, non est apta sententia. Nihil enim facit iustitia ad retinendam prædam, at ferocitas facit. Est autem hæc sententia: Poterisne nos, o Ioua, eripere ex Babyloniorum potestate hominum tam potentum, tamque ferocium?

CAP. LVI. v. 9. *Item præter eos, colligam ad eorum collectitios, bestias agrestes*) Hoc est, quum Israelitas in sacrum montem per Christum collegero, oppugnabuntur a Gog et Magog: quos ego vincam, eorumque corpora bestiis comedenda tradam. Vide Ezech. 38. et 39. Ef. 18. Breuis est sententia, in qua ex sequentibus intelligenda sunt præcedentia.

CAP. LVII. v. 16. *Non enim semper contendam*) Hæc sunt ita cum antecedentia

cedentibus coniungenda: Dixi, me reducturum meos in meum sacrum montem Hierosolymam. Dicent Israelitæ, vt est Ezechiel. 37. Quo pacto nos in Sionem reduces, quum ossa nostra aruerint, nec vlla spes superfit? tanta est tua in nos sæuitia. Respondeo: Non erit æterna hæc sæuitia: nam *induetur profectus a me spiritus, et animantes ego faciam*: hoc est, placatus meis per Christum, eorum corpora spiritu animabo, eosque in vitam reuocabo, et in promissam a me felicitatem perducam. Nunc quidem eorum vitio eis irascor, eosque sino præcipites in suas ferri libidines: Sed medebor aliquando eorum malis, mittamque nuntium, quo omnibus, vbicumque sint, pax nuntietur. Sed ne putent, quicumque sunt humana natura Israelitæ, hanc se pacem consecuturos, hoc denuntio, hanc impiis non patere. Ex hoc loco adparet, pios esse veros Israelitas. Confer cum Ezechielis 37.

CAP. LVIII. v. 3. *Libidini satisfacitis*) In hebræo legitur, libidinem inuenitis: sed inuenire pro consequi et potiri, aut indulgere et obsequi ponitur: vt in hoc eodem capite ad finem, vbi ponitur, libidinem facere: et paullo post eodem sensu, libidinem inuenire. Iam hoc pacto loquitur et Paulus ad Philipp. 3. ἵνα χριστὸν κερδήσω, καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ: hoc est, Vt Christum lucrer, et in eo satis habeam, aut mihi satisfiat.

4. *Isto pacto ieiunaueritis*) In hebræo est, secundum diem, Nam quod paullo ante vertimus, Tum quum ieiunatis: ad verbum legitur, Quo die ieiunatis, quod idem verbum hic repetitur, Ne ieiunaueritis secundum diem: hoc est, isto modo quem dixi. Nec dissimile est, quod paullo post vertimus, *Isto modo loquendo*, videlicet quem supra dixi. Dixerat autem, *iniquamque orationem remoueris*.

IEREMIAS.

IN TOTVM IEREMIAM ARGVMENTVM.

IEREMIAE genus, ad ipsum Ioua, in Iudeos Ioua munificus. Gentium aduocatio. Iudæorum excidium. Vatis querelæ. Chaldæi et Assyrii contra Iudæos. Pro populo preces ad Iouam. Falsi vates, excidenda Hierosolyma. Siderum vis in hominis animum nulla. Vates in hostes Dei, Iudæi deastricolæ. Hierosolymæ calamitas futura. In populos comminationes Iudæorum hostes. Ariditas, et caritas in Iudæis. Contra pseudouates. Pro idololatra non orandus Ioua. Prohibitus a nuptiis vates. Gentium salus. Figuli similitudo, Iouana prouidentia. Ieremiæ contra inimicos precatio. Confractus lebes Hierosolymæ imago, in vinculis vates, mox absolutus. Ad regem oratio. Mendacia pseudouatum. Ficubus plena canistra. Captiuitas apud Babylonios. Vatis iudicium propter Iouanam veritatem. Hanannias pseudopropheta. Captiui Iudæi, eorum redemtio, in carcerem coniectus Ieremias. Fœdus Ioua cum Iudæis æternum. Pro Iudæorum liberatione vates orans. Prædicta ad regem Sedeciam Hierosolymæ ruina. Baruch exsecrator. Liber exsecrationum incensus. Liber alter, in lacum proiectus vates. Obsidione pressa Hierosolyma. Chaldæorum captiuus Sedecias. Vatis vincula soluta. Iohanani vaticinium de Gedaliæ nece. Aegypti excidium proximum. Solatur Baruch Ioua de spiritu fatidico. Nabuchodonosor Aegypti vastator. Excidium Philistæorum, Moabitarum, Ammonitarum, Babyloniorum. Ioachini ex vinculis absolutio.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 33. *Quid tuam rationem componis ad amorem captandum?*) Cur te componis ad peregrinorum deorum cultum? et ideo doces alias ciuitates tuam defectionem: atque ita in caussa es, vt peregrinos colant deos, quod sit eis perniciosum? Id quod perinde est, ac si insontes interficias, et eorum sanguine vestem tuam cruentes. Neque vero istud occulte facis, vt solent latrones: sed palam, sub opacis arboribus tuos colens deos. Ceterum quod verto alias, et paullo post, quercus, in hebræo paullo aliter habent puncta vocalia: sed ea nonnumquam immutata sunt, vt alias ostendimus. Certe mecum facit sententia, quæ alioqui non constat: in posteriore etiam verbo græcus interpres, qui vertit: δεῦι, vt sit in priore legendum reoth, proximas, hoc est alias: vt et Græci dicunt ὁ πέλας, pro altero: in posteriore autem elah, aut allah, quod iisdem scribitur litteris, quibus elleh.

CAP. III. v. 8. *Videns vt ego*) Hoc verbum in tertia persona legendum puto, vt legit vetus interpres.

CAP. IX. v. 25. *In omnes, qui circumciso sunt præputio*) Quas hic gentes commemorat, hæ omnes circumcidebantur: id quod ignorantes quidam, hunc locum, quem bene transtulerat vetus, (vt et multos alios,) deprauarunt, non auctorem sequentes, sed trahentes: videlicet Iudæos magistros suos, cæci cæcos, secuti, qui arbitrantur solos Iudæos circumcidi: quum non solum Aegyptii præter Iudæos circumciderentur, sed et Aethiopes, et Colchi, et Macrones, et Syri, vt docet in Euterpe Herodotus.

CAP. X. v. 11. *Cosi gli di rede*) Ieremias hebraice scribens, hunc versum scripsit chaldaice, vt Chaldæos ipsorum lingua adloqueretur. Id ego imitari conatus, eumdem scripsi italice. Est autem hæc eorum verborum notio: Qui dii cælum et terram non fecerunt, ii ex terra et locis cælo subiectis tollentur.

CAP. XI. v. 15. *Quid meo dilecto est in templo meo, quum ea tot committat flagitia?*). In hebræo verbum Committat, et sequentia, feminina sunt, quum nomen Dilecto masculinum sit. Vocat enim dilectum, Iudæum: deinde feminino genere adloquitur Iudæam, quod idem est, et eodem nomine vtrumque dicitur hebraice, cuiusmodi mutationem enotauimus, Es. 15. Est autem in hac sententia multa in hebræo mutatio: nam Tot pluralis numeri est, et flagitia singularis, et facessant pluralis, et carnes singularis: et paullo post, *Cuius folia*, masculini generis: et *Cuius rami*, feminini: id quod et alibi sæpe animaduerti, sed vbique indicare non est necesse.

Facessant a te sacra carnes, qui malefaciendo exsultes) Hoc est, frustra victimas immolas; nam eæ mihi non placent, quum a sceleratis immolantur. Vide Es. 1.

CAP. XV. v. 13. *Vestras copias et facultates*) In hebræo singularis numerus est pro plurali. Nam hæc de Ieremia non dici, adparet ex eo, quod dicitur de finibus, quasi multos fines haberet Ieremias, quibus omnibus finibus paterent eius peccata: id quod non de Ieremia, sed de Iudæis dicitur: qui quot oppida, tot habebant deos, vt ait idem Ieremias. Præterea ad extremam sententiam pluralis est numerus. Adde quod cap. 17. eadem ponitur sententia: vbi perspicuum est, hæc in Iudæos dici. Itaque ego duos hos locos contuli, et ex vtroque alterum nonnihil iuui, quoniam videtur vterque nonnihil deprauatus. Quod enim hic legitur והעברתי id illic

rectius videtur legi והענרתיך facili mutatione litteræ daleth in res, propter figuræ similitudinem. Est enim eadem sententia, quæ c. 16. ponitur his verbis: *Exigam vos ex ista terra, in terram et vobis et maioribus vestris ignotam.* Conferantur diligenter hi duo loci.

CAP. XVI. v. 7. *Neque panis in luctu distribuetur*) לחם lego: vt et vetus et græcus interpres legit, et sententia ostendit: et cum eo congruit, quod paullo post sequitur, Sumendi cibi potionisque gratia.

CAP. XVII. v. 15. *Atqui non ego te sequens incommodare conor*) ברעה־ a רוץ ductum, significat incommodare, et capitur pro eo, quod est malum nuntiare, vt capit. 1. dicitur mitti Ieremias ad destruendum, cet. hoc est, ad nuntiandam ruinam; et sæpe in Leuitico purgare aut polluere pro purum pollutumue pronuntiare. Est autem gemina sententia: vt sit idem, incommodare conari, et sæuam diem auere.

CAP. XVIII. v. 9. *Verbi gratia*) רגע græce ad verbum redditur αὐτίκα, τάχ' ἄν.

14. *Niuemne relinqui subdialis rupis Libani?*) Qui vult niuem, petat Libanum, qui perpetuo niualis est: qui vult aquam, petat iugem fontem, vnde gelida, hoc est, ex profundo oriens, manat aqua, nihil æstum metuens. Ita qui sibi bene esse vult, me petat, bonorum fontem viuum. At mei Israelitæ, omisso me, suffiunt falsis diis: quod perinde est, ac si quis, omisso iugi fonte, pertusas aridasque cisternas adeat.

18. *Neque sacerdoti lex*) Vt numquam sacerdoti lex, aut sapienti deest consilium: sic Ieremiæ, qui vates est, numquam deest, quod dicat. Est ergo compescenda eius loquacitas. Comparatio est sic posita, vt illa Virgilii:

Nec lacrimis crudelis amor, nec gramina riuis,
Nec cytiso saturantur apes, nec fronde capellæ.

Hoc est, Vt gramina non saturantur riuis, cet. sic amor non saturatur lacrimis.

CAP. XXII. v. 6. *Tu mihi Galaadus o Libani caput*) Adludit ad rationem nominis Galaadus, quæ posita est in Gen. 31. vbi Galaadus dicitur tumulus testimonii. Est igitur hæc sententia: O caput Libani, hoc est, o domus regis Iudææ: hoc est, Hierosolyma Iudææ caput: tamquam siluæ, (nam et ad extremum superioris capitis siluam vocat Iudæam gentem,) tu mihi Galaadus es, hoc est, tumulus testimonii: hoc est, te testor, vt apud Mosem testatur Laban Galaadum tumulum. Ita Galaadi nomine in adfirmando ac iureiurando vtitur, propter celebre illud Galaaditicum iusiurandum: quomodo Romani in connubiis solebant vti nomine Thalassii, quo sponsus indicabatur.

CAP. XXVIII. v. 8. *Bellum aut malum*) Considera, num pro רעה sit legendum רעב, hoc est, famem.

CAP. XXXI. v. 3. *Cui Ioua procul adparuit*) In hebræo pro לי videtur legendum לו, vt et sententia ostendit, et græcus interpres legit, qui vertit ὀφθήσεται αὐτῷ. Loquitur enim Deus, non populus: nisi forte est personæ mutatio, qualis est in Psalmo 91. et sic quoque conueniet cum re translatio mea.

15. *Auditur apud Ramam lamentabilis*) Rama erat oppidum in Beniamitarum finibus, vt habetur Iosuæ 18. Plorat Rachel, hoc est, Beniamitides feminæ,

næ, a Rachele Beniaminis matre prognatæ. Itaque poſſet et ſic verti, Vox Rachelidarum ſuos natos deplorantium. Dicitur enim Rachel pro Rachelidibus, vt paullo poſt Ephraim pro Ephraimitis : qui loquendi modus apud Hebræos frequentiſſimus, etiam apud Latinos exſtat, qui nonnumquam Romulum pro Romano dicunt: vt Perſius, An Romule ceues ? Quod autem locum hunc citat Matthæus cap. 2. de occiſis ab Herode infantibus, ſciendum eſt, vatum dicta ſæpe ſpectare longius, quam videantur. Eſaias quum de Emmanuele et de Cyro loquitur, ad Chriſtum venit: de qua re ſcripſimus in eius cap. 7. et 8. et 9. Item quum de inferenda per Senacheribum calamitate ſcribit, eam ad Titum Veſpaſiani filium extendit: qua de re vide quæ ſcripſimus in Eſaiam, cap. 32. Itidem quod hic ſcribit Ieremias de Ephraimitarum calamitate, id extendendum eſt ad vsque Chriſti tempora: id quod ex eo patet, quod etiam et quæ paullo poſt hunc locum, et quæ capite ſuperiore de reuocandis captiuis dicit, plane ad Chriſtum referenda ſunt. Ex quo patet, quum vno calamitatis nomine comprehendat ea, quæ Iudæi paſſuri erant, donec reuocarentur : quumque reuocandi eſſent per Chriſtum, recte hunc locum adduxiſſe Matthæum de infantibus, qui primi propter Chriſtum occiſi ſunt.

22. *Ambibit femina marem)* Nouum et inſolitum eſt, vt marem ambiat in matrimonium femina, quum contra fieri ſoleat. Atqui ego tot Iſraelitas interficiam, (inquit Ioua,) vt præ paucitate virorum ambiant feminæ viros, et tamen ex tanta paucitate erunt, qui euadant. Vide Eſ. 4. et deprehendes eamdem ſententiam.

CAP. XXXIII. v. 6. *Pacis fideique ornamentum aperiam)* עטרת legendum videtur, teth ſecunda littera, vt coronam et ornamentum ſignificet: cuiusmodi translatio eſt Pſalmo 5. alioquin friget, et cogitur ſententia.

CAP. XXXVII. v. 21. *Eique quotidie panis vnus dabatur)* ככר tortam vertit vetus : vere ille quidem, ſed parum latine. Significat enim hebræum verbum, rem ita conformatam, vt ſolent panes. Itaque ſi pecunia eſt, vocatur talentum: ſi alia res eſt, vocatur maſſa, vt apud Virgilium, Maſſam picis vrbe reportat. Aut gleba, vt Cæſar glebas picis adpellat. Sed panis maſſam aut glebam dicere vix auſim. Itaque malui dicere vnum panem, quod idem eſt: ſignificat enim integrum panem, qui erat, vt videtur, eius magnitudinis, vt homini ſatis eſſet in diem. Galli ad verbum bene exprimunt: dicunt enim aliis in rebus, pain: vt, vn pain de miel ou de cire. In pane dicunt, vne miche de pain: id quod latine dici non poteſt.

CAP. XLVI. v. 20. *Quam inuadet ab aquilone impreſſio)* Videtur legiſſe Hieronymus באכה, qui vertit, Veniet ei : et græcus interpres, qui ἦλθον ἐπ' αὐτὴν: quæ lectio mihi videtur verior.

CAP. LI. v. 1. *Ego in Babylonem et incolas Lebcamai)* Hoc verbum ſignificat, cor infeſtorum meorum: qua voce Chaldæam terram innuit, tum ſignificatione, (nam ea erat Deo contraria et infeſta,) tum verbo: nam hæ litteræ, לבקמי, ſi alphabetum præpoſtere numeres, in eodem ſunt numero, in quo כשדים, ſi recte numeres : quod in hebræo eleganter dictum, in aliis linguis dici non poteſt. Itaque Græci verterunt χαλδαίους, Eiusmodi ænigmate dictum videtur et ſupra cap. 25. ששך, pro בבל. Hic animaduertendum eſt, ex qua Babylone velit Deus migrare nos: videlicet

delicet ex Lebcamai, hoc eſt, ex corde noſtro, quod eſt Deo contrarium. Sed hoc nemo intelliget, nedum præſtabit, niſi qui volet retrogredi (vt poſtulat huius verbi natura) hoc eſt, omnia et intelligere et facere contra quam facit caro.

CAP. LII. v. 15. *Reliquias hominum, qui in vrbe ſupererant*) Hunc locum redundantem emendaui ex 4. Reg. 24. Alioqui plebeii iidem et relicti et relegati viderentur. Et ſane caput hoc multis in locis diſcrepat ab illo.

IEREMIAE LAMENTATIONES.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 5. *Felle et fatigatione circumuallans*) Fatigatio cum felle non belle coniungitur. Vide num legendum ſit, ולענה, vt vel cum abſinthio coniungatur, duæ res amariſſimæ: vt fit et paullo poſt hunc locum in zain, et Deut. 29.

19. *Miſeriæ et acerbitatis*) מרודי, legendum videtur, daleth penultima, qui facilis eſt lapſus, indiſcreta pæne litterarum ſimilitudine. Eſt enim gemina ſententia, eleganter compoſita. Alioqui quale eſſet, Memento meæ miſeriæ et rebellionis? quum ſit potius Deo obliuiſcenda rebellio, vt miſereatur.

CAP. IIII. v. 13 *Ob eius et vatum peccata*) Falſi vates et ſacerdotes fuerunt tantæ calamitatis auctores, qui Hieroſolymis effuderunt innocentum ſanguinem: hoc eſt, falſa vaticinati ſunt, quæ ſecutus populus, incidit in hæc mala. Ibant enim cæci, (neque enim Deo adflati,) per vicos vrbis, ita ſanguine illo, quem dixi, contaminati, vt eorum veſtes tangi non poſſent: quippe adeo ſanguine imbutæ, vt in eis nihil præter ſanguinem tangi poſſet: hoc eſt, erant magnæ cædis cauſſa. Repellebant autem alios a ſe, tamquam ſacri profanos, (vide Eſa. 65.) et paſſim iurgabantur vaticinantes.

G. L. EXEMPLVM EPISTOLAE, QVAM IEREMIAS AD ABDVCENDOS BABYLONEM A BABYLONIAE REGE CAPTIVOS MISIT, VT EIS EXPONERET, QVAE A DEO IN MANDATIS HABEBAT.

IN EPISTOLAE EXEMPLVM ARGVMENTVM.

Peccatorum cumulus. Iudæorum captiuitas Aſſyrii victores. Captiui abſoluendi. Babyloniorum ſimulacra cauenda. Miſera ſimulacrorum conditio. Idolorum exacta deſcriptio.

BA-

BARVCHVS.

IN TOTVM BARVCHVM ARGVMENTVM.

Coactum argentum pro templo Ioua. Liber legendus. Veritas Dei sempiterna, fœdus antiquum. Ad Iouam precationes supplices. Gigantes, Deus vnicus. Legis grauitas. Hierosolyma oratio. Consolatio Hierosolymitanorum.

EZECHIEL. *H.*

IN TOTVM EZECHIELEM ARGVMENTVM

Ezechielis vaticinantis annus, visum. Ad Iacobitas missus vates. Veri vates. Hierosolyma obsidio. Pili decidui. Iacobitarum idololatria. Impendentes calamitates. Visorum descriptio. Captiuitas regis Sedeciæ. In pseudouates Ioua. Incendenda Hierosolyma. Aquilarum geminarum parabola. Leunculi et leo. Incensi sentes. Samaria et Hierosolymorum scelera. Lebes feruens. Gentium euentus inimicorum Hierosolymæ. Tyri excidium, et Sydonis. Aegypti calamitates. De Pharaone vatis querela. Pastores improbi. Pastor optimus. Idumæorum euersio. Vaticinium de captiuorum liberatione. Rediuiua cadauera humana. Pastor vnus æternus. Gogus, et Magogus cum copiis profligati. Fani noua descriptio. Aerarium templi. Ara, sacrificia, sacerdotes. Terra Leuitis attribuenda. E templo fontes emanantes. Distributus in tribus ager.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 5. *Forma quatuor animalium, quorum ea erat facies, vt hominis formam haberent.)* Atqui dicit, ea singula quaternos habere vultus. Sed corporis status et forma erat humana. Est autem intelligendum, in hoc capite multam esse generis mutationem apud Hebræos. Nam quod vertimus, Quorum ea erat facies: relatiuum illic femininum est, vt postulat nomen animantis. In sequentibus masculinum, et rursus femininum. Item numeri: nam quod de rotis vertimus, rotas quasdam humi apud animalia ad quatuor eorum facies, relatiuum Eorum in hebræo singulare est, quum antecedens plurale sit: et ad verbum ita legitur: Apud animalia ad quatuor eius facies, scilicet animalis, hoc est, animalium. Quamquam relatiuum hoc in hebræo est masculinum, quum animal sit femininum. Sed et paullo post, vbi vertimus, Rotæ secundum ea attollebantur: Ea in hebræo est masculinum, quum tamen referat animalia. Ac quæ hic animalia dicuntur, eadem capite decimo animal vnius numero vocantur. Quod idem et de rota dico, quam hic vnam vocat, quo nomine significat vnam rotarum quadrigam, vt continuo post adparet. Itaque nos per pluralem sumus interpretati. Huiusmodi mutationem et Ier. 11. declarauimus.

9. *Erant eorum facies ea figura, vt illa quatuor haberent, dextera parte humanam leoninamque faciem, sinistra bouinam et aquilinam)* His verbis intelligenda est dextera aut sinistra pars, non vniuscuiusque animalis, sed vniuersorum. Nam si in singulis hoc fieret, exempli gratia, vt primum animal haberet ab Austro, (quæ dextera pars est) faciem hominis et leonis, a septemtrione autem bouis et aquilæ: sequeretur, vt nullam ab Oriente aut Occi-

Occidente haberet: quod idem et in aliis fieret. Atqui secundum ea animalia rotæ incedebant: rotæ autem tendebant in quatuor suæ quadraturæ partes, vt est in capite decimo, vbi eadem res adparet: id est, in Orientem, Occidentem, Meridiem, et Septemtriones. Quod si animalia ad Orientem et Occidentem non haberent facies, sequeretur, vt in has partes tendente quadriga, nullæ facies essent aduersæ: quod falsum adparet ex his capitis primi verbis: *Ibant autem eorum singula prorsum tendentia:* hoc est, in anteriorem partem, obuersa illuc facie, vt quamcumque in partem tenderent, haberet semper vnumquodque animal vnam faciem eo spectantem: vt si tenderent in septemtrionem, aduersa esset facies in primo bouis, in secundo aquilæ, in tertio bouis, in quarto aquilæ. Ita fiebat, vt quocumque tenderent, semper essent quatuor adspectus aduersi, et totidem auersi, totidemque dextri, et totidem sinistri. Quod autem dicit, *Nec inter eundum conuertebantur:* et tamen paullo post sequitur, *Currebant redibantque:* significat, non circumflecti hanc quadrigam, vt solent aliæ, vt temo semper antecedat: sed ita moueri, vt quæ facies ante fuerint anteriores, eo redeunte sint posteriores: vt si in orientem pergat, aduersi sint adspectus bouis et aquilæ, auersi autem hominis et leonis. Sin autem in occidentem redeat, non id faciat circumflectendo, vt semper bos et aquila præcedant: sed retro gradiatur, antecedente homine et leone, illis autem sequentibus: vt si nauigii puppis et prora eadem forma fiant, et ita nauigium sine conuersione agatur, vt quæ pars fuit eundo prora, eadem redeundo sit puppis. Atque eadem est et rotarum ratio, vt in omnes similiter partes ferantur, vt quæ pars earum eundo in orientem fuit anterior, eadem eundo in occidentem sit posterior; quod idem de septemtrione et meridie intelligo. Quod ad electrum attinet, est in hebræo Hasmal: quod quia antiqui electrum interpretati sunt, nos eos secuti sumus, quum nihil de eo certius haberemus; nam in hebræo sermone id verbum nihil, quod sciatur, significat: nisi forte litteras ordine præpostero colloces, (sunt autem in sacris litteris talia quædam ænigmata, vt in Ierem. 51. docuimus) erit enim למשח, hoc est, vngendus, qui græce Christus, hebr. Messias adpellatur: vt sit littera ל eodem modo posita, quo Ier. 3. et Ioann. 13. ἵνα, vbi ἵνα πληρωθῇ dictum est pro πληρωτέον aut πληρωθῆναι δεῖ. Qua de re lege quæ in 2. ad Corinthios octauo cap. scripsimus. Ita esset Hasmal vngendus, quomodo si latine pro vngendus dicas sudnegnu: aut pro Iesus Susei. Iam occurrit aliud arcanum, vt enim si Hasmal hebraico more legas, nihil significat: sin græco aut latino, hoc est, præpostero ordine litterarum (nam nos scribimus a læua in dexteram, quum Hebræi a dextera scribant in læuam) significat Messiam: ita si quæ de Christo in Hebræorum oraculis scripta sunt, intelliges vt Iudæi, Christum crucifiges, tantum aberit vt cognoscas. Sin vt Græci, hoc est Christiani, qui ex extraneis potissimum nationibus adsciti sunt: Christum disces, et ex Saulo Paulus fies. Item vt hoc nomen Hasmal in hebræo auctore, videlicet Ezechiele, scriptum, tamen non est hebraico more legendum, si sententiam velis elicere: ita de Christo prodita ab Hebræis oracula, si Hebræorum more excutias, habebis meras litteras, et sine mente sonum; habent enim obuelatam faciem, quum hæc legunt. Sed hæc de Hasmal vt proposita volo, sic adfirmata nolo, ne incerta pro certis habeamus.

CAP. III. v. 3. *Istisque visceribus conficies*) Hebræum verbum significat per-

perficere et absoluere, quod pro concoquendi verbo ponitur, vt apud Plinium sæpe perfici cibus dicitur, pro confici, siue concoqui.

CAP. XIIII. v. 22. *Tamen superſunt in ea, qui elapsi educantur*) Ceterarum quidem nationum fontes omnes punio, solis parcens insontibus. At in Israelitas sum clementior, id quod inde licet intelligi, quod quum sint omnes Israelitæ nocentes, et ideo omnes interficiendi, si summo iure vti velim: tamen euadent nonnulli, mea videlicet clementia conseruati: qui quum ad vos peruenerint; capietis inde consolationem, et intelligetis, quod Hierosolymam ita adfecerim, me merito fecisse: quod autem nonnullos reliquos fecerim, fecisse misericorditer, quum eorum scelera aduersionem mererentur Sodomitanæ similem. Vide Amos nono, et Abdiam.

CAP. XV. v. 2. *Quid fiet ligno vitis ex omnibus ramosis arboribus*) Ramosas arbores vocat arbores, superuacaneo adiectiuo, quod tamen in hebr. est substantiuum, sed adiectiui loco positum: sicuti sæpe volucres aeriæ, et pisces marini siue aquatiles dicuntur, adiecto verbo non necessario. Item, quod interpretor, In arborum silua: est in hebræo, in arboribus siluæ; sed silua significat arborum multitudinem, siue siluestrium, siue domesticarum: sicut Gen. 3. dicitur herba agri, pro herbis terrestribus, siue agrestes sint, siue domesticæ. Nec refert, quod vitis magis frutex est, quam arbor: nam apud Hebræos etiam frutices adpellantur arbores, omissa illa subtiliori partitione, quæ frutices medios facit inter herbas et arbores. Est autem hæc vatis sententia: Vt vite, (quæ alioqui stirps est vtilissima,) nihil est inutilius, si est sterilis: ita et Israelitis nihil est inanius, si recte factorum fructu carent. Idem dixit Christus, cum sale suos comparans.

CAP. XVI. v. 53. *Et in iis etiam tuos*) Meus, tuus, suus, noster et vester, hebraice dici non possunt, nisi coniunctis aliis, quemadmodum in Genes. 24. scripsimus. Vt si velis, quod latine dicitur, Meus pater et tuus, hebraice reddere, ita cogaris dicere, Meus pater, et tuus pater. Hac de caussa quum hoc in loco in hebræo sermone captiuitatis nomen sæpe iteretur, cogente linguæ natura, ego in latino, vbi non est ea necessitas, id nomen semel posui, in sequentibus satis habui pronomina ponere. Ac quod hic admoneo, id volo et alibi animaduerti: nam sæpe occurrit. Ceterum quod de reuocandis Sodomæ captiuis dicit: sciendum est, verbum hoc loco positum, non solum captiuitatem indicare, sed etiam miseriam: vt Iob. 24. et in gallico sermone, vbi ductum a captiuitate vocabulum, miseriam declarat, chetiuete. Iam quoniam Ezechiel de Samariæ et Hierosolymæ captiuis loquitur, etiam in Sodoma, quam cum illis coniungit, eodem vtitur vocabulo, quamuis Sodomitani non fuerint captiui. Sed quid est, quod dicit se restituturum eas in pristinum statum? Nam si Sodoma et Samaria restituentur in pristinum statum, in malum statum restituentur. Semper enim vitiis abundarunt, præsertim Samaria, cuius et primordium et progressus malus fuit. Ita fiet, vt si in pristinum reponentur, perpetua fiat vicissitudo et peccandi, et pœnas dandi. Quamobrem intelligendum est hoc loco transitum fieri a Sodoma illa ad aliam Sodomam: hoc est, ad gentes Sodomitarum similes: quemadmodum capite vigesimo fit transitus a simulacricolis Israelitis ad veros Israelitas, vt sit hæc sententia: Sodoma et Samaria, hoc est, gentes illarum similes, restituentur in pristinum statum: hoc est, stabunt aliquando per Christum, quum nunc iaceant in Satanæ tyrannide: quemadmodum stetit aliquando Sodoma et Samaria, quæ nunc iacent, (loquitur autem de Sodomæ mutatione ex casu in statum,) idemque tibi accidet

inter eas: vt, quum tu te videbis restitutam, pudeat te tuorum scelerum adeo fœdorum; vt iis faciendis illas consolata sis: hoc est, effeceris, vt minus nocentes adparerent, si tecum compararentur: quæ res solet esse solatio. Sed cuiusmodi futura sit ea restitutio, scietur suo tempore.

CAP. XVII. v. 6. *Euasit in luxuriantem vitem, statura humilem*) Non pugnant hæc duo. Potest enim vitis luxuriare fertilitate soli, et tamen humilis esse: quippe recens pacta nec dum adulta. Est autem idem quod paullo post dicitur, Emisit sarmenta.

CAP. XIX. v. 3. *Vbi in leonem adoleuit*) אריה et כפיר differunt, vt אדם et איש: hoc est, vt homo et vir. Atque vt idem homo et vir dici potest, ita vtrumque illorum de eodem leone dicitur, Iudicum 14. de qua re vide a nobis in eum locum animaduersa. Sed in leone latina lingua minus habet multa vocabula, quam hebræa. Itaque intellige, adolescere in leonem sic dici, quasi tu dicas vitulum adolescere in taurum.

7. *Et eorum arces populatus est*) וידע legitur, hoc est, et cognouit. Sed quid est: cognouit arces? Alii vertunt, cognouit viduas. Sed non recte dicetur leo cognouisse viduas, cum pergendum sit in eadem figura, nec leones hominum viduas cognoscant. Deinde non cognoscendi verbo yteretur, quod lenius est: sed stuprandi aut violandi. Ego suspicor legendum esse וירש, quod verbum leoninæ violentiæ conuenientissimum est. Nam et Græci verterunt ἐνέμετο, quod depopulari significat, et idem erratum obrepsit etiam in Iudicum octauo, vbi eadem littera erratum est, posita littera Ain pro Schin; de qua re lege quæ nos illic scripsimus.

10. *Tua mater tamquam vitis*) Est omnino in hac allegoria talis numeri generisque in hebræo sermone confusio, qualem et in primo capite indicauimus, et sæpe alibi animaduertimus, ne sit vbique declaranda. Est autem eadem sententia, quæ prioris allegoriæ. Tua mater Hierosolyma fuso per vos sanguine cruenta similis fuit vitis ob humoris copiam lætæ. Ea virgas habuit, hoc est homines, qui sceptra tenuerunt, videlicet reges: qui quum ita creuissent, vt inter alios, tamquam inter palmites eæ quæ vocantur sagittæ, exstarent, ipsa Hierosolyma diruta est: et si quid in ea excellebat, id periit regesque interfecti sunt. Nunc deserta iacet, fuerunt eius reges caussa et principium eius calamitatis, nec iam in ea supersunt.

CAP. XX. v. 5. *Promisissemque stirpi Iacobeæ domus*) In hebræo est, Manum sustulissem: quoniam is in adfirmando et promittendo mos erat; quæ figura a verbo promittere non abhorret: est enim promittere, porro aut alte mittere. Et quia promissis, vt videtur, manibus pollicebantur homines, inualuit vsus, vt promittere manus, deinde detracto vocabulo, promittere dicerent pro polliceri, sicut videmus et in aliis solere detrahi voces quasdam: vt quum dicimus decies, pro eo quod est decies centena millia sestertium: quomodo in sacris litteris dicitur aliquando nomen pro Iouæ nomen: et traiicere pro per ignem traiicere. Hæc eo dico, vt animaduertantur linguarum naturæ, neu quis offendatur, si latine loquens multa peregrina ad latinorum consuetudinem traduco.

29. *Quodnam esset sacellum, ad quod irent*) Reddit nominis rationem. Quoniam enim eos interrogauit, quodnam esset illud במה, ad quod ibant, postea nomen obtinuit, vt quæ ibi fiebant sacella, eo vocabulo dicerentur. Est autem Bamah, quasi tu dicas excelsum, aut editum, (quod latine templum

plum dici poteſt,) quoniam in editioribus locis fieri cœpta ſunt ſacella. Sed poſtea fiebant et in aliis locis: ita cap. 16. dicuntur fieri in omnibus vicis: vbi alio quidem, ſed eiusdem notionis vocabulo nuncupantur.

CAP. XXI. v. 13. *Scilicet lætemur*) Obſcuriſſimus eſt totus hic locus vsque ad finem capitis. Iuſſus erat paullo ante vates ingemiſcere, et gemendi rationem reddere. Mirum ni lætemur. Quæritis, o Iſraelitæ, cur ingemiſcam? quaſi vero gaudendi cauſam habeamus, ac non dolendi, quum mei nati ſceptrum, omne lignum repudiet: hoc eſt, nullum inueniat lignum, ex quo fieri poſſit: hoc eſt, cum meo nato ſceptrum et imperium auferatur, vt poſtea declarabitur. Vocat autem ſuum natum, Iſraelitam: non quia ſit ipſe vates pater Iſraelitarum, ſed eſt imitatio loquentis Dei, qui vocat Iſraelitas ſuos natos: qualis loquendi modus eſt et in Cantico, capite 7. et in gallico ſermone, et in italico, quum Monſieur et Monſeigneur, Miſſer et mon ſignor dicunt, hoc eſt, meus dominus, quamuis de alienis dominis loquantur: quemadmodum magiſtros vulgo magiſtros noſtros adpellamus, quamuis nihil minus quam noſtros Auferetur autem ſceptrum Iſraelitis acuto Dei gladio, quem tradet interfectori: hoc eſt, Deus id auferet per Babyloniæ regem, cui eius rei poteſtatem tradet: quæ res eſt digna, propter quam eiuletur, et femora pulſentur: quod fieri ſolebat etiam apud Græcos in rebus triſtibus: vt apud Homerum Achilles, viſo nauis incendio, Quum femorum planctu Patroclo talia fatur. Quæritur ex quo ligno ſceptrum fieri poſſit: eſt enim exploratio, quis poſſit eſſe rex Iſraelitarum. Nemo inuenitur: auſertur Iſraelitis regnum. Quamquam etiamſi ſceptrum non repudiaret, ſcilicet omne lignum, hoc eſt, ſi maneret rex aliquis: nihil tamen proficeret, neque malum impendens vitare poſſet.

28. *Tu vero o rei capitalis damnate*) Tu Sedecia, qui capitale crimen commiſiſti, cuius ſupplicii dies venit, poſtquam crimen peregiſti (nam ante perfectum crimen non ſoleo punire) detrahe cidarim: hoc eſt, regno priuaberis: *et quod eſt, non erit: et quod non eſt, id erit:* fiet tanta rerum mutatio, vt humilia extollantur, et contra. Qui nunc regnant, priuabuntur regno: qui vero erit humilis, is regnabit, videlicet Chriſtus. Nam quod ad iſtam coronam attinet, eam ego ad nihilum redigam prorſus, (hoc enim ſignificat tertiatum verbum, eademque eſt ſententia, quæ ſupra declarata eſt, *ſceptrum omne lignum repudiat*) ſed id nondum fiet. Licet enim Babylonis rex vos ſeruitute premat, redibit tamen regnum póſt captiuitatem, vt non ſublatum, ſed interpellatum eſſe videatur: ne me putetis idem verbum ter ponentem de hac interpellatione loqui. Sed id fiet, quum venerit is cuius erit iudicium, videlicet Chriſtus, de quo moriens Iacobus vaticinatur, Iudæis ſceptrum non defore, donec veniat Soſpitator.

CAP. XXIIII. v. 7. *Nam eius ſanguis eſt in ea*) In hebræo eſt, In eius medio: ſed id ponitur pro In, vt alibi ſæpe; et cap. 26. vbi ad verbum legitur, Tyrum fore expandendis retibus in medio mari: quum Tyrus a medio mari abeſſet longisſime.

CAP. XXVI. v. 18. *Nunc pauent naues diem tuæ ruinæ*) אין volunt quidam eſſe pro איים inſulæ. Sed mihi placet vetus translatio, in qua eſt naues. Nam ſententia magis quadrat, et tam ex אני, quam איים potuit fieri אין.

21. *Te ita in nihilum redigam*) Et hic idem dico, melius vertiſſe veterem,

qui in nihilum redigam te: et græcum, qui ἀπώλειάν σε δώσω, reddit: quam nostros, qui Terrores. Ductum est enim בלהות a בלה, quod obsolescere et antiquari est: cuius significatio huic loco est aptissima.

CAP. XXIX. v. 7. *Eorum tota latera perforaueris*) Latinus vertit, Dissoluisti: Græcus, συνέθλασας: vnde coniicio, eos non העמדת legisse, quæ lectio non quadrat: sed העמקת, quod cauare et perforare est, atque huic loco aptissime conuenit.

CAP. XXXI. v. 3. *Vt habeat inter nubila cacumen*) Hunc locum bene vertit Græcus. Est enim eadem sententia, quæ est Danielis quarto, vbi hæc arbor dicitur capite cælum tangere, vt sit idem עבתים, quod עבים.

11. *Ego eum deo gentium in manum tradam*) Deum gentium vocat Cyrum regem Persarum, Assyrii regni euersorem: quomodo Psal. 45. Solomo vocatur deus, siue diuus: et Ciceronem dicunt oratorum deum: et Latini suos imperatores vocauere diuos, vt diuum Iulium, diuum Traianum. Quod autem sequitur, *Vt postulat eius impietas:* loquitur, de homine. Deinde ramos nominans, loquitur de arbore, miscendo rem comparatam cum ea, cum qua comparatur: quoniam principio allegoriæ vtrumque posuit, scilicet Assyrium et cedrum. Sed in hebræo sermone vtrumque est masculini generis: quod quum latina lingua non ferat, mutaui genus: et vbi de arbore sermo est, vsus sum feminino: vbi autem de homine, masculino.

CAP. XXXII. v. 18. *Deprime cum descendentibus in tartara*) Facere dicitur vates more poetico, quod factum aut futurum nuntiat: vt in Genes. 48. declarauimus. Est autem in hac oratione ad finem capitis, crebra generis et numeri mutatio, qualem in Ierem. 11. et Es. 15. explicaui.

CAP. XXXIII. v. 31. *Faciunt ore suo cantica*) Ore bene loquuntur, et, vt est in Esaia, me labiis honorant: sed eorum dicta sunt cantica: hoc est, non sentiunt idem, quod loquuntur: sicut, qui cantica canunt, aliud sæpe dicunt, aliud cogitant. Ita isti, ore bene loquentes, animo sectantur auaritiam, et te tuaque dicta perinde habent, ac si carmen aliquod elegans et modulatum cantes, quod eos delectet, non moueat.

CAP. XXXVII. v. 5. *Ego in vos immittam spiritum, quo reuiuiscatis*) Et alias declaraui, simplicia verba sæpe esse per composita latine vertenda, quod composita non habeant Hebræi. Ita hic חיה est reuiuiscere, vt interpretatus est antiquus interpres. Atque ita positum est verbum ζῆν, Matth. 9. et Ioann. 5. et 11. pro ἀναζῆν, hebræo more: sicut בנה pro reficere et instaurare ponitur. Atque huiusmodi verborum significatio ex sententiæ tenore perspicitur.

CAP. XXXIIX. v. 2. *Compone faciem tuam ad Gog, terram Magog*) Iosephus Antiquitatum lib. 1. cap. 7. tradit, a Magoge conditos esse Magogas, quos Græci Scythas adpellent: a Mescho Meschinios, qui Cappadoces adpellentur: a Thobelo Thobelos, qui Iberi: a Phute Phutos, qui Libyes: a Gomaro Gomarenses, qui Galatæ: a Thygramma Thygrammanos, qui Phryges a Græcis nominentur. Addit alios: sed ego eos tantum pono, qui ad hunc locum faciant, et de quibus dubitari possit. Iam quæ nomina ponit, ea sunt ad græcam deflexa linguam. Sic enim in hebræo leguntur: Magog, Mesech,

Mesech, Thubal, Phut, Gomer, Thogorma. Et in ceteris quidem eum sequor, nisi quod nomine Magog, propter huius oraculi nobilitatem, hebræo vtor: tantum Meschum aliter interpretor. Nam quum Cappadoces Genesis 2. Caphthorim adpellentur, et quod hic legitur Mesech, græcus et latinus interpretes Mosoch dixerint: probabilius est, Moschos significari, quum et nomen conueniat, et id cum Iberis, tum hic, tum capite 27. coniungatur, quæ vtraque gens est in regione Themiscyra. Nam hos Iberos, non Hispanos, hoc loco intelligi volo: sunt enim alii Iberi in Hispania. Sed quale sit hoc de Gog et Magog oraculum, ego nescio: hæc quidem nondum euenisse suspicor. Qua de re lege diligenter Es. 17, 26. 56. et 57. et Ezech. 37. cet. et Apocal. 20. Adde, si placet, Sibyllæ librum tertium, in quo hæc omnia abunde tractantur.

CAP. XL. v. 5. *Circumdabat autem murus templum*) Sequitur nunc templi ab Ezechiele visi prolixa descriptio, quæ, quia perobscura est, eam, quantum licebit, declarare tentabimus. Igitur hoc templum muro cingebatur quadrato, qui patebat quaquauersus quingentos cubitos: quod totum spatium erat sacrum. Erat autem templum in monte collocatum, ita vt quacumque parte adiretur, adscendendum esset. Eius partes sunt nouem, eæque omnes quadratæ, centenos cubitos longæ, et totidem latæ: videlicet ædes ipsa, et circum eam octo atria, a singulis cæli regionibus bina: quorum ea quæ sunt ædi coniuncta, vocantur interiora, reliqua quatuor sunt exteriora. Per exteriora aditus est ad interiora, et porro ad ædem. Atque hæc nouem membra in alia item membra diuiduntur, vt in descriptione videre licet. Hæc autem particulatim describuntur ab Ezechiele, quo ordine ei ab angelo ostensa sunt: quo fit, vt sit obscurior.

Vir ille habens in manu decempedam) In hebræo est, mensoriam cannam, hoc est perticam: cuius longitudinem describit, videlicet sex cubitorum, scilicet sacrorum: hoc enim declarat, dum dicit, eos cubitos aliis esse maiores vno palmo. Ego cannam mensoriam propterea non adpellaui, quod decempedæ nomen est huius rei proprium. Est et Carcassonæ in Aquitania quædam mensura octo palmorum, quam gallice cannam adpellant, vt hebraismi adfinitatem agnoscas.

Mensus est ædificii crassitudinem) Aedificium dicit pro muro, quod ædificium sepit. Hic murus sex cubitorum crassitudinem habet, pari altitudine.

6. *Ad portam obuersam ad orientem*) Portam vocat totum ædificium, quod erat in ingressu, quod habebat circumdantem murum, et duas ianuas, et sex cellas, cum adpendicibus.

19. *Latitudinem mensus est a fronte inferioris ianuæ, ante interius atrium foris centum cubitis*) Inferiorem ianuam vocat, priorem ianuam interioris atrii: nam ab ea per gradus in atrium interius erat adscensus, quo fit, vt dicatur inferior. Hinc adparet, quod postea docetur de gradibus, eos non esse extra sui muri crassitudinem: alioqui non posset inferior dici ianua, si esset supra gradus collocata. Deinde ipsi interiorum atriorum gradus partem occuparent longitudinis exteriorum atriorum. Neque non animaduertendum est, eumdem murum, duobus atriis interiectum, non seruire vtrique atrio: sed duos ibi esse muros, alterum alterius atrii: si enim vnus esset, non constaret neque atriis centenorum, neque vniuerso sacri spatio quingentorum cubitorum longitudo ac latitudo. Igitur *latitudinem mensus est a fronte inferioris ianuæ, quæ est ante interius atrium, centum cubitis, foris*, idque fecit *tum ad orientem tum ad septemtrionem*: hoc est, et in ori-

entali et ſeptemtrionali atrio: vt intelligamus hic atria duo deſcribi, quæ ſint eiusdem generis.

20. *Item porta quæ erat ſeptemtrioni ad atrium exterius obuerſa*, cet.) Hoc eſt, portam interioris atrii ſeptemtrionalis, quæ foras ad exterius atrium ſeptemtrionale ſpectabat, eadem ratione metatus eſt, qua portam exterioris atrii orientalis, quam modo deſcripſit: et porro ſeptemtrionalis, cuius ſimul mentionem fecit. Atque ad eam interiorem portam ſeptemtrionalis atrii ſeptem gradibus adſcendebatur, ante quos erant adpendices portæ. Quum pateant enim gradus in limine decem cubitos, quæ portæ eſt latitudo, et adpendicum frontes inter ſe octo cubitos diſtent, quæ veſtibuli latitudo eſt, fit vt adpendicum proiecturæ, quæ ſunt ſingulorum cubitorum hinc atque hinc, reſpondeant vtrimque vltimo graduum cubito. *Erat autem porta interioris atrii regione portæ alterius*: hoc eſt, exterioris atrii: diſtabantque altera ab altera, hoc eſt, initium portæ interioris atrii, ab initio portæ exterioris atrii, centum cubitos. Quod ſequitur de meridiana porta, ea eſt ceterarum ſimilis. Quod autem dicuntur ei circumiectæ acceſſiones, ea ſunt cœnacula, quæ portæ acceſſiones adpellantur, quod ei adduntur extrinſecus, quæ erant etiam in aliis atriis exterioribus, vt capite quadrageſimo ſecundo declarabimus, vbi hunc locum exponemus. Quæ ſequuntur, ex ſuperioribus conſpicua ſunt. De ſacerdotum cœnaculis quod dicit, id declarabimus in capite 42. Ipſum porro templum ita collocatum erat, vt eius vniuerſum ſpatium eſſet quadratum, patens centenos in longum et in latum cubitos. Ipſius templi longitudo erat ab oriente ad occidentem. Cella, hoc eſt ea pars templi, quæ eſt ante penetrale, erat longa quadraginta cubitos, lata viginti. Ei ad occidentem adiacebat ſacrarium, longum viginti cubitos, pari latitudine. Cellam et ſacrarium ambibant dextera ſiniſtraque ſinguli ordines tabulatorum, latitudine quaternum cubitorum: quæ porro tabulata ambibantur vtrimque vacuo loco, quinos cubitos lato: quem vacuum locum cingebat murus ſenos cubitos craſſus. Ita fiebat hæc latitudo cubitorum quinquaginta. At latus autem ſeptemtrionale erat ædis veſtibulum vinginti cubitorum longitudine, quæ veſtibuli longitudo erat ſecundum ædis latitudinem. Ita ædis latitudo, aucta veſtibuli longitudine, fiebat cubitorum ſeptuaginta: quod non eſſet, niſi veſtibulum eſſet a ſeptemtrione. A meridie pro veſtibulo erat locus vacuus, tanta latitudine, quanta erat veſtibuli longitudo, videlicet cubitorum viginti: quibus ſi addas muri craſſitudinem, quæ eſt vtrimque, ſuperiore ipſius muri parte, quinque cubitorum, fiet totius templi latitudo centum cubitorum. Longitudo ita erat, vt cella eſſet longa quadraginta cubitos, ſacrarium viginti. Ab occidente, et ab oriente erat ſpatium quatuor cubitorum, in quo in oriente erat porta: poſt id ſpatium erat vacuus locus, cubitorum quinque. Adde vtrimque ædis murum ſex cubitos craſſum: deinde templi murum, quinque, ſcilicet in faſtigio, propter contracturam: nam quod muro detrahitur, id templo attribuitur. Ita fit longitudo centum cubitorum. Iam veniamus ad vatis interpretationem.

48. *Veſtibulum quinis vtrimque cubitis dimenſus eſt*) Hoc eſt, veſtibuli limen vtrimque erat craſſum quinque cubitos. Quum autem murus templi, et murus ædis, ſint a fundamento craſſi ſenos cubitos, detrahuntur liminibus ſinguli cubiti, qui tribuantur adpendicibus transuerſis, quarum adpendicum ſpatium non tribuatur veſtibulo: alioquin veſtibulum eſſet longitudinis vigintiduorum cubitorum. *Ianua vtraque parte*, hoc eſt, et interior

et

et exterior: *lata trinos cubitos. Vestibuli longitudine viginti cubitorum, latitudine decem*, quamquam in hebræo legitur vndecim. Sed non esset latitudo dimidia longitudinis, quod tamen fit in omnibus vestibulis. Adde, quod hic impar numerus non admodum ceteris dimensionibus responderet. Has ob caussas hoc loco secutus sum græcum exemplar, vbi est δέκα.

49. *Ad quod decem gradibus adscendebatur:* hic sunt in liminis exterioris crassitudine. Lego autem hic non אשר, sed עשר: nam et ita legit græcus, et sententia aliter non constat: quamquam latinus vertit, octo. *Ad adpendices.* Adpendices enim dextra ac sinistra erant in tecto muri proiecturæ singulorum cubitorum: id quod ex eo intelligitur, quod de limine dictum est, vt sint longitudinis adpendices paris proiecturæ cum latitudinis, hoc est, cum transuersis liminum adpendicibus: id quod in atrii figura ostendimus fieri. *Hinc vna, et inde altera erat columna.* Vtrum eæ columnæ essent in initio, an in fine vestibuli, non addit: Itaque nos earum locum non signauimus. Nam et 4. Reg. 7. vbi sunt huiusmodi columnæ, eæ dicuntur esse in pronao, siue templi vestibulo: sed quo loco, non exprimitur: quamquam a Iosepho dicuntur ad antas collocatæ, id quod videtur ita esse, quemadmodum in Mosis tabernaculo duæ in ingressu angulares columnæ respondent asseribus, vnde et antarum nata videtur ratio. Quod attinet ad crassitudinem muri vestibuli, non facit eius mentionem Ezechiel: sed quum omnes alii huius exstructionis muri sint crassitudine sex cubitorum, eamdem huic tribuimus.

CAP. XLI. v. 1. *Adpendices dimensus est vtraque parte in latitudinem senum cubitorum*) Cellæ adpendices vocat tabulata, de quibus paullo post disputabimus. Earum infima erant latitudinis quaternum cubitorum, summa senum. Quatenus autem summa sunt, vocantur adpendices. Volo autem hoc loco adpendices intelligi, non solum eam structuræ partem, quæ extra fundamenti spatium proiicitur, quomodo alias poni solet: nam hac ratione essent adpendices hæ tantum singulorum vtrimque cubitorum: sed totum ipsum cœnaculum, quod habet adpendicem. Hoc est, quod dicit adpendices latas esse senos cubitos, quasi hoc dicat intelligendum esse de suprema parte. Itaque addit: *Quæ latitudo erat operimenti:* hoc est, summæ partis, quæ cetera operiebat; אהל enim non solum tabernaculum significat, sed etiam operimentum Exod. 26. et Psal. 132.

2. *Ostii latitudo decem cubitorum*) A vestibulo per vacuum locum venitur ad ostium cellæ ad orientem. Nam quo minus cellæ ostium sit e regione vestibuli, facit tabulatorum ratio, quæ postea declarabitur. Erat igitur ostii latitudo decem cubitorum. *Humeri* autem, id est, portæ latera, quæ de cellæ latitudine dextra sinistraque supererant, *ea erant quinum cubitorum*, cellæ longitudo quadraginta cubitorum, latitudo viginti.

4. *Penetralis longitudinem viginti cubitis, latitudinem totidem terminauit*) Quam spissum esset septum, quod a cella penetrale diuidit, non addit: sed hoc intelligendum est, id septum in penetralis longitudine numerari, sicut fit apud Mosem in tabernaculo. Alioqui esset cellæ et penetralis longitudo plusquam sexaginta cubitorum: cui repugnat et tota hæc templi descriptio, et Solomonii, cuius eadem et longitudo traditur, et latitudo, 3. Reg. 6. *Ædis parietem sex cubitis mensus est*, scilicet in crassitudinem.

5. *Tabulata autem:* Tabulata vocat cœnacula trinum contabulationum,

 quæ

quæ in Solomonis templo vocantur ædiculæ. *Vndique per ædis ambitum:* hoc est, hinc atque hinc: non enim poterant vndique esse, alioqui nullus esset portæ locus.

6. *Et ea trina alia aliis imposita, idque tricies:* hoc est, triginta mansiones (vt ita dicam) trinarum contignationum: quæ quum singula quatuor occupent cubitos, & sit cellæ & penetralis longitudo sexaginta cubitorum, fit, vt sint vtrimque quindena, atque ita hanc longitudinem expleant: nam quindecies quatuor efficiunt sexaginta. *Quæ prodibant ad ædis parietem ipsis tabulatis vndique circumiectum:* hoc est, habebant proiecturas, quibus porrigebantur ad ædis parietem, videlicet media dimidio cubito, suprema tantumdem. *Ita vt essent ipsa inter sese continua*, vt adparet ex numero: explent enim totam longitudinem. *Nec ædis parietem attingerent:* intercedebat enim vacuus locus.

7. *Quanto autem tabulata erant altiora, tanto erant et latiora:* scilicet in meridiem et in septemtrionem: nam in ortum et occasum adpendicibus crescere non poterant, quum infima parte inter se contingerent. *Et maioris circuitus:* nam quo latius quidque est, eo latiorem habet ambitum: *Quod ædis ambitus quanto altior erat, tanto patebat latius:* hoc est, ædis murus ita contrahebatur intrinsecus, vt quum in fundamento esset cubitorum sex, in fastigio esset quinque: quæ retractio faciebat, vt ædes summa parte esset tanto latior, quantus erat tabulatorum processus. *Atque ita infima adscensum ad summa habebant per media.* Hoc ex 3. Reg. 6. patet, vbi dicuntur esse ab imis cochleæ, quæ ad media tabulata ferant, a quibus sit adscensus ad summa.

8. *Quumque domus altitudinem*, cet.) Hoc est, ab imo quidem tabulata erant quaternos lata cubitos: sed quum eorum fastigium contemplarer, animaduertebam, si ab extimis adpendicibus demitteretur perpendiculum, et quod spatium esset inter infimum perpendiculum, et infima tabulata, tribueretur tabulatorum fundamento, id spatium esse vtrimque vnius cubiti; ita esse tabulatorum fundamenta senum cubitorum.

9. *Parietis autem, qui erat extra tabulata:* hoc est, parietis ædis: *crassitudo erat quinque cubitorum*, scilicet in fastigio: nam a solo erat sex cubitorum. Hinc adparet, tabulatorum proiecturam esse partim intrinsecus: nam si tota esset extrinsecus, quum sit duorum cubitorum plus procederent proiecturæ, quam recederet ædis paries. *Quod ædis spatium vacabat inter tabulata.* Hic legitur בית pro בין, vt et res et græcus interpres ostendit: sicut et Prouerb. 8. et Iob. 8. vt illic ibi etiam vertit vetus. Inter tabulata spatium, est cella et sacrarium. Id spatium est viginti cubitorum, quo spatio distant tabulata; scilicet meridiana a septemtrionalibus. Intelligenda est autem hæc intercapedo ab imis tabulatis: nam summa minus distant, propter adpendicum procursum.

11. *Ostia tabulatorum erant in vacante loco*, qui erat inter tabulata et ædis parietem. *Spectantia altera Septemtrionem*, scilicet septemtrionalia. *Locus per circuitum vacans erat latitudinis quinque cubitorum.* An is locus etiam penetrale ambiret ab Occidente, non addit: sed hoc ex tota descriptione intelligendum est. An autem ea quoque parte essent tabulata, non docet. Quod si tabulatorum numerum spectes, quum essent tantum triginta, nullum eorum a laterum longitudine supererat. Sed quia hæc tabulata ad rationem sunt asserum tabernaculi, quod Moses construxit, (circumdant enim ædem, vt et illi) et erant illic etiam ab Occidente asseres, videntur

et in

et in hoc templo fuisse ab Occidente tabulata, quamuis inter triginta non numerentur: quamquam hoc adfirmare non ausim.

12. *Ita ædificium ipsum)* Aedificium vocat templum, cuius constructionem ostendit, *In fronte consepti collocatum.* A meridie locus erat latus viginti cubitos, longus nonaginta, nullo ædificio occupatus: quem vates hebraice a separando nominat, quod esset a toto ædificii corpore separatus. Nos conseptum interpretamur. Secundum id conseptum erat ædificium, hoc est templum, patens in latitudinem occidentali parte septuaginta cubitos: nam vestibuli longitudo in ædificii latitudine ponitur. In longitudinem nonaginta, cui numero si addas muri crassitudinem quinum vtrimque cubitorum, scilicet in fastigio, fit longitudo cubitorum centum.

13. *Item consepti & ædificii, vna cum eius parietibus, longitudinem centum cubitis. Itemque latitudinem frontis templi, vna cum consepti parte orientali, centum cubitis. Mensus est et ædificii longitudinem in fronte consepti post ædificium collocati:* intrabatur enim a Septemtrione. Hinc fit, vt conseptum quod est a meridie, dicatur esse post templum. *Vna cum eius vtrobique accessionibus*: hoc est, muri crassitudine, quæ ad nonaginta cubitos accedebat: *centum cubitis.*

16. *Additamentaque circum trinis illis inerant:* hoc est, adpendices cellarum, quas supra ostendit in atriorum vestibulis: quæ additamenta erant e regione liminum, hoc est, spectabant limina exteriorum ostiorum, vt supra demonstrauimus. *Erant vndique ligno obducta:* interiora erant lapidea, tectorium ligneum. *Solo fenestris adæquato.* Fenestræ inferiorum cellarum, quæ erant in atriis, erant ita depressæ, vt earum infima pars æque librata esset solo: hoc est, non esset altior, quam solum. *Fenestrisque tectis*, scilicet adpendicum proiectura: quæ quum vno cubito inferiores cellas excederent, tegebant infra se positas fenestras: hoc est, vltra eas procedebant. *Idque mensuris*, cet. hæc tota, quam commemoro: exstructio templi, facta ad mensuram est, vt docui. *Erat extrinsecus constatio:* hoc est, erat vestibuli frons obducta ligno, vt supra dictum est.

CAP. XLII. Sequitur locus valde confusus, et multo impeditissimus, in quo quæ cap. 40. breuiter de cœnaculis atriorum dixerat, ea repetit, et cœnaculorum situm et rationem pluribus explicat. Memineris autem, eamdem esse omnium atriorum descriptionem: sed hic interiora describi, quoniam exteriorum in cap. 40. facta mentio est.

1. *Eduxit me in atrium exterius, qua via erat septemtrionalis: et ad cœnacula duxit, quæ erant contra conseptum contraque ædificium)* Conseptum hoc intelligo duas loci partes, quæ ad Septemtrionem intra templi murum ad dexteram sinistramque vestibuli vacabant: ædificium autem, ipsum templum est. Contra eum locum patebat atrium interius in longitudinem centum cubitos: in latitudinem quinquaginta, quoniam reliqua quinquaginta erant occupata constructione portæ.

2. *Contra viginti interioris atrii, contraque pauimentum exterioris atrii)* Cœnacula erant in interiore atrio, inter spatium viginti cubitorum ipsius interioris atrii, (fingamus enim hanc figuram esse interioris atrii, quæ ante fuit exterioris, vt omnia in eadem figura adpareant: quoniam est eadem omnium atriorum ratio) et pauimentum exterioris atrii, in quo pauimento erant cœnacula, scilicet triginta, vt capite quadragesimo dictum est.

3. *Quæ quidem cœnacula processus habebant altera alterorum processibus oppositos)* Processus vocat eas cœnaculorum partes, quæ alias excedebant:

quæ partes alteræ alteris, hoc est, dextræ sinistris, in vtroque portæ latere respondent.

4. *Ante cœnacula erat ambulatio decem cubitorum latitudine: tendens ad interius atrium, et via vnius cubiti:* scilicet latitudinis, *habebantque ostia ad Septemtrionem*, scilicet quibus adirentur ab exteriore atrio: quæ quam lata forent, non addit. Videntur fuisse trium cubitorum, quoniam tanta sunt ostia vestibuli ædis.

5. *Erant autem suprema cœnacula contractiora*) Hoc quid sit, continuo declarat: *quippe quæ excederentur*, cet. Infima cœnacula erant latiora, media angustiora, et suprema item mediis angustiora.

6. *Erant enim trium contignationum, non columnata*) Nam vbi in atriis super columnas exstruuntur cœnacula, ea ad lineam exstruuntur: vt suo fundamento, hoc est columnis, innitantur. At hæc columnas non habebant, itaque suprema a solo recedebant infra quam media atque infima: hoc est, erant contractiora, et remotiora a terra, quæ erant ante cœnacula, quam inferiora, ad perpendiculum.

7. *Quod septum*) Huius septi crassitudinem non tradit: sed ea colligenda est ex tota descriptione, sicut et cœnaculorum latitudo. Igitur cap. 40. tradit in exteriore atrio orientali, et item septemtrionali, esse cœnacula et pauimentum factum per atrii circuitum, quæ cœnacula, ad pauimentum essent triginta, idque pauimentum esse a latere portarum, secundum ipsarum longitudinem. Et paullo post de meridiana porta loquens, dicit ei circumiectas accessiones in longitudinem quinquaginta cubitorum, in latitudinem quinque: accessiones vocans cœnacula, quod idem in omnibus atriis intelligi debet. Si sunt igitur cœnacula triginta, eaque secundum portæ longitudinem, longa quinquaginta cubitos, necesse est ea in quatuor versus esse digesta, vtrimque binos: nam duobus versibus longius occuparent spatium: deinde superesset in atrio locus, qui vatis descriptione non occuparetur. Sed quum in binos ordines digerantur, fit vt sit impar numerus. Itaque quum quindecim ad latus vnum ponantur, necesse est in vno ordine esse octo, in altero septem: nec enim vnum in duos ordines diuidi potest. Vt autem vnus ordo sit longus quinquaginta cubitos (nam hæc longitudo tribuitur eis) tribuenda erunt in longitudinem singulis cubita sex (sicut portarum cellis) quæ in eo ordine qui habet octo cœnacula, efficiunt 48. Cui numero addentur duo cubiti, vnus itineris, alter septi ante procurrens cœnaculum reflexi, vt septum quoque ad longitudinem accessionis portæ pertineat. Latitudo autem quanta sit, quærendum est: atque in fastigio quidem esse quinque cubitorum, patet ex secundo loco, quem paullo ante ex cap. 40. citaui. Sed imorum cœnaculorum quanta sit latitudo (nam latiora esse supremis, ostendit vates) si inueniemus. Vestibuli latitudo vna cum cellis est cubitorum 24. (nam quod ei 25. tribuuntur, hoc fit propter cellarum tectum, quod murum scandit) muri vtrimque senum, ambulationum item vtrimque denum cubitorum: viæ, quæ quatuor sunt, habent singulos cubitos: muri atrii senos: quorum omnium summa est septuaginta duo. Superest ad complendum centum cubitos, vt singuli cœnaculorum ordines habeant in latitudine sex cubitos, ita efficientur nonagintasex. Desunt quatuor, qui totidem viarum septis tribuentur. Sed cur potius longiores ordines portis adposuerim, quam breuiores, caussæ sunt duæ: vna, quod in illo secundo loco, quem supra ex capite quadragesimo adduxi, dicuntur accessiones portæ circumiectæ longitudinis cubitorum quinquaginta: quod

non

non fieret, si hic esset breuior ordo. Altera, quod in eodem capite dicuntur esse duo cœnacula extra ianuam interiorem, quorum septemtrionale spectet austrum, australe septemtrionem. Quod si hæc cœnacula sunt extra portam interiorem, oportet hic maiorem esse ordinem. Sunt autem hæc de cœnaculis orientalis atrii intelligenda: alioqui non conueniret descriptio. Itaque locum hunc in capite quadragesimo in hebræo deprauatum, nonnihil ex græco emendaui. Quod enim est שרים, hoc est cantorum: legit græcus שנים, hoc est duo: rectius, vt puto: vt patet ex cœnaculorum vsu, quæ mox non cantoribus, sed sacerdotibus tribuuntur. Et pro אשר, legit אחר: et pro פניהם, legit פניה, relatiuo singulari generis feminini, quum illud masculinum sit, et discrepet in genere a nomine לשכה. Et pro הקדים, legit הדרום, vt opponatur septemtrioni: vt mox angeli declarat oratio. Quod si hæc cœnacula vis in septemtrionali atrio intelligi, necesse erit, quæ hic de meridiana et septemtrionali parte dicuntur, ea de orientali et occidentali dici. *Quod septum autem foris erat*, hoc est, extra cœnacula: *secundum cœnacula*, scilicet in longitudinem: *versus exterius atrium. Id erat longitudine cubitorum quinquaginta* vtrobique: tantum enim procedebat extra portam, quanta erat muri ad exterius atrium crassitudo.

8. *Nam cœnaculorum exterioris atrii longitudo erat cubitorum quinquaginta)* Hinc perspicuum est, eum loqui de interiore atrio, et id comparare cum exteriore, cuius sit eadem ratio. *Quum secundum cellæ faciem essent centum cubiti.* Vocat autem hic cellam, ipsum templum. *Infra illa vero cœnacula erat aditus ab oriente.* Iam loquitur de cœnaculis orientalis ab exteriore atrii interioris, ad quæ erat aditus, per quem adirentur ab exteriore atrio. Dicit autem, *infra cœnacula*: quoniam is aditus erat in exterioris atrii muro: quod declarat, dum dicit, *In latitudine septi atrii*, septum vocans murum. Aditus erat inferiori solo quam ipsa cœnacula, vtpote per quem adirentur ab exteriori atrio, quod erat inferius interiore: vt patet in portis, vbi docet, ab exteriore atrio adscendi ad interius per gradus.

10. *Quæ cœnacula ad consepti, ædificiique frontem)* nam eorum longitudo sinistrorum, tendebat ad conseptum: dextrorum autem, ad ædificium, hoc est, versus templi vestibulum, quod est pars ædificii.

11. *Et ante ea iter eadem forma, quæ erant cœnacula versus septemtrionem)* Hinc adparet, eum iam de orientalibus loqui, quæ cum septemtrionalibus comparet. Vocat autem hic iter, quod ante vocauerat ambulationem. *Et ostiis quæ tum illis similia erant*, scilicet septemtrionalibus: *tum ostiis cœnaculorum quæ erant meridiem versus*: hinc adparet, eadem fuisse et in atrio meridiano.

12. *Ita vt ostium esset in itineris capite)* nam ibi caput est itineris. *Et iter esset ante accommodatum septum versus orientem.* In atrio orientali vergit hoc iter ab occidente in orientem.

16. *Mensus est regionem orientalem decempeda, quingentis decempedalibus cubitis)* Ad verbum legitur, quingentis decempedarum, scilicet cubitis. Non enim vertendum est, quingentis decempedis: nam totum templi spatium repugnat: et græcus interpres, alioqui non bonus, tamen hoc loco bene reddidit, πήχεις πεντακοσίους; est enim oratio, in qua taceatur cubiti nomen, quoniam summa sit totius superioris dimensionis, in qua

quum

quum omnia sint metata cubitis, hic taceantur: et additur, decempedales esse cubitos, hoc est eius mensuræ, quæ superius est posita. Atque ita taceri mensuræ nomen, adparet etiam ex fine huius capitis, vbi dicitur longitudo et latitudo esse quingentorum, nec additur, cubitorum: quod tamen ibi latinus recte addidit vetus interpres. Quod autem dicitur, eam regionem mensus in ambitum, non ita capiendum est, quasi ea vna regio ambiat; sed quod est pars ambitus fani, quod hic per circuitum metitur.

20. *Ad disiungendum sacrum a profano*) Atqui paullo ante dixit, interiora atria, in quibus versaturi essent sacerdotes, esse sacra, quasi reliqua sacra non essent. Sed hoc sciendum est, totum quidem locum quingentorum cubitorum muro circumseptum, esse sacrum: sed ita, vt intima quæque sint maxime sacra: quo fit, vt, cum eis collata exteriora, vocentur profana, quum interiora non nisi consecratis sacerdotibus sint peruia. Igitur hic locus quingentos in longitudinem, et totidem in latitudinem cubitos porrectus erat, templo ita collocato, vt a quatuor cæli regionibus haberet bina ordine atria: quæ quum essent paris eum ipso mensuræ, videlicet centenum cubitorum, fit, vt si ab oriente duo, ab occidente totidem ponas, ipso inter ea collocato, sint quingenta cubita.

CAP. XLVI. v. 22. *Erant in singulis atriorum angulis singula atriola*) Quod verto atriola in hebræo est numeri singularis, sed pro plurali ponitur: quomodo cap. 1. rota dicitur pro quatuor compositis rotis. Et Exod. 27. lucerna pro lucernis. Ponuntur enim apud Hebræos sæpe deriuata pro primitiuis: vt sit atriolum hic positum pro atriatura, vt ita loquar: quod quia latine dici non potest, vtendum est plurali. Erant autem קטרות, quod verbum a suffiendo ductum, fumosa, h. e. fumo denigrata significat, quoniam in eis erant culinæ. Quod autem verto mansiones, in hebræo est טור, quod alias ordinem aut verbum significat: sed paullo post eadem dicuntur טירות, quod verbum videtur mansiones significare, aut cubicula super culinas posita. Græci verterunt exedras.

CAP. XLVIII. In hoc capite est totius regionis distributio, quæ in tredecim partes diuisa, quæ omnes pari longitudine et latitudine, videlicet vicenum quinum millium cubitorum quadratæ. Est autem singularum longitudo ab ortu ad occasum. Sed totius regionis longitudo est a septemtrionibus ad meridiem, trecentorum vigintiquinque millium, quum latitudo sit tantum vigintiquinque millium, quanta est singularum partium longitudo. Media pars tota vocatur exceptitium, quod ab aliis excepta est. Ea porro diuiditur in partes tres, quarum vna secundum Iudæam tribum posita, patet in longitudinem vigintiquinque millia, in latitudinem decem. In eius medio est templum, atque hæc tota pars Sadocianis sacerdotibus est tributa. Altera pars est eiusdem magnitudinis, tributa Leuitis ædis administris, ad viginti cœnaculorum possessionem, vt scribitur cap. 45. hoc est, quæ sit possessio Leuitarum, qui degant in viginti cœnaculis. Superest spatium latum quinque millia, longum vigintiquinque, is locus est profanus vrbis. Cuius in medio est vrbs quadrata, patens cubitorum quatuor millia quingentos, cui supersint de quinque millium latitudine quingenti, qui pomœriis tribuuntur, vtrimque ducenteni quinquageni, et totidem ad ortum et occasum. Restant de longitudine ad ortum decem millia, ad occasum totidem, quæ tribuuntur colonis vrbis. Atque hoc totum vo-

vocatur exceptitium: cuius pars vrbi tributa, est profana, reliquæ sacræ. In vtraque princeps habet possessionem: in sacra secundum Iudææ latus, in Leuitarum Sadocianorum parte longam vigintiquinque millia. In profana autem in vrbis possessione, secundum Beniamitidis latus, quæ principalis possessio est inter Iudæos et Beniamiticos fines. Sed quanta sit eius principalis possessionis latitudo, non addit auctor. Est autem animaduertendum, Iouæ exceptitium non esse in totius regionis medio. Nam a septemtrione sunt septem tribus, quum a meridie sint tantum quinque.

DANIEL.

IN TOTVM DANIELEM ARGVMENTVM.

Nabuchodonosor in Hierosolymam. Fani direptio. Regium insomnium. Daniel insomnium explanans. Aureus colossus adorandus. Tres in fornacem proiecti. In brutum rex mutatus. Conuiuium regale. Ad leones proiectus Daniel. Animalia quatuor visa vati. Visum Danielis. Huius agrotatio, supplicatio. Daniel Baltasar. Venturi principes ac reges. In Susannam senatores. Cyrus Astyagis in regno heres. Belus in Babylonia simulacrum. Babylonius Draco.

ADNOTATA.

CAP. III. v. 15. *Quodsi tamen adhuc protinus*) Imperfecta sententia est, qualis est Lucæ decimo tertio. Et siquidem fructum ediderit: sin minus, postea exscindes eam. Plena foret sententia hoc pacto: Si adhuc colossum veneramini, bene est: sin minus, cet.

93. *Quorum quartus formam habet Deo nati similem*) Deo natus, ponitur pro Deo, aut diuino: sicut homine natus, pro homine; de quo nos alibi: vt sit, forma similis Deo nati, forma augustior humana forma, diuini generis, aut diuinæ similis: quomodo 2. Reg. 28. dicebat illa saga Saulo, videre se adscendentes ex terra deos: hoc est, augustam quamdam, et diuinæ similem personam.

CAP. IIII. v. 17. *Hæc res decreto vigilum, cet.*) Ad verbum sic: Ex decreto vigilum res, ex pronuntiatione sanctorum rogatio: quæ sententia est gemina. Nam idem est vigil et sanctus: vt supra dictum est, Quidam vigil et sanctus, de eodem. Item decretum et pronuntiatio, idem est: item res et rogatio, idem. Vocat enim rogationem legem perferendam, quomodo et Latini loquuntur: quoniam priusquam perferretur lex, rogabantur quorum erat sancire legem, vtrum eam vellent admittere, cuius rogationis formula erat huiuscemodi: Velitis, iubeatis, vt Marco Tullio Ciceroni aqua et igni interdictum sit. Huiusmodi rogatio perlata est inter deliberantes de Nabuchodonosore angelos: Velitis, iubeatis, vt Nabuchodonosor, cet. non quod velim hanc formulam ad diuina transferre: sed vt intelligatur, quum hic fiat decreti et rogationis angelorum men-

mentio, significari, inter eos fuisse de Nabuchodonosore deliberatum. Cuiusmodi deliberationem videbis 3. Reg. 22. vbi inter Iouam et angelos consultatur de Achabo in fraudem pelliciendo. Sed hæc humano more dicuntur.

CAP. VI. v. 5. *Si nulla alia in re, saltem in eius Dei religione criminarentur*) Animaduerte eorum naturam, qui pios persequuntur. Quum mores reprehendere nequeunt, religionem reprehendunt: et eos bonis quidem moribus esse confitentur, sed errare in doctrina; quasi vero non proficiscantur a doctrina mores: aut quasi fieri possit, vt impia sit doctrina, quæ pios mores pariat.

CAP. XI. v. 15. *Facietque vt mulierem, cet.*) Antiochus Magnus filiam suam Cleoparram Ptolemæo Epiphani nuptum locabit, vt ea corrupta patri regnum Aegypti conciliet. Sed ea id non præstabit: nec patri, sed viro studebit. Deinde ille Antiochus, multis debellatis, Ptolemæum Alexandriæ obsidebit. Verum rector, hoc est, populus Romanus, Antiochum ab obsidione cohibebit, et ita Antiochi in Romanos contumeliam, (erat enim turpe Romanis, Ptolemæum, qui ab eis opem petierat, obsideri,) coercebit, vt Antiochus deinceps idem non faciat. Antiocho succedet Seleucus Philopator, Seleuco Antiochus Epiphanes. Quæ sequuntur, ego non intelligo. Videtur enim fieri transitus ab Antiocho ad nescio quem spiritualem Antiochum: cuiusmodi transitiones solere fieri, scripsimus in Esa. 9. Itaque et hæc et septimum Danielis caput, et alia in vatibus innumera omittimus, ne cæci cæcos.

O S E A.

IN TOTVM OSEAM ARGVMENTVM.

Osea vates Ozia temporibus. Meretrix vatis vxor. Iezrael filius ex meretrice. Israelitæ sine rege. Ad Israelitas vates. Ephraimitarum et Israelitarum scelera. In Iudæos ventura calamitates. Scortator Israelita, vitis inutilis. Collata in Israelitas Ioua beneficia. Baalis cultores Ephraimitæ. Immolati homines. In Samariam vates. Sapiens vaticinium intelligens.

ADNOTATA.

CAP. V. v. 9. *Ostendente me, an sit in Israelitarum tribubus fidelitas*) Ad verbum legitur, In Israelitarum tribubus ostendente me fidelitatem. Est enim verbum id reddendum per participium: id quod solet fieri, quum verbum cum antecedente verbo nulla coniunctione copulatur: vt paullo ante hunc locum, vbi ita vertimus, Ibunt quæsitum Iouam, nec inuenient, quippe declinantem eos: ita legitur, si reddas ad verbum, Nec inuenient, declinauit eos: hoc est, eo declinante eos. Est autem huius loci sensus hic: Ostendam non esse in Israelitarum tribubus fidelitatem, dum eos tamquam perfidos vlciscar. Huiusmodi loquendi modus est et Psalm. 69. vbi sic ad verbum legitur: Deus tu nosti meam vesaniam, siue vitium: hoc est, Tu nosti an sim in vitio, scis me esse extra vitium: nam in eo Psalmo defendit Dauid suam innocentiam.

CAP.

CAP. VI. v. 11. *Tu quoque Iudae, compara tibi messem, cet.*) Hoc est, Vos quoque Iudæi peccaturi estis, et ita pœnam vobis conflaturi, quæ sit vestri peccati messis atque fructus: quam pœnam vobis irrogabo tum, quum meos captiuos reuocabo, scilicet bonos. Nam vos qui improbi estis, meam pacem non consequemini, sed soli mei: hoc est, boni: de qua re vide, quæ in Esa. 57. scripsimus. Quod autem dicit, Compara tibi messem: imperatiuo vtitur pro futuro: vt Christus, quum dicit, Implete mensuram maiorum vestrorum: sicut alibi docuimus. De messe autem quæ pœnam significet, vide cap. 8. et 10.

CAP. VII. v. 8. *Ephraimita panis est depsititius, non inuersus*) Depsititius panis est, qui in foco ex tempore coqui solet: qui nisi inuertatur, comburitur, ea parte qua focum attingit: nec enim coquitur æqualiter, vt in furno. Sic Ephraimitæ vruntur et atteruntur ab hostibus.

CAP. VIII. v. 12. *Scripserim ei*) Scripsi equidem de aris in lege: sed non magis obediunt, quam si non ipsis scripsissem.

13. *Libandarum mihi*) Eorum sacrificia Iouæ non placent, quia ei non obediunt.

CAP. IX. v. 4. *Eorum daps*) Non erunt in Iudæa, vt possint Iouæ dapem facere Hierosolymis, suæ salutis gratia.

5. *Quid facietis solemni die*) Extorres eritis, nec poteritis Iouæ solemnia Hierosolymæ celebrare.

8. *Apud Deum meum vates*) Qui se profitetur esse vatem, et cum Deo meo habere commercium.

13. *Ad interfectorem*) In Aegyptum, vbi interficiantur.

CAP. X. v. 9. *Vbi steterunt illi non attingendi, cet.*) Hoc est, Vbi Israelitæ adfuerunt eo animo, vt Beniamitas punirent, nec ipsi bello cladem vllam acciperent: quippe caussæ æquitate freti, et bellum contra impios gerentes. Et Beniamitas quidem ego puniui: sed ita puniui, vt idem passi sint et reliqui Israelitici populi, quorum plurimi in eodem bello ceciderunt, id quod feci, quoniam ambo erant nocentes, et suo vtrique crimine constricti. Nam Israelitæ, qui illos tam cupide puniebant, ne ipsi quidem erant insontes.

11. *Equitans in Ephraimita*) Et Israelitas et Iudæos perdomabo.

CAP. XII. v. 1. *Iudao adhuc dominante cum Deo*) Quum Iudæi adhuc Deum colant, ideoque imperium retineant.

2. *Portatur*) scilicet ab Ephraimitis, Aegyptiorum auxilium petentibus.

5. *Et ibi cum eo collocutus*) עמנר positum est pro עמר, interposita littera nun: vt fit in ממנו, et in fine Psalmi quinti, תעטרנו pro תעטרו: nam ita postulat hæc historia: et Græci verterunt πρὸς αὐτοὺς, plurali vtentes pro singulari, sed eadem persona.

6. *Ioua Deus armipotens erat*) Iouam in memoria habebat, colebatque: vos quoque illius religionem debetis imitari, si vultis eamdem cum illo felicitatem consequi.

9. *Te in tabernaculis collocabo*) Ex posterioribus intelligenda sunt antecedentia. Ego te captiuum reddam: deinde reuocabo, et domum reducam lætum, vt fieri solet diebus festis.

CAP. XIII. v. 2. *Qui hominem immolauerint*) Tantum tribuunt suis fictis vitulis, vt ad eorum oscula eos demum admittant, qui suos filios immolant.

13. *In angustia natorum*) In dolore, qualis est parientis, quum fetus est in vteri faucibus.

CAP.

CAP. XIIII. v. 3. *Accipe bonum*) Bonas gratasque victimas: hoc est, gratiarum actionem: quam tibi nos pro tauris libabimus.

I O E L.

IN TOTVM IOELEM ARGVMENTVM.

Ad seniores vates, eiulatum petens, calamitates vbique, vbique eiulatus, locustæ. Populi scelera, consolatio post ærumnas. In hostes populi adflicti Ioua. Ex Sione veritas. Electorum æterna beatitas.

ADNOTATIO.

CAP. I. v. 6. *Potens et innumerabilis gens*) Gentem vocat locustas: vt Prouerb. 30. formicarum et cuniculorum populi vocantur. Hoc pacto loquitur et de apibus Maro Georg. 4.

Magnanimosque duces, totiusque ex ordine gentis
Mores et studia, et populos, et prœlia dicam.

A M O S V S.

IN TOTVM AMOSVM ARGVMENTVM.

Amosus pecuarius. Damascenorum peccata, Gazæorum, Tyriorum, Idumæorum, Ammonitarum. Incendendi Rabbæ muri. In Iudæos. In Israelitas. Basanicæ buculæ in Samaria monte. Impiorum pertinacia. Quærendus Ioua. Plangor et eiulatus vbique. Locustæ a Ioua fictæ. Ad Amosum Ioua cum regula. Aestiua corbis. In Iacobeos Ioua. Diuina omnipotentia.

ADNOTATA.

CAP. IIII. v. 12. *Compone te in occursum Dei tui*) Postquam pœnis non fis melior, videris cum Deo certare velle. Vide igitur, vt te ad congrediendum pares cum eo qui est, cet.

CAP. V. v. 25. *Num mihi victimas*) Quod vos annis quadraginta defendi, non id feci propter vestra sacrificia, quippe quum nulla adhuc faceretis: ne forte putetis nunc profutura, quæ tum non profuerunt.

CAP. VI. v. 3. *A se triste tempus amouent*) Voluptati indulgent, et iniusti sunt.

12. *Num per rupes*) Tam absurde facitis, quam si quis rupes bubus aret, cet.

A B D I A S.

IN TOTVM ABDIAM ARGVMENTVM.

Ad Idumæam vates. In eius proceres ac sapientes. In omnes gentes Iouæ ira. In Sione Salus. Iacobei consolandi. In Esainos discrimen et ærumna. Iouæ regnum in Sione.

ADNO-

ADNOTATIO.

CAP. I. v. 16. *Vt enim potaueritis in meo ſacro monte, cet.*) Vt vos extranei, deleta Hieroſolyma, lætati fueritis, et in Sione præ lætitia conuiuati: ita gentes viciſſim potabuntur, hoc eſt, delebuntur: ita vt de eis, ſicut de Hieroſolyma, potari poſſit: et ita abſorbebuntur, vt ne veſtigium quidem ſuperſit, nec vllus earum euadet. At ex Sione erunt, qui euadant. Significat autem ſe reliquas gentes ob ipſarum peccata deleturum: ſed Iſraelitas duntaxat puniturum, non etiam deleturum: quam ſententiam in Amoſi 9. declaratam inuenies. Legitur autem hic ad verbum, Potabunt cunctas gentes: quod eſt per paſſiuum interpretandum, vt ſæpe accidit: qualia ſunt illa Chriſti: Numquid accendunt lucernam, cet. pro, Numquid accenditur lucerna? et, Non ponunt vinum nouum in veteribus vtribus: pro, non ponitur.

IONAS.

IN TOTVM IONAM ARGVMENTVM.

Ad Ionam Deus. Ad Niniuen vates miſſus. In Ciliciam fugiens. Tempeſtas. Ionæ ſomnus, proiectio. Nautarum vota. In piſce vatis mora, ad Iouam precatio. Reiectus vates a piſce. Concio ad Niniuitas. Horum dolor. Incenſus Ioua vates. Cucurbitula, vermis. In vatem Deus pro Niniue.

MICHAEAS.

IN TOTVM MICHAEAM ARGVMENTVM.

Samariæ ac Hieroſolymæ fata per Michæam lata. Iacobeorum Sa[illegible]iæ peccatum. In eamdem ruina prædicta. In auaros. In iudices iniquos, et populi principes. Ex Sione lex Dei. Captiuitas Hebræorum futura Babylone, liberatio, gaudia inſequentia. Bethlehemæ vaticinium de venturo Duce. Ad Iſraelitas Deus clementiſſimus, de collatis beneficiis in ingratos.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 4. *Perditi ſumus*) Periimus, (inquit populus, aut quiuis ex populo,) Deus aufert nobis, qui populus ſumus, agrum noſtrum, et poſſeſſiones; quas non modo non reddit nobis, verum etiam eas hoſtibus diuidit, tamquam a nobis alienatas, ne forte ſperemus, nos eſſe recuperaturos. Itaque non habebitis, (inquit vates populo,) qui vobis terram ſorte diuidat in Iſraelitarum ciuitate, vt olim diuiſit Ioſua: hoc eſt, perdetis veſtram patriam. Dicetis, hoc oraculum eſſe triſte, quo vobis calamitatem prænuntiem: aut non eſſe vaticinandum: aut non ita vaticinandum, vt vobis triſtia minemur, et probroſa. Quid ergo? vultis, vt vobis læta nuntiem? Non poſſum, niſi mentiri velim: Nam Deus triſtia minatur: nec ideo minatur, quaſi læta et fauſta promittere ac præſtare vel nequeat, vel nolit. Cur enim minus poſſit vobis eſſe bonus, quam Iacobo, a quo genus ducitis?

tis? Nec enim eſt contractus aut debilitatus eius ſpiritus, vt vobis conferre non poſſit, quod potuit illi: neque rurſum mutata eſt eius bonitas, vt nunc nolit, quod tunc voluit, atque ita et debilis ſit, et inconſtans. Quid igitur obſtat, inquietis, quo minus læta promittat? Ille vero læta promittit, ſed probis, vt paullo poſt dicetur. Sed vobis quo minus læta promittat, facit improbitas veſtra: qui quum antea eius populus fueritis, nunc facti eſtis eius hoſtes, (hoc enim ſignificat, ſurgere in hoſtem: vt ſi dicas, fruticem ſurgere in arborem, hoc eſt, arboreſcere,) quippe qui viatores diſſpolietis, eisque veſtes honeſtas detrahatis, nihil tale metuentibus, ſed a bello ſecure redeuntibus. Qui enim hoſtem euaſerunt, nihil iam timent: at vos eis hoſtes eſtis. Nec ſolum foris tales eſtis, ſed etiam domi in eum ſexum, cui maxime parci oportebat: videlicet in mulieres, quas per vim ex ſuis caris domibus eiicitis, fenore et aliis iniquitatibus oppreſſas. Quin etiam earum natos ſpoliatis: et veſtitu, quo erant a me donati atque ornati, priuatis: ita vt crudelitate iſta oppreſſi, numquam poſſint ex miſeria ac egeſtate emergere. Iſta ſcelera, quibus polluta terra eſt, in cauſſa ſunt, vt ego vobis exſilium, diramque calamitatem denuntiem. Scio hæc vobis non placere, vtpote qui læta poſtuletis. Itaque ſi quis ventoſus et vanus homo eſſet, qui mentiretur, et vobis multum vini promitteret, huic quamuis mentienti crederetis potius quam vera dicenti: hoc ſolo nomine, quod læta prædiceret. Ego quoque bona prædicam, ſed bonis futura. Memineritis enim, quod ſupra dixi, mea dicta bona eſſe recte gradientibus: ne forte improbi ſperent, hanc, quam iam dicturus ſum, felicitatem. Prædicam autem non de vino, ſed de re omnium maxima, quæ eſt huiusmodi. Poſtquam vos in exſilium, (vt ſupra minatus ſum,) relegauero, inde vos reducam, qui ſupereritis: et tamquam generoſas oues Hieroſolymis, quaſi in caula, collocabo, tanto numero, vt vix poſſit eius iniri ratio, præ hominum multitudine. Dux autem veſter erit Meſſias, rex veſter, qui irrumpet, hoſteſque vincet: atque ita viam vobis ad beatum regnum patefaciet, ibi deinceps libere futuris, præſide Meſſia rege, et capite veſtro, in quo capite erit Ioua ipſius pater: quoniam et in filio pater, et in patre filius eſt. Atque hæc bonis probisque promitto.

CAP. III. v. 6. Nam malis quidem calamitatem, falſiſque vatibus cæcitatem et oraculorum vacuitatem denuntio.

CAP. V. v. 1. *Iam impreſſionem facies in hoſtes, tu puella Sion, in quam nunc fit impreſſio)* Hoc eſt, Iſraelitæ (qui ſunt Chriſtiani) vincent Gogum et Magogum (de quibus vide Ezech. et Apocal.) qui nos Iſraelitas obſidebunt, a quibus Iſraelitis fuerit Iſraelitarum iudex Chriſtus verberatus, et in crucem actus: quo tamen duce vincentur illi. Naſcetur autem is Bethlehemæ, ſed erit eius ortus ab æternis temporibus. Hoc loco ſignificat Michæas Meſſiam, quod ad humanitatem attinet, naſciturum Bethlehemæ: quod ad diuinitatem autem, non eſſe naſciturum, quippe qui ſit ſempiternus.

3. *Itaque dedet eos)* Cauſſam reddit eius quod ante dictum eſt, de verberato Chriſto. Quoniam Chriſtum, inquit, repudiauerint ac interfecerint Iudæi, deſeret eos, donec mater Eccleſia, (ſic enim vocatur et Apoc. 12.) Chriſtum pariat: hoc eſt, donec Chriſtus reliquis gentibus prædicetur. Atque ita peracto gentium tempore, reliqui Chriſti fratres, hoc eſt Iudæi, redeant ad Iſraelitas, hoc eſt, ad Chriſtianos, qui veri ſunt Iſraelitæ, hoc eſt, fiant Chriſtiani: id quod fiet, quum Chriſtus creuerit ad extrema terrarum: hoc eſt, quum fuerit Chriſti diſciplina toto orbe publicata. Eſt autem eadem ſen-

ten-

tentia Lucæ 21. his verbis: Conculcabitur autem Hierosolyma a gentibus, donec compleantur tempora gentium: quod idem docet et Paulus ad Rom. 11.

5. *Erit autem is*) videlicet Messias, pax: hoc est, tuebitur nos, si nos hostis inuaserit. Vocat enim Assyrium, quemuis hostem: vt est illud Maronis: Alter erit tum Typhis, et altera, quæ vehat Argo, Delectos heroas.

NAHVMVS.

IN TOTVM NAHVMVM ARGVMENTVM.

Iouanum ingenium ex æmulatione, vltione, ira, misericordia, potentia. Imminens internecio. Contra simulacra. Iudææ pax. Pro Iudæis Deus. Vrbs sanguinaria. Calamitates illi imminentes. Niniuis ruina.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 5. *Recordatur suorum nobilium*) Niniuæ rex, audito hostium aduentu, iubet nobilibus suis, vt properent in muros, ad propugnandum: quod quamuis velocissime faciant, tamen offendunt iam paratas ab hoste machinas, et vrbs statim capitur, hostibus per fluminum ostia ingressis.

CAP. III. v. 14. *Vade per lutum*) Abibis in exsilium, et ibi seruies in figulina.

16. *Explicabunt se bruchi*) Abibunt tui, vt solent auolare bruchi.

HABACVCVS.

IN TOTVM HABACVCVM ARGVMENTVM.

Ad Iouam Habacucus de flagitiis mortalium impunitis. Chaldæi formidabiles. Ad vatem Deus. Vrbs constructa sanguine. Contra idololatriam vatis precatio ad Iouam.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 7. *Orto ex ipsa eius iure*) Ea sibi vindicauit imperium, nec ex alterius auctoritate pendet.

9. *Faciem habentes*) Omnia aduentu suo perurentes.

12. *Eum ad puniendum fundasti*) Ideo tanta potentia Assyrium fulsisti, vt eum gloriose perdas.

CAP. II. v. 6. *Contra teipsum magnam, cet.*) Quæ congeris, non magis tibi proderunt quam cœnum, quinimmo nocebunt.

11. *Lapis ex pariete occlamabit*) Excitabit Deum, ad sumendum de te supplicium iniuriæ: quam tu facis iis, quibus sua extorques, ad construenda tua ædificia.

16. *Vomitus infamis*) Cogeris turpiter vomere, ac amittere quæ rapuisti: dabisque pœnas crudelitatis, qua vsus es in Libanum, hoc est, in Israelitas: et homines quos terruisti, tibi erunt perniciosi: hoc est, propter eos dabis pœnas. Vocat homines, bellùas: vt perstet in translatione: quoniam Israelitarum patriam vocauerat Libanum, Libaniam crudelitatem dicens.

SOPHONIAS.

IN TOTVM SOPHONIAM ARGVMENTVM.

Terra tota vastanda, cuncta animantes contra Iacobeos. In idolorum cultores. Gaza deserta futura. Contra Palæstinam Deus, Moabitas, Ammonitas. Perdendi populi, et purgandum hominum genus. Israelitæ iusti futuri. Consolatio pro Sione.

HAGGAEVS.

IN TOTVM HAGGAEVM ARGVMENTVM.

Ad Iudææ prætorem Haggæus. Pro Dei fano restituendo vates. Rursus ad Zorobabelem Haggæus. Fanum illustrandum, celebrandum.

ZACHARIAS.

IN ZACHARIAM ARGVMENTVM.

Vatis ætas Dario regnante. Ad frugem bonam gentes inflammatæ. Homo visus cum amussi. Dimensa Hierosolyma. Ad Satanem Ioua. Ad Zachariam angelus. Candelabri aurei visum. Volumen volans. Epha exiens visa. Quadrigæ quatuor. Quæ sint Iouæ grata opera. Mons Iouanus Sion. Minax oraculum in Hadraci terram. In Tyrum, in Palæstinos. Hierosolyma confirmanda, illustranda. Argentei triginta ad figulum proiecti. Pastor improbus excitandus a Deo. Contra Israelitas. Hi rursus confirmandi, ornandi. Simulacra perdenda vbique. Cedendus pastor Iouanus. Hierosolymæ ruina miseranda, pro eadem in hostes vltio. Hierosolyma frequentanda per gentes omnes.

ADNOTATA.

CAP. XI. v. 17. *Heu pastorem stultum)* האויל videtur legendum, vt paullo ante, non האליל.

CAP. XIIII. v. 5. *Comitantibus eum sanctis)* In hebræo est, Comitantibus te. Sed melius legisse videtur vetus.

6. *Non erit cara dies aut concretio)* Nulla erit diei noctisque vicissitudo, quæ efficit, vt dies post noctem sit carior.

7. *Vespertino tempore erit lux)* Hoc est, quum nunc vespera et nox est. Vide Sibyllæ lib. 2. ad finem prioris partis de bonorum præmiis.

18. *Illi vero clade adficientur)* Aegyptiis non vt ceteris minatur pluuiæ penuriam, quippe qua premi non possent; vtpote Nilo, non pluuia vtentes.

MALA-

MALACHIAS.

IN MALACHIAM ARGVMENTVM.

Dilectus Iacobus, inuisus Esaus Iouæ. Contra Idumæos. Ad sacerdotes improbos. Boni sacerdotis munus, Iouæ nuntius viam parans. Non mutabilis Ioua. Mortalium leuitas. Vates Elias mittendus ante magnum Iouæ diem.

ADNOTATIO.

CAP. II. v. 15. *Quod si vnus fecit*) Abrahamus, qui vnus est parens vester, vt supra dictum est, duxit quidem peregrinam in matrimonium Hagarem Aegyptiam: sed id fecit instinctu Dei, nec ideo fuit in priorem vxorem perfidus.

ESDRAE LIB. IIII.

IN LIB. IIII. ESDRAE ARGVMENTVM.

Esdræ vatis progenies. Populi Iouani facinora. Iouæ erga Iudæos beneficia. Esaias et Ieremias mittendi. Vatis cura et angor. Ad Esdram Vriel angelus. Malæ mentis origo. Summæ diei signa. Israelitarum seruitus. Vatis querelæ. Supplicii venturi signa. Beatitatis ratio. Viuentibus gratiæ via patens. Exclamatio ad parentem primum. Seruandorum paucitas. Ad Iouam Esdræ precatio pro suis. Beati qui futuri. Ioua mundum inuisens. Perpauci seruandi. Ad Iouam Esdræ querela. Mulier Esdræ visa Mulieris et Esdræ colloquium. Aquilæ visum in quiete. Orbis imperia. Ad aquilam leo. Visorum explicationes. In mari visa dormienti tempestas. Captiui Israelitæ in Assyriam. Ex rubo vox ad Esdram. Mundi senectus. Ad populum vates. Esdræ dictata. Oracula minacia. In Babylonem, in Asiam, Aegyptum, Syriam. Defendendi a calamitatibus pii.

ADMONITIO AD LECTOREM DE IIII. LIBRO ESDRAE.

Hic liber latine tantum exstat, sed ea dictione, vt suspicer, primum ex hebræo græcum, deinde ex græco latinum esse factum, aut certe græce primum, sed ab hebraizante scriptum, vt videmus in nouo Testamento fieri. Eum nos ex parum latino latiniorem, (ne quem hic sermonis dissimilitudo offenderet, et simul vt alicubi esset clarior,) fecimus, et cum ceteris vatibus, quippe vatem, coniunximus, vt omnes in vno corpore habeantur. Vocat autem auctor ipse hunc librum, secundum. Sed ne quid sit in eo citando molestiæ, quoniam quartus dici solet, quartus sane vocetur.

ADNOTATA.

CAP. V. v. 41. *Sed si tu Domine iis adfuturus es*) Si eos seruabis, qui tum erunt, quum veniet vltimi iudicii dies, non videris seruaturus eos, qui ante perierint.

CAP.VI. v.48. *Ediditque aqua stupida*) In latino est, Muta: sed translatum videtur a κωφὸν, quod et surdum et mutum et stupidum significat.

CAP.VIII. v.4. *Hauri ergo, o anima mea*) Si pauci seruandi sunt, ego in paucis non ero, quippe non iustus. Itaque mihi in hac vita discendum est: nam de futura actum est.

6. *Nisi mihi permittas*) Nisi tu nos bonos reddas, non potest hominum quisquam seruari, quum sint omnes sontes.

44. *Ei adsimilaris*) Comparas te cum homine agricola, qui homines seras, sicut agricola semen.

46. *Alia in praesentia agenda sunt*) Miserebor quidem, vt tu postulas, sed nondum tempus est. Et suo quidque tempore agendum est.

CAP. VIIII. v.20. *Tunc enim quisque*) Videtur hoc velle dicere, Tunc omnia parebant: vt sit masculinum pro neutro, ab hebraeo Chol.

CAP. XI. v.4. *Quod tamen cum eis quiescebat*) Legitur, Sed et ipsa. Qui error ex eo videtur manare, quod in graeco sermone caput est feminini generis, κεφαλή.

CAP. XVI. v.50. *Quomodo animata est*) Sic in latino legitur, Zelatur fornicaria mulierem idoneam. Sed videtur legendum, Zelatur fornicariam mulier idonea: vt vitium quod sese exornat, comparetur cum meretrice fucata. Aut si vera est lectio, fefellit interpretem vel graecum vel latinum hebraeus sermo, in quo nullum est casuum discrimen.

MACHABAEORVM LIBER I.

IN I. LIB. MACHABAEORVM ARGVMENTVM.

Magnus Alexander. Antiochus Hierosolymae vastator. Mattathiae pietas constans obitusque. Iudas Apollonium necans. Caesae Gorgianae copiae. Profligatus Lysias. Iudas contra finitimos. Antiochi exercitus pulsus. Ducis obitus. Demetrius rex. Alcinius proditor. Foedus Iudae ac Romanorum. Contra Hierosolymam Demetrius. Iudae mors. Ptolemaeus in Alexandrum perfidus. Liberata Iudaea. Ionathanis et Romanorum foedus. Antiochus a Triphone interfectus. Demetrius Persarum captiuus. Cendebaeus a Simonis filiis pulsus. A Ptolemaeo Simon interfectus.

MACHABAEORVM LIB. II.

IN II. LIB. MACHABAEORVM ARGVMENTVM.

Iudaeorum ad populares epistola. Antiochi letum. Ignis putei. Ionathan ad Iouam pro Iudaeis. Hierosolymitanorum a Ieremia institutiones. Occultatum a Ieremia tabernaculum. Hierosolymitana pecunia Apollonio indicata. Heliodorus a pecunia repulsus. In Oniam crimina. Pontifex Iason improbus. Menelai pontificis artes. Onias interfectus. Andronici finis. Iasonis saeuitia. Hierosolymae fanique vastatio. Antiochus

tiochus in Iudæos crudelis. Eleazari pietas, et supplicium. Matris et filiorum septem ob pietatem supplicia. In Iudæos Nicanoris expeditio. Iudæorum in Nicanorianos victoria. Antiochi tormina. Antiochus ad Iudæos blandus. Vrbis Hierosolymæ restauratio. Machabæus a Ioua defensus. Timothei fugientis mors. In Iudæos Lysias. Equitis prodigium. Lysiæ legati ad Iudæos de pace. Romanorum legati ad Iudæos de pace. Iudæorum submersio. Ioppitarum classis incensa. Victi Arabes a Iuda. Iudæ cum Gorgia duellum. Menelai supplicium. In Antiochi copias Iudas. Accusatus ab Alcimo Iudas. Nicanoris et Iudæorum pax. Iudæ somnium. Iudæ et Nicanoris congressus. Nicanoris nex.

IN NOVVM TESTAMENTVM.

Sciendum est, ita nouum fœdus græce scriptum esse, vt hebraica sit dictio: quo fit, vt pleraque, quæ in hebræo sermone essent facillima, eadem in græco iis, qui hebraice non didicerint, non solum sint obscura, sed etiam aliud interdum, quam quod vult auctor, significare videantur. Hinc fit, vt multis verbis exponenda sint pleraque sententiæ, ad quas (si latino more latine dicerentur,) nulla opus esset interpretatione. Adde, quod vt quæque gens suis moribus, sic quæque lingua sua delectatur loquendi consuetudine: peregrinitatis insolentiam refugit. Hæ duæ caussæ mihi et circa perspicuitatem et circa latinitatem elaborandi, satis magnæ visæ sunt, quamobrem hoc opus sic conuerterem, vt hebraismos euitarem.

EVANGELIVM AVCTORE MATTHAEO.

ARGVMENTVM COSMAE INDICOPOLITAE.

Veniamus iam etiam ad Euangelistas ac Apostolos, monstremusque etiam ipsos concordantes cum veteribus scripturis, tantum duos istos status vitasque a Deo ordinatas monstrare: præsertim istam, in qua nunc agimus, et illam futuram, in quam omnes Christiani perpetuo respiciunt. Monstrabimus igitur compendio summam etiam primi Euangelistarum Matthæi, qui et ipse de iisdem rebus disserit. Primus sane omnium Euangelium conscripsit: Dicitur autem Euangelium rerum bonarum salutariumque nuntium. Hic igitur Euangelista, quum esset Hierosolymæ persecutio tempore lapidati Stephani, quum et ipse vellet ex vrbe discedere, petiissentque quidam fideles sibi ab eo doctrinam conscriptam de Christo tradi, consensit eis conscribere conuersationem Christi in carne, vt haberent propositam imaginem sanctæ cælestisque vitæ, et diuinæ conuersationis. Hunc igitur scopum sibi proponens incipit suum opus hoc modo: Liber generationis Iesu Christi, filii Dauid, filii Abraham.

Hoc volens dicere: Ad vos, o fideles, verba faciemus, de admirabili generatione et optima conuersatione cælestique vita et nouo viuendi genere vobis hunc librum edo. Quandoquidem enim Dominus promissiones tradidit

dixit Dauidi et Abrahamo, fore vt per semen ipsorum omnes gentes benedicerentur, illudque ipsum eorum semen regnaturum in perpetuum, ego iam illius ipsius eorum seminis, per quod Deus mundum benedicit, et restaurat, cuique regnum æternum largitur, generationem natiuitatemque vobis expono.

Is igitur est et dux illius venturæ vitæ, et nouo est modo conceptus et natus, et in omni iustitia et sanctitate inculpate versatus. Sicut enim protoplastus Adamus, ex terra nondum ab homine culta aut seminata, diuina potentia eductus est, sic etiam hic secundæ vitæ dux ex hominibus, et (vt ita dicamus,) ex virgine terra, mirabiliter sine Viro, efficacia Spiritus sancti eductus est: Et rursus sicut tunc mulier ex viro educta est, ita nunc vicissim vir ex muliere. Et porro sicut ille victus a diabolo mortem humano generi introduxit, ita hic rursus vincens Satanam, mortem ex humano genere aboleuit, et contra immortalitatem et vitam numquam finiendam nobis adquisiuit.

Hæc atque similia quum sibi proposuisset dicere beatus Matthæus, composuit hoc suum scriptum, quomodo facta sit admiranda conceptio de Spiritu sancto, et quod progressus ætate, inculpate versatus sit tum in legali vitæ genere, tum in Euangelica doctrina, et quod omnem omnino iustitiam impleuerit. Quum etiam esset traditus tentatori, victor exstitit, permanens semper inuictus, hostem humani generis extra fossam proiecit.

Postea etiam a Iudæis captus et iniuste ad mortem traditus suscepit et illam volens, vt iuste nostrum chirographum debitorum conscindens cruci adfigeret, et mortem pro omnibus debitam, tamquam hostiam rationalem dependeret, seipsum inculpatum Deo offerens. Deinceps triduanus mortuus resurrexit, omnibus ostendit mortis dissolutionem, omnibusque certum gaudium nuntians, in posterum sublata mortis potentia.

Facit denique Matthæus mentionem etiam adscensionis reditusque Christi in cælum, non quidem in fine sui operis, sed in prioribus, nempe quum de Ioanne Baptista ita inquit. In illis autem diebus adfuit Ioannes Baptista prædicans in deserto, ac dicens, pœnitentiam agite, appropinquat enim regnum cælorum: Ac si diceret, domus cælestis iam vobis parata est, quandoquidem aduenit Christus, vt eam nobis demonstret.

Quin etiam in enumeratione beatitudinum et alibi in hoc opere mentionem facit regni cælorum, præsertim quum disputat cum Pharisæis et Sadducæis de resurrectione, dicens hoc modo: In resurrectione neque ducunt, neque nubunt, sed sunt sicut angeli Dei in cælis.

Hic igitur est scopus operis beati Matthæi Euangelistæ, qui quidem non veteris, sed noui Testamenti præco est. Conscripsit enim nobis, quando, et quomodo sit natus secundæ illius vitæ statusque princeps, nempe Dominus Iesus Christus, quomodo item in hac vita versatus, et tandem quomodo mortuus, resuscitatus, et in cælum redierit. Vbi etiam est conuersatio primi illius beatissimique status. Gloria vero sit Deo soli, qui hæc nobis inde ab initio præparauit et praænuntiauit, quique etiam impleuit et tandem perfectissime implebit, amen.

ADNO-

ADNOTATA.

CAP. I. v. 1. *Enumeratio generis*) Hoc prima fronte non nemo iudicabit insolens : clamabit malle se, *Liber generationis*; quippe adsuetus. Sed si quis latine doctus, hæc verba nunc primum legat, agnoscet ille quidem verba latina, sed ex quibus rem aut non intelliget, aut perperam intelliget. Nam his verbis hæc suberit sententia : In hoc libro scribitur, quomodo generatus sit Iesus : quæ non est Matthæi sententia. Deinde si vis significantem et perspicuam esse orationem, Liber non declarat enumerationem, siue nomenclaturam aut librarium, quod Hebræi vocant ספר, id quod interpretans hic auctor, vocat βίβλον; neque generatio est maiorum series et genus, sed latinis est gignendi actio, quam γενέσεως verbo non significat Matthæus : declarat enim eam quam Græci γενεαλογίαν adpellant. Vides hic non parum interesse, quibus quamuis totidem verbis quamque rem dicas. Item quod mox sequitur, υἱοῦ Δαβίδ, filium vertunt Dauidis. At verbum בן, vnde id dictum est, commune est et natorum et prognatorum : sicuti sæpe significant Hebræi simplici vno verbo, quod nos multis compositis : ex quo fit, vt in vertendo habenda sit sententiæ ratio. Item filius latine dici non solet pro eo, qui per multos generis gradus ab aliquo ortus est. Item quod toties reperitur δὲ et ἐγέννησε, hebraicæ consuetudinis est; quam nobis, (quum ea nihil ad rem faciat,) in latino sermone retinere non est necesse. Item illud, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας, positum est pro αἰχμαλωσίας : vt sæpe fit in vetere testamento, ex גלות, quod exsilium est. Et illud, πᾶσαι αἱ γενεαὶ, pro τὸ πᾶν. Et μνηστευθείσης γὰρ, superuacuum est γὰρ in latino sermone. Item illud, υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ, pro οὗ καλέσεις τὸ ὄνομα. Item, τὸν λαὸν αὐτοῦ, suos. Denique innumerabiles sunt huiusmodi loci, quales hic aliquot breuiter perstrinxi : non vt idem deinceps vbique faciam, (nam id esset infinitum,) sed vt, quum tales passim deinceps occurrent, intelligatur, me, quod hic fecerim, idem illic potuisse, vt omnium rationem redderem : sed partim propter prolixitatem noluisse, partim minus necessarium iudicasse.

19. *Nec in eam vellet exemplum edere*) Hoc est publice supplicium sumere, quod fieri lex iubebat in adulteras. Quod si cum ea clam diuortium fecisset, putaretur vitiata cœlebs. Nam sponsalia, (quæ fieri solent intra priuatos parietes,) poterant celari. Ita vitasset Iosephus Mariæ non infamiam, (nam cœlibem comitaretur infamia stupri,) sed mortem. Malebat autem vir clemens, eam vitiatam cœlibem videri, quam vt adulteram capite plecti. De Esaiæ autem loco qui hic adducitur, vide quæ Esaiæ 7. et 9. scripsimus.

De nomine autem Iesu idem sentio, quod Andreas Osiander, (sic tamen, vt adfirmare nolim,) videlicet ductum esse a nomine Ioua, interposita littera sin. Qua de re ne mihi plura scribenda sint, vide Osiandri Adnotationes in Harmoniam Euangelicam. Sed cur in hoc nomine interponatur littera sin, quum multum diuque considerarem, neque, cur hæc littera

hic interpoſita foret, viderem, quippe quum non ſit ſeruilis, hoc eſt, eius litterarum generis, quæ ſolent in deductis aliunde verbis ad primigenia adhiberi : cœpi cogitare, verbum hoc compoſitum eſſe oportere : tandemque Dei beneficio comperiſſe videor, quemadmodum Ieſus et Deus et homo eſt, ita nomen eius ex Dei et hominis nomine eſſe conflatum. Id autem didici ex Exod. cap. 15, 3. vbi dicitur יהוה איש מלחמה. Ioua iſch milchamah : hoc eſt, Ioua vir belli : vbi vir bellicoſus dici videtur, quoniam de Chriſto ſermo eſt, qui vir futurus erat. Eſt igitur Ieſus nomen compoſitum ex יהוה, et איש, interpoſita littera ש ex nomine איש : reliquis autem duabus reiectis, quippe quæ ſeruiles ſint, et addi adimique ſæpe ſoleant : vt ſit יהשוה, Ieſus idem quod Ioua vir, ſiue homo (nam hominem etiam ſignificat איש) vt intelligamus, Ieſum eſſe non Iouam, (nam hoc de eius patre dicitur) ſed Iouam hominem : hoc eſt, corporatum Iouam, hominemque factum : id quod videntur Exod. 3, 14. illa verba prædicere, Ero qui ero. Item, Ero miſit me ad vos: quaſi hoc diceret : Quidam, qui eſt ille quidem, ſed nondum eſt quod erit : eſt enim Deus, ſed futurus eſt etiam homo. Atque hoc eſt quod indicare videtur idem Ieſus nondum homo factus, Iacobo, Gen. 32, 29. quum nomen ſuum exquirere vetat, quippe quod ſit mirabile. Hoc enim de admirabilitate in græco et latino ſcriptum exſtat, non ſine cauſſa, quamuis in hebræo deſideretur. Sed idem etiam in hebræo eſt, Iud. 13, 18. Quid enim admirabilius eſt, quam eumdem et Iouam et hominem eſſe ? Quod autem in hoc nomine, quæ pars hominem ſignificat, ea in medio verbo ponitur, quum id in aliis compoſitis fieri non ſoleat, in eo videtur arcana res latere. Significatur enim, ex Ioua factum hominem, et rurſus ex homine factum Iouam : quemadmodum vides nomen יהשוה a Iouæ nomine incipere, et in idem deſinere, interpoſito viri nomine. Et quoniam eſt hoc Ieſu nomen Seruatoris noſtri proprium, neque cum vllo mortalium commune, nos eos, qui græce Ieſus vocantur, maluimus Ioſuas adpellare. Nec enim יהשוה, ſed יהושע dicuntur.

CAP. II. v. 16. *Quotquot erant infra bimatum*) Ad verbum legitur, A bimatu et infra : qui hebraiſmus eſt, qualis 1 Reg. 20, 21. 22. legitur his verbis : Si puero dixero, Sagittæ ſunt a te, et citra, cape eas, et veni, cet. Et mox : Sin ita adoleſcenti dixero, Sagittæ ſunt a te, et vltra, cet. vbi a te et citra nihil aliud eſt, quam citra te : et a te et vltra, quam vltra te. Item Leuit. 22, 27. Ab octauo die et vltra litabit : hoc eſt, quum octauum diem exceſſerit.

CAP. III. v. 1. *Ioannes Baptiſta*) Quod ſecundam ſyllabam in Ioannis nomine adſpiro, hoc facio, quoniam in hebræo nomine adſpiratur : quod ideo in græco non fit, quoniam non habent Græci adſpirationem, niſi in verborum principiis, excepta littera ῥ. Idem puta de Gehenna, Abrahamo, et multis aliis, in quibus tamen per me ſuo quiſque vtatur arbitrio : nam video hæc in ſacris litteris paſſim mutari, vt Hieroſolymæ prima ſyllaba in græco adſpiretur, in hebræo non item : quod contra fit in Anna.

CAP. IIII. v. 1. *Vt tentaretur a diabolo*) Diabolus calumniator et criminator

nator eſt. Nam διαβάλλειν non ſolum calumniari, ſed etiam criminari notat. Itaque in Apocal. 12, 10. vocatur κατήγορος, quod ſanctos apud Deum dies et noctes accuſet. Tentatorem autem quod verto, participium eſt ὁ πειράζων: ſed participiis vtuntur Hebræi pro deductis a verbo nominibus: vt Marc. 6, 14. Ἰωάννης ὁ βαπτίζων dicitur, qui alias βαπτιστὴς adpellatur.

13. *Caphernaum profectus*) Quædam verba græcis non adſpirata latinis adſpirantur: vt Ἰώσηπος, Καλπούρνιος, quos Latini Ioſephum et Calphurnium dicunt: et τρόπαιον, trophæum. Huius generis ſunt Καπερναοὺμ et Κλεόπας, quæ vetus interpres recte Caphernaum et Cleopham dixit.

CAP. V. v. 11. *Vobis conuiciabuntur homines*) Quod apud Latinos fit in paucis verbis, vt perſonalibus actiuis vtantur pro imperſonalibus, aiunt, ferunt, perhibent, ſcilicet homines, pro: fertur, perhibetur: id fit apud Hebræos in quibuslibet verbis, quæ quum actiua ſint, interpretanda ſunt per paſſiua aut imperſonalia, aut eſt aliquid addendum. Tale eſt quod paullo post hunc locum ponitur, οὐδὲ καίουσι λύχνον; quod ſi ad verbum vertas, addendum erit, homines: Neque accendunt lucernam homines: aut per paſſiuum ſic: Neque accenditur, aut accendi ſolet lucerna. Talis eſt et hæc locutio, Vobis conuiciabuntur: addendum eſt enim, homines, vt latinus ſermo poſtulat, et vetus interpres recte addidit: aut paſſiuo vtendum, Vobis fient conuicia.

19. *Minimus numerabitur*) Latine, Nullus dixeris, pro non dixeris, dicitur: ita hic, Minimus numerabitur, ſiue vocabitur, pro minime vocabitur, poſitum eſt. Vocari autem pro eſſe dicitur: vt quum dicit Eſaias, Meſſiam vocatum, ſiue nominatum iri admirabilem conſiliarium, Deum fortem, cet. ſignificat, eum non ſolum dicendum eſſe, ſed re ipſa fore. Itidem quum in Luca dicit angelus, Ieſum vocatum iri Dei filium, non ſolum de nomine, ſed etiam de re loquitur. Eſt igitur hæc ſententia: Nullo loco habebitur, ſiue nullum locum habebit in regno cæleſti. Nec longe aliter loquitur Cicero, quum dicit, Inter viuos numerari, pro viuum eſſe, in oratione pro Sexto Roſcio.

20. *Niſi iuſtitia Scribis et Phariſæis excellueritis*) Attende lector diligenter hanc ſententiam, vt ſequentes intelligas. Docet hoc loco Ieſus, vbi ſita ſit vera virtus et iuſtitia, videlicet in parendo legi. Sed quid ſit vere parere legi, oſtendit. Vetabat lex occidere et adulterare, cet. Scribæ et Phariſæi non occidebant, non adulterabant, itaque videbantur eſſe iuſti: quoniam legi parere, iuſtitia eſt. At Chriſtus negat eos legi parere. Non eſt enim ſatis, re ipſa non occidere, niſi animum habeas ab homicidio alienum. Quum ſit enim animus tanto corpore excellentior, vt ab animo nominentur homines, (ſiquidem נפש Hebræi pro homine dicunt, et Latini animas: quale eſt illud: Felices animæ, quibus hæc cognoſcere primum, Inque domos ſuperum ſcandere cura fuit) is vere homicida eſt, qui homicidam habet animum. Atqui, qui ſine cauſſa alteri iraſcitur, aut conuiciatur, huius animus eſt homicida. Nam qui ſine cauſſa et ratione

tione potest irasci, idem sine caussa et maledicere, et pulsare, et occidere potest. Neque enim longius abest maledictum ab ira, aut pulsatio a maledicto, aut cædes a pulsatione, quam iniusta ira a ratione: vt qui rationem ira opprimat, idem facile ad conuicia cædemque impellatur. Nam vbi semel rationis limites transieris, nullus est peccandi modus. Dicet aliquis: At lex non tam seuera est, nec enim iram aut conuicium capite sanxit. Credo. Commisit enim supplicii irrogationem magistratibus, qui quum homines sint, facinora, non voluntatem, et illata damna, non cogitata puniunt: nec enim possunt hominum animos conuincere duorum aut trium hominum testimonio, sine quo quemquam punire non licet. Itaque vt sis tutus a magistratu, satis est hominem non occidere, etiamsi animus tuus sit homicida. Hac quidem ratione iusti sunt Pharisæi. Quod si Christi regnum terrestre foret, non haberet, quod aliud doceret: sed quum sit id regnum cæleste, iudex erit cælestis, testimonia cælestia, cæleste iudicium, in quo nullus ignorantiæ locus erit. Ibi non solum corpus homicida, (vt fit apud homines, apud quos corporeum regnum est,) sed etiam animus homicida punietur. Itaque si vis æternam vitare pœnam, non in speciem, sed vere et ex animo obediendum legi est, conscio et teste Deo, qui facinoris cupiditatem pro facinore habet atque punit. Hæc est Christi sententia, ex qua perspicuum fit, non eum hoc dicere, qui sine caussa succenseat, debere a magistratu puniri: nam id fieri iuberet, quod fieri non posset. Sed hoc docet, eum qui sine caussa irascitur, esse animo homicidam, et cælesti Christi cælitumque iudicio atque consensu damnatum iri, et æternas in ignis gehenna pœnas daturum. Ac quod hic de homicidio diximus, idem deinceps de adulterio et ceteris intellige. Quod autem dicit, *Fratri suo*: fratrem vocat, quemuis hominem: quoniam omnes ab eodem Adamo, generis humani parente prognati, fratres sumus. Et quamquam frater pro altero dici latine non solet apud veteres, tamen id nunc licere puto, et hoc in consuetudinem, vt et alia quædam, vocandum: ne dum in sermone sumus religiosiores, in re parum simus religiosi. *Gehenna* significat Hinnomi vallem, de qua Ieremias 7, 31. Ea ponitur pro æterno supplicio etiam apud Sibyllam, his verbis:

- - - Suppliciumque,
Ignis inexstincti iussi perferre gehennæ.

22. *Raca*) quod nos balatronem vertimus, conuicii verbum est, a ריק deductum, quod proprie vacuum significat: et translatum ad alia, significat nequam. Græci eodem nomine vocant ῥάκος: Latini balatronem, nebulonem: Galli belitre, coquin, babovin.

25. *Compone cum aduersario tuo*) Quum ad cæleste regnum viam doceat Christus, et ante hunc locum locutus sit de offerendis Deo, non hominibus, muneribus: non hic suos instruit, quo pacto se debeant in humanis controuersiis gerere: sed docet, quod prudenter faciunt in humanis controuersiis, idem in diuino negotio faciendum. Quemadmodum malunt prudentes homines cum aduersario decidere, quam ad iudicem venire: quoniam aduersarius potest agere mitius, iudex autem est seuerissimus, et summo iure agit: ita præstat, si quem offendisti, aut si odio ab aliquo dissides, cum eo componere, et inimicitias mature, dum in huius vitæ cursu

curſu licet, deponere, quam in ſeuerum Dei iudicium incurrere, in quo ſera futura ſit pœnitentia: Quod autem imperatiuo vtitur, ſimilitudinem breuiorem facit et elegantiorem: qualis eſt illa, Aut facite arborem bonam, et eius fructus bonos, cet. Nec enim iubet arborem fieri bonam: ſed docet, vt arbor bona malum, aut mala bonum fructum ferre nequit, ſic nec probum hominem improbe, nec improbum probe agere. Item illa: purga prius interiora poculi. Item: illa de accubando in inferiore parte menſæ in conuiuiis. Nec aliter loquuntur Latini, quum dicunt: Noli irritare crabrones. Nec enim de crabronibus præcipiunt: ſed perinde eſt ac ſi dicant, Vt crabrones irritare periculoſum eſt, ita hominem illum laceſſere, aut aliquid tale. Huius generis eſt illud: Ne date rem ſacram canibus.

37. *Quod præter hæc eſt, id a malo eſt*) Malum vocat diabolum: vt 1. Ioan. 3, 8. quum dixiſſet, Qui peccatum committit, a diabolo eſt: paullo poſt eius rei exemplum adducens, dicit: Non vt Cainus, qui quum a malo eſſet, fratrem ſuum occidit.

39. *Non eſſe reſiſtendum iniuriæ*) רע, quod hic πονηρὸν vocat, apud Hebræos ſæpe ſignificat iniuriam, vt et apud Græcos κακὸν, vt adpareat in verbo μνησικακεῖν, hoc eſt, iniuriæ memorem eſſe. Atque ita transferre maluimus, quam malum, ne quis eſſet ambiguitati locus. Nam malum eſt peſtis, malum fames, frigus, feræ, peccatum, et talia multa: quibus reſiſtere non vetat Ieſus, ſed iniuriis, quales commemorat. Quod ſi locum hunc voles intelligere, lege 1 Corinth. 13.

43. *Proximum tuum amato*) רעה modo proximum aut amicum, modo quemuis alium ſignificat. Itaque quum præcipitur vt ames רעך, ambiguus eſt apud Hebræos ſermo, vtrum amicum, an omnes, amare iubearis: quæ ambiguitas, ſi latine interpreteris Alterum, nulla eſt. Sed vt eſſet ambiguitati locus, hic nobis Proximum dicendum fuit, vt etiam Luc. 20. Igitur quum in Dei præcepto verbum id ſignificet alterum, hoc eſt, quemuis hominem: erant qui in altera notione acciperent, et ſe amicos amare iuberi interpretarentur: ex quo conſentaneum eſſe videbatur, odio contra habendos inimicos. Igitur magiſter hoc loco, vt errorem illum tollat, docet, eo præcepto iuberi vt amentur omnes, etiam inimici cuiusque: vt intelligatur illic רעה non amicum, ſed alterum ſignificare, quicumque ſit.

CAP. VI. v. 5. *Amant in collegiis eſſe*) ἑστῶτες. Verbum hoc non ſemper ſtare ſignificat, ſed aliquando eſſe, aut adeſſe: ſicut hebraice עמד, vt ponitur Matth. 16, 28. et Ioann. 12, 29. Atque ita ponitur Luc. 19, 8. σταθεὶς δὲ ζακχαῖος, εἶπε πρὸς τὸν κύριον: nec enim ſignificat illic ſtatum corporis. Hoc pacto intelligendum eſt hic de Deum precantibus ſimulatoribus. Nec enim docet, quo corporis ſtatu precarentur: et credibile eſt, eos in genua potius, quam ſtantes orare, vt Actor. 20, 36. Idem dico de verbo καθίζεσθαι, quod non ſemper ſedere, ſed aliquando manere eſt, vt Lucæ vltimo verſ. 49.

7. *Ne garrite vt extranei*) Hebræi, omnes non hebræos vocant gentes; hoc eſt extraneas gentes, ſiue alienigenas; Latini Græcique barbaros.

Itaque

Itaque quæ גוים ἔθνη dicuntur, latine duobus vocabulis dici possunt exteræ gentes: quale est illud, Vt sint hominibus conspicui: hoc est, aliis hominibus. Inde ἐθνικοὶ, exteri aut barbari.

10. *Fiat voluntas tua)* Hoc est, Fiat, quod tu vis. Est enim apud Latinos quoque vsitatus hic loquendi modus. Itaque et Quintilianus, Facere voluntatem dixit: et Cicero, Conseruare voluntatem: hoc est, id facere, quod quis voluerit. Et idem Cicero, Chaldæorum promissa consequi: hoc est, res promissas, et propositum adsequi: hoc est, id quod tibi proposueris. Quale est illud Maronis: - - - Sua nunc promissa reposci. Sic sæpe γραφαὶ pro τὰ γεγραμμένα, et ἐλπὶς pro τὸ ἐλπιζόμενον, et ῥῆμα siue λόγος pro τὸ λεγόμενον.

11. *Victum nostrum alimentarium)* ἐπιούσιον, alii מחר apud Hebræos, hoc est, crastinum: alii תמידי, hoc est continuum, legi testantur: quæ varietas indicare videtur, Hebræos non ita in sua lingua legisse, (constaret enim sibi lectio,) sed ex græco alios aliter in hebræum transtulisse: vt adpareat, etiam apud eos, sicut et apud nos, de huius verbi notione dubitari: ἐπιούσιος, vt ab ἐπιούση ducatur, nec verbi ratio patitur, nec sententia. Nam nec huiusmodi nomina a femininis participiis deducuntur: et si victum crastinum hic petendum Christus doceret, pugnantia doceret, quum paullo post vetet, in crastinum esse sollicitos: ἐπιούσιος igitur dicitur παρὰ τῆς οὐσίας. Nec refert, quod non ἐπούσιος, sicut ἐπουράνιος dicitur: nec enim semper amittit præpositio ἐπὶ vltimam litteram in compositione, vt videre licet in ἐπίορκος, ἐπίουρος, et multis aliis. Est autem οὐσία in sacris litteris, idem quod τὰ ὑπάρχοντα, aut βίος, hoc est facultates, aut victus: vt adparet Lucæ 15,13. Hinc ἄρτος ἐπιούσιος est, *quod ad victum pertinet.* Vetus interpres in Matthæo *quotidianum* interpretatus est, in Luca *supersubstantialem.* Quod si *substantialem* reddidisset; (nam ἐπὶ non vbique in huiusmodi vocibus est super: est enim idem ἐπουράνιος, quod οὐράνιος: sicut latine *inalpinus*, idem est qui *alpinus*,) parum latine ille quidem, sed et vere et plane sententiam reddidisset, siquidem substantiam interpretere non ὑπόστασιν, sed οὐσίαν, quod tum faciendum est, quum οὐσία facultates significat.

13. *Ne nos in tentationem inducito)* πειρασμὸς aliquando periculum significat, vt Luc. 22,40. et Timoth. 6,9. aliquando tentationem, et ad malum sollicitationem, vt hoc loco, et alibi sæpe. Atque, in hac notione latine dici posse tentationem, deprehendet, qui hoc diligenter considerauerit: vt a Cicerone tentationes morborum dicuntur, quum morbus nos tentat et inuadit. Inde tentator dicitur diabolus, qui hoc loco Malus adpellatur.

16. *Qui vultus suos deformant)* כי quod hic, vt paullo ante, est γὰρ sæpe relatiuum est; ἀφανίζειν autem, quod deformare interpretor, signi-

significat aliquid ad nihilum redigere, et corrumpere, ita vt nusquam adpareat: vnde ἀφανίζεσθαι, perire; vt Actorum 13, 41. et euanescere, Iacob. 4, 14. Itaque ἀφανίζειν τὸ πρόσωπον, est *vultum squalore deformare*: quod gallice significanter exprimitur, quum dicitur aliquis habere le visage deffaict, vultum infectum: hoc est, *squalidum, et macie deformem*.

CAP.VIII. v. 12. *Quum interea regii*) In græco est, filii regni: vt et capite nono, filii thalami, pro iis, qui nuptias agunt: de quo hebraismo vide quæ scripsimus in Genes. c. 49. in Iosepho. Nec dissimile est, quod Christus paullo post se vocat hominis filium, hoc est, hominem: nam eodem modo sæpe nominatur Ezechiel. Sed quia nominatim sic vocari solet Christus, et possent hoc loco offendi multi, nolui mutare.

CAP.VIIII. v. 16. *Neque vero quisquam adhibet rudis panni pittacium, cet.*) Si rudis et nondum detriti panni particulam veteri tritæque adsuas, vt laceram vestis partem resarcias, ea particula, quam vesti addideris, erit rigidior quam vestis: itaque adsuta non diu hærebit: sed vsu agitata diuelletur, et eam vestis partem auferet, cui per futuram adhærebit. Ita fiet, vt quam vis obstruere rupturam, eam imperitia reddas maiorem. Quod dicit autem τὸ πλήρωμα ἀυτȣ̃, nominatiui casus est τὸ πλήρωμα, idem significans cum illo ante posito ἐπίβλημα, vt sit vestimenti supplementum, particula adhibita ad id supplendum ac resarciendum, quod est vetustate consumtum. Vocat autem veterem vestem, tritam: sicut contra Lucæ quinto nouam vocat, non tritam, quomodo vulgo loquimur. De vtribus quod dicit, loquitur ad Syriæ consuetudinem, vbi vinum conditur in vtres. Nam in nostris finibus vinum nouum in vetera dolia condi, nec absurdum est, et vulgo fit. His autem duabus de veste et vino similitudinibus significat, quod ante docuerat de nuptias agentibus: scilicet tam ineptum esse, discipulos ipso adhuc præsente ieiunare, (quæ tristitiæ res est, quum magis lætari debeant,) quam si quis ita vestem resarciat, vt dicit, aut vinum nouum in veteres vtres recondat. Quemadmodum proverbio dicimus, in lente vnguentum: quo rem significamus absurdam.

27. *Miserere nostri, Dauidide*) Scio durum visum iri hoc patronymicum. Sed certe eo proprie exprimitur, qui hebraico more dicitur Dauide natus. Qua de re vide, quæ scripsimus principio animaduersionum in Psalmos. Neque tamen mihi interdictum puto, quo minus modo Dauididem, modo Dauide prognatum aut ortum, aut Dauidis filium interpreter. In verbis enim debemus esse faciles, dum res ipsa intelligatur. Et quidem statim initio Matthæi, Iesum Dauididem et Abrahamidem vocassem, nisi metuissem, ne vocabulorum nouitas lectorem in ipso statim limine offenderet.

38. *Vt operarios emittat in messem suam*) ἐκβάλλειν non semper eiicere aut extrudere significat, sed etiam emittere, aut depromere: vt Ioan. 10, 4. ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ: et Matth. 12, 35. ἐκ τȣ̃ ἀγαθȣ̃ θησαυρȣ̃ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά. Nec enim vel ille oues ex caula, vel hic bona ex cordis sui repositorio extrudit, sed emittit atque promit: hoc est, προφέρει, vt est apud Lucam.

CAP. X. v. 5. *Dimisit Iesus, eis ita præcipiens*) Et hoc bene ab antiquo inter-

interprete verſum erat : nec refert, quod παραγγείλας præteriti temporis eſt. Nam huiuſmodi præterita ſæpe per præſentia reddenda ſunt : quale eſt illud, ἀποκριθεὶς εἶπεν, reſpondens dixit, aut reſpondit, et dixit : nec enim prius reſpondit, quam dixit : quin ea reſponſio, ipſa dictio eſt : vt ſit ἀποκριθεὶς pro ἀποκρινόμενος. Similiter quod hic dicitur ἀπέστειλεν παραγγείλας, idem eſt quod ἀπέστειλεν παραγγέλλων, dimiſit præcipiens, aut dimiſit et præcepit. Nam ea miſſio, ipſa præceptio eſt, quum iubet eos ire ad perditas oues Iſraeliticas. Iisdem enim verbis et mittit et præcipit. Hoc moneo, ne quis miretur, non ſemper verbi tempus reſpondere. Sæpe enim tempus pro tempore ponitur : vt ἔρχεται et ἐρχόμενος, pro venturus eſt : et, ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει, Diſcipulus ille non eſt moriturus : et alia innumera : qualia ſunt etiam illa apud Latinos : Tityre, dum redeo : id eſt, donec redeam : et, Quid agimus ? pro, quid agemus ? Item, Non cœno domi : pro, non ſum cœnaturus. Quod idem moneo etiam de propria verborum ſignificatione, ſicubi forte minus proprie reddere videmur : vt quum ἐκεῖνος pro αὐτὸς, et ὅτι pro γὰρ ponuntur, et alia huiuſmodi multa.

5. *Neue in vllam Samaritanorum vrbem)* εἰς πόλιν μὴ εἰσέλθητε pro εἰς μηδεμίαν πόλιν εἰσέλθητε, hebraiſmus eſt : qualis et ille Ioan. 19, 36. ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται ἀπ' αὐτοῦ, Nullum eius os confringetis. Eodem modo loquuntur Galli, Il n'y a ame, non eſt anima : pro, nulla eſt anima, hoc eſt homo. N'entrez en ville de Samarie : pro, en aucune ville.

12. *Salueat hæc domus)* שלום, quod hic εἰρήνη dicitur, verbum eſt ſalutantis, quod etiamnum retinent Turcæ. Salutantes enim dicunt Schalama lech, quod eſt שלום לך, pax tibi, hoc eſt ſalue. Et ſane pacis et ſalutis vocabula cognatæ ſunt ſignificationis. Nam et qui in pace eſt, ſaluus eſt : et qui ſaluus non eſt, pace caret. Nec enim bellum voco id ſolum, quod vulgo hoc nomine notum eſt : ſed qui ægrotat, dolet, eſurit, huic cum morbo, dolore, fame bellum eſt : neque poteſt, (quamuis abſint homines,) dici pace frui, cui cum tam moleſtis hoſtibus confligendum ſit. Itaque apud Liuium ſæpe pacem deum expoſcere dicuntur, qui a diis ſalutem, et omnium rerum proſperitatem poſtulant. Sed in ſalutationibus ſaluere, et ſalus, aptiora et apertiora verba ſunt, ducto inde etiam ſalutandi verbo. Itaque Gabriel Mariam ſalutans, quod eſt hebraice *Pax* tibi, dixit χαῖρε, hoc eſt ſalue, aut aue. Quod autem dicit, *Siquidem erit digna domus, eueniat ei veſtra ſalus :* imperatiuo vtitur pro futuro, in hanc ſententiam, Si ſalute digni erunt, eueniet eis veſtra ſalus, hoc eſt felicitas, quam eis optabitis ſalutando. Sin minus, non magis eis proderit veſtra ſalutatio, quam ſi non ſalutauiſſetis.

39. *Animam ſuam qui inuenerit, perdet)* εὑρίσκειν et reperire et parere, ſine quærere ac comparare eſt. Sed neque hic parere aut comparare animam ſuam recte dici poteſt, (dicendum enim eſſet, ſeruare animam ſuam, aut vitæ ſuæ conſulere,) et propter perdendi verbum, fuit vtendum verbo,

quod

quod contrariæ notionis esset. Gallice pulchre exprimi potest hoc, verbis gaigner et perdre.

41. *Qui vatem nomine vatis accipit*) Idem quod ante dixit: Qui missum accipit, tantum meretur, quantum si mittentem acciperet. Qui vatem aliquem nomine vatis alterius, hoc est, quoniam a vate missus est, accipit, is mercedem vatis adipiscetur: hoc est, idem præmium habebit, quod haberet, si vatem illum, a quo is missus est, accepisset. Verbi gratia, Qui Elisæum vatem nomine Eliæ vatis accipit, eamdem habebit mercedem, quam si ipsum Eliam accepisset. Dicit autem mercedem vatis breuius, et ideo obscurius, pro mercedem ob acceptum vatem. Sicut cap.12,31. est, βλασφημία πνεύματος, pro, κατὰ τȣ̃ πνεύματος.

CAP. XI. v.6. *Felix est, qui in me non offenderit*) σκανδαλίζεσθαι aliquando lædi est: vt ad Romanos 14,21. ὁ ἀδελφός σȣ προσκόπτει ἢ σκανδαλίζεται: est enim illic idem fere προσκόπτειν et σκανδαλίζεσθαι, hoc est, lædi, et detrimentum accipere, quod Latini offendere dicunt. Est igitur hæc Iesu sententia: Ego sum lapis, in quem offenditur: Beatus est, qui ita se gerit, vt ego ei sim vtilis, non detrimentosus.

16. *Perinde est, ac quum manentes in foris pueri*) ὁμοία ἐςὶ παιδαρίοις, similis est pueris, scilicet clamantibus. Atqui non erat clamantibus pueris similis Iudæa natio, sed audire nolentibus. Christus autem et Ioannes Baptista erant clamantibus pueris similes. Itaque sic intelligendus, et sic interpretandus est hic locus, vt intelligamus similiter accidere in Iudæis, atque accidit in eo, quod pueri vulgari cantilena cantant: hoc est, Iudæos nec facilitate Christi, nec seueritate Baptistæ moueri, quemadmodum canunt illi pueri, suos æquales nec læto carmine ad saltandum, nec nænia ad plangendum excitari. Idem dico de multis aliis locis, vt quum Math. 13, 24. dicitur, cæleste regnum simile esse homini serenti. Non enim satori simile est, sed sationi. Itaque tota res, non vnum verbum, confertur.

19. *Estque suis aliena sapientia*) Epiphonema, et ante dictorum conclusio. Israelitæ, ad quos proprie pertinebat Euangelium, id repudiant. Eamdem sententiam posuit supra, quum dixit, regios in imas detrudendos tenebras: regios vocans Iudæos, quorum erat regnum: δεδικαίωται autem significat liberum esse, et nihil rei habere cum aliquo: vt ad Roman.6,7. ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, Qui mortuus est, absolutus est a peccato; quod ante vers. 6. dixerat, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τȣ̃ μηκέτι δȣλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ, Vt aboleatur peccati corpus, ne amplius peccato seruiatis; vt idem sit δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, et ȣ̓κ ἔτι δȣλεύει τῇ ἁμαρτίᾳ, et κατήργηται αὐτῷ ἡ ἁμαρτία, aut κατήργηται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας: sicut ad Rom.7,3. de vxore, ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνήρ, κατήργηται ἀπὸ τȣ̃ νόμȣ τȣ̃ ἀνδρός: hoc est, δεδικαίωται, si mortuus vir fuerit, ea liberata est a lege viri; hoc est, ὁ νόμος τȣ̃ ἀνδρός ἐςιν

αὐτῇ ἀργὸς, Viri lex eſt ei otioſa, nihilque ad eam pertinet. Igitur ἡ σοφία δεδικαίωται, hoc eſt, κατήργηται, ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς, hoc eſt, αὐτοῖς ἐστιν ἀργὸς, nihil ad eos pertinet, ab eis repudiatur, tamquam aliena. Quod autem addit Lucas, hac eadem de re loquens πάντων, omnibus, non ita accipiendum eſt, quaſi omnes Iudaei Chriſtum repudiarent, ſed fere omnes. Quemadmodum quum dicit Chriſtus, Ioannem nec comeſſe, nec bibere, non ſignificat nihil omnino comeſſe, ſed fere nihil; hoc eſt, parciſſimi eſſe cibi. Neque vero me latet, alios ſic hunc locum exponere, vt dicant ſapientiam a ſuis δικαιοῦσθαι, hoc eſt, approbari atque admitti; ſed neque aduerſatiua coniunctio praeponitur, neque eſt ὑπὸ, ſed ἀπὸ τῶν τέκνων.

CAP. XII. v. 7. *Pietatem malo quam ſacrificium*) חסד apud Oſeam plus eſt, quam quod hic ponitur ἔλεος. Deinde quod hic eſt καὶ οὐ, illic eſt quidem ולא, ſed quod pro מן ponitur; nam haec praepoſitio in altero ſententiae membro ponitur, quod idem tamen ſignificat. Sic enim in Oſea legitur ad verbum: Pietatem volo, et non ſacrificium; et Dei cognitionem, quam victimas; vbi volo pro malo poſitum eſt, vt apud Homerum:

Βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι.

καὶ οὐ autem, ſiue καὶ μὴ, pro μᾶλλον ἢ, dicunt etiam auctores profani: vt Iſocrates ad Nicoclem, ἐλλείπειν αἱροῦ, καὶ μὴ πλεονάζειν: hoc eſt, Parum malis, quam nimium facere. Sic enim loquuntur Latini, vt Cicero: Valere malis, quam diues eſſe: ὑγιαίνειν αἱροῦ, καὶ μὴ πλουτεῖν.

31. *Omne peccatum ac maledictum*, cet.) Quid ſit peccatum in ſpiritum ſanctum, ex hoc loco ſatis adparet. Qui enim diuinis operibus, et ſacri ſpiritus numine factis, adeoque claris et perſpicuis, vt contradici non poſſit, tamen contradicit et reſiſtit, nec ſibi perſuaderi patitur, id quod refelli non poteſt: is eſt pertinax, durus, indocilis, cui nulla re poſſit vmquam perſuaderi. Is in pertinacia ſemper manet, nec vmquam ſit melior, ideoque numquam ei venia datur. Tales fuerunt Scribae et Phariſaei. Hoc eſt peccare in ſpiritum ſanctum. In hominem autem, hoc eſt, in Chriſtum vt hominem, peccare dicuntur, qui in eo nondum ſpiritualia vident opera. Talis erat Paulus nondum Chriſtianus: peccabat in hominem Ieſum. At idem ſi agnitum perſecutus eſſet, numquam ei venia data fuiſſet. Hic illud obiiciet aliquis: Quoties ingemuerit nocens, non amplius recordabor. Eſt ita. Sed numquam niſi ſero et clauſa porta ingemiſcunt, qui tales ſunt: de quibus ſcriptum eſt ad Hebraeos 6, 4. et 1. Ioannis 5, 16. vbi hoc peccatum letale dicitur. Hoc optime intelligi poteſt, ſi diligenter conſideres illud ex Eſ. 6, 10. oraculum: Stupefac iſtorum animos, eorumque et aures obſirma, et oculos hebeta, ne oculis videant, et auribus audiant, et animis intelligant, et ita mutati ſanentur. Quaſi hoc dicat: Quoniam adeo pertinaces ſunt, et improbi, volo eos punire. Sed tanta eſt mea clementia, vt quamuis ſint ſceleratiſſimi, tamen ſi mores corrigant,

gant, veniamque petant, daturus sim. Ne igitur veniam orent, volo vt in pertinacia permaneant, vt eos puniam. Quod autem dicit: Nec in hoc sæculo, nec in futuro: scio quosdam ita exponere, vt putent nihil aliud esse, quam quod apud Marcum eadem de re scriptum est, Numquam. Sed non Matthæus hac in re per Marcum, sed contra Marcus, qui breuius, per Matthæum, qui copiosius scripsit, est explicandus: vt quod apud Marcum est Numquam, id significet, Nec in hoc sæculo, nec in futuro. Sed quid sit id futurum sæculum, ego ignoro. Potest enim dubitari, vtrum de nostro hoc sæculo loquatur, quod tum erat futurum, et quod Paulus vocat vltimum tempus, dum dicit, vltimo tempore futuros homines pessimos: an de æterna vita, quæ sæculum hoc sequetur.

33. *Aut facite arborem bonam*) Facere pro adfirmare ponitur: vt Ioan. 8, 53. Quem tu te facis? Est igitur hæc sententia: hoc pro certo habete, necesse esse, quæ arbor sit bona, eius fructum esse bonum: et qui fructus sit malus, eum arboris esse malæ. Atqui ista vestra verba malus fructus est, ex quo consequens est, vos stirpem esse malam.

CAP. XIII. v. 21. *Statim descifcit*) σκανδαλίζεσθαι est aliquando deserere, desciscere, aut deficere. Itaque pro eo ponitur apud Lucam capite 8, 13. ἀφίστασθαι.

CAP. XV. v. 5. *Si quis suo patri matriue dixerit*) Iudæi sacerdotes pelliciebant homines ad conferenda in templum donaria, idque non Dei, sed sua caussa, quoniam ea ad ipsos redibant. Ac ne quis filius ideo minus conferret, quod sua in parentum alimoniam, (vt præceptum erat,) vellet impendere, illi eam religionem praua legis interpretatione sic eleuabant: Demonstra patri tuo, id quod tu in templum confers, ei esse profuturum apud Deum: nec esse necesse, vt eam pecuniam in eum impendas, quum tam eum honores, libando pro te, et pro ipso, quam si alioquin in eum insumeres. Etiamsi non aliter parentes honores, non tamen contra legem feceris.

CAP. XVIII. v. 6. *Quisquis vero vel minimo horum mihi fidem habentium incommodauerit*) Ad verbum, Vnum paruorum horum: de quo hebraismo volo hic adducere exempla. Matthæi quinto talis hebraismus est, in superlatiuo gradu, *Qui fecerit contra vnum præceptorum horum minimorum:* hoc est, contra vel minimum horum: nec enim erant illa minima præcepta, ne in speciem quidem. Et Prouerb. 26. in positiuo: *Sapientior sibi videtur piger, quam septem respondentes prudenter:* hoc est, sibi videtur septies, hoc est, longe sapientior. Et Matth. 10. *Multis passeribus antecellitis vos:* hoc est, multo antecellitis passeribus. Et paullo post in eodem capite: *Qui bibere dedit vni paruorum horum:* hoc est, vel minimo horum. Itemque cap. 25. Quod autem est, *In maris æquor*, idem significantia verba duo posita sunt: vt Genesis 14. vbi cæli liquidum pro cælo positum est, vt sit maris æquor pro mari positum. Malui autem maris æquor latina consuetudine dicere, quam alieno a latinis loquendi more maris pelagus, vt est in græco.

CAP. XVIIII. v. 24. *Facilius esse rudentem*) κάμηλος et camelum animal, et nauticum funem declarat, qui rudens adpellatur: quod græcum nomen paullum, vt fit, immutatum, manet adhuc in gallica lingua, in qua vocatur Cable: quamquam tum per iota secundam syllabam scribi, vult

Phauorinus. Sed siue κάμιλος scribi debet, siue illud vtrumque declarat, non est dubium, quin in ea notione accipi debeat, quæ sit sententiæ conuenientior, ne Christum cogamus hic ineptissima similitudine vti, quum ea possit esse aptissima, et ceterarum, quibus vti solet, simillima. Nec est quod quisquam dicat, Iesum alicubi absurdis vti similibus; quale est de illo qui trabem habeat in oculo. Nam illud absurdum esse qui dicit, absurde dicit; nec intelligit, aliud esse absurditatem, aliud immensam exaggerationem, quam Græci vocant hyperbolen. Absurde nec Christus, nec quisquam bene loquens locutus est. Sed hyperbolis et alii vtuntur, et Christus illic vsus est aptissime. Nam si festuca crescat, fiet trabs. At filum, (etenim per foramen acus solet filum traiici,) quantumuis crescat, numquam camelus fiet; at rudens fiet.

CAP. XX. v. 23. *Non est meum dare, nisi quibus id paratum est a patre meo*) ἀλλὰ dictum est pro εἰ μὴ, nisi; vt Marc. 9. οὐκ ἔτι εἶδον, ἀλλὰ τὸν ἰησοῦν μόνον: Iam nullum viderunt, nisi Iesum. Atque eodem modo ponitur, 2. Corinth. 2. etiam interprete vetere ita transferente.

CAP. XXI. v. 9. *Hosanna Dauidide*) Hosanna significat, serua, age: estque cantionis genus, quæ sub festum tabernaculorum cani solebat, in qua subinde repetebatur Hosanna; sicut in Gallia circa Christi natalitia canuntur vulgo de Christo nato carmina, in quibus subinde repetitur Noel. Sed de Hosanna vide Andream Osiandrum in Harmonia.

CAP. XXII. v. 36. *Quodnam præceptum est in lege maximum?*) μέγας dictum est pro μέγιστος, vt ad Hebr. 4. ἀρχιερέα μέγαν, pontificem maximum: et Luc. 9. ὁ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας. Nam idem Matth. 23. dicitur μείζων, hoc est, μέγιστος. Sic hoc loco dicitur hoc præceptum esse magnum, scilicet præ ceteris: hoc est, omnium maximum, vt etiam paullo post vertit vetus interpres latinus. Alioquin absurdum esset, hoc dici magnum, quasi alia parua forent. Est autem hebraismus, qualis et alibi sæpe occurrit, et Genesis sexto, vbi sic ad verbum legitur: Noa vir iustus erat, integer in suo sæculo: hoc est, sui sæculi integerrimus.

CAP. XXIII. v. 5. *Vtuntur autem latis*) Græce est, dilatant: quale est illud Leuit. 11. vbi dicuntur bestiæ diuidere vngulas, hoc est, diuisas habere: et latine, Fregit crus: pro, Crus ei fractum est.

CAP. XXIIII. v. 45. *Quod si quis est fidelis seruus*) τίς non semper interrogantis est: vt Iacob. 1. τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν, δειξάτω: Si quis inter vos sapiens est, atque prudens, ostendat, cet. sicut hebræum est, quod sæpe sine interrogatione ponitur: vt in fine Psalm. 107. vbi sic ad verbum est: Quis sapiens hæc obseruabit; id quod citra interrogationem intelligendum est; sicut et in gallico sermone, vbi Qui est sage, et interrogantis, et non interrogantis esse potest.

46. *Offenderit suum officium facientem*) Vt latine æquum et par, pro eo quod iustum est, et fieri debet, ponuntur: sic hebraice aduerbium כן, hoc est, sic, aliquando significat officium: vt 4. Reg. 17. Designarunt Israelitæ res אשר לא כן, quæ non sic, hoc est nefarias, et quæ fieri

non

non debebant. In hac notione posuit hoc loco Matthæus ὅτως: vt et Paulus Philip. 4. ὅτως στήκετε ἐν κυρίῳ, Persistite, vt fieri debet, in Domino.

CAP. XXVI. v. 18. *Vt in vrbem irent ad quemdam*) In græco, μιμητικῆ, hoc est, directa est oratio, *Ite in vrbem ad quemdam:* quæ latine est, διηγητικῶς, hoc est, oblique et ex auctoris persona interpretanda. Nec enim dicebat Christus, *Ite ad quemdam:* sed eum nominabat. In gallica quidem lingua liceret directe loqui, Allez vous en a vn tel, sed idem latina loquendi consuetudo non patitur. Atque ex hoc quidem loco, vt et ex aliis multis, perspicuum fit, sacros auctores non semper totidem, iisdemue verbis eorum, de quibus narrant, dicta referre: sed ita narrare, vt nos solemus, quum eamdem rem si bis aut ter referamus, sæpe totidem adhibeamus genera dicendi, neque tamen ideo falsum dicamus. Exempla ex innumeris adducam pauca. Exodi cap. 20. præcepta Dei scripta sunt, ipsius Dei digito exarata: et tamen eadem Deuter. 5. ita repetuntur, vt quædam non re, sed verbis, paullo aliter dicantur. Atqui et res est maximi momenti, et semel a Deo pronuntiata, et bis ab eodem Deo scripta verbis hebraicis, et ab eodem Mose eadem lingua relata. Alterum exemplum erit paullo post hunc, qui nobis est in manibus, Matthæi locum, vbi sic legitur: *Hic est enim sanguis meus noui fœderis, pro multis effundendus ad veniam peccatorum.* At idem Lucæ 22. paullo aliter dicitur: *Hoc poculum est nouum fœdus in sanguine meo, pro vobis effundendum.* Atqui non hæc alio atque alio modo pronuntiauit Christus, sed semel et vno modo. Idem dico de precatione dominica. Ex quibus planum fit, non esse verba semper nimis tenuiter ad calculos reuocanda.

61. *Et triduo instaurare*) οἰκοδομεῖν pro ἀνοικοδομεῖν positum est, sicut fieri solet in בנה. Est enim hoc verbum ex eorum genere, quæ sæpe simplicia pro compositis ponuntur: quoniam compositis carent Hebræi: qua de re scripsimus in Psal. 62.

CAP. XXVII. v. 3. *Tum Iudas videns eum esse damnatum*) Hoc est, a pontificibus dignum morte iudicatum, mortique destinatum. Sic enim ponitur damnandi verbum, Marc. 10. *Homine natus*, inquit, *tradetur pontificibus atque scribis, qui eum morte damnabunt, extraneisque tradent.* Itemque Marc. 14. Atque hoc pacto Verris condemnator dicitur a Tacito Cicero, non quod eum condemnarit, sed quod accusarit, ac damnandum esse pronuntiarit.

43. *Si ei fauet*) θέλει, ab חפץ, ex Psal. 22. quod fauere, et alicuius studiosum ac cupidum esse significat.

EVANGELIVM AVCTORE MARCO.

IN TOTVM MARCVM ARGVMENTVM COSMAE INDICOPOLITAE.

Hic ſecundus Euangeliſta Marcus, Petro ei Romæ mandante, conſcripſit Euangelium, incipiens ſuam Euangelicam narrationem a Baptiſmate: qui eſt typus reſurrectionis ex mortuis, per quam ad immortalem et immutabilem vitam regeneramur. Poſt quod principium etiam ipſe narrat tum tentationes ac victoriam, tum et Iudæorum inſidias, inuaſionemque aut captiuitatem, mortemque, tum denique etiam reſurrectionem: atque ita ſuam hiſtoriam abſoluit. Meminit ipſe quoque de Ioanne Baptiſta, prædicante, adpropinquare regnum cælorum: Quæ omnia concorditer cum beato Matthæo pronuntiat: vnus enim ſcopus eſt totius ſacræ ſcripturæ, nempe Chriſtus. Hic igitur quoque noui Teſtamenti præco exſiſtens, eadem cum præcedente nobis deſcripſit, ab hiſtoria Baptiſmi ordiens: quod Baptiſma eſt typus reſurrectionis ex mortuis: dico autem nouæ et cæleſtis conuerſationis. Præterea expoſuit, quo modo ſit baptiſatus, in terris verſatus, interfectus, reſuſcitatus, et denique in cælum regreſſus: vbi ſecundæ futuræque vitæ locus ac politia eſt. Gloria autem ſit Deo, qui iſta omnia nobis inde ab initio præparauit, prænuntiauit, et denique impleuit, Amen.

ADNOTATA.

CAP. VI. v. 39. *Diſcumbere cateruatim*) συμπόσια συμπόσια, conuiuia conuiuia, hebraiſmus eſt: pro, in ſingula conuiuia diſtributos: ſed ita, vt conuiuium ſignificet conuiuas, ſiue conuiuarum claſſem: ſicut latine ciuitas pro ciuibus, et iuuentus pro iuuenibus dicitur. Quum igitur neque latine conuiuiatim, neque ſignificanter in conuiuia diſtributos dici poſſit, (nam aliud ſignificari videretur,) malui cateruatim interpretari: quo verbo quamuis illud plene non exprimatur, (poſſunt enim cateruatim ad aliud, quam ad capiendum cibum, collocari,) tamen quoniam hic ponitur diſcumbendi verbum, quo epularum accubatio ſignificatur, quo fit, vt de ſententia dubitari non poſſit, putaui ita mihi vertere licere. Quod idem dico de πρασιαὶ πρασιαὶ: ſunt enim πρασιαὶ hortorum puluini, ſiue areæ: quæ verba quum hic latine non ſatis apte poni poſſint, malui claſſes, latius patente verbo, dicere.

CAP. XII. v. 42. *Duos teruncios contulit*) Quod hic, et Lucæ 12. λεπτὸν dicitur, id Matth. 5. quadrans. Quadrantem autem eumdem eſſe, quem teruncium, docet Budæus.

CAP. XIIII. v. 3. *Spicatæ nardi*) Quod ſcribit Eraſmus, fieri poſſe, vt Marcus vulgari more loquens, latinam vocem corrupte poſuerit, piſticam adpellans, pro ſpicata: id mihi veriſimile videtur, et cum vetere interprete

prete congruit, qui (vt est in nonnullis exemplaribus) vertit, nardi spicati. Atque idem dico de eodem verbo apud Ioannem 12, 3. Idemque videmus et in libra fieri, quam ibidem Ioannes (vt et ceteri Graeci) litram adpellat, simili verbi mutatione, siue a libra litra, siue contra dicitur: et in penula, quam Paulus 2. Timoth. 4. φαινόλην adpellat. Cetera quae de πιστικῆς dicuntur, mihi videntur absurda, siue a loco dictam putes, siue a fide. Nam nec vllus, quod sciamus, locus, qui sit a nardo nobilitatus, ita dictus est: et a fide non πιστική, sed πιστός adpellaretur. Illud obiter dicam, veterem interpretem, quod a Marco dictum est feminino genere, id neutro dixisse spicati, data opera, vt opinor, vt eamdem in latino sermone, (in quo etiam nardum neutro genere dicitur,) verborum ambiguitatem retineret, quae est in graeco, in quo πολυτελοῦς, et ad νάρδον, et ad μύρον referri potest. Nos de industria ambiguitatem vitauimus, quod omnino pretium putamus vnguenti, non nardi, adpellari. Quod nisi vocabulum spicatae adderetur, liceret ita vertere: Alabastrum vnguenti nardini pretiosi: ita nulla foret ambiguitas.

EVANGELIVM AVCTORE LVCA.

ARGVMENTVM IN TOTVM LVCAM COSMAE INDICOPLEVSTI.

Hic tertius Euangelista Lucas, quum vidisset multos adgressos esse conscriptionem Euangelii, et interim ex suo corde multa confinxisse, ipse quoque promtius ad suum beatum Theophilum conscribit librum, certo confirmans, se eorum figmenta secutum non esse, neque abductum ab illis verissimis, quae prius didicerat: ideo inquit, vt cognoscas certo soliditatem eorum, de quibus prius es institutus. Narrat igitur ei historiam, incipiendo a natiuitate Ioannis, docens quod etiam praecursoris generatio plane admirabilis fuerit: deinde exponit natiuitatem Domini Iesu Christi, secundum carnem, narrans, et ipsam admirabiliter plane factam esse, vt et Matthaeus prius fecerat. Deinde retrograde eius progenitores recenset vsque ad Dauidem et Abrahamum, et denique vsque ad Adamum, et Deum ipsum, quum vlteriorem nullum reperiret, vtpote ad creatorem omnium, qui secundum sacrum doctorem Mosen omnia fecit, et protoplastum ipsum. Postea similia aliis narrat de baptismo aliisque, ac denique de morte ipsa, ac resurrectione. Postremo loco reditum Christi in caelos tum in Euangelio, tum et in Actis adnuntiat.

ADNOTATA.

CAP. I. ṽ. 15. *Nec vinum nec temetum bibet*) Sicera est omne vinum factitium: quale est quod fit ex frumentis, piris, malis punicis, cornis, me-

mespilis, sorbis, moris, nucleis pineis, cet. itemque ex herbis, asparago, cunila, origano, et multis aliis. Nos proprium verbum non habentes, temetum vertimus, a quo temulenti dicuntur: sicut sicera Hebræis a verbo deductum est, quod temulentum fieri significat. Quod si temetum idem significat quod vinum, etiam illa omnia Latinis vina dicuntur: et sicera Psalm. 69. pro vino quouis ponitur, vt nihil fere inter hanc vocem et hebræam interesse videatur.

16. *Domino ipsorum Deo reconciliabit*) Dominum Iouam dicit, hoc est Iesum: (de cuius nomine vide in Matth. 1.) Nam id de eo dici, adparet ex eo quod sequitur, *Eumque antecedet*. Quem enim antecedet Ioannes? Eum nimirum, de quo angelus ante locutus est: videlicet Israelitarum Deum, qui Christus est: nec enim patrem Deum antecessit.

28. *Salue accepta*) Scilicet Deo: est enim idem quod paullo post declaratur, *εὗρες χάριν παρὰ τῷ θεῷ*, Inuenisti gratiam apud Deum: hoc est, accepta grataque Deo es, eumque habes propitium, qui hebraismus frequenter occurrit in veteri fœdere.

64. *Aperto protinus eius ore, solutaque lingua*) In græco non est Soluta: sed id facile intelligitur: nec enim aperitur lingua, et, ad loquendum quod est ori aperiri, id est linguæ solui. Quod si quis neget vinctam fuisse linguam, negabo et ego clausum fuisse os: alioquin cibum capere non potuisset. Verum clausum dicitur, quod non magis loquebatur, quam si clausum fuisset: quod idem de lingua dicendum est.

75. *Eum coram pie iusteque colamus*) In græco est, Cum pietate et iustitia: more Hebræorum, qui huiusmodi aduerbiis carentes, vtuntur nominibus. Ceterum *ὁσιότητα* et *ἁγιότητα*, siue *ἁγιοσύνην*, solent nostri eodem sanctitatis nomine interpretari, quum non sint eadem. Nam *ὁσιότης* ea est, quæ hebraice dicitur חסידה: quæ si homini tribuitur, pietas est: sin Deo, clementia: quamquam et in Deo latine pietas dici potest: vt apud Virgilium, Di, si qua est cælo pietas, quæ talia curet. Ea alio verbo ἔλεος et in Deo et in homine dici solet. Itaque nos et hoc in loco, et aliis multis, non tam græci verbi, quam hebraici naturam interpretantes, pietatem reddimus: *ἅγιον* vero hebraice קדש est: quod verbum modo sanctum, modo sacrum significat.

CAP. II. v. 14. *Et in terra pax, erga homines beneuolentia*) Pax, vt alibi declarauimus, omnes felicitatis numeros complectitur. *εὐδοκία* autem (quam nos beneuolentiam interpretamur) ea est, quæ hebraice רצון adpellatur, significatque studium, fauorem, cupiditatem, beneuolentiam, quæ alias *χάρις* adpellari solet: a verbo *εὐδοκεῖν*, bene velle, aut acceptum gratumque habere, et alicuius cupidum ac studiosum esse, eique fauere. Quod autem dicit, *ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*, idem est quod *εἰς ἀνθρώπους*, erga homines. Nam *ἐν* pro *εἰς* sæpe scribunt auctores sacri: et *εὐδοκεῖν* vtroque modo ponitur: nam et *εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου*; et *ἐν ᾧ εὐδόκησα*: illud Matth. 12. hoc 3. et 17. Itaque tam potest dici *εὐδοκία ἐν ἀνθρώποις*, nomini eadem tribuendo quæ verbo, quam latine domum reditio dicitur, sicut domum redire. Est igitur

tur hæc huius loci sententia : Esto pax in terris, quæ pax est Dei erga homines amor, studium, atque fauor : hoc est, quæ felicitas est Dei muneris, ac liberalitatis. Lege diligenter primum caput ad Ephesios, et inuenies totam hanc sententiam copiosissime explicatam.

22. *Tulerunt eum Hierosolymam*) ἀνήγαγον pro ἀνήνεγκαν positum est: sicut contra ἐνέγκειν siue φέρειν pro ἄγειν sæpe ponitur in sacris litteris. Itaque locum hunc bene vertit vetus interpres. Nam adducendi quidem verbum ponimus in eo qui pedibus eat : id quod de Christo ea ætate dici non potest.

25. *Erat tum*) ἰδȣ̀ et ἴδε non semper en aut ecce significat, sed sæpe temporis est : vt Marc. 4. ἰδȣ̀ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων : hoc est, Aliquando profectus est sator. Nonnumquam demonstrantis est, vt sit idem quod scito, aut scitote : vt Luc. 1. καὶ ἰδȣ̀ ἔσῃ σιωπῶν, Scito te fore mutum. Aliquando idem est quod μέλλω, futurum tempus significans : vt Matth. 11, ἰδȣ̀ ἐγὼ ἀποςέλλω τὸν ἄγγελόν μȣ, Ego missurus sum angelum meum. Est et quum, Luc. 15. ἰδȣ̀ τοσαῦτα ἔτη δȣλεύω σοι, cet. Quum tot annos tibi seruiam. Item, quum tamen, 2. Cor. 6. ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδȣ̀ ζῶμεν, Perinde ac morientes, quum tamen viuamus. Atque hæ tot huius vocis notiones non sunt græcæ vocis ἰδȣ̀ propriæ, sed hebraicæ הן, siue הנה, quæ præter ea quæ diximus, significat esto sane, aut finge, pone ita esse, Psal. 78. et Exod. 3. scilicet, Esa. 58. Interea Ezech. 9. Si, aut quid si ? Ezech. 15. Iam, Luc. 13.

34. *Scito hunc multorum vel casui, cet.*) Christus improbis perniciosus est, eorum culpa : probis salutaris. Est item quoddam quasi vexillum populis expositum, ad quod confugiant, si salui esse velint. Sed id vexillum oppugnabunt multi, verumque negabunt esse. Tu quoque Maria graues dolores perferes, dum hic in crucem agetur : quod dum fiet, adparebit quali quisque mente sit, nam secundis rebus multos sectatores habebit, sed rebus aduersis paucos : ex quo adparebit, paucorum sinceram esse mentem, amicos enim aduersa declarant.

CAP. VI. v. 40. *Praclare cum quoque agitur*) κατηρτισμένος conditum et bene compositum significat, ita vt nihil ei desit. Hoc loco idem significat, quod in eadem sententia Matth. 10. dictum est, ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ, Satis est discipulo, boni consulere debet, et nihil amplius postulare, sed bene secum agi putare. Est autem in græco curta sententia : quæ plena foret, si εἰ ἔςαι interponeretur, hoc pacto, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔςαι, εἰ ἔςαι ὡς, cet. Atque ita legisse videtur vetus interpres, qui vertit : *Perfectus omnis erit, si sit sicut magister eius.* Nec fuit difficile alterum ἔςαι excidere. Sed vt ita non legerit, sic quoque manet eadem sententia.

CAP. VII. v. 11. *Accidit postridie*) ἐν τῇ ἑξῆς verius legi puto, quam ἐν τῷ ἑξῆς, vt est in quibusdam exemplaribus. Nam cap. 9. illud plene habetur, ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ.

CAP.

CAP. IX. v. 51. *Eius adsumtionis dies*) Dies, quum temporis spatium significat, latine singulari numero dicitur, hebraice plurali. Hac de caussa, quod hic plurali numero dixit Lucas τὰς ἡμέρας, ego per singularem reddidi: quod et alibi feci.

CAP. X. v. 9. *Ad eos diuinum regnum venisse*) ἐγγίζειν in præterito significat aliquando venisse, vt Lament. 4. קרב. Itaque quod est hic ἤγγικε, idem est cap. 11: ἔφθασε, hoc modo: ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ: et cap. 12. ἐγγίζειν accedere est.

CAP. XII. v. 3. *Quidquid in tenebris dixeritis*) εἴπατε præteritum indicatiui, pro futuro coniunctiui, more Hebræorum, qui coniunctiuo carent, et pro eo vtuntur indicatiuo: vt in Genes. 4. indicauimus.

20. *Quæ vero parasti, cuius erunt?*) τίνι ἔσαι, hebraismus est, pro τίνος ἔσαι, למה יהיה. Nam apud Hebræos littera ל non solum datiui, sed etiam genitiui articulus est.

29. *Neue pendete*) μετεωρίζεσθαι est sublimem esse, vt sunt nubes, et volantes aues. Iam quæ sunt in sublimi, ea nullo firmo solo et fundamento nixa, nutant et agitantur: hinc fit, vt id verbum dubitare, et incertum atque anxium esse significet: quo sensu Latini pendere proprie dicunt. In eadem notione dixit Demosthenes ἄνω καθῆσθαι, in oratione de corona.

50. *Vehementer angor*) πῶς ac מה non semper interrogantis est, (vt etiam alibi de מי et הלא docuimus,) sed etiam sine interrogatione augentis, vt latine quam: vt Prouerb. 16. מה טוב, multo melius: et alibi sæpe. Atque eodem modo vtuntur πῶς, etiam auctores profani.

57. *Cur ex vobis ipsis non iudicatis ex æquo?*) Cur non vos ipsos imitamini, et quam in humanis litibus adhibetis prudentiam, eadem in diuinis vtimini? Soletis cum aduersario potius componere, quam ad iudicem venire, qui seuerius sit iudicaturus. Quum igitur videre possitis ex his, quæ fiunt, instare Dei iudicium, cur non reditis ad frugem, dum licet? Nam ad iudicem quum ventum erit, sera erit pœnitentia. Quod autem dicit, Da operam: non præcipit, quomodo sit in litibus agendum: nam ea in re satis sapiunt homines. Sicut quum Matth. 23. dicit: Pharisæe cæce, purga prius interiora poculi et scutellæ, vt eorum exteriora quoque pura sint: non docet, quomodo lauanda sint pocula, nam id satis sciebant illi: sed perinde est ac si dicat, vt qui calicem exterius, non interius, purgat, inepte facit: ita vos præpostere facitis, qui in paruis religiosi, in magnis estis dissoluti. Sic hoc loco Christus docet, quod fit in litibus, id faciendum esse in regni cælestis negotio: sed id per imperatiuum breuius docet.

CAP. XIII. v. 9. *Si forte fructum edat: sin minus*) Græce est ad verbum, Et si quidem fructum ediderit, sin minus: eadem prorsus, sed curta sententia: sic tamen, vt in ea facile aliquid tacitum intelligas, Recte est, aut (vt Cato loquitur) optime est. Talis est apud Platonem libro de Legibus nono, καὶ ἐὰν μέν σοι δρῶντι ταῦτα λωφᾷ τι τὸ νόσημα· εἰ δὲ μή,

καλῶς

καλλίω θάνατον σκεψάμενος, ἀπαλλάττε τοῦ βίου. Et ſi quidem tibi hæc facienti nonnihil mitigabitur morbus : ſin minus, elige meliorem mortem, et ex vita diſcede. Sed de hoc loquendi modo plura ſcripſit Budæus in Pandect.

25. *Poſtquam intrauerit paterfamilias*) In græco eſt ἐγέρθη, ſurrexit : ſed parum quadrat : non enim de iacente, aut dormiente patrefamilias loquitur, ſed de eo qui foris intrat. Deinde, qui ſurrexit, non claudit fores, ſed potius aperit, quum eæ ante cubatum claudi ſoleant. His de cauſis veterem ſecutus ſum interpretem, qui vertit intrauerit, vnde legiſſe videtur εἰσέλθῃ.

CAP.XIIII. v.14. *Reddetur enim tibi in reſurrectione iuſtorum*) Vt ambulatio, cœnatio, geſtatio, non actionem ſemper ſignificant, ſed locum vbi ambuletur, cœnetur, cet. ſic hoc loco (vt et alibi) reſurrectio non reſurgendi actionem declarat, ſed eum vitæ ſtatum, qui futurus eſt, quum reſurrexerint boni.

CAP. XV. v. 22. *Proferte priorem ſtolam*) τὴν ϛολὴν τὴν πρώτην. Articulus oſtendit, eum non de quauis ſtola loqui, ſed de certa : vt paullo poſt, τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, de certo vitulo loquitur. Sed articuli vis illa latine exprimi non poteſt, et tamen intelligitur : vt quum dicimus, Ait poeta, Φησὶν ὁ ποιητής : non de quouis loquimur, ſed de certo et celeberrimo, ſcilicet Marone : et tamen non neceſſe eſt dicere, Ait ille poeta : nam id minus eſſet, et de alio poſſet intelligi. Itidem quum dicebant Vrbem antiqui, Romam dicebant (τὴν πόλιν) nec tamen addebant illam : nam id quiddam aliud eſſet. Sed quæ linguæ articulos habent, hoc melius exprimunt.

CAP. XVI. v. 8. *Homines lucis*) Durum fortaſſe videbitur : qualia ſunt illa, Spiritus debilitatis, ſpiritus conſolationis, ſed et Latini ſic loquuntur, vt quum Amorem vocant deum pacis. Item quum dicunt hominem ... ium litterarum, et hominem paucorum, υἱοὺς autem pro hominibus di..., alibi docuimus.

CAP.XVIII. v.5. *Ne me adſidue ventitans obtundat*) εἰς τέλος eſt לנצח. ὑπωπιάζειν eſt ſuggillare : ſed non ad famam et ignominiam refertur, quum ille homines non revereretur, ideoque nullam famæ rationem haberet, id quod verbo ἐντρέπεσθαι ſignificatur) ſed ad illud, Ne mihi negotium faceſſat, ne adſiduitate et improbitate ſua me quaſi feriens obtundat.

7. *Et tam erit in eos difficilis*) μακροθυμῶν legitur : μακροθυμεῖ legit Chryſoſtomus : μακροθυμήσει legiſſe videtur interpres vetus, qui vertit, ...tientiam habebit. Atque hæc lectio magis conuenit verbo ποιήσει, ... coniunctio καὶ futurum verbum cum futuro coniungat. Quamquam ...rum legas, manet eadem ſententia. Eſt autem μακροθυμεῖν, patientem ... tolerantem eſſe, vt ſit hæc ſententia : Eritne tam patiens Deus, tam ...rus et inexorabilis, vt ſe potius ſuorum precibus obtundi patiatur, quam ...s cito vlciſcatur ?

30. Sæpe

30. *Sæpe conduplicata*) πολλαπλασίονα, multecupla, vt ita dicam. Itaque si interpretere, Multo plura, non satis verbi vim exprimes. Qui enim pro centum consequitur centum septuaginta, is multo plura consequitur nec tamen πολλαπλασίονα. Itaque dixit Matthæus, ἑκατονταπλασίονα.

CAP. XVIIII. v. 2. *Quidam vir, qui nomine Zachæus vocabatur*) Quod dicturus sum, id notius putassem, quam vt memorandum esset: nisi vidissem in eo quosdam labi, qui putent Zachæum non fuisse Israelitam: opinor, quoniam publicanus erat, quasi vero non et Matthæus publicanus esset. Certe Iudæum fuisse Zachæum, multa sunt quæ fateri cogant: primum, quod eius nomen hebræum est. Deinde, quod contra Iesum non eo fremunt Iudæi, quod ad Romanum aut Barbarum, sed quod ad famosum diuertisset: non prætermissuri profecto, si Zachæus non Iudæus fuisset. Tertio, quod se dicit Zachæus reddere quadruplum: id quod ex Mose didicerat, tametsi et Romanus idem in Iudæa discere potuisset: sed illud vero propius est. Quarto, quod eum dicit Iesus Abrahamidem, siue Abrahamo prognatum esse. Id enim significat υἱὸς ἀβραάμ, id quod de Zachæo, non de domo dicitur; nam hoc durum, et contra loquendi consuetudinem esset. Nec obest, quod personæ fit mutatio: est enim oratio oblique reddenda, id quod indicat vox ὅτι: quæ etiamsi abesset, tamen non esset absurdum, personam mutari, quum Christus non solum Zachæum adloquatur, sed etiam alios qui aderant: id quod adparet ex eo quod sequitur, *Illis autem hæc audientibus;* et solet alioquin sæpe personæ fieri mutatio. Nec placet, quod Abrahamidem ideo vocari putant, quod Christo fidem haberet: nam id esset insolentius obscuriusque dictum, quam vt eo tempore ab illo posset intelligi. Sed Abrahamidem vocat hominem Iudæum: cui ideo salus adlata sit, quod esset Abrahamo, (cui salus promissa fuerat,) prognatus. Quemadmodum Lucæ 13. dicit Christus, sanandam fuisse illam feminam incuruam, quæ Abrahamo prognata foret. Itaque bene hunc locum vetus reddiderat interpres.

CAPVT XXII. v. 25. *Quique eis imperant, gubernatores adpellantur*) נדיבים, qui in sacris litteris εὐεργέται dici solent, sunt duces, gubernatores, principes. Itaque idem est, οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν εὐεργέται καλοῦνται, ac si iisdem prioris membri verbis vsus esset hoc pacto, οἱ κυριεύοντες τῶν ἐθνῶν βασιλεῖς καλοῦνται. Est autem hæc sententia: Inter gentes vt quisque plurimum opibus valet, ita maxime rex est, et potentissimus quisque facillime principis nomen obtinet.

26. *Perinde sit ac minimus*) νεώτερον opponit μείζονι, a צעיר, quod non ætatis, sed rei est: et tamen ideo ætatis esse potest, quod ætas magnitudinem addit.

36. *At nunc qui crumenam habet, adhibeat*) His verbis instare aduersa et pericula ostendit, ad quæ solent crumenæ et gladii adhiberi. Hoc pacto loquitur Ieremias cap. 9. Videte, vt euocandas præficas, sapientesque arcessendas curetis, quæ næniam de nobis editum propere veniant. Non enim iubet vates præficas arcessi: sed luctum instare docet, ad quem solent adhiberi præficæ. Quod autem dicit Christus, duos gladios esse satis

tis, sic loquitur, vt si quis pater dicat emendam esse domum: et filius ignarus, ad eam rem dicat habere se duos teruncios: tum pater respondeat, Satis est: hoc est, scilicet duobus teruncijs potest emi domus: nec est quod quisquam hanc interpretationem reiiciat, quasi aliena sit a Christo Ironia; nam et alibi eadem figura vtitur, vt Matth. 26. et Marc. 14. Dormite iam et requiescite; et Marci 7. probe Dei præceptum antiquatis.

CAP. XXIII. v.54. *Erat autem ea dies præparatio, qua sabbatum illucescebat*) Quid sit illucescere sabbatum, itemque alia multa super hoc et sequenti capite, vide Osiandrum.

EVANGELIVM AVCTORE IOANNE.

IN TOTVM IOANNEM ARGVMENTVM COSMAE INDICOPLEVSTI.

Hic Theologus Ioannes, princeps Euangelistarum, qui præ omnibus dilectus est a Christo, qui in eius pectore recubuit: qui denique inde, tamquam ex perpetuo fonte, mysteria Dei hausit. Huic igitur in Epheso agenti, exhibiti sunt a fidelibus reliquorum trium Euangelistarum libri: quos quum perlegisset, vere quidem illos esse conscriptos respondit, sed tamen quædam esse omissa, quæ necesse sit simul recensere. Exoratus igitur a fidelibus, edidit et ipse suum opus, quod aliquo modo est quasi supplementum prætermissorum: vt sunt de nuptiis in Cana, de Nicodemo, de Samaritana, de Regio, de cæco nato, de Lazaro, de Iudæ indignatione ob eam, quæ inunxerat Dominum vnguento, de accedentibus Græcis, de lotione pedum, et de documentis interfertis, de paracleto: et præsertim de diuinitate Christi luculenter prædicans, id ceu fundamentum sui operis præposuit. Quæ quidem omnia ab aliis prætermissa fuerant. Incipiens igitur a diuinitate Christi, mox etiam ad eius humanitatem peruenit, progrediendo ac narrando, quæ etiam alii dixerant, videlicet baptismum, colaphos, mortem et resurrectionem. Postquam addit, quæ post resurrectionem Dominus fecerit, vt quomodo per clausum ostium introiuerit, quomodo ostenderit pedes, manus ac latus perfossum, quomodo cum Apostolis ederit ac biberit, quomodo cum eis ambulauerit, quomodo item eorum oculos tenuerit, ne eum agnoscerent: quum voluit densum, adfuit densum, rursusque remittebatur. Quæ item profunda eruditione dixerit Mariæ: Ne me attigeris, docens per hæc, quod immortalium commoratio non congruat cum mortalibus, sed immortalium commoratio sit potius in cælis. Ideo etiam ei præcipit, vt abeat et dicat discipulis, quod adscendam in cælos, quo et vos peruenturi sitis. Hæc omnia cum perfecisset, etiam ipse absoluit suum opus, eumdem scopum cum aliis Euangelistis habens: vt nempe doceat, quod ex hac vita oporteat cupide respicere in illam venturam beatitudinem. Ad quem scopum tota vetus simul et noua Scriptura respicit.

AD-

ADNOTATA.

CAP. I. v. 14. *Gratia veritatisque plenus*) Hoc a fine sententiæ huc perspicuitatis caussa transtuli, id quod et in vetere et in nouo fœdere sæpe faciendum esse deprehendi; vt Ioan. 17. Illustra me tu pater gloria, qua præditus eram, antequam mundus esset, apud te. Sic enim ad verbum legitur: et videtur Apud te, ad Mundum referri, quum sit coniungendum cum Præditus eram, et eo transferendum, Qua apud te præditus eram. Item Apocal. 13. Quorum nomina scripta non sunt in libro vitæ agni mactati ab orbe condito: vbi Ab orbe condito referendum videtur ad, Scripta non sunt, non ad Mactati. Talem figuram reperies et Genes. 25. de Ismaelis morte.

Eiusque splendorem) δόξα hebraice כבד dicitur, quod verbum non solum gloriam, sed etiam splendorem declarat. Atque ita positum est verbum δόξα quum alibi, tum Luc. 2. et Act. 22. Latine splendorem dicere (quum hoc verbum vtramque rem Latinis indicet) et aliis locis licet, et in hoc huiusque similibus necesse est. Loquitur enim de illo Christi splendore, quem ipse huius libri auctor vna cum aliis vidit in Christi transfiguratione.

Vt vnigenæ a patre splendorem) Vt, non semper similitudinis est: vt si dicas, Obiurgaui filium meum, vt pater: hoc est, vt me decet, et pro mea auctoritate, qui sim pater. Sic hoc loco dicitur splendor vt vnigenæ, hoc est, vnico Dei filio dignus.

16. *Et gratiam pro gratia*) Hoc est, aliam gratiam pro alia: quale est illud Iob. 1. Pellem pro pelle, scilicet aliam pro sua: et clauum clauo, scilicet alium alio: et Legitque virum vir, cet. Gratiam autem vocat beneficium, vt etiam latine dicitur: et est hæc sententia: Quod a Mose lata lex est, id diuini beneficii fuit. Pro eo beneficio (quoniam alioquin nobis vsui esse non poterat) aliud beneficium et gratia nobis per Christum confertur: et quidem ea gratia, quæ est vere gratia nominanda. Hoc enim est quod dicit, Gratia et veritas. Nec enim Moses non verum tradidit. Sed Ioannes hoc loco veritatem vocat rem ipsam: vt sit gratia et veritas, gratia quæ re ipsa et vere gratia est. Sic Cicero pro Q. Roscio dicit, Quod est veritate falsum: hoc est, reipsa. Hoc pacto loquitur Iesus infra 6. quum negat a Mose mannam fuisse datam Israelitis: hoc est, negat illam mannam fuisse veram mannam.

21. *Elias es tu? Non sum. Vates es tu? Non*) Quod erat oraculis prædictum, venturum esse Eliam, antequam veniret Messias: id ita erat intelligendum, venturum esse vatem Eliæ similem, et Eliano spiritu præditum. Sicuti quæ in Apocalypsi de Babylone dicuntur, non de illa Babylone Chaldæorum intelligenda sunt. Quale est illud Maronis, Atque iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles: hoc est, Erunt adhuc bella et heroes, quale fuit Troianum, et Achilles. At Iudæi putabant ipsum Eliam venturum: itaque recte se eum esse negat Ioannes. Quod autem etiam vatem se esse negat, sunt qui putent intelligendum esse de vate a Deo per Mosem promisso, hoc est, de Christo: idque propter articulum, quod non προφήτης, sed ὁ προφήτης dicatur. Sed quum ante de Christo interrogauerint, id esset superuacaneum: nisi forte alium putabant

bant fore vatem illum, quam Messiam. Sed si ita putarent, adderent profecto aliam interrogationem: Si vates ille non es, es ne alius vates? id quod non faciunt: sed ita concludunt: Quid ergo lauas, si neque Christus es, nec Elias, nec vates? idque colligunt ex eius responsis, non habentes amplius quod nominent. Itaque hoc posteriore loco non additur articulus, tametsi in quibusdam exemplaribus additur: sed videntur, qui addunt, secuti esse Theophylacti auctoritatem, qui se addidisse testatur. Ego neque in priore detrahendum, neque in posteriore addendum puto: sed idem esse illic, ὁ προφήτης quod hic προφήτης: quoniam auctores sacri in græco sermone sæpe articulum addunt superuacaneum, vt Apoc. 3. οὐκ οἶδας; ὅτι εἶ ὁ ταλαίπωρος. Cuius rei causa est, quod habent Hebræi duos articulos: quorum vnus, qui est ה, sæpe cum aliis coniungitur, et tamen græce declarari non potest: vt, Creauit Deus אתהשמים ואת הארץ: hic vides duos articulos, quorum prior את græce declaratur, τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν: sed alter exprimi non potest. At hi auctores, qui sæpe in græco sermone hebraisant, eum exprimere conantur. Itaque qui hebraice dicitur הנביא eum Ioannes, vt articulum exprimat, sic adpellat, ὁ προφήτης, quamquam ה per ὁ aliquando exprimi potest. Sed id quando faciendum sit, ex sententia coniiciendum est. Hoc autem loco germanice et gallice et italice articulus vel omitti potest, vel sic exprimi: Ein prophet, vn prophete, vno propheta, si græcum articulum omittas. Sin autem addas, et proprie loquaris, ὁ προφήτης erit, Der prophèt, le prophete, el propheta: qua de re nonnihil Matth. 11. et Luc. 15. scripsimus. Et hæc de verbo. Quod ad sententiam attinet, non se negat esse vatem Ioannes: erat enim vates: sed ita loquitur, vt si Persarum regem ita roges, Esne rex? Non sum. Quid ergo? Regum rex: non se neget esse regem. Atque hoc pacto loquitur Deus Num. 11. Dabit vobis Ioua carnem, inquit, quam comedatis: et comedatis non vno die, non duobus, non quinque, non decem, non viginti, sed ad menstruam diem. Non negat comesuros esse vno die, aut duobus, cet. sed plus dicit. Tale est quod dicimus, Non semel: hoc est, plusquam semel. Sic hoc loco Ioannes se non vatem, sed maximum vatem, et (vt Iesus de ipso loquitur) plusquam vatem esse ostendit. Atque ita esse, adparet ex eo, quod dicit, *Ego sum vox in solitudine clamantis, Corrigite Domini viam.* Nam id esse vatis officium, adparet ex eius patris Zachariæ carmine, vbi sic legitur: Et tu puer Supremi vates vocabere. Subiicitur deinde ratio: Præibis enim Domino, paratum vias eius, cet.

31. *Equidem eum non noueram)* Sciebat Ioannes, Messiam esse natum, et se ei præmissum: alioquin ignoraret suum ipse munus, et Zachariæ patris sui carmen. Sciebat etiam suum esse cognatum, ex Maria natum, quippe quem iam in vtero matris agnouisset. Quod si vel non agnouerat in vtero, vel postea per ætatem oblitus fuerat: at certe id a parentibus aut aliis didicerat, nec poterat tantam, tam recentem, tam sibi cognatam coniunctamque rem ignorare. Sed quum vna cum Iesu non vixisset, eum de facie non nouerat. Verum quum primum venientem vidit, agnouit, videlicet adflatus diuinitus, quemadmodum eius mater Elisabeta, Mariam Domino esse grauidam,

dam, eius aduentu intellexerat: id quod ex eo patet, quod dicit ſe ab eo debere lauari. Acceſſit deinde ad hanc diuinitus inſpiratam cognitionem, etiam ſpiritus in Ieſum columbæ forma delatus, quibus rebus Ieſum Ioannes agnouit. Itaque quod dicit, eum ſibi non fuiſſe notum, intelligendum eſt de facie, idque antequam ille ad eum lauandus veniſſet.

CAP. II. v. 4. *Quid tum poſtea?*) Ad verbum, Quid mihi et tibi? quæ ſane loquendi ratio aliquando ſic vertenda eſt: Quid mihi tecum rei eſt? nonnumquam, vt nos interpretati ſumus: vt 2. Reg. 16. vbi ſic ad verbum legitur: Quid mihi et vobis filii Saruiæ, ſi conuiciatur? cet. vbi inepta erit ſententia, ſi ſic vertas: Quid mihi vobiſcum rei eſt, ſi conuiciatur? At ſi ſic, Quid tum poſtea, ſi conuiciatur? erit aptiſſima. Aliquando eſt, Quid iſtud? vt 4. Reg. 17.

CAP. III. v. 1. *Nicodemus Iudæorum primarius*) Tota hæc Nicodemi et Ieſu collocutio obſcura et abrupta eſt. Eam quia in Dialogis ſacris fuſius explicaui, hic ſuperſedeo.

29. *Voluptatem ex ſponſi voce capit*) χαρᾷ χαίρει, gaudio gaudet: ſi ad verbum vertas, quomodo locutus eſt Plautus. Sed id mihi nimis Plautinum viſum eſt, ſignificat autem nihil aliud, quam gaudet: vt vitam viuere, et ſeruitutem ſeruire, nihil aliud eſt quam viuere, et ſeruire. Sed licet huiusmodi hebraiſmos ita explicare, vt quod eſt morte mori, dicamus mortem oppetere: cupiditate cupere, cupiditate duci aut teneri: aut ſi res ita ferat, vno verbo, quæ erant duobus dicta, reddamus.

31. *Terreſtria loquitur*) ἐκ τῆς γῆς, pro τὰ τῆς γῆς: quem hebraiſmum oſtendimus in Pſal. 68.

CAP. IIII. v. 36. *Et meſſor mercedem accipit, et ſator fructum congerit*) In græco deeſt vox Sator: quæ ideo ſubiicienda eſt, quod non meſſoris eſt, ſed ſatoris fructum percipere. Adde quod ſequitur, *Vt et ſator ſimul gaudeat, et meſſor:* ſator ſcilicet fructu percipiendo, meſſor autem mercede: id quod intelligi non poteſt, niſi ſatoris nomen ex orationis concluſione, intelligas etiam in propoſitione. Huiusmodi curtæ ſententiæ exſtant etiam in profanis litteris: vt 1. Tim. 4. Deo volente monſtrabimus.

CAP. V. v. 2. *Apud ouiaricam piſcinam*) κολυμβήθρᾳ in datiuo duas ob cauſſas lego: primum, quod προβατικῇ ſine ſubſtantiuo non bene poneretur: deinde, quod piſcina diceretur Betheſda, quod verbum non piſcinam, ſed domum ſonat: eſt enim a beth et heſed deductum verbum: hoc eſt, domus benignitatis, in qua benigne fit pauperibus, quæ πτωχοδοχεῖον dicitur.

CAP. VI. v. 62. *Quid ſi videritis filium hominis eo adſcendentem, vbi erat antea?*) Vobis abſurdum videtur, inquit, quod dixi meam carnem comedendam, ſanguinemque bibendum, ei qui ſaluus eſſe velit. Atqui id tum multo abſurdius videbitur, quum in cælum, (id quod vobis ſpectantibus facturus ſum,) adſcendero. Sic enim tum dicere licebit: Iuſſit ſuum corpus comedi Chriſtus, et tamen in cælum adſcendit. Quomodo nunc id comedemus in terris, quod in cælo ſit? O tardi: facit iſta tarditas, vt mea verba abſurda eſſe videantur, quum non ſint. Nam caro quidem nihil prodeſt: non enim comedetur, ſed in crucem veſtra cauſſa tolletur,

tur, mortuaque resurget, et in cælum adscendet: Sed quia vestra caussa cruci figetur, atque hac ratione vobis vita conferetur, dixi eam vobis esse comedendam, quæ mea verba spiritus et vita sunt: hoc est, meus de vita per carnem meam consequenda sermo spiritualis est: nam et meum regnum spirituale est. Sed quia vos homines mortales adloquor, humano more loquor: et quum indicare volo, me vobis esse vitam daturum, dicò meam carnem vobis esse comedendam, sanguinemque bibendum: quoniam mea caro et sanguis ob conferendam vobis vitam pœnas dabunt: vt comedere me, conueniat cum eo quod supra dixi, *Ego sum panis vitalis: qui venit ad me, numquam esuriet: et qui mihi fidem habet, numquam sitiet.* Vide 1. Par. 11. quod ad sanguinem bibendum attinet.

CAP. VIII. v. 44. *Vt qui sit mendax, mendaciique pater*) Ad verbum sic legitur, Vt qui sit mendax, et eius pater: quæ oratio resoluenda est, quomodo illa apud Ezechielem cap. 33. vbi sic ad verbum legitur, Et iustus non poterit viuere per eam, si peccauerit: scilicet per iustitiam, quæ in iusti nomine intelligitur: est enim iustus is, in quo inest iustitia: vt sic orationem resoluamus: Is in quo inest iustitia, non poterit viuere per eam. Et Prouerb. 14. In Iouæ metu tuta est potentia, eiusque filiis erit perfugium: eius scilicet, Iouam metuentis. Hoc pacto hanc orationem resoluemus: In diabolo inest mendacium, isque mendacii pater. Nec obstat, quod patris nomini additur articulus ὁ: nam et eum aliquando superuacaneum esse alibi ostendimus: et hoc loco potest nullo discrimine vel adhiberi, vel adimi: quemadmodum gallice vtrumque dici potest, Il est le pere, aut, Il est pere de mensonge. Ab hac loquendi ratione non abhorret, quod est apud Plinium lib. 28. cap. 9. de lacte: Stomacho, inquit, accommodatissimum caprinum, quoniam fronde magis quam herba vescuntur: scilicet capræ, quæ in voce Caprinum intelliguntur: vt sit lac caprinum, lac caprarum, quæ capræ, cet.

58. *Antequam Abrahamus esset, ego sum*) Quod verbo præsentis temporis vtitur, significat continuationem: vt capite decimoquarto, Tamdiu vobiscum sum: hoc est, fui et sum: quod vtrumque præterito tempore non declararetur. Sic latine, Iam quatuor dies ægrotat.

CAP. VIIII. v. 39. *Ad eiusmodi discrimen ego, cet.*) κρίνειν est aliquando, cum ratione et delectu discernere: vt supra cap. 8. Multa habeo de vobis λέγειν καὶ κρίνειν: hoc est, λέγειν μετὰ κρίματος, dicere cum iudicio ac ratione. Atque hoc modo loquimur latine, quum aliquid dicimus nullo iudicio factum, hoc est, imprudenter, et absque delectu ac ratione. Sed hoc loco quoniam iudicii vocabulum parum quadraret, Discrimen reddidi.

CAP. XIII. v. 31. *Nunc filius hominis illustratur*) ἐδοξάσθη præteriti temporis est, quod hebræo more pro præsenti subinde ponitur: cuius exempla quoniam infinita sunt, adducere non est opus. Hoc etiam apud Latinos fieri in nonnullis verbis videmus, memini, noui; item in aliis, Profuit id facere: pro prodest, aut prodesse solet. Atque vt semel hoc admoneam, tempus pro tempore poni, in his libris est vsitatissimum.

CAP. XVIII. v. 1. *Trans torrentem Cedronem*) Quum Cedron sit hebræum nomen singularis numeri, aut articulus τῶν superuacaneus est, aut τοῦ legendum est: quod facile potuit ab aliquo græculo deprauari, qui

quum κέδρων cedros esse putaret (vt esset, si vox græca foret) voluit solœcismum euitare, et ex τοῦ κέδρων fecit τῶν κεδρῶν. Video enim quædam huiuscemodi ignoratione hebraicæ linguæ fieri : vt in Ierusalem et Ierubaal, quæ verba græca arbitrati Græci, fecerunt ἱεροσόλυμα et ἱεροβαὰλ, quasi παρὰ τὸ ἱερὸν ducta forent ; vnde factum est, vt quum ea apud Hebræos non adspirentur, apud Græcos, et porro apud Latinos adspirentur. Hæc ego non mutandi, sed indicandi caussa dico ; nam vtrum huiusmodi nomina adspires, an non adspires, nihil referre arbitror.

CAP. XXI. v. 5. *Iuuenes, numquid edulii? cet.)* παιδία vocat, quod Hebræi נערים, quod vocabulum puerorum est et iuuenum commune, sicuti gallicum, enfans.

8. *Trahentes rete piscium)* Hoc est, in quo pisces erant : eo modo dictum, quo dixit Cicero scutellam dulciculæ potionis, et calicem mulsi.

ACTA APOSTOLORVM.

ARGVMENTVM ATHANASII IN ACTA APOSTOLORVM.

Hoc nomine vocatur hic liber, propterea quod simul cum aliis etiam Apostolorum acta continet. Qui vero illa exponit, Lucas est euangelista, qui et librum hunc conscripsit. Est enim vna cum Apostolis peregrinatus, et maxime cum Paulo : et quæ exacte cognouit, litteris mandauit. Narrat autem hoc libro, quomodo angelorum mysterio Dominus adsumtus sit : effusionem Spiritus sancti in die Pentecostes super Apostolos, et omnes eos, qui tum præsentes erant, factam : constitutionem Matthiæ in locum Iudæ proditoris, et designationem septem diaconorum, ac Pauli electionem, et quæcumque ille passus est, et quomodo tandem Romam cum illo profectus sit. Duodecim autem Apostolorum nomina sunt ista : Primus, Simon, qui vocatur Petrus. Deinde, Iacobus filius Zebedæi, et Ioannes frater eius, Andreas frater Petri, Philippus, Thomas, Bartholomæus, Matthæus, Iacobus filius Alphæi, Simon Zelotes, Iudas Iacobi, qui et Thaddæus dicitur, et Iudas Iscariotes, qui prodidit Dominum. Sed in huius locum, postquam Dominum prodiderat ac perierat, constitutus est ab Apostolis Matthias, et connumeratus cum vndecim reliquis, duodecimus deinde vocatus est : et Paulus instrumentum electum, missusque et ipse cum Barnaba ad prædicandum Euangelium Domini gentibus circumquaque. Postea constituti sunt et septem diaconi ab Apostolis, quorum hæc sunt nomina : Stephanus, Philippus, Prochorus, Nicanor, Timon, Parmenias et Nicolaus. Horum itaque Apostolorum et diaconorum acta exponit Lucas, et quæ ab illis edita sunt signa, quæ ista sunt : Petrus et Ioannes claudum ex natiuitate, in

in porta speciosa sedentem, in nomine Domini curarunt. Petrus Ananiam et Saphiram vxorem eius coarguit, quod suffurati fuerant de pretio agri, et promissionem erga Deum factam defraudarant, ob quam caussam et e vestigio mortui sunt. Petrus Dorcada, vita defunctum, in Ioppe precibus suis e mortuis excitauit. Petrus vas, plenum omnis generis animantibus, cælitus demissum vidit. Vmbra Petri, ægrotos quos contingebat, sanauit. Petrus quum in carcere ligatus seruaretur, per angelum, insciis militibus, liberatus est. Et Herodes, vermium esca factus, exspirauit. Stephanus prodigia fecit, et signa. Philippus eunuchum, Esaiæ prophetiam legentem, accessit, et baptizauit. Idem Philippus multos malos spiritus in Samaria eiecit, et claudi ab illo ac paralytici curati sunt. Paulus quum adpropinquaret Damasco, visionem vidit, et mox Euangelii præco factus est. Paulus quum esset Lystris, Aeneam, ex vtero claudum, in nomine Domini curauit. Paulus per visionem in Macedoniam vocatus est. Paulus mulierem habentem spiritum Pythonicum purgauit. Paulus et Silas Philippis in custodiam coniecti, et pedes eorum ligno constricti sunt. In medio autem noctis terræ motus factus est, et soluta sunt eorum vincula. A corpore Pauli sumta sunt sudaria, quæ ægrotis ac dæmoniacis imposita, curationem attulerunt. Paulus in Troade constitutus Eutychum e fenestra prolapsum ac mortuum excitauit, dicens: Anima eius in ipso est. Paulus in Cypro magum Elymam compescuit, qui et cæcus effectus est. Paulus, quum Romam nauigaret, tempestate iactatus est ipse, et quotquot cum illo in naui erant, noctes ac dies quatuordecim. Et quum vniuersi mortem exspectarent, adstitit Paulo Dominus, dicens: Propter te largitus sum istis, quos tecum habes, vt viuant, atque ita seruati sunt. Paulum, quum e naui egressus esset, vipera momordit, putatumque est ab omnibus, quod moriturus esset: quum vero illæsus permaneret, arbitrati sunt, eum esse deum quemdam. Patrem Publii in insula, dysenteria laborantem, impositis manibus sanitati restituit Paulus, et simul alios multos in eadem insula ægrotos curauit.

IN ACTA APOSTOLORVM.

Quoniam etiam acta pro gestis latine interdum dicuntur, et hoc nomine liber hic vulgo citari solet, nolui mutare titulum.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 1. *Quæ Iesus et facere et docere instititit)* Ad verbum, Quæ Iesus cœpit facere et docere: hoc est, quæ fecit et docuit. Vt 4. Esd. 4. Quam magnam aream incipient facere? et 6. Cœperunt dominari nostri; et 9. Inchoaui dicere coram altissimo: et, Initium verborum Esdræ: hoc est, Sequuntur verba Esdræ, quorum initium hoc erit. Tale videtur illud Marc. 1. Initium Euangelii.

CAP. II. v. 3. *Quædam quasi ignis linguæ)* Mollius esset, Igneæ linguæ: sed

sed quia verbum sequens, quod ad ignem refertur, est singularis numeri, si dixissem Igneæ, aut insederunt fuisset dicendum, aut Insedit ad nomen ignis referendum, quod in Igneæ tacite subesset: quomodo in Ioanne dicitur diabolus mendax, et eius pater, scilicet mendacii. Si hoc loco dictum esset, Igneæ linguæ qui insedit, scilicet ignis: sed id obscurius esset.

4. *Et diuersis loqui linguis cœperunt*) Hoc loco tenere me nequeo, quin eos redarguam, qui putant discipulos sua lingua locutos: sed miraculo factum, vt nemo non intelligeret, perinde ac si suam quisque linguam audiret. Vt si diceret discipulus, verbi gratia, elohim, audiret alius σιός, alius θεός, alius Gott, alius Deus, alius dieu, alius dio. Qui ita dicunt, quæso quid aliud dicunt, quam mentitum esse Lucam, qui disertis verbis dicat, eos loqui diuersis linguis? id quod fore promiserat Christus? At id non esset loqui linguis, sed lingua: et tamen subditur, *P out eis spiritus fari dabat.* Quid est fari? estne idem quod audiri? Deinde non esset in loquentibus miraculum, sed in auditoribus. Itaque non essent ebrietatis accusandi loquentes, sed Iudæi, qui ea audirent, quæ non dicerentur. Præterea mentitus esset Paulus 1. Corinth. 14. qui dicit: Qui lingua, (scilicet peregrina,) loquitur, non homines adloquitur, sed Deum: nemo enim audit, hoc est, intelligit. Huic enim responderi posset, audire omnes suum vernaculum sermonem, nec vlla opus esse interpretatione, quam tamen adhiberi iubet. Linguam enim diuinitus inspiratam, (de cuiusmodi loquitur,) ab omnibus intelligi. Ad hæc imperfectum mancumque foret hoc discipulis tributum munus: minusque eis, quam auditoribus, datum esset. Non enim tantum loquendum erat, sed audiendi etiam, qui interrogare colloquique vellent. Quod si Petrus, (exempli caussa,) cum aliquo Partho colloqueretur, Parthus Petrum intelligeret. Quid Petrus, Parthum non intelligeret. Quomodo ergo interroganti Partho responderet? Necesse esset, vt aut Parthus hebraice loqueretur, (ita Parthus, non Petrus, linguam ex tempore didicisset) aut Petrus parthice loquentem intelligeret: ita fieret, vt Petrus parthice et sciret, et quia posset, loqui deberet: aut, vt parthice loquens Parthus, hebraice loqui putaretur: ita nihilo plus in Petro, quam in Partho foret. Aut vt interpres adhiberetur: ita inutile linguarum munus esset. Neque video, quæ res hunc errorem pepererit, nisi quod non putant, eumdem hominem eodem tempore diuersis posse loqui linguis, neque vident se, dum monstrum fugiunt, in monstrum incidere. Nec enim minus est monstrosum, te quum ego dicam samaiim, audire cælum, aut ὀυρανὸν, quam me eodem momento vtrumque sonare. Sed neutrum horum monstrorum inuehere necesse est. Non scribit Lucas, aliquem vno tempore tot linguis locutum esse, id quod fieri non potest: sed diuersis linguis locutos esse, vt cuiuscumque nationis homines nacti essent, eos ipsorum sermone adfarentur: vt hic Petrus asianos nactus, asiatice adloqueretur: illic Ioannes Aegyptios, ægyptiace, aut idem quosuis quouis sermone, prout in quosque incidisset: ita quod diuersis loquuntur linguis discipuli, id contra naturam non est: sed quod ex tempore didicerunt linguas, id diuinum, contraque naturam est: quemadmodum Lazarum in vitam reuocatum viuere, mirum non est: sed in vitam reuocari, mirum fuit. Quod nisi hæc sic interpretemur, faciemus ex diuinis operibus

bus præstigias, vt res non agatur, sed agi videatur: vt si quis circulator ensem deuorare videatur, quum non deuoret. Certe non aliud esset, si discipuli, peregrinis loqui linguis, et dicerentur et viderentur, quum id non ita esset. Hoc loco mirabitur non nemo, (cui hic locus primo adspectu fuerit apertissimus,) me tantum chartæ in explicanda re tam perspicua impendere: et sane eum totum intactum præteriissem, nisi veritus essem, ne rudibus imponeret alicuius auctoritas.

29. *De summo patre Dauide*) Quomodo ἀρχιερεὺς summus sacerdos dicitur, et ἀρχίατρος summus medicus, et cetera denique ab ἄρχειν composita: sic πατριάρχης latine summus pater adpellari potest, et est dignitatis vocabulum.

CAP. V. v. 24. *Summus sacerdos et fani antistes*) τὸν ἱερέα vocat, quem paullo ante vocauit ἀρχιερέα: sicut Hebræis הכהן idem sæpe dicitur, qui כהן הגדל. Non habent enim Hebræi nomen vnum, quo summum sacerdotem a sacerdote distinguant. Itaque pontificem, sacerdotem summum adpellant, nonnumquam etiam sacerdotem: quemadmodum Latini summum poetam adpellant poetam.

42. *Iesum Christum nuntiare*) Est quidem εὐαγγελίζεσθαι proprie lætam rem nuntiare: sed aliquando pronuntiare dicitur, sicut בשר quod quum idem declaret, ponitur aliquando etiam in re tristi: vt 1. Reg. 4.

CAP. VIII. v. 23. *Nam tibi acerbam imminere*) In græco est, χολὴν πικρίας, hoc est, bilem acerbitatis: quem hebraismum latine sic reddere licet, vt nos reddidimus, aut inuersione dicere bilis acerbitatem: quomodo Latini dicunt montium proceritatem, pro montibus proceris: quod hebræo more diceretur, montes proceritatis. Quod autem Imminere interpretatus sum, animaduertendum est, præpositionem εἰς aliquando futurum aliquid notare: vt Luc. 2. οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν: hoc est, Hic multis vel casui vel resurrectioni futurus est: hoc est, Ab hoc multis vel casus imminet, vel resurrectio futura est. Et quod paullo post interpretor: *Te scelere constrictum esse*; quum sit eadem præpositio εἰς συνδεσμὸν ἀδικίας ὄντα: alius tamen est præpositionis vsus: sicut in eodem, quem modo adduxi, Lucæ loco, vbi sequitur, εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον: quod non iam licet per verbum imminendi conuertere. Est autem hæc Petri sententia: Video tibi acerbam bilem, hoc est, graues a Deo pœnas imminere, propter tuum scelus: vt patet ex sequenti Simonis responsione, qui eas deprecatur minas. Bilem autem, siue iram, pro pœnis et Dei in homines animaduersione dici notissimum est ex sacris litteris.

CAP. X. v. 45. *Qui erant a circumcisione fidentes*) A circumcisione esse, est ex circumcisis esse: quomodo dicit Cicero, Qui sunt ab ea disciplina: πιστοὶ autem qui dicuntur, eos malo fidentes dicere, quam fideles: nam πιστὸς in vtraque notione dicitur, vt πιστὸς ὁ θεὸς recte fidelis aut fidus dicetur. Sed πιστὸς, quum de Christiano dicitur, fidentem significat, non cui habenda sit fides, qui fidelis latine dicitur: sed qui fidem habeat, scilicet Christo.

I 3 Volo

Volo autem Fidens nomen esse, sicut κλητὸν in Paulo, qui vocatus aut euocatus ita dici potest, vt sit nomen, non participium: quasi tu dicas, vocatiuus. Atque huiusmodi nominibus vtuntur etiam Latini, quum accensos, et euocatos, et legatos dicunt: ne nobis idem, vrgente necessitate, facere nefas putemus.

CAP. XIII. v. 34. *Dabo vobis fidelem Dauidis benignitatem*) Locus est ex Es. 55. vbi חסדי דוד (sicut et alibi sæpe) beneficia sunt, siue beneficentia: quæ hic minus proprie ὅσια vocantur, quoniam illud idem verbum apud Hebræos pietatem significat, quæ in his libris ὁσιότης adpellatur. Sic autem habet Esaiæ locus: *Feriam vobiscum fœdus æternum, fideli Dauidis benignitate (siue beneficentia) quem populorum monitorem, quem ducem præceptoremque populorum daturus sum.*) Hunc locum recte de Christi resurrectione citat Paulus. Quum enim Christus hic Dauid adpelletur, necesse est vt sit homo, et porro vt moriatur. Atqui hic promittitur, eius fidelem fore beneficentiam, hoc est, ratam, firmam, certam, durabilem: hoc enim declarat verbum fidelis, aut fidus, etiam apud Latinos, quum fidam pacem, aut fidelem ad perpetuitatem materiam dicunt. Quod si durabilis futura est, et æterna Dauidis nostri benignitas atque fœdus, necesse est, vt sit ipse sempiternus: nam si desiisset ipse, eius quoque fœdus finem haberet. Quod si sempiternus est, et tamen homo, hoc est mortalis, necesse est, vt moriatur, deinde in vitam infinitam redeat, atque ita in suos Israelitas conferat beneficia sempiterna.

CAP. XVII. v. 25. *Omnia denique conferat*) καὶ τὰ legitur, non κατά.

CAP. XVIII. v. 18. *Et cum eo Priscilla et Aquila, quum caput totondisset*) Paulus an Aquila caput totonderit, certo adfirmari non potest ex sermone græco. Vero tamen propius videtur hoc de Aquila dici, ex eo quod Lucas vxorem viro præposuit: cuius ordinis, (quum alias non soleat,) quæ caussa fuerit, non video, nisi vt intelligeretur participium κειράμενος ad Aquilæ nomen, cui protinus coniungitur, referri: quod non fieret, si Aquilam antepofuisset.

CAP. XVIIII. v. 27. *Vel potius ne eius*) μᾶλλον δὲ, non μέλλειν τε legendum est.

CAP. XXVII. v. 9. *Quod tranquillitas præteriisset*) διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, Quod ieiunium iam præteriisset. Sed quid ieiunium ad nauigandi periculum? Nam si ieiunium voces inediam, ea esse quæ poterat? quum essent in portu, et posset amplissima insula suppeditare commeatum, et paullo post dicantur nauem exonerare frumento. Adde quod neque νηστεία dicitur pro ἀσιτία, neque id cum verbo παρεληλυθέναι quadrat: oportet enim inediam non præteriisse, sed instare: neque id inedia, sed commeatus penuria dici deberet. Sin ieiunium dicas ieiunandi tempus, id neque nauticæ rei conuenit, neque quidquam ad rem facit. Equidem dum diligentius narrationem hanc considero, suspicor non νηστείαν, sed νηνεμίαν legendum esse, hoc est, a ventis tranquillitatem: nam id et cum narratione conuenit, et facile deprauari potuit a mediocriter docto, qui verbi νηνεμίας vim ignoraret.

PAVLI EPISTOLA
AD ROMANOS.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD ROMANOS.

Pauli vocantur epistolæ, propterea quod eas ille scripsit. Et per has quum eos, quos viderat ac docuerat, admonet et corrigit, tum quos non viderat, instruere conatur ac docere, quemadmodum scire possunt, qui in eas incidunt. Hanc autem Romanis e Corintho scripsit, quum eos nondum quidem vidisset, audisset vero de illorum fide, cuperetque videre eos. Et initio quidem laudat eorum fidem, quam videbat passim adnuntiari. Deinde significat, sæpenumero propositum sibi fuisse veniendi ad eos, propter desiderium, quo erga eos adfectus erat, hactenus vero non licuisse. Ceterum docendi modo epistolam contexit, de vocatione gentium, et quod circumcisio temporaria fuerit, iam vero cessauerit, quod per Christum solutum sit delictum Adæ, quod vmbra legis transierit. Vocationem itaque gentium consequenter recto ordine factam esse ad hunc modum probat. Ostendit, vniuersis hominibus insitam esse legem, et quosuis citra doctrinam (legis) naturali iudicio ex ipsa rerum conditione Deum cognoscere posse. Quapropter et merito gentes priore loco accusat, quod quum ipsis cognitionem sui Deus ex operibus mundi patefecerit, et simul sempiternam potentiam suam, quæ verbum ipsius est, in quo et per quod omnia fecit, ostenderit, ipsi non cognouerunt ex creaturis, Deum esse talium opificem, sed magis operibus illius diuinitatem adscribentes, creaturas potius adorarunt, quam creatorem. Accusat autem et Iudæos, vt qui legem non seruauerint, immo per transgressionem legis Deum magis dehonestauerint. Atque ita vtramque partem, tam Iudæos quam gentes, arguit, et sub iniquitate transgressionis concludit, vt ostendat, omnes pares esse factos inter se, ex æquo reos, et redemtionis egentes. Deinde, merito et gentium factam esse vocationem, ex eo declarat, quod gratia et redemtio æqualiter contigere et Iudæis et gentibus, vocatione vero gentium facta, necessario cessasse circumcisionem et legis vmbram. Nam Abraham, inquit, non circumcisione, sed ante circumcisionem iustificatus, nominatus est Abraham, quoniam futurum erat, vt fieret pater multarum gentium, secundum fidem, quæ erat in præputio. Circumcisionem autem, postquam iustificatus erat, accepit in carne, vt signum esset posteris, ex ipso secundum carnem nascituris, quod desitura esset circumcisio, quando gentes fierent filii Abrahæ, inciperentque viuere secundum fidem Abrahæ, in qua ille, quum adhuc esset in præputio, iustificatus est. Etenim illorum gratia, quum antea dictus esset Abram, vocatus est Abraham. Erat autem necessarium, vt, venientibus rebus præsignatis, desineret signum. Quapropter si

qui cogunt gentes circumcidi, iidem tollant et nomen Abraham, et vocent eum Abram. Si vero Abraham vocatus est a Deo, non oportet gentes circumcidi, immo ne Iudaei quidem secundum carnem amplius circumcidendi sunt, vt firmum sit nomen Abrahae, voceturque pater multarum gentium, ferendum enim posthac non est, vt quisquam circumcidatur, quum sufficiat fides Abrahae, nec opus sit vlla legis vmbra. Non enim iustificatur quisquam ex talibus, sed ex fide, quemadmodum et Abraham. Postquam ista ad hunc modum probauit, iterum ostendit, quod nec Israeli nec gentibus alia possit ratione redemtio et gratia obtingere, nisi primum illud et vetustum peccatum, quod per Adam in omnes mortales peruenit, soluatur: deleri autem per alium non posse, nisi per filium Dei, per quem et ab initio maledictio facta sit. Neque enim possibile erat, vt alius delictum hoc solueret. Deinde scribit, quod nullo alio pacto factum sit, quam vt, corpore adsumto, filius Dei fieret homo: vt corpus hoc, inquam, quod iisdem nobiscum passionibus obnoxium esset, pro omnibus offerret, et omnes a morte liberaret. Et quemadmodum per vnum hominem peccatum in mundum ingressum est, ita et per vnum hominem ad omnes mortales gratia perueniret. Deinceps vero tamquam bonus oeconomus Iudaeos consolatur, quod legis transgressores futuri non sint, si in Christum credant; his vero qui ex gentibus crediderant, edicit, ne contra Israelem insilentur, sed cognoscant, se veluti ramos radici, ita Iudaeis esse insertos. His absolutis sermones hortatorios ad docendum bonos mores subtexit, atque ita epistolam finit.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 3. *Quod ad carnem attinet)* σάρκα in sacris litteris aliquando corpus esse, declarauimus in Genesi. Nonnumquam significat rem corporatam: vnde πᾶσα σάρξ, omnes homines, aut etiam omnia mortalia. Inde in Ioann. 8. κατὰ σάρκα κρίνειν, quod solet dicere Paulus κατ' ἄνθρωπον. Itaque possis hoc verbum latine humanitatem, aut humanam conditionem, siue naturam adpellare, aut etiam corpus. Nam in huius epistolae cap. 7. Paulus dixit: τὰς πράξεις τοῦ σώματος, pro τῆς σαρκός. Hinc σαρκικός idem qui humanus, terrestris, corporalis: cui opponitur πνευματικός, qui latine diuinus, a diuino spiritu rite dici potest. Sed quum omnibus artibus permittantur sua vocabula, nobis permitti debet, vt saltem in translatione carnem et spiritum, sicubi videbitur, adpellemus, ne quem offendamus: sic tamen, vt id citra superstitionem faciamus. Quum enim Paulus ipse eadem de re non semper idem verbum ponat, nos quoque in verbis cogi non debemus, modo de re constet.

7. *Omnibus qui Romae estis, gratiam et pacem)* Ad verbum sic legitur: Gratia vobis et pax: qui hebraismus est in accusatiuum latino more mutandus. Pacis autem vocabulum in salutationibus apud Hebraeos poni, et salu-

falutem latine dici posse, alias ostendi. Sed id fieri non femper necesse est, præsertim vbi cum aliis coniungitur.

13. *Vt profectum aliquem apud vos quoque faciam)* καρπὸν vocat προκοπὴν, scilicet Euangelii: vt apud Philipp. 1. vbi vtrumque eadem de re ponitur. Inde καρποφορεῖσθαι, hoc est proficere, dicitur Euangelium, Coloss. 1.

14. *Doctis ac imperitis debeo)* σοφὸς etiam Græcis, vt חכם Hebræis non solum fapientem, fed et doctum declarat: et apud Latinos olim, teste Cicerone, iidem erant docti, qui fapientes.

CAP. III. v. 25. *Fidem habentes iustificet)* Verbum hoc etiam Ciceronianis ferendum videtur: nec enim durius est, quam turpificare. Idem dico de propitiatorio, et præputiato: quæ cur minus quam decretorius, et capitatus, et hastatus, et clipeatus dici possint, non video: præsertim quum huiusmodi verba et fæpe occurrant, et ad rem significantius exprimendam pertineant. Iam fidei vocabulum, vt nos in hoc argumento vtimur, etiam latine poni, docuit Budæus, adductis ex antiquitate exemplis. Si enim fidem habere Christo, recte dicitur: cur ea res fides dici non possit, nulla causſa est: ne eorum fuperstitioni obtemperemus, qui volunt perfuasionem adpellari: quum id verbum nec vbique quadret, nec prorsus idem declaret. Nec enim idem plane est perfuasio, quod fides aut fiducia: nec possis dicere, Perfuasionem habeo Christo: quomodo, Fidem habeo Christo, aut fiduciam habeo in Christo collocatam. Neque, Magna est tua perfuasio: quemadmodum, Magna est tua fiducia, aut fides. Denique paucis locis perfuasionem pro fide recte dixeris, et ea proprio nomine πεποίθησις adpellatur, et cum fide coniungitur, ad Ephes. 3. Iam vero, si auctoritate vtendum est, non video cur hac in re sit repudiandus Iacobus Sannazarius, poeta, vel cum paucis antiquorum conferendus, et idem in verborum delectu etiam ad fuperstitionem diligens, apud quem sic discedentem Gabrielem adloquitur Maria :

Iamiam vince fides, vince obfequiofa voluntas.

29. *Qui et circumcisionem fide, et præputium per fidem*, cet.) Hoc est, circumcisos et præputiatos: quomodo academia et iuuentus pro academicis et iuuenibus dici solet. Quod autem aliter vertimus in cap. 1. in causſa fuit fententiæ conditio. Sic enim illic ad verbum legitur: *Quod si præputium legis instituta conferuet, nimirum eius præputium pro circumcisione habebitur.* Vbi relatiuum Eius, masculinum est in græco sermone, quum præputium ἀκροβυστία sit femininum: ex quo adparet, præputium pro præputiato dictum, vt cum relatiuo conueniat: id quod hebræorum more factum est, qui rara habent huiusmodi a fubstantiuis adiectiua: itaque a fubstantiuis vtuntur pro eis. Idem fit fæpe in nomine ἔθνος, quod gentem significans, ponitur pro extraneæ gentis hominibus: vt Act. 15. Et gentes omnes, qui a nomine meo denominantur: vbi græce Gentes neutrum, Qui masculinum est.

CAP. IIII. v. 5. *Qui sontem iustificat)* רשע quandoque fontem, et qui alteri facit iniuriam, declarat: vt Exod. 2. In ea notione positum est hoc loco vocabulum ἀσεβὴς, vt et cap. 5. vbi idem est ἀσεβὴς et ἁμαρτωλός.

12. *Non iis solum, qui sunt a circumcisione)* τοῖς ȣ̓κ ἐκ περιτομῆς μόνον, dictum est, pro, ȣ̓ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς, vt recte vertit vetus interpres: ficut ad 1. Thessalon. 1,8. ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τȣ̃ Θεȣ̃, ȣ̓ μόνον ἐν τῇ μακεδονίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἐξελήλυθεν: pro, ȣ̓ μόνον γὰρ ἀφ' ὑμῶν, cet. Talem verborum transpositionem inuenies et 2. Timoth. 2. vbi nos vertimus: Laborandum agricolæ est, cet. et ad Hebræos 11. Est autem apud Paulum paullo perturbatior sententia, quæ sic enucleari potest: Abrahamus pater est omnium fidentium. Sunt autem fidentium duo genera, præputiati, et circumcisi. Non solum circumcisorum fidentium pater est, sed etiam præputiatorum fidentium. Eadem sententia paullo post sequitur: Non solum, quæ a lege, verum etiam quæ ab Abrahami fide fit, qui noster omnium pater est. Sed quomodo pater est, (dicet aliquis) quum sit mortuus? An patrem habemus mortuum? aut is pater dici potest, qui non est? Nam hæc pugnantia sunt, eumdem esse et non esse. Interiisse, est non esse, patrem esse, est esse. Ergo idem qui interiit, pater esse non potest. Ad hæc respondet Paulus: Pater est noster non apud nos, quibus non viuit: sed apud Deum, cui viuit, (ei enim viuunt omnes,) et a quo reuocandus est in vitam. Itaque Deus eum iam vocat, Multiparentem, (hoc enim declarat Abrahami nomen,) perinde ac si iam esset multiparens, quum tamen nondum sit nobis, sed futurus est: nam a Deo reuocabitur in vitam. Nunc iam est Deo, cui sunt omnia præsentia. Similis est et illa Luc. 20. Christi sententia: Viuentium Deus est, non mortuorum: quippe quum ei viuant omnes: de qua ibi ideo nihil scripsi, quod eam nondum intelligebam: videbatur enim animorum immortalitatem ostendere, quum de resurrectione disputaret. Quamquam ne nunc quidem de ea adfirmabo: tantum dicam, quid mihi venerit in mentem. Quum Deus dicatur Abrahami, Isaaci, et Iacobi, necesse est vt aut illi viuant, aut Deus sit mortuorum Deus. Atqui mortuorum esse Deum, est nullius esse Deum, quum mortui non sint. Necesse est ergo, vt illi viuant. Sed non viuunt. Fateor, non viuunt hominibus: quibus tantum præsens vita, præsens est: sed viuunt Deo, qui eos in vitam reuocabit: quæ vita nobis futura, Deo præsens est. Ergo erit mortuorum resurrectio. His Christus Sadducæos refellit. Sed quid sit, omnes Deo viuere, et ei omnia esse præsentia, adhuc manet obscurius. Nos sic conabimur exponere. Formicæ præsens est terra in palmi longitudinem: quoniam humili corpore, non cernit longius. Homini præsens est (exempli gratia) in decem palmorum longitudinem. Ita quidquid est intra vnum palmum, id formicæ præsens est, nouem palmi sunt absentes. At homini et vnus ille palmus, et reliqui nouem, præsentes sunt. Ita fit, vt idem et formicæ absens, et homini præsens sit. Adducam aliam similitudinem. Fluit aqua Rheni. Eius paruula portio mihi nunc præsens est, quæ paullo ante præsens erat Schafusianis, eadem paullo post præsens erit Argentinensibus. At Sol totum hoc spatium præsens habet, tamque ei præsens Argentina est, quam Basilea. Sic tempus fluit, vt aqua: temporis pars ea, in qua sumus, nobis præsens est: at Deo, qui maximus est et sempiternus, vniuersum tempus, et quod fuit, et quod est, et quod erit, præsens est. Ita quod reuiuiscet aliquando, et viuet Abrahamus, id nobis absens et futurum est. At Deo id tempus, et proinde ea res, præsens adest. Vide 4. Esd. 5.

vbi Dei iudicium circuli simile dicitur. Hæc ego caligantibus animi oculis dico, non adfirmo.

CAP. V. v. 7. *Nam pro viro bono fortassis aliquis mori sustineat)* Rationem reddit, cur dixerit Vix: quasi hoc dicat: Quod dico vix quemquam pro insonte mori: ideo vix dico, quoniam non omnino nego fieri posse, vt aliquis (tametsi rarus) insontis bonique viri caussa mori sustineat: fieri enim hoc potest. Sed sontis caussa mori nemo sustinet, hoc Christi proprium est, et amoris inauditi. Vocat autem eumdem δίκαιον iustum, quem ἀγαθὸν bonum. Nam δίκαιος a iustitia dicitur, a qua viri boni denominantur: et eum opponit ἀσεβεῖ, siue ἁμαρτωλῷ.

CAP. VI. v. 3. *Quicumque sumus Christi Iesu nomine baptizati)* εἰς χριστὸν dixit, quomodo εἰς τὸ ὄνομα, aut ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ χριστοῦ alias dici solet: sed durius dixit, hebraico more: sicut 1. Corinth. 10. εἰς τὸν μωσῆν ἐβαπτίσαντο. Mollius cohæret cum re, quam cum persona: vt 1. Corinth. 12. dicitur, Vnum in corpus loti sumus: hoc est, vt vnum corpus efficeremur. Sed et in persona propterea dici solet, quod apud Hebræos personæ nomen sæpe pro re ponitur: vt fit in Christum, aut in Mosem lauari, idem quod, ad Christianitatem, aut ad Mosaitatem: hoc est, vt Christianus aut Mosaicus fias. Sic in Christo esse, aut mori, aut viuere, cet.

4. *In paterna gloria resurrexit)* Hoc est, gloriosus. Dixit autem διὰ τῆς δόξης, pro ἐν τῇ δόξῃ: vt cap. 4. τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας, pro ἐν ἀκροβυστίᾳ: quomodo διὰ βίου, in vita dicitur. Atque vt idem est, per omnem vitam, et in omni vita: sic idem hoc loco est, διὰ δόξης, et ἐν δόξῃ. Sed latine per gloriam, quomodo per vitam, eadem notione dici non potest.

7. *Vt peccati corpus aboleatur)* Hoc est, vt peccatum aboleatur, quod corpus est: id est, quod similitudinem habet corporis, in eo, quod quemadmodum corpus morte, ita peccatum vitæ renouatione aboletur. Vide animaduersa ad Coloss. 1.

16. *Cui vosipsos seruos præbetis obediendo)* εἰς ὑπακοὴν, Hebræorum more dictum est, apud quos Lamed littera gerundii vim habet.

17. *Ei doctrinæ rationi, quæ vobis tradita est)* εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον, pro εἰς τύπον ὃς ὑμῖν παρεδόθη. Sicut ad Galat. 2. πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον, pro, εὐαγγέλιον ἐμοὶ πεπίστευται. Atque ita loquuntur Græci et in hoc verbo, et in aliis; ἐγχειρίζομαι ὑπό σου τὴν βίβλον, pro, σὺ ἐγχειρίζεις μοὶ τὴν βίβλον. Tale quiddam in 2. Corinth. 11. declarabimus.

CAP. VII. v. 4. *Vos quoque peremti estis legi)* Quum legem viro, et homines mulieri comparauerit, videtur hic dicendum fuisse, Vobis peremta lex est: vt conueniat similitudo hunc in modum: Vt mulier, viro mortuo, libera est: sic vos, lege mortua, estis a lege liberi. Sed intelligendum est, hæc sic inter sese conuerti, vt sit idem: Vos estis legi mortui, et Vobis mortua lex est: vt vos nihil rei cum lege habeatis, et lex nihil vobiscum rei habeat, non magis quam viui cum mortuis, aut contra. CAP.

CAP. VIII. v. 20. *Per eum qui eam spei submisit)* διὰ τὸν ὑποτάξαντα, pro διὰ τȣ̃ ὑποτάξαντος dictum est: vt paullo ante διὰ ἁμαρτίαν, quod ex sententia patet. Declarat enim quod dixit, Non sua sponte: hoc est, ab alio: quod si diceret, Propter alium, posset id et sua sponte, et tamen propter alium fieri. Iam διὰ cum accusatiuo in hanc sententiam poni, etiam apud auctores profanos video: vt in Socratis Panegyrico, vbi δι' ἣν ἐσώθησαν, pro δι' ἧς ἐσώθησαν dici, adnotauit Hieronymus Wolfius, eius interpres. Atque idem mihi ostendit, bis eodem modo locutum Demosthenem in fine orationis pro Megalopolitanis.

CAP. VIIII. v. 12. *Maior seruiet minori)* Sanctus Apostolus Paulus explicans materiam Electionis et Prædestinationis, adlegat verba Domini, ad Rebeccam iam grauidam, Gen. 25. Intellige autem hæc non de Esao et Iacobo dicta (nam si carnem spectes, Esaus Iacobo non seruiuit) sed de duabus gentibus inde profecturis, vt ostendunt Dei verba, qui non dicit Rebeccæ, duo homines: sed *duæ gentes sunt in ventre tuo.* Iam quod mox subiungit Paulus, *Iacobum amaui, Esaum vero odio habui*, non sic accipiendum est, quasi fuerit dictum, antequam nati essent pueri, sicuti superius oraculum: quum hoc fuerit dictum multis post sæculis per Malachiam, et quidem dictum item non de duobus hominibus, sed populis, vt adparet in Malachia, cap. 1, 1. Non enim dixisset Deus de re futura, Amaui, sed Amabo: sicut in superiore oraculo, quod de re futura edebatur, dictum est, Seruiet. Cur autem Esaum, hoc est malos, oderit, et Iacobum, hoc est bonos, amet Deus, patet ex Deut. 9. vbi sic populum adloquitur Moses: *Non propter iustitiam vestram, vos illorum terræ possessionem inuaditis, sed gentes illas Deus propter ipsarum vitia vobis euertit: tum vt id præstet, quod maioribus vestris iurauit.* Item cap. 10. *Deus maiores vestros amore complexus, eorum posteritatem, hoc est vos, ceteris omnibus anteposuit nationibus.* Ex his adparet, eos qui amantur et eliguntur, eligi gratuita Dei benignitate: ex qua electione proficiscatur salus, hominibus vitam electione sua dignam agentibus: eos autem qui odio sunt, et repudiantur, repudiari propter sua peccata, vt sit vera illa sententia: Pernicies tua a te est, Israel, salus autem a me, Ose. 13. Itaque quod Esaus odio est, id fit propter eius peccata: quod Iacob amatur, id Dei bonitatis et gratiæ et electionis est. Sed qui sit quod dicit, *Quem vult indurat*, magna quæstio est. Quæso te, lector, vt quæ dicam, audias benigno animo, et rationes ante diligenter et amice perpendas, quam repudies. Loquitur Paulus de Pharaone, cuius cor indurasse Deus dicitur. Quid sit autem indurare, aut ex verbo cognoscendum est, aut ex sententia. Ex verbo certo cognosci non potest, siquidem Exod. 9. dicitur Deus indurasse cor Pharaonis: et in fine eiusdem capitis dicitur Pharao indurasse cor suum, quæ verba pugnantia sunt, quemadmodum in Psalmis dicitur: Nolite obdurare corda vestra: vt si ex verbis contendas, hominem a Deo indurari, quia sic scriptum sit: alius possit item ex verbis contendere, hominem a semetipso indurari, quia sic scriptum sit. Itaque ad sententiam recurrendum est, quam sic perpendamus. Omnes Adamo prognati habent cor durum et lapideum, id quod ostendit Ieremias cap. 17. dum dicit, omnium malitiosissimum esse cor hominis. Et Ezechiel. cap. 36. vbi Deus dicit sese eis exemturum esse cor lapideum. Nam lapideum cor eximere non posset, nisi haberent cor lapideum. Quod si

Pha-

Pharaonis cor erat natura lapideum, non magis poterat a Deo, vel a seipso indurari, quam lapis, nisi prius fuerat mollitum, quod non fuit. Itaque quod dicitur a Deo indurari, id videtur idem esse, quod non molliri, sed in sua duritate relinqui, vt quemadmodum non prodesse viduis, pro nocere viduis dictum est: vt Iob. 24. ita contra, nocere iis dicatur Deus, quibus non prodest: et eos indurare, quos non mollit. Quod autem scribitur Pharao ipsemet indurasse, siue obstinasse, aut obfirmasse cor suum, significatur, eum scientem et volentem durasse, et retinuisse cor durum et pertinax, neque se molliri noluisse, quum ita conuinceretur miraculis, vt confessus fuerit Mosi, se peccasse. Hanc interpretationem neque a verbis, neque a sententia discrepare, sic ostendemus: Matth. 6. Ne inducas nos in tentationem, est, Ne patiare nos tentari, aut tentatione vinci, vt sit idem, inducere in tentationem, quod, non liberare a malo: hoc est, a duritate et peccato nostro, vt iam sic dicere liceat, Ne indures cor nostrum: hoc est, ne relinquas nos in innata duritate cordis nostri, sed nobis cor carneum et obediens dato. Sic Iob. 39. dicitur Deus priuauisse struthiocamelum sapientia: hoc est, non donasse, sicut ipsemet ibidem interpretatur: numquam enim habuit struthiocamelus sapientiam. Item cap. 17. dicitur Deus eripuisse ingenium amicis Iobi: hoc est, non dedisse. Iam vero quum Deus neminem tentet, hoc est, ad peccandum impellat, sicut scripsit Iacobus, in Ep. c. 1. Pharaonem certe non tentauit aut indurauit, sed tentari et durum manere passus est. Neque vero grauius punire potest hominem Deus, quam si eum deserat, et in duritate sua relinquat, quemadmodum terras grauius adfligere non possit, quam si solem et lucem eis adimat, sicut ademit Aegyptiis per triduum. Sic punit vineam suam in Es. 5. non eam ipse vastando, sed septo et pluuia priuando, et vastari permittendo. Sic Iobum adfligit, priuatque facultatibus, non ipse id faciendo, sed a satana fieri permittendo. Sed tamen cur aliquem relinquat Deus in duritate sua, (quæ pœna est grauissima,) quum alios miseretur, quæstio est: ad quam breuiter responderi potest, quod supra adduximus ex Deuter. 9. aut quod scriptum est in Decalogo: vbi dixit Deus: se misericordiam facere iis, qui ipsum amant, et eius præcepta exsequuntur, punire autem eos, qui ipsum oderunt, Exod. 20. aut quod scripsit Paulus ad Romanos. Quia quum Deum cognouissent, non, vt Deo dignum erat, honorarunt, sed veritatem in iniustitia suppresserunt, hanc ob rem permisit eos Deus in turpes libidines. Hæc est induratio, cuius caussam quum hanc tradat Paulus, non est quod aliam putemus. Itaque quod Pharaonem puniuit, ideo puniuit, quia Pharao Iouam oderat: id quod ostendit illa crudelitas, qua sæuiebat, ante aduentum Mosis, in Israelitas, quæ certe non a Deo, sed ab ipsomet Pharaone proficiscebatur. Itaque primo congressu induratus est a semetipso. Mosi dixit Exod. 5. Nescio, quis sit Ioua: et propter suam improbitatem relictus fuit a Ioua, atque ita malo spiritui emancipatus, sicut de Saulo legimus, eum, quia Deo obedire noluisset, derelictum fuisse a bono Dei spiritu, et porro correptum a malo, ita vt deinceps semper abierit in deterius. Itemque 2. Par. 25. de Amasia, qui quia Idumæorum deos coluerat, desertus est a Deo, ita vt Iouæ non obtemperauerit. Itaque quod dicit Paulus, *Quem vult indurat*, non est hic consistendum: sed quærendum porro, quemnam velit indurare. Vult autem indurare eos, qui ipsum oderunt, et ei

obedire nolunt: vt eius indurationis, siue desertionis causa sit non Dei libido, qui nihil facit sine iusta causa, sed hominis antegressa contumacia. Hoc indicauit Christus, dum Matth. 23. dixit: Quoties volui congregare filios tuos, et tu noluisti? Hic vides, prauam Hierosolymæ voluntatem in causa esse, quo minus seruetur: quum tamen Christus eam seruare vellet: Itaque sequitur induratio: Es. 6. Obdura cor populi huius, vt videntes non videant. Iam vero quod dicit Paulus de figulo, lege lector, antequam progrediare, Ieremiæ cap. 18. et Ezech. 33. et ea diligenter perpende: non te pœnitebit. Inuenies enim hanc sententiam. Deus habet homines in manu, sicut figulus lutum. Si quis vitam suam corrigere, et Deo obedire non vult, eum Deus perdit: sicut figulus vas perdit, in quo aliquid vitiosum esse contigit. Et quemadmodum figulus nullum vas facit, vt id perdat, (tametsi posset, sed non vult abuti suo luto,) sed tantum perdit ea, quæ bona non sunt, quum tamen ea fecisset, vt bona essent, (vellet enim bonus artifex, omnia sua vasa esse bona,) sic Deus nullum hominem creauit, vt eum perderet: sed tantum perdit eos, qui boni esse nolunt: quum tamen eos creasset, vt boni essent. Vellet enim omnes homines esse bonos, et saluos fieri: quum sit ipse bonus, et omnia bona creauerit. Item quemadmodum figulus ex eadem creta vasa facit alia ad vsum mensæ et rerum honestarum, alia ad vsum culinæ aut excrementorum: sic Rom. 9. Deus alios homines condidit, vt essent in Christi corpore quasi oculi, quidam aut aures, aut manus, vt Prophetas et Apostolos: alios vt essent quasi pedes, aut immundæ partes, vt ceteros minus excellentes Christianos, quibus non tantas dotes largitus est. Sed intelligendum est, aliud esse vas frangi, aliud ad res inhonestas creatum esse. Quodlibet vas, si malum est, frangitur, siue ad honesta siue ad inhonesta factum sit, etiamsi sit aureum, vt adparet Ierem. 22. vbi sic Deus loquitur: Etiamsi esset Conenias annulus in dextera manu mea, inde te detraham, cet. Rursum quodlibet vas, si bonum est, seruatur, etiamsi sit ad res inhonestas conditum. Dicet tibi figulus: Ego nullum vas vellem frangere: sed si quod malum esse contigit, ostendo potestatem meam id frangendo. Dicit magistratus: Ego nullum ciuem vellem interficere, vellem enim omnes esse bonos: sed si quis latro est, ostendo meam potestatem eo interficiendo: et dum volo ostendere quid possim, eligo aliquem facinorosum, quem puniam. Sic dicit Deus Ezech. 33. Nolo mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur et viuat. Nolo vt quisquam sit malus, ideoque improbitatem veto. Sed si quis, vetante et nolente me, sua sponte malus est, eum ego deligo ad exserendam in eum iram potentiamque meam. Quod si quis a me propter sua peccata perditur, non est quod me accuset, et dicat: Voluntati eius quis resistat? Voluntati meæ resistere nemo potest. Non est autem mea voluntas, vt aliquis peccet, aut etiam vt, quum peccauerit, moriatur; sed potius corrigatur et viuat. Sed si quis corrigere se non vult, eum ego punire et volo, quia ipse in peccato perseuerare vult: et possum, quia habeo summam in omnes potestatem. Quod autem dicit Paulus, iræ vasa ad exitium condita: non sic accipiendum est, quasi Deus hominem aliquem ad hoc nominatim creauerit, vt eum perderet. Creat quidem Deus alia vasa ad res honestas, alia ad res inhonestas, sed ad res inhonestas creata vasa non perduntur, quin diligentius quam cetera teguntur: sicut membra corporis, quæ inhonesta videntur: tametsi reipsa nullum corporis membrum inhonestum est, nihil enim inhonestum condidit Deus: et quemuis locum habere in domo Domini, est honestum locum

locum habere: nullus enim ibi locus est inhonestus in oculis Dei, sed dicuntur illa humano more. Sed ad exitium condita vasa dicuntur ea, quorum exitus et finis est exitium. Ostendit hoc Paulus, dum dicit: Tulit multa cum patientia iræ vasa. Si enim cum patientia fert illa Deus, certe dolet ei res: et si dolet, non placet: quemadmodum magistratus fert multa cum patientia improbum aliquem, exspectans dum ille se corrigat: neque placet magistratui, vt committat ille facinus aliquod capitale: neque ideo eum patienter fert, vt postea interficiat. Quod si ille postea sua culpa interficiatur, dici poterit ad supplicium conditus, aut reseruatus, quia talem habuerit exitum: non quia ideo sit conditus. Tales locutiones passim occurrunt in sacris litteris, vt Leuitic. 20. *Si quis dederit progeniem suam Molocho, lapidetur: quia progeniem suam dederit Molocho, vt sanctuarium meum pollueret.* Atqui non eo consilio immolabant Israelitæ natos suos Molocho, vt Domini sanctuarium polluerent, sed vt Molochum colerent: verum inde eueniebat, vt pollueretur sanctuarium Domini. Item Numer. 32. *Et ecce vos surrexistis pro patribus vestris, additamentum improborum, vt ira Ioua insuper in Israelitas augeatur.* Non enim in animo habebant Rubenitæ augere iram Iouæ, sed sibi prospicere: verum inde consequebatur ira Iouæ. Item Es. 23. *En terram illam Chaldeam Assyrii condidere Siluanis.* Non enim eo animo condiderant Babyloniam Assyrii, vt in ea habitarent Siluani: sed is fuit euentus. Sic Prouerb. 16. Deus creasse malos dicitur ad diem ipsorum ruinæ, quia is est euentus, non creationis consilium. Hoc loco surgit ingens, et multum agitata quæstio, de destinatione siue prædestinatione: de qua equidem tacere mallem quam loqui, nisi viderem multos in viam latam declinare. Itaque quo reuocentur, si fieri potest, in angustam viam, dicam ea, ad quæ me sensus ipse tenorque sacrarum litterarum impellit. Iudicium erit Dei et piorum. Veritas in medio quærenda proponitur: eam quærere, et quid sentias dicere, non est nefas. Hæc credere nemo cogetur: fides est libera. Primum quid sit destinare, dicendum est: deinde cui rei destinatus sit homo. Destinare, (quod in sacris litteris προορίζειν aut τιθέναι dici solet,) est animo aliquid statuere, facere, vt destinare argillam faciendo vasi, est ita deliberare: volo ex hac argilla facere vas. Destinare aliquem neci, est ita cogitare: volo efficere, vt hic homo moriatur. Destinantur autem alia cum conditione, alia certo et sine conditione: quæ vtraque destinatio in Deo cernitur. Nam quum diceret, *Faciamus hominem:* destinabat certo et sine conditione creationem hominis. Item quum diceret, *Semen feminæ conteret caput tuum:* destinabat aduentum Christi sine vlla conditione, id quod ostendit Paulus, dum 2. Corinth. 1. dicit, DEI promissiones de CHRISTO esse Amen: hoc est, certas, ratas, immutabiles. Rursum quum collocabat hominem in Paradiso, vt eum coleret et tueretur, et tamen mortem ei minabatur, nisi ab arbore scientiæ boni et mali abstineret, destinabat eum vitæ cum conditione, videlicet si obediret. Hinc videmus, cui rei destinatus fuerit homo, videlicet beatæ vitæ in Paradiso transigendæ, dummodo a fructu vetito se contineret. Itaque Dei consilium et intentio, dum diceret, *Faciamus hominem ad imaginem nostram,* fuit, creare hominem, qui beatus futurus esset. Hæc est hominis prædestinatio, videlicet ad vitam beatam. Nam viuere in Paradiso, est viuere beatum.

Iam

Iam an omnes homines ei vitæ destinati sint, videamus. Constat omnino eidem rei destinatas esse aues omnes, cui destinatæ fuerunt aues primæ a Deo creatæ, videlicet vt per aerem volent et propagentur, quod idem dico de ceteris animantibus, neque non de stirpibus. Quod si idem fit in hominibus, sunt omnes homines eidem rei destinati, cui fuit destinatus primus homo. Si enim tantas vires habuit illa ad mortem accidentalis destinatio, qua Deus Adamo mortem minatus est, si vetito fructu vesceretur, vt ad omnes homines propagata sit inde mors: non dubium est, quin illa prior et Deo amicior ad vitam destinatio, (propter quam nominatim creauit hominem,) pertineat ad omne semen Adami. Non enim potest destinatio ad mortem latius patere, quam destinatio ad vitam. Si sumus omnes in Adamo lapsi, stetimus omnes in Adamo ante lapsum. Labi enim nemo potest, nisi qui stetit. Quod si stetimus, eadem conditione stetimus, qua primus homo, eidemque vitæ omnes destinati fuimus. Si enim creati fuimus ad imaginem Dei, vt bestiis et terræ imperaremus: etiam creati fuimus, vt in Edenis, hoc est voluptatis ac beatæ vitæ pomario, degeremus. Hac enim destinationis parte, cur potius fraudemur, quam aliis, nulla caussa est. Hoc pacto loquitur auctor ad Hebræos cap. 7. qui dicit Leuim decimatum fuisse, hoc est decumas soluisse (scilicet Melchisedecho) in lumbis Abrahami patris sui. Quod si Leuis, qui nondum natus erat, decimas soluit in lumbis Abrahami: etiam nos omnes, qui nondum nati eramus, beatæ vitæ destinati fuimus in lumbis Adami. Hinc adparet, omnes homines esse beatæ vitæ destinatos, idque est Dei bonitate dignissimum. Si enim nemo tam malus est, vt velit filium gignere ad patibulum: quanto minus dignum Dei bonitate est, vt voluerit aliquem hominem gignere ad miseriam sempiternam. Si vos, qui mali estis, tamen scitis bona dare filiis vestris: quanto magis pater vester cælestis, qui bonus est? Quod si hominem creasset Deus non liberæ, sed seruæ voluntatis, numquam potuisset homo eligere malum et peccare. Deus enim, (qui nihil vult nisi bonum,) eum semper ad bonum impulisset. Adparet hoc in terra, quæ quia non est creata liberæ voluntatis, sed vt hominis imperio serua subiaceret, non potest non obedire Deo, et stirpes adsidue gignere: Sed quum homo ad imaginem Dei, imperaturus orbi crearetur, oportuit eum, (sicut filium Dei, et orbis Imperatorem decebat,) esse liberæ voluntatis. Iam quemadmodum filius, dum in patris semine, aut in matris vtero est, vinctus est: sed postea natus, euagari potest, etiam nolente patre, quoniam pater eum domi vinctum non tenet: sic Adam, dum crearetur, nihil poterat, sed postea creatus, multum in vtramque partem poterat, quippe quem Deus liberum relinqueret, et verbis, non vinculis, regeret: quæ verba quum eum mouerent, non cogerent, poterat vel peccare, vel non peccare. Peccasse autem volentem, arguit Deus, qui dicit eum vxori magis obediuisse, quam ipsi Deo. Nam obedientia certe voluntaria est. Nolente Deo peccasse, ostendit præceptum, quo Deus vetuerat, ne fructum illum gustaret, vt enim hominis, sic et Dei voluntas cognoscitur ex præcepto. Idem ostendit reprehensio, quum dicit Deus, eum non obediuisse sibi, ex quo intelligitur Dei voluntatem fuisse, vt non gustaret fructum illum. Ex his adparet, Adamum peccasse, non destinatione Dei, (qui peccatum non vult,) sed voluntate culpaque sua, nulla necessitate cogente. Dicet aliquis: Sed

si Deus

si Deus noluisset, eum, quo minus peccaret, impedire potuisset: Fateor, si eum stipitem, non hominem creasset: aut si eum statim interfecisset. Sed hominem creare, et eumdem vel ad peccandum, vel ad recte faciendum cogere, perinde fuisset, atque auem creare, et ei liberum volatum adimere, hoc vero esset non auem, sed aliud quidpiam creare. At enim Deus potest omnia quæ vult: Fateor, sed nihil vult absurdum, (etiam si homines multa eius opera absurda iudicent,) aut quod fieri non possit. Itaque vt Adam peccandi, aut non peccandi potestatem haberet, fuit voluntatis Dei: sed vt non vtrumlibet posset, et tamen liberam voluntatem haberet, hoc esset absurdum, et perinde ac si dicas, potest et non potest. Igitur quod peccare potuit, hoc habuit a Deo: sed quod peccare voluit, hoc habuit a seipso. Exempli gratia: Possum interficere hominem: hanc potestatem habeo a Deo, qui me fortem et ingeniosum creauit, quæ potestas mala non est: sed si interficio, abutor ea potestate, tamquam gladio, qui mihi non ad eum vsum datus est, et tamen ita datus est, vt eo possim vel vti vel abuti, nec alia conditione dari potuit, vt quidem est natura gladii, qui æque nocere potest atque prodesse, quamuis sit bonus: sed regitur eius arbitrio, cui in manu est, non eius, qui eum fecit aut tradidit. Itaque aut non tradendus est, aut ea conditione et periculo tradendus est. Talis fuit illa Adamo data libertas. Dicet aliquis: Præsciebat Deus eum peccaturum, ergo aliter euenire non poterat. Respondeo, aliud esse scire, aliud efficere. Sciebat Deus fore, vt ego hodie domo exirem: sed me exire non coegit, fuitque mihi liberum vel exire, vel non exire. Non enim quia ipse sciebat, ideo ego exiui: sed quia ego exiturus eram, ideo ipse præsciebat. Non enim pendet res siue præterita siue futura, a scientia: sed scientia a re. Scio ego heri spirasse ventum: scio et hinc ad sex menses fore æstatem: sed neque ventus spirauit, quia ego eum spirasse scio: neque æstas erit, quia ego fore scio: sed contra, quia æstas futura est, ideo eam ego fore scio: et quia ventus spirauit, ideo eum ego spirasse scio. Iam vero qui putant, res omnes non aliter fieri posse, quam fiunt, longe errant. Poterat Christus, (sicut dicit ipsemet Matth. 26.) obtinere a patre duodecim legiones angelorum, tamen non obtinuit, et sciebat pater, eum non oraturum, tamen poterat orare: *ergo fieri aliquid potuit, quod factum non est.* Habebat Pilatus potestatem vel dimittendi vel crucifigendi Christum, id quod Christus non negat: tamen non dimisit, quum posset, Ioann. 18, 4. Denique si scientia Dei seruas redderet omnes actiones, oportet non solum Christum, sed etiam ipsum Deum eius patrem esse seruum, vtpote qui sciat, quid facturus sit. Sed non ideo facturus est, quia scit: sed ideo scit, quia facturus est, habetque liberrimam faciendi aut omittendi potestatem. Quum volunt sacræ litteræ homines ad earum rerum cognitionem adducere, quæ sensibus subiectæ non sunt, deducunt ex eis rebus similitudines, quæ sub sensum cadunt. Si intemperatius epulor, sentio liberam epulandi voluntatem: si postridie cruditate laboro, sentio necessarium cruditatis malum: ex quo fit, vt aperte videam peccatum esse voluntarium, pœnam vero necessariam: vt qui volens peccat, is nolens puniatur. Quod si quando eo venit homo consuetudine peccandi, vt se a peccando continere non possit, aut a Deo derelinquatur, eam peccandi necessitatem ipse sibi sua voluntate creauit, dum volens primum peccauit, quemadmodum si quis se ipsum det præcipitem, deinde casum reuocare

nequeat. Sed ad rem veniamus. Ostendimus Adamum, et porro omnes homines, destinatum fuisse vitæ æternæ: peccasse autem contra Dei voluntatem et destinationem, sua voluntate, nulla necessitate cogente. Iam fieri multa contra destinationem, quæ cum conditione coniuncta sit, facile est ostendere. Destinauit figulus cretam vasi culinario: sed vas illud in fornace finditur contra destinationem. Destinauerat Deus, omnes Israelitas ex Aegypto eductos in Cananæam introducere, sicut ipsemet Moses demonstrat, Num. 14. ideoque omnes in Mosem loti fuerunt in nube, 1. Cor. 10. sed ipsi, quia Cananæos adoriri voluerunt, in siluis perierunt contra destinationem, quemadmodum et Scribæ, qui Dei consilium in ipsis resciderunt, Luc. 7. destinauerat Deus regem Ezechiam morti, 2. Reg. 20. sed Ezechias precibus et pietate quindecim annos impetrauit contra destinationem. Sexcenta possunt talia adferri. Iam considerandum est, an etiam in Christo, nouo Adamo, omnes destinati sint saluti: Paulus quidem adfirmat, dum Act. 17. dicit, Deum nuntiare omnibus vbique hominibus, vt pœnitentiam agant, fidemque præbere omnibus per Iesum Christum. Item dum 1. Tim. 4. dicit, Deum seruatorem esse omnium hominum, et maxime fidelium. Nam per Deum non stat, quo minus seruentur omnes: Ideoque Seruator omnium sic dicitur, quomodo medicus sanator omnium diceretur, qui vellet et posset omnes sanare, si modo omnes vellent se sanari. Eadem dicit cap. 2. Videlicet Deum velle omnes homines seruari, per vnum mediatorem Dei et hominum Christum, qui se ipsum dederit pretium redemtionis omnium. Nec sunt audiendi, qui dicunt ibi, omnes homines esse de omni hominum genere. Nam eadem ratione liceret dicere, quum Paulus Rom. 5. dicit, per vnum hominem venisse mortem ad omnes homines, non ad omnes homines venisse mortem, sed ad omnia hominum genera: id quod falsum est. Quod si ad omnes prorsus homines propagatum est peccatum, et mors ab Adamo, multo magis iustitia et vita propagatur ad omnes a Christo. Vbi enim abundauit peccatum, superabundauit gratia. Eodem pertinent illa: Omnes sitientes venite ad aquas, Es. 55. Item: Venite ad me omnes qui laboratis, Matth. 11. Item: Non vult quemquam perire, 2. Petr. 3. Ex quibus, et aliis multis, adparet Deum velle, vt omnes seruentur. Cur autem nonnulli tamen pereant, caussa est illa, quam supra in Adamo diximus: videlicet cautio, quod Deus vult omnes quidem seruari, sed per salutem. Iam salutis adipiscendæ ea ratio est, vt admittant homines amorem veritatis, 2. Thess. 2. Admittitur autem amor voluntate: et voluntas libera est, ita fit, vt qui non vult admittere, damnetur. Cuius damnationis prima et vna caussa est, praua voluntas hominis, quæ parit incredulitatem, sicut ostendit Apostolus, dum Rom. 11. dicit, Iudæos propter incredulitatem suam esse amputatos ex olea. Nam omnes fuisse saluti destinatos, adparet ex ipsa similitudine. Certum est enim, omnes ramos oleæ destinatos esse ferendo fructui. Posse autem destinatum et vocatum tamen amputari, ostendit ibidem, dum dicit: Et tu qui insitus es, amputaberis, nisi permanseris in fide. Certe insitos, et vocatos, et credentes, et in olea stantes adloquitur, eosque timere iubet: id quod frustra præciperet, si amputari non possent: quemadmodum et alibi Phil. 2. iubet salutem procurari cum timore et tremore. Quin ipsemet metuit, ne amputetur, qui tamen sciebat, se esse vas electionis, dum 1. Cor. 9. dicit: *Ego sic curro, vt non obscure: sic luctor, vt non aerem verberans: sed domo et subigo meum corpus,*

pus, ne forte, quum alios docuerim, ipse reiectaneus sim. Quid est enim reiectaneum esse? An ab hominibus reiici? At ipse 1. Cor. 4. testatur, se nihil facere hominum iudicium. Vt interim taceam, quod quum loquatur de lucta, dubitari non potest, quin de luctæ præmio loquatur, ad quod peruenire non possit, nisi legitime et ad finem vsque certauerit, etiam si esset electus, aut, (vt supra de Conenia dictum est,) annulus in dextera manu Dei. Hoc significabat Christus, quum Matth. 5. diceret: Nisi iustitia vestra superauerit iustitiam Scribarum, cet. et tamen electos adloquebatur. Itaque Iudas, qui erat electus, et in libro vitæ scriptus, (dicit enim, Ioan. 6. Nonne ego vos duodecim elegi? item, Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in libro vitæ,) tamen reiectus est, et de libro deletus, (id quod fieri posse adparet in fine Apoc. et Exod. 32.) quia eius iustitia non fuit maior quam Scribarum. Id quod Ioannes aliis verbis indicat, dum dicit: *Si fuissent ex nobis, non exiissent*, hoc est, si sinceri fuissent, et alia iustitia prædití, quam Scribæ et Pharisæi. Nec est quod cauillentur, Iudam non ad vitam, sed tantum ad apostolatum fuisse delectum. Dicit aperte Christus Io. 17. *Ex omnibus quos dedisti mihi, non perdidi quemquam, nisi filium perditionis.* Ergo Iudam perdidit, quia Iudas vocationem suam ratam non fecit, sed irritam. Item Io. 15. *Ego vos elegi, et eo destinaui, vt abeatis, et fructum feratis, vesterque fructus duret.* Quod si erat electus Iudas, vt fructum ferret, certe electus erat, vt Christi (qui vitis est) palmes esset. Sed quia fructum non tulit, amputatus est. Alioqin quomodo potuisset alios ad salutem ducere, nisi ipse ad eamdem antecessisset? Vos estis sal terræ, inquit Matth. 5. Quid potuisset in Apostolatu prodesse Iudas, si fuisset sal fatuum? Itaque non vt fatuum, sed bonum sal esset, electus fuit. Sed quia in electione non perstitit, reiectus est, ideoque electus negatur, Ioan. 13. Non de omnibus dico, scio quos elegerim. Iam vero dicit Christus Petro: *nisi te lauero, non habebis partem mecum.* Quid quod scripsit Petrus ipse 1. Pet. 2. *qui in sermonem offendunt, ei diffidentes, ad quod erant destinati?* Quomodo offendunt, si nemo destinatus offendere potest? Adde huc, quæ supra iam citauimus ex Ieremia 18. et Ezechiele 33. Ex his igitur sic iam inferimus: Deus vult omnes per Christum saluos fieri. Quicumque seruari volunt, per Christum possunt: si modo ea præstare velint, quæ ad salutem adipiscendam sunt necessaria. Qui pereunt, ii contra Dei destinationem et voluntatem pereunt, sua praua et libera voluntate et culpa. Qui vitæ destinati sunt, perire possunt si volunt, sicuti Iudas. Qui morti destinati sunt, seruari possunt, sicut Ezechias, si modo mature resipiscant. Qui seruantur, ii Dei electione et misericordia gratuita seruantur. Qui damnantur, non ideo damnantur, quia velit Deus eos damnari, sine vlla caussa nobis cognita: sed ideo vult eos damnari, quia veritatis amorem scientes et volentes repudiarunt: quæ caussa nobis cognita, et in litteris aperte declarata est. Sed quoniam electionis facta mentio est, de ea nonnihil loquendum est. Electio triplex est, vt Iud. 6. in Gedeonis historia in figura demonstratur. Gedeon spiritus instinctu euocat tubæ sonitu Abiezerianos, et Manassenses, et ceteros. Hæc est prima electio, sine delectus, qui generalis est. Deinde edicit, vt timidi et noui mariti, cet. discedant. Hæc est altera electio, qua tantum intrepidi et ad bellum parati eliguntur. Postremo separat eos, qui aquam more canum lambunt. Hæc est tertia electio, qua non nisi strenuissimi, et omnia bello postponentes eliguntur. Sic Christus primo generatim vocat omnes ad pœnitentiam. Hic est primus ele-

ctus. Deinde iubet renuntiari patri et matri et vxori. Hæc est altera electio, in qua multi discedunt. Postremo iubet perseuerari in rebus aduersis vsque ad finem, et panem de cælo comedi, Ioann. 6. Hæc est tertia electio, in qua Iudas discedit: de qua loquitur Es. cap. 48. Eligam te in fornace calamitatis. Has omnes electiones habebat Deus in animo ante orbem conditum, nec est eius interior electio exteriori contraria. Non enim est duplex Deus. Itaque Ephes. 1. dicitur elegisse nos antequam nati essemus. Qui ad vltimam vsque electionem, et igneam explorationem perseuerauerit, saluus erit. Ac tales quidem electi perire non possunt, quia perseuerant et semper sequuntur agnum, Apocal. 14, 4. Alioquin perirent, nisi perseuerarent. Iam quod dicit Paulus Roman. 9. non esse currentis neque volentis, sed miserantis Dei: ostendit, salutem nostram gratuitam esse. Frustra enim curreremus, nisi Deus præmia proponeret: quemadmodum frustra curras in curriculo, si nullum sit propositum præmium. Sed tamen nisi velimus, et curramus, præmium non obtinebimus: oportet enim, vt præmiator et cursor officium suum præstet. Item, quod Philip. 2. dicitur Deus in nobis efficere vt et velimus, et perficiamus, intelligendum est, sic eum efficere, vt velimus, quomodo Christus sermone spirituque suo efficit, vt velis ire ad fontem, dum clamat: Omnes sitientes venite ad aquas, Es. 55. Sed multi, rerum mundanarum amori indulgentes, hanc oblatam a Deo voluntatem et spiritum ipsi sua incredulitate et praua voluntate repudiant, sicuti supra dictum est de iis, qui amorem veritatis respuunt, vt et Christus Hierosolymæ exprobrat, cuius filios ipse congregare voluit, vt item in Marc. 6. scriptum est, vbi dicitur, Christum non potuisse in patria sua facere miracula, propter eorum incredulitatem. Ex quo intelligitur, quamuis velit seruare nos, id tamen fieri non posse, nisi salutem volentes accipiamus. Et quod scripsit Lucas Actor. 13. credidisse omnes qui erant ordinati ad vitam, perinde est ac si dicas, credidisse omnes qui voluerunt renuntiare iis, quibus renuntiandum esse docuit Christus. Tales enim sunt ad vitam præordinati, siue destinati. Et quod dicit Christus Ioann. 6. neminem posse ad se venire, nisi trahente patre, trahere est attrahere et adlicere: sed multi attracti recedunt, vt Iudas, quem pater ad Christum traxerat, et ei tradiderat. Iam vero quod hominem creauit Deus, et quod talem creauit, et quod docuit, et quod excellentiorem bestiis creauit, hoc totum factum est nullo requisito hominis officio: quemadmodum quod Matth. 25. paterfamilias alii dedit talenta decem, alii quinque, alii vnum, ad eam talentorum dationem nullum requisitum est famulorum officium. Sed quum dicit, *Negotiamini*, hic iam requirit officium. Itaque qui talentum obruit, damnatur, non quia tantum vnum habuerit, (hoc enim ab heri officio pendet,) sed quia negotiari noluerit, quum posset. Sic quod nos tales creauit Deus, et quod alii maiorem veri cognitionem dedit, alii minorem, hoc plane a Dei electione et voluntate pendet, sine vllo officio nostro: sed vt in cognitione crescamus et negotiemur, ad ad hoc iam necessarium est officium nostrum: ita vt salutem nobis conferre non possimus, sed impedire certe possimus. Ita fit, vt salus sit a Deo, pernicies a nobis ipsis, quemadmodum ægrotum sanare, officium est medici: sed oblatam medicinam sumere, et præscriptam victus rationem tenere, officium est ægroti: et quidem non minus necessarium,

rium, quam medici, neque tamen propterea dicat ægrotus, se a seipso sanatum esse: sed tantum salutem accepisse, non impediuisse. Iam de hominis voluntate, libera sit, an serua, satis patet ex eo loco, quem supra citauimus, Matth. 23. Quoties volui congregare natos tuos, et tu noluisti? Si enim libera non fuisset Hierosolymæ voluntas, non potuisset non velle, quod Christus volebat: Quemadmodum de terra supra diximus. Quod si quis dicet, Deum noluisse, vt Hierosolyma vellet, faciet patrem filio contrarium: nam Christus voluit. Sin dicet occultam fuisse Dei voluntatem, qua nollet, apertam autem hanc, quæ a Christo verbis et præceptis proponeretur, statuet duas voluntates in Deo: quarum erit altera alteri contraria, id quod ne in homine quidem fert Deus, quum vetat habere cor et cor, hoc est cor duplex. Quum vetat Deus me furari, vult vt ego non furer. Quum iubet, vt Christum admittam: vult vt Christum admittam, et idem ab omni æternitate voluit: alioquin quomodo sciemus eius voluntatem? aut quis nobis patefecit illam occultam voluntatem eius præceptis contrariam? Si non haberem liberam voluntatem, non possem aliud velle, quam quod vult ipse. Dicet aliquis: Tamen 2. Reg. 16. iussit Semei, vt Dauidi malediceret. Cur ergo iubet eum Dauid postea moriens puniri? Sic iussit Deus Semei, vt Dauidi malediceret, quomodo cor Pharaonis indurauit, vt ante diximus: aut quomodo Iosephus, Gen. 45. dicit, se non a fratribus, sed a Deo fuisse missum in Aegyptum; id quod postea declarat, dum dicit, quod illi fecerant malo animo, id Deum vertisse in bonum: in quo adparet, Dei voluntatem fuisse, non vt illi eum venderent, (erat enim plagium, quod peccatum Deo placere non potest: nam Deus nolens iniquitatem tu es, Psal. 5.) sed vt Iosephus in Aegyptum veniret. Neque vero Deus illis malum animum dedit, vt id facerent: sed, quum iam ante malum animum haberent, passus est ab illis id fieri. Sic Semei non dedit malum animum, vt Dauidi malediceret: Sed, quum vellet Dauidem maledictis exerceri, nactus Semeium malorum hominem, ei laxauit habenas: et ille a Deo derelictus, quum malus esset, male fecit iussu Satanæ: et Dauid qui id patienter tulit, bene fecit iussu Dei. Nam pati iniuriam, bonum est, et a Deo præceptum: sed inferre iniuriam, malum est, fitque contra Dei voluntatem, qui id vetuerit: nec vlla est Dei voluntas huic voluntati contraria. Nam quod locum citant ex 2. Reg. 24. in quo Deus dicatur impulisse Dauidem ad numerandum populum, male citant? quum in 1. Paral. 21. aperte scriptum sit, eum id fecisse impulsu Satanæ. Quamquam etiam si diceretur Deus eum incitasse, sic intelligendum esset, quomodo supra de Semei diximus, videlicet relictum Dauidem, non incitatum fuisse a Deo, non magis quam dum Vriam interfecit. Neque est, (vt iam ostendimus,) quod quisquam dicat, aliam esse Dei voluntatem quæ nos lateat. Deus in præceptis suis nobis aperuit æternam et immutabilem voluntatem suam: nec hominibus illusit, sed vere et ab omni æternitate voluit, quod præcepit: est enim Deus, qui malum semper odit, vtpote qui semper sit bonus. Quod si quis dicet, hominem velle quidem sua sponte malum, sed bonum velle non posse sine Christo, quoniam sit indicio plane peruerso atque corrupto: fatebor id ego: sed aliud est libera voluntas, aliud bona. Liberam voluntatem habent etiam mali, sicut lupi, quoniam libere et volentes peccant: sed boni et a Christo docti, habent non solum liberam, sed etiam bonam voluntatem. Dices: Sed eam habent a Christo. Quid tum? Et Adamus a Deo habebat. Sed an ideo non habent, quia a Christo habent? immo ideo habent, quia a

Christo habent. Quod enim mihi donatum est, id ego habeo, meumque est, non vt glorier, sed vt eo bene vtar, et datori gratias agam. Nam et oculos a Deo habeo: sed non ideo non liber est mihi oculorum vsus, quia Deus dedit; sed ideo liber est, quia Deus liberum dedit. Et panem nostrum quotidianum adpellamus, et eo vtimur arbitratu nostro: quum eum a Deo habeamus, sicut et omnia alia bona. Nec solum habent boni bonam voluntatem, sed etiam doctam et cum potestate coniunctam. Huius rei luculentum exemplum est in Paulo, et Timotheo, Act. 16. qui prohibiti sunt a sancto Spiritu verba facere in Asia: itemque conati per Bythyniam iter facere, sed non siuit eos spiritus. Quod enim conabantur facere, id bonae voluntatis erat, quam bonam voluntatem a Deo habebant: sed erant ignari, quid vellet. Itaque Deus eos docuit, suae voluntatis esse, vt irent in Macedoniam: id quod statim cupiuerunt, et suam voluntatem Domini voluntati volentes obedienter subniiserunt, et ab eo simul vires habuerunt ad opus perficiendum. Idem videre licet, 2. Reg. 7. in Nathane, qui quum Dauidi dixisset, vt faceret quod habebat in animo, postea iussu Dei nuntiauit, non ipsum, sed Solomonem esse aedificaturum templum. Idem in Iosepho, Gen. 48. qui Manassem dexterae Iacobi admouebat, in quo erat sane Iosephi voluntas bona, sed indocta: Itaque vbi edoctus est, obediuit sua illa bona et libera voluntate. Atque hanc bonam voluntatem, quam acceperunt a Deo pii, impii repudiant oblatam a Deo. Id quod exprobrat Stephanus Iudaeis, Act. 7. Duri ceruice, inquit, vos semper Spiritui sancto contrauenitis. Volebat enim Spiritus sanctus eis dare diuino sermone cor carneum et obediens: sed illi aures suas volentes obdurabant: ideoque doceri non poterant, non magis quam surdi. Nemo enim tam surdus est, quam qui audire non vult. Quod autem Num. 23. dicitur Deus coegisse Balaamum ad bene dicendum Israelitis, sciendum est, alium esse spiritum fatidicum, alium spiritum iustificum, quamuis sit idem Dei spiritus. Bene vaticinari coactus est Balaamus, et impeditus, quo minus eum populum infelicitaret, quem Deus volebat esse felicem: sed bene viuere non coactus est: quemadmodum et Saulus, quum vellet occidere Dauidem, correptus est spiritu fatidico: sed nihilo factus est melior. Nam ad iustitiam et bonitatem nemo cogitur: inuitantur omnes, et verbis adliciuntur, et sic coguntur, quomodo Lotus genios ad se diuerti coegit, Gen. 19. hoc est verbis, aut etiam interiore et diuina vi orationis adliciuntur: sed, si nolunt, non veniunt. Propterea dicebat Christus, Matth. 16. *si quis vult venire post me:* Itemque suis duodecim, Ioan. 6. *Et vos num vultis abire*? quasi hoc diceret: Inuitum ego neminem retineo: Abierunt multi discipuli, et vobis abire liberum est. Igitur vt finem faciam, haec sunt quae volo: Homines tum boni tum mali habent liberam voluntatem: sed mali malam, sine Christo: et boni bonam, per Christum. Et mali possent obtinere bonam, et cum ea potestatem bene faciendi, si paterentur se a Christo mature doceri. Mature ideo dico, quoniam tempus erit, quum volent intrare per angustam portam, nec poterunt: quoniam sero volent, post messem; tamen habebunt voluntatem bene faciendi: sed potestatem non habebunt, quam ante habuissent, si voluissent. Boni vero habent a Christo liberam bene viuendi voluntatem, et potestatem: quoniam ipse sua gratia in eis efficit, vt velint et possint, et eos a seruitute liberat, in quam detrusi fuerant per peccatum. Ita fit, vt iustorum salus sit gratuitum Dei donum: iniustorum autem pernicies sit praemium eorum malae voluntatis. Haec ita esse sciunt ipsi

ipsi latrones, qui sæpe inter manus carnificum libere confitentur, se sua culpa peccasse, quum potuissent, si voluissent, euitare facinora. Scient et omnes in extremo iudicio, quum ipsa crimina accusatores erunt, et conscientiæ bonos excusabunt, et malos accusabunt: id quod fieri non posset, nisi quod recordabuntur, se oblatam salutem sua sponte et pertinacia repudiasse. Scio, multa contra hæc obiici solere: ad quæ responderi posset, nisi prolixitatem refugerem, res est, quæ ab iis facile potest intelligi, qui seipsos rimantur: qui vero tantum litteras perscrutantur, neque cordi suo purgando dant operam, ii sic implicati tenentur, vt palpent in meridie, neque se doceri sustineant. Breuiter, si quis disputationem hanc satis percipere non potest, consideret, vtra via sit angustior. Nam qualis est discipulus, talis est doctrina. Quæ doctrina reddit homines audaces, inflatos, sæuos, persecutores, aliorum damnatores, et sui securos, quasi iam sedeant cum ipso Christo ad dextram Patris: ea doctrina quum tales fructus edat, facile iudicari posset, qualis sit. Rursum quæ reddit Dei metuentes, sollicitos, demissos, benignos, clementes, misericordes, et salutem suam cum timore et tremore procurantes, neminemque damnantes, sed omnium saluti studentes: ea quin diuina sit, quum tales discipulos efficiat, dubitari non debet, etiam si pessime apud homines audiat. Summa est hæc: Recedat ab iniustitia, quisquis nominat Christi nomen, 2. Tim. 2. Si quis se ipsum a vitiis expurgauerit, vas erit ad honestatem sacratum. Qui stat videat, ne cadat, 1. Cor. 10. Nam si Deus naturalibus ramis non pepercit, ne nobis quidem parcet, quamuis insiti simus, et a radice feramur, Rom. 11. Domini metus, sapientiæ caput est, et casum antecedit superbia. Hæc vt scriberem, adductus sum misericordia, quod video, multos in eum errorem adduci, vt dicant: Si saluti destinatus sum, non possum perire: sin exitio, non possum seruari: itaque non est, quod de mea salute sim sollicitus, non magis quam de cursu solis. Atque hunc errorem, tantum abest vt tollere possint auctores illi huius fati Stoici, vt ipsimet eodem laborent: quippe quum nulli securius viuant, aut licentius: sicuti et iam multi, et breui omnes videbunt. Neque huic malo vllis rationibus occurri potest, nisi sit persuasum, neminem prorsus esse, qui seruari non possit, si velit ad Christum vere et ex animo confugere, donec adhuc tempus est misericordiæ. Itaque nemo desperet, nemo se reiectum putet: venite ad me, (inquit ipse seruator Matth. 11.) omnes qui laboratis, et onerati estis, patet adhuc omnibus salus.

CAP. VIIII. v. 17. *Et tu oleaster in eos insitus es)* Atqui non oleaster in oleam, sed in oleastrum olea inseri solet. Verum quum Paulus radicem cum stirpe gentis Iudaicæ conferat, calamum autem insititium cum homine extraneo, si ab vsitata inserendi consuetudine similitudinem duxisset, hoc erat incommodi, quod Iudæi cum oleastro, extranei cum oliua fuissent comparandi. Quod quum esset absurdum, (præstat enim Iudæa gens,) maluit simile ducere ab insitione, non vsitata illa quidem, sed quæ non minus fieri possit. Nam si oleastri insitum in oliuam inseras, viuet oleastri insitum, et oliuæ humore nutrietur. Nec refert, quod fructus non feret vrbanos, sed agrestes, (semper enim talis est fructus, qualis est insiti flagelli natura,) non enim de fructu loquitur Paulus, sed de inserendi ratione, et calami nutritione. Atque hactenus quadrat similitudo, quæ non est longius persequenda, quam quoad pertinet ad id, de quo agitur.

36. *Et propter eum omnia*) εἰς αὐτὸν, pro δι' αὐτόν. vt 2. Corinth. 2 ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν τρωάδα εἰς τὸ εὐαγγέλιον, et Coloss. 1. πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισαι. Neque non sic loquuntur Latini: vt Cicero, Ad memoriam aliquid notare: hoc est, ob memoriam: et Columella, in hoc factum est: pro, ob hoc ipsum, εἰς αὐτὸ τοῦτο. Sed latine eum personæ accusatiuo durius esset et obscurius, si diceremus omnia esse ad Christum. Itaque malui dicere propter Christum.

CAP. XII. v. 1. *Per Dei misericordiam*) οἰκτιρμῶν pluralis est numeri. Sed intelligendum est, quæ verba apud nos habitum declarant, ea apud Hebræos et de habitu dici, et de actione: sed de habitu per pluralem numerum, de actione autem per vtrumuis, prout vel vna est, vel plures. Exempli gratia, si volunt beneficium dicere, dicunt חסד, sin beneficentiam, vtuntur eodem verbo, sed in plurali numero: atque idem faciunt, si beneficia significare volunt. Exempla legendis sacris libris, quam voles multa, inuenies. Igitur οἰκτιρμὸς est miseratio. At plurali numero, misericordia est, hebraico more, vt recte interpretatus est hoc loco vetus interpres.

2. *Neue similes vos huic sæculo præstate*) Hoc est, huius vitæ hominibus. Ego ab hoc loquendi genere ideo recedere nolui, quod et significanter dicitur, et latinus sermo patitur. Nam et secla ferarum, pro genere ferarum sæpe dixit Lucretius: et antiquorum quidam dixit, auaritiam aut ambitionem nunc tenere sæculum.

CAP. XIII. v. 12. *Discessit nox: dies adest*) Scio προκόπτειν esse progredi, et ἐγγίζειν propinquare. Sed non dixit Paulus, ἡμέρα ἐγγίζει: sed ἤγγικεν. Quod autem propinquauit, id iam non propinquat, sed adest. Atque hoc pacto ponitur hoc verbum et alias sæpe, et Lucæ 10. Neque vero me præterit, ἠγγικέναι ἀντὶ τοῦ ἐγγίζειν sæpe dici. Sed id quomodo sit interpretandum, ex sententia discendum est. Hoc quidem loco Paulum non de futura luce loqui, sed de præsenti, ex eo adparet, quod hortatur, vt honeste se gerant, vt in die: hoc est, vt nunc facere decet, quum dies est. Quod si diem hanc vocaret resurrectionem hominum olim futuram, frustra hortaretur, vt honeste se gererent post mortem Loquitur autem de luce Euangelii, qua exorta, cesserunt ignorantiæ tenebræ.

CAP. XIIII. v. 23. *Quidquid sine fide fit*) Fidem hic vocat certam persuasionem ita licere. Quasi dicat, quidquid facit quisquam dubitans, vtrum liceat nec ne, peccat: vt si quis carnem comedit dubitans an liceret, peccat. Vid. adnot.

CAP. XV. v. 17. *Itaque habeo quod in Christo Iesu glorier*) Hoc est in Christi Iesu negotio, siue in Christianitate, aut in re Christiana: qualis loquendi modus et supra capite octauo, et infra capite vltimo, sæpe occurrit. Ego non semper, sed tamen aliquando hunc loquendi modum retinere volui, quod ab eo ne Latini quidem abhorrent, vt in Esaiæ 29. declarauimus.

PAV-

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA PRIMA AD CORINTHIOS.

ARGVMENTVM ATHANASII IN PRIOREM AD CORINTHIOS.

Hanc ad Corinthios scripsit Apostolus, ex Epheso Asiæ, postquam eos iam viderat et docuerat, vt per illam admoneret. Occasio autem epistolæ hæc est: Corinthii per contentionem scissi sententiis inter se dissidebant, et præterea erant inter eos sectæ, quarum vitio fiebat, vt inemendatum negligerent eum, qui nouercam suam in vxorem sibi sumserat. Alii volebant, vxores suas continentiæ prætextu relinquere. Quidam apud simulacra edebant, quasi adiaphora essent idolothyta. Erant qui reliquos vilifacerent, eos vero qui linguis loquebantur, suspicerent: postremo et in mysterio resurrectionis quidam seducti erant, ita vt dicerent, futurum non esse, vt hæc nostra caro resurgat. Quum hæc omnia in Corintho mouerentur, scribunt de plebe quidam Apostolo, qui et ad omnia rescribit. Et primum quidem testimonium illis dat prudentiæ et scientiæ, non autem laudat eos sectas facientes, sed consulit, vt virtutem putent non in sermone esse, sed in opere et potentia. Deinde postquam increpauit eum, qui nouercam vxoris loco sumserat, adhortatusque est, ne iudiciaria lite inter se contenderent, deinceps ad ea respondet, de quibus illi scripserant. De nuptiis docet infractum esse debere coniugium, et precum gratia ad tempus ab illo vacari posse. Quoniam vero arridebat illis continentia, de virginitate scribit, quod necessaria non sit, sed cuiusque persuasioni permittenda. Subdit de escis simulacrorum, ne abvtantur scientia, sed conuersentur in dilectione: prohibet igitur sympofia, quæ in templis simulacrorum fiebant, ne pusilli offendantur. Post ista de donis spiritualibus scribit, ne charismatum gratia discrimen inter se statuant, neue præferant eum, qui charisma aliquod habet, ei qui alio donatus est. Nam omnia eiusdem esse spiritus dicit. Ceterum et de resurrectione docet, quod caro resurrectura sit, mortua quidem in corruptione, excitanda vero incorrupta, secundum gratiam Christi. Resurrectionem vero ex eo adstruit, quod Christus excitatus est. In calce, quæ ad morum exhortationem faciunt, scribit, et de collatione ad subsidium sanctorum facienda præcipit, atque ita absoluit epistolam.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 26. *Non multi quidem sapientes*) Ex verbis his certo sciri non potest, an de iis qui vocarunt ac docuerunt, an de iis qui vocati sunt, loquatur. Sed tota disputatio ostendit, eum de Apostolis et Euangelii doctoribus loqui. Quod enim paullo ante dixit, *Quod Dei stultum est, id sapientius est, quam homines:* dixit profecto de Euangelica doctrina, quæ sit perituris stultitia, vt ante docuerat. Quod deinde subiungit, *Videtis enim*

quomodo sitis vocati: rationem reddit eius, quod de stultitia dixerat, vt ostendit coniunctio Enim: quasi hoc dicat, Quod dico Dei stultitiam, (vt ita loquar,) esse sapientiorem, quam sunt homines, id ipsi videtis in iis, a quibus estis ad Euangelium vocati, qui sint fere indocti, inopes, ignobiles: per quos tamen docti, potentes, nobiles confutantur. Itaque quod hoc loco dicit Paulus, mundi stultissima elegit Deus, vt sapientes confutaret: idem est quod ante dixerat, Visum est Deo, per prædicationis stultitiam seruare fidentes. Non enim confutantur sapientes ab iis qui docentur, sed ab iis qui docent. Considera lector totum orationis Pauli tenorem, et caput secundum, vbi idem in conclusione repetit, quod, (vt fieri solet,) in propositione dixerat: inuenies, rem ita se habere. Quod autem mundi stultissima, cet. vertimus τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου, Hebræorum more dictum est, qui positiuis vti solent pro superlatiuis, quibus carent: vt, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶν, pro εὐλογητάτη τῶν γυναικῶν, et 1. Corinth. 12. τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει, Nostri inhonestissima quæque maximam honestatem obtinent. Talia sunt et illa poetica, δῖα θεάων, et ἤπιε πάντων.

CAP. II. v. 6. *Sapientiam autem loquimur apud perfectos*) Sapientiam vocat reconditiorem doctrinam, et de rebus magis arduis. Perfectos autem, Christianos in doctrina prouectiores, et arcanorum capaces. Quasi hoc dicat: Quod vos simpliciter Christum, eumque crucifixum, docui, id non ideo feci, quod non haberem perfectiora, et longe maiora quæ docerem. Sed quum vos in Christi doctrina infantes, neque maiorum capaces essetis, docui rudimenta, et lacte vos (vt ita dicam) paui: quemadmodum dicit capite sequenti. Hæc sententia ex Pauli verbis ita aperta est, vt nihil apertius: neque ego de ea verbum fecissem, nisi viderem in ea quosdam ita alucinari, vt in luce videantur oculos claudere et suos, et aliorum. Putant perfectos hoc loco dici Christianos quosuis, quibus Euangelium sit sapientia. Sed repugnant Pauli verba. Non enim dicit, σοφίαν λαλοῦμεν τὴν ἐν τοῖς τελείοις, vt ἐν τοῖς τελείοις referatur ad σοφίαν: sed refertur ad verbum loquimur, σοφίαν λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις. Dicet quis: Quid, inter imperfectos et rudes Christianos non loquitur sapientiam? Non loquitur. Sapientiam enim vocat, perfectiorem et magis arduam ac difficilem doctrinam: sicut in Apocalyp. 13. σοφία vocatur, acuta quæstio et ænigma de bestiæ numero. Et Demosthenes in Epistola de Lycurgi liberis, ταῦτα μὲν σοφώτερα ἢ καθ' ἑαυτὸν εἶναι: Hæc acutiora esse, quam vt ea consequi possit. Hæc ergo Pauli reconditior doctrina inter rudimenta tradi non potest: de qua loquens Paulus paullo post, dicit: *Sed quæ nec oculus vidit*, cet. quæ oratio refertur ad verbum λαλοῦμεν. Loquimur non humana, neque vulgaria: sed quæ nec oculus vidit, cet. scilicet quum sumus inter perfectos, et horum arcanorum capaces. Itaque ibi bis ponitur articulus ἃ, hoc est quæ, quorum prius ad λαλοῦμεν, posterius ad ἡτοίμασεν referendum est: quæ oratio aliter intelligi, aut apta esse non potest. Itaque qui aliter interpretantur, alterum articulum vel omittunt, vel superuacaneum putant: id quod non est faciendum, nisi vbi aliter sententia con-

constare nullo modo potest. Quod si verba etiam ad illorum sententiam duci se, non trahi, paterentur, tamen sententia inepta foret: nam neque perfectos dicere potest Paulus Corinthios, quos capite sequenti vocat σαρκικȣ̀ς, hoc est humanos et rudes: et νηπίους, hoc est, infantes ac imperfectos: caussam reddens, cur eos sapientiam, hoc est perfectiora, docere non potuerit: et si perfecti vocarentur quicumque Christiani, imperfecti dici possent, qui non sunt Christiani. Atqui imperfectus dici non potest, nisi qui est inchoatus, et in quo aliquid iam factum est: id quod in non Christianos cadere non potest, neque vmquam de eis, quod sciam, dici comperies. Neque est, quod abhorreas ab hac Pauli sententia, quasi nihil maius aut abstrusius solitus sit apud perfectos loqui, quam ea sunt, quæ exstant in eius scriptis. Nam si Paulo, (qui perfectus erat,) maiora ostendit Deus, quid vetat Paulum ea declarasse perfectis? An indigniores erant illi audire, quam Paulus videre? Cur ergo ea non retulit in litteras Quoniam litteras plerique legunt imperfecti, qui tam ardua capere non magis possunt, quam puer abecedarius intelligere, quæ sunt in dialecticis difficillima. Lege 4. Esdr. 14.

11. *Nisi hominis spiritus, qui in eo est*) πνεῦμα et animum et spiritum declarat, Hebræorum more, apud quos est רוח. Ego quum in hac sententia, Dei animum dicere non auderem, præsertim quum in sequentibus non conveniret, et tamen in vtroque membro idem nomen ponendum esset, spiritum hominis dixi, pro animo.

CAP. IIII. v. 7. *Quis enim de te iudicaturus est?*) διακρίνει dicit, quod ante dixerat ἀνακρίνειν, iudicare, et sententiam ferre: et præsenti vtitur pro futuro, vt fere solet: vt supra, ὁ ἀνακρίνων με κύριός ἐςιν. Estque eadem sententia: Quis de te iudicium laturus est, vtrum sis ceteris excellentior? Dominus Christus. Cur ergo tu teipsum præfers aliis, quasi sis ipse iudex: idque facis ante tempus, quum sit exspectandum Domini iudicium?

8. *Sine nobis regnatis*) βασιλεύειν, sicut מלך et regnare, et regnum adipisci est. Iam qui regnum adeptus est, is regnat. Itaque recte præteritum ἐβασιλεύσατε per præsens regnatis, reddidit vetus interpres, sicut et ἐπλȣτήσατε.

CAP. V. v. 12. *Quum vobis sit de vestris iudicandum*) κρίνεται indicativi modi est, qui sæpe sic declarandus est, vt nos reddidimus: quale est illud Matth. 11. σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν; An nobis alius exspectandus est? Atque ita loquuntur Latini: Quid agimus? pro, Quid nobis agendum?

CAP. VI. v. 6. *Idque sub infidentibus*) ἄπιςος, si de homine Christiano dicatur, potest latine diffidens adpellari. Sed hoc loco quum de homine a Christi religione alieno positum sit, non satis proprie diffidens dici potest. Est enim is, qui est fidei, hoc est religionis Christianæ expers. Hanc ob caussam putaui audendum mihi, et nouo verbo in re noua vtendum. Quod si Ciceroni indolentiam dicere fas fuit, et alia quædam in rebus antea latine non tractatis fingere vocabula, quid vetat et nos inopiæ nostræ succurrere?

12. *Quid-*

12. *Quiduis mihi licet, cet.*) Pergit ab impudicitia dehortari, per dissimilitudinem, hoc pacto: Non eadem est libertas vtendi qualibet venere, quæ est vtendi quolibet cibo. Nam cibo quouis licet vti, modo id non officiat cuiquam: quod fieret, si quis adhuc in fide infirmior offenderetur me vescente. Nam vbi hinc periculum sit, ego nolim ita obnoxius esse vlli rei, verbi gratia, meo ventri aut adpetentiæ, vt non potius a carne me abstineam, quam quemquam lædam. Ceterum quod ad cibos attinet, licet quouis cibo vesci: nam ciborum nullus est vsus, nisi comedantur: et ventris nullus est vsus, nisi comedat. Ita alterum alterius caussa creatum est. Cur ergo non licet quauis vti venere, sicut quouis cibo? Quoniam quum venter cibo seruiat, corpus non libidini, sed Christo seruire debet. Venter enim ita abolebitur, vt in altera vita, ad quam nos præparat Euangelium, nullus sit ventris vsus futurus. Ita fit, vt ventris ratio habenda sit tantum ad hanc vitam degendam: ideoque nihil referat, quo cibi genere alatur. At corpus a Christo in vitam reuocandum est, et cum eo in æterna vita futurum: quo fit, vt in illam vitam purum seruari debeat. Itaque quemadmodum cibus ventri, et cibo venter seruit, quoniam alterum alterius est: ita debet corpus Christo seruire, vt et Christus corporibus nostris seruiuit, dum eorum caussa mortuus est, et resurrexit, vt sint corpora nostra membra Christi, non scorti. Sed quod de abolendo ventre et dapibus ex Pauli argumentatione collegi, id ipsum quomodo sit intelligendum nescio. Neque enim ex Pauli verbis colligi potest, nihil comesuros nos in altera vita.. Nam quemadmodum alibi scripsit, in Christo neque marem esse neque feminam, quum tamen Christiani mares sint et feminæ, sed nulla habetur sexuum ratio: ita ex his verbis intelligi posset, in altera vita nullam haberi ventris aut escarum rationem. Sed an ea sit Pauli mens, ego ignoro.

18. *Omne peccatum extra corpus est: sed qui scortatur, is intra suum corpus peccat)* Quod dicit, ἐκτὸς τȣ͂ σώματος, huic opponit εἰς τὸ σῶμα: ex quo adparet εἰς τὸ σῶμα dictum pro ἐντὸς τȣ͂ σώματος, siue ἐν τῷ σώματι: sicut Lucæ 11. τὰ παιδία μȣ μετ᾽ ἐμȣ͂ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν, pro ἐν τῇ κοίτῃ εἰσίν. Sicut dixit Plautus: Mihi in mentem fuit, pro in mente. Est autem hæc sententia: Cetera peccata sedem habent in animo: animus homicida est, animus maledicus, falsus testis, inuidus, cet. in his peccatis corpus animi dictantis ministrum est. At libido in ipso penitus corpore sedem habet: et quamuis ab animo oriatur, (vt cetera omnia,) tamen intus in corpore committitur, quum alia extra corpus committantur. Ex quo consequitur, non vt stuprum sit omnium peccatorum maximum, (nam homicidium et alia quædam maiora sunt,) sed vt sit corpori intimum, ideoque corpus magis quam alia turpificet: quo nihil fœdius et indignius esse potest, idem corpus et turpissimæ libidinis, et purissimi spiritus diuini domicilium esse, atque templum.

CAP. VII. v. 14. *Sanctus enim fit vir infidens, cet.*) Fit aliquando, vt vir infidens ab vxore fiat Christianus, (nam Christianos vocat sanctos,) et contra: quam eamdem sententiam paullo post aliis verbis repetit: Qui scis autem mulier, cet. Alioquin si inter Christianam vxorem et non Christianum virum fiat diuortium, natos abducet vir: ita fiet, vt nati sint impuri, hoc est, patris similes, qui eos docebit non esse Christianos. At si simul maneant, mater eos Christum docebit, ita fient Christiani.

33. At-

33. *Atque ita diuisus est. Item mulier calebs, aut virgo)* Secutus sum Colinæi exemplar, in quo sic legitur: καὶ μεμέρισαι. καὶ ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ τὰ, cet. Diuisum autem virum dicit, cui sit et Deo et vxori seruiendum. Cælibem mulierem vocat viduam, aut etiam quæ meretrix fuerit, (nihil enim vetat has quoque seruire Deo,) cui virginem adiungit: nam harum eadem est conditio, quod ad colendum Deum attinet, quod vtrisque marito carentibus vacat omnem operam in Dei conferre cultum. Hanc lectionem secutum esse veterem interpretem adparet. Altera lectio est, μεμέρισαι ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ, cet. in quo vitii hoc est, quod μεμέρισαι pro διαφέρει male positum esset. Deinde quod hanc diuisionem oportuisset ante priorem partem poni ita, μεμέρισαι ὁ ἄγαμος καὶ ὁ γαμήσας. Tertio, γυνὴ pro γαμήσασα minus bene dictum esset, et ἡ ἄγαμος pro ἡ παρθένος, quod non quadrat, quum et vidua sit ἄγαμος, et repudiata paullo ante eodem nomine adpelletur. Adde quod viduis, et repudiatis, et meretricatis hoc negaretur: quum tamen eæ non minus a viro liberæ sint, quam virgines.

CAP. VIII. v. 1. *De iis autem quæ sunt sacrificata deastris)* εἴδωλα vocantur, quæ Hebræi אלילים dicunt, Latini diuos adpellant, vt Iouem, Neptunum, cet. Sed quoniam id ambiguum esset, (solet enim diuus in laude poni,) nos verbum deastros finximus, quo non veri dii significarentur: qua forma Latinis philosophaster, oleaster, et alia dicuntur. Tametsi idola dici solent etiam eorum simulacra. Sed Paulum non hic de simulacris loqui, ex eo patet, quod eos paullo post vocat θεὲς, hoc est deos: vt intelligas, quæ εἴδωλα vocat, ea esse quæ deorum nomine nuncupantur. Adde quod, qui Ioui sacrificabant, non dicebantur Iouis simulacro sacrificare, sed ipsi Ioui.

Ibid. *Caritas aliis prodest)* οἰκοδομεῖ dicit, quod cap. 6. et 10. συμφέρει, ἀλλ' ἐ πάντα συμφέρει. cui opponitur σκανδαλίζειν, nocere, obesse, lædere, incommodare: quod paullo post hunc locum ponitur. Sed hæc ad alios referuntur: vt sit οἰκοδομεῖν, prodesse aliis.

CAP. X. v. 3. *Spirituali cibo vsus fuisse)* Atqui et manna, et aqua fluens ex petra, res erant humanæ: quum manna comederetur, et corpus hominis aleret, ac per excrementa ciborum eiiceretur, nec homines a morte vindicaret, non magis quam alii cibi: quod idem dico de aqua. Sed spiritualem siue diuinum cibum adpellat eum, qui quum humanus esset, rem aliam significabat: vt nihil aliud sit hoc loco cibus spiritualis, quam τυπικὸς, et aliud indicans, vt paullo post declarat Paulus, vt Apoc. 11. Idem in petra intellige, ex qua fons manabat, quæ petra hic Christus adpellatur, quod Christum indicaret, perennis vitæ fontem. Hæc ideo dicit Paulus, vt intelligi possint, quæ mox de pane (qui Christus est) dicet, vt similia cum similibus conferantur. Atque his paucis Pauli verbis, (si quis ea diligenter consideret,) explicatur ea quæstio, quæ doctos homines hodie tantopere vexat.

27. *Nihil sciscitantes propter conscientiam)* Huius loci declarationem inuenies in capite octauo, et hæc est sententia: Si de emto aut adposito cibo percontabere, respondebitur esse deastrorum victimam, aut fertum. Tum si tu vesce-

vescetis, is, qui id tibi indicauerit, Christianus ille quidem, sed in doctrina parum adhuc confirmatus, impelletur ad vescendum eodem cibo, quo tu vesceris: et quia id dubitans, an recte vescatur, faciet, peccabit, quoniam incerto faciet, atque ita læseris eius conscientiam: hoc est, in caussa fueris, vt aliquid faciat contra quam se facere debere putet. Quod ergo te propter conscientiam vesci veto, de conscientia loquor alterius, vt dixi. Nam quod ad tuam, qui rem tenes, conscientiam attinet, ea lædi in eo non potest, neque damnari: quum scias, quæcumque terra nascuntur, ea esse ad hominum vsum creata diuinitus, ideoque homini tamquam suis vesci licere. Neque potest in eo tua libertas ab altero, qui sit infirmior, damnari, si tu tibi quouis cibo vesci fas esse putes, quum te Deo præbeas non ingratum. Itaque non in eo peccas, quod vesceris: sed quod in caussa es, vt alter cum dubitatione vescatur, atque ita peccet. Propter alterum igitur debes abstinere, ne cui officias. Ex hac Pauli doctrina liquet, eos peccare, qui homines multa, aut minis, aut alia quauis ratione cogunt diebus festis operari, aut quouis die quouis cibo vesci, aut in aliquam religionis formam iurare, aut aliud quiduis facere, contra quam sibi fas esse putent. Hoc est miseros et imperitos homines ad peccandum cogere.

CAP. XI. v. 3. *Omnis vir operto capite supplicans)* Turpia vitiosaque tegi debent: honesta contra, et vitio carentia, detegi ac ostendi. Quod si vir operto capite preces agit, ostendit suum caput esse vitiosum, et proinde tegendum. Atqui viri caput Christus est, qui vitii est expers. Itaque debet viri caput detegi, quo Christum, (qui viri caput est,) vitii expertem esse indicetur. Mulieris vero caput vir est, qui quum sit nocens et vitiosus, debet mulier suum caput tegere: vt caput suum, hoc est, virum fontem esse fateatur. Hanc esse Pauli sententiam, mihi dixit Italus quidam.

15. *Quod si contentiosum esse libet)* Quoniam dixerat, comam natura viro turpem, feminæ decoram esse, poterat quis contendere, id non natura fieri. Nam æque viris ac feminis comam natura tribuit. Ad hoc ita respondet Paulus, vt id propemodum sic esse fateatur, sed consuetudinis esse neget: quæ sit in eiusmodi rebus, quæ sint indifferentes, tenenda.

CAP. XII. v. 2. *Scitis, quum extranei essetis, cet.)* Ad verbum sic legitur, Scitis, vt quum extranei essetis, ad mutos deastros vt duceremini: οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα ὡς ἂν ἤγεσθε, ἀπαγόμενοι: vbi ὅτι et ὡς idem valent. Itaque sic latine posset vtrumque exprimi: Scitis, vt quum extranei essetis, vt inquam ad mutos, cet. Sed quia huiusmodi particulas cum verbo Inquam non solent Latini repetere, nisi post interiecta multa verba, ne quod verbum iam positum est, et adhuc pendet, memoria excidat, nisi iteretur: quoniam, inquam, id fieri solet memoriæ gratia, ego hoc loco, vbi memoriæ nullum erat periculum, quippe paucis verbis interiectis, eam particulam iterandam non putaui: ἂν autem hoc loco superuacaneum est, vt sunt nonnulla apud Paulum: ἤγεσθαι ἀπαγόμενοι, pro ἤγεσθαι καὶ ἀπήγεσθαι, quod idem est: de quo Gen. 1. scripsimus.

3. *Neminem esse, qui diuino adflatu loquens, cet.)* Quemadmodum quisquis Iesum verbis exsecratur, nec dominum agnoscit, is diuini spiritus expers est: ita quisquis dominum agnoscit, is sancto spiritu præditus est: vt intelligatis, non eos solum diuinitus adflari, qui peregrinis linguis loquuntur, et cetera prodigiose faciunt. Est autem huiusmodi argumentatio: Ex animi abundantia os loquitur: Si malus est animus, male loquitur os: itidem si bonus, bene: et contra, Si male loquitur os, malus est animus, sin bene, bonus,

bonus, et diuinitus impulſus. Hinc adparet, Paulum de ea oris oratione loqui, quæ dictetur ab animo, quum id dicatur quod ſentitur: non quæ ſimulata ſit, et ab animo disſidens.

Quod autem de diuinis et ſpiritualibus rebus loquitur, adhibenda diſtinctio eſt. Quicquid præclare agunt homines, id agunt diuinitus, vt adparet apud Moſem in Bezelele tabernaculi fabricatore, quem dicit Deus ſe impleuiſſe ſuo ſpiritu ad opificium. Item Eſ. 28. vbi agricolam dicitur docere Deus. Ita ſi quis domum bene ædificat, agrum egregie colit, aut quiduis aliud prudenter facit, id habet diuinitus. Sed hoc loco Paulus non de his loquitur ſpiritus ſancti donis: nec enim hæc diuina dicuntur, quum induſtria humana et labore comparentur, et fuerint etiam vulgaria ante effuſum a Chriſto ſpiritum in Chriſtianos. Itaque ſi quis lingua peregrina loquitur, quam longo labore didicerit, huius ego loquendi ſcientiam non vocabo diuinam et πνευματικὴν: non magis quam regis Mithridatis, aut Cleopatræ, aut aliorum, qui multas linguas didicerant. Sed diuina vocat Paulus ea, de quibus loquitur in Ioannis 7. Chriſtus, vbi dicit Ioannes: Nondum erat Spiritus ſanctus: hoc eſt, nondum homines adflauerat, vt ea facerent, quæ hic commemorat Paulus: quæ quia docet ſpiritus ex tempore, et fiunt diuinitus, ac contra naturam, diuina dicuntur. Igitur ſi quis medicus morbum herbis aut alia ratione naturali curat, eam ſcientiam humanam dixeris, cuius tamen dator ſit Deus, quippe omnium auctor bonorum. Sin Petrus aut Paulus ægrotum nominato Ieſu curat, id contra naturam et diuinum dicito. Item ſi Cicero græco ſermone, in quo diſcendo multum elaborauit, loquitur, humanum eſt: at ſi Petrus, homo piſcator et parum litteratus, latine aut germanice loquitur, quum numquam didicerit, id diuinum eſt.

13. *Vnum in corpus loti ſumus)* Hoc eſt, vt vnum corpus efficeremur. Vocat autem vnum Chriſtianæ reipublicæ corpus, cuius caput eſt Chriſtus: quomodo vnum reipublicæ corpus dicitur, cuius caput eſt magiſtratus, aut populi rex, aut coniugum maritus. Itaque paullo poſt dicit: *Vos vero aliquatenus Chriſti corpus eſtis*: vt intelligatur, figuratam eſſe locutionem.

CAP. XIIII. v. 1. *Sed in primis vt vaticinemini)* προφητεύειν, ſi verbi vim ſpectes, eſt prædicere: ſed dicitur pro eo quod eſt hebraice נבא, græce μαντεύεσθαι, hoc eſt, arcana ignota, magna, diuina, denique oracula dicere, ſiue quid ſit præteritum aut præſens, quæ ὑποφητεία dicitur: ſiue futurum, quæ proprie προφητεία vocatur. Itaque ad Timotheum 1. Cretenſium προφήτην Paulus adpellat Epimenidem, non quia futura, ſed quia certa veraque dixerit, qualia ſunt oracula. Hinc ille verſus: Qui bene coniiciet, hunc vatem puto optimum. Itaque vates olim apud Hebræos dicebantur Videntes, quod ea viderent, quæ aliis ignota forent.

2. *Qui peregrina lingua loquitur)* ὁ λαλῶν γλώσσῃ: idem eſt, qui paullo poſt dicitur ὁ λαλῶν γλώσσαις: de quo item paullo poſt, ἑτερογλώσσοις, καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις, vt homines pro aliis hominibus, et gentes pro externis gentibus dici, aliquando oſtendimus.

Sed animo loquatur arcana) Hoc eſt, ita loquatur, vt ipſe ſe intelligat,

gat, non item ab aliis intelligatur. Quum sit enim is orationis vsus, vt animi sensa declaret aliis: qui ita loquitur, vt alii non intelligant, is animo magis quam ore loquitur, quum nihil intersit, vtrum sic loquatur, an tacitus cogitet. Loqui autem arcana, idem est quod vaticinari. Sed quum vaticinatorem hoc loco Paulus opponat ei, qui peregrino sermone vtitur, intelligendum est, vaticinatorem ab eo dici eum, qui id noto auditoribus sermone faciat: vt sit lingua loqui, lingua aliena loqui: et vaticinari, lingua sua vaticinari.

6. *Nisi insit in oratione mea patefactio, cet.*) Hoc est, Nisi vos sic adloquar, vt aliquid discatis, quod mihi patefactum sit, aut cognitum, cet. Patefactionem autem vocat, quum aliquid declarat et patefacit Deus homini, vt Ioanni ea, quae continentur in eo libro, cui titulus est Apocalypsis, hoc est patefactio. Ad eam si mentis accedat permotio ac incitatio, vocatur vaticinatio. Qualem videmus in septuaginta senatoribus apud Mosem, itemque in Saulo, et aliis: quae aliquando tanta est, vt bacchentur extra se rapti homines. Cognitionem vocat, quae ex visa aut audita re proficiscitur, qualis est Ioannis et Lucae historia: qui narrant, hic quae audiuit, et ab aliis cognouit: ille quae vidit, et nonnulla ex parte gessit. Doctrinam autem adpellat eam, quae litteris et ratione comparatur: qualis est Pauli de Abrahami fide disputatio, qui quod docet, id sacrarum litterarum auctoritate et rationibus confirmat. Atque haec postrema ratio, si sit a superioribus destituta, est maxime periculosa: propterea quod homines sacris litteris non seruiunt, sed eas suis adfectionibus et libidinibus seruire cogunt. Hinc nascitur illa inter hodiernos magistros discordia, quae profecto nulla foret, si in omnibus essent, quae esse deberent.

13. *Oret vt possit interpretari, cet.*) Orare dixit, pro Deum orare: vt Latini dicunt salutantes, pro iis qui principes et diuites mane salutatum eunt: vt conturbare, pro fortunas conturbare: et facere, pro carmina facere. Itaque nihil refert, vtrum dicas orare Deum, an tantum orare, quomodo Liuius etiam latine locutus est: sicut paullo ante docuimus, lingua loqui, et aliena lingua loqui, idem esse. Ceterum ex hoc loco adparet, eos, qui linguis loquebantur, non omnes omnibus linguis loqui, (nec enim vni dabat omnia Deus,) sed alios aliis: alioquin non esset orandus Deus ob interpretationem.

14. *Quod ad sententiam attinet*) νȣς mens est, et pro mentis sententia ponitur etiam in 2. Thessal. 2. et Apoc. 17. Sic et apud Latinos mens alicuius scriptoris adpellari solet. Hinc orare *voi* est, significanter orare, et vt ante locutus est, λόγον εὔσημον διδόναι; efficereque, vt auditor possit νοεῖν, videre et intelligere, quid dicatur.

19. *Malo quinque verba sic eloqui*) Quinque pro paucis, et λόγȣς pro ῥήματα dixit: id quod fieri solet in numero plurali: vt huius Epistolae 2. διδακτοῖς λόγοις, doctis verbis, aut docta oratione. Hoc quidem loco sermones dicere per latinam consuetudinem non licet. Non enim dicunt Latini: Absoluam tribus sermonibus, (nam alia sententia foret,) sed, Absoluam tribus verbis.

CAP. XV. v. 5. *Deinde duodecim*) Quoniam duodecim fuerant lecti Apostoli, etiam post sublatum Iudam retinent duodenarii nomen, quum essent

sent vndecim: vt si quis decem millia militum habeat, deinde post aliquod prœlium desideratis aliquot militibus, tamen decem millia adpellare pergat, quod non tanta facta sit diminutio, vt debeat prius illud et celebre nomen amitti. Aut si Romæ decemuirorum vnus moriatur, reliqui tamen non nouemuiri, sed decemuiri adpellentur.

8. *Quasi abortui adparuit etiam mihi)* Abortus non solum dicitur partus mortuus, sed etiam fetus paruus, et non iustæ magnitudinis, quamuis viuat. Atque ita vulgo loquuntur mei conterranei, vocantes auorton. Sic Plinius loquitur lib. 12. cap. 2. Namque et chamæplatani vocantur coactæ breuitatis, quoniam arborum etiam abortus inuenimus. Hoc quoque ergo in genere pumilionum infelicitas dicta erit. Hæc Plinius. Hinc se Paulus abortum vocat, vt minimum Apostolorum, et pumilionem, ac quasi nanum.

29. *Alioquin quid facient, qui pro mortuis baptizantur)* Ludent operam, dicet aliquis. Atqui hoc ipso ostendunt, se sperare mortuorum resurrectionem. Frustra sperant, (dicet is, qui resurrectionem esse negat,) nam si in eo, quod pro mortuis baptizantur, delirant, (quid autem tam ineptum esse potest, quam viuentem pro mortuo baptizari?) non est absurdum dicere, eos in eo etiam desipere, quod resurrectionem sperant. Vides quam nihil valeat hoc Pauli argumentum aduersus eos, qui resurrectionem esse negant, si quidem hæc verba intelligas, vt vulgo interpretantur, dicentes, eo tempore fuisse qui pro aliis mortuis baptizarentur: quod neque fiebat, sicut ego puto: et si fiebat, debuit a Paulo reprehendi, non in exemplum adduci. Vt igitur hunc Pauli locum intelligas, considera baptismi rationem atque naturam, quæ describitur in Epistolæ ad Romanos capite sexto, his verbis: Quotquot in Dominum Iesum baptizati sumus, in eius mortem baptizati sumus, cet. Et paullo post: Si enim eius mortis similitudine sumus insititii etiam resurrectionis erimus. Est igitur hoc Pauli argumentum: Christiani dum baptizantur, in hoc baptizantur, vt cum Christo moriantur, deinde resurgant. Hoc est baptizari pro mortuis, id est, pro seipsis, in spem rei, quam post mortem adsecuturi sint, videlicet resurrectionis: id quod stultum esset, si nulla futura esset resurrectio. Hanc sententiam me docuit quidam Italus.

PAVLI APOSTOLI
EPISTOLA II. AD CORINTHIOS.
ARGVMENTVM ATHANASII IN POSTERIOREM AD CORINTHIOS.

Ad eosdem et hanc scripsit e Macedonia. Est autem illius argumentum tale. Priore accepta epistola Corinthii compuncti super peccato eius, qui nouercam suam duxerat, contristatique fuerant eius gratia, quod tale peccatum susque deque æstimauerant: deinde seducti fuerant ab illis, qui sectis occasionem dederant, ita vt littera legis seruandæ studerent, et gratiam Chri-

 sti

sti non ita magnifaciendam iudicarent, atque eos, qui in faciem sese iactabant, plus aequo attenderent. De collecta vero in vsus sanctorum facienda, erant, qui recte sentirent. Ad ista igitur rescribit Apostolus, et primum quidem laudat eos, quod eiecissent eum, qui deliquerat; deinde petentibus ipsis adnuit, et resipiscentem recipi iubet. Docet etiam hac epistola de lege, discriminans illius litteram, et ostendens, non esse litteram legis solam accipiendam, sed in littera sensum eruendum, eo quod non verba tantum sit lex, sed in verbis lateat sensus spiritus. Deinde, quod veniente Christo noua creatura facta sit, nec oporteat in vetustate viuere, sed in omnibus, veluti noua creatura, renouari et desinere posthac circumcisionem. Laudat eos etiam ministerii gratia, et adhortatur, vt ea in re crescant. Post ista, reprehendit eos, qui in faciem gloriabantur, ac recenset, quaecumque passus erat propter dominum, et visiones, quas viderat, exponit, et quomodo in Paradisum ac tertium caelum raptus sit. Tandem postquam illis denuntiauit ne peccent, sed si quid peccarint, resipiscant, cum gratiarum actione terminat epistolam.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 11. *Vt a multis personis*) ἐκ pro ὑπὸ positum est: sicut capite sequenti, ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ, pro ὑπὲρ: ὑμῶν autem in secunda persona legendum est in secundo loco, vt habent nonnulla exemplaria, vt respondeat verbo συνυπουργούντων: vt sit, Beneficium vestra opera atque caussa collatum.

17. *Hoc igitur deliberans, numquid leuitate vsus sum, cet.*) Leuitatis est, certo aliquid promittere, quod fortasse praestiturus non sis. Si ego me certo ad vos venturum promisissem, leuis essem, quum non venerim. Nunc non certo promisi: dixi enim venturum me, si Deus voluerit, (sic enim scripsit superiore Epistola, capite quarto, et vltimo,) quae exceptio me a leuitatis et inconstantiae crimine vindicat. Non enim ita delibero, vt solent homines, suae fragilitatis immemores: vt Etiam sit apud me Etiam, et Non, Non: hoc est, vt quum aliquid me facturum dico, id certo adfirmem, quasi omnino facturus: aut quum nego, id certo negem, quasi omnino non facturus. Nam apud me fit aliquando, vt Etiam sit Non, et Non sit etiam: vt quod dixi venturum me ad vos, id erat Etiam: at idem nunc factum est Non, quoniam non veni: non enim permisit Deus, penes quem sunt actiones nostrae, vt nihil ipsi de nobis certo adfirmare aut negare possimus. Non enim certae sunt nostrae promissiones, quemadmodum Dei. Nos homunciones impedimur: Deus non potest impediri, sed quod semel promisit, id fideliter praestat. Itaque quae nos de Christo vos docuimus, non ita docuimus, vt modo adfirmaremus, modo negaremus, sed idem semper et constanter de Christo adfirmauimus: quippe quum non nostra, sed Dei promissa forent, qui quae de Christo promisit, certo, et nulla cum conditione aut exceptione promisit. Nec mirum: est enim Deus, qui impediri non potest: itaque eius promissa nobis certa sunt, eius adflatus pignore confirmatis. At ego homo sum: quod si ad vos non veni, non certo promiseram, et non veniendi iusta caussa fuit. Id enim feci, vt vobis

vobis parcerem. Nam si venissem, cum virga venissem, (vt in priore Epistola minatus sum,) hoc est, vos grauius propter illud incesti flagitium castigassem. Dicet quis: Ergone nos tam paruæ fiduciæ et constantiæ esse putas, vt tuam præsentis castigationem ferre nequeamus? Ego vero non puto. Scio enim, vos in fiducia constantes esse: nec eam vobis derogo, sed gaudii vestri rationem habeo. Nam si vos præsens castigassem, ea res vobis (vt de me taceam) dolorem fecisset, qui dolor nunc aberit. κυριεύειν autem, quod derogare vertimus, est non solum dominum esse, sed etiam dominum fieri et potiri: sicut ante de βασιλεύειν scripsimus: vt sit κυριεύειν τῆς πίστεως, dominum se facere fiduciæ alterius: hoc est, alteri fiduciam et robur detrahere, et esse negare.

CAP. II. v. 5. *Non me contristauit nisi aliquatenus, ne vos omnes onerem)* Hoc est, non solum mihi dolorem fecit, sed etiam vobis. Quod si dicerem, me solum id flagitium doluisse, onerarem, et crimine grauarem vos omnes, quasi non et ipsi dolueritis eius flagitio, id quod esset in vobis vitiosum.

10. *Id feci propter vos in persona Christi cet.)* Hoc est, Vt Christi personam gerens, eiusque vicarius, qui docuit, quidquid nos in terris soluerimus, id fore solutum in cælo. Quod si id faceremus in nostra persona, hoc est, nostra auctoritate atque nomine, circumueniret nos Satan, et in peccatum coniiceret: peccaremus enim, si quod Dei est (videlicet peccata alteri condonare) id nobis vsurparemus: πρόσωπον autem pro persona dici, si quis dubitat, inueniet et alibi, et ad Galatas secundo.

17. *Nec enim sumus vt multi*, cet.) Quoniam dixerat, suum officium eiusmodi esse, vt nemo ad id esse posset idoneus, posset aliquis ita obiicere: Quasi vero difficile sit istud facere, quod tu facis, hoc est, Christum docere. Fateor (inquit Paulus) de Christo garrire, et eum perfunctorie docere, ac quæstui habere, non esse difficile: atque id faciunt multi. Sed id sincere et diuinitus facere, et suum munus Deo probare, (id quod nos facimus,) hoc vero est omnium maxime arduum, et humanis viribus maius.

CAP. V. v. 2. *Domicilium nostrum cæleste superinduere cupientes*, cet.) Hoc est, cæleste corpus, quod habituri sumus in altera vita. Id corpus cupimus superinduere, *si modo induti, non nudi reperiemur*: hoc est, si in Christi aduentu erimus adhuc in vita, nec dum nudi, et hoc corpore exuti. *Nam vellemus exui hoc corpore*, si fieri posset: hoc est, nollemus mori, sed vellemus aduentu Christi subito confecta mortalitate mutari, et immortalitatem superindui. Loquitur autem Paulus de cunctis Christianis, qui immortalitatem optantes, a morte natura abhorrent: et cuperent, si fieri posset, eorum esse, de quibus superiore Epistola dictum est, non omnes obdormituros esse.

7. *Non in ipsa re versamur)* τὸ εἶδος dixit, τὸ εἰδόμενον καὶ παρὸν: sicut Latini Iurisconsulti speciem vocant rem ipsam, quæ accidit. Sic שביה, Esaiæ primo: et תמונה Exod. 20. vt ibi adnotauimus. Isocrates in Helenæ laudatione ἰδέαν vocat, de pulchritudine loquens his verbis, τῶν δὲ κάλλους ἀπεστερημένων οὐδὲν εὑρήσομεν ἀγαπώμενον, ἀλλὰ πάντα καταφρονούμενα, πλὴν ὅσα τῆς ἰδέας ταύτης κεκοινώνηκε. At

eorum quæ pulchritudine carent, nihil amari comperiemus, sed omnia contemni, nisi quæ hanc speciem habeant: hoc est, hanc rem. Idem paullo post eodem modo vsus est. In Epistola ad Hebræos, capite decimo, vocatur εἰκών. Non dissimile est, quod Marci decimo scriptum est: οἱ δοκοῦντες ἄρχειν, qui videntur imperare: hoc est, quos videmus imperare, qui imperant.

CAP. VI. v. 12. *Vos non erga nos, sed erga hominem, cui estis intimi, estis angusti*) Ego vobis large meum animum aperio, officiumque præsto. Quod si vos vestrum officium anguste et parce præstatis, id non mihi, hoc est, non Paulo, facitis, sed vestri amantissimo, et plane vestro patri. Proinde videte, vt mihi vestro patri officiose et liberaliter pareatis, quemadmodum ego vobis, vt filiis, officiose ac liberaliter præcepta do. Quod vertimus: Erga hominem cui estis intimi: ad verbum sic legitur, Erga vestra viscera: qui hebraismus sic explicandus ac inuertendus est: Erga nos, quorum vos estis viscera: hoc est, cui vos estis carissimi, et qui estis in animis nostris: vt dicit capite 7. ad hunc locum adludens.

CAP. VIII. v. 6. *Vt nos Titum hortati sumus*) scilicet vt vos moneat, vrgeatque, quo Deus pro sua benignitate vobis eam det mentem, vt quod iam facere cœpistis, id perficiatis, videlicet de benignitate in egentes.

10. *Non solum facere, sed etiam velle*) Non rerum magnitudinem inter se comparat: alioquin diceret: Non solum velle, sed etiam facere, quum facere plus sit quam velle. Sed res inter sese coniungit: vt sit, *Non solum facere, sed etiam velle*, idem quod, Et facere et velle, vt vtrumque ab anno superiore cœperit. Eodem modo locutus est ad Rom. 1. *Non solum ea faciunt, verum etiam facientibus consentiunt*: hoc est, et faciunt, et consentiunt.

13. *Non enim aliis laxitatem, vobis angustiam esse oportet*) ἵνα pro δεῖ aliquando ponitur: vt Ioann. 13. ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην, ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ: hoc est, ἀλλὰ πληρωθῆναι δεῖ. Et idem in Epistola 1. cap. 2. ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν, quod hebraico more dicitur, vt Ierem. 3. לאמר: hoc est, ἵνα λέγηται, pro λεκτέον: hoc est, quæritur, aut respondeatur.

CAP. X. v. 4. *Arma enim militiæ nostræ non carnalia sunt, sed diuini potentia*) Pauli militia erat, oppugnare et deturbare cogitationes hominum: hoc est, tanta virtute loqui et docere, vt hominum animi, rei veritate victi, cogerentur ita cogitare: Vera dicit, et quæ refelli nequeant. Ad eam spiritualem pugnam vtebatur telis non carnalibus, sed spiritualibus. Vt enim insanus sit, si quis gladium aut missile velit vincere cogitatione: sic insanus sit, si quis cogitationem velit vincere gladio. Atqui Christiani præconis virtus posita est in vincenda cogitatione: ex quo consequitur, eum non posse vti nisi iis telis, quibus vinci possint cogitationes hominum. Exemplum habemus insigne in Nerone. Is Græciam peragrans, edebat obibatque ipsemet certamina musicæ. Si alios musicos vincebat, coronabatur: hoc erat legitimum certamen. Sin ab eis vincebatur, curabat vt interficerentur: hoc vero non erat musicum vincere, sed hominem occidere: qua inepta iniquitate illud consequebatur, vt hominum ficta voce, tamquam victor in præsentia laudaretur: et ceteri musici deinceps data opera male cane-

canerent, ne eum offenderent: cogitationes quidem hominum (quamuis princeps esset omnium potentissimus) non vincebat, quin eum pro insano et illi tunc haberent, et nos nunc habeamus. At ceteri musici, qui eum artis peritia superabant, vincebant non solum aliorum, sed etiam ipsius Neronis cogitationem: vt ita eius animus, quamuis inuitus, loqueretur: Hi melius canunt quam ego. Similiter accidit et in religione. Disputatur de multis rebus: si quem verbis vincimus, coronamur: et hoc est legitimum certamen. Si quis a nobis vinci non potest, hæreticus adpellatur, et interficitur: hoc vero non est hæreticum vincere, sed hominem occidere: qua inepta iniquitate illud consequimur, vt in præsentia ficta hominum voce victores pronuntiemur, et ceteri deinceps minus bene dicant quam possent, ne pereant: cogitationes quidem hominum (quamuis potentes simus) non vincimus, quin nos pro insanis, et nunc qui cæci non sunt habeant, et posteri habituri sint: atque ita de nobis iudicaturi, vt nos nunc de Nerone et ceteris Christianorum persecutoribus iudicamus. Nihil enim tam tectum est, quod non sit detegendum. Promisit Deus obedientibus virtutem tantam, vt vnus centum, et centum decem millia fugare possint. Sic pugnauit Paulus, qui vnus poterat diuinis illis suis armis deturbare non centum, sed omnium hominum cogitationes. At nunc centeni singulos interficimus, et Christum carnalibus armis defendimus: vt intelligatur, nos carere spiritualibus, et Christum habere carnalem. Si enim Apostoli, qui nobis Ecclesiam plantarunt, contenti fuerunt armis spiritualibus: apparet eos qui carnalia adhibent, non satis confidere spiritualibus: quibus tamen confiderent, si ea haberent, quippe quæ sint omnipotentia: vt apparebit in aduentu Domini, qui Antichristum, hoc est Christi hostem summum, non aliis armis debellabit, quam spiritu oris sui. Scriptum est Exod. 35. tabernaculum factum esse ex populi donis vltro oblatis, nemine coacto: quod idem de Ecclesia intelligendum est, vt patet in Psalm. 110. in quo dicuntur Christi copiæ esse voluntariæ: itemque in Lege, in qua iubetur, vt timidi discedant, ne in acie ceterorum animos emolliant. Sic est gerendum bellum Christi militibus voluntariis, et solo Dei verbo coactis. Aliter qui militant, alii quam Christo militant. Itaque ostendit euentus, moresque nostri, quis sit fructus coactæ militiæ.

CAP. XI. v. 1. *Vtinam paullulum aliquid stultitia mea ferretis*) μικρόν τι ἀφροσύνης recte in quibusdam legitur, et ita legit vetus interpres. Stultitiam suam vocat gloriationem, quam ab eis ferri optat: deinde, quod plus est, vt ferant petit. Itaque ἀνέχεσθε imperatiui modi est. Deinde caussam reddit, cur ferre debeant: *Quoniam vobis* (inquit) *obtrecto*: hoc est de vobis sum zelotypus, sed *diuina obtrectatione*: despondi enim vos Christo: sic enim recte vertitur ἡρμοσάμην a vetere interprete, vt et sententia postulat (hic enim agitur de Christi et Ecclesiæ coniugio) et verbi ἁρμόζεσθαι natura patitur: nam eo sic vsus est Plutarchus.

3. *A simplicitate corrupta deflectant*) φθαρῇ ἀπὸ τῆς ἁπλότητος Breuis et obscura oratio, in qua verbum φθαρῇ per duo verba, vt nos fecimus, declarandum est: id quod aliquando in sacris litteris fieri animaduerti: vt Genes. 45. Ego sum Iosephus frater vester, quem vendidistis in

in Aegyptum: et Actor. 7. τὸν ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς ἄιγυπτον, Iosephum vendiderunt in Aegyptum: hoc est, vendiderunt, isque, ab eis venditus, ductus est in Aegyptum.

12. *Quo sibi in quo glorientur suppetat cet.*) Simulatores illi, inquit, quærunt occasionem gloriandi, vt nos gloriamur. Quod si Euangelium non gratis doceremus, possent gloriari, idem se facere, quod nos. Nunc quum nos gratis doceamus, non habent eam occasionem: nec enim gratis docere sustinent, quum suo seruiant abdomini: εὑρεθῶσι autem positum est, vt in hebræo sermone מצא quod sæpe in passiuo est exstare et suppetere: et in hiphil est suppeditare et suggerere. Iam hic εὑρεθῶσι ἐν ᾧ καυχῶνται, dictum est pro εὑρεθῇ ἀυτοῖς ἐν ᾧ καυχῶνται, quemadmodum ad Philip. 3. ἵνα χριστὸν κερδήσω, καὶ εὑρεθῶ ἐν ἀυτῷ: Vt Christum lucrer, et in eo mihi satis suppetat. Itemque Ecclesiastici cap. 15. in latino (nam græce non exstat is versus) sic legitur: Viri mendaces non erunt illius memores, et viri veraces inuenientur in illa, (scilicet sapientia,) et successum habebunt vsque ad inspectionem Dei: hoc est, veracibus tantum conferet sapientia, vt, cet. Simile est quod ad Rom. 6. declarauimus, εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς. Nec admodum discrepat illud Horatii, Equitem grauatus Bellerophontem: hoc est, Fuit ei grauis eques Bellerophon. Et illud Matth. 13. Qui secundum viam satus est: hoc est, semen accepit.

21. *Indecore dicam*) Quomodo κατ' ἄνθρωπον et κατὰ σάρκα humane, ita hic κατ' ἀτιμίαν indecore. Hoc est, Dicam, contra quam me deceret loqui. Dedecet enim me gloriari: sed gloriabor, vt insipiens. Quasi vero nos nequeamus scilicet idem de nobis gloriari, quod illi de se: ἠσθενήσαμεν autem indicatiuus est pro coniunctiuo, vt sæpe ponitur a Paulo Hebræorum more, quórum lingua coniunctiuo caret.

CAP. XII. v. 7. *Adpositus est mihi stimulus carni*) Hoc est, ad carnem: quomodo solet Cato loqui de Re rustica: Ornamenta bubus, instrata asinis, opercula doliis, centones pueris, et multa talia.

9. *Mea fortitudo in imbecillitate perficitur*) Hoc est, homo Christianus, qui a me Christo nomen habet, fortissimus euadere non potest, nisi certando cum hoste, in quo certamine sentiat se imparem esse, nisi meus adsit fauor: atque ita mihi confidens, perfecte fortis, et me dignus fiat.

21. *Multosque deplorem, qui ante peccauerint*) καὶ πενθήσω πολλοὺς τῶν προημαρτηκότων: hoc est, πολλοὺς προημαρτηκότας, vt cap. 10. συγκρῖναι ἑαυτοὺς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων: hoc est, τισὶν οἵ τινες ἑαυτοὺς συνιστάνουσι. Nec enim est diuisio, vt quum eorum aliis se conferre audeat, cum aliis non item. Tale quiddam declarauimus in Psalmo 54.

PAVLI

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD GALATAS.

IN EPISTOLAM AD GALATAS ARGVMENTVM.

Epistola hæc mixti generis est, partim didactici, partim demonstratiui: docens simul quid verum falsumue sit in articulo iustificationis, et obiurgans vituperansque auditores seductos, atque adeo condemnans et anathematizans eorum seductores cum suis erroribus, illosque ad sanitatem veritatemque reuocans: et contra, Pauli personam, munus et doctrinam eximie ornans, auditoribusque commendans et persuadens, insinuansque.

Occasio vero ipsius fuit eadem, quæ quarumdam aliarum, quod eo tempore erant quidam pseudapostoli Nazaræi nominati: qui nomine quidem volebant videri Christiani, quum reuera Christi meritum ac iustitiam ignorarent, et ex virtutibus operibusque aut legis iustitia prorsus penderent. Ii ergo flagrantes, partim prauo quodam legis zelo, partim etiam ambitione, et denique commodorum gloriæque auiditate, aut potius ipsius mali genii instinctu impulsi: neque tamen vel a Christo, vel ab apostolis iussi, passim discursabant, præsertim per ecclesias recte institutas ac constitutas, contendebantque solum Christi meritum minime sufficere, sed etiam circumcisionem, Mosaicorumque rituum obseruationem, et alia bona opera esse omnibus modis necessaria ad salutem. Atque ita tum Christum sua gloria priuabant, tum et ipsius fideles: per eius Euangelium beneficiaque a maledicto legis et seruitute Mosaica liberatos, ac omnino iustificatos, regeneratos et sanctificatos, multipliciter sua libertate bonaque conscientia spoliabant, et in pristinam legis seruitutem maledictionemque retrahebant.

Habebant autem illi, præter vsitatam vulgi leuitatem, ruditatem, nouarumque rerum auiditatem, et satanæ potentem efficaciam, domesticamque facundiam et auctoritatem, aliasque malas artes: etiam illa duo maxima sui pessimi conatus adiumenta: alterum quod homines tunc adhuc erant plane persuasi, legem Mosis perpetuam esse, nulloque modo abolendam: alterum quod maxime naturale nobis est, ex nobis ipsis pendere, et in nobismet virtutum operumque iustitiam quærere: quod erroris potissimum præstantibus viris, et ad disciplinam virtutemque adsuefactis prorsus insitum esse solet: sicut hæc ipsa persuasio est totius moralis Philosophiæ, teste etiam ipso Cicerone, caput scopusque primarius.

Huc quoque facit, quod tota doctrina Euangelii non solum mysterium quoddam est, omni creaturæ per sese imperceptibile: sed etiam plane stultitia quædam, vt ipsemet Apostolus 1. Corinth. 1. *copiose ostendit: quod totus*

noster Adamus aut praua natura prorsus abhorret a fide et fiducia erga creatorem suum eiusque verbum, promtius creditura cuiuis impostori, fabulae ac imposturae, quantumuis absurdae: et denique quod satan admirabili rhetorica, et etiam quadam violenta efficacia, de corde nostro semen Euangelii omnemque eius notitiam, ne in illo radices agat aut fructificet, obscurat et plane oblitterat. Quae omnia et alia etiam plura efficacia impedimenta et scandala crucis, sicut tunc seductoribus contra doctrinam gratiae Paulique suffragata sunt: ita etiam hodierna die suffragantur et cooperantur.

Videmus sane tum olim semper, tum et hodierna die id accidere, vt quum multum gratuita salus per Christum inculcetur, plerumque tamen homines etiam diligenter instituti eo decurrant, vt etiam operibus legis aliquid tribuant, eaque statuant esse prorsus necessaria ad salutem, nec omnino sine eis quemquam saluari posse.

Habemus de hac ipsa haeresi eiusque condemnatione etiam Act. 10. 11. *et* 15. *vbi ea in integra synodo, de communi consensu Apostolorum, aliorumque praestantium in cognitione Dei et vera pietate virorum, condemnata fuit. Illi igitur pseudapostoli cum aliis sinceris gratiae Christi doctoribus, tum praesertim Paulo erant infestissimi, easque cumprimis Ecclesias, quas ille recte instituerat, cupidissime percursabant et perturbabant, aut etiam prorsus subvertebant. Tale quid non irrito conatu etiam apud Galatas, optime prius a Paulo institutos, tentauerant. Nam primum Pauli personam, eius vocationem ac vniuersam doctrinam non solum suspectam reddiderant, sed etiam prorsus exosam. Deinde specialiter articulum iustificationis, admixtione necessitatis legis aut operum ad salutem, tamquam venenato quodam fermento prorsus vitiauerant, aut etiam plane euerterant.*

Voluit igitur Apostolus hac epistola, suam doctrinam et famam, praesertim autem articulum iustificationis per solam fidem in Christum, sine operibus, adserere, ac vindicare a seductorum calumniis, et simul ipsos Galatas in veritatis viam, ex qua foede exorbitauerant, denuo reuocare. Atque haec de occasione et scopo, nunc de ordine huius epistolae agamus.

Tres vero propositiones primarias post epistolares partes aut parerga ponit: primum generalem quamdam de totius suae doctrinae certitudine: secundo specialem de sola gratuita iustificatione, tertio de noua obedientia, quarum singulas fere binis capitibus absoluit.

In prima igitur agit de immota veritate suae doctrinae, et de apostolatu ac vocatione sua, qua simul et totam illam Galatarum declinationem a veritate grauissime condemnat. Confirmat autem hanc propositionem primum vehementi suae apostolicae auctoritatis adsertione: Apostolo enim, tamquam plane diuino indubitataeque fidei testi, etiam sine aliis testimoniis ac probationibus, credendum est. Deinde longa narratione suae vocationis, conuersionis et actionum idem comprobat, in qua illud praecipue vrget, quomodo doctrinam suam immediate a Christo acceperit, et non a Petro aut vllo homine, quomodo item semper omnibus aliis Apostolis aut aequalis aut etiam superior habitus sit, et denique quomodo etiam

Petro

Petro claudicanti in faciem restiterit: vbi admodum leni transitu progreditur ad secundam principalem propositionem, quod fit circa finem secundi capitis.

Secunda propositio est, quod per solum Christum gratis iustificemur fide, sine vllis nostris operibus, quam multis argumentis ac etiam testimoniis scripturæ confirmat. Quod vsque ad medium quinti capitis agitur.

Vltima propositio est de noua obedientia, quam simul et confirmat et explicat vsque ad finem epistolæ.

Hæc de occasione, argumento aut summa et ordine huius epistolæ nunc dixisse sufficiat. Nunc ad epistolam ipsam accedamus.

Initio sunt quædam partes epistolares, tamquam quædam semiparerga: vt titulus, subscriptio, inscriptio et salutatio: quæ ipsa quoque non sunt otiosa. Plerumque enim Paulus ita in subscriptionibus ornat se suumque officium, vt sibi et auctoritatem quamdam, beneuolentiamque, et reuerentiam apud auditores comparet. Sic et in salutationibus eos plerumque diuini numinis maiestate territat, et rerum, quas tractaturus est, sanctitate eis religionem incutit, vt in timore Dei summaque attentione, quæ proponuntur, audire cogantur: quod ad profectum omnium maximum vtilissimumque est. Sicut Deus etiam in propheta requirit auditorem trementem ad sermones suos.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 11. *Quoniam reprehendendus erat*) κατεγνωσμένος participium pro nomine: vt εὐλογημένος, pro εὐλογητός: et ὁ πειράζων, pro ὁ πειραστής.

14. *Si tu Iudæus alienigenarum more viuis, cet.*) Si libere quouis cibo vesceris, vt solent alienigenæ, et ita tibi facere licere sentis, cur nunc abstines, et ista simulatione in caussa es, vt non modo Iudæi non vescantur quouis cibo, sed etiam extranei te imitentur, cibisque abstineant, atque ita iudaizent? Cur Christiani facti sumus ego et tu, ceterique Iudæi? Nimirum vt iusti fieremus. Quod si id per legem consequi poteramus, cur ad Christum nos conferremus, caussa nulla fuit: quum id in lege haberemus, quod in Christo quærimus. Sed quia id nobis præstare lex non poterat, ad Christum, qui posset, confugimus. Ex quo sequitur, nos nunc, qui Christiani sumus, esse insontes. Atqui si Mosaicæ legi paremus (id quod tu nunc facis) quum ideo pareamus, vt iustitiam consequamur: sequitur, nos esse sontes, qui Christo contenti non simus. Ita fit, vt a Christo peccatum, non iustitiam, consequamur: id quod absurdum est. Atqui si quis quod demolitus est, idem instaurat, hoc est, ad legem (quam ad Christum transiens repudiauerat, eique valedixerat) recurrit, et ab ea rursus præsidium petit, is se nocentem fatetur esse, qui a lege petat innocentiam. Qui enim ad Christum se contulit, is legi valedixit, cumque ea nihil iam habet commercii: sed viuit, iustusque et insons est Christi fide, id quod Dei beneficium est. Quod si ad legem redit, repudiat hoc beneficium, qui nolit a Christo, sed a lege, insons fieri. Ita fit, vt ei Christi mors (quam ob delenda suorum peccata oppetiit) nihil

hil prosit. Hactenus Petrum reprehendit Paulus. Quod autem verto, εἰ γὰρ διὰ νόμου, Atqui si, cet. sciendum est, γὰρ quandoque aduersatiuam esse, vt apud Latinos At enim: vt Roman. 3. εἰ γὰρ ἡ ἀλήθεια τοῦ θεοῦ, cet. At enim si Dei veritas, cet. παραβάτην autem dixit pro ἁμαρτωλῶ, vt patet ex verbo ἁμαρτία, protinus ante eadem de re posito.

CAP. III. v. 19. *Delictorum caussa adiecta est, cet.*) Lege lata effectum est, vt delicta cognoscerentur (nam cupiditatem non nouissem, nisi lex vetaret: ad Roman. 7.) duratura, donec veniret semen Abrahami Christus, cui promissum erat, fore vt in eo bearentur omnes nationes: instituta per angelos, vt intelligatur diuinam esse: lata ac administrata et promulgata per sequestrum, scilicet Mosem. Sequester autem internuntius est duorum, qui inter sese aliquid paciscuntur. Atqui Deus vnus est, non duo: itaque necesse est Mosem Dei et Israelitarum internuntium fuisse. Nec enim potest Dei et Dei internuntius fuisse, quum duo dii non sint. Quod si est, oportet in eo fœdere faciendo aliquid ab vtraque parte promissum esse: nam ea est fœderum natura. Quid promisit Deus? vitam. Nam qui ista præstiterit, viuet, inquit. Quid promiserunt Israelitæ? obedientiam. Quum enim pronuntiaretur, exsecrabiles esse, qui essent contumaces, responderunt Amen: et, se omnia Iouæ imperata facturos, spoponderunt. Nunc quoniam legi parere nequeunt, supplicio sunt obnoxii. Ita fit, vt lex eorum peccata patefaciat, pœnaque dignos ostendat. At si ita est, videtur lex Dei promissis esse contraria: quum Dei promissa iustitiam et felicitatem conferant, lex autem peccatum et pœnam, quibus nihil potest magis esse contrarium. Verum tantum abest, vt sit lex contraria promissis, vt idem conetur efficere quod promissa. Promittit enim lex vitam et iustitiam obedientibus. Quod si non obediunt homines, per legem non stat, sed per hominum infirmitatem, qui obedire nequeant. Nam si obedirent, vitam consequerentur per eam obedientiam, atque ita iusti fierent per legem. Sed quia (vt litteris proditum est) omnes peccant, omnes egent Christi iustitia, qui legi obediens, iustus fuit, et nobis suam iustitiam impertit, quæ in eo iustitia legis est (vt adpareat, in lege sitam esse iustitiam, quum Christus legis iustitia iustus sit, quippe qui legi paruerit) eademque in nobis fidei iustitia est, quod fidendo Christo, simus eius iustitiæ compotes.

CAP. IIII. v. 24. *Non ea sunt duo fœdera, cet.*) Agar et Sara, inquit, sunt, hoc est, significant (animaduerte diligenter lector hoc verbum) duo fœdera. Agar significat vnum fœdus, quod ictum est in monte Sina, videlicet legem: quod legis fœdus gignit in seruitutem: hoc est, qui a lege sunt, serui sunt, sicut Agaris filii serui sunt. Nam Agar est Sina, hoc est, significat Sinam Arabiæ montem, quo in monte lata lex est. Quemadmodum enim serua erat Agar, ita mons Sina, qui ab Agare significatur, seruit, videlicet Romanis; in quo sane congruit cum hac terrestri Hierosolyma, quæ et ipsa cum suis ciuibus Romanorum imperio subiecta est. Igitur Agar serua, notat Sinam, et porro terrestrem Hierosolymam, quæ serua est. At Sara libera notat, cælestem Hierosolymam quæ libera est, cuius nos filii sumus. Quod si est, sumus liberi, vt mater nostra: sumus promissionis filii, vt Isaacus. Itaque non debemus seruire legi, quasi serui simus: τὸ γὰρ ἄγαρ dixit τεχνικῶς, per neutrum genus: σινᾶ ὄρος ἐςί,

hoc

hoc est, notat ac significat: δουλεύει γὰρ legendum est, vt in Colinæi exemplari, non δουλεύει δὲ: reddit enim rationem, cur Sina sit Hierosolymæ similis, in eo scilicet, quod Hierosolyma seruit vt Sina. Nam δουλεύει de Hierosolyma dicitur, vt patet ex pronomine αὐτῆς, quod ad τὸ ἄγαρ referri non potest.

CAP. VI. v. 4. *Exploret autem suum quisque opus, cet.*) Eos reprehendit, qui sibi ideo placent, quod sint aliis præstantiores. Nemo est, quin, si se cum aliis conferat, deteriores inueniat, aut certe æque malos. Misera est gloriatio, quæ ab aliorum improbitate pendet. Ergo si alii non essent improbi, tu de te gloriari non posses. Ego fenerator non sum: igitur si feneratores non essent, tu tibi placere non posses. Præclarum vero, posse quemquam talem esse, vt eo reperiatur aliquis deterior. At non ita de nobis feret iudicium Deus: non faciet hominum collationem. Tu niger es, damnaberis. Sed sunt et alii nigri. Et alii damnabuntur, nec eorum nigror te faciet album. Quamobrem inspice, non an sis aliis melior, sed an sis bonus, et Deo obedias: ita fiet, vt tua gloriatio tibi propria sit, nec ab aliis pendeat. Est enim εἰς ἑαυτὸν dictum, pro ἐν ἑαυτῷ, quale est quod in 1. Cor. 6. scripsimus.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD EPHESIOS.

IN EPISTOLAM AD EPHESIOS ARGVMENTVM.

Ephesus fuit ciuitas mercatoria, admodum frequens ac opulenta, et sicut Plinius lib. 5. inquit, alterum lumen minoris Asiæ, fuitque valde dedita tum idololatriæ, præsertim idoli et templi Dianæ, quod plenius describit lib. 36. tum et Magiæ, quorum vtrumque etiam ex Act. 19. liquet. In ea conuertenda Apostolus diu multumque et cum ingenti periculo sudauit, duabus potissimum caussis, sicut et Corinthi, ita spiritu Dei eum regente, motus: nempe quod quum ob mercaturam et magnitudinem, tum ob nauigationis commoditatem maxima ibi semper erat hominum frequentia: vt et ibi multos docere ac conuertere, et per illos conuersos porro late per orbem terrarum spargere Euangelium potuerit. Sita enim est in extremo litore Asiæ minoris, versus occasum et ferme etiam meridiem, vt illac transeundum fuerit nauigantibus ex Syria aut Aegypto in Græciam, Macedoniam et Pontum, ac contra: ac item ex Asia minore Romam et vicissim: sicut et ipse Apostolus sæpe proficiscens in Macedoniam aut Græciam, et iterum rediens illac transiuit. Eisdem commoditatibus ac occasionibus, verisimile est, ipsum quoque Ioannem Euangelistam motum, vt ibi diutissime, sicut omnes sacri historici scribunt, docuerit, atque adeo etiam ibidem consenuerit mortuusque sit. Quare ipsemet scribit 1. Cor. 16. sibi esse illic apertum magnum et efficax ostium ad prædicandum Euangelium, et aduersarios multos. Sic et 15. eiusdem narrat, se Ephesi cum bestiis depugnasse. Quamobrem ad triennium ibi die ac nocte docuit, patefaciens ipsis omne consilium Dei, et non prætermittens quidquam eorum, quæ ad salutem facerent: sed cum obtestationibus et lacrimis omnes instruens et monens, vt ipsemet adfir-

adfirmat Act. 20. Discedens quoque reliquit eis pro se Timotheum, qui etiam postea ipsorum Episcopus fuisse scribitur.

Quibus ergo de caussis eos tam sollicite ac tam diu docuit, iisdem quoque postea motus, tum postremo Hierosolymam nauigando eorum ministros euocans, grauissime de custodienda puritate doctrinæ, et vrgendo pietatis studio longa concione Actor. 20. monuit, tum etiam aliquanto post Romæ captiuus exsistens, hanc epistolam eis scripsit. Quibus tamen caussis forte et illud accessit, quod veritus est, ne suis crucibus ac captiuitate et aliarum Ecclesiarum piorumque adflictionibus, vt a vera doctrina resilirent, permouerentur. Forte quoque timuit, ne a pseudapostolis, aliisque impostoribus, qui passim oberrabant etiam per Asiam, præsertim autem in locis opulentioribus, seducerentur; sicut et Galatas non ita nimis procul ab eis dissitos seduxerant; immo ex epistola priore ad Timotheum Ephesiorum Episcopum adparet, illos turbatores ac seductores illic quoque dudum antea fuisse. Hortatus enim eum fuerat, vt eis resisteret.

Scopus epistolæ est, vt tamquam breui moriturus Ephesiis aliisque vicinis tum in memoriam reducat, et veluti in perpetuum vsum deponat summam veræ doctrinæ, præsertim de gratia: quam legentes perpetuo contemplarentur, eosque in ea summa constantia retinenda confirmet: tum porro etiam, vt ipsos ad studium honestæ sanctæque vitæ inflammet: quod in illa opulenta mercatoriaque vrbe et summa licentia turpitudineque Gentilium vitæ profecto valde fuit necessarium. Hoc vero ipsum ille agit forma expositionis non disputationis: sicut in Romanis et Galatis disputando ac confirmando veram doctrinam proposuit.

Ordo porro partium hic est: Duæ sunt primariæ partes, in quarum priore tribus capitibus contenta agit de gratia et coniunctis doctrinæ capitibus, sed summa breuitate, vt sunt, electio Dei, iustificatio, fides, redemtio et Christi exaltatio, peccatum et ministerium Apostoli studiumque in ipsis conuertendis. Tota vero hæc prior pars potissimum eo directa est, vt non tantum eos doceat de tantis Christianæ religionis capitibus, sed etiam ipsos confirmet in eis, et inflammet ad summam constantiam ardensque studium proficiendi in recepta religione.

Id vero in primo capite agit, primum commemorando plurima maximaque beneficia, quæ a cælesti patre ex mera misericordia per Christum acceperint: deinde a spe futurorum bonorum, quæ eis ingentia plane in altera vita reposita essent: in secundo porro capite illos eodem inflammat, conferendo ipsorum tristissimum statum in Ethnicismo cum præsenti felicitate in Christianismo. Eum vero statum duplicem facit seu etiam dupliciter considerat: primum quasi internum, quatenus fuerunt iniustissimi tum originali et habituali, tum et actuali peccato: deinde externum seu correlatiue, quatenus fuerant a Deo, eius verbo et vera Ecclesia prorsus separati alienique, et vicissim postea in Christianismo eidem artissime coniuncti ac consociati.

Vlterius in tertio capite illos ad eumdem scopum incitat, ostendendo certitudinem suæ diuinæ legationis et doctrinæ ipsorumque diuinæ conuersionis et vocationis, vt qui sit diuinitus ad ipsos et omnes alios Gentiles ablegatus, vt eos de vero Deo doceat, ad illum conuertat, et eis cælestes opes per euangelium et sacramenta communicet. Postremo totam istam adhortationem concludit precatione et gratiarum actione, orando eis benedictionem a Domino, et omnium veræ pietatis partium donorumque incrementum. In posteriore epistolæ parte disserens de noua obedientia, primum cap. 4. agit potissimum de seruanda vnitate ac concordia multis argumentis: vbi quasi per digressionem tractat illud subli-

sublime mysterium de Christi regimine sua Ecclesia: quo peracto mox hortatur ad exuendum veterem Adamum, cum suis malis operibus, et induendum nouum cum suis bonis effectis. Postea in quinto de variis virtutibus ac vitiis disputat: vbi itidem salutare mysterium interserit, de coniugio Christi ac Ecclesia. Postremo sub finem quinti capitis, ac ferme per totum textum, praescribit singulis ordinibus aut statibus sua officia, Tandem in fine totius epistolae redit ad generalem adhortationem, proponens omnibus Christianis communem armaturam, qua muniti instructique Christo suo duci ac regi, contra satanam, mundum et carnem strenue militare possint debeantque.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 3. *In rebus Christi caelestibus*) ἐπȣρανίοις χριςῷ dixit, quomodo in 2. Corinth. 10. arma sua vocat δυνατὰ Θεῷ, hoc est, diuinipotentia, siue Deipotentia, vt ita loquar, id est, diuinam virtutem habentia. Ita hic vocat ἐπȣράνια χριςῷ Christicaelestia, hoc est caelestia, et ad Christum pertinentia. Est autem haec epistola obscura, et in immensas verborum complexiones extensa: quas nos, vbi licuit, secuimus, et quoad eius fieri potuit, perspicuitati seruiuimus.

CAP. III. v. 1. *Legatione fungor*) πρεσβέυω additur in Colinaeo, et recte, vt ostendunt sequentia, alioquin deest verbum. Quod si dicas, in ὁ δέσμιος intelligi verbum εἰμί, primum non addidisset articulum ὁ. Deinde sequentia legationis, non vinculorum rationem explicant. Adde quod initio sequentis capitis τὸ ὁ δέσμιος coniungit cum verbo παρακαλῶ, et in cap. 6. πρεσβέυω ἐν ἀλύσει.

17. *In vestris animis, et sitis in caritate radicati*) ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐν ἀγάπῃ ἐῤῥιζωμένοι, pro ἐῤῥιζωμένων, mutatione casus, quae et in Paulo frequens est, et apud profanos auctores exstat aliquando: vt in Isocrate in Panath. id quod adnotauit Hieronymus Wolfius; δοκεῖς γάρ μοι ζῶν μὲν cet. τελευτήσαντα δὲ τὸν βίον pro τελευτήσας. Neque vero dici potest, inscienter Isocratem fecisse: quum traditum sit, eum in illo tam paruo opere componendo duodecim annos consumsisse.

CAP. V. v. 8. *Tenebricosi, nunc lucidi*) σκότος et φῶς, pro σκοτεινοὶ et φωτεινοὶ dixit, substantiuo vtens pro adiectiuo, vt saepe; vt quum praeputium pro praeputiatis dixit: et 2. Cor. 3. δόξα pro δεδοξασμένον, et 5. ἁμαρτίαν pro ἁμαρτωλὸν, et alia infinita, qualia sunt apud Latinos scelus pro scelerato, pernicies pro pernicioso: et, Quanti conducis tenebras: pro, obscuram domum, apud Iuuenal.

Ibidem, *Est autem lucis*) φωτὸς recte legitur in Colinaeo, et ita postulat sententia non πνεύματος.

26. Di-

26. *Diuinis verbis*) ἐν ῥήματι, per antonomasiam dictum est, pro ἐν ῥήματι Θεοῦ: vt in capite sequenti scriptum est. Dicit autem ῥῆμα, quod alibi magis proprie solet vocare λόγον. Eodem modo paullo ante dictum est, Pleni spiritu, pro Pleni spiritu sancto: sicut ibi non male reddidit vetus interpres. Sic Leuitici 24. dicitur quidam nomini conuicium fecisse, hoc est, Dei nomini. Latini quoque solent Bonam dicere, pro bona Dea: et rectam, pro recta cœna: et Flaminiam, pro via Flaminia: et id ita libere facere, vt modo vtrumque, modo alterum dumtaxat ponant. Quod idem nobis quoque licere puto, dum sententiæ et perspicuitatis habeatur ratio.

CAP. VI. v. 12. *Spiritualem malitiam*) τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας dixit: quomodo Latini plana camporum, et ardua montium, pro planis campis et arduis montibus. In rebus cælestibus intelligo, in Euangelii et religionis negotio, quæ in Euangelio cælum dici solet.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA
AD PHILIPPENSES.
ARGVMENTVM IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES.

Philippos vrbem Macedoniæ metallicam nobilemque et iam coloniam Romanam, a conditore vel potius tantum instauratore suo Philippo Alexandri Macedoniæ patre sic dictam, ex parte aliqua Apostolus conuerterat, quum primum diuinitus euocatus fuit in Macedoniam: vti copiose narratur Act. 18. Eamdem etiam postea sæpius reuisit, eundo et redeundo per Macedoniam, vt etiam Act. 20. indicatur. Mediocria autem sane fuerunt initia eius Ecclesiæ, sed tamen postea valde aucta est, tum credentium numero, tum et feruenti pietatis studio. Quare sæpius sua liberalitate Paulum subleuarunt, dando ei coram, et mittendo postea tum Thessalonicam, tum etiam Romam vsque subsidia. Hanc igitur Epistolam ad eos scribit, studio retinendi eam ecclesiam in officio, quo ex tanta vrbe etiam vicini cœtus ecclesiæque in vera pietate promouerentur. Credibile autem est, eum aliqua ex parte etiam ab Epaphrodito pastore Philippensium admonitum simul et persuasum esse, de necessitate scribendi ad eos: per quem illi ei suum subsidium miserant. Ille igitur (vt credibile est) indicauerat ei statum et pericula, aut etiam imbecillitates eius ecclesiæ, quibus paterna admonitione et instructione occurreret. Nulla alioqui Paulina epistola perinde pathetica est, paternisque adfectibus referta, vt hæc ipsa. Est autem hæc quoque ad Philippenses epistola sub finem prioris captiuitatis Rom. scripta: facit enim mentionem Timothei secum agentis, quem nempe aliquanto antea per posteriorem ad ipsum epistolam euocarat: quin etiam

etiam sui reditus ad ipsos spem facit, et simul indicat hanc epistolam tum demum scriptam esse, quum iam sua vincula passim facta erant non tantum Romæ, sed et in aliis locis celebria, et insuper late euangelium propagauerant. Sunt ergo quinque Paulinæ epistolæ circa idem tempus, nempe sub finem prioris Romanæ captiuitatis scriptæ, præcedens ad Ephesios, hæc, sequens ad Colossenses: illa breuis ad Philemonem, et denique ea quæ est ad Hebræos. Nam posterior ad Timotheum et illa ad Galatas forte paullo prius, in eadem tamen captiuitate scriptæ sunt. Præcipuus igitur scopus totius epistolæ est, vt eos in accepta religione, et præsertim in doctrina sincera de ineffabili mysterio exinanitionis Christi et iustificationis eius confirmet, et porro in studio piæ vitæ ad omne pietatis officium inflammet: vt illi non tantum non deficiant, sicut Galatæ, sed etiam amplissime proficiant in Euangelio et Christianismo.

Ad hunc vero finem, vt eos permoueat, multis vtitur mediis et argumentis. In primo capite id efficere conatur, primum in exordio laudando eorum præteriti temporis pietatem: deinde ostendendo suam optimam spem de iis in posterum: tertio narrando suæ crucis ac captiuitatis fructus, præsentes et futuros, ac declarando suum studium in promouendo regno Christi et eorum salute.

In secundo capite idem agit, primum obtestando eos, et vehementissime adhortando ad concordiam et consensum in vera doctrina: deinde proponendo eis exemplum Christi, qui semetipsum salutis ipsorum gratia exinaniuerit, extremaque perpessus sit: tertio adhortando eos ad obedientiam erga suam doctrinam: postremo promittendo aduentum Timothei et Epaphroditi, qui sint eos erudituri, et ipsorum statum cogniturі, quod item sui quoque aduentus aliquam spem facit.

In tertio capite eodem contendit, primum excitando eos, vt sibi caveant a seductoribus et errore iustitiæ operum, omnemque iustitiam ac salutem soli Christo adscribendo, eiusque efficaciam celebrando: deinde suum exemplum ipsis proponendo, qui omni studio ad profectum in vera pietate contendat.

In postremo capite idem vrget: incitando eos ad omnes virtutes pii hominis, et ipsorum erga se studium officiaque celebrando.

Posset etiam videri esse quædam latens œconomia huius Epistolæ, quod post primi capitis adhortationem ad Christianam pietatem, mox in secundo veluti aliud agens, copiose de mysterio exinanitionis, et victoriæ glorificationisque Christi disserit: in tertio vero tum beneficia eius, tum et modum ea adprehendendi prædicat, et falsam rationem iustificationis per opera redarguit: quæ materia est totius huius Epistolæ pars primaria et veluti corpus ipsum. Quare totum corpus doctrinæ Christianæ in hac Epistola pertractat, dum primum valde commendat Christianam religionem, ad eamque omnes ardentissime hortatur: deinde diuinitatem Christi, eiusque incarnationem, atque ita duas naturas in vna persona describit: tertio dum eius exinanitionem ac passionem adquisitionemque ingentium

tium meritorum exponit: quarto eiusdem glorificationem seu gloriosam resurrectionem, et adscensionem ac potentiam: postremo etiam modum adprehendendi merita ac gloriam ex hac parta Christi gloria potentiaque.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 21. *Nam mihi et viuere Christus est*) Hoc quid sit, mox declarat, quum dicit: Quod si mihi in eo situs est profectus operis, si viuam in corpore; καρπὸν ἔργȣ, hoc est, profectum operis quid vocet, patet paullo post, vbi dicit, εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν: vt sit idem καρπὸς, quod προκοπὴ, vt et ad Roman. 1. hoc est, profectus Euangelii, qui in eo situs est, si viuat in corpore. Nam mortuus Euangelium promouere non posset. Igitur mihi viuere Christus est: hoc est, si viuam, docebo Christum: ita fiet, vt promoueatur Christianitas.

23. *Et migrare quidem cupio*) Sic ponitur verbum ἀναλύειν Luc. 13. et Iudith. 13. et Sap. 2.

CAP. II. v. 6. *Qui quum in Dei forma foret, cet.*) Quum Christus, antequam factus homo est, esset Deus, æqualisque Deo, eamdem cum Deo vitam ageret, non retinuit eam cum Deo æqualitatem tenaciter, vt faciunt rapaces, qui nihil sibi detrahi patiuntur: sed sua sponte factus est Deo minor, seruilemque hominis formam sumsit: hoc est, homo factus est, cet. In Dei forma esse dicit, Deo similem esse: hoc est, Deum. Item hominum similem esse, hominem esse ceterorum similem, excepto peccato. Item inveniri vt hominem: hoc est, inueniri et esse hominem; μορφὴν, ὁμοίωμα et σχῆμα, hoc est formam, similitudinem, et figuram, pro eodem ponit. Rapinæ habere, siue rapinam, aut pro rapina ducere, dicit, pro rapaciter vti et retinere: vt Latini dicunt: In hostium numero habere, pro occidere vt hostem. Sic enim poni solet verbum ἡγεῖσθαι, vt non solum cogitationis sit, verum etiam rei: vt in capite sequenti: ἀναγκαῖον ἡγησάμην ἐπαφρόδιτον πέμψαι, Necessarium putaui Epaphroditum mittere: hoc est, misi, quod ita necessarium et operæ pretium putaui. Et Genes. 31. Alienæ putatæ sumus: hoc est, tractatæ vt alienæ.

14. *Prauisque cogitationibus*) Verbum διαλογισμὸς medium est. Sed si vituperatur, aut vetatur, intelligitur praua cogitatio, vt latine valetudo. Quod si dicas: Non licuit per valetudinem intelligitur aduersa valetudo. Sin dicas: Gratia, fama, valetudo contingat abunde, intelligitur bona valetudo.

CAP. III. v. 2. *Videte concisos*) Adludit ad circumcisionis nomen: et concisos vocat, non vere circumcisos: hoc est, Iudæos, qui quum circumcisionem et Iudaismum iactarent, non erant vere Iudæi, quum verus Iudaismus sit in Christiana religione positus.

CAP. IIII. v. 3. *Vere socie*) Verum sincerumque socium vocat, aliquem suum in Euangelico labore socium. Neque me fallit, esse quosdam qui putent σύζυγε γνήσιε, Attica esse feminina, eumque vxorem suam adloqui. Sed quum verba plana sint in masculino genere, neque quidquam

ani-

ambiguitatis habeat sententia, ea detorquere, et Paulum cum sententiæ obscuritate Atticum facere, nihil aliud est, quam in scirpo nodum quærere. Vt interim taceam, quod res ipsa reluctatur. Quum enim de cœlibatu loquens Paulus ad Corinth. dicat, cupere se, eos sui esse similes, hoc est cœlibes, quo essent ad Dei cultum expeditiores: non est credibile, eum id postea fecisse, a quo alios dehortatur. Nisi forte dicat quis, eum libidinis stimulis victum, postea duxisse, et se maximo ad Euangelicum negotium impedimento implicuisse. Sed neque libidine vinci potuit, cui sic a Deo responsum fuerit. Satis est tibi meus fauor, (nam cui fauet Deus, is inuictus est,) et si victus fuisset, oportuit eum vxorem circumducere: quam si circumducturus non erat, stultum erat ducere. Atqui non circumduxit, vt ipse de se prædicat.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD COLOSSENSES.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES.

Istam quoque misit e Roma, quum Colossenses nondum vidisset quidem: audisset autem de illis. Argumentum autem Epistolæ hoc est: Colossenses quidam Gentilibus sophismatis cum fide Christi pugnantibus, et traditione ciborum, iuxta Legem, et circumcisione, seducere tentabant. Hoc vbi didicit Apostolus, hanc illis epistolam instruendi modo scripsit. Et principio gratias agens Deo, significat eos e tenebris ad veritatis lucem ingressos. Et quod Christus, in quem crediderant, imago Dei sit, et verbum, per quod omnia facta sunt, et quod decuerit eum, qui rerum est opifex, et primogenitum fieri creaturæ, et primogenitum ex mortuis, vt vtraque coniungeret et omnia viuificaret. Adhortatur etiam eos, vt in fide persistant, significans eis, se Paulum esse ministrum Euangelii, in quo instructi iam erant. Deinde de lege, et de cibis in lege vetitis disputat, et de diebus etiam et annis exponit, et deinceps vetera omnia, circumcisionem quoque abolita esse declarat. Consulit etiam, ne imponi sibi sinant a sophistis, qui in hoc erant, vt eos subducerent. Tandem adiectis adhortationibus pro parentibus, liberis, viris, mulieribus, seruis et dominis, et quæ bonos mores concernunt, epistolam finit. Denuntiat etiam illis, vt posteaquam apud ipsos lecta est epistola, efficiant, vt in ecclesia Laodicena legatur, et vt ipsi vicissim eam legant, quæ Laodicenis scripta est.

ADNOTATA.

CAP. II. v. 11. *Exuto humanorum peccatorum corpore*) Hoc est exutis peccatis, quæ corpus sunt: hoc est, per corpus in circumcisione significantur: vt cap. 3. ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας: hoc est,

τὴν κληρονομίαν, ἤ τις ἔςαι ἀνταπόδοσις. Eodem modo loquuntur etiam profani, vt Plin. libr. 1. cap. 5. Huius (scilicet aeris) vi suspensam cum quarto aquarum elemento librari medio spatio tellurem. Aquarum elementum vocat aquas, quod elementum est.

14. *Oblitterato placitorum chirographo)* ἐξαλείψας χειρόγραφον τοῖς δόγμασι, sic datiuo vtitur, vt is per genitiuum reddi possit: quale est illud 2. Corinth. 2. Adpositus est mihi stimulus carni: hoc est, carnis et corporis: aut, ad corpus stimulandum, quod idem valet: vt Apocal. 8. καπνὸς τῶν θυμιαμάτων ταῖς προσευχαῖς, pro τῶν προσευχῶν. Est enim hebraismus, quem nos in Psalmorum titulis declarauimus in τῷ δαβὶδ, pro τοῦ δαβὶδ. Talia sunt et illa Catonis, quæ in 2. Corinth. 2. citauimus. Ornamenta bubus, opercula doliis: quæ possunt ita dici, Ornamenta boum, opercula doliaria. Ita hic χειρόγραφον τοῖς δόγμασι, est placitorum chirographum: hoc est, ipsa placita decretaque diuinæ legis, quibus nos, tamquam chirographo tenebamur obstricti: quippe quum pronuntiatum sit, exsecrabilem esse, quicumque legi non paruisset, idque nostra, hoc est, populi acclamatione sancitum, quum vniuersi responderent, Amen: Deut. 27. Eo chirographo cogebamur parere legi: quod quia non poteramus, Christus pro nobis paruit, pœnasque dedit, atque ita chirographum quasi acceptilatione deleuit.

17. *Quarum corpus Christus est)* Christus res est illis vmbris adumbrata. Est autem in græco, Quarum corpus Christi est: quod idem est: vt latine idem est, Summa miseria est belli ciuilis: et, Summa miseria est bellum ciuile. Sed ego perspicuitati seruiui.

18. *Nemo vos supplantet, cet.)* καταβραβεύειν eo modo dixit, quo καταπαλαίειν dicitur, supplantare, atque ita impedire, quo minus brabium et palmam adsequaris: quod faciunt, qui Christianos a vera doctrinæ via abducunt. Modestiam vocat, quæ modestia videtur esse: quale est illud Terentii: Terram intuens modeste: hoc est, cum specie modestiæ. Et Iuuenalis:

. . . Quum iam vertigine tectum
Ambulat, et geminis exsurgit mensa lucernis.

Loquitur enim de ebriis, quibus hæc fieri videntur. Atque idem paullo post eadem sexta Satyra Clodium vocat psaltriam, quod psaltriæ vestitum gestaret. Sic igitur Paulus hoc loco modestiam vocat, quum se eo demittit homo, vt a certis cibis modeste abstineat: vt mox declarabit. Quod verto: Sibi placens, græce est θέλων, ex verbo חפץ translatum, quod alias εὐδοκεῖν dici solet: vt Matth. 27. ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει αὐτὸν, hoc est, εἰ εὐδοκεῖ ἐν αὐτῷ: est enim in hebræo, Psalmo 22. vnde is locus translatus est כִּי חָפֵץ בּוֹ. Item Psal. 1. ἐν τῷ νόμῳ τοῦ κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, חפצו. Angelorum cultum vocat, eorum qui angelos colebant; ἑώρακε, pro μεμάθηκε, vt Ioan. 8. καὶ ὑμεῖς, ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν ὃ ποιεῖτε.

19. *Neque caput tenens, a quo)* In græco caput est feminini generis. A quo

quo autem, masculini: refert enim rem, non verbum: vt sit caput Christus, a quo Christo, cet.

20. *Quod ad mundi rudimenta adtinet mortui)* Hoc est, Nihil iam rei habetis cum mundi prima institutione, quæ rudimenta sunt pueris necessaria, adultis (adulti autem sunt Christiani) inutilia: ἀπεθάνετε ἀπὸ τῶν στοιχείων, dixit, quomodo Latini: Paratus a pecunia, hoc est, quod ad pecuniam adtinet.

21. *Ne contigeris)* scilicet immunda. *Ne gustaueris)* hoc est, vesci noli: vt Cæsar Britannos leporem non gustare tradit. *Ne tetigeris)* non modo non gustandum, sed ne tangendum quidem. Est autem imitatio orationis eorum, qui hæc vetabant. Sequuntur Pauli verba: Quorum omnium, inquit, is vsus est, vt vsu pereant: sic enim verto: ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει. vt Act. 8. εἰς χολὴν πικρίας ὁρῶ σε ὄντα: hoc est, video eum esse te, cui bilis immineat, quique sis pœnæ destinatus. Ita hic: Hæc omnia, (inquit Paulus) hoc est, cibi omnes (quos illi gustare vetant) eo destinati sunt, vt vtendo pereant: alioquin nullus eorum vsus esset, et sine vsu perirent, atque ita Deus aliquid inutile fecisset. Eamdem sententiam ad Corinth. posuit: Venter escæ, et esca ventri: ἀποχρήσει posuit pro χρήσει: vt Cato solet abuti dicere, pro vtendo consumere: et Isocrates in Paneg. dixit καταχρήσασθαι, eadem notione.

22. *Et ad corporis expletionem pertineant, non vt in aliquo sint honore)* Hæc verba a fine capitis in hunc locum, perspicuitatis gratia transtuli: vt et Ioann. 1. feci, in πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Est enim adiectio ad ea, quæ de cibis dixit, qui vt vsu consumantur, expleantque corpus et ventrem, comparati sunt: non vt sint in honore, non vt iis tantum honoris præstetur, vt sit contingere nefas.

23. *Ista vero placita sunt)* Ad verbum est, Quæ sunt: quod ego clarius explicare volui, alioquin futurum obscurius, propter interiecta.

Vt rationem habeant sapientiæ) Vt eorum, tamquam sapienter factorum, ratio reddi posse videatur, quod videntur modeste et religiose fieri, et quod ea continentia corpus seuere aspereque tractatur: ἐν autem posuit pro propter: vt supra: μηδεὶς ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει. Et ad Ephes. 3. αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου.

CAP. IIII. v. 4. *Redimentes tempus)* Quæ emuntur, cara sunt: ideoque damus operam, vt ea diligenter seruemus, neue iis abutamur. Est igitur tempus redimere, magnifacere tempus, et cauere, ne perdatur, aut male collocetur: hoc est, toto tempore bene vti, nec vllam recte agendi occasionem prætermittere.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA PRIMA AD THESSALONICENSES.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPIST. PRIMAM AD THESSALONICENSES.

Hanc misit ex Athenis, quum eos iam antea vidisset, et cum ipsis conuersatus esset. Argumentum vero Epistolæ hoc est: Quum multas adflictiones in Berrhoea perpessus esset Apostolus, in Philippis quoque, Macedoniæ et in Corintho, sciretque quæ passus fuerat in Thessalonica, veritus ne Thessalonicenses, auditis, quæ passus erat in prædictis ciuitatibus, tentarentur a tentatore et offenderentur, præsertim quum intellexisset, eos mortuorum gratia dolere, misit ad eos Timotheum cum hac Epistola. Et primum confirmat eos in fide, ne propter adflictiones concutiantur. Commonefacit enim eos, quomodo et in prima institutione didicerint, ferendas esse tribulationes, et quod insolens non sit, quod ipsis accidat, a more Iudæorum, qui etiam Christum occiderunt. Esse enim proprium Christianorum adfligi in hac vita. Hortatus autem eos multis, vt ita conuersarentur, sicuti ab ipso acceperant, de mortuis etiam scribit, consolans eos ac docens, ne moleste ferant. Mortem enim non esse perditionem, sed vitam resurrectionis Deinde et de temporibus eos instruit, vt diem Domini occultum esse scientes, semper parati sint, nec quemquam attendant de illo nuntiantem: futurum enim aduentum illius ita inopinum, vt, qui residui inuenientur in eo die, non sint præuenturi eos, qui e mortuis excitabuntur, eo quod simul ac subito omnium sit futura mutatio. Denique vbi admonuit eos, vt meliores in vita maioribus euadant, hortatur etiam, vt semper in spe gaudeant, et precationi insistant, ac gratias agant Domino. Tandem adiurat eos, vt Epistolam hanc fratribus omnibus legant, atque ita illam finit.

ADNOTATIO.

CAP. IIII. v. 15. *Fore vt nos viui, qui ad Domini aduentum supererimus*) Hoc est, vt Christiani, qui supererunt. Nec enim ita loquitur, quasi sit ipse superfuturus. Talis est illa Mosis ad Israelitas oratio, Deut. 1. Per id tempus proposui vobis, me solum non posse regere vos, cet. hoc est, proposui patribus vestris. Quum enim ea diceret populo Moses, mortui erant ii, quibus illa proposuerat.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA SECVNDA AD THESSALONICENSES.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM SECVNDAM AD THESSALONICENSES.

Hanc e Roma misit. Argumentum eius tale est: in Thessalonica quidam otiosi et inordinate viuentes circumibant, ac fratres seducebant, quasi iam tum dies Domini præ foribus esset. Seducebant autem audientes, eo prætextu, quasi hoc ab Apostolo id manifestante et ab ipso Spiritu sancto audissent. Hoc

vbi

vbi cognouit Apostolus, hanc ad eos epistolam scripsit: et primum quidem crescentem eorum fidem laudat, et gloriatur in ipsis, quod adflictiones fortiter tolerabant propter Christum, consolatur eos etiam, quod futura sit a Deo vltio eorum, a quibus immerito adfligebantur: deinde vero et de aduentu seruatoris eos instruit, ne cuiquam credant, neue turbentur, siue per spiritum, siue tamquam ipse quidquam ea de re scripserit, nec vllo modo putent eum iam præ foribus esse, aut futurum, priusquam defectio veniat, et post hanc Antichristus, filius ille perditionis, cuius aduentum in signis ac prodigiis mendacibus secundum operationem satanæ futurum esse significat. Post ista adhortatus eos, vt fortiter persistant, et traditiones, quas a se didicerant, seruent, denuntiat illis, ne quam cum iis, qui inordinate viuebant, communionem habeant, sed magis repudient eos. Ostendit enim huiusmodi curiosos esse et errones. Prorsus autem præcipit eis, vt si quis sermonibus immorigerus sit, hunc e synagoga eiiciant. Ceterum pacem illis imprecatus finit Epistolam, salutatione propria manu subscripta, id quod cuiusque epistolæ suæ signum indicat esse.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 9. *Pœnas dabunt Domino*) ἀπὸ προσώπου, hebraismus est מִפְּנֵי, quod sæpe ponitur pro מִן: vt græce, οἵ τινες, pro οἱ: vt sit δίκην τίσουσιν, cet. hoc est, punientur a Domino, siue pœnas dabunt Domino: vt δίκην τίσουσι pro passiuo ponatur: sicut latine dicitur: Interiit a valentiore, hoc est, interfectus est.

CAP. II. v. 9. *Cuius scelerosi aduentus*, cet.) Hoc est, Qui scelerosus quum aduenerit, edet falsa prodigia, cet. Falsa autem prodigia vocat, quæ prodigia videntur esse, quum sint præstigiæ ac mendacia.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA PRIMA AD TIMOTHEVM.

ARGVMENTVM ATHANASII IN I. EPISTOLAM AD TIMOTHEVM.

Istam misit e Macedonia, cuius hoc est argumentum: Ephesi quidam Iudaismo infecti alienam conabantur inuehere doctrinam, et simpliciores prætextu legis seducere. Hoc quum intellexisset Apostolus, admonuit Timotheum, vt illic hæreret, quo eos corrigeret. Scribit autem illi epistolam hanc: et primum commonefacit eum fidei, quam sciebat in Christum, et docet de lege, vt cohibeat eos, qui præter rectam doctrinam loquebantur, illosque increpet. Nam et ipse Apostolus Hymenæum et Alexandrum, naufragium circa fidem passos, Satanæ iam tradiderat, vt discerent non blasphemare. Vbi de istis admonuit, canones illi ecclesiasticos deinceps præscribit. De oratione, quomodo, et vbi, et pro quibus sit orandum. Quod mulieres in ecclesiis tacere debeant, et magis discere quam docere. De constituendis episcopis senioribus et diaconis. Quomodo se gerere et quales esse debeant, ac quomodo illarum cura habenda sit. Iuniores ad modestiam instituendas

das esse, vt nubant potius, nec turpiter viuant. Diuitibus denuntiandum esse, ne superbiant, neue spem collocent in diuitias suas. Postquam de istis praecepit, hortatur eum, vt haec doceat. Et vt aquam amplius non bibat, sed sibiipsi et doctrinae attendat, quod sciat fore tempora, quibus nonnulli a fide defecturi sint. Vbi etiam escas mundas esse docuit, ac praecepit, vt contentiosas et profanas quaestiones auersetur, in quibus quidam sibiipsis placentes fidem transgressi iam erant, finit Epistolam.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 4. *Antiquitates infinitas*) γενεὰ vt דור, non solum genus, sed etiam saeculum est. Inde γενεαλογία Paulo, quae a Iosepho et aliis ἀρχαιολογία vocatur. Plinius in praefatione sua Antiquitatem dicit.

10. *Mendacibus, periuris, et si quid aliud sana doctrinae contrarium est*) Hic animaduerte Lector, quid sit sana doctrina. Ea est videlicet, quae animi morbos, hoc est vitia, sanat: vt si quem videas ex mendaci veracem, ex contumaci obedientem, ex libidinoso castum esse redditum: non debeas dubitare, quin quae doctrina eos morbos sanauerit, ea sana sit. Nam insana sanare animos non posset, non magis quam insana medicina corpus. Rursum quae doctrina animos eorum, a quibus admittitur, non sanat, sed aut tales relinquit, quales inuenit, aut etiam superbiores reddit, et disfolutiores: ea quin insana sit, nemo sanus negabit.

CAP. II. v. 15. *Seruabitur autem mulier*) Hoc est, mulieres seruabuntur (nihil enim refert, vtro numero vtare, quum de toto genere loquare) per liberorum procreationem: hoc est, quandoquidem sui peccati poenas dat in hac vita, dum natos cum dolore parit: vt sit τεκνογονία totius generis, non vnius feminae. Nam male cum mulieribus ageretur, si steriles aut coelibes seruari non possent. Seruabuntur igitur mulieres, sed ita demum, si permanserint in officio: μείνωσι enim de mulieribus dicitur, mutato numero, quod Hebraeis vsitatum est: vt in huius epistolae cap. 5. εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν, scilicet viduae. Itaque recte verterat vtrobique vetus interpres, per numerum singularem.

CAP. III. v. 2. *Vnius vxoris vir*) In Oriente habebant aliquando viri singuli plures vxores simul: quod etiam hodie fit a Turcis et Iudaeis. Igitur Paulus maiorem in episcopo requirit temperantiam, quam in aliis: itaque vetat, eum duas habere simul.

16. *Per spiritum commendatus*) ἐδικαιώθη dictum est, quomodo Luc. 7. οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν θεὸν, Publicani Deum commendarunt atque collaudarunt. Est autem commendatus comprobatusque Christus per spiritum, quum spiritus sanctus in eum columbae specie descendit in eius lotione: item conspectus angelis, qui eum pastoribus nuntiarunt.

CAP. IIII. v. 2. *Per simulationem hominum falsiloquorum*) Hominum addidi, ne Falsiloquorum et sequentia referentur ad daemonia.

3. *Vetantium matrimonia contrahere, abstinere cibis*) Haec oratio curta est

est, et ita resoluenda, vt pro Vetantium dicas Præcipientium ne: hoc pacto, Præcipientium ne matrimonia contrahantur, præcipientium vt a cibis abstineatur. Ego propterea nihil addidi, quod sic latini quoque loquuntur auctores: vt Plin. lib. 25. cap. 5. de Elleboro: Vetant dari senibus et pueris, item mollis ac feminei corporis animiue, exilibus aut teneris, et feminis minus quam viris. Hæc Plinius. Vbi verbum Vetant non est cum iis verbis, feminis minus quam viris, coniungendum, sed ita resoluendum: Præcipiunt non dari senibus, et præcipiunt minus dari feminis quam viris. Item Cicero de Finib. lib. 2. Recte ergo is negat vmquam bene cœnasse Gallonium, recte miserum, cet. quod ita resolui debet: Recte ait, numquam bene cœnasse Gallonium, recte ait miserum. Nec enim negabat esse miserum, sed adfirmabat Lælius: vt ostendunt carmina paullo ante posita, in quibus sic apud Lucilium loquitur Lælius:

O Publi, o gurges Galloni, es homo miser, inquit,
Cœnasti in vita numquam bene, cet.

CAP. V. v. 4. *Doceat in primis suam familiam*) Pluralis est numeri μανθανέτωσαν, quum χήρα sit singularis: qui hebraismus est, vt in cap. 2. indicauimus. Est autem μανθανέτωσαν, pro διδασκέτωσαν, minus proprie, vt solet Paulus aliquando loqui: vt et gallice: Apprendre: et Germanice Leeren, docere est et discere. Itaque idem est μανθανέτωσαν τὸν ἴδιον οἶκον, siue τὰ τέκνα, ἢ ἔκγονα (quod idem est) εὐσεβεῖν, quod τεκνοτροφείτωσαν, quo verbo paullo post vtitur: et εὐσεβεῖν, idem quod ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις. Estque hæc sententia: Quæ vere viduæ sunt, ne nubant (vt in 1. Corinth. 7. docuit) sed suam cœlibes, non alienam nuptæ familiam doceant, et liberos educent. Quod si qua vidua suorum curam non gerit, ea fidem abnegavit: vt dicit Paulus paullo post, vbi τοὺς ἰδίους et οἰκείους eosdem vocat, quos hic ἴδιον οἶκον. Quod si μανθανέτωσαν referas ad liberos aut nepotes, videbitur non viduis, sed filiis præcipere Paulus, quum hoc loco viduis præcepta det: nisi dicas idem esse, discant nati, et doceat mater: sed οἶκος de parentibus diceretur, quum numquam ad maiores (quod sciam) referatur, sed semper de familia aut posteris dicatur: sicut latine domus, aut familia.

11. *Postquam Christum repudiantes lasciuire cœperunt*) στρηνιᾷν, est gestire, lasciuire, incire, ὀργᾷν: κατὰ autem est contra: vt sit καταστρηνιᾷν τοῦ χριστοῦ, Christum, cui sese addixerat, detrectare, eique fidem fallere, et alium procire. Est autem καταστρηνιᾷν hoc loco lasciviscere, vt ita dicam: sicut βασιλεύειν, non solum regnare est, sed etiam regem fieri, vt alibi declarauimus.

21. *Vt hæc sine vllo discrimine exsequare*) πρόκριμα est, quum alius alii προκρίνεται, hoc est, præfertur: quum persona, non res spectatur, quæ alias προσωποληψία dicitur, et eadem hoc loco πρόσκλισις, quum sumus in aliquem propensiores. Ego, Sine vllo discrimine, verti: quomodo loquitur Maro: Tros Italusue fuat, nullo discrimine habebo.

24. *Nonnullorum hominum peccata perspicua sunt*, cet.) Rationem adfert, cur vetuerit cuiquam protinus imponi manus, eumque ad docendi munus cooptari. Homines, de quibus ad id munus admittendis agitur, aut improbi sunt aut probi. Improborum alii aperte improbi sunt, eorumque improbitas iudicium anteuenit: hoc est, ante perspicua est, quam de eis admittendis deliberetur. Et ii quidem repudiandi sunt. Aliorum improbitas latet, videnturque viri boni. Ii non protinus admittendi sunt: sed cunctandum est, exspectandumque, dum pateat, si quæ latet improbitas. Nam vt eorum recte facta perspicua sunt, ita si quid aliter se habet, hoc est, si quod in eis vitium occultum est, id quoque patebit aliquando, si exspectetur. Nihil enim est tam occultum, quod non patefiat. Ita efficitur, vt cunctari sit tutissimum: quoniam si pergent esse boni, satis mature admittentur: sin erunt mali, non debent admitti.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA
SECVNDA AD TIMOTHEVM.
ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM SECVNDAM AD TIMOTHEVM.

Hanc ad Timotheum misit e Roma. Argumentum eius est tale: Quum vellet Apostolus, postquam desertus erat ab his, qui profectionis socii fuerant, ad se venire Timotheum, hanc illi epistolam misit. Et initio significat se memorem esse, quum pietatis ipsius, tum fidei maiorum ac parentis ipsius. Deinde, quod, qui ex Asia secuti fuerint, e quorum numero erant Phygellos et Hermogenes, auersati se sint, in catenis constitutum videntes. Onesiphoron vero laudat, quod is, quum Romam venisset, apud se manserit. Præcipit autem, vt stultas quæstiones auersetur, ob id quod pugnas gignant. Nam hoc pacto Hymenæum et Phyletum deflexos, transgressos esse veritatem, dicentes resurrectionem iam esse factam, et nonnullos subuertisse. Hoc itaque amplius illum hortatur, vt sibiipsi attendat et doctrinæ, sciatque futuros posterioribus temporibus homines, voluptatum magis quam Dei amantes, et vt, ista præuidens, populum credentem communiat, ne quis ex illo seducatur. Postquam autem ad morum institutionem et doctrinæ seueritatem multis illum adhortatus est, tempusque resolutionis suæ iam imminere, vt pro Christo immoletur, significauit, præcipit ei, vt ad se cito veniat, adferens secum penulam suam et libros. Hortatur etiam, vt Alexandrum ærarium caueat, vt qui se multis malis adfecerit, atque ita claudit epistolam.

ADNOTATIO.

CAP. III. v. 14. *Et per quæ fidens factus es*) Hoc est, Christianus. Animaduerte autem, non esse scriptum ἐπιστεύθης, sed ἐπιστώθης, hoc est, πιστὸς ἐγένου, qua forma dicitur δικαιωθῆναι, ὑψωθῆναι, cet.

PAVLI

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD TITVM.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD TITVM.

Hanc misit e Nicopoli : nam ibi hibernauit. Est autem epistolæ argumentum tale: In Creta reliquerat Titum, vt Clericos oppidatim constitueret. Quum autem illic multi legis prætextu populum credentem seducere conarentur, id vbi cognouit Apostolus, epistolam hanc Tito scripsit: et principio gratiis actis Deo propter ipsius pietatem, indicat fidem in Christum non esse recentis inuenti: sed a sæculo præparatam et a Deo promissam. Deinde de constituendis clericis docet, quomodo illi conuersari et quales esse debeant. Præcipit etiam illi, vt increpet eos, qui sanæ fidei contradicebant, maxime eos, qui erant ex circumcisione, sciatque Cretenses esse otiosos, et opus habere increpatione. Et postquam docuit omnis generis escas esse mundas mundis, et quales esse debeant anus, quarum est officium castigare adolescentulas, admonet, quomodo serui dominis suis subiici debeant. Denique vbi admonuit, quod gratia seruatoris non ex operibus nos iustificauerit, sed ex diuina benignitate, denuntiauitque, vt legales pugnas, tamquam temerarias et impudentes, auersetur, significat illi, vt quamprimum ad ipsum miserit Artemam, ad se veniat. Præcipit etiam, vt auditores suos bonis operibus præesse doceat, atque ita terminat epistolam.

PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD PHILEMONEM.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

Hanc misit e Roma. Argumentum eius hoc est: Onesimus seruus Philemonis aufugerat et ad Paulum venerat, atque ab illo in fide instructus iam, et vsui illius ministrando commodus erat. De hoc itaque scribit Philemoni, illique commendat Onesimum, vt sincere erga eum adficiatur, nec amplius eum habeat vt seruum, sed vt fratrem. Hortatur illum etiam, vt hospitium sibi paret, vt vbi venerit, manendi locum inueniat: et sic finit epistolam.

IACOBI APOSTOLI EPISTOLA

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM IACOBI.

Ab auctoribus suis et ipsæ nomina sortitæ sunt Epistolæ Catholicæ. Hanc enim Iacobus ad dispersas duodecim tribus in Christum credentes scripsit. Scripsit autem eam more et genere docendi, docens eas de tentationum discrimine, quænam a Deo, quæ vero ex proprio cuiusque mortalium corde sint: et quod non verbis tantum, sed et ipso opere ostendenda sit fides, quodque non auditores legis, sed factores ivstificentur. Præcipit etiam de diuitibus, ne illi pauperibus in Ecclesiis præferantur, sed magis increpentur, tamquam superbi. Tandem vbi adflictos consolatus, et ad tolerantiam, vsque ad iudicis aduentum seruandum, adhortatus est, deque patientia, ex iis quæ Iob acciderunt, admonuit: præcipit, vt seniores vocentur ad ægrotos, studeaturque, quomodo errantes ad veritatem conuertantur, eo quod merces huius apud Dominum sit remissio peccatorum: atque ita terminat Epistolam.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 11. *Cum suis copiis*). πορίαις, non πορείαις legendum videtur: vt diuitis opes cum herbæ flore comparentur, non itinera.

CAP. II. v. 10. *Qui in vno delinquit, is omnibus tenetur*) Hoc est, æque damnatur, ac si in omnibus deliquisset: nec ei prodest in aliis obediuisse, quo minus eius peccati det pœnas: nec possunt eius virtutes id abolere peccatum. Vt si quis regi fideliter seruierit, si quid capitale committat, det seuero regi pœnas, non minus quam si multa peccasset. Vide Ezech. 3. et 33.

18. *Ostende mihi tuam fidem sine tuis operibus*) χωρὶς τῶν ἔργων, recte legitur in quibusdam, et ita legit Vetus: vt sit hæc sententia: Tu habes fidem, vt dicis: ego opera habeo. Fateor me, si fide carens, opera habeam, non satis habere. Sed dico me, quum opera habeam, habere etiam fidem. Quum enim a fide proficiscantur opera, necesse est, in quo sint hæc opera, in eodem esse fidem: alioquin vnde proficiscerentur? At tu, qui fidem iactas, et operibus cares, ne fidem quidem habes. Quum enim fides opera pariat, et sine eis mortua sit: necesse est te, qui operibus careas, fide quoque carere. Alioquin ostende eam sine operibus. Non potes. Ergo ea nulla est, nisi adsint opera.

CAP. III. v. 6. *Aeui cursum inflammant*) τρόχος rota est, a verbo τρέχειν currere. Hic vitæ orbis et cursus est: γένεσις autem proprie est natiuitas aut origo. Sed vt Hebræi ילדים, siue בנים, hoc est natos, siue filios vocant homines: ita hoc loco γένεσις pro hominis ætate dictum est: cum cap. 1. pro corporis figura et statura positum sit, quæ Matth. 6. ἡλικία dicitur.

CAP. IIII.

CAP. IIII. v. 4. *Degeneres et viri et feminæ)* μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες dixit, quomodo Christus, γενεὰ μοιχαλίς. Quod vitiis indulgetis, inquit, estis amici mundi, qui in vitiis demersus est: atque ita degeneratis a Deo, et estis eius inimici. At istud quidem non proficiscitur a sancto spiritu, qui maius conferre solet beneficium, quam vt sit ad inuidiam, ceteraque, quorum mentionem feci, vitia pronus, et ad ea inducat homines. Ab eo vos degeneratis, quum inuidetis, nec alios vobis excellere pati potestis: id quod non solum inuidiæ, sed etiam superbiæ est. Superbis autem aduersatur Deus: quamobrem submittite vos, vt vobis ille faueat. Hic vides, Lector, hunc locum, διὸ λέγει ὁ θεὸς, cet. non frustra et in græcis quibusdam, et in latino vetere, esse additum. Pertinet enim ad id quod sequitur, ὑποτάγητε.

13. *Proficiscemur in illam vrbem, cet.)* Et hic πορευσόμεθα, ceteraque per o parum recte legit vetus. Nec enim reprehendendum est, si quis dicat, Eamus. Sed si quis dicat, Ibimus, reprehendendus est, quum incertum sit ei, quid sit futurum. Itaque addendum est, ἐὰν θεὸς ἐπιτρέπῃ, vt loquitur Paulus ad Corinth. si Deus permiserit, volente Deo, et talia.

PETRI APOSTOLI EPISTOLA PRIMA.

ARGVMENTVM ATHANASII IN I. EPISTOLAM PETRI.

Et ista ab eo denominata est, a quo est scripta. Petrus enim docendi gratia epistolam hanc Iudæis, ad Christianismum conuersis, in dispersione constitutis, scripsit. Postquam enim ex Iudæis multi crediderunt, confirmat eos. Et primum quidem exponit ac declarat, quod fides in Christum a prophetis prænuntiata, et per eosdem significata, sit redemtio, quæ est per sanguinem eius, et quod ipsis ac gentibus omnia sint per Euangelium adnuntiata, in quæ angeli quoque prospicere desiderant. Deinde postquam consuluit, vt digne conuersentur eo, qui ipsos vocauit, admonet, vt regem honorent, et mulieribus simul ac viris denuntiat, vt vnanimes sint. Et vbi ad mores honestos adhortatus est, significat illis, quod et inferis innotuerit a Domino prædicatio salutis et resurrectionis, vt et ii, qui antea mortui sunt, resurgant, et iudicentur quidem in corpore, gratia vero resurrectionis persistant. Et quod finis omnium adpropiauerit, omnesque parati esse debeant ad dandum iudicii rationem. His dictis finit epistolam.

ADNO-

ADNOTATIO.

CAP. III. v. 7. *Vt multiplicis beneficii et vitæ*) ποικίλης χάριτος καὶ ζωῆς: ita in Colinæi exemplari legitur, et recte, meo quidem iudicio: vt et in aliquot deinceps locis, in quibus emendatius est quam alia: quod ideo moneo, vt id exemplar consulatur, sicubi ab aliis videbor discrepare. Nam id multis in locis ea habet, quæ nullum eorum habuit, quibus vsus est Erasmus.

PETRI APOSTOLI EPISTOLA SECVNDA.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM POSTERIOREM PETRI.

Pari modo et ista, ab eodem conscripta, eiusdem nomen præfert. Nam idem Petrus et hanc ad eos scripsit, qui iam crediderant. Est autem hæc epistola refricatio priorum. Quum enim cognouisset, cito futuram corporis sui resolutionem, diligenter hoc egit, vt omnes admonerentur eorum, de quibus antea per euangelii doctrinam erant instructi. Et primum quidem de fide disserit, et ostendit, quod a prophetis illa sit adnuntiata, et quod prophetiæ de Saluatore non sint humanæ, sed a Deo prænuntiatæ. Deinde denuntiat illis, ne seductores attendant, illorum perditionem futuram prædicens: quemadmodum et de angelis transgressoribus pœna sumta est. Significat autem hac epistola futuros dies, quibus illusores passim circumituri sint, conaturique vt aliquos seducant, dicentes, quod inaniter a nobis prædicatur aduentus Seruatoris futurus, eo quod is quum semper prædicatur, nondum tum venerit. Ab his igitur abstinere præcipit, docens, ne moræ gratia animum despondeamus, propterea quod nihil tarditatis vniuersum tempus gignat apud Dominum, vno die instar mille annorum exsistente, et mille annis instar vnius diei. Adfirmat simul, et declarat cito futurum Domini diem, præcipitque omnibus, vt ad illius aduentum parati sint: in bonis operibus, et amplectantur quæ ab Apostolo Paulo scripta sunt, nec aures accommodent his, qui ea calumniantur: quandoquidem iidem et vniuersas diuinas scripturas calumnientur. Postquam igitur quosuis admonuit ac docuit, vt ista futura sciant, hortatur, ne quisquam a fideli scopo aberret, atque ita finit epistolam.

ADNO-

ADNOTATA.

CAP. II. v. 4. *Nam si Deus angelis, cet.)* Imperfecta oratio. Nihil enim sequitur, quod voci *Si* respondeat, quasi auctore post enumerata tot exempla oblito. Sed in eo propterea nihil est incommodi, quod facile intelligitur hæc sententia: Si Deus illis non pepercit, ne istis quidem parcet.

14. *Degeneris perpetuique peccati plenos)* Degener peccatum vocat, hominum degenerum; ἀκαταπαύσου autem in genitiuo recte legit vetus, et ita habet exemplar Colinæi.

18. *Libidinosi corporis)* σαρκὸς ἀσελγείας, corporis libidinis legendum puto. Alioquin parum quadrat, si ἀσελγείαις legas in datiuo plurali. Tale est quod legitur in Epistola Iudæ, σαρκὸς ἑτέρας, pro ἑταίρας.

Propemodum effugerant) ὀλίγως et Colinæi exemplar habet, et legit vetus. Quod si ὄντως mauis (vt est in aliis) sic interpretare: Qui vere effugissent.

CAP. III. v. 5. *Cælos olim terramque et ex aqua et in aqua constitisse)* Hoc est, tantam fuisse aquæ eluuionem, vt et cælum, hoc est, aer et terra, nihil aliud essent quam aqua, hoc est, aqua submergerentur, adeo vt sola aqua exstaret: quod Sybilla sic dixit:

Nabit humus, nabunt montes, innabit et æther:
Omnia pontus erit, corrumpet et omnia pontus.

δι' ὕδατος dixit, pro ἐν ὕδατι: sicut et nos alibi de διὰ scripsimus: et latine Per montes, idem est quod in montibus; συνεστῶσα participium repetendum est: vt sint οὐρανοί, συνεστῶτες et γῆ συνεστῶσα. Atque hoc verbum pro esse positum est: vt apud Ciceronem de Amicitia, Constare verbum sic ponitur: Quæ in omni rerum natura, totoque mundo constarent, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam; δι' ὧν, quibus rebus: hoc est, qua eluuione.

6. *Illius temporis mundus)* Hoc est, homines, et cetera animalia. Est autem hæc Petri argumentatio: Putabunt impii homines semper duraturum hunc rerum statum, sicut semper idem videtur fuisse. Sed nec idem semper fuit, nec idem semper erit: nam aliquando et aqua periit mundus, et idem igni peribit.

IOANNIS APOSTOLI EPISTOLA PRIMA.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM PRIMAM IOANNIS.

Hoc nomine vocatur et ista epistola, propterea quod a Ioanne Euangelista scripta est, vt commonefaceret eos, qui iam in Dominum crediderant.

rant. Et primum quidem perinde atque in euangelio, ita et in hac epiſtola de Verbi diuinitate diſſerit, oſtendens illud in Deo ſemper eſſe ac dotens, patrem eſſe lucem, vt Verbum ita cognoſcamus ex patre eſſe, tamquam fulgorem e Luce. Diſſerens autem de diuinitate Verbi, exponit fidei noſtræ myſterium non eſſe rem nouitiam, ſed eſſe ſempiternum ab initio: nunc vero manifeſtatam in Domino, quia vita eſt ſempiterna et verus Deus. Cauſſam etiam, ob quam Verbum ad nos venerit et adparuerit, ponit, hanc videlicet vt opera diaboli diſſolueret ac nos a morte liberaret, efficeretque, vt patrem agnoſceremus, et filium Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum. Scribit igitur ad quamuis ætatem, ad pueros, ad adoleſcentes, ad ſenes quod Deus innotuerit: diabolica vero operatio deinceps, deleta morte, deuicta ſit. Quod reliquum eſt per totam epiſtolam, dilectionem docet, volens vt nos inuicem alius alium diligamus, propterea quod et Chriſtus dilexit nos. Diſſerit itaque de differentia timoris et dilectionis filiorum Dei, et filiorum diaboli, de peccato mortali, et non mortali, de differentia ſpirituum, diſcernitque, quisnam ſpiritus ex Deo, quis vero ſeductionis ſit: et quando cognoſcamur filii Dei, quando vero diaboli. Item cuius peccati gratia orandum ſit, pro his qui deliquerunt, et pro quo non ſit. Et quod vocatione indignus ſit nec Chriſti eſſe dici poſſit, qui proximum non diligit. Vnitatem etiam filii cum patre oſtendit, et quod qui filium negat, nec patrem habeat: decernit quoque in hac epiſtola, quod ſit proprium Antichriſti, nempe hoc, ſi dicat Ieſum non eſſe Chriſtum, ita vt quaſi ille non ſit, ſe ipſum mentiendo dicat eſſe Chriſtum. Hortatur autem per totam epiſtolam Chriſto credentes, ne animo ſint abiecto, ſi odio habeantur in hoc mundo, ſed magis gaudeant: ob id quod odium mundi huius declaret credentes migraſſe ex hoc mundo, et poſthac conuerſari in cælis. Et in calce epiſtolæ iterum admonet, filium Dei eſſe vitam æternam ac verum Deum, et vt illi ſeruiamus, nosque ipſos a ſimulacris cuſtodiamus.

ADNOTATIO.

CAP. II. v. 25. *Quod nobis promiſit, id vita æterna eſt*) τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, accuſatiuus eſt, propter verbum ἐπηγγείλατο: ſed qui referatur ad ἐπαγγελία, et ideo latine ſit per nominatiuum reddendus. Eodem modo loquitur auctor Apocal. 1. τὸ μυςήριον τῶν ἑπτὰ ἀςέρων, ὓς εἶδες ἐπὶ τῆς δεξιᾶς μȣ, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας: pro καὶ τῶν ἑπτὰ λυχνίων. Sed accuſatiuo vtitur, propter verbum εἶδες.

IOAN-

IOANNIS APOSTOLI EPISTOLA SECVNDA.

ARGVMENTVM ATHANASII IN SECVNDAM IOANNIS EPISTOLAM.

Hanc ſenior factus Dominæ ſcribit et liberis eius. Eſt autem argumentum epiſtolæ tale. Quum videret liberos huius recte in fide conuerſari, multos autem ſeductores circumire, qui dicerent, aduentum Chriſti in carne non eſſe factum, epiſtolam hanc ſcribit, et principio quidem laudat, quod liberi eius bene conuerſarentur, deinde docet, fidei noſtræ myſterium non eſſe recens. Hortatur iterum ad dilectionem, et vt maneant in doctrina, quæ ipſis erat tradita. Deinceps docet eos, Antichriſtum eſſe, qui Chriſtum in carne non veniſſe dicat. Denuntiat autem illis, ne eos, qui huiusmodi ſunt, in domum ſuam quisquam recipiat, neque ſalutem illis dicat, atque ita terminat epiſtolam.

IOANNIS APOSTOLI EPISTOLA TERTIA.

ARGVMENTVM ATHANASII IN TERTIAM IOANNIS EPISTOLAM.

Iſta quoque Ioannis eſt, vt et inſcriptio habet. Miſſa eſt autem ad Gaium. Et primum quidem laudat eum propter teſtimonium hoſpitalitatis, quod habebat ab omnibus, hortaturque eum, vt in propoſito perſiſtat, ac fratres recipiat ac deducat. Accuſat autem Diotrephen, quod is non ſolum nihil præbebat pauperibus, ſed etiam aliis prohibebat, ac multa nugabatur. Tales alienos eſſe dicit a veritate, neque cognoſcere Deum: Demetrium vero laudat, optimum illi teſtimonium impendens.

EPISTOLA AD HEBRAEOS.

ARGVMENTVM ATHANASII IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS.

Hanc miſit ex Italia. Argumentum eius tale eſt: quoniam Iudæi legi et vmbris illius incumbebant, ob eam cauſſam Paulus Apoſtolus, doctor gentium factus, et ad gentes amandatus, vt Euangelium illis prædicaret, quum omnibus gentibus ſcripſiſſet, iam deinceps omnibus etiam Hebræis, qui ex circumciſione crediderant, epiſtolam hanc, declarationibus et probationibus inſtructam, de Chriſti aduentu, et de legis vmbra, quod illa deſierit, ſcribit: et principio declarat, prophetas ob id eſſe miſſos, vt

de seruatore prænuntiarent, et vt post illos ipse seruator veniret: seruos esse prophetas et nuntios aduentus ipsius: ipsum vero Christum filium esse Dei, per quem omnia facta sint: et quod hunc filium incarnari hominemque fieri oportuerit, vt per corporis ipsius oblationem mortem aboleret. Neque enim per sanguinem vituli aut hirci, sed per sanguinem Christi constare mortalibus salutem. Ostendit etiam, quod lex neminem perfectum reddiderit: sed vmbram habuerit futurorum bonorum, quod populus requiem per illam non inuenerit: sed communis nobis omnibus relicta sit quietis dies. Item quod sacerdotale illud summi sacerdotis munus ab Aharone ad Christum translatum sit, cuius typus fuerit Melchisedechus non e Leui ortus. Et quod patres fide sint, non ex operibus legis iustificati. Tandem vbi et istos ad morum institutionem adhortatus est, ac tolerantiam eorum propter Christum laudauit, suasitque, vt seniores honore adficiant, absoluit epistolam.

ADNOTATA.

CAP. IIII. v. 1. *Ne si forte desinat, cet. promissio)* Tum desinet promissio, quum iam in eius requietem intrabitur. Itaque danda opera est, vt dum licet, pareamus: ne si simus ad eam rem tardiores, opprimamur de improviso, atque ita tardasse videamur: hoc est, tardauerimus. Nam δοκεῖν Græcis, et videri Latinis, aliquando cum re ipsa coniunguntur: vt quod ait Aristoteles, omnia τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίεσθαι δοκεῖ, bonum expetere videmus: hoc est, adparet omnia bonum expetere, omnia bonum expetere videmus. Talia multa reperies apud Isocratem, nec non apud Ciceronem: quale est illud Officiorum primo: Numquam omnino periculi fuga committendum est, vt imbelles timidique videamur: hoc est, simus.

2. *Non coniunctus cum eorum fide, qui audiuerant)* μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασι, pro τῇ πίστει τῶν ἀκουσάντων: de quo loquendi modo vide quæ scripsimus ad Coloss. 2.

3. *Ingredimur enim in requietem, qui fidem habemus)* Hoc est: Non nisi qui fidem habent, in requietem ingrediuntur. Est autem huiusmodi argumentatio: Quod Dauid de Domini requiete loquitur, necesse est, vt aut de Sabbato loquatur, in quo quieuit Deus: aut de quiete, quam adepti sunt Israelitæ in Chananæam ingressi: aut de alia quiete, quæ sit adhuc futura. Atqui de duabus prioribus loqui non potest, quum earum altera iam a principio conditi mundi fuerit, altera multis sæculis ante Dauidem. Necesse est igitur, vt de futura dicat.

CAP. VI. v. 12. *Qui per fidem et patientiam)* μακροθυμία aliquando dicitur ab ארך אפים, ad verbum μακρὸς θυμῷ, tardus ira, qui latine lentus adpellatur: vnde lentitudo est μακροθυμία: quæ eadem nonnumquam clementia, aut facilitas dici potest. Atque ita solet Paulus hoc verbo vti. Nec me fallit, lentitudinem in vitio aliquando poni: sed potest et in laude dici, quum eam laudes, quam alii vituperent. Nonnumquam μακρο-

μακροθυμία dicitur pro ὑπομονῇ, hoc est patientia: atque ita loquuntur Euangelistæ, et hic auctor, vt ostendit sententia, quum ea cum spe coniungatur: vt 1. Thessal. 1. dicitur ὑπομονῇ τῆς ἐλπίδος.

CAP. VIIII. v 16. *Vbi est testamentum, testatoris mortem consequi necesse est)* ברית fœdus siue pactum est, quod græce συνθήκη dici posset. Verum auctores sacri pro συνθήκῃ adpellant διαθήκην, quod verbum proprie testamentum sonat, (nisi quod raro etiam apud profanos ponitur pro pacto, sicut obseruauit Ioachimus Camerarius,) vnde libros sacros vetus et nouum testamentum solemus dicere: quum, si latine loqui velis, vetus et nouum fœdus dicendi sint. At hic auctor hebraici verbi vim non perpendens, quum græce scriberet (nam græce scriptam esse hanc epistolam, vel ex hoc loco euinci potest: siquidem hebraice nemo sic argumentari possit, vt ex pacto testamentum faciat, et ideo testatoris mortem inuehat) a græco διαθήκης verbo duxit argumentum: quale fecit etiam in cap. 2. vbi pro Deo posuit angelos. Hæc res in caussa fuit, vt nos in hac epistola διαθήκην testamentum interpretaremur, contra quam solemus: alioquin si fœdus vertissemus, non haberet locum hæc auctoris disputatio.

CAP. XI. v. 1. *Est autem fides, speratorum subiectio)* Hypostasis non significat hic proprie substantiam. Nam si fides est substantia siue subsistentia eorum, quæ sperantur, efficitur vt rerum substantia sit, antequam sint ipsæ res: nam quæ sperantur nondum sunt: vt quod speramus resurrectionem mortuorum, ea nondum est. Quod si fides est eius substantia, efficitur, vt iam subistet, hoc est, sit resurrectio: aut certe vt subistet antequam sit, id quod fieri non potest; ὑπόστασις est substantia, et ipsa res atque materia, vt in huius epistolæ cap. 1. Transfertur ad alia, vt 2. Corinth. 11. ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως, In hac gloriandi materia, siue argumento. Nec ab ea notione recedit, quod in hac epistola cap. 3. ponitur pro disputationis argumento, et auctoris loco, quem sibi tractandum proposuit: vt sit ὑπόστασις, quum res ὑφίσταται, proponitur, subiicitur, et præsens statuitur. Itaque hic dicitur, eorum quæ sperantur, subiectio, quod absentia nobis subiiciat ac proponat, efficiatque vt præsentia esse videantur: nec secus eis adsentiamur, quam si cerneremus, estque idem hoc loco ὑπόστασις, quod ἔλεγχος: et ἐλπιζομένων, quod οὐ βλεπομένων, geminata sententia: vt ex eo adparet, quod hæc nulla coniunctione copulantur. Itaque liceret ita coniungere: Fides est rerum, quæ non cernuntur, sed sperantur, subiectio ac demonstratio.

3. *Ita vt ex iis quæ non exstabant)* εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων, pro εἰς τὸ ἐκ τῶν μὴ φαινομένων.

19. *Vnde eum videtur quodammodo recepisse)* παραβολή, comparatio est et similitudo; ἐν παραβολῇ recepit ex mortuis filium Abrahamus, quo modo paullo ante dicitur eum mactasse. Nam neque mactauit, neque recepit ex morte. Sed quum id facturus fuerit, perinde est ac si mactasset, et rursum in vitam reuocatum recepisset. Hoc est quod dicit ἐν παραβολῇ, quod res ipsa non facta sit, sed facta esse videatur.

CAP. XIII. *Gratiarum actione*) χάριτι dixit, pro εὐχαριστίᾳ, quam mox vocat laudationis sacrificium.

15. *Libemus adsiduum*) ἀναφέρωμεν, scriptum cum ω magno, recte legit vetus. Est enim cohortatio, vt indicat orationis tenor.

APOCALYPSIS IOANNIS THEOLOGI, HOC EST, PATEFACTIO.

ARGVMENTVM ATHANASII IN APOCALYPSIN IOANNIS.

Hoc nomine vocatur hic liber, propterea quod hanc reuelationem ipse Ioannes Euangelista et Theologus in Patmo insula dicta, dominico die vidit, iussusque conscripsit, vt ad septem ecclesias mitteret, videlicet istas: Ephesum, Smyrnam, Pergamon, Thyatiram, Sardensem, Philadelphiam, et Laodiceam: quae vero in hac visione vidit, multa sunt ac differentia. Circa finem perditionem etiam Antichristi cum diabolo vidit. Iubetur autem primum scribere singulis praedictarum ecclesiarum angelis, secundum cuiusque actiones. Multas itaque et admirabiles visiones vidit, vtpote septem candelabra aurea, et in medio illorum similem filio hominis, et interpretationem accepit, candelabra illa esse septem ecclesias, et eum qui in medio erat, esse Dominum. Deinde ianuam vidit apertam in caelo, et Dominum in throno sedentem, et viginti quatuor seniores, sedentes super thronos et adorantes Dominum. Vidit etiam septem sigilla aperiri, et vnoquoque aperto visio quadam adparebat. Vidit item septem angelos habentes septem tubas, et vnoquoque illorum clangente, fiebat signum, septimo vero clangente, audiuit dicentes: Regnum mundi, Domini factum est. Et arcam testamenti vidit in caelo. Deinde mulierem parturientem vidit, et draconem ignitum, qui illam persequebatur. Mulier quidem seruata est in solitudine, draco vero abiectus in ignem. Post ista, bestiam vidit habentem cornua decem, et capita septem, et diadema eius blasphemia plenum erat. Nomen vero eius non patefecit, sed numerum nominis eius, nempe sexcenti sexaginta sex. Et virgines audiuit canentes et agnum sequentes. Vidit etiam angelum per medium caeli volantem, et post hunc alterum; post alterum tertium quoque, deinde et nubem candidam vidit, et insidentem illi similem filio hominis, in capite coronam auream habentem, et in manu sua falcem acutam. Denique septem angelos vidit, habentes septem plagas nouissimas, et phialas aureas plenas ira Dei. Posthac ablatus est spiritu in solitudinem, et vidit mulierem sedentem super bestiam coccinam, habentem capita septem, et indicatum est ei, ex hac futurum esse Antichristum. Vidit etiam caelum apertum, et equum album, ac insidentem illi, et nomen eius, Verbum Dei. Deinde vidit bestiam ac reges terrae bellum facere volentes cum eo, qui sedebat super equum album. Et apprehensa est bestia, et cum ipso Pseudopropheta, qui est antichristus, et vidit eos abiici in stagnum ignis. Post ista vidit angelum descendentem de caelo, et abiicientem satanam cum his qui characterem ipsius habebant in abyssum, et claudentem superne, ne posthac amplius seducat gentes, donec consumti sint mille anni. Martyres deinde vidit, cum gloria in Christo regnantes, et quod satanas post mille annos soluendus sit, et abiiciendus in stagnum ignis cum antichristo in secula seculorum. Posthac vidit caelum nouum, terram nouam, ac Ierusalem nouam, et

fluuium aquæ viuæ, ac seruos Dei contemplantes faciem eius, et habentes nomen eius in frontibus suis. Quum hac vidisset Ioannes, procidit, volens adorare angelum, qui sibi hæc omnia ostenderat, at angelus prohibuit illius conatum dicens: Non me, sed Deum, adora: ego enim conseruus tuus sum. Postquam autem ista vidit, audiuit ab ipso nostro Domino Iesu, quod exsistens sit, et idem ipse sit verbum Dei, quod posterioribus temporibus propter nos caro factum est. Homo, inquam, perfectus factus est, et filius hominis vocatus est. Sunt et alii quidem libri varii, præter prædictos vtriusque tum Veteris tum Noui instrumenti, quorum aliis contradicitur, alii Apocryphi vocantur.

ADNOTATIO INTERPRETIS.

De huius auctore libri dubitatur. Titulus Ioannem Theologum nominat. Quis fuerit, aut quando fuerit, non magis sum sollicitus, quam de vini dolio, aut tempore, dum vinum sit bonum. Fuisse quidem huius libri auctorem verum vatem, Deique discipulum, persuasum habeo: nec de eo magis dubito, quam de Ioannis Euangelio. Et tamen huius libri vix millesimam partem intelligo.

ADNOTATA.

CAP. I. v. 4. *Ab eo qui est et qui fuit)* ἀπὸ τοῦ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν pro ἀπὸ τοῦ ὄντος, cet. Sed quia ab imperfecto ἦν (quod pro præterito poni solet) nullum ducitur participium, ipso verbo vsus est pro participio: id quod ab Hebræis fit nonnumquam. Quod ad solœcismum attinet (qualis paullo post sequitur, ἀπὸ Ἰησοῦ χριστοῦ ὁ μάρτυς, pro τοῦ μάρτυρος) noli moueri. Talia sæpe occurrunt etiam in Paulo. Tu a bonis mores, et a disertis sermonem discito.

CAP. III. v. 9. *Ego cogam. nonnullos)* δίδωμι hebraico more dictum נתן, quod idem paullo post dicit, ποιήσω αὐτοὺς ἵνα, cet.

14. *Opificii Dei caput)* Hoc est, omnium Dei operum excellentissimum atque primum. ἀρχὴ hebraismus est a ראשית. vt Iob. 40. dicitur de elephanto, הוא ראשית דרכי אל: hoc est, præcipuum operum Dei: et vt Galli loquuntur, un chef doeuvre, caput operis: hoc est, summum et præstantissimum opus.

CAP. V. v. 11. *Quorum numerus erat distributus in millies centena millia)* μυριὰς μυριάδος sunt millies centena millia, μυριάδες μυριάδων (vt hic scribitur) est hic numerus in plurali numero. Quod si, verbi gratia, essent τρεῖς μυριάδες μυριάδων, vertissem, ter millies centena millia. Sed quia, quoties hic numerus ponendus sit, certo non scribitur, ego ita verti, ne putaretur hic numerus semel dumtaxat ponendus: sed hoc intelligeretur, illos Dei laudatores fuisse distributos in classes, quarum aliæ constarent singulæ ex millies centenis millibus, aliæ ex decies centenis millibus. Quot autem essent eæ clas-

ses, non additur. Atque hanc eamdem rationem intellige in Daniele, cap. 7.

CAP. VIII. v. 3. *Vt sanctorum omnium supplicationes, cet.*) ἵνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς, opinor τὰς προσευχὰς legendum: et huius errati caussam fuisse, quod mox sequitur, ταῖς προσευχαῖς, arbitrato scriba, idem vtrobique legendum esse.

4. *Suffimentorum supplicationum sanctorum*) ταῖς προσευχαῖς. Hebraico more, pro τῶν προσευχῶν dictum est: de quo vide animaduersa in Epistolam ad Colossenses, cap. 2.

ADDITAMENTA

IN II. LIB. ESDRAE, EX CAP. IIII.

12. *In quibus nobis accolebant*) In hebræo secunda persona est: sed et sententia et vetus translatio cogit fateri, tertiam personam esse debere. Est autem alioqui multis in locis deprauatus hic liber: vt in cap. 3. vbi sæpe pro Post eum, aut secundum cum legitur Post eos: et contra, vt idem Esd. 10. vbi in eo loco, quem nos ita vertimus, omnes feminas, et ex cis natos: pronomen Eis in hebræo est masculini generis, quum debeat esse feminini. Itemque Nehem. 7. vbi idem repetitur, quod erat Esdræ 2. scriptum, numerus et hominum nomina sæpe dissentiunt. Quod ideo dico, ne quis me putet, quum in eiusmodi locos inciderit, hæc non vidisse. Neque enim necessarium puto, omnia minima scribere; quum ea possint, si quis conferre velit, facile intelligi.

23. *Suum quisque telum dextera tenentes*) Et hic, vbi in hebræo legitur מימינו legendum videtur מימין alioqui quoquo te vertas, absurda erit sententia.

IN SAPIENTIAM, EX CAP. XVII.

13. *Quum autem minus est intus exspectatio, plura opinatur, cet.*) Hoc est, quum accidit inexspectatum aliquid, animus, qui intus est, non potest seipsum subito colligere: sed repentina re perculsus, metuit grauiora quam sunt: quoniam ignorat, quæ caussa sit, quæ id malum adferat. Exempli gratia, si quis de improuiso sonitum audit bombardicum, terretur: quod eius animus non potest tam subito ratiocinari, nihil inde esse periculi, atque ita occurrere timori. At si idem prouisum audit, non terretur: quippe subueniente ratione, et periculum abesse ostendente. Est autem hic legendum διὰ τὴν ἄγνοιαν: vt sit eadem sententia, quæ supra posita est, ἡγῦντο χείρονα τὰ μὴ βλεπόμενα. Ita enim legendum esse, docet et sententia, et latinus interpres vetus. Idem quod est paullo post, ἀπροσδόκητος φόβος ἐπῆλθεν.

HI-

HISTORIAE CONTINVATIO EX IOSEPHO

AB ESDRA AD MACHABAEOS.

EX FLAVII IOSEPHI LIBRO IVDAICARVM ANTIQVITATVM VNDECIMO.

CAPVT VII.

Bagoſes iunioris Artaxerxis copiarum dux multis iniuriis Iudæos adficit.

MORTVO pontifice Eliaſibo, ſucceſſit in ſacerdotio Iudas, eius filius: item Iudæ Ioannes ipſius filius, propter quem Bagoſes dux copiarum Artaxerxis templum polluit, et tributum Iudæis impoſuit, vt priusquam quotidianas hoſtias libarent, in ſingulos agnos ex publico quinquaginta drachmas penderent: cuius rei cauſſa fuit hæc. Erat Ioanni frater nomine Ioſua: huic Bagoſes, ipſius amicus, promiſit ſeſe pontificatum præbiturum. Qua fiducia elatus Ioſua, cum Ioanne fratre ſuo in templo contendit, eumque adeo irritauit, vt ab eo per iracundiam occideretur. Erat atrox id Ioannis in fratrem ſcelus, præſertim quum ipſe ſacerdotio fungeretur: et eo atrocius, quod nec apud Græcos, nec apud Barbaros, vllum tam crudele, tamque impium facinus exſtat. Itaque Deus id non neglexit, quin eam ob cauſſam et populus in ſeruitutem redactus, et fanum a Perſis profanatum eſt. Nam ſimulac id Bagoſes intellexit, Iudæos adit, et eos cum iracundia ſic adloqui inſiſtit: Vos in veſtro templo auſi eſtis cædem facere. Conantem deinde in templum intrare quum illi prohiberent, ſic eos adloquitur: Quaſi vero ego non ſim purior, quam qui in templo occiſus eſt. His dictis, in templum ingreditur. Ac propter hanc Ioſuæ necem, Bagoſes Iudæos annos ſeptem infeſtauit.

Poſt Ioannis obitum Iaddus eius filius ſacerdotium excepit. Erat et huic frater Manaſſes, cui Sanaballetes, ab vltimo rege Dario miſſus in Samariam ſatrapa, natione Chutæus, (ex qua natione orti ſunt etiam Samaritani,) videns, præclaram vrbem eſſe Hieroſolymam, eiusque reges Aſſyriis, et Cœleſyriæ incolis multa negotia faceſſere, libenter locauit filiam ſuam nomine Nicaſo, ratus hoc connubium ſibi fore pignus ad totius Iudæorum gentis conciliandam beneuolentiam.

CAPVT VIII.

Quæ beneficia Alexander Macedonum rex contulerit in Iudæos.

PEr id tempus Philippus Macedonum rex Aegæis a Pauſania per dolum occiditur: et Alexander eius filius regnum adeptus, traiecto Helleſponto, Darii duces apud Granicum prælio congreſſus ſuperat. Deinde Lydiam adgreſſus, Ioniaque ſubacta, et percurſa Caria, inuaſit in loca Pamphiliæ.

Iam vero senatores Hierosolymitani, ægre ferentes Iaddi pontificis fratrem, qui vxorem haberet externi generis, consortem esse sacerdotii, ab eo dissidebant. Iudicabant enim, eius matrimonium gratum esse iis, qui in re vxoria peccare vellent, idque initium fore ineundæ societatis cum extraneis. Iam vero superioris captiuitatis, et malorum caussam eis fuisse, quod quidam in connubiis peccauissent, et peregrinas vxores duxissent. Itaque iubebant Manassi, vt aut diuortium cum vxore faceret, aut ad aram ne accederet. Igitur quum pontifex populo succenseret, et fratrem ab ara arceret, adit Manasses socerum Sanaballetem: demonstrat, sibi quidem caram esse eius filiam Nicaso, sic tamen, vt pontificio honore (qui in gente sit maximus, et in eadem familia maneat) priuari propter eam haud velit. Sed Sanaballetes non solum sacerdotium ei se seruaturum promisit, verum etiam pontificiam potestatem, et honorem præstiturum, et omnium, quibus ipse præerat, locorum præsidem effecturum, modo filiam suam retinere velit vxorem: ad hæc, templum se ædificaturum Hierosolymitani simile, in monte Garizin, qui in Samaria est ceterorum montium altissimus, idque de Darii regis sententia facturum. His promissis elatus Manasses, hæsit Sanaballetæ, pontificatum se Darii munere obtenturum sperans: nam et Sanaballetes iam senior erat. Et quia multi sacerdotes et Israelitæ erant talibus matrimoniis implicati, agitabant non mediocres turbæ Hierosolymitanos. Deficiebant enim omnes ad Manassem, Sanaballeta eis pecuniam suppeditante, et terram ad agricolationem et habitationem diuidente, omnibusque modis genero gratificante. Eo tempore Darius, quum intellexisset, Alexandrum traiecto Hellesponto, superatisque ipsius præfectis apud Granicum, pergere vlterius, equitum, peditumque exercitum comparabat, eo consilio, vt Macedonibus obuiam iret, priusquam totam peruasissent Asiam. Itaque traducto Euphrate flumine, traiectoque Tauro monte, hostes intra Ciliciæ fines opperiebatur, vt ibi cum eis prœlio dimicaret. Et Sanaballetes Darii descensu lætatus, Manassi dicebat, sese promissa præstiturum, simulac Darius, victis hostibus, rediisset. Erat enim persuasum non ei solum, sed etiam omnibus qui erant in Asia, ne congressuros quidem cum Persis Macedonas, propter multitudinem. Verum longe aliter accidit. Nam congressus cum Macedonibus rex victus est, amissoque magno exercitu, et capta eius matre et vxore et liberis, fugit in Persas. Alexander vero profectus in Syriam, capit Damascum: et Sidone potitus, Tyrum obsidet, missisque ad Iudæorum pontificem litteris, postulat, vt sibi auxilium mittat, et exercitui commeatum suppeditet, ac quæcumque antea Dario stipendia pendebant, ei soluat, et Macedonum sequatur amicitiam: fore enim, vt eius rei non pœniteat. Pontifex tabellariis respondit, sese Dario cum iureiurando promisisse, arma aduersus eum non laturum: iusiurandum numquam, superstite Dario, violaturum. Quibus auditis, iratus Alexander, Tyrum quidem relinquere, quæ iamiam capienda foret, non statuit: sed minatus est, sese ea subacta, in Iudæorum pontificem exercitum moturum, et omnibus ostensurum, quibusnam iusiurandum seruare debeant. Inde obsidionem vrgens, Tyrum expugnat: et constitutis in ea rebus, Gazæorum vrbem adgreditur, et Gazam, et præsidii in ea præfectum nomine Babemesem obsidet. Et Sanaballetes ratus idoneum se tempus nactum esse ad id quod instituerat, Darium repudiat: sumtisque octo subditorum suorum millibus, ad Alexandrum se confert: et nactus eum Tyri oppugnationem adgredientem, dicit ei sese quæ loca teneret, traditurum, et domi-

num

num pro Dario rege libenter habiturum. Quumque eum Alexander lætus admisisset, ipse sumta iam fiducia, de instituto suo sermonem iniicit, demonstrans generum habere se Manassem Iaddi Iudæorum pontificis fratrem, multosque alios eiusdem gentis homines ei adesse, qui iam velint fanum in Sanaballetæ ditione construere: et quidem id regi vtile esse, in duo diuidi Iudæorum vires, ne si quando consentiens et coniuncta gens rebellionem faceret, regibus negotium exhiberet, sicut et antea fecisset Assyriorum principibus. Igitur permittente Alexandro, Sanaballetes adhibita omni diligentia, templum ædificat, et Manassem sacerdotem constituit, arbitratus, id decus fore maximum filiæ suæ natis. Deinde consumtis in obsidione Tyri septem mensibus, et in Gaza duobus, Sanaballetes moritur. Alexander vero, expugnata Gaza, ad vrbem Hierosolymam adscendere contendit. Hoc audito pontifex Iaddus in angustia erat atque metu, sollicitus, quonam pacto Macedonibus obuiam iret, irato rege propter superiorem contumaciam. Itaque indictis populo supplicationibus, et cum eo rem diuinam Deo faciens, orat vt gentem tueri, et ab impendentibus periculis liberare velit. Deinde dormientem post sacrificium monuit in somnis Deus, vt bono esset animo, vtque coronata vrbe portas aperirent, et alii in albis vestibus, ipse cum sacerdotibus ornatus ad præscriptum legis obuiam irent, nihil mali sibi metuentes, prouidente Deo. Igitur excitatus ex somno, magnopere gauisus est, et indicato cunctis eo oraculo, factisque omnibus, quæ ei in somnis mandata fuerant, regis aduentum præstolabatur. Atque vbi eum non procul abesse ab vrbe intellexit, prodit vna cum sacerdotibus, et ciuili turba, venerabili, et diuerso ab aliis gentibus occursu, in quemdam locum nomine Sapha, hoc est, specula, quod inde Hierosolyma, et templum conspiciebatur. Quumque Phœnices, et Chaldæi, qui regem sequebantur, fore putarent, vt rex præ iracundia vrbem eis diripiendam, et pontificem excarnificandum addiceret, contra accidit. Alexander enim procul adhuc conspicatus multitudinem in albis vestibus, et sacerdotes præcedentes in byssinis tunicis, et pontificem in hyacinthina veste aurea, et in capite gerentem tiaram, et auream in ea laminam, in qua Dei nomen inscriptum erat: solus accessit, et nomen veneratus est, priorque pontificem salutauit: et Iudæi omnes vna voce Alexandrum salutarunt, atque circumsteterunt. Quo facto, reges Syriæ reliquique obstupuerunt, et regem mentis impotem esse sunt suspicati.

Et Parmenio solus eum adgressus, quærit ex eo, qui factum sit, vt omnibus eum adorantibus, ipse Iudæorum pontificem adorarit? Cui ille: Non hunc, inquit, adoraui, sed Deum, cuius ipse summo sacerdotio decoratus est. Hunc enim secundum quietem vidi in hoc habitu, quum essem in Dio in Macedonia, ac cogitantem me apud me ipsum, quonam pacto potiri possem Asia, hortatus est, ne cunctarer, sed confidenter traiicerem: sese enim exercitui meo præiturum, mihique Persarum imperium traditurum. Itaque quum alium nullum in tali veste viderim, et nunc conspicatus hunc, et illius in quiete visi, et cohortationis recordatus sum, puto me, diuino missu facta expeditione, Dario superiorem fore, et Persarum potestatem aboliturum, atque omnia, quæ mihi sunt in animo, successura. Hæc locutus, dataque pontifici dextera, sacerdotibus eum cursu comitantibus, in vrbem venit, et in templum adscendit, ac Deo ad sacerdotis præscriptum sacrificauit, ipsumque pontificem magnifice honorauit. Ac ostenso ei Danielis libro, in quo fore significabatur, vt Græcorum quidam Persarum imperium

aboleret, ipse se eum esse qui significaretur, existimans, lætatus, tunc multitudinem dimisit. Postridie eos aduocat, et quæ velint dona postulare iubet. Et pontifice petente, vt liceret patriis vti legibus, vtque septimus annus immunis esset, concessit omnia. Quumque illi ab eo petiissent, vt et eos, qui Babylone et in Media erant, Iudæos legibus suis vti sineret, libenter promisit facturum, quæ postularent. Deinde multitudini dixit, si qui sub se militare vellent, patrios mores tenendo, et secundum eos viuendo, paratum esse ducere: itaque multi in eam expeditionem dederunt nomina. Igitur Alexander compositis in hunc modum Hierosolymæ rebus, in proximas vrbes duxit exercitum. Atque omnibus, quos adiret, amice eum accipientibus, Samaritæ (qui tum Sicima regionis caput habebant, vrbem apud Garizin montem positam, et a desertoribus Iudaicæ gentis habitatam) videntes, Iudæis ab Alexandro tam præclarum honorem habitum, statuerunt, Iudæos se profiteri. Sunt enim Samaritæ eo ingenio, vt in Iudæorum rebus aduersis negent, suos esse cognatos, in quo quidem verum dicunt. Sed si forte eos paullo lautius agere viderunt, continuo in eorum communionem insiliunt, suos esse consanguineos dicentes, genusque suum a Iosephi natis, Ephraimo et Manasse deducentes. Igitur adparate et cum magna in eum studii significatione regi occurrunt prope Hierosolymam: et laudante Alexandro, accedunt, adsumtis, quos Sanaballetes ad eum miserat militibus: rogantque, vt ipsorum vrbem adeat, fanumque decoret. Ipse vero ad eos iturum promittit, simulatque redierit. Ac postulantibus, sibi anni septimi tributa condonari, quippe quum nec ipsi eo anno sementem facerent, quæsiuit, Quinam essent qui hæc peterent. Quumque dixissent, Hebræos se esse, vocari autem Sicimorum Sidonios: iterum interrogauit, an Iudæi essent? Negantibus, dixit: Atqui ego Iudæis hæc dedi: tamen quum rediero, et hæc a vobis accuratius cognouero, faciam quæ visum fuerit. Quod ad Sanaballetæ milites attinet, iussit, vt se in Aegyptum sequerentur: illic enim agros eis diuisurum: id quod paullo post fecit in Thebaide, vbi eis regionem tuendam mandauit. Alexandro vita defuncto, imperium inter successores diuisum est, et montis Garizin fanum mansit. Quod si quis Hierosolymæ reus agebatur comesi profani cibi, aut violati sabbati, aut alicuius talis peccati, is ad Sicimitas confugiebat, seque iniuste accusatum dicebat. Per idem tempus mortuus erat pontifex Iaddus, eique in pontificatu successerat Onias eius filius.

IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICARVM LIBER DVODECIMVS.

CAPVT I.

Ptolemæus Lagi filius, Hierosolymis et Iudæa dolo occupatis, multos inde deportat in Aegyptum.

IGitur Alexander Macedonum rex, subacto Persarum imperio, et constitutis (vt iam dictum est) Iudææ rebus, vitam finiit: ac distracto in multos imperio, Antigonus Asia potitur: Seleucus Babylone, et illius tractus nationibus. Lysimachus Hellespontum obtinuit. Macedoniam occupauit Cassiander. Aegyptum tenuit Ptolemæus Lagi filius. Hi dum inter sese dissident, et de imperio contendunt, fiebat, vt continua longaque bella gereren-

rerentur, vrbesque adfligerentur, et multos ciuium in certaminibus amitterent, adeo vt omnis Syria a Ptolemæo Lagi filio (qui tum Soter, hoc est Seruator, adpellabatur) longe aliter adficeretur, quam eius nomine dignum esset. Is etiam Hierosolymam per fraudem et proditionem occupauit. Ingressus enim Sabbato in vrbem per speciem sacrificandi, ne prohibentibus quidem Iudæis (neque enim hostem esse putabant: et tum quia nihil mali suspicabantur, tum propter diem, otium agebant) vrbe nullo labore potitus est, eamque tractauit inclementer. Cepit et multos captiuos tum ex Iudææ montanis et finitimis Hierosolymæ locis, tum ex Samaria et Garizin, quos omnes in Aegyptum transtulit. Quumque Hierosolymitanos iurisiurandi fideique seruantissimos ex iis intelligeret, quæ Alexandri legatis post victum ab eo Darium responderant, multos eorum in præsidiis disposuit, et Alexandriæ ciues Macedonibus pares fecit, ac sacramento adstrinxit, seruaturos fidem posteris eius, qui ipsis mandasset eam prouinciam. Non pauci præterea reliquorum Iudæorum in Aegyptum sua sponte profecti sunt, adlecti partim bonitate soli, partim Ptolemæi liberalitate. Sed inter eorum posteros et Samaritas instituta patria retinere studentes, exsistebant contentiones, iique inter sese decertabant, dum Hierosolymitani suum templum sanctum esse contendunt, et victimas eo mitti volunt: Samaritæ contra, in montem Garizin.

CAPVT II.

Ptolemæus Philadelphus Iudaicas leges græce transferendas curat, multosque captiuos manumittit, et multa donaria Deo mittit.

POstea Aegypti regnum adeptus Philadelphus, (quod quidem tenuit annos vndequadraginta,) legem curauit transferendam, et seruientes in Aegypto Hierosolymitanos seruitute liberauit, qui fuerunt centum viginti millia, ob huiusmodi caussam. Demetrius Phalereus, regiarum librariarum præfectus, conabatur, si fieri posset, omnes totius orbis libros colligere. *Ac quærente aliquando Ptolemæo, quot iam librorum millia collecta haberet? respondit, esse iam circiter ducenta millia, et breui congesturum ad quingenta: Præterea sibi indicatum, multos esse apud Iudæos de ipsorum institutis libros, studio dignos, et bibliotheca regia. Sed esse illorum litteris et sermone scriptos: ideoque multum laboris exhibituros, si transferantur in græcam linguam. Videtur enim, inquit, eorum scriptura plane similis esse Syrorum scripturæ, vocemque reddere consimilem, sed est sui generis. Itaque nihil obstat, quo minus eos transferendos cures (polles enim opibus) et in bibliotheca habeas. Igitur rex Demetrium sibi optime consulere existimans, Iudæorum pontifici scribit, vt hæc fiant. Erat quidam Aristæus, regi in primis amicus atque gratus ob modestiam.

Is sæpe antea regem orare statuerat, vt Iudæos, quicumque in eius regno essent, manumitteret: atque id sibi idoneum ad ea postulata tempus arbitratus, primum ea de re agit cum satellitum præfectis Sosibio Tarentino, et Andrea, postulans, vt se in eis quæ sit a rege postulaturus, adiuuent: ac accepta eorum sententia, regem adit, et cum eo agit in hunc modum.

Non decet committere nos, o rex, vt decipiamur, sed verum patefacere. Quum igitur hoc agamus, vt Iudæorum leges in tuam gratiam non

non solum transscribantur, verum etiam vertantur, quanam ratione hoc facere possimus, quum multi Iudaei seruiant in regno tuo? quod si rem tua magnificentia et bonitate dignam facere vis, libera eos calamitate: quandoquidem qui Deus eis leges tulit, is est, qui tuum regnum regit, quantum ego quidem quaerendo comperi.

Conditorem enim vniuersitatis Deum et ipsi et nos colimus, Zena (hoc est, Iouem) graeco sermone vocantes, indito a viuendo nomine, quod is vitam conferat omnibus. Quapropter ad honorem Dei, iis, qui Deum praecipua religione venerantur, redde patriam, vt eis in natali solo vitam agere liceat. Illud quidem scito, rex, me nec genere eis, nec natione propinquum, haec pro eis postulare. Sed quum omnes homines Dei sint opificium, et sciam eum benefacientibus delectari, ad benefaciendum te cohortor. Haec locutum Aristaeum, rex hilari laetoque vultu intuitus: Quotnam, inquit, millia putas esse eorum, qui manumittendi sint? Quumque Andreas, qui aderat, subiecisset, paullo plura esse, quam centum decem millia: An vero paruum a nobis, inquit rex, Aristaee, donum postulas? Quumque Sosibius, et qui aderant, dixissent debere eum dignam sua magnificentia gratiam Deo rependere, qui ei regnum conciliasset, titillatus ab eis rex, iussit, vt cum militibus stipendia soluerent, etiam pro captiuis, qui apud eos essent, penderent in singula capita drachmas centum viginti. Ac de Aristaei postulatis promisit libellos, se magnifice scriptos propositurum, quibus Aristaei propositum, et ante id Dei voluntas confirmaretur: ex qua non solum ductos a patre suo, et eius exercitu liberaturum se dixit, sed etiam eos qui ante erant in regno, et si qui postea fuerant adducti. Et quum eam liberationem dicerent plusquam quadraginta talenta poscere, concessit. Erat autem mandatum huiusmodi. Quicumque sub patre nostro militantes, Syriam et Phoenicen incursarunt, peruastataque Iudaea mancipia inde in vrbes, regionemque nostram deportarunt ac vendiderunt: itemque qui ante eos erant in meo regno, et si qui nunc adducti sunt, hos manumittunto, qui penes sese habent, accipientes pro singulis capitibus drachmas centum viginti, videlicet milites vna cum stipendiis: reliqui autem a mensa regis. Arbitror enim eos contra patris voluntatem, contraque aequitatem, captiuos esse factos, eorumque terram licentia militari afflictam, et ex eorum in Aegyptum translatione magnam vtilitatem partam esse militibus. Quapropter iustitiae rationem habens, et eorum misericordiam capiens, qui inique opprimuntur, impero iis, qui Iudaeos habent in suo seruitio, vt eos manumittant pro praescripta summa: neue quisquam in hac re dolo malo agat, sed imperatis obediat. Volo autem hoc edictum, ex quo adlatum erit, in triduum proponi, vt legi possit ab eorum generis hominibus, eisque simul etiam corpora ostendi: hoc enim etiam e re mea esse duco. Quod si qui dicto audientes non fuerint, eorum nomina qui volet deferto, eorumque bona in fiscum referuntor. Hoc facto, regis iussa septem non amplius diebus peracta sunt, impensis in eam liberationem talentis plus quadringentis sexaginta. Nam etiam pro paruulis exigebant domini centenas vicenas drachmas, tamquam rege etiam eorum nomine solui iubente, dum scripsisset accipiendum pro singulis capitibus, quod dictum est. Deinde iussit rex, vt de his scriberetur Eleazaro Iudaeorum pontifici, eique simul manumissio declararetur seruientium in Aegypto Iudaeo-

dæorum. Itemque ad faciendos crateres et phialas et calices, misit auri talenta quinquaginta, et gemmarum inæstimabilem multitudinem: iussitque custodes capsarum, in quibus erant gemmæ, artificibus permittere electionem cuiuscumque vellent generis. Mandauit etiam, pecuniæ ad sacrificia, et reliquos vsus in templum vsque ad centum talenta erogari. Exponam autem opera, si prius exemplar adduxero scriptarum ad Eleazarum pontificem litterarum, qui id munus adeptus erat, ob caussam quam iam dicam. Defuncto Oniæ pontifici filius eius Simon successit, is qui Iustus cognominatus est, tum propter pietatem in Deum, tum propter beneuolum in ciues animum. Eo mortuo, superstite ei filio Onia nomine, eius frater Eleazarus, de quo loquimur, eum honorem adeptus est, cui scripsit Ptolemæus in hunc modum.

REX PTOLEMAEVS ELEAZARO PONTIFICI SALVTEM.

Quum multi in regno meo habitarent Iudæi, quos a Persis, dum imperium tenebant, captos, meus pater honorauit, et partim ad militiam maioribus stipendiis destinauit, partim videlicet iis, qui cum eo venerant in Aegyptum, castellorum custodiam adsignauit, vt essent Aegyptiis terrori: ego principatum adeptus, quum omnes humane tractaui, tum maxime ciues tuos, quorum supra centum millia captiuorum in libertatem vindicaui, soluto de meis facultatibus pretio dominis eorum: et qui per ætatem arma ferre possent, in militiam adlegi. Nonnullos etiam, quorum fides id mereri videbatur, in aulicos meos cooptaui, cogitans gratum Deo pro eius de me cura donarium hoc, et maximum a me oblatum iri. Atque vt tum his, tum omnibus toto orbe Iudæis gratum faciam, statui legem vestram de hebræo in græcum traducere, et in mea libraria reponere. Quare recte facies, si delectos viros bonos, ex vnaquaque tribu sex, iam ætate prouectos, ad me miseris, qui et per ætatem legum sint periti, et eas accurate possint interpretari. Sic enim existimo, his perfectis maxima nos gloria adfectum iri. Misi autem collocuturos hisce de rebus tecum, Andream satellitum præfectum, et Aristæum, homines magnæ apud me existimationis, per quos etiam donariorum primitias ad templum, et sacrificiorum, reliquorumque misi, argenti talenta centum. Et tu si nobis, quæ voles, scripseris, rem gratam feceris. His regis litteris ad Eleazarum perlatis, rescripsit quam fieri potuit amicissime, eique septuaginta seniores vna cum lege misit, et, vt postquam eam transscripsisset, tuto remitteret, postulauit. Quod ad mensam attinet, cuius superius facta mentio est, ea et materia et opere ita excellens fuit, vt nihil supra. Dederat enim operam rex, vt si magnitudine eam excedere non deberet, quæ ante Deo erat adposita, arte quidem et operis nouitate elegantiaque longe superaret. Crateres quoque et phialæ ea amplitudine atque arte factæ sunt, vt nihil desiderari posse videretur. Nam non solum artifices (qui erant artis suæ peritissimi) ad eam rem industriam suam adhibuerunt, sed etiam rex ipse labore studioque suo negotium non parum adiuuit. Etenim non solum sumtus ad artifices large suppeditabat, verum etiam omissa publicorum negotiorum administratione, ipse operi faciundo præsens aderat, totumque opus inspiciebat: quæ quidem regis præsentia et diligentia opificum diligentiam acuebat. Talia donaria misit Ptolemæus Hierosolymam ad templum,

plum, eaque Pontifex Eleazarus in templo collocauit, et nuntios honorauit, eisque dona regi ferenda tradidit, et eos ad regem remisit. Postquam ii Alexandriam peruenerunt, Ptolemæus intellecto eorum et septuaginta senatorum aduentu, protinus legatos Andream et Aristæum curat arcessendos. Qui vbi ad eum peruenerunt, litteras ei, quas a pontifice adferebant, tradiderunt: et omnia, de quibus eos verbis interrogauit, declararunt. Ipse cupiens senatores adloqui, Hierosolymis ob legum interpretationem venientes, reliquos, qui ob negotia aderant, dimitti iussit: id quod contra eius consuetudinem factum est. Qui enim ob huiusmodi caussas adducebantur, quinto demum die eum conueniebant: legati vero post vnum mensem. Tunc igitur dimissis aliis, missos ab Eleazaro exspectauit. Atque vbi seniores illi aduenerunt, dona secum sibi a pontifice ad regem tradita, et tabulas, in quibus scriptas aureis litteris leges habebant, ferentes, interrogauit eos de iis libris. Quumque eos illi detractis tegumentis ei ostendissent, admiratus est diutius membranarum tenuitatem, et indiscretam conglutinationem atque compactionem. Deinde gratias egit eis, qui venissent: et maiores ei, qui misisset: sed longe maximas Deo, cuius essent leges. Hic quum seniores, et qui vna aderant, regi vno clamore fausta comprecati essent, tanta perfusus est lætitia, vt lacrimas emiserit. Deinde iussit libros iis tradi, quorum id munus erat: ac tum homines complexus est, dixitque æquum esse, vt prius de iis rebus verba faceret, propter quas eos arcessiuisset, quam alios adloqueretur. Diem quidem eorum aduentus promisit sese insignem facturum, et per omnem vitam celebraturum. Nam fors illa tulit, vt idem dies esset eorum aduentus, et victoriæ, quam ipse de Antigono prælio nauali reportarat. Igitur eos sibi conuiuas esse iussit, eisque pulcherrima hospitia sub ipsa arce dari. Et Nicanor (qui excipiendis hospitibus præerat) vocato Dorotheo, qui earum rerum procurationem habebat, iussit, vt cuique pararet, quæ ad victum pertinerent. Erat autem ea res a rege in hunc modum constituta. Secundum vnamquamque ciuitatum, quæ non eadem victus ratione vtebantur, erat, qui hæc administraret, et hospitibus omnia ad ipsorum morem paranda curaret, vt consueta victus ratione epulantes, magis delectarentur, nec vlla re tamquam aliena offenderentur. Quod quidem tum illis quoque senioribus factum est, Dorotheo propter rerum peritiam his rebus præfecto. Is per seipsum omnia ad illos accipiendos parauit, geminamque accubationem fecit iussu regis. Imperauit enim rex dimidiam eorum partem in sua mensa vna ex parte collocari, alteram partem in altera mensa post suam, nihil omittens, quod ad eorum honorem pertineret. Postquam ita discubuerunt, mandat Dorotheo, vt quo ritu vterentur omnes, qui ad eum ex Iudæa venissent, eodem iis ministraret. Itaque sacros præcones, et sacrificos, et alios quibus preces peragere mos erat, repudiauit rex: et hospitum vnum nomine Elisæum, sacerdotem, rogauit, vt preces ageret. Atque is stans in medio, regi, eiusque subditis fausta precatus est. Deinde omnes cum lætitia adplauserunt atque acclamarunt: et eo facto, ad epulas se conuerterunt. Et rex interposita mora, quantam satis esse iudicabat, philosophari cœpit, et singulis quæstionem aliquam proponere naturalem, et ad propositum pertinentem. Quumque accurate de quauis re, quæ eis proponeretur, dissererent, delectatus eo rex, id conuiuium duodecim dies perpetuauit, dixitque sese iam ex eorum aduentu maxima bona percepisse, quippe qui ab eis didicisset regis officium: iussitque singulis tria talenta dari, et eos in hospitium deduci. Deinde tribus peractis diebus, Demetrius ducit eos in semotam quamdam domum, positam in litore,

litore, et ad eam rem idoneam: et eis ibi congregatis, rogat, vt postquam omnia, quibus ad legum interpretationem opus esset, ad arbitrium suum haberent, negotium expedirent. Illi translationem summo studio adgressi, in ea ad horam diei nonam elaborabant: deinde corpori curando se dabant, iis, quæ ad victum pertinerent, large suppetentibus. Nam præter quotidianum demensum, quod eis abunde ministrabatur, Dorotheus eis multa ex regis culina, ipsius regis iussu, adferebat. Mane regem salutatum ibant: deinde eumdem locum repetebant: et lotis in mari manibus lustrati, ita demum ad legum interpretationem sese conferebant. Deinde transscripta lege, et interpretationis opere duobus et septuaginta diebus absoluto, Demetrius congregatis eum in locum, in quo versæ leges fuerant, Iudæis omnibus, præsentibus etiam interpretibus, eas recitauit. Et multitudo interpretes legis adprobauit: et Demetrii etiam inuentionem collaudarunt, qui eis magnorum bonorum inuentor exstitisset: ab eoque petierunt, vt etiam rectoribus suis legem daret legendam: postularuntque omnes, tum sacerdos, tum interpretum seniores, et reipublicæ administratores, vt quandoquidem recte haberet interpretatio, maneret vt erat, neue immutaretur. Cumque omnes eorum sententiam laudassent, iusserunt, vt si quis in lege vel superfluum aliquid scriptum videret, vel curtum, id iterum inspiceret, planumque faceret et corrigeret, vt quod semel rectum iudicatum esset, id perpetuo maneret. Qua quidem re gauisus est rex videns institutum suum vtiliter perfectum: et maxime lætatus est recitatis ei legibus et legislatoribus mentem atque sapientiam stupuit. Itaque cum Demetrio verba facere cœpit, qui fieret, vt quum tam admirabilis esset ea lex, nullus nec historicorum nec poetarum eius meminisset? Ad quod Demetrius respondit, propterea neminem ausum eam attingere, quod diuina esset et augusta: iamque nonnullos, quoniam tale aliquid adtentassent, læsos fuisse diuinitus. Eique demonstrauit, vt Theopompus, quum horum aliquid scribere instituisset, mentem plus quam triginta dies perturbatam habuisset: itaque intermittente malo, Deum precibus placasset, inde sibi insaniam ortam esse suspicatus. Quinetiam in somnio vidisset id sibi propterea euenisse, quod diuina tractasset, et in profanum vulgus proferre voluisset. Itaque quum destitisset, mentem ei constitisse. Narrauit etiam ei de Theodecte tragico poeta, qui (vt perhiberetur) quum voluisset in quadam fabula mentionem facere eorum, quæ in sacro libro scripta forent, in oculorum morbum, quem glaucoma vocant, incidisset: et intellecta caussa, conualuisset propitiato Deo. Igitur rex iis acceptis a Demetrio, libros veneratus, iussit diligentem curam haberi, vt in integro manerent: hortatusque est interpretes, vt ad se frequenter ex Iudæa venirent: id enim eis vtile futurum, tum propter honorem, quo eos adfecturus, tum propter dona, quibus ornaturus esset. Nunc quidem æquum esse, vt eos dimitteret: verum si deinceps ad se sua sponte venirent, adsecuturos omnia, quæ et ipsorum sapientiæ deberentur, et a liberalitate sua præstari possent. Igitur eos tum dimisit, quum quidem vnicuique tres egregias vestes, et auri talenta duo dedisset, et calicem vnius talenti, et tori vestem stragulam. Hæc ipsis dono dedit. Pontifici autem Eleazaro per eos misit decem lectos argenteis pedibus, vna cum eorum instrumento, et calicem talentorum triginta. Præterea vestes decem purpureas, et elegantem coronam, et byssinæ telæ vlnas centum, et insuper phialas, et catinos, et pocula, et crateres duos, in templo reponendos. Hortatus est etiam eum per litteras, vt si qui illorum hominum ad se venire vellent, permitteret. Hoc honore Iudæos adfecit Ptolemæus Philadelphus. CA-

CAPVT III.

Vt Iudæorum gentem honore adfecerint reges Asiæ, et conditarum a se vrbium ciuitate donauerint.

Consecuti sunt et ab Asiæ regibus honorem, quoniam sub eis militassent. Etenim Seleucus Nicanor, in iis vrbibus, quas condidit in Asia et interiore Syria, et in ipso regni capite Antiochia, eos ciuitate donavit, et eodem, quo Macedones et Græcos, numero habuit: quo iure etiamnum vtuntur. Argumento est, quod Iudæis nolentibus alieno oleo vti, certa pecunia soluitur a gymnasiorum præfectis, ad oleum comparandum. Quem morem quum Antiochensis populus proximo bello abrogare conaretur, Mucianus (qui tum Syriæ prætor erat) tamen retinuit. Et postea imperante Vespasiano, et Tito eius filio, orantes Alexandrini et Antiochenses, vt Iudæi priuarentur iure ciuitatis, non impetrarunt. Idem fecit et Marcus Agrippa. Nam commoti Iones aduersus Iudæos Agrippam orarunt, vt ciuitate, quam eis dederat Antiochus Seleuci nepos, is qui apud Græcos Deus adpellatur, soli fruerentur: postularuntque, vt si Iudæi eorum essent cognati, eosdem cum ipsis deos colerent. Ac constituto ea de re iudicio, obtinuerunt Iudæi, vt sibi solitis moribus vti liceret: vsi patrocinio Nicolai Damasceni. Agrippa enim pronuntiauit, nihil sibi innouare fas esse. Sed vt ad propositum reuertar, regnante in Asia Antiocho Magno, accidit, vt tum Iudæi, tum qui Cœlesyriam incolebant, multa aduersa paterentur. Eo enim belligerante cum Ptolemæo Eupatore, et cum eius filio Ptolemæo Epiphane, siue is superior erat, siue inferior, ipsi, qui in medio iacebant, semper adfligebantur, non secus ac nauis duabus vexata tempestatibus. Tamen victo Ptolemæo, Antiochus Iudæam occupauit. Deinde mortuo Philopatore, eius filius magnam manum, et ducem Scopam misit in Cœlesyriæ incolas: qui multas eorum vrbes, nec non gentem nostram cepit: oppugnata enim, in eius partes concessit. Non multo post, Scopam prælio vicit Antiochus, ad fontes Iordanis, magnamque eius copiarum partem deleuit. Postea quum Antiochus eas Cœlesyriæ vrbes, quas Scopas obtinuerat Samariamque subegisset, Iudæi vltro deditionem fecerunt, eumque vrbe admiserunt, et eius omni exercitui et elephantis omnia abunde suppeditarunt, et relictos a Scopa in arce hierosolymitana præsidiarios oppugnantem strenue adiuuerunt. Itaque Antiochus æquum esse iudicans, vt Iudæorum erga se studium remuneraretur, litteras scripsit ad suos duces et amicos, quarum exemplar infra positum est.

REX ANTIOCHVS PTOLEMAEO SALVTEM.

Quum Iudæi, simulac in eorum fines ingressi sumus, studium erga nos suum declarauerint, et in vrbem suam venientes splendide acceperint, cumque Senatu obuiam prodierint, et militibus elephantisque omnia abvnde præbuerint, nosque in expugnando Iudæorum in arce præsidio adiuverint: visum est nobis eos pro his remunerari, et eorum vrbem casibus labefactatam, recreare atque frequentare, reuocatis in eam iis, qui sunt dispersi. Ac primum eis decreuimus, religionis caussa præbenda conficere ad sacrificia, videlicet ad comparandas hostias, et vinum, et oleum, et tus, argenti viginti millia, et siliginis sacras artabas ex gentis consuetudine: frumenti medimnos mille quadringentos sexaginta, et salis medimnos trecentos sexagintaquinque. Atque hæc eis solui volo, quemadmodum imperaui: tem-

templique opus expediri, et porticus, et si quid aliud ædificandum est. Materia autem adportetur ex ipsa Iudæa, aliisque regionibus, et Libano, nec vllum eius nomine vectigal exigatur. Idem dico de aliis, quibus ad speciosiorem templi adparatum opus erit. Viuant autem omnes eius nationis homines ex legibus patriis: immunisque sit senatus, et sacerdotes, et scribæ templi, et sacri cantores, ab eo quod pro capite pendunt, et ab auro coronario, aliisque tributis. Ac quo citius frequentetur vrbs, concedo iis, qui nunc eam habitant, quique intra vltimum anni mensem eo migrauerint, immunitatem in triennium: et in posterum tertiam tributorum partem eis remittimus, ad eorum damnum resarciendum. Et quotquot ex vrbe abrepti seruiunt, et ipsos et eorum natos manumittimus, et facultates eis reddi imperamus.

Hoc erat litterarum exemplar. Item in honorem templi libellos toto regno publicauit, qui hæc continerent: Nemini liceat alienigenæ, intra templi conseptum ingredi, quemadmodum Iudæis interdictum est, nisi quibus lustratis mos est ex lege patria. Neue in vrbem importetur equina caro, neue mulina, neue asini, siue feri, siue cicuris: neue pardalina, aut vulpina, aut leporina, aut cuiusuis omnino eorum animalium, quæ Iudæis vetita sunt. Neue pelles inferre liceat, sed nec vllum tale animal in vrbe alere: sed solis maiorum sacrificiis vti liceat, quibus placari Deus debeat. Qui contra aliquid horum fecerit, soluito sacerdotibus argenti drachmarum tria millia. Scripsit et ad Zeuxim ducem, amicumque suum intimum, de Iudæis, in hunc modum.

REX ANTIOCHVS ZEVXIDI PATRI SALVTEM.

Quum intelligerem in Lydia et Phrygia tumultuari, magnopere mihi prospiciendum curaui: ac consultanti mihi cum amicis, quid facto sit opus, visum est in castella et loca maxime necessaria transferre ex Mesopotamia et Babylonia, Iudæorum bis mille familias, cum eorum supellectili. Credo enim, nostrarum rerum custodes fore beneuolos, tum propter eorum erga Deum pietatem: tum quia noui, eis a maioribus nostris testimonium datum fidei, et promti obsequii, in eis ad quæ rogantur. Itaque quamuis eos traducere laboriosum sit, tamen quia promisi, volo eos vti suis legibus. Quum autem eos in ea, quæ dixi, loca transtuleris, dabis singulis ad ædificandas domos locum, et agrum ad agriculturam, vinearumque sationem, et immunitatem frugum terræ concedes in annos decem: ac donec terræ fruges perceperint, demensum frumentum accipiant in famulorum alimoniam: detturque iis, qui eis inseruient, quantum opus erit, vt benigne a nobis habiti, studiosiores se rerum nostrarum præbeant. Da operam, quoad eius fieri potest, vt ei genti a nemine incommodetur. Hactenus de amicitia, quæ Antiocho magno cum Iudæis intercessit. Postea amicitiam et fœdus cum Ptolemæo fecit Antiochus: eique filiam suam Cleopatram nuptum locauit, et Cœlesyriam et Samariam et Iudæam et Phœnicen dotis nomine tribuit: ac diuisis in duos reges tributis, optimates suæ quisque patriæ tributa redimebant: et redactam, quæ imperata erat, summam regibus pendebant. Eo tempore Samaritæ, rebus suis secundis, multos Iudæos læserunt, agros eorum vastando, et corpora prædando: quæ quidem, Onia pontifice, acciderunt. Eleazaro enim vita defuncto, successit in pontificatum Manasses eius auunculus: post cuius

euius decessum, munus excepit Onias Simonis filius, eius cui Iusto cognomen fuit, qui Simon frater erat Eleazari, sicuti iam dixi. Hic Onias sordidi animi homo, et pecuniæ cupidus erat: eamque ob rem tributum pro populo non soluit, quod eius maiores regibus de suo pendere soliti erant, videlicet argenti talenta viginti: quæ res exacerbauit regem Ptolemæum Euergetem, qui pater erat Philopatoris. Itaque misso Hierosolymam legato, incusauit Oniam, qui tributa non solueret, minatusque est, sese eorum agrum diuisurum, nisi soluerentur, et eo militum coloniam deducturum. Qua re audita, Iudæi territi sunt: sed Onias, qua erat auaritia, hæc pro nihilo habuit.

CAPVT IIII.

Iosephus Tobiæ filius ei malo medetur, inita cum Ptolemæo Epiphane amicitia.

ERat Iosephus quidam, ætate iuuenis ille quidem, sed grauitate et prudentia et iustitia apud Hierosolymitas celebris, patre Tobia natus, ex sorore Oniæ pontificis. Hic Iosephus, quum a matre didicisset aduentum legati, (aberat enim tum in quodam pago nomine Phicola, ex quo erat ipse,) profectus in vrbem Oniam obiurgat, qui ciuium salutis rationem non haberet, sed genti periculum creare vellet, pecuniam auertendo, propter quam et populi administrationem, et summi sacerdotii honorem adeptus esset. Quod si pecuniæ adeo cupidus erat, adiret regem, et sibi vel totam, vel certe partem condonari postularet. Ad hæc Onias respondit, se neque principatum velle: et si fieri possit, paratum esse sacerdotium deponere: ad regem quidem non iturum, hæc enim sese omnino non curare. Tum Iosephus rogauit, vtrum sibi permitteret legationem publicam ad Ptolemæum suscipere? atque illo permittente, populum consolatur, seque legatum ad regem iturum ostendit. Deinde Ptolemæi legatum hospitio accipit et magnis muneribus donatum, multorumque dierum conuiuiis honoratum, præmittit ad regem: seque subsecuturum dicit. Nam regem conuenire eo magis auebat, quod legatus eum ad eundum in Aegyptum inuitauerat, seque ei, quæcumque a Ptolemæo postulasset, impetraturum promiserat: quippe Iosephi liberalitate et grauitate magnopere delectatus. Igitur vbi venit legatus in Aegyptum, Oniæ sordes regi commemorat, et Iosephi bonitatem ostendit, venturumque dicit ad eum ad populi culpam deprecandam, quippe populi gubernatorem. Breuiter iuuenem tantis laudibus extulit, vt et regis, et eius vxoris Cleopatræ beneuolentiam nondum præsenti conciliauerit. Et Iosephus missis in Samariam, qui pecuniam ab amicis mutuarentur, paratisque iis, quæ ad iter pertinerent, et vestibus populisque et iumentis comparatis, quæ summa efficiebatur viginti millium drachmarum, in Alexandriam proficiscitur. Accidit eo tempore, vt ex vrbibus Syriæ et Phœnices primarii homines ad vectigalium auctionem proficiscerentur, quæ rex quotannis cuiusque vrbis potentissimis vendebat. Hi videntes in via Iosephum, deridebant ob paupertatem atque inopiam. Qui postquam Alexandriam peruenit, et regem Memphi esse audiuit, adscendit ei obuiam. Sedebat autem rex in curru cum vxore, et Athenione amico suo, eo qui Hierosolymam legatus iuerat. Is Athenio simulac Iosephum vidit, regi indicavit, et Ptolemæus Iosephum prior salutauit, et, vt in currum adscenderet, hortatus est. Deinde sedente Iosepho, cœpit de Oniæ facto expostulare.

Sed

Sed Iosephus: Da veniam, inquit, eius senectuti. Neque enim te praeterit, senum et infantium eamdem esse mentem. Sed a nobis iuuenibus omnia consequeris, ita vt nihil conqueraris. Hac iuuenis venustate et vrbanitate delectatus rex, eum magis amare coepit, adeo vt eum in regia degere iusserit, et quotidianum conuiuam habuerit. Deinde postquam Alexandriam rex venit, videntes primi Syriae sedentem cum eo Iosephum, grauiter ferebant. Post vbi dies venit auctionis vectigalium, qui in suis patriis dignitate praestabant, licebantur: quumque vectigalia Coelesyriae et Phoenices et Iudaeae cum Samaria ad octo millia talentorum excrescerent, accessit Iosephus, et licitatores criminatus est, tamquam ex composito paruo licitarentur: ipse duplum daturum se pollicetur, eique bona missurum eorum qui in eius domum peccauissent: nam et hoc vna cum vectigalibus vendebatur. Id rex libenter audiuit: seque ei vectigalia addicturum dixit: simulque rogauit, vtrum sponsores dare posset. Ego vero (respondit ille festiue) et quidem bonos et honestos homines, quibus non diffidetis. Quos tandem? Teipsum, inquit, o rex, coniugemque tuam pro vtraque parte sponsuros tibi do. Hic subridens Ptolemaeus, ei vectigalia sine fideiussoribus addixit: quam rem grauissime tulerunt alii, domumque non sine pudore redierunt. Ipse sumtis a rege duobus peditum millibus, vt si qui contemnerent, cogere posset: et mutuatus Alexandriae a regis amicis quingenta talenta, in Syriam contendit. Vbi Ascalonem venit, tributa exigit, atque eis non modo nihil soluere volentibus, sed etiam ei conuiciantibus, comprehendit eorum primarios circiter viginti, eosque interficit: et redacta ex eorum facultatibus pecunia, ad mille talenta regi mittit, eique negotium demonstrat. Itaque Ptolemaeus admiratus eius animum, adprobatoque facto, ei quae velit faciendi potestatem permittit. Hoc audito, perterriti Syri, Iosepho libenter portas aperiebant, et vectigalia soluebant. Idem fecit et Scythopolitis, quod Ascalonitis. Atque vbi ex vectigalibus grandem pecuniam collegit, vt eam potentiam retinere posset, abusus est suis facultatibus. Multa enim regi et Cleopatrae, eorumque amicis, et omnibus in aula potentibus clanculum dona misit, hac ratione eorum beneuolentiam emens: atque ea felicitate annos duos et viginti vsus est. Natos habuit ex vna vxore septem, et ex sui fratris Solemii filia vnum nomine Hyrcanum. Hic Hyrcanus praestantis animi fuit, et ingeniosus atque animosus: qua de caussa patri longe carior fuit quam eius fratres: quae res eis, qui tardi segnesque forent, magnam commouit inuidiam. Accidit aliquando, vt patri nuntiaretur, Ptolemaeo natum esse filium, omnesque primos Syriae et ditionis Ptolemaei ad celebrandos pueri natales magno cum adparatu in Alexandriam proficisci. Igitur ipse qui senectute retineretur, filios tentauit, ecquis ad regem proficisci vellet? Quumque grandiores recusassent, et sese ad tales congressus rusticiores esse dixissent, vtque fratrem Hyrcanum mitteret suasissent, delectatus ea re pater, Hyrcanum vocat, et an regem adire possit, paratusque sit, interrogat. Ille iturum dicit: nec multa ad iter egere pecunia: victurum enim frugaliter, vt satis futura sint ei drachmarum decem millia: qua pueri moderatione delectatus est pater. Deinde interiecto paruo spatio, patri consuluit puer, ne inde dona regi mitteret, sed sibi litteras ad Alexandrinum procuratorem daret, vt ipsi pecuniam praeberet ad coemenda, quae inueniret pulcherrima atque pretiosissima. Pater arbitratus, eum sumtum fore ad decem talenta, filii admonitionem laudauit: et Arioni dispensatori scripsit, qui totius eius Alexandriae pecuniae procurationem habebat, quae erat non minus quam trium millium

talentorum. Iosephus enim Syriæ pecunias mittebat Alexandriam: et instante die, qua regi soluenda erant vectigalia, scribebat Arioni vt id faceret. Igitur acceptis ad hunc Arionem litteris a patre, Hyrcanus Alexandriam ire contendit. Eo profecto, scribunt eius fratres omnibus regis amicis, vt eum interficiant. Postquam Alexandriam peruenit, et litteras Arioni tradidit, quæsiuit Arion, quot talenta postularet. Sperabat enim postulaturum decem, aut paullo amplius. Sed ille sibi mille opus esse dixit: qua re iratus Arion, eum obiurgat, vt luxuriose viuere volentem: eique demonstrat, quo pacto pater eius eas facultates, vt laborans, et cupiditatibus resistens, congesserit: monetque, vt parentis imitatorem se præbeat: se quidem non amplius quam decem talenta daturum, et ea ad regem munerandum. At puer iratus, Arionem dedit in vincula. Cuius rei certior factus rex, Hyrcano significatum misit, sese magnopere mirari, quod in suum conspectum non venisset, et insuper procuratorem in vincula coniecisset: itaque iussit, vt ad dicendam caussam veniret. Ille vero regis nuntio respondit, ipsum regem habere legem, quæ vetaret, ne natus filius sacrificium gustaret, nisi prius in templum intrasset, Deoque sacrificasset. Hac de causa neque se ad eum venisse, quod exspectaret dum dona ferre posset homini, de suo patre bene merito. Quod ad seruum attineret, sese in eum propterea animaduertisse, quod sibi dicto audiens non fuisset. Nihil enim interesse, vtrum paruus sit herus, an magnus. Quod nisi tales puniemus, exspecta tu quoque futurum, vt a tuis subditis contemnaris. His auditis, Ptolemæus risit, et tantum pueri animum admiratus est. Quo cognito, Arion puero mille talenta dedit, atque ita vinculis solutus est. Hyrcanos triduo interiecto, reges (i. e. regem et reginam) salutauit: qui eum libenter viderunt, et comiter conuiuio exceperunt, propter eius patris reuerentiam. Deinde mercatores secreto adgressus, coemit ab eis centum pueros, litterarum peritos, eosdemque valentissimos, talento vnumquemque: et totidem puellas eodem pretio. Post vbi dies venit, aliis regi offerentibus ad summum vicena talenta, ipse pueris virginibusque singula talenta ferenda tradidit, et illos regi, has Cleopatræ adduxit. Ac mirantibus cunctis, ipsisque adeo regibus insperatam munificentiam: insuper regis amicis famulisque dona multorum talentorum dedit, vt eorum insidias caueret. Eis enim scripserant eius fratres, vt Hyrcanum perimerent. Et Ptolemæus gratam habens magnanimitatem adolescentis, iussit, vt quod vellet donum, postularet. Ille vero nihil amplius ab eo petiit, quam vt ad patrem et ad fratres de ipso scriberet. Et rex eum maximo honore prosecutus, amplisque donis muneratus, scriptis ad patrem et ad fratres, et ad omnes suos præsides procuratoresque litteris, eum dimisit. Quo accepto nuntio, eius fratres ei obuiam prodierunt, vt eum necarent, etiam patre sciente, quippe qui ei propter insumtas in dona pecunias irasceretur: tametsi iram dissimulabat, metu regis. Igitur fratribus cum Hyrcano prœlio congressis, quum alios ex eorum hominibus multos, tum duos suorum fratrum interfecit: ceteri Hierosolymam ad patrem euaserunt. Ipse in vrbem profectus, quum eum admitteret nemo, timuit: seque trans Iordanem recepit, et ibi Barbaros sibi tributa soluere cogens, commoratus est. Per id tempus regnabat in Asia Seleucus, cognomine seruator, Antiochi Magni filius. Moritur et Hyrcani pater Iosephus, vir magni animi, qui Iudæum populum ex paupertate et tenuitate eripuit, et in splendidiorem statum perduxit, et Syriæ Phœnicesque et Samariæ vectigalia viginti annos tenuit.

Mori-

Moritur et eius auunculus, Onias: Simonique filio suo pontificatum relinquit. Huic porro Onias eius filius successit, ad quem Lacedæmoniorum rex Arius legatos misit, et litteras, quarum exemplum infra scriptum est.

CAPVT V.

Amicitia et societas Lacedæmoniorum cum Onia Iudæorum pontifice.

REX LACEDAEMONIORVM ARIVS, ONIAE SALVTEM.

INcidimus in quoddam scriptum, in quo inuenimus, eiusdem generis esse Iudæos et Lacedæmonios, ex Abrahami gentilitate. Quamobrem æquum est, vt vos, qui sitis fratres nostri, nobis significetis, si quid est quod velitis. Nos idem faciemus, et vestra pro nostris, et nostra vobiscum communia habebimus. Demoteles tabellarius is est, qui vobis has reddit. Scriptura est quadrata, sigillum est aquila draconem tenens. Hactenus Arii litteræ. Mortuo Iosepho, ortum est in populo dissidium, propter eius natos. Quum enim grandiores Hyrcano, qui natu minimus erat, bellum intulissent, scissa est multitudo: maiorque pars a grandioribus stabat, nec non pontifex Simon propter cognationem. Hyrcanus vero Hierosolymam deinceps non redire statuit, ac trans Iordanem capta sede, cum Arabibus continenter bellum gerebat, ita vt eorum multos partim interfecerit, partim captiuos ceperit. Aedificauit etiam validum castellum, quod Tyrum nominauit: locus est inter Arabiam et Iudæam, trans Iordanem, non procul ab Essebonitide: illosque tractus rexit per annos septem, toto tempore quo Seleucus regnauit in Asia. Seleuco vita defuncto, successit eius frater Antiochus Epiphanes. Moritur et Ptolemæus Aegypti rex, qui et ipse cognomen habebat Epiphanes, superstitibus duobus filiis adhuc iuvenibus: quorum grandiori Philometor, minori Physcon cognomen erat. Et Hyrcanus videns Antiochi magnam potentiam, veritus ne ab eo propter illatas Arabibus iniurias caperetur, et supplicio adficeretur, mortem sibi consciuit: et Antiochus in eius bona omnia inuasit.

CAPVT VI.

Iudæi potentiores inter sese dissidentes, Antiochum Epiphanem inuocant.

PEr id tempus mortuo Onia pontifice, rex eius fratri Iosuæ summum sacerdotium dedit. Nam quem filium reliquerat Onias, is infans adhuc erat. Deinde Iosuam summo sacerdotio priuauit rex, iratus ei, idque dedit Oniæ eius fratri minori. Habuit enim Simon hos tres filios, qui omnes fuere pontifices, vt declarauimus. Et Iosua quidem Iasoni sibi nomen imposuit: Onias vero, Menelaus adpellatus est. Igitur orta seditione inter priorem pontificem Iosuam et Menelaum, qui pontifex postea factus est, scissa est in partes multitudo, steteruntque a Menelao Tobiæ filii: maxima vero populi pars Iasonem secuta est: cuius vim non sustinentes Menelaus et Tobiæ filii, ad Antiochum sese receperunt: eique demonstrarunt, velle se, relictis patriis legibus et institutis, sequi regia, et græcanicos mores tenere. Itaque eum orarunt, vt sibi permitteret ædificare gymnasium Hierosolymis. Atque vbi id impetrarunt, insuper sese præputiarunt, vt nudi quoque essent Græci: omnibusque aliis, quæ eis patria erant,

omissis, ceterarum gentium facta imitati sunt. Antiochus vero, regni negotiis ei ad ipsius arbitrium succedentibus, statuit in Aegyptum expeditionem facere, eius occupandæ cupidus: simulque Ptolemæi filios contemnens, qui debiles adhuc essent, necdum res tantas administrare possent. Igitur ad Pelusium cum magnis copiis profectus, et circumuento fraudibus Ptolemæo Philometore, Aegyptum occupat: et profectus ad Memphim, eaque potitus, Alexandriam contendit, vt eam obsidione caperet, et regnantem ibi Ptolemæum in suam potestatem redigeret. Verum repulsus est non solum ab Alexandria, sed etiam ab vniuersa Aegypto, iubentibus Romanis, vt ab ea regione abstineret.

QVAE POST MACHABAEOS GESTA SVNT.

EX FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM LIBRO DECIMO TERTIO.

CAPVT XV.

Ptolemæus principatum adfectat, Hyrcanus occupat.

IGITVR Ptolemæus sese in arcem quamdam recepit, supra Hierichuntem positam, nomine Dagon. At Hyrcanus, qui et Ioannes dicitur, patrium pontificatum adeptus, quum primis sacrificiis litasset, fecit aduersus Ptolemæum expeditionem, locumque oppugnauit: et aliis quidem rebus superior erat: tantum misericordia erga matrem et fratres vincebatur. Eos enim Ptolemæus in murum subductos, in conspicuo loco cruciabat: et præcipitaturum minabatur, nisi ille ab obsidione desisteret, quæ res illum remissiorem ad oppugnandum faciebat. Quamquam mater passis manibus eum orabat, ne sua caussa remollesceret: quin eo acrius oppugnationem vrgeret, hostemque in potestatem suam redigeret, et sibi amicissimos vlcisceretur. Sibi enim suaue esse cruciatibus necari, dummodo pœnas daret hostis. Hæc dicente matre, Hyrcanus ad capiendam munitionem animabatur: sed dum eam verberari lacerarique videbat, remollescebat, vincente misericordia. Ita durante diutius obsidione, venit annus septimus, in quo Iudæis otiari mos est: et Ptolemæus hac de caussa leuatus bello, Hyrcani fratres, et matrem interfecit: eoque facto ad Zenonem se recepit, cognomine Cotylam, Philadelphensium vrbis tyrannum.

CAPVT XVI.

Antiochus Pius aduersus Hyrcanum expeditionem facit: et acceptis ab eo trecentis talentis, init cum eo societatem.

ANtiochus vero Simonis aduersum se facta ægre ferens, Iudæam inuasit anno regni sui quarto, qui primus fuit annus potentatus Hyrcani: vastatisque agris, Hyrcanum in vrbem compulit, et eam septenis castris cinxit: ac principio nihil proficiebat, tum propter murorum firmi-

firmitatem, tum propter obſeſſorum virtutem. Adde, quod aquæ penuria liberauit eos delatus ſub occaſum vergiliarum multus imber. A parte autem muri ſeptemtrionali, qua ex parte locus erat planus, excitatis centum turribus trium contabulationum, cohortes in eis collocauit: et quotidianis oppugnationibus, ductaque alta et lata foſſa, eaque duplici, Iudæos concluſit. Illi contra crebris excurſionibus, ſicubi imparatos hoſtes offenderent, magnas eis clades inferebant: ſin ſenſiſſent, facile ſe in tutum recipiebant. Hyrcanus vero animaduertens ſuorum multitudinem ſibi eſſe detrimentoſam, propterea quod et commeatus celerius a tanta multitudine abſumeretur, et nullum ab ea operæ pretium fieret, inutilem turbam ſecreuit, et eiecit: quodque roboris erat, et ad pugnandum idoneum, id ſolum retinuit. Sed Antiochus excluſos prohibebat exitu: itaque illi inter muros oberrantes, fame miſerabiliter conficiebantur. Verum vbi vmbraculorum feſta venerunt, qui erant in vrbe, eos, miſeratione commoti, rurſum intro receperunt. Et Hyrcanus miſit ad Antiochum petitum inducias in ſeptem dies, propter feſta: quas Antiochus, qua præditus erat religione, conceſſit: et præterea magnificum ſacrificium intromiſit, tauros auratis cornibus, et cum omni genere aromatum pocula aurea et argentea: nec non vrbanorum milites conuiuio excepit. Itaque propter eius ſingularem religionem, omnes eum Pium nuncuparunt. Hanc ob rem Hyrcanus, hac æquitate adprobata, cognitoque eius erga Deum ſtudio, legatos miſit ad eum, petitum, vt ipſis patria reſtitueret inſtituta. Ille vero repudiato eorum conſilio, qui gentem delendam, propter morum inſociabilitatem, cenſebant: legatis reſpondit, vt obſeſſi arma traderent, et ſibi Ioppes, reliquarumque vrbium, excepta Iudæa, vectigalia penderent, præſidiumque acciperent, atque hac conditione bello liberarentur. Illi in cetera conſenſerunt: ſed præſidium non admiſerunt, propter morum diſſimilitudinem: verum pro præſidio obſides dederunt, et argenti talenta quingenta, quorum in præſentia trecenta dederunt, ſimulque obſides, quos inter erat et Hyrcani frater. Deiecit et murorum vrbis pinnas. Hac conditione Antiochus ſoluta obſidione diſceſſit. Hyrcanus vero aperto Dauidis ſepulcro, tria millia talentorum inde extulit, et his opibus primus Iudæorum cœpit externum militem alere. Iniit et cum Antiocho amicitiam atque ſocietatem: eoque in vrbem accepto, omnia exercitui abunde et cupide ſubminiſtrauit: et in expeditione contra Parthos eum comitatus eſt. In ea expeditione Antiochus commiſſo prœlio cum Arſace Partho, magnam exercitus ſui partem amiſit, et ipſe mortuus eſt. Et in regno Syriæ ſucceſſit eius frater Demetrius, per Arſacem liberatus a captiuitate.

CAPVT XVII.

Hyrcani expeditio in Syriam.

HYrcanus audita Antiochi morte, confeſtim in vrbes Syriæ fecit expeditionem, ratus (id quod erat) inuenturum vacuas a propugnatoribus. Igitur Medabam magno cum exercitus ſui labore cepit ſex menſibus: deinde Samegam et finitima loca: itemque Sicima et Garizim, Chuthæorumque gentem, quæ templum accolebat Hieroſolymitani ſimile, de quo ſupra diximus: quod quidem Garizinum templum, poſtquam ducentos durauit annos, deletum eſt. Cepit et Adora, et Mariſſam, vrbes Idu-

m eæ · subactisque omnibus Idumæis, permisit in finibus suis manere, si virilia sua circumcidere, Iudæisque legibus vti vellent. Quam conditionem illi admiserunt, ac deinceps Iudæi esse cœperunt. Hyrcanus vero volens amicitiam cum Romanis renouare, legatos misit ad eos: et senatus acceptis eius litteris, amicitiam cum eo fecit in hunc modum: FANIVS M. F. Pr. Senatum conuocauit octauo Idus Februarii, in campo, præsente L. Manlio L. F. Mentina, et C. Sempronio C. F. Falerna, propter eas res, quas legati retulerunt, Simon Dosithei, et Apollonius Alexandri, et Diodorus Iasonis, viri honesti et boni, missi a populo Iudæorum, qui etiam egerunt de amicitia et societate, quæ eis cum Romanis intercedit, et de publicis negotiis, vt Ioppe, et portus, et Gazara, et fontes, et quascumque alias eorum vrbes, et loca bello cepit Antiochus citra Senatus decretum, hæc eis reddantur, neue regiis militibus liceat per ipsorum aut subditorum fines iter facere. Item, vt quæ per id bellum ab Antiocho præter Senatus sententiam decreta sunt, irrita fiant: vtque missis legatis curent eis reddenda, quæ per Antiochum ablata sunt: et regionem æstiment, quæ ab eo bello vastata est: vtque eis ad reges et liberos populos dentur litteræ ad redeundum tuto domum. Igitur de his rebus decreta sunt hæc, renouari amicitiam et societatem cum viris bonis: et a bono amicoque populo missis. De litteris autem responderunt deliberaturos, quum Senatui per sua negotia vacabit: operamque daturos, vt in posterum nulla tali adficiantur iniuria. Mandatumque est prætori Fanio, vt eis pecuniam det ex ærario ad domum reditionem. Ita Fanius Iudæorum legatos dimisit, data eis pecunia ex ærario, nec non senatusconsulto, ad eos, qui deducere, et tutum iter domum vsque eis præstare deberent. Et Hyrcani quidem pontificis rerum status hic erat. Demetrius autem rex Hyrcano bellum inferre cupiens, tempus et opportunitatem non habuit, quod tum Syris esset, tum militibus propter improbitatem suam inuisus. Itaque missis ad Ptolemæum Physconem legatis petierunt, vt sibi daret aliquem de Seleuci genere, qui in regnum inuaderet. Et Ptolemæus misit Alexandrum Zebinam cum exercitu: commissoque prœlio victus Demetrius, ad Cleopatram vxorem confugit Ptolemaidem: et ab ea non admissus, inde Tyrum profectus capitur: multaque passus ab osoribus suis, moritur. Alexander vero regnum adeptus, amicitiam iniit cum Hyrcano pontifice: deinde bello petitus a Demetrii filio Antiocho Grypo, in pugna occubuit. Antiochus regno Syriæ potitus, in Iudæam exercitum ducere reformidabat, audiens fratrem suum ex matre (cui et ipsi Antiocho nomen erat) contra se apud Cyzicum habere delectum. Itaque statuit intra fines suos se continere, et ad fratris aduentum præparare, qui Cyzicenus a Cyzico vrbe, in qua nutritus esset, cognominatus est, patre Antiocho Seruatore, qui in Parthis occubuit: eratque is Antiochus Seruator frater Demetrii, patris Grypi, tamen vtrique fratri nupsit eadem Cleopatra. Cyzicenus vero Antiochus in Syriam profectus, multos annos contra fratrem bellum gessit, ac toto eo tempore Hyrcanus in pace degebat. Etenim post obitum Antiochi, a Macedonibus defecerat, neque quidquam eis iam nec vt subditus, nec vt amicus præstabat: quin rebus secundissimis vtebatur Alexandri Zebinæ temporibus, et maxime sub his fratribus. Bellum enim, quod inter eos gerebatur, facultatem Hyrcano præbebat fruendi Iudæa secure, ita vt pecuniæ vim innumerabilem congesserit. Tamen Cyziceno agros vastante, ipse quoque voluntatem suam aperte ostendebat: et desertum ab Aegypti auxilio videns Antiochum, ac tum ipsum

tum

tum eius fratrem mutuis certaminibus adfligi, vtrumque contemnebat.

CAPVT XVIII.

Antiochus Cyzicenus Samaritis auxilium ferens, victus aufugit.

ITaque expeditionem fecit aduersus Samariam, vrbem munitissimam: eamque adortus magna vi obsedit, Samaritanis infensus propter iniurias, quas Marissenis Iudaeorum colonis et sociis intulerant iussu regum Syriae. Igitur vrbem fossa vndique et duplici muro per octoginta stadia cinxit: iisque filios suos praefecit Antigonum et Aristobulum: quibus prementibus, in eam famis necessitatem adducti sunt Samaritae, vt insuetis vescerentur: et Antiochi Cyziceni opem implorarent: qui eo libenter profectus, ab Aristobulo vincitur: et Scythopolim vsque fugatus a fratribus, effugit. Illi in Samaritas conuersi, eos iterum intra muros compellunt, ita vt denuo eundem Antiochum arcessiuerint in auxilium. Ille accitis a Ptolemaeo Lathuro hominum ad sex millia (quos ille inuita matre, et ab ea principatu paene deturbatus, misit) primum Hyrcani fines cum illis Aegyptiis latrocinando depopulabatur, cum eo congredi non audens, (neque enim viribus par erat,) sed fore sperans, vt agrorum vastatione Hyrcanum cogeret soluere obsidionem Samariae. Verum postquam delatus in hostivm insidias, multos suorum militum amisit, Tripolim se recepit, quum quidem Callimandrum et Epicratem bello contra Iudaeos praefecisset. Callimander dum audacius in hostes inuehitur, in fugam versus occubuit. Epicrates pecunia corruptus, Scythopolim, et alia finitima loca prodidit manifeste Iudaeis, neque Samariam obsidione leuare potuit. Hyrcanus igitur vrbem vno anno obsessam cepit, nec eo contentus, eam funditus deleuit, inductis eo torrentibus, quibus eam ita subruit, vt in foueas delapsa, ne vestigium quidem vrbis vllum retineret. Narratur Hyrcanum, quod die eius filii cum Cyziceno dimicarunt, quum solus in templo suffiret, vocem audiuisse, quae significaret superatum modo ab eius pueris Antiochum: idque ipse egressus ex templo, toti populo indicauit, atque ita factum contigit. Et hoc quidem in statu erant res Hyrcani.

Accidit eodem tempore, vt non solum qui Hierosolymis et in ea regione erant Iudaei, bene agerent: sed etiam qui Alexandriae, et in Aegypto atque Cypro degebant. Cleopatra enim regina, a filio suo Ptolemaeo Lathuro dissidens, duces constituit Helciam, et Ananiam Oniae filios, eius qui templum in heliopolitana praefectura Hierosolymitano simile construxerat. His tradito exercitu, Cleopatra nihil absque eorum sententia faciebat. Hyrcano vero inuidiam Iudaeorum commouerunt res secundae, et maxime Pharisaei erant in eum male animati. Secta est Iudaeorum, qui tantae sunt auctoritatis apud plebem, vt si quid vel contra regem, vel contra pontificem dicant, continuo credatur. Erat autem Hyrcanus eorum discipulus, eisque in primis carus. Quumque aliquando eos ad conuiuium vocasset, et opipare accepisset, animaduertens vehementer delectari, coepit eis dicere, sese (vt scirent ipsi) velle esse iustum, et omnia facere, quibus Deo placere posset, id quod ipsi quoque Pharisaei profiterentur: petere tamen, si quid peccare se, et de via deflectere viderent, vt se in eam reuocarent. Illi ei omnium virtutum testimonium dederunt, quibus quidem laudibus delectatus est. Sed conuiuarum quidam nomine Eleazarus, homo ingenii praui, et seditionis amans: Postquam, inquit, verum scire

expetis, si vis esse iustus, pontificatu tete abdica, et solo populi principatu contentus esto. Ac caussam quaerenti Hyrcano: Quoniam, inquit, audimus a maioribus natu, captiuam fuisse tuam matrem regnante Antiocho Epiphane. Erat autem id falsum: eoque Hyrcanus exacerbatus, neque non Pharisaei omnes grauiter offensi sunt. Et quidam Ionathan de secta Sadducaeorum, qui contrarium tenent Pharisaeis institutum, Hyrcani cum primis amicus, dixit Eleazarum de communi Pharisaeorum omnium sententia illa maledicta dixisse: idque ipsi Hyrcano fore manifestum, si ab illis quaerat, quanam poena dignus sit Eleazarus ob illud dictum. Ad quod illi responderunt, fustigio et vinculis dignum esse: neque enim videbatur eis conuicii gratia capite plectendus: et sunt alioquin Pharisaei in poena irroganda clementes. Ea re grauiter offensus Hyrcanus, Eleazarum ex illorum sententia contumeliam dixisse arbitratus est. Et maxime eum Ionathan insuper incendit, et ita adfecit, vt ab illis defecerit ad Sadducaeorum partes, et praescripta a Pharisaeis populo iura antiquarit: atque in eos, qui ea seruarent, animaduerterit. Hinc natum est multitudinis tum in eum, tum in eius filios odium, quibus de rebus postea dicemus. In praesentia demonstrare volo, Pharisaeos multa instituta populo tradidisse a patribus accepta, nec in Mosis legibus scripta: ideoque ea Sadducaeorum genus repudiat, dicitque, ea pro institutis habenda, quae scripta sunt: quae autem a patribus tradita sunt, non esse seruanda. De his quaestiones eis, grauesque contentiones oriebantur, Sadducaeis locupletes solum in suas partes pertrahentibus, neque plebem sibi obsequentem habentibus: Pharisaeis autem multitudinis fauore nitentibus. Hyrcanus vero sedata contentione, quum post eam feliciter vixisset, et rebus optime annos vnum et triginta praefuisset, obiit, superstitibus quinque filiis: tria maxima consecutus a Deo, potentatum gentis, pontificalem honorem, et vaticinationem. Aderat enim ei numen, futurorumque praesensionem et praedictionem praebebat: ita vt de duobus suis filiis praedixerit, non mansuros in imperio.

CAPVT XIX.

Aristobulus principatum adeptus, diadema primus sibi imponit.

MOrtuo Hyrcano, Aristobulus eius filiorum natu maximus volens principatum in regnum commutare, diadema sibi primus imponit, annis quadringentis octoginta vno, et vno mense, postquam liberatus babylonica seruitute populus domum reuenerat. Et quia Antigonum fratrum suorum post se natu maximum amabat, eum dignitatis socium, ceteros in vinculis habebat. Matrem etiam coniecit in carcerem, quod ea cum ipso de principatu contenderat: quippe quum eam Hyrcanus omnium dominam reliquisset: eoque crudelitatis processit, vt vinctam fame necarit. Addidit et matri fratrem Antigonum, quem amare videbatur, regnique socium habebat, calumniis alienatus ab eo, quibus primum non credebat, tum quia eum amabat, tum quod ea maledicta ab inuidia proficisci credebat. Accidit aliquando, vt Antigonus ab exercitu magnifice reuersus, festis vmbraculorum, Aristobulo propter morbum decumbente, adscenderet splendidissime ornatus in templum, ad celebrandum festum, vna cum suis militibus armatis, et potissimum pro fratris salute vota faceret. Ex hoc Antigoni adparatu, rebusque ab eo feliciter gestis, occasionem nacti homines mali, et eorum concordiae dirimendae cupidi, regem

adeunt:

adeunt: eique festi adparatum, rem malitiose in maius augentes, exponunt: demonstrant, singula, quæ ab illo fierent, non esse hominis priuati, sed animi regii argumenta: venturum illum ad ipsum interficiendum cum armatorum valida manu: quod stultum existimet, quum regnare liceat, communicato honore contentum esse. Aristobulus his ægre inductus, quo et fratris suspicionem vitaret, et simul saluti suæ prospiceret, satellites suos in obscuro quodam loco subterraneo collocauit (decumbebat autem in turri quadam, quæ nominabatur Antonia) eisque imperauit, vt si inermis ad se intraret Antigonus, eum nemo tangeret: sin armatus, interficerent: ipse quidem Antigono significatum misit, vt inermis veniret. Sed regina, et qui cum ea Antigono insidiabantur, nuntio persuadent, vt contraria dicat: fratrem, quoniam eum arma ornatumque bellicum parasse audierit, rogare, vt ad se veniat armatus, quo eum adparatum videat. Antigonus vero nihil fraudis suspicatus, sed fratris beneuolentia fretus, sicut erat toto corpore armatus, adit Aristobulum, arma ei ostensurus. Sed postquam venit ad turrim, quæ Stratonis adpellabatur, qua obscurissimus erat aditus, occiditur a satellitibus. Erat quidam Iudas genere Essæus, qui futuris prædicendis numquam aberrauerat. Is Antigonum conspicatus præter templum euntem, exclamauit apud socios familiaresque suos, qui eum discendæ futurorum prædictionis gratia frequentabant, sibi mortem esse optandam, postquam falsum dixisset, viuente Antigono: quem quum prædixisset moriturum eo die in turri Stratonis, nunc ambulantem videret: quum is locus, in quo eum occisum iri prædixisset, illinc stadiis sexcentis abesset, diei iam maiore parte præterita: periculum esse, ne falsum sit suum oraculum. Hæc dum mæstus loquitur, nuntiatur mortuus Antigonus in subterraneo loco, qui et ipse Stratonis turris adpellabatur, sicut et maritima Cæsarea: quæ res vatem turbabat. Aristobulum autem continuo cepit necis fraternæ pœnitentia, tantaque vis morbi, vt corruptis immodico dolore partibus interioribus, sanguinem emiserit. Eum sanguinem dum quidam puerorum, qui ei ministrabant, exportat, prætereundo per eum locum, qui Antigoni cæde adhuc cruentus erat, prolapsus effudit. Hinc orto clamore ab iis, qui viderunt, quasi puer data opera sanguinem illic effudisset, eo audito Aristobulus caussam sciscitatus est. Atque illis non dicentibus, eo magis scire auebat: tandemque minis et terrore veritatem ab illis extorsit: tantaque inde labe conscientiæ perculsus est, vt multum lacrimarum emiserit, et alte ingemiscens ita dixerit, Ergo fieri non poterat, vt mea tam impia et conscelerata facinora Deum laterent: quin me celer pœna cognatæ cædis inuasit. Et quousque, o corpus impudentissimum, retinebis debitam fratrum matrisque manibus animam? Cur vero non vniuersam reddis, sed paullatim meum sanguinem iis libo: quos nefarie interfeci? Hæc fatus, moritur inter loquendum. Regnauit vnum annum, et Græcorum amator dictus est, multaque in patriam beneficia contulit, debellata Ituræa, et multa eius regionis parte Iudææ addita: coactisque incolis, si in suis finibus manere vellent, circumcidi, et ad Iudæorum leges viuere.

CAPVT XX.

Alexandri Iudaeorum regis expeditiones.

ARiſtobulo vita defuncto, Salome eius vxor, quæ a Graecis Alexandra dicitur, ſolutis eius fratribus (eos enim in vinculis, vt iam diximus, habebat Ariſtobulus) Ianneum (qui idem eſt Alexander) regem creauit, qui et ætate et moderatione præſtabat. Hic Alexander ſimulatque natus eſt, patri fuit inuiſus, nec vmquam per omnem vitam venit in eius conſpectum. Odii cauſſam tradunt hanc. Quum maxime amaret Hyrcanus filiorum ſuorum grandiores, Antigonum et Ariſtobulum, interrogauit Deum, (qui ei adparuit in ſomnis,) quisnam filiorum ſibi futurus eſſet ſucceſſor? Quumque Deus ei huius Alexandri formam oſtendiſſet, grauiter ferens Hyrcanus, eum ſibi omnium bonorum heredem fore: vbi ille natus eſt, curauit in Galilæa educandum: neque tamen Deus Hyrcanum fefellit. Igitur hic Alexander regnum adeptus, alterum fratrum regnum adfectantem peremit: alterum, otioſam vitam agere inſtituentem, in honore habuit. Compoſito deinde principatu, quomodo ſibi conducere putabat, expeditionem facit in Ptolemaidem: victosque prœlio compellit intra vrbem, et admoto exercitu obſidet. Nam maritimarum vrbium Ptolemais ei et Gaza ſolæ ſubigendæ reſtabant, necnon Zoilus tyrannus, qui Stratonis turrim Doraque tenebat. Ac dum Philometor Antiochus, eiusque frater Antiochus Cyzicenus, inter ſe bellum gerunt, ſuasque vires atterunt, erat nullum Ptolemaidenſibus ab eis auxilium. Verum quum premerentur obſidione, adfuit Zoilus, vna cum legione militum, quam alebat: et quod propter regum mutuum certamen tyrannidem adfectabat, paullulum Ptolemaidenſibus auxilii ferebat. Nam neque reges eis ita fauebant, vt ab eis ſperari aliquid ſubſidii poſſet. Erant enim ambo laſſitudine exanimati: ſed quia cedere pudebat, perſeuerabant: et quieſcentes, atque reſpirantes, pugnam differebant. Supererat Ptolemaidenſibus vna ſpes ab Aegypti regibus, et Ptolemæo Lathuro, qui a matre Cleopatra imperio deiectus, in Cyprum venerat, et eam tenebat. Igitur hunc oratum miſerunt Ptolemaidenſes, vt ſibi ſuppetias ferret: ſeque ab Alexandro liberaret. Præterea legati ſpem ei fecerunt, ſi in Syriam traieciſſet, habiturum ſtantes a Ptolemaidenſibus Gazæos et Zoilum: itemque Sidonios, et multos vna cum eis acceſſuros: quibus rebus elatus ille, nauigationem adornat. Interea Demenetus, homo popularis, qui tum auctoritate apud Ptolemaidenſes valebat, eorum animos mutauit, dicens præſtare incerto euentu periclitari cum Iudæis, quam manifeſtam accipere ſeruitutem, domino ſeſe tradentes: et inſuper non modo præſens habere bellum, ſed etiam multo maius ab Aegypto. Neque enim commiſſuram Cleopatram, vt Ptolemæus vires ſibi comparet a vicinis, ſed eos magna manu adgreſſuram: quippe quæ Ptolemæum etiam ex Cypro deiicere conetur. Eſſe autem Ptolemæo, ſi ea ſpe deiectus ſit, receptum rurſus in Cyprum: ipſis vero extremum periculum. Ita Ptolemaidenſes conſilium mutarunt: quo cognito Ptolemæus, qui iam profectus erat, nihilominus nauigauit, et in eam, quæ Sycaminus dicitur, adpulſus, ibi vires ſuas expoſuit. Erat in vniuerſum eius exercitus, qua peditum, qua equitum, ad triginta millia; quibus prope Ptolemaidem ductis, factisque caſtris, quum illi neque ipſius legatos admitterent, neque verba audirent, magnopere æſtua-

æstuabat. Interea adeunt eum Zoilus et Gazæi, orantque, vt sibi auxilietur aduersum Iudæos et Alexandrum, a quibus eorum ager vastetur. Itaque soluit obsidionem Alexander, Ptolemæum veritus: et abducto domum exercitu, deinceps astu rem gerebat, clanculum Cleopatram aduersus Ptolemæum arcessens, aperte vero amicitiam et societatem cum eo simulans. Quinetiam quadringenta argenti talenta daturum se promisit, ea lege, vt Zoilus de medio tolleretur, et ager Iudæis adtribueretur. Ac tum quidem Ptolemæus libenter inita cum Alexandro amicitia, Zoilum in potestatem suam redigit: verum postea vbi audiuit Alexandrum clam ad matrem suam Cleopatram nuntios mittere, soluit, quod ei præstiterat iusiurandum: et Ptolemaidem, quæ eum non admisisset, adortus obsidet: ac relictis in obsidione ducibus, et parte copiarum, ipse cum reliquis ad populandam Iudæam proficiscitur. Alexander intellecta mente Ptolemæi, coegit et ipse ad quinquaginta incolarum millia, aut, vt nonnulli scripserunt, octoginta: et adsumtis iis copiis, Ptolemæo obuiam proficiscitur. Ptolemæus vero Asochim Galilææ oppidum Sabbato de improuiso adortus, expugnat: et circiter decem corporum millia, multamque aliam prædam capit.

CAPVT XXI.

Ptolemæi Lathuri cum Alexandro pugna et victoria, et alia varia.

Tentauit et Sepphorim, quæ ab ea quam populatus erat, prope aberat: multisque ibi amissis, abiit conflicturus cum Alexandro. Ei occurrit Alexander apud Iordanem fluuium, ad quemdam locum nomine Asophum, et prope hostes castra fecit. Habebat in prima acie octo pugnatorum millia, qui ære tectis scutis vtebantur: itemque Ptolemæi prima acies tectos ære clipeos habebat. Et ceteris quidem rebus inferiores erant Ptolemæani, eoque timidius periculum subierunt: sed non parum eis audaciæ addidit Philostephanus, aciei ordinandæ præfectus: iubens transire fluuium, qui inter castra positus erat. Alexander vero eos exitu prohibendos non existimauit, ratus si fluuium a tergo haberent, facilius superatum iri, quod ex prœlio fugere nequirent. Igitur principio erat anceps et manibus et animis prœlium: magnaque vtriusque exercitus cædes fiebat. Quumque superiores fierent Alexandri milites, Philostephanus partitus copias, cædentibus commode subsidia mittebat: ac nemine inclinanti Iudæorum parti succurrente, fiebat vt ea pars fugeret, proximi vero non subuenirent, sed fugæ socii fierent. At Ptolemæani contra, Iudæos persequentes occidebant, et ad extremum omnibus in fugam actis, tantam eorum cædem fecerunt, vt eis et ferrum obtunderetur, et manus delassarentur. Triginta hominum millia in eo prœlio occisa tradunt. Timagenes millia quinquaginta dixit: alios partim captos, partim domum fuga dilapsos. Ptolemæus post victoriam populatus agros, vespere mansit in quibusdam Iudææ pagis: quos feminarum puerorumque plenos nactus, militibus imperauit, vt eos iugularent; et frustatim dissectos in feruentia ahena conicerent, ac sacrificarent, vt qui ex prœlio elapsi ad eos venerant, hostes humana carne vesci arbitrarentur, et ea re illos magis perterrefacerent. Expugnarunt etiam Ptolemaidem. Cleopatra vero videns filium crescere, Iudæam arbitratu suo vastare, Gazamque in sua potestate habere: statuit eum non pati, qui ad portas esset, maiorque factus Aegypti imperium cuperet. Itaque confestim cum naualibus

bus pedestribusque copiis aduersus eum proficiscitur, mandata totius exercitus cura Helciæ et Ananiæ Iudæis. Magnam autem facultatum suarum partem, nepotesque et testamentum ad Coos depositum misit: iussoque filio suo Alexandro in Phœnicen ingenti cum classe nauigare, quum ea regio deditionem fecisset, ad Ptolemaidem venit: et a Ptolemaidensibus non admissa, vrbem obsidet. Ptolemæus vero a Syria profectus, in Aegyptum properat, sperans ab exercitu vacuam posse de improuiso opprimi: sed eum spes fefellit. Eodem tempore accidit, vt Helcias alter Cleopatræ dux moreretur in Cœlesyria, dum Ptolemæum persequitur. Et Cleopatra audito filii conatu, et vt in Aegypto non qualem sperabat successum habuisset, missa exercitus parte eum finibus expulit. Atque ille ab Aegypto iterum reuersus, Gazæ hibernauit. Cleopatra interea Ptolemaidis præsidium vrbemque vi capit. Et Alexander eam cum donis et quali decebat cultura adit: quippe qui a Ptolemæo vexatus, aliud perfugium nullum haberet. Itaque quidam amicorum Cleopatræ ei suadebant, vt et dona acciperet, et regionem occuparet: neque permitteret, vt tanta bonorum Iudæorum multitudo vni viro pareret. At Ananias longe aliter consulebat, dicens iniuste facturam, si socium hominem sua potestate priuaret: idque cognatum nostrum, inquit. Neque enim ignorare te volo, si huic facta fuerit iniuria, nos omnes Iudæos tibi futuros hostes. His Ananiæ monitis adducta est Cleopatra, vt Alexandrum non violaret: quin societatem cum eo fecit Scythopoli in Cœlesyria. Alexander vero Ptolemæi metu liberatus, continuo expeditionem facit in Cœlesyriam, et Gadara decem mensium obsidione capit. Cepit et Amathuntem, munitionem omnium quæ ad Iordanem sitæ erant maximam, vbi rerum suarum pulcherrimas et carissimas Theodorus Zenonis filius habebat. Is Iudæos nec opinantes adgressus, decem eorum millia interfecit, et Alexandri impedimenta deprædatus est. Tamen his Alexander non est attonitus, quin in maritimas oras Raphiam et Anthedonem (cui postea rex Herodes Agrippiadi nomen imposuit) expeditionem fecit, eamque vi cepit. Quumque videret Ptolemæum a Gaza in Cyprum, eiusque matrem Cleopatram in Aegyptum se contulisse, iratus Gazæis, quoniam Ptolemæi opem implorassent, eorum vrbem obsedit, agrumque vastauit. Apollodotus vero Gazæorum dux cum duobus peregrinorum millibus, et vno domesticorum, noctu Iudæorum castra inuasit: ac quantisper nox erat, vincebant Gazæi, arbitrantibus aduersariis Ptolemæum esse qui ipsos adortus esset. Verum orta die animaduerso errore, Iudæi sese confirmant, et cum Gazæis congressi, eorum circiter mille interficiunt. Tamen Gazæi resistebant, neque ob timiditatem, neque ob cæsorum multitudinem cedebant. Adde quod eis animos faciebat Aretas Arabum rex, quem sibi auxilio venturum sperabant, quod ita promiserat. Sed accidit, vt Apollodotus ante perimeretur. Lysimachus enim eius frater ei obtrectans, quoniam apud ciues gratia valeret, eum interfecit, collectoque milite vrbem Alexandro tradidit. Alexander protinus placide ingressus est: verum postea milites in Gazæos immisit, et eos vlcisci permisit. Illi vero diversi Gazæos interficere: quamquam ne Gazæi quidem segnes animos præbuerunt, quin occurrentibus ita restiterunt, vt interfecerint Iudæorum non pauciores, quam quot erant ipsi. Nonnulli deserti domos incenderunt, ne vlla præda potirentur hostes. Alii liberos vxoresque suas suis manibus occiderunt, coacti eos hostium seruitute ita liberare. Erant consiliariorum omnino quingenti, qui in Apollinis fanum confugerunt: nam accidit, vt dum capta vrbs est, senatus haberetur. Eos interfecit Alexander, simul-

ſimulque vrbem ſolo æquauit, poſtquam eam vnum annum obſedit, atque ita Hieroſolymam rediit. Ibi feſtis vmbraculorum ſit in eum gentis ſeditio, ac aræ adſtantem et parantem ſacrificare, citriis petunt (eſt enim Iudæis mos per ea feſta, vt ſinguli ramos ferant palmarum, atque citriorum) eique exprobrant fuiſſe captiuum, ideoque arcendum a ſacris. Quibus ille iratus, occidit eorum ad ſex millia: et exſtructo circa aram et templum ſepto ligneo vsque ad cellam, in quam ſolis ſacerdotibus introire fas erat, hac ratione multitudinis ad ſe aditum obſtruxit. Alebat et peregrinos milites Piſidas et Silicas: nam Syris quidem, quod eis erat infenſus, non vtebatur. Item euerſis Moabitarum et Galaaditarum, qui Arabes ſunt, finibus, vt inde tributum exigeret, demolitus eſt etiam Amathunta, Theodoro non audente cum eo congredi: et commiſſo cum Obeda Arabum rege prœlio, delatus in inſidias in locis aſperis atque difficilibus, a multitudine camelorum in altam vallem detruſus eſt apud Gadara pagum Galaaditidis: ægreque euaſit ipſe, et illinc fuga Hieroſolymam venit. Et præter acceptam cladem laceſſitus a gente, cum ea bellum geſſit ſex annos, occiditque Iudæorum non minus quinquaginta millia. Ac dum eos, vt ſimultatem deponant, hortatur, eo magis eum oderunt, propter ea, quæ acciderant mala: rogantique, quid facto opus eſſet, omnes clamarunt, vt moreretur: et ad Demetrium Eucærum miſerunt, qui auxilium adſciſcerent.

CAPVT XXII.

Demetrius Eucærus Alexandrum bello petit, et ſuperat.

ILle cum exercitu profectus, adſumtis iis qui ſe acciuerant, apud oppidum Sicima caſtra facit. Alexander vero cum mercenariorum ſex millibus et ducentis, adſumtis Iudæorum circiter viginti millibus, qui eius partes tuebantur, Demetrio aduerſus incedebat, habenti equitum tria millia, et peditum quadraginta millia: et multa quidem vtrimque tentata ſunt, dum hic mercenarios, vtpote Græcos, ad defectionem ſollicitat; ille vero ſtantes a Demetrio Iudæos. Sed quum neuter obtinere poſſet, fit prœlium, in quo vincit Demetrius: mortuique ſunt fideliter et fortiter omnes Alexandri mercenarii, nec non multi ex Demetrii militibus. Alexandro in montes fuga elapſo, miſerati eius fortunam, congregantur ad eum ſexies mille Iudæi: ac tum metuens Demetrius diſceſſit. Poſtea Iudæi bellum intulerunt Alexandro, victique frequentes occubuerunt in prœliis. Ipſe compulſis eorum potentiſſimis in oppidum Bethomam, oppugnat: captoque oppido potitus iis, adducit eos Hieroſolymam, et ibi inter epulandum in conſpicuo loco cum ſuis concubinis, imperat eorum circiter octingentos in crucem tolli: eisque adhuc viuentibus eorum liberos et vxores in ipſorum conſpectu iugulat. Itaque eius aduerſarii milites, qui erant circiter octo millia, noctu fugerunt: et quamdiu vixit Alexander, fugitiui fuerunt. Alexander his turbis liberatus, regnauit deinceps quietiſſime. Et Demetrius a Iudæa Berrœam profectus eſt: deinde iuit oppugnatum fratrem ſuum Philippum: ſed Philippus eiusmodi auxilia habuit, vt captus ſit Demetrius, et ad Mithridatem Parthorum regem perductus, vbi honorifice habitus eſt, donec morbo interiit. Philippus vero ſtatim poſt pugnam profectus eſt Antiochiam, eaque potitus, Syriæ rex factus eſt.

CAPVT

CAPVT XXIII.

Antiochi Dionysii in Iudæam expeditio.

POstea Antiochus cognomine Dionysius, Philippi frater, ad principatum adspirans, Damascum venit, et ibi fit rex. Deinde expeditionem fecit in Arabas. Quibus auditis, Philippus Damascum se contulit: eaque potitus, rursus eam perdidit opera Milesii, cuius eiusdem opera eam obtinuerat: qui eam seruare voluit Antiocho. His auditis, Antiochus reuertitur ab Arabia, confestimque ducit in Iudæam peditum octo millia, et equites octingentos. Eius aduentu veritus Alexander, altam fossam ducit a Chabarzaba (quæ nunc Antipatris adpellatur) ad Ioppicum mare, qua sola parte aditus patebat: excitatoque muro, et ligneis turribus, et pluteis, per stadia centum quinquaginta Antiochum opperitur. Ille vero illo omni opere incenso, copias illac traiecit in Arabiam. Arabs primum cessit, deinde cum decem equitum millibus repente sese ostendit: cum quibus congressus Antiochus, acriter dimicauit, et quidem vincens occubuit, dum laboranti parti subuenit. Occiso Antiocho, exercitus fugit in vicum Canam, vbi plurima eorum pars fame confecta est. Post Antiochum regnauit Aretas in Cœlesyria, vocatus ad principatum ab iis qui Damascum tenebant, odio Ptolemæi Mennæi. Inde duxit in Iudæam exercitum, et Alexandro apud Addidam locum prœlio victo, facta pace discessit ex Iudæa. Alexander vero adgressus iterum Diam vrbem, capit, deinde exercitum ducit ad Essam, vbi erant Zenonis optima quæque, locumque triplici muro cingit: et expugnato oppido, ad Gaulanam et Seleuciam contendit: et his quoque potitus, cepit etiam Antiochi vallem, et præsidium Gamala: et grauiter de Demetrio eorum locorum præfecto conquestus, ei prouinciam ademit: atque ita consumto in ea expeditione triennio, domum repetiit, Iudæis eum magno studio ob res feliciter gestas excipientibus. Eo tempore iam Syrorum et Idumæorum et Phœnicum vrbes tenebant Iudæi, ad mare Stratonis turrim, Apolloniam, Ioppem, Iamniam, Azotum, Gazam, Anthedonem, Raphiam, et Rinocuram. Mediterraneas autem apud Idumæam, Adora, Marissam, Samariam, montem Carmelum, montem Taborem, Scythopolim, Gadara, Gaulanitidem, Seleuciam et Gabala. Moabitidas autem, Esebonem, Medabam, Lembam, Oronas, Telithonem, Zaram, Ciliciam vallem, et Pellam: quam quidem euerterunt, recusantibus incolis in patrios Iudæorum mores concedere. Tenebant et alias Syriæ vrbes præcipuas, quæ erant euersæ. Postea Alexander ex ebrietate lapsus in morbum, et tribus annis quartana febre vexatus, tamen militia non destitit: donec laboribus exhaustus obiit in Gerasenorum montibus, obsidens præsidium Ragaba trans Iordanem. Regina autem videns eum iam in extremis esse, flebat et lamentabatur, se suosque natos deplorans, qui deserti relinquerentur, propterea quod Alexander nationi esset inuisus. Ille vero ei consuluit, quo regnum tuto pueris conseruaret, vt mortem suam milites celaret, donec locum expugnasset. Deinde victoriam adepta, splendide Hierosolymam se conferret, et Pharisæis potestatem aliquam præberet. Hos enim eam ob honorem laudantes, conciliaturos ei nationis beneuolentiam. Posse autem apud Iudæos multum, et lædere quos oderint, et iuuare, quibus bene velint: maxime enim eis vulgo credi, si de quopiam, quamuis per inuidiam, maledicant: seque adeo in odium gentis propter eos incurrisse, quod eos adfecisset con-

contumelia. Quare tu, vbi Hierosolymam perueneris, arcessito eorum primarios, et ostenso meo corpore, potestatem eis facito, probe composita ad fidem oratione, vtendi me arbitratu suo; teque nihil in regno sine eorum sententia facturam promittito. Hæc te ad eos locuta, et ego splendidiore funere ab eis efferar, quàm a te efferrer, propterea quod, quia eis meo corpori illudere licebit, non libebit: et tu tuto regnabis. Hæc ille postquam vxorem monuit, vitam finiit, quum quidem regnasset annos vigintiseptem, vixisset vndequinquaginta.

CAPVT XXIIII.

Post obitum Alexandri, eius vxor Alexandra regnum tenet.

Alexandra vero expugnato præsidio, vt mariti monita postulabant, Pharisæos conuenit, et omnibus in eorum potestate positis, tum de mortuo, tum de regno, eorum in Alexandrum iram sedauit, eosque beneuolos et amicos reddidit. Itaque in vulgus progressi conciones habebant, res gestas Alexandri celebrantes, et iustum sibi regem periisse dicentes: tantumque laudationibus effecerunt, vt populus eum luxerit atque deplorauerit: ita vt magnificentius sit elatus, quam quisquam eorum regum qui eum antecesserant. Reliquit Alexander filios duos, Hyrcanum et Aristobulum: sed regnum Alexandræ testamento commisit. Ex pueris erat Hyrcanus ad res administrandas parum habilis, et otiosæ vitæ magis amans: iunior vero Aristobulus nauus erat et audax: tamen mulier erat in multitudinis gratia, propterea quod mariti peccata grauiter ferre videbatur. Ea pontificem fecit Hyrcanum, quum propter ætatem, tum multo magis propter eius segnitiem, et omnia Pharisæis gerenda permisit: eisque multitudinem obedire iussit. Quod si quod institutum Hyrcanus eius socer aboleuerat, eorum quæ Pharisæi a patribus accepta tradiderant, id illa restituit: denique regni nomen habebat ipsa, sed potestatem habebant Pharisæi. Nam et exsules reuocabant, et vinctos soluebant, et vt in pauca conferam, nihil a dominis differebant. Quamquam et femina regni curam gerebat, multosque milites conduxit, et suas vires maiores effecit, adeo vt finitimos tyrannos terruerit, et obsides ab eis acceperit: eratque vniuersa regio quieta, exceptis Pharisæis. Hi enim reginam turbabant, suadentes vt eos interficeret, qui Alexandrum monuerant, vt quos supra diximus, octingentos necaret. Tandemque ipsi eorum vnum occiderunt, nomine Diogenem: et post eum alios super alios, donec tandem potentiores in regiam ingressi, vna cum Aristobulo (videbatur enim ægre ferre quæ fiebant: et præ se ferebat, si semel vires nactus esset, non se ea permissurum matri) reginæ demonstrant quantis rebus quanta per pericula feliciter gestis, suam fidem Domino probauerint, pro quibus ab eo magna præmia consecuti sint: orantque ne suas spes velit prorsus in contrarium vertere. Elapsos enim ex hostium periculo, nunc domi ab inimicis mactari more pecudum, inultos. Quod si aduersarii iam interfectis contenti sint, eo se esse in dominos animo, vt præteritos casus modice laturi sint. Sin in eo perseuerare velint, petere se missionem. Neque enim eos esse, qui sine regina salutem vllam sibi quærere sustineant: quin libenter in regia morituri sint, si ipsis venia non detur. Turpe quidem et ipsis esse, et reginæ, si ab ea neglecti, a mariti aduersariis admittantur. Quiduis enim morituros Aretam Arabem, ceterosque principes, si liceat conducere tot viros, quorum vel nomen fortassis terribile sit eis prius quam auditum. Quod si hoc non placeat, at certe si Pharisæis tantum tribuere statuit, se diuersos in præsidiis disponat. Si enim vs-

que

que adeo Alexandri domum agitent, nescio quæ, intemperiæ, se quidem non recusare, quo minus in humili conditione viuant. Hæc illis et alia multa dicentibus, et ad mortuorum periclitantiumque misericordiam Alexandri manes inuocantibus, omnes circumstantes in lacrimas proruperunt: et maxime Aristobulus, quomodo esset animatus, ostendebat, multum matrem obiurgans. Itaque ipsa non habens quid honeste faceret, custodiam locorum eis commisit, excepta Hyrcania, et Alexandrio, et Machærunte, vbi pretiosissima quæque habebat. Et haud multo post filium suum Aristobulum cum exercitu misit Damascum, aduersus Ptolemæum Mennæum, qui grauis erat vrbi vicinus: sed Aristobulus nulla re memorabili gesta, reuersus est. Eo tempore nuntiatur Tigranes Armeniorum rex cum quingentis hominum millibus inuasisse Syriam, et adorturus Iudæam: quare territa regina atque gens, multa ei magnique pretii dona mittunt, obsidenti Ptolemaidem. Regina enim Selene, quæ et Cleopatra dicebatur, Syriæ imperabat: ea incolas induxit, vt Tigrani portas clauderent. Igitur eum conuenerunt legati, et vt de regina deque gente Iudæorum nihil nisi bonum statueret, orarunt. Ille collaudatis eis, quod ex longinquo se coluissent, bonam spem eis fecit. Iam vero Ptolemaide modo capta, nuntiatur Tigrani, Lucullum, dum Mithridatem persequitur, illum quidem non esse adsecutum, quia in Iberos effugisset: sed Armeniam depopulatum esse, atque oppugnare. Itaque Tigranes his cognitis, domum se recipere contendit. Post hæc regina difficili morbo correpta, Aristobulus adgrediendas sibi res arbitratus, noctu clam egressus cum vno famulo, adit præsidia, vbi paternos amicos dispositos habebat. Iampridem enim iniquo animo ferens facta matris, longe etiam magis timebat, ne ea mortua, eius vniuersum genus esset in Pharisæorum potestate: videbat enim infirmitatem fratris, qui in principatum successurus erat. Eius facti conscia erat sola coniux, quam ibi cum prole sua reliquit. Ac primum ad Agaba profectus, vbi Galæstes homo potens erat, admissus est ab eo. Orta autem die, sensit regina fugam Aristobuli, et aliquamdiu arbitrata est non rerum nouarum studio discessisse. Verum postquam alii super alios venerunt, qui nuntiarent illum primum occupasse, deinde secundum, et omnia (statim enim facto ab vno initio, omnia ad illius arbitrium sequebantur) tum vero in maximis turbis esse, tam regina quam gens. Videbant enim, non multum abesse Aristobulum, quin sibi principatum confirmare posset: maximeque metuebant, ne pœnam irrogaret eis, quoniam in eius domum debacchati fuissent. Itaque visum est eis, eius vxorem et liberos in præsidio collocare, quod supra fanum erat. Aristobulus autem tam magnam manum fecit, vt iam ornatu regio stiparetur. Nam diebus fere quindecim occupauit loca vigintiduo, quibus opibus exercitum colligebat a Libano et Trachone, et principibus. Homines enim maiorem partem sequentes, facile obtemperabant: accedebat eo, quod sperabant, si eum in rebus non speratis adiuuissent, non minus se quoque futuros in regno, vt qui ei eius obtinendi caussa exstitissent. Iudæorum vero seniores, et Hyrcanus, reginam adierunt, et vt super instantibus periculis consilium daret, orarunt. At illa iussit, vt quod vtile iudicarent, id facerent: restare eis multas facultates, gentem validam, exercitum, et fisci pecuniam: sibi quidem parum iam curæ esse negotia, postquam iam corpore deficeretur. Hæc fata, non multo post obiit, quum quidem regnasset annos nouem, vixisset tres et septuaginta.

FLA-

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICARVM LIBER DECIMVS QVARTVS.

CAPVT I.

Aristobuli et Hyrcani de regno bellum, vtque inter eos ita conuenerit, vt Aristobulus regnaret, Hyrcanus priuatam vitam degeret.

IGitur quum Hyrcanus pontificatum iniisset, Quinto Hortensio, Quinto Metello consulibus, bellum ei confestim intulit Aristobulus: et commisso apud Hierichuntem prœlio, multi de Hyrcani militibus ad fratrem defecerunt. Quo facto, fugit in arcem Hyrcanus, in qua Aristobuli vxor et liberi a matre in custodiam dati fuerant, vt iam diximus: et aduersarios, qui intra templi septum confugerant, expugnauit. Deinde cum fratre de compositione verba fecit, pacemque composuit iis conditionibus, vt regnaret Aristobulus, ipse otiosam vitam ageret, suisque facultatibus frueretur placide. Hoc fœdere facto, in eorum præsentia, qui erant in templo, quum quidem pacta iureiurando et dexteris confirmassent, et inuicem spectante vniuersa multitudine complexi fuissent, discesserunt: Aristobulus in regiam: Hyrcanus, vt homo priuatus, in ædes Aristobuli.

CAPVT II.

De Antipatro, et eius genere: et quomodo ad claritatem et potentiam ipse eiusque filii peruenerint: item Hyrcani fuga ad Aretam regem Arabum.

ERat Hyrcano amicus quidam Idumæus, nomine Antipater, homo pecuniosus, natura nauus et seditiosus, qui ab Aristobulo dissidebat Hyrcani beneuolentia. Hic Antipater, Antipas primum dicebatur, patre eiusdem nominis: quem quum rex Alexander et eius vxor totius Idumææ præfectum constituissent, aiunt fecisse amicitiam cum Arabibus, et Gazæis, et Ascalonitis, qui secum sentirent, eosque sibi multis et magnis muneribus conciliauisse. Igitur hic iuuenis Antipater suspectam habens Aristobuli potentiam, et sibi propter suum in illum odium metuens, excitat aduersus eum clandestinis colloquiis Iudæorum primates: iniquum esse dicens, pati, vt Aristobulus iniuste principatu potiatur: et de eo fratrem deiecerit, cui propter ætatem deberetur imperium. Hos ille sermones adsidue cum Hyrcano habebat: eique de vita periculum esse dicebat, nisi caueret, et illum de medio tolleret. Amicos enim Aristobuli nullum omittere tempus, quin ei consulerent, vt Hyrcanum tolleret, quasi ita demum firmum habiturus principatum. His sermonibus Hyrcanus non credebat, quod erat natura bonus, et calumniam pro sua æquitate haud facile admittebat. Igitur Antipater, vbi Hyrcanum suis dictis aurem non præbere videt, non desinebat quotidie Aristobulum apud eum fictis criminibus in inuidiam vocare, quasi qui eum vellet interficere: vixque tandem perpulit, vt ad Aretam Arabum regem perfugeret, pollicitus, si sibi obtemperasset, se ei opem esse laturum. Itaque misit Hyrcanus primum Antipatrum ad regem Arabum, vt ab eo fidem acciperet, non esse inimicis traditurum, si ad eum supplex vehisset Hyrcanus. Hac fide accepta, Antipater ad Hyrcanum rediit Hierosoly-

 mam:

mam: et haud multo post adsumto eo, noctu egressus urbe, et longe itinere expedito, eum in vrbem Petram perducit, vbi erat Aretæ regia: et vt regi in primis amicus, orat, vt Hyrcanum reducat in Iudæam: et idem singulis diebus sine intermissione faciendo, quinetiam dona dando, persuadet. Neque non Hyrcanus Aretæ promisit, si reductus, et in regnum restitutus esset, redditurum regionem, et duodecim vrbes, quas Alexander ipsius pater ab Arabum rege abstulisset. Eæ erant, Medaba, Naballo, Libias, Tharabasa, Agalla, Athone, Zoara, Oronæ, Marissa, Rydda, Lussa, et Oryba.

CAPVT III.

Aristobulus prælio victus Hierosolymam compellitur.

HIs promissis permotus Aretas, expeditionem fecit in Aristobulum, cum quinquaginta equitum simul et peditum millibus, eumque prœlio vicit: postquam victoriam quum multi ad Hyrcanum defecissent, desertus Aristobulus, Hierosolymam fugit. At rex Arabum vna cum toto exercitu fanum adgressus, oppugnat Aristobulum, populo ab Hyrcano stante, et oppugnationem adiuuante, solis sacerdotibus Aristobulum defendentibus. Igitur Aretas, iunctis Arabum Iudæorumque castris, obsidionem acriter vrget, id quod tempore festorum Paschæ factum est: quamobrem Iudæorum præcipui, relictis suis finibus, fugerunt in Aegyptum. Erat quidam Onias vir iustus, et Dei amicus, qui aliquando quum siccitas esset, pluuiam a Deo precibus impetrauerat, et ardores depulerat: is sese abdidit, quoniam durare seditionem videbat. Sed illi eo in Iudæorum castra perducto, postulant, vt quemadmodum siccitatem precibus finierat, ita nunc Aristobulum et eius factionis homines diris ageret. Quumque contradicens et deprecans, coactus esset a multitudine, stans in medio eorum sic fatur: O Deus rex vniuersitatis, quandoquidem qui mecum nunc stant, tuus populus est: Itemque qui obsidentur, sacerdotes tui sunt: precor, vt neque contra hos illos audias, neque quæ hi contra illos orant, ad exitum perducas. Hæc illum precatum circumstantes Iudæorum pessimi quique, lapidibus necarunt: cuius rei pœnam Deus eis mox irrogauit, vt iam dicemus. Aristobulus et sacerdotes obsessi, petierunt ab obsessoribus, vt quoniam eiusdem gentis essent, victimas sibi in Pascha præberent, et pro iis quantam vellent pecuniam acciperent. Quumque illi in singula capita mille drachmas exigerent, Aristobulus et sacerdotes conditionem libenter acceperunt, et demissam per muros pecuniam illis dederunt. At illi accepta pecunia, victimas non præbuerant. Itaque decepti contra fidem datam sacerdotes, Deum orarunt, vt se in consanguineos suos vlcisceretur: id quod ille nulla interposita mora fecit. Nam immisso magno violentoque vento, totius regionis fruges corrupit, adeo vt tritici modius vndecim drachmis emeretur.

CAPVT IIII.

Hyrcani et Aristobuli legationes de auxilio ad Scaurum.

INterea mittit Scaurum in Syriam Pompeius, qui erat in Armenia, et adhuc aduersus Tigranem belligerabat. Scaurus ad Damascum profectus, Lolliumque et Metellum, qui modo vrbem ceperant, nactus, ipse in Iudæam contendit. Eo postquam venit, conueniunt eum ab Aristobulo et ab Hyrcano legati, auxilium postulantes vtrique, pollicente Aristobulo quadringenta talenta, Hyrcano vero non pauciora. At ille Aristobuli promissionem accepit, quippe hominis pecuniosi et magnifici, et æquiora postulantis:

tis: quum Hyrcanus pauper et parcus esset, et incredibilia polliceretur, quum maiora postularet. Nec enim eiusdem facilitatis erat, vrbem expugnare longe munitissimam atque potentissimam, aut fugitiuos depellere cum Nabatæorum turba ad bellum non admodum idonea. Has ob caussas cum Aristobulo pacifcitur: acceptaque pecunia soluit obsidionem, iubens Aretam discedere, nisi velit Romanorum hostis declarari. Et Scaurus quidem Damascum iterum petiit. Aristobulus vero cum magnis copiis in Aretam et Hyrcanum expeditionem fecit: et cum eis ad locum, qui Papyron adpellatur, congressus, prœlio superat: et hostium circiter 7000 interficit, cum quibus cecidit Cephalio frater Antipatri.

CAPVT V.

Aristobulus et Hyrcanus Pompeium conueniunt de regno disceptaturi.

Non multo post, quum Pompeius Damascum venisset, et Cœlesyriam obiret, venerunt ad eum legati ex tota Syria et Aegypto et Iudæa. Misit enim ei ingens donum Aristobulus, vitem auream ex quingentis talentis. Itemque non multo post venerunt rursus ad eum legati, Antipater pro Hyrcano, et Nicodemus pro Aristobulo, qui Nicodemus eos accusauit, qui pecunias acceperant, primum Gabinium, deinde Scaurum: quorum hic quinquaginta, ille trecenta talenta acceperat: quæ accusatio hos quoque præter alios Hyrcano fecit inimicos. Pompeius iussis iis, qui controuersias habebant, ineunte vere venire, educto ex hybernis exercitu, in Damascenum agrum contendit: et in transitu arcem Apamiæ, quam tenebat Cyzicenus Antiochus, solo æquauit: et Ptolemæi Mennæi filii regionem considerauit, hominis mali, qui mille talentis peccatorum suorum pœnam redemit, quibus Pompeius militibus stipendium soluit. Expugnauit et Lysiadem, cuius loci tyrannus erat Silas Iudæus. Hoc facto venit Damascum, vbi Iudæos eorumque duces audiuit, videlicet Hyrcanum et Aristobulum, qui et ipsi inter sese dissidebant, et gens ab vtroque. Imperium enim detrectabat: quippe patrium esse sacerdotibus eius Dei, qui apud ipsos coleretur, vt obedirent: nunc hos sacerdotibus prognatos, conari in aliam principatus rationem transferre gentem, vt in seruitutem redigatur. Hyrcanus Aristobulum accusabat, quod ab eo grandior ipse, priuatus esset iure ætatis: paruamque terræ partem sub se haberet, reliquam vi abstulisset Aristobulus: eumque esse criminabatur, qui et incursionum in finitimos agros, et in mari piratarum auctor exstitisset: gentem quidem numquam fuisse rebellaturam, nisi ille violentus et turbidus fuisset. Atque hæc ei adtestabantur supra mille de Iudæorum illustrissimis, ab Antipatro subornati. Aristobulus vero cum principatu excidisse suæ ipsius naturæ culpa contendebat, quæ ignaua esset, ideoque facile contemneretur: se vero, ne imperium ad alios transferretur, id necessario subiisse, quod si rex adpellaretur, et patrem suum Alexandrum idem ante se adpellatum fuisse. Atque harum testes citabat iuuenes quosdam insolentiores, purpura et coma, et reliquo nobilitatis inuidioso ornatu comtos, quem non quasi caussam dicturi, sed quasi pompam obituri sumserant. Pompeius his auditis, Aristobulum de vi condemnauit, ac tum eos comiter adlocutus dimisit: seque in eorum terram profectum, omnia compositurum dixit, postquam prius Nabatæorum res inspexisset. Interea quietos se tenere iussit: Aristobulum simul colens, ne nationem auerteret, quæ res ipsi Pompeio aditus præcluderet. Neque tamen non est id ab Aristobulo factum. Nam nulla re ex-

ſpectata earum, de quibus cum eo Pompeius collocutus erat, in vrbem Delivm, et inde in Iudæam profectus eſt.

CAPVT VI.

Pompeius callide præſidia occupat.

HIs iratus Pompeius, adſumto quem in Nabatæos ducebat exercitu, et a Damaſco reliquaque Syria auxilio cum his quas habebat legionibus romanis in expeditionem profectus eſt aduerſus Ariſtobulum. Atque vbi præterita Pella et Scythopoli, ad Coreas venit, quod per mediterranea obeunti initium eſt Iudææ, miſit ſignificatum Ariſtobulo (qui ſe in pulcherrimum caſtellum Alexandrium, illic in montis vertice ſitum, receperat) vt ad ſe veniret. Ille, monentibus multis, ne cum Romanis bellum gereret, deſcendit: et poſtquam cum fratre de potentatu diſceptavit, iterum in arcem adſcendit permiſſu Pompeii: idque iterum et tertio fecit, ſimul ſpe regni Pompeio obſecundans, et ad omnia eius imperata ſe obedientem eſſe ſimulans: ſimul in caſtellum ſe, ne vires amitteret, recipiens, et ad bellandum opes ſibi parans, veritus ne principatum Pompeius transferret ad Hyrcanum. Ac iubente Pompeio, vt caſtella traderet, et præſidiorum præfectis ſua manu ſcriberet (alioquin interdictum erat, ne Pompeium admitterent) paruit ille quidem: ſed ægre id ferens, Hieroſolymam conceſſit, ſeque ad bellum præparauit. Atque haud multo poſt, Pompeio aduerſus eum copias ducenti, quidam in via, qui a Ponto venerant, Mithridatis obitum nuntiant, qui a Pharnace filio ſuo peremtus erat.

CAPVT VII.

Hieroſolymitani portas Romanis claudunt.

QVumque apud Hierichuntem caſtra habuiſſet, mane Hieroſolymam contendit. Et Ariſtobulus mutata ſententia, eum adit, et pecuniam offert: ſeque eum intra Hieroſolymam admiſſurum dicit: orat vt bello ſuperſedeat, et quæ velit cum pace faciat. Itaque veniam dans oranti Pompeius, Gabinium mittit et milites, ad pecuniam et vrbem accipiendam: neque tamen quidquam horum factum eſt. Quin reverſus eſt Gabinius vrbe excluſus, nec accepta pecunia, quod Ariſtobuli milites conuenta ſeruari non permiſerunt. Has ob cauſſas ira incenſus Pompeius, Ariſtobulum in cuſtodiam dat: ipſe ad vrbem vadit, cetera firmam, tantum ſeptemtrionali parte leuius munitam. Circumdabat enim eam lata profundaque vallis, intra ſe fanum comprehendens, lapideo muro firmiſſime cinctum.

CAPVT VIII.

Pompeius fanum et inferiorem vrbem expugnat.

ERat autem hominum intus diſſidium, dum alii dedendam vrbem Pompeio cenſent: alii, qui Ariſtobulo fauebant, claudendas portas, et armis repugnandum monent: quoniam Ariſtobulus in vinculis haberetur. Atque hi fanum occuparunt, et pontem, qui ab eo in vrbem ferebat, interruperunt, ſeſe ad ſuſtinendam obſidionem parantes. Alii admiſſo exercitu, vrbem Pompeio et regiam tradiderunt. Pompeius miſſo

Piſone

Pisone legato cum exercitu, vrbem et regiam præsidiis firmat: domosque fano adiacentes, et omnia quæ foris circa templum erant munit: ac primum iis, qui intus erant, de pace verba facit. Deinde quum illi in quas offerebat conditiones non descenderent, circumiecta loca muro sepsit, Hyrcano ad omnia studiose ei subseruiente: ipse castra collocauit extra, a fani parte septemtrionali, qua erat expugnabile. Stabant et ibi magnæ turres, et depressa fossa, circumdante profunda valle. Erat enim prærupta pars ea, quæ in vrbem spectabat, interrupto ponte, qua parte degebat Pompeius, et agger quotidie magno labore surgebat, secantibus proximas arbores Romanis. Perfecto opere, et fossa ægre, propter infinitam altitudinem completa, Pompeius admotis machinis, et tormentis a Tyro adlatis, fanum saxis missilibus quatere instituit. Quod nisi nobis patrium fuisset, septimis diebus feriari, non fuisset perfectus agger, illis prohibentibus. Prœlio enim lacessentes et ferientes hostes repellere permittit lex: sed aliud quidpiam agentes, non patitur. Id intelligentes Romani, sabbatis neque Iudæos telis petebant, neque cum eis manus conferebant: sed aggerem et turres excitabant, et machinas admouebant, quibus postridie vterentur. Interea sacerdotes nihilo secius rem diuinam ad aram bis quotidie facere, mane et hora nona: neque si quid in oppugnatione detrimenti acceptum erat, sacrificia omittere. Etenim capta vrbe (id quod accidit mense tertio, die ieiunii, Gaio Ant. et M. Tul. Cic. consulibus) cum vi ingressi hostes eos qui erant in fano iugularent: tamen qui sacra procurabant, nihilo secius rem diuinam facere perseuerabant. Igitur postquam admota machina, concussa maxima turrium cecidit, secumque ruinam traxit, irruperunt hostes, et omnia cæde compleruut: ac Iudæorum alii a Romanis, alii a suis occidebantur: nonnulli per prærupta sese deiiciebant, aut succensis domibus seipsos comburebant: cecideruntque Iudæorum ad duodecim millia, Romanorum autem perpauci. Captus est Absalomus, Aristobuli auunculus, et idem socer. Pompeius vero, et eius comitum non pauci, in penetrale ingressi sunt, quod antea acciderat numquam, et ea viderunt, quæ solis pontificibus videre fas erat. Quamquam templi supellectilem, et aromata, et sacram pecuniam (ea erat ad duo millia talentorum) non attigit: ac postridie æditimis, vt fanum purgarent, iussit, vtque Deo libarentur, quæ lex iuberet: et pontificatum restituit Hyrcano, tum propter alia eius erga se officia, tum quia Iudæos incolas Aristobulo auxiliari prohibuerat. Item belli auctores securi percussit, et Hierosolymam Romanis vectigalem fecit: quæque Cœlesyriæ oppida incolæ subegerant, ab eis abstulit, et Romano prætori subiecit: vniuersamque gentem, quæ prius tantopere efferebatur, intra suos fines conclusit. Idem Gadara paullo ante euersa instaurauit, in gratiam Demetrii Gadarensis, liberti sui. Reliqua oppida, Hippum, Scythopolim, Pellam, Dium, Samariam, itemque Marissam, Azotum, Iamniam, et Arethusam, suis habitatoribus restituit. Hæc omnia oppida mediterranea, præter euersa: itemque maritima, Gazam, Ioppem, Dora, et turrim Stratonis, Pompeius libera esse fiuit, prouinciæque adtribuit. Deinde Cœlesyria vsque ad Euphratem Scauro tradita, necnon duabus Romanorum legionibus in Ciliciam contendit, Romam ire festinans. Duxit etiam secum Aristobulum vinctum, cum eius prole, videlicet duabus filiabus, et totidem filiis: quorum Alexander aufugit, iunior vero Antigonus Romam vna cum suis sororibus deportatus est.

CAPVT VIIII.

Scaurus in Petram facit expeditionem: et Antipater Arabi persuadet, vt cum eo fœdus faciat.

QVum autem Scaurus in Petram (ea est Arabiæ regia) expeditionem fecisset, et propter difficillimum ad eam aditum, finitimum agrum depopularetur, et exercitus fame laboraret, Antipater Hyrcani iussu frumentum ex Iudæa, et alia, quibus opus erat, præbebat: missusque ad Aretam legatus a Scauro, quoniam eius hospes esset, persuasit, vt pecunia vastationem agri redimeret: et ipse trecentorum talentorum sponsor fuit. His conditionibus Scaurus bellum finiuit: neque minus eo lætatus est, quam ipse Aretas.

CAPVT X.

Alexander a Gabinio pugna victus, et in castellum quoddam compulsus obsidetur.

ALiquanto tempore post Alexandro Aristobuli filio Iudæam incursante, imperator Gabinius Roma venit in Syriam: et præter alia memoratu digna, in Alexandrum arma mouit, quum quidem Hyrcanus Alexandri vires sustinere amplius nequiret, sed iam Hierosolymæ murum a Pompeio dirutum erigere instituerct, quod fieri prohibuerunt, qui illic erant Romani. Itaque regionem obiens multos Iudæorum armabat, collegitque celeriter decem millia peditum, et mille quingentos equites, et Alexandrium munire adgressus est (id apud Coreas castellum est) et Machæruntem apud montes Arabiæ. Igitur eum adgreditur Gabinius, præmisso Marco Antonio cum aliis ducibus, qui armatis quos ducebant Romanis, et præterea Iudæis, qui eis parebant, quibus Pitholaus et Malichus præfecti erant, adsumto insuper Antipatri auxilio, obuiam iuerunt Alexandro, sequente cum graui armatura Gabinio. Alexander vero prope Hierosolymam se recepit, et commisso ibi prœlio, interfecerunt Romani hostium circiter tria millia, ceperuntque non pauciores. Interea Gabinius ad Alexandrium profectus, eos qui intus erant inuitabat ad compositionem, veniam eis ante peccatorum sese daturum promittens. Deinde relicta ibi parte exercitus, ad expugnandum locum ipse in reliquam Iudæam proficiscitur: ac in quæcumque incidebat euersa oppida, instaurari iubebat. Itaque refecta sunt Samaria, Azotus, Scythopolis, Anthedon, Raphia, Dora, Marissa, Gaza, et alia non pauca: dumque homines Gabinii mandatis parent, accidit tum vt ea oppida tuto incolerentur, postquam diu deserta fuerant. His ille per regionem factis, reuertitur ad Alexandrium: et dum obsidionem intendit, mittit ad eum legationem Alexander, veniam petens, et de castellis tradens Hyrcaniam et Machæruntem, tandemque etiam Alexandrium, quæ quidem Gabinius diruit. Quumque mater Alexandri, quæ Romanorum partes propterea fouebat, quod eius vir ceterique liberi Romæ habebantur, ad eum venisset, concessit ei quæ postulabat: et compositis eius negotiis, Hyrcanum duxit Hierosolymam, habiturum fani curam. Deinde constitutis quinque iuridicis conuentibus, in totidem partes gentem diuisit, ita vt alii ius peterent ad Hierosolyma, alii ad Gadara, alii ad Amathuntem, quarti ad Hierichuntem, et quinti ad Samphora Galilææ. Ita principatu liberati Iudæi, deinceps ab optimatibus regebantur.

CAPVT

CAPVT XI.

Aristobulum a Roma in Iudæam profugum comprehendit Gabinius, Romamque reuertitur.

QVum autem Aristobulus Roma in Iudæam profugisset, et Alexandrium, quod nuper fuerat euersum, reficere instituerct, misit Gabinius aduersus eum milites, et duces Sisennam et Antonium, et Seruilium, qui locum ab eo occupari prohiberent, ipsumque comprehenderent. Multi autem Iudæorum ad Aristobulum confluebant, tum propter veterem eius gloriam, tum quia nouis rebus studebant: itaque Pitholaus quidam, qui Hierosolymis legatus erat, cum mille hominibus ad eum perfugit. Sed eorum qui ei se adiungebant, plerique erant inermes: itaque quum ad Machærontem se conferre statuisset Aristobulus, eos dimisit, quod non essent instructi, adsumtisque armatis, qui erant circiter octo millia, profectus est. Sed Romanis eos acriter adgressis, victi sunt egregie Iudæi: et animose prœliati, hostium vi in fugam versi sunt, amissis suorum ad quinque millia. Reliqui palantes, vt poterant, sibi consulere conabantur. Aristobulus tamen, plus mille secum habens, effugit ad Machæruntem, locumque munire instituit: et quamuis rebus adflictis, nihilominus bonas spes habebat. Sed postquam duos dies obsidionem sustinuit, multis vulneribus acceptis, capitur cum Antigono filio suo, qui vna cum eo Roma aufugerat, et ad Gabinium ducitur, atque ita Romam iterum mittitur, quum quidem rex et pontifex fuisset annos tres et sex menses, vir præclarus et magni animi. Verum eius liberos dimisit senatus, propterea quod scripsit Gabinius, id se eorum matri castella tradenti promisisse: atque ita rediere tum in Iudæam. Gabinius vero dum in Parthos ducit exercitum, traiecto iam Euphrate, mutauit sententiam: reuersusque est in Aegyptum, vt ibi Ptolemæum in integrum restitueret. Atque in ea quidem expeditione quam fecit aduersus Hyrcanum, Antipater ei frumentum et arma et pecuniam suppeditauit: eique Iudæos, qui supra Pelusium collocati, custodes erant adituum Aegypti, conciliauit, sociosque fecit. Deinde reuersus ex Aegypto Gabinius, Syriam offendit seditione et tumultu laborantem. Nam Aristobuli filius Alexander, recuperato iterum per vim principatu, multos Iudæorum ad defectionem impulit: ingentique manu regionem incursans, interficiebat quotquot nactus erat Romanos, qui in montem Garizim confugerant, eosque acriter obsidebat. Igitur Gabinius hunc Syriæ statum nactus, Antipatrum hominem prudentem præmittit ad rebelles, si forte eos ad saniorem mentem reuocare posset. Antipater eo profectus, multos ad sanitatem rediuit: verum Alexandrum retinere non potuit. Quum enim triginta Iudæorum millia haberet, obuiam iuit Gabinio: et cum eo congressus, victus est, amissis suorum decem millibus, apud montem Taborem. Deinde Gabinius constitutis ad Antipatri voluntatem vrbis Hierosolymæ rebus, in Nabatæos vadit, eosque prœlio superat. Hoc facto Romam repetiit, tradita Crasso prouincia.

CAPVT XII.

Crassus in expeditione contra Parthos in Iudæam adscendit, sacrasque pecunias depeculatur.

CRassus autem in Parthos expeditionem parans, venit in Iudæam: et sublata quæ in templo erat pecunia, quam Pompeius reliquerat, (ea erat duo millia talentorum,) paratus erat omni auro (ea erant octo

millia talentorum) spoliare templum. Cepit et trabem solido auro factam ex minis trecentis, (vna mina apud nos valet duas libras et dimidiam,) quam quidem trabem ei tradidit quæstor sacerdos Eleazarus, non malitia ille quidem, quippe vir bonus et iustus. Sed quum concreditam haberet velorum templi custodiam, quæ et pulchritudine miranda, et opere sumtuosa erant, et ab ea trabe dependebant, videretque Crassum colligendo auro incumbentem, metuens de vniuerso templi ornatu, trabem ei auream, in omnium redemtionem dedit: quum quidem eum iureiurando adstrinxisset, nihil aliud ex templo moturum, sed eo contentum fore, quod ab ipso daretur, quod quidem esset multorum millium. Erat autem ea trabs in lignea trabe cava, quam rem solus sciebat Eleazarus. At Crassus et hanc, tamquam nihil aliud tacturus eorum quæ essent in templo, sumsit: et contra iusiurandum omne templi aurum sustulit, quod quidem erat vrbis ærarium. Num Iudæi nullum habent publicum thesaurum, sed tantum diuinum. Deinde omnibus arbitratu suo compositis, in Parthyæam profectus est, et ibi cum vniverso exercitu concisus. Cassius vero in Syriam fugit, eaque potitus, Parthos arcebat, qui eam, ob partam de Crasso victoriam, incursionibus vexabant. Deinde rursus ad Tyrum profectus, adscendit etiam in Iudæam, et Tarichæas primo impetu expugnauit, et triginta circiter millia captiuorum cepit, et Pitholaum Aristobuli seditionis successorem interfecit hortatu Antipatri. Habebat is Antipater apud eum magnam auctoritatem, et magnæ tum erat existimationis etiam apud Idumæos, a quibus vxorem duxit ex nobili Arabiæ familia nomine Cyprum, ex qua liberos quatuor sustulit, Phasælum, et Herodem, eum qui postea rex fuit, et Iosephum, et Pheroram, et filiam Salomen. Coniunxerat et alios sibi principes amicitia et hospitio, et potissimum Arabem, apud quem etiam liberos deposuit, dum bellum gerit cum Aristobulo. Igitur Cassius motis castris, ad Euphratem contendit, vt inuadentibus illac hostibus occurreret.

CAPVT XIII.

Pompeii fuga in Epirum, et Scipionis aduentus in Syriam.

Aliquanto post Cæsar potitus Roma, postquam Pompeius et Senatus trans Ionium mare fugerant, solutum vinculis Aristobulum decreuerat in Syriam mittere, traditis ei duabus legionibus, vt illic negotia posset componere. Sed antequam fieri id posset, Pompeiani Aristobulum veneno sustulerunt, eumque Cæsariani sepelierunt: iacuitque corpus eius diu melle conditum, donec id Antonius postea misit in Iudæam, et in regum feretris condendum curauit. Scipioni vero scripsit Pompeius, vt Alexandrum Aristobuli filium, propter eius superiora in Romanos commissa, interficeret: id quod ille fecit, eumque Antiochiæ securi percussit. Eius fratres ad se recepit Ptolemæus Mennæi filius, rector Chalcidis, vrbis sub monte Libano positæ: missoque filio suo Philippione Ascalonem ad Aristobuli coniugem, iussit eam vna mittere filium suum Antigonum, et filias: quarum alterius Alexandræ amore captus Philippio, eam duxit vxorem. Postea pater eius Ptolemæus eo interfecto, duxit Alexandram, eiusque fratrum deinceps curam gerebat.

CAPVT

CAPVT XIIII.

Cæſaris in Aegyptum expeditio, et vt ei Iudæi ſuccurrerint.

POſt Pompeii mortem, Cæſariſque victoriam, ei in Aegypto bellum gerenti, ad multa vtilem ſe præbuit Antipater Iudæorum adminiſtrator, Hyrcani iuſſu. Ad Mithridatem enim Pergamenum auxilium ducentem, neque per Peluſium iter facere valentem, ſed apud Aſcalonem hærentem, venit Antipater, ſecum habens Iudæorum peditum tria millia: perfecitque vt ex Arabia primates venirent auxilio: eiuſque opera Syri omnes auxilium Cæſari tulerunt, videlicet Iamblichus dynaſta, et Ptolemæus eius filius, et Tholomæus Sœmi, Libani montis incola, et ciuitates pæne omnes. Mithridates vero a Syria profectus, Peluſium venit. Quumque ab illis non admitteretur, vrbem oppugnauit, ibique fortem operam nauauit Antipater, et primus detracta muri parte, ceteris aditum in vrbem patefecit: atque id Mithridates Peluſium obtinuit. Deinde Antipatrum et Mithridatem ad Cæſarem euntes, prohibebant Aegyptii Iudæi, regionem, quæ Oniæ dicebatur, incolentes. Verum Antipater eis perſuaſit, vt idem cum cognatis ſuis ſentirent, maxime oſtenſis Hyrcani pontificis litteris, in quibus eos, vt eſſent Cæſaris amici, monebat, et exercitum muneribus omnibuſque neceſſariis iuuarent. Itaque quum viderent Antipatrum et pontificem conſentire, paruerunt: quos vbi acceſſiſſe audiuerunt Memphitici, vocauerunt et ipſi Mithridatem: et Mithridates eo profectus, eos quoque adſumſit.

CAPVT XV.

Antipatri egregium factum, et cum Cæſare amicitia.

DEinde vbi ad locum ventum eſt, qui Delta vocatur, congreſſus eſt cum hoſtibus ad caſtra Iudæorum (vt dicuntur) quo quidem in congreſſu habebat Mithridates dextrum cornu, Antipater ſiniſtrum. Ibi commiſſo prœlio inclinat Mithridatis cornu, et in extremo periculo verſatur. Sed Antipater ſecundum fluminis ripam cum ſuis militibus currens, victis iam a ſe hoſtibus, illum liberat, et victores Aegyptios in fugam vertit: et in iis perſequendis ita perſeuerat, vt eorum caſtris potitus ſit, Mithridatemque reuocauerit, qui pulſus longiſſime aberat. Ceciderunt ex Mithridatis hominibus ad octingentos, Antipatri quinquaginta. Mithridates vero de his ſcripſit ad Cæſarem, victoriam ſimul ſalutemque ſuam Antipatro acceptam ferens: ita vt Cæſar et tunc Antipatrum collaudauerit, et eius opera toto bello in maximis periculis vſus ſit, vsque adeo, vt Antipatrum in prœliis vulnerari contigerit. Aliquanto tempore poſt Cæſar, quum finito bello in Syriam nauigaſſet, magnum ei honorem habuit, Hyrcano pontificatum confirmando, et Antipatrum Romana ciuitate, omniumque immunitate donando. Tunc et Antigonus Ariſtobuli filius Cæſarem adgreſſus, fortunas ſuas deplorat, Hyrcanumque et Antipatrum accuſat, qui gentem per vim regerent, et ipſi Antigono iniuriam feciſſent. Verum Antipater, qui præſens aderat, ita cauſſam ſuam defendit, vt Cæſar Hyrcanum pontificem pronuntiarit: et Anti-

patro potestatem dederit, quantam Antipater ipse, opinione data, eligere voluit, eumque Iudææ procuratorem fecerit.

CAPVT XVI.

Quem honorem Romani et Athenienses Hyrcano habuerint.

PErmisit et roganti Hyrcano Hierosolymæ muros reficere, qui adhuc iacebant, a Pompeio diruti: scripsitque Romam ad consules, vt id scriptum proponeretur in Capitolio: qua de re factum est senatus consultum. Eidem Hyrcano honos habitus est a populo Atheniensi, quoniam in eos multa beneficia contulisset: scripseruntque ea de re plebiscitum, quod ei decreta ad eam rem nominatim legatione miserunt. Cæsar vero ordinatis Syriæ rebus, per mare discessit. Et Antipater, postquam deducto a Syria Cæsare in Iudæam rediit, confestim deiecta a Pompeio mœnia reficit: et regionem obiens, tumultum, qui in ea erat, opprimit, partim minando, partim vt quiescerent consulendo. Si enim ab Hyrcano starent, acturos feliciter, et suis bonis absque turba fruituros: sin rerum nouarum spe ducerentur, et ab eis quæstum sectarentur, ipsum Antipatrum habituros pro præfecto dominum, Hyrcanum pro rege tyrannum, Romanos vero et Cæsarem pro ducibus hostes acerbos: neque enim passuros eum submoueri, quem constituissent ipsi.

CAPVT XVII.

Antipater filiis administrationem mandat, Herodi Galilææ, Phasaelo Hierosolymorum. Sextus Cæsar magnum et gloriosum facit Herodem.

VIdens autem Hyrcanum tardum esse atque segnem, Phasaelum filiorum suorum natu maximum Hierosolymorum finitimique agri præfectum constituit. Herodi vero, qui illum ætate sequebatur, Galilæam commisit, iuueni plane: neque enim decimum quintum ætatis annum excesserat. Sed licet iuuenis, inuenit tamen exercendæ suæ virtutis rationem. Nactus enim Ezechiam latronum ducem, magna manu finitima Syriæ incursantem, comprehendit atque interficit, et multos eius gregales latrones: quod quidem eius facinus Syris accidit gratissimum. Itaque eum hanc ob causam passim per vrbes vicosque prædicabant. Hæc res fecit, vt innotesceret Sexto Cæsari, cognato magni Cæsaris, et Syriæ res procuranti. Ex hoc Herodis facto æmulatio nata est Phasaelo eius fratri: adeoque eius celebritate motus est, vt studuerit, non deteriorem sibi parare famam, et Hierosolymitas sibi reddiderit amicissimos, vrbem quidem per se regendo, sed ita vt nec inhoneste rebus vteretur, neque potestate ad cuiusquam iniuriam abuteretur. His rebus efficiebatur, vt Antipater a gente regio more coleretur, et honoribus omnium domino dignis adficeretur. Neque tamen in tanto splendore quidquam de sua erga Hyrcanum beneuolentia atque fide diminuit. Itaque Iudæorum primarii videntes Hyrcanum et eius filios multum crescere tum nationis beneuolentia, tum Iudææ

dææ et Hyrcani pecuniarum redditu, erant in eum male animati. Etenim amicitiam instituerat Antipater cum Romanis imperatoribus, et impulso ad pecuniam eis mittendam Hyrcano, ipse eius muneris gratiam ad se transtulerat: nam vt propriam, non vt Hyrcano dante, miserat. Hæc Hyrcanus audiens, non curabat: quinimmo magnopere lætabatur. Erant vero in metu primi Iudæorum, videntes Herodem violentum, et audacem, et dominandi cupiditate ardentem. Itaque Hyrcanum adorti, aperte iam Antipatrum accusant: et, Quousque hæc, inquiunt, quietus feres? An non vides Antipatrum et eius filios principatu succinctos, teipsum vero regni solum nomen audientem? Atqui hæc ignorare non debes, neque te extra periculum putare, dum et tui et regni securus es: non enim iam rerum tuarum procuratores sunt Antipater et eius filii, ne tu fallaris, sed domini manifeste habentur. Nam Herodes eius filius Ezechiam et eius socios interfecit contra legem nostram, quæ hominem, quamuis malum, indicta caussa interfici vetat: et tamen ille non accepta a te potentia, id ausus est. His auditis Hyrcano persuasum est, atque insuper eius iram accenderunt matres occisorum ab Herode, quæ singulis diebus in fano regem et populum orare non intermittebant, vt facti caussam diceret Herodes in concilio. His commotus Hyrcanus, Herodem euocat ad dicendam caussam super iis, quorum insimulabatur. Herodes vero eo venit, monente patre, non vt priuatus homo, sed cum præsidio, corporisque custodia, compositis Galilææ rebus quomodo conducibile esse iudicauit, tanto comitatu, quantus ei ad iter satis esset, vt nec Hyrcano metuendus videretur, si cum maioribus copiis venisset, neque nudus et incustoditus committeret se iudicio. Adde quod Sextus Syriæ prætor Hyrcanum litteris monuit, vt Herodem crimine absolveret: et minas addidit, nisi pareret. Ex his Sexti litteris occasionem sumsit Hyrcanus, Herodem indemnem ex concilio dimittendi, quippe quem amaret vt filium. Postquam Herodes in concilio cum copiis suis constitit, omnes ita terruit, vt eum iam accusare auderet nemo, essetque silentium, et quid agi deberet dubitatio. His sic adfectis, Sameas quidam, iustus homo, ideoque timere nescius, surrexit, et in hunc modum verba fecit: Equidem iudices, et tu rex, neque ipse quemquam vmquam noui, neque vos nominare posse arbitror, qui in iudicium vocatus ita se stiterit: quin quisquis vmquam in hoc concilium caussam dicturus venit, humilis comparet, et habitu metuentis, et a nobis misericordiam aucupantis, promisso capillo pullatus. At iste bonus Herodes, cædis reus, et ob tam graue crimen adpellatus, adstat hic purpuratus, eleganter composita cæsarie, stipatus armatis hominibus, vt si eum ex lege condemnauerimus, trucidet nos: ipse violato iure euadat. Quamquam Herodem haud equidem reprehenderim, si vtilitatem suam pluris quam ius facit: sed vos et regem, qui tantam ei licentiam præbuistis. Veruntamen scitote futurum, auctore supremo Deo, vt iste ipse, quem nunc propter Hyrcanum vultis absoluere, et de vobis, et de ipso rege pœnas sumat. Hæc Sameas; nec eum fefellit opinio: nam regnum adeptus Herodes, omnes qui tum fuerant in concilio, atque adeo Hyrcanum ipsum interfecit: excepto Samea, quod eum propter ipsius iustitiam magno habebat in pretio: quodque postea obsessa vrbe ab Herode et Sosio, populum monuisset, vt Herodem admitterent, negans eum ab ipsis propter peccata posse vitari. Hyrcanus vero videns iudices in Herodis necem inclinare, iudicium in alium diem distulit, et clam Herodi consultum

tum misit, vb ab vrbe profugeret: ita enim euasurum ex periculo. Atque ille Damascum se, vt regem fugiens, contulit: et profectus ad Sextum Cæsarem, rebusque suis in tuto collocatis, sic erat animatus, vt si denuo ei dies diceretur, non sisteret. Hæc ægre ferebant iudices, et Hyrcanum docere conabantur, ea omnia eius periculo fieri: idque eum non latebat, sed quid ageret non habebat: ea erat ignauia atque socordia. Quum autem Sextus Herodem Cœlesyriæ ducem fecisset, eique pecuniam suppeditasset, erat Hyrcanus in metu, ne Herodes sibi bellum inferret: id quod non multo post accidit. Venit enim ducens Herodes exercitum, aduersus eum iratus, quod in ius vocatus fuisset. Verum eius pater Antipater, et frater, ei obuiam profecti, suis admonitionibus perfecerunt, vt Hierosolymam non inuaderet, sed potestatem suam genti ostendisse satis haberet. Et hoc quidem in statu erat Iudæa. Cæsar vero Romam profectus, nauigationem adornabat in Africam, cum Scipione et Catone bellum gesturus. Et Hyrcanus ad eum misit, rogatum vt secum amicitiam renouaret, et societatem: id quod ille fecit, et ea de re decretum fieri, inque tabulis æneis græce et latine incidi curauit, et in Capitolio, et Sidone, et Tyri, et Ascalone, et in templis proponi: in quo decreto (quemadmodum etiam in multis aliis tum ipsius Cæsaris, tum aliorum Romanorum) Iudæorum libertas et iura defendebantur. Per eadem tempora tumultuatum est in Syria, ob causam, quam iam dicam. Bassus Cecilius, Pompeianarum partium, Sextum Cæsarem per insidias interfecit: ipse accepto eius exercitu, rerum potitus est. Hinc graue bellum apud Apamiam conflatum est, Cæsaris ducibus eum cum equitatu et peditatu adortis: quibus et Antipater subsidium misit cum filiis, recordatione beneficiorum in ipsos a Cæsare collatorum. Hoc bello diu durante, Marcus Sexto successit, et Cæsar a Cassio et Bruto in curia occisus est, postquam principatum tenuit annos tres et sex menses.

CAPVT XVIII.

Cassius Iudæam adfligit, et octingenta talenta ab ea exigit.

BEllo deinde ex morte Cæsaris conflato, omnibusque primariis vltro citroque ad contrahendas copias dispersis, venit in Syriam Cassius, accepturus exercitum qui erat ad Apamiam: solutaque obsidione, ambos sibi conciliat, Bassum et Marcum: vrbesque peragrans, arma comparat et milites, et vrbibus grauia tributa imperat: sed potissimum Iudæam adflixit, exactis ab ea septingentis argenti talentis. Antipater vero res magno in metu esse videns, pecuniarum exactionem diuidit, et vtrique filio redigendas committit, partim etiam Malicho, sibi parum amico, partim aliis. Ac primus Herodes redacto ex Galilæa quantum ei imperatum erat, maximam apud Cassium gratiam iniit. Ceterarum vrbium gubernatores omnes cum suis hominibus venumdabantur. Et quatuor vrbes hastæ subiecit. Cassius, quarum erant potentissimæ Gophna et Emmaus, reliquæ Lydda et Thamna. Quinetiam Maliehum Cassius præ iracundia occisurus fuit, nisi eius impetum cohibuisset Hyrcanus, missis ei per Antipatrum centum talentis de suo. Deinde Cassio a Iudæa profecto, Malichus Antipatro maxime insidiabatur, eius mortem Hyrcani principatus firmitatem fore putans: neque tamen eius animus latuit Antipatrum. Id enim sentiens, recepit se se trans

trans Iordanem, et ex Arabibus simul et indigenis exercitum contrahere instituit. Quamquam Malichus homo callidus insidias inficiabatur, seque cum iureiurando purgabat tum Antipatro tum eius filiis, negans Phasaelo Hierosolymorum præsidium tenente, Herode vero armorum custodiam habente, se tale quidquam mente concipere potuisse. Ac videns sibi negotium non succedere, reconciliatus est Antipatro, conuentumque est inter eos Marco Syriæ prætore, qui sentiens Malichum in Iudæa res nouas molientem, parum absuit quin eum interfecerit: sed Antipatri precibus eius vitam condonauit.

CAPVT XVIIII.

Malichus per insidias Antipatrum veneno tollit.

SEd nesciebat Antipater, se sui interfectorem conseruasse. Cassius enim et Marcus contracto exercitu, curam omnem Herodi tradiderunt, et eum Cœlesyriæ præfectum fecerunt, adtributa ei classe, et equestribus pedestribusque copiis: polliciti etiam Iudææ regem eum creaturos post bellum, quod tum cum Antonio et iuuene Cæsare gerebant. Malichus vero tunc maxime veritus Antipatrum, curauit veneno tollendum in ædibus Hyrcani, apud quem ambo conuiuabantur, videlicet Antipater et Malichus, per Hyrcani pocillatorem, quem pecunia corruperat: quumque armatos haberet, res vrbanas componebat. Hoc quum resciuissent Herodes et Phasaelus, et grauiter ferrent, negabat omnia Malichus. Herodes vero protinus patri parentare, et Malichum armis adgredi decreuit; verum natu grandior Phasaelus, hominem dolo potius opprimendum censebat, ne ciuile bellum incepisse putarentur. Itaque ille Malichi purgationem accipit, seque credere simulat, nihil illum in Antipatri nece designasse: ac patri sepulcrum adornat. Herodes vero Samariam profectus, adflictamque nactus, recreat, et hominum dissidia componit. Non multo deinde post, instantibus Hierosolymorum festis, venit cum militibus in vrbem: et Malichus eum veritus, persuasit Hyrcano, vt eum intrare non fineret: id quod fecit Hyrcanus, per speciem prohibendi alienigenarum turbam in lustratam multitudinem admitti. Sed Herodes nuntios parui pendens, noctu ingreditur in vrbem, et Malicho quidem terrori fuit, nec tamen ille simulationem deposuit, quin Antipatrum ploraret, et palam vt amicus inclamaret: sed clam corporis sui custodiam agebat. Herodi vero visum est eius simulationem non coarguere, sed ad tollendam suspicionem, eum vicissim comiter accipere.

CAPVT XX.

Herodes iussu Cassii Malichum dolo interficit.

TAmen ad Cassium de obitu patris scripsit Herodes, et ille sciens quo ingenio esset Malichus, Herodi rescripsit, vt patrem vlcisceretur; et tribunis qui Tyri erant, clam imperandum curauit, vt Herodem adiuuarent, quatenus æqua facturus esset. Deinde quum cepisset Gaius Laodiceam, et ad eum communiter iretur, eique coronæ et pecu-

pecuniæ ferrentur, sperabat Herodes fore, vt postquam eo venisset Malichus, pœnas daret: at ille apud Tyrum Phœniciæ rem suspectam habens, maiora moliebatur: et quod eius filius Tyri obses erat, decreuit eum, ingressus in vrbem surripere, et in Iudæam proficisci: et properante aduersus Antonium Cassio, gentem ad defectionem perducere, ipse potentatum occupare. Sed Herodes, astutus homo, animaduerso illius instituto, famulum præmisit quasi ad parandam cœnam: inuitauerat enim omnes: sed reuera ad tribunos, vt ad Malichum cum pugionibus egrederentur. Id quod illi fecerunt, et Malichum in litore prope vrbem nacti transfoderunt; quo facto, sic attonitus est Hyrcanus, vt vox eum defecerit: deinde vbi ægre resipuit, quærit ab Herodianis, quidnam accidisset, et quis Malichum occidisset. Quumque illi Cassium id iussisse dixissent, laudauit factum: pessimum enim fuisse hominem, et patriæ insidiatorem. Deinde Cassio ex Syria profecto, oritur in Iudæa tumultus. Elix enim relictus Hierosolymis cum exercitu, Phasaelum inuasit, et populus arma sumsit. Herodes vero Fabium adit Damasci præfectum: volensque ad fratrem currere, morbo impeditur, donec Phasaelus per se superatum Elicem compellit in turrim: deinde per compositionem dimittit, et Hyrcanum incusat, qui multis per eos beneficiis adfectus, hostes adiuvet. Nam Malichi frater non pauca tum loca ad defectionem perducta, præsidio tenebat, in quibus et Masadam omnium munitissimum. Sed postquam conualuit Herodes, illuc venit, et illum de omnibus quæ tenebat locis deturbatum, per compositionem dimisit.

CAPVT XXI.

Antigonum Aristobuli filium a Tyriorum tyranno adiutum Herodes in fugam vertit, et ex Iudæa pellit.

ANtigonum autem Aristobuli filium, qui Fabio sibi pecuniis conciliato, exercitum comparauerat, adsciscit sibi Ptolemæus Mennæi filius, propter adfinitatem, auxiliante ei etiam Marione, quem Tyriorum reliquerat Cassius tyrannum. Is enim occupatam per vim Syriam præsidiis firmauerat. Marion vero etiam Galilæam, quæ vicina erat, inuasit: et tribus castellis potitus, ea præsidiis muniuit. Sed eum adgressus Herodes, omnibus priuauit, et Tyriorum præsidia benigne dimisit, nonnullis etiam dona dedit: ea erat erga ciuitatem beneuolentia. His confectis, occurrit Antigono, et prœlio superatum, ex ipso pæne, quo processerat, Iudææ fastigio depulit. Itaque postquam Hierosolymam venit, Hyrcanus eum et populus coronis redimiuit. Erat autem iam per sponsalia gener factus Hyrcani familiæ, eoque magis eum tuebatur, quod erat ducturus in matrimonium filiam Alexandri Aristobuli filii, Hyrcani ex filia neptem: ex qua postea pater factus est trium filiorum, et duarum filiarum. Duxerat etiam prius vxorem plebeiam, nomine Doridem, popularem, ex qua filium sustulit natu maximum Antipatrum.

CAPVT

CAPVT XXII.

Herodes Antonium multis pecuniis sibi conciliat, ideoque Herodem accusare volentes Antonius non admittit.

POstquam Cassium Antonius et Cæsar in Philippis vicerunt, Cæsar in Galliam profectus est, Antonius in Asiam. Atque vbi venit in Bithyniam, occurrebant ei vndique legationes, in quibus adfuerunt et Iudæorum primarii, qui Phasaelum et Herodem accusarent, dicentes Hyrcanum regni speciem habere, hos quidem omnem potestatem tenere. Herodem autem Antonius habebat in magna existimatione, qui ad eum, vt crimina dilueret, venerat: eamque ob caussam accidit, vt ne dicendi quidem locum aduersarii obtinuerint: id quod Herodes ab Antonio pecunia obtinuerat. Vt autem Ephesum venit Antonius, misit Hyrcanus pontifex et natio nostra legationem ad eum, quæ ei coronam ferret auream: oraretque vt scriberet ad prouinciales, vt liberos dimitterent Iudæos, quos non iure belli Cassius captiuos reddidisset: vtque ei restitueretur ager, quo Cassii temporibus multati fuissent. Hæc Iudæorum postulata æqua esse iudicans Antonius, confestim scripsit Hyrcano et Iudæis, postulata eis concedens: simulque Tyriis et Sidoniis et Antiochenis et Aradiis ea de re decretum misit, idque vt in litteras publicas latine et græce referrent, imperauit.

CAPVT XXIII.

Antonius in Syriam profectus, Herodem et Phasaelum tetrarchas constituit.

POstea quum venisset Antonius in Syriam, decem Iudæorum primarii eum iterum conueniunt, vt Herodem et suos accusarent, delectis ad eam rem suorum eloquentissimis. Quibus contradicebat Masalas pro adolescentibus, præsente etiam Hyrcano, qui iam Herodis socer erat. Antonius vero auditis apud Daphnen vtrisque, quæsiuit ab Hyrcano, vtri gentem melius regerent? cui ille respondit: Herodem et suos. Itaque Antonius, qui iam pridem eis fauerat propter eorum patrem, cuius hospitio, quum vna cum Gabinio venisset, vsus fuerat, ambos tetrarchas constituit, eisque Iudæorum administrationem mandauit, et ea de re litteras scripsit, et quindecim aduersariorum in vincula dedit: quos quum interfecturus esset, Herodis precibus condonauit. Neque tamen illi a legatione reuersi quieuerunt, quin Antonium rursus eorum mille adierunt ad Tyrum, quo venturum fama erat: et Antonius multis iam pecuniis ab Herode et eius fratre corruptus, eius loci administratori mandauit, vt de Iudæorum legatis supplicium sumeret, qui nouis rebus studerent, Herodique principatum stabiliret. Herodes vero, qui ante vrbem in arena constiterat, protinus antegressus, eos vt discederent hortatur, (aderat vna cum eis etiam Hyrcanus) quippe magno eorum malo futurum, si ad contentionem venirent. Sed illi non obtemperarunt, et protinus impetum fecerunt in eos Iudæi cum incolis, qui eorum partem interfecerunt, plures etiam vulnerarunt: reliqui domum fuga dilapsi, quie-

tos se trepidi tenuerunt. Ac populo aduersus Herodem vociferante, exacerbatus Antonius, vinctos interfecit. Anno secundo Syriam occuparunt Pacorus regis filius, et Barzapharnes Parthorum satrapa. Obiit et Ptolemæus Mennæi filius: eiusque filius Lysanias, occupato principatu, amicitiam instituit cum Antigono Aristobuli filio, vsus ad id opera Satrapæ, qui apud Antigonum multum poterat.

CAPVT XXIIII.

Parthorum in Syriam expeditio, in qua Aristobuli filium Antigonum in regnum restituerunt.

ANtigonus vero Parthis mille talenta et quingentas feminas promisit, si sibi principatum Hyrcano ereptum traderent, et Herodem cum suis interficerent: neque tamen dedit: et tamen Parthi eam ob caussam in Iudæam expeditionem fecerunt, Antigonum reducentes: Pacorus per oram maritimam, satrapa vero per mediterranea. Et Pacorum quidem excluserunt Tyrii: Sidonii vero et Ptolemaidenses admiserunt. Et Pacorus equitum turmam misit in Iudæam, quæ regionem specularetur, et Antigonum adiuuaret vna cum regis pocillatore, nomine item Pacoro. Contulerunt autem se ad Antigonum Iudæi, qui sub monte Carmelo quemdam locum nomine Drynum incolebant: parati cum eo vna irrumpere: quo factum est, vt se nonnullos insuper regionem obeundo adepturum speraret. Quumque nonnullis occurrissent, Hierosolymam invadunt: et quorumdam accessione adiuti, facta manu regiam adoriuntur et oppugnant. Sed subsidio venerunt Phasaelus et Herodes: commissaque in foro pugna, vicerunt aduersarios: et eis in fanum compulsis, miserunt armatos quosdam in vicinas domos, qui eas custodirent: quos adgressus populus auxilio destitutos, cum ipsis domibus concremauit. Hanc ob caussam Herodes paullo post cum aduersariis prœlio congressus, multos eorum interfecit. Quumque quotidianæ velitationes inter eos fierent, exspectabant hostes turbam incolarum, venturam ad festa Quinquagesimæ. Atque instante eo die, multa circum fanum coeunt hominum millia, partim armatorum, partim inermium. Tenebant autem fanum et vrbem illi homines: præter regiam, quam Herodes cum paucis militibus tutabatur, Phasaelo mœnia custodiente. Et Herodes cum suorum manu in hostes per suburbium eruptionem fecit, et ita acriter pugnauit, vt multa hominum millia verterit, aliis in vrbem fugientibus, aliis in fanum, nonnullis etiam in vallum, qui foris erat: neque non Phasaelus auxilium tulit. Pacorus vero Parthorum dux cum paucis equitibus, orante Antigono, in vrbem venit per speciem componendæ dissensionis: sed reipsa, vt illum in adipiscendo principatu adiuuaret. Quumque Pacoro obuiam prodiisset Phasaelus, et eum hospitio excepisset, persuadet ei Pacorus, vt ad Barzapharnem legatos mittat, idque fraudulenter faciebat. Et Phasaelus nihil fraudis suspicatus, obtemperat, non laudante eam rem Herode, propter barbarorum perfidiam, sed Pacorum ceterosque venientes inuadi iubente. Igitur in eam legationem profecti sunt Hyrcanus et Phasaelus. Et Pacorus relictis Herodi ducentis equitibus et decem eorum, qui liberi nuncupantur, illos deduxit. Vbi in Galilæam ventum est, venerunt eis

obuiam in armis qui illic præerant vrbibus, et Barzapharnes eos primum studiose excepit, et muneribus donauit: deinde insidiabatur. Diuersabatur autem Phasaelus cum equitibus in propinquo ad mare: vbi quum audiuissent, Antigonum mille talenta et quingentas feminas promisisse Parthis aduersus ipsos; cœperunt suspectos habere barbaros. Accessit eo, quod insidias eis noctu fieri nuntiauit quidam, et occulte adhiberi custodiam. Et sane comprehensi fuissent, nisi exspectatum esset, donec Parthi, qui ad Hierosolymam erant, Herodem cepissent: ne si hi prius essent interfecti, Herodes id sentiens effugeret. Atque hæc sic se habebant, et eorum custodes cernebantur. Itaque Phasaelum monebant nonnulli, vt statim equo discederet, nec exspectaret: et maxime Ophellius, qui id a Samarallo, eorum qui tum erant in Syria locupletissimo, audiuerat: eique ad fugam nauigia pollicebatur, quippe propinquo mari. Verum Phasaelus Hyrcanum deserendum non censebat, neque fratri periculum creandum, sed Barzapharnem adgressus, dicit eum non recte facere, qui hæc in ipsos moliatur. Nam si pecunia egeat, maiorem a se habiturum, quam quantam det Antigonus: et alioquin atrox facinus esse, legatos, qui ad eum accepta fide venerint, interficere insontes. At barbarus hæc dicente, iurabat nihil verum esse eorum, quæ suspicarentur, sed eum falsis suspicionibus perturbari: deinde ad Pacorum profectus est.

CAPVT XXV.

Parthi Hyrcanum et Phasaelum comprehendunt: et Herodes aufugit.

EO digresso, Parthorum quidam Hyrcanum constringunt, et Phasaelum, multum detestantem Parthorum periuriam. Spado autem ad Herodem missus, in mandatis habebat, eum extra muros eductum comprehendere. Erant autem missi a Phasaelo nuntii, ad declarandam Parthorum perfidiam: quos quum hostes comprehendissent, Herodes Pacorum adit, et Parthorum potentissimos quosque, tamquam aliorum dominos. At illi totius rei conscii, malitiose dissimulare, et ei dicere, secum extra muros egrediendum, et litteras adferentibus obuiam eundum esse: nondum enim eos ab aduersariis comprehensos esse, et ad significandum Phasaeli successum venire. Verum his Herodes non credebat, quippe qui ab aliis fratris comprehensionem audiuisset. Accedebat eo, quod admonente Hyrcani filia (cuius filiæ filiam ipse sibi desponderat) magis etiam suspectos Parthos habebat: et quamuis alii non auscultarent, ipse cordatæ in primis feminæ credebat. Igitur deliberantibus Parthis, et negotium in posterum diem differentibus, Herodes, vbi vespera venit, statuit ea ad fugam vti. Itaque adhibitis quos habebat militibus, et impositis in iumenta mulieribus, matre sua, et sorore, et Alexandri filia, quam vxorem ducturus erat, eiusque matre Hyrcani filia, et fratre suo natu minimo, vna cum famulitio, ceteraque turba in Idumæam ire contendit, insciis hostibus. Accidit autem, vt euerso vehiculo, et matre pæne exanimata, ipse sibi pæne manus adtulerit, tum propter dolorem quem de matre capiebat, tum quod metuebat, ne hac iniecta mora, comprehenderetur ab hostibus. Itaque stricto ense seipsum ferire parabat, nisi eum qui aderant prohibuissent. Igitur partim vi, partim pudore coactus,

abstinuit: et matre recreata, ac pro temporis angustia curata, iter suum persequitur, et ad Masadam castellum magnis itineribus vadit. Interea multis prœliis lacessitus a Parthis, qui eum persequebantur, vicit omnia. Neque non Iudæos, qui eum sexto ab vrbe stadio adorti sunt, præclare vicit atque vertit; et postea rex factus, construxit eo ipso in loco excellentissimum palatium, et id vrbe circumdedit, quam Herodiam adpellauit. Vbi in Iudææ locum nomine Thressam venit, occurrit ei frater eius Iosephus, et de toto negotio quid agendum esset, deliberationem proposuit, quum magna eos multitudo etiam præter mercenarios sequeretur: et locus Masadas, in quem confugere decreuissent, angustior esset, quam vt posset tantam multitudinem capere. Itaque maiorem partem dimisit, quæ fuit supra nouem millia, iussitque, vt diuersi per Idumæam saluti suæ consulerent, et eis viaticum dedit. Deinde adsumtis expeditissimis quibusque, et maxime necessariis, in castellum peruenit: et collocatis ibi feminis et comitibus, qui erant circiter octingenti, quum esset in eo loco magna omnium rerum necessariarum copia, ad Petram Arabiæ ire contendit. Ceterum simul ac orta dies est, Parthi totam Hierosolymam et regiam diripuerunt: tantum ab Hyrcani pecunia abstinuerunt, quæ erat ad talenta trecenta. Herodis quidem multa euaserunt, præsertim quæ prius in Idumæam eius prouidentia fuerant deportata. Parthi vero vrbis direptione non contenti, etiam agros vexarunt, et Marissam vrbem potentem euerterunt. Sic Antigonus in Iudæam a rege Parthorum reductus, Hyrcanum et Phasaelum vinctos accepit. Erat autem in magna sollicitudine, quoniam effugerant eum feminæ, quas hostibus dare habebat in animo. Metuens vero, ne Hyrcanum, qui a Parthis custodiebatur, populus in regnum restitueret, aures ei abscidit, ne deinceps pontifex esse posset: quippe mutilo corpore, quum lex id munus integrorum esse velit. Phasaelus vero necem sibi parari intelligens, ne ad hostis libidinem moreretur, quum manus vinctas haberet, saxo caput adlisit, vt se vita priuaret. Ferunt, quum ingenti vulnere saucius esset, Antigonum sumsisse medicos, qui per speciem eius curandi, letalibus ad vulnus medicamentis vsi, eum occiderint. Tamen antequam prorsus animam egisset, audiuit a quadam muliercula, fratrem suum Herodem ex hostibus euasisse: quæ res effecit, vt mortem magno animo tulerit, quod mortis suæ vindicem relinqueret. Herodes vero Malchum Arabiæ regem, multis a se beneficiis antea adfectum, adibat, vt ab eo vicissim, quum maxime opus esset, pecuniam vel mutuam vel dono impetraret. Nesciens enim, quo in statu res fratris esset, properabat, eum ab hostibus liberare trecentis talentis. Hanc ob caussam ducebat et Phasaeli filium septennem, vt eum Arabibus pignori daret. Sed Malchus, missis ei obuiam nuntiis, iussit eum discedere: interdictum enim sibi a Parthis, ne Herodem acciperet. Id autem prætexebat, ne mutuum redderet, impellentibus etiam eum ad id primatibus Arabum, vt Antipatri depositum, quod acceperant, interuerterent. Ille respondit, non se venisse, vt eis vlla in re molestus esset, sed vt dumtaxat cum rege de rebus maxime necessariis colloqueretur. Deinde vbi discedere visum est, abiit Aegyptum versus: ac tum in fanum quoddam diuertitur, vbi comitum suorum multos reliquerat. Postero die peruenit ad Rinocura, et ibi fratris negotium cognouit. Malchus quidem pœnitentia ductus, post Herodem cucurrit, sed nihil profecit: quippe quum

Ille

ille iam abesset longissime, properans ad Pelusium. Inde nauigauit in Alexandriam, vbi quum Cleopatra retinere eum vellet, non potuit: tantopere Romam properabat, quamuis hiems esset, et Italiæ res magno in motu esse nuntiarentur. Igitur soluit inde Pamphyliam versus: et graui tempestate conflictatus, ægre in Rhodum euasit, facta iactura: et ibi duobus amicis occurrit, Sappinæ et Ptolemæo. Atque vrbem nactus adflictam Cassiano bello, quamuis inops, tamen non grauatus est ei benefacere, et eam supra vires recreare. Deinde parata triremi, et ea cum amicis conscensa, inde in Italiam Brundusium adpulit: et illinc Romam profectus, Antonio primum omnem fortunam suam exponit, et sibi omnem in ipso spem sitam esse demonstrat.

CAPVT XXVI.

Herodes Romam profectus, creatur a senatu rex Iudææ.

Itaque Antonius eius miseratione commotus, tum Antipatri recordatione, cuius ipse fuerat vsus hospitio, tum propter pecuniam, quam ei daturum se promittebat Herodes, si rex factus esset, quemadmodum antea, quum quartæ partis rex factus fuerat, et multo etiam magis odio Antigoni, quem seditiosum et Romanis infensum existimabat, paratus erat, Herodem in suis postulatis adiuuare. Cæsar quoque partim propter Antipatri militiam, qua in Aegypto cum ipsius Cæsaris parte functus fuerat, propterque eiusdem hospitium, et omnium rerum beneuolentiam, partim vt Antonio, Herodis studiosissimo, gratificaretur, erat ad adiuuandum Herodem paratior. Igitur conuocato senatu, Messala, et post eum Atratinus, producto Herode, eius patris beneficia narrauerunt, et ipsius erga Romanos beneuolentiam commemorauerunt, accusantes simul, hostemque pronuntiantes Antigonum, non modo propter eius primum in eos delictum, sed etiam quod, contemtis Romanis, a Parthis accepisset imperium. His commoto senatu, procedit Antonius, et eos docet etiam ad Parthicum bellum expedire, vt rex fiat Herodes. Ita omnium suffragiis rex creatur Herodes, præter spem suam. Neque enim regnum sibi concessuros Romanos arbitrabatur, qui id regii generis hominibus dare consueuissent: sed id ambiebat vxoris suæ fratri Alexandro, Aristobuli et Hyrcani consanguineo. Ita totum Herodis negotium septem diebus expeditum est, et senatu finito, medium stipantes Herodem Antonius et Cæsar exierunt, deducentibus consulibus, vna cum aliis magistratibus, ad sacrificandum, et decretum in Capitolio proponendum. Ac primo regni Herodis die Antonius ei conuiuium dedit. Toto autem hoc tempore Antigonus eos, qui erant Masadæ, oppugnabat, ceteris omnibus abundantes, sed aquæ penuria laborantes, vt eam ob caussam Herodis frater Iosephus cum ducentis suorum decreuerit ad Arabes fugere: audierat enim, Malchum commissorum in Herodem pœnitere. Sed accidit, vt noctu tantum plueret, vt cisternæ replerentur aqua: qua ex re tantum animi sumserunt, vt omisso illo instituto, in Antigonianos partim aperte, partim clam eruperint, et eorum complures interfecerint. Interea Ventidius Romanorum dux, missus ad Parthos Syria arcendos, post illos in Iudæam venit, verbis ille quidem, vt Iosepho ferret auxilium; sed reipsa callide id agebat, vt pecuniam auferret ab Antigono.

Itaque castris proxime Hierosolymam positis, satis grandem pecuniam obtinuit ab Antigono, atque ipse discessit cum copiarum parte maiori. Ne tamen facinus deprehenderetur, Silonem cum parte nonnulla militum reliquit: quem etiam coluit Antigonus, ne quid sibi noceret, sperans iterum Parthos sibi subsidio futuros.

CAPVT XXVII.

Herodes Roma reuersus pugnat cum Antigono.

HErodes vero, qui iam ab Italia Ptolemaidem venerat, et copias non mediocres partim conductitiorum, partim popularium contraxerat, incedebat per Galilæam aduersus Antigonum, adiutoribus Silone et Ventidio: quibus Delius ab Antonio missus persuaserat, vt Herodi reducendo operam darent. Ventidius excitatas propter Parthos in vrbibus turbas componebat. Silo vero in Iudæa pecuniis ab Antigono corruptus erat. Herodi quidem progredienti quotidie vires augebantur, omnisque Galilæa, paucis exceptis, stabat ab eius partibus. Atque ad Masadam contendenti, impedimento fuit Ioppe: quæ quum hostis esset, capienda prius erat, ne qua a tergo relinqueretur hostibus munitio, dum Hierosolymam adoritur. Hanc occasionem nactus Silo, profectus est, et Iudæis eum persequentibus, subuenit cum exigua manu Herodes: versisque Iudæis, Silonem male repugnantem seruauit. Deinde capta Ioppe, ad liberandos suos, qui Masadæ erant, properat, incolis ei se partim propter paternam amicitiam adiungentibus, partim propter ipsius gloriam, nonnullis vt vtrique gratiam referrent: plerisque vero propter spes, quas in eo, rege deinceps certo futuro, habebant. Ita magna manu coacta quum procederet, occupabat Antigonus insidiis aditus et opportuna loca: sed nihil hac ratione hostibus, aut certe perparum nocebat. Herodes vero suis ex Masada receptis, nec non munitione Thressa, ducit ad Hierosolyma, comitantibus Silonis copiis, cum multis Hierosolymitanis, tanta potentia perterritis. Vbi ad vrbis occidentalem partem castra fecit, qui illa parte dispositi erant custodes, eum missilibus propellebant: nonnulli etiam cateruatim excurrebant, et cum principiis manus conferebant. Herodes vero primum proclamari iussit circa mœnia, sese propter populi vtilitatem vrbisque salutem adesse: ne apertos quidem aduersarios vlturum, sed suis etiam inimicissimis veniam daturum. Ad hæc Herodis præconia dicebat Antigonus Siloni et Romanorum exercitui, præter ipsorum iustitiam facturos, si Herodi regnum darent, homini priuato et Idumæo, hoc est semiiudæo: quum id Iudaici generis hominibus præberi deberet, vt erat eorum consuetudo. Quod si nunc sibi succensent, et a se regnum auferre, quoniam id a Parthis acceperit, statuerunt, esse quidem multos sui generis, qui possent in regnum ex lege succedere, qui neque quidquam contra Romanos peccassent, et sacerdotes essent, et inique eo munere spoliarentur. Hæc dum vtrimque dicuntur, et ad conuicia proceditur, Antigonus suis de muro propugnare permittit: qui missilibus illos cupide protelantes, facile a turribus auerterunt. Tum Silo facile ostendit, se corruptum pecunia: submisit enim militum suorum non paucos, qui clamitarent, commeatus esse penuriam, et pecuniam ad alimoniam peterent, seque in idonea loca ad hiber-

hibernandum deduci postularent, vastatis circum vrbem agris, quoniam ab Antigonianis sublata fuissent omnia. Ita exercitum mouebat, et discedere conabatur. Verum Herodes instabat, subiectos Siloni duces et milites cohortando ne se derelinquerent, missum a Cæsare et Antonio et senatu. Eorum enim commeatui prouisurum, eisque abundantiam eorum, quæ postularent, facile præbiturum. Ac statim post eas preces in agros profectus, nullam iam Siloni discedendi occasionem reliquit. Tantam enim commeatus copiam adportauit, quantam nemo sperasset: suisque apud Samariam amicis significauit, vt frumentum, vinum, oleum, pecudes et alia omnia Hierichuntem deportarent, vt ne deinceps quidem milites cibariis deficerentur. Hæc Antigonum haud latuerunt, quin protinus dimisit in eam partem, qui frumentatores prohiberent ac circumuenirent. Atque illi ingenti armatorum multitudine ad Hierichuntem coacta, consederunt in montibus, vt illos obseruarent. Hæc dum fiunt, Herodes adsumtis decem cohortibus, quarum quinque Romanorum, alteræ Iudæorum erant, adiunctis promiscuis, mercenariis, et præterea paucis equitibus, ad Hierichuntem proficiscitur: vrbemque vacuam nactus, quingentos homines (qui vna cum suis vxoribus et liberis arcem occupauerant) captos dimisit. Romani vero impetu in vrbem facto, eam diripuerunt, domos nacti omni genere bonorum refertas. Igitur relicto Hierichunte præsidio, rex rediit, et Romanum exercitum in eas regiones, quæ deditionem fecerant, videlicet Idumæam, Galilæam, et Samariam, in hiberna dimisit. Ita factum est, vt Romani rebus omnibus abundarent, et ab armis quiescerent. Herodes vero fratrem suum Iosephum cum peditibus mille, et equitibus quadringentis misit in Idumæam. Ipse in Samariam profectus, et deposita ibi matre, aliisque suis consanguineis, in Galilæam contendit, expugnaturus quædam loca ab Antigono præsidiis occupata. Ac imbre coorto, profectus ad Sefforim, et Antigoni præsidio clam inde profecto, nactus est summam commeatus copiam. Inde equitum turmam et peditum cohortes tres misit aduersum latrones quosdam in antris habitantes, vt eos latrociniis prohiberet. Erat is locus proxime vicum nomine Arbela. Ipse quadragesimo die eo venit cum omni exercitu: in quem adeo audacter exierunt latrones, vt eius aciei sinistra pars inclinauerit. Sed ipse cum sua parte copiarum sese ostendens, iamdudum vincentes vertit, et fugientes reuocat, et hostes vsque ad Iordanem diuersis viis fugientes persequitur: atque ita totam Galilæam recepit, exceptis iis, qui habitabant in antris. Deinde suos pecunia donatos in hiberna dimisit, et Pheroræ fratrum suorum natu minimo, vt illis de commeatu prospiceret, Alexandriumque reficeret, mandauit: id quod ille celeriter fecit. Sub idem tempus Antonius Athenis commorabatur: in Syria vero Ventidius Silonem aduersus Parthos arcessens, ei significauit, vt primum Herodem in eo bello adiuuaret, deinde ad Romanum bellum socios vocaret. Herodes, qui aduersus latrones illos properaret, Silonem libenter ad Ventidium dimisit: ipse ad latrones illos contendit. Erant ea antra in præruptis montibus, nec nisi perangustis tramitibus adiri poterant, qui tramites erant in media rupe, quæ et superne altissima imminebat, et infra in immensam altitudinem descendebat in vallem. In his antris habitabant latrones cum suis omnibus familiis, ibique commeatum habebant. Igitur rex arcas in hunc vsum compactas, et catenis ferreis adligatas, de montis vertice machinis demittit, plenas hominibus armatis, longos harpagones habentibus, quibus repugnantes attraherent ac præcipitarent. Demissis arcis, qui intus

erant, latrones eorumque liberos interficiunt, et in speluncas ignem iniiciunt: atque illorum nonnulli deditionem fecerunt. Erat in antris senex cum septem liberis, et vxore, qui orantibus liberis, vt sibi deditionem facere permitteret, stetit in ostio, et vt natorum quisque exibat, eum iugulabat: donec tandem omnibus, nec non vxore trucidata, corpora deiecit, et seipsum insuper praecipitem dedit, quum quidem prius multa in Herodem conuicia iecisset, licet dexteram (prospiciebat enim omnia) et impunitatem promittentem. Hac ratione subactae sunt omnes specus. Deinde rex praeposito iis, qui illic erant, duce Ptolemaeo, in Samariam proficiscitur cum equitibus sexcentis: et peditum tribus millibus, vt proelio dimicaret cum Antigono. Verum qui prius Galilaeam turbauerant, ii Ptolemaeum adgressi occiderunt: deinde in paludes et inaccessa loca confugerunt, regionem vniuersam vastantes ac diripientes. Igitur Herodes eo reuersus, rebelles partim necat, partim, qui in munita loca refugerant, expugnat, et ipsos interficit, et munitiones complanat: atque ita rebellione coercita, vrbes centum talentis multat. Interea quum Pacorus in proelio occubuisset, et Parthi male pugnassent, mittit subsidio Ventidius Herodi Machaeram, cum duabus legionibus et mille equitibus, iubente Antonio. Hunc Machaeram litteris sollicitauit Antigonus, vt sibi ferret auxilium: sese ei pecuniam daturum pollicitus. Sed Machaera cum veritus, a quo missus erat, Herode insuper etiam largius dante, in proditionem non consensit: sed Antigoni se amicum simulans, eo ad eius speculandas res profectus est, tametsi dissuadente Herode. Verum Antigonus animaduertens eius consilium, portas ei clausit, eumque de muris sicut hostem repulit: quo pudore adfectus Machaera. Emauntem ad Herodem se contulit, et offensionem incommodumque suum sic aegre tulit, vt in quoscumque in via incurrerat, et interficeret, siue hostes, siue amicos. Quare iratus rex, in Samariam ire contendit, in animo habens, haec ad Antonium deferre: nihil enim talibus sociis egere, qui ipsum magis, quam hostes laederent: se etiam ad debellandum Antigonum satis esse. At Machaera peccatum suum perpendens, ei propere obuiam it, oratque vt maneat: aut si adeo ire cupit, at fratrem suum Iosephum apud se relinquat, dum Antigonum oppugnant. Ita Herodes Machaerae reconciliatus, Iosephum ibi cum exercitu reliquit, monuitque ne periclitaretur, neue cum Machaera contenderet. Ipse quum Antonium audiret magnis copiis oppugnare validam quamdam vrbem apud Euphratem sitam, nomine Samosata, eo celeriter profectus est, id tempus idoneum animaduertens ad virtutem suam ostendendam, et gratificandum Antonio. Igitur eius aduentu soluta est obsidio, quum quidem in itinere complures barbaros interfecisset, magnaque praeda potitus esset; qua de re eum Antonius longe pluris fecit, eique magnum honorem habuit, et rex Antiochus Samosata dedere coactus est. Ita finito bello, Antonius Sosio Syriam tribuit, mandauitque vt Herodem adiuuaret: ipse in Aegyptum profectus est. Sosius duas legiones Herodi auxiliares praemisit in Iudaeam: ipse cum maiore exercitu subsequitur. Erat autem iam mortuus in Iudaea Iosephus in hunc modum. Obliuione captus eorum, quae ei mandauerat frater, castra fecit apud montes. Acceptis enim a Machaera quinque cohortibus, properabat ad Hierichuntem, volens segetes demetere: et quia Romanorum exercitus tironum erat, quippe ex Syria magna ex parte collectus, lacessentibus hostibus, in eas angustias venit, vt et ipse generose pugnans occubuerit, et exercitum omnem amiserit, concisis septem cohortibus. Et Antigonus occisorum potitus, Iosephi caput absci-

abscidit, Pherora eius fratre id quinquaginta talentis redimere volente. Postea rebellantes Galilæi a suis optimatibus, eos qui ab Herode stabant, in lacum demersos necarunt: neque non in Iudæa multi tumultus exstiterunt: et Machæra Gittham castellum munire adgressus est. Interea veniunt ad Herodem nuntii ad Daphnen Antiochiæ, qui ei fratris fortunam retulerunt, exspectanti quidem, propter quædam visa somniorum, quæ ei fratris mortem claro demonstrabant. Igitur iter facere maturans, postquam ad montem Libanum venit, adsumit illinc octingentos homines in auxilium: et vna cum Romana legione quam habebat, Ptolemaidem venit: et inde noctu profectus cum exercitu, per Galilæam progreditur, et hostibus occurrit, prœlioque victos compellit in eumdem locum, vnde pridie fuerant profecti. Postridie locum oppugnare adgreditur: sed multo imbre coorto, agere quum nihil posset, exercitum in proximos pagos abducit. Quumque ad eum venisset ab Antonio altera legio, qui locum tenebant territi, noctu eum deserunt. Et rex ad Hierichuntem festinat, eos de fratre vlcisci habens in animo. Postridie sex hostium millia de montium iugis descendentia, Romanos armis territabant: leuisque armaturæ milites progressi, in regis stipatores pila et lapides iaciebant, eique latus quidam pilo vulnerauit. Antigonus vero ducem mittit in Samariam, nomine Pappum, cum nonnulla manu, volens hostibus opinionem creare, sese ex superuacaneo bellum gerere. Atque ille dux Machæræ se opposuit. Herodes vero captis quinque oppidulis, duo circiter hominum millia, quos ibi comprehenderat, interfecit: oppidisque incensis, aduersus Pappum rediit, qui castra fecerat ad vicum quemdam Isanas adpellatum. Ac frequentibus ad eum tum ab Hierichunte, tum a Iudæa confluentibus, vbi prope hostes ventum est, quum illi audacter eum inuasissent, eos prœlio superat, et vt fratri parentaret, fugientes in vicum persequitur interficiens. Quumque domus armatis essent refertæ, et multi in tecta refugerent, iis potitur: et effractis domorum tabulatis, eas confertis militibus plenas conspicit. Hos iactis superne saxis aceruatim interficiunt: quæ res maxime fregit animos hostium, sollicitorum de futuro. Cernebatur enim procul multitudo maxima coeuntium circa vicum, qui plenos cæsorum vicos conspicati refugiebant. Quod nisi fœda tempestas impediuisset, inuasisset Hierosolymam regis exercitus, victoria fretus: negotiumque peregisset. Iam enim fugam plane adornabat Antigonus, et ab vrbe discessionem. Postero die Herodes Pappi caput, qui occisus erat, amputat, et Pheroræ mittit, fratrem ita vltus, quem Pappus ipse sua manu occiderat. Deinde finita tempestate, proficiscitur, et prope Hierosolymam castra facit, anno tertio ex quo Romæ rex creatus erat. Inde castra mouet, et prope muros collocat, qua parte vrbs erat maxime expugnabilis, ante templum, eam oppugnare habens in animo, vt ante fecerat Pompeius: atque obsepto tribus aggeribus loco, turres exprimit, magna manu ad id opus vtens, et proximas arbores secans. Ac præfectis operi idoneis hominibus, sedente adhuc exercitu, ipse Samariam ad nuptias proficiscitur, filiam ducturus Alexandri Aristobuli filii, quæ ei desponsata erat.

CAPVT XXVIII.

Antigonus a Sosio et Herode opprimitur.

POst nuptias venit per Phœnicem Sosius præmissis per mediterranea copiis: venit et dux, agens equitum peditumque multitudinem. Ipse quoque rex aduenit a Samaritide, non paruum exercitum, præter vete-

rem, agens: quippe qui esset circiter triginta millium. Hi omnes ad mœnia Hierosolymæ conuenerunt, et a muri parte septemtrionali consederunt, quum quidem essent peditum legiones vndecim, et equitum millia sex, præter alia auxilia a Syria. Duces erant duo, Sosius ab Antonio missus in auxilium, et Herodes pro se ipso, vt Antigono de principatu deiecto (quippe qui Romæ hostis declaratus esset) ipse pro illo regnaret ex senatusconsulto. Iam vero Iudæi magno animo et contentione (vtpote vniuersa gente congregata) Herodi repugnabant, intra mœnia conclusi: multaque circa templum iactabant, et populo fausta ominabantur, tamquam Deo eos periculis liberaturo. Neque non extra vrbem alimenta omnia tum hominum tum pecorum diripuerunt, et clandestinis latrociniis hosti difficultatem adferebant. At Herodes aduersum latrocinia, locis opportunis insidias disponebat: annonam autem mittendis armatorum legionibus procul comportabat, ita vt breui tempore rebus necessariis abundauerint. Iam vero quum multa manus continenter in opere versaretur, facile perfecti sunt tres aggeres, vtpote quum æstas esset, nec opus vlla aeris intemperie vel alia re impediretur. Itaque admotis machinis, muros quatiunt, et omnia experiuntur. Nec tamen perterrebantur, qui erant intus, quin excogitabant et ipsi contra oppugnatores non pauca, et eorum opera excursionibus incendebant: et ad manus venientes, nihilo Romanis inferiores erant audacia: sed ingenio superabantur. Itemque aduersus machinas, dirutis primis ædificiis alia exstruebant, et sub terra cuniculos agentibus occurrentes pugnabant: ac desperatione magis quam virtute vtentes, bellum ad extremum persequebantur, quamuis magno exercitu circumsessi, et fame rerumque necessariarum penuria laborantes; erat enim quietis annus, qui septimus est. Tandem muros conscenderunt, electi homines viginti: deinde Sosii centurio. Estque murus primus quadraginta diebus expugnatus, secundus quindecim; et quædam circa templum porticus combustæ sunt, quas postea Herodes ab Antigono incensas calumniabatur, vt eum Iudæorum inuidia grauaret. Expugnato exteriore templo, et vrbe inferiore, Iudæi in templum interius et vrbem superiorem confugerunt; veritique, ne a Romanis quotidiana Deo sacra peragere prohiberentur, legatos miserunt, qui postularent, vt eis victimas tantum introducere permitteretur. Herodes vero deditionem facturos arbitratus, concessit: deinde vbi nihil ab eis eorum, quæ suspicabatur, fieri videt, sed eos fortiter pro Antigoni regno propugnare, vrbem adgressus vi cepit, atque omnia protinus plena cædibus erant, Romanis ob obsidionis sex mensium moram iratis, Herodianis autem Iudæis nullum aduersarium relinquere studentibus. Ita densi in angiportibus, et per domos constipati, et in templo, in quod refugerant, iugulabantur: nec paruulis, nec senibus, nec mulieribus parcebatur: ac quamuis superuenisset rex, et vt parceretur oraret, nemo dexteram continebat, quin tamquam rabiosi in omnem ætatem sæuirent. Ipse Antigonus ab arce digressus, Sosio ad pedes accidit: atque ille ei intemperanter insultauit, et Antigonam adpellauit, atque in vincula coniecit adseruandum. Accedebat autem peregrinorum militum vulgus ad fanum, sacrasque templi res adspiciendas: verum rex partim precibus, partim minis, nonnullos etiam armis repressit, vrbemque diripi prohibebat, Sosium etiam atque etiam interrogans, vtrum Romani, vrbe pecuniis virisque exinanita, regem se solitudinis essent relicturi? se vel totius orbis imperium, tam multorum ciuium cæde emendum esse non putare. Quumque ille pro obsidionis labore prædam se militibus merito concedere dixisset, respondit Herodes: se sua pecunia singulis stipendia soluturum: atque ita reliqua vrbe redemta, promissum

præsti-

præstitit. Nam et singulos milites magnifice, et duces pro rata parte, et Sosium plane regie muneratus est. Hoc vrbi malum accidit, Marco Agrippa, Canidio Gallo consulibus, mense tertio, festis ieiunii, eodem die quo a Pompeio viginti septem annis ante capta fuerat. Sosius vero Deum aurea corona muneratus, Hierosolymis profectus est, Antigonum vinctum ducens Antonio. Sed veritus Herodes, ne Antigonus generis, hereditatisque iure regnum vel recuperaret ipse, vel suis filiis conciliaret, pecuniis persuasit Antonio, vt Antigonum necaret. Hic finis fuit potentatus domus Asamonæi, postquam centum viginti sex annos durauit: quæ domus clara fuit et illustris, tum generis nobilitate et honore pontificis, tum rebus per eius maiores pro natione gestis. Verum hi propter mutuas dissensiones principatum amiserunt, isque ad Herodem translatus est, Antipatri filium, hominem plebeiæ familiæ, generis priuati, regibusque subiecti.

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICARVM LIBER DECIMVS QVINTVS.

CAPVT I.

Antonius Antigonum securi ferit, et Herodes primos amicorum Antigoni interficit.

POstquam Herodes totius Iudææ principatum adeptus est, quicumque ex vrbana multitudine priuati homines adhuc ab ipsius partibus stabant, eos promouebat: qui vero ab aduersariis faciebant, eos quotidie vlcisci, et suppliciis adficere non intermittebat. Erant autem apud eum in præcipuo honore, Pollio Pharisæus, et Sameas eius discipulus: quoniam hi duo, obsessa Hierosolyma, ciuibus consuluerant, vt Herodem acciperent. Tunc igitur Hierosolymis potitus Herodes, omnia regiæ ornamenta congessit, et insuper locupletibus compilandis magnam argenti aurique vim contraxit, et his omnibus Antonium eiusque familiares amicos donauit. Interfecit etiam quadraginta quinque primos Antigonianarum partium, constitutis ad murorum portas custodiis, ne quid cum mortuis efferretur. Neque non mortui excutiebantur, et quidquid erat inuentum argenti, aut auri, aut rerum pretiosarum ad regem referebatur: denique malorum modus erat nullus, partim propter dominantis auaritiam, qui indigeret: partim quod terram incultam manere cogebat annus septimus. Antonius vero quum captiuum cepisset Antigonum, decreuerat vsque ad triumphum seruare vinctum: sed quum audiret rebus nouis studere gentem, et præ Herodis odio beneuolentiam erga Antigonum retinere, statuit eum Antiochiæ securi feriendum: alioquin quiescere Iudæi minime poterant. Postquam regnum Herodes occupauit, Hyrcanus pontifex, qui apud Parthos captiuus erat, ad Herodem venit, captiuitate liberatus in hunc modum.

CAPVT II.

Quo pacto Hyrcanus a Parthis dimissus, ad Herodem redierit.

VBi a Barzapharne et Pacoro ad Phraatem Parthorum regem perductus est, Phraates (qui eius generis nobilitatem audiisset,) eum clementer tractauit: vinculisque solutum, Babylone degere voluit.

Erat illic Iudæorum multitudo, qui Hyrcanum vt pontificem et regem honorabant. Idemque faciebat vniuersa Iudæorum gens, quæ vsque ad Euphratem incolebat: id quod ei gratum erat. Sed Herodem regnum adeptum intelligens, spem nouam concepit, tum quod iam ab initio erat amico in Herodem animo, tum quod eum beneficiorum, quæ ab Hyrcano accepisset, memorem fore putabat. Itaque hac de re Iudæis sermonem iniecit, qui ipsum frequentabant. At illi eum retinere, et vt maneret suadere, demonstrantes officia ei et honores ab se præstari, pontifice et rege non indignos: quodque maius esset, hæc eum Hierosolymæ propterea consequi non posse, quod haberet mutilatum ab Antigono corpus. Iam vero beneficia non pariter a regibus referri, quæ priuati acceperint, mutante eos non parum fortuna. Hæc quamuis ei demonstrarent, tamen discedere cupiebat. Præterea scripsit Herodes ei, vt Phraatem oraret, et qui illic essent Iudæos, ne ei communem regni potestatem inuiderent. Nunc enim tempus esse et sibi referendæ illi gratiæ, qui ab eo nutritus et conseruatus fuisset: et illi accipiendæ. Hæc Hyrcano scribens, mittit etiam ad Phraatem legatum Saramalam, et complura dona, eum comiter orans, ne se homini bene de se merito gratiam referre prohiberet. Verum longe alius erat eius animus: volebat enim Hyrcanum in potestate habere, aut etiam occidere, metuens, ne is aliquando regnum recuperaret. Igitur venit Hyrcanus: et Herodes eum excepit honorificentissime, eique deinceps in conuentibus et in conuiuiis primum locum tribuebat, vt eum deciperet, patrem adpellans, et omnem insidiarum suspicionem amoliens. Fecit et alia ad tuendum principatum, quæ ei domesticam seditionem excitarunt. Vt enim caueret, ne quem ex illustribus pontificem crearet, euocat a Babylone Ananeelem, quemdam sacerdotem ignobilem, eique pontificatum dat. Hanc contumeliam protinus non tulit Alexandra Hyrcani filia, Alexandri Aristobuli regis filii coniux, quæ ex Alexandro liberos habebat, videlicet formosissimum filium nomine Aristobulum, et nuptam Herodi Mariam, forma insignem. Hæc Alexandra turbabatur, et pueri ignominiam ægre ferebat, si eo superstite, adscitus quidam pontificatu donaretur. Itaque scribit Cleopatræ, vt puero ab Antonio peteret principatum. Atque Antonio segnius obtemperante, eius amicus Gellius, quum in Iudæam propter quædam negotia venisset, vt vidit Aristobulum, delectatus est venustate: et pueri proceritatem et pulchritudinem admiratus, neque minus Mariam regis coniugem, ac se pulchrorum matrem natorum Mariam existimare præ se ferebat. Quumque illa cum eo in colloquium venisset, persuadet, vt depictas amborum imagines mittat Antonio: iis enim visis, nihil non ab illo impetraturam. Atque id illa fecit: et Gellius rem in immensum exaggerauit, dicens non ab hominibus, sed a quopiam deo natos videri sibi pueros. Ille vero puellam quidem arcessere verecundatus est, quod ea Herodi nupta foret, et ipse apud Cleopatram hac de re criminationes vitaret: sed vt puerum mitteret scripsit, idque honeste fecit, addens, nisi graue videretur. His acceptis, Herodes haud iudicauit forma et ætate florentem Aristobulum (erat enim annorum sexdecim) et genere præstantem, mittere ad Antonium, hominem eo tempore Romanorum vel potentissimum, eumdemque libidini deditum, et voluptates inuerecunde (quoniam posset) conquirentem. Hanc ob caussam rescripsit, si tantum ex iis finibus exiisset adolescentulus, fore omnia belli turbarumque plena,

na, Iudæis mutationem resque nouas sub alio rege sperantibus. Hæc caussatus apud Antonium, statuit puerum et Alexandram non omnino expertes honoris relinquere: accedentibus etiam Mariæ precibus, quæ assidue contendebat, vt fratri suo pontificatum restitueret: quam quidem rem ipse e re sua esse iudicauit, vt puero in honore constituto, patria abesse non liceret. Igitur conuocato amicorum concilio, grauiter de Alexandræ facto conqueritur, seque quod Ananeelem pontificem creauerit, non alia de caussa fecisse dicit, quam vt id munus Aristobulo adhuc puero seruaret, idque nunc ei tradere. Atque hæc dicebat callidissime, vt mulieres et amicos, qui aderant, falleret. Hac re ita lætata est Alexandra, vt ei gratias egerit maximas, et se ad omnia obedientem fore promiserit veniamque petierit. Ita composita est dissensio, omni (vt videbatur) suspicione sublata.

CAPVT III.

Herodes Aristobulum Mariæ vxoris suæ fratrem interficiendum curat.

IGitur rex Herodes Ananeelem pontificatu protinus abdicauit, hominem generis pontificii, et iamdiu sibi amicum: idque eo consilio fecit, vt domesticas turbas sedaret. Neque tamen metuere desinebat, ne Alexandra res nouas moliretur: itaque iussit eam in regia degere, neque quidquam per potestatem facere, statutis etiam custodibus, qui eam sic obseruarent, vt nihil facere posset, quod non resciseeretur. Hæc omnia eam exacerbabant, in caussaque erant vt Herodem exosa, ea Cleopatræ significaret, de rebus suis continenter conquerendo, et illam vt sibi pro viribus subueniret orando. Illa vero iussit, vt clanculum cum puero ad se perfugeret in Aegyptum: id quod ei sic facere visum est, et artem huiusmodi comminiscitur. Comparatis tamquam ad efferendos mortuos duabus arcis, in vnam se, in alteram filium imponit, consciisque famulis imperat, vt se noctu efferant. Erat inde iter eis ad mare, parata naui in Aegyptum nauigatura. Sed eius famulus Aesopus, quum forte in Sabbionem eiusdem amicum incidisset, arbitratus conscium esse, rem enuntiat. Quo cognito Sabbion (qui prius Herodi inuisus esset, quod vnus eorum esse putaretur, qui Antipatro venenum porrexissent) sperauit se habiturum hoc indicio ad regis gratiam receptum: itaque ei Alexandræ consilium narrat. Herodes vero eam eo vsque progredi siuit, vt deprehenderit in ipso facinore: tamen veniam dedit, quamuis libenter in eam animaduersurus: sed non ausus est, metu Cleopatræ: quin ea animi magnitudine videri voluit, vt eis clementia ignouisse putaretur: sed omnino adolescentem e medio tollere propositum erat. Verum vt probabilius latere posset, non statim id, neque mox post illa quæ dicta sunt, faciendum videbatur. Et instantibus Vmbraculorum festis, eos dies præteriit, et voluptati vna cum populo sese dedidit: quæ tamen res in caussa fuit, vt eum inuidia manifeste ad maturandum incitarit. Nam adolescens Aristobulus, annos septemdecim natus, ad aram ex lege, sacra facturus adscendit, pontificio vestitu, pulchritudine pulcherrimus, et magnitudine ætatem antecellens, neque non in forma plurimam generis sui nobilitatem ostendens. Et multitudo tum gestu, tum verbis lætitiam præ se ferens, facile ostendit, quo eum fauore prosequeretur, et qua recordatione eius aui Aristobuli facta recoleret. His omnibus de caussis decreuit

He-

Herodes, quod instituerat perficere. Igitur transactis festis, quum Hierichunte apud Alexandram conuiuatus esset, rationem inuenit colludendi post prandium cum adolescente: eumque ad perluendum in stagno contra ardores pellexit: atque ibi inter lauandum, Herodis amici illum ex composito, per speciem lusionis et ioci, tanta aqua consperserunt, vt plane exstinxerint. Hoc vbi cognitum est, grauiter doluerunt omnes: sed in primis Alexandra, quæ parum abfuit, quin ipsa sibi manus adtulerit, sciens quo pacto res gesta foret. Tamen sese quam potuit optime continuit, et vt aliquando factum vlcisci posset, dissimulauit id se scire factum de industria. Herodes vero omni ratione dissimulauit insidias, non solum mortuo magnifice iusta persoluendo, verum etiam lacrimas emittendo, et se ex animo dolere ostendendo.

CAPVT IIII.

Cleopatra Iudææ et Arabiæ partem impetrat ab Antonio.

NEque tamen non perscripsit insidias ad Cleopatram Alexandra. Itaque Cleopatra (quæ iampridem Alexandræ precibus satisfacere cuperet, eiusque vicem doleret) eam rem suam facit, et Antonium ad pueri necem vlciscendam impellere non desinit: neque enim æquum esse, vt Herodes Antonii opera regnum ad se nihil pertinens adeptus, eiusmodi scelera committeret in veros reges. His adductus Antonius, vbi Laodiceam venit, ad Herodem mittit, vt ad caussam super Aristobulo dicendam veniat. Herodes vero crimen et Cleopatræ simultatem veritus, quæ Antonium in se incitare non intermitteret, statuit obtemperare (nec enim aliud facere licebat) mandataque Iosepho auunculo suo principatus et rerum procuratione, ei arcane præcepit, vt si quid ipse ab Antonio passus esset, protinus Mariam necaret: tanto enim mulieris amore deuinctum esse, vt contumeliam timeret, si se mortuo illam aliquis propter pulchritudinem adamaret: in quo quidem Antonium innuebat. His præceptis, Herodes ad Antonium proficiscitur: Iosephus vero, qui regni negotia administraret, ideoque continenter cum Maria colloqueretur, perpetuo memorabat Herodis erga ipsam amorem. Quumque illæ, præsertim Alexandra, id femineo more deriderent, ipse monstrandi regis animi cupidus, quid sibi datum in mandatis esset, detegit, vt Herodem sine ea viuere non posse ostenderet: quam quidem Herodis crudelitatem mulieres grauissime tulerunt. Interea Herodis inimici famam per vrbem sparserunt, Herodem ab Antonio cruciatum interiisse: qua de re tota regia perturbata est, præsertim feminæ. Itaque persuasit Alexandra Iosepho, vt ex regia egressus, sese vna cum ipsis feminis sub legionis Romanæ signa reciperet, quæ tum ad vrbem regni tuendi gratia, Iulio duce castra habebat. Primum enim, si quis in aula tumultus oriretur, tutius acturos in Romanorum beneuolentia. Præterea sperabat omnia se consecuturam, si Mariam vidisset Antonius, per eumque principatum recuperaturos: et nulla re cariturοs, quæ in nobilitate regia educatis digna foret. Hæc instituentibus, veniunt ab Herode de toto negotio litteræ, rumori plane contrariæ. Vt enim venit ad Antonium, eum statim donis (quæ Hierosolymis adportauerat) sibi conciliauit: et inter colloquia, eius odium discussit adeo, vt Cleopatræ verba parum valerent. Negabat enim Antonius, decere a rege rationem reposci eorum, quæ gessisset in imperio: alioquin non fore regem, ac postquam eius potestatis honos ad eum delatus esset,

set, permittendum esset, vt eo vteretur: neque non ipsi Cleopatræ expedire, principatus non vsque adeo curare. Hisce de rebus scripsit Herodes, nec non de aliis honoribus, qui ei ab Antonio fuissent habiti, inuitis Cleopatræ calumniis, quæ se reginam fieri Iudææ ardebat: verum Antonius ei pro Iudæa Cœlesyriam dederat. His litteris adlatis, supersederunt eo consilio, quo se ad Romanos recipere decreuerant: neque tamen id rescitum non est. Nam postquam rex deducto Antonio in Parthos proficiscente, in Iudæam rediit, eius soror Salome, et mater, ei protinus Alexandræ institutum declarant: et insuper maritum suum Iosephum criminatur Salome, habere cum Maria consuetudinem. Id autem hac de caussa dicebat, quod ei iampridem infensa erat, propterea, quod inter earum contentiones, Maria, mulier fastidiosa, illis ignobilitatem exprobrabat. Herodes vero, qui in Mariam semper ardore flagraret amatorio, statim turbatus est, impatiens obtrectationis. Verum ne quid temere committeret, animum cohibuit, et Mariam seorsum interrogauit de crimine Iosephino. Sed ea iurante, et omnia, quæ insontibus inesse solent, ad sui purgationem adlegante, Herodi paullatim persuadebatur, et ira sedabatur, amore vincente: eousque vt sese purgaret, quo criminationi credidisse videretur, eiusque modestiæ magnas gratias ageret, et singularem suum erga eam amorem fateretur. Postremo in lacrimas et mutuos complexus magno adfectu euaserunt. Atque hic dum rex ei persuadere numquam potest, eamque ad adfectum suum trahit: Enimuero (inquit Maria) non est amantis, in mandatis dare, vt si quid ipsi sinistrum acciderit ab Antonio, ego vna peream, nihil commerita. Hoc elapso verbo perculsus rex, eam statim de manibus dimittere, et vociferans capillos sibi vellere: manifestum se dicens argumentum habere, Iosephi cum ea consuetudinis: numquam enim enuntiaturum fuisse, quæ seorsum audiisset, nisi magno inter eos intercedente commercio. Sic adfectus, parum abfuit, quin vxorem occideret: sed amore victus, animum suum ægre et cum dolore vicit: et tamen Iosephum ne in conspectum quidem suum admissum, curauit occidendum: et Alexandram, tamquam omnium caussam, in custodiam dedit. Per id tempus etiam in Syria turbatum est, quod Cleopatra, mulier sumtuosa et luxuriosa, ab Antonio (quem amore fascinatum et irretitum tenebat) modo hanc, modo illam regionem postulare non intermittebat: atque inter alias, inter obeundum Syriam, eam in potestatem suam redigere cogitabat. Itaque Antonium orauit, vt Iudæam et Arabiam a regibus, qui eas tenerent, auferret, et sibi daret. Antonius huius mulieris amore sic insaniebat, vt ei denegare sciret nihil: tamen illis tantam tam manifestam iniuriam inferre verebatur, ne in maximis offenderet. Igitur vt modum teneret, abstulit ab illis eorum regionis partem, quam Cleopatræ tribuit, eique etiam vrbes dedit, quæ sunt intra Eleutherum flumen vsque in Aegyptum, exceptis Tyro et Sidone, quod eas antiquitus liberas esse sciret, licet illa vt sibi darentur multum flagitante.

CAPVT V.

Cleopatræ in Iudæam aduentus.

CLeopatra his impetratis, et Antonio (qui in Armeniam expeditionem faciebat) vsque ad Euphratem deducto, reuersa est, et Apamiam Damascumque venit, atque in Iudæam processit. Et Herodes eam conuenit, et ab ea Arabiæ partem ei datam redemit, nec non prouentum agri Hie-

Hierichuntii, qui balſamum fert, rem eius loci pretioſiſſimam, et nusquam alibi prouenientem: itemque palmas multas, easque pulchras. Ibi dum illa moratur, et cum Herode magnam conſuetudinem habet, tentauit cum eo rem habere. Herodes vero (qui iampridem non beneuolo eſſet in eam animo, intelligens in omnes moleſtam eſſe) tunc etiam magis odit, et ea de re cum amicis collocutus eſt, vtrum eam quum poſſet occidere deberet. Sed illis disſuadentibus, et periculum ab Antonio proponentibus, ea re ſuperſedit, et Cleopatram muneratus, ad Aegyptum deduxit. Quod ad vectigalia adtinebat, Cleopatræ ob datam ei ab Antonio regionem pendenda, ea rite ſoluebat Herodes: parum tutum exiſtimans, Cleopatræ cauſſam odii dare. At Arabs, quum Herodes eam pecuniam ab ipſo exigendam recepiſſet, quippe qui pro eo ſpopondiſſet, aliquamdiu ducenta illa talenta ei ſoluit: ſed poſtea prauus tardusque ad penſiones factus eſt: quod ſi quam partem ægre ſoluebat, ne id quidem ſine fraudatione faciebat.

CAPVT VI.

Herodes Aretæ bellum infert, et vincitur.

HAnc ob cauſſam Herodes ſic erat adfectus, vt ei bellum inferre vellet, atque ad eam rem vſus eſt tempore Romani belli. Quum enim exſpectaretur Actia pugna, in qua Cæſar cum Antonio de ſumma rerum dimicaturus erat, Herodes (qui regionem prope cultam iamdiu haberet, et magnos reditus atque opes quæſiuiſſet) delectum habuit, adparatu accuratiſſimo, vt Antonio ferret auxilium. Verum Antonius eius ſe ſubſidio egere negauit, eique mandauit, vt Arabem (cuius perfidiam tum ab ipſo Herode, tum a Cleopatra, audiuiſſet) adoriretur. Iudicabat enim Cleopatra, e re ſua eſſe vt alter alterum læderent. Ergo reuerſus Herodes, exercitum retinet, et Arabiam protinus inuadit: ac cum equeſtribus pedeſtribusque copiis ad Dioſpolim peruenit, Arabes illic obuiam habiturus: atque ibi commiſſum eſt magnum prœlium, in quo Iudæi vicerunt. Poſtea conuenit ingens Arabum exercitus apud Canam (loca ſunt Cœleſyriæ) qua re iam cognita, Herodes duxit in eos maximam ſuarum virium partem: atque vbi ad Canam adpropinquauit, ſtatuerat caſtra facere, et ea foſſa munire, vt ſecundis temporibus prœlia faceret. Sed hæc eo inſtituente, conclamat Iudæorum multitudo, vt ſe in Arabas nulla interpoſita mora ducat. Eos autem animabat, quod ſe pulchre ordinatos credebant: et omnes, qui ſuperiorem pugnam, ne ad manus quidem hoſtes venire paſſi, vicerant, ferociores erant. Ita regem in ſuam ſententiam pertraxerunt, vt primus in armis magno animo incederet, et omnes eum ordine ſequerentur: qua re Arabes continuo perterriti ſunt. Poſtquam enim paulliſper reſtiterunt, vbi Iudæos inuictos, animique plenos viderunt, plerique in fugam verſi ſunt ac conciſi eſſent, niſi Athenio Herodi et Iudæis iniuriam feciſſet. Is quum Cleopatræ nomine dux eſſet illius tractus, et ab Herode diſſideret, quid futurum eſſet non imparatus attendebat. Quod ſi quid egregium Arabes geſſiſſent, ſtatuerat quietum ſe tenere: ſin inferiores eſſent, id quod accidit, Iudæos inuadere, vna cum iis, qui ex illis finibus conuenerant: id quod fecit. Laſſos enim, et ſe vincere putantes, adgreſſus de improuiſo, magnam eorum cædem edidit in locis petroſis, et ad equitandum parum idoneis, in quibus qui laceſſebant, eſſent adſuetiores. Quum ita male cum Iudæis ageretur, conuerſi Arabes

in

in eos iam versos, impetum faciunt: atque ita Iudæi vndique cæduntur, paucique elapsi in castra refugiunt. Herodes vero de pugna desperans, citato equo subsidium arcessit: neque tamen mature, quamuis adhibita diligentia, subuenire potuit, quin capta sunt castra Iudæorum. Deinceps Herodes latrociniis vtebatur, et Arabiam incursionibus vrebat, in montibus castra faciens, atque in vniuersum, ne aperte ad manus veniret, cauebat: neque tamen non hostibus assiduitate et labore incommodabat, et suorum casum omni ratione corrigere studebat.

CAPVT VII.

De terræ motu, qui in Iudæa accidit.

INterea per tempus Actiæ pugnæ, quæ Cæsari cum Antonio fuit, anno regni Herodis septimo, concussa Iudææ tellus, quantum numquam antea videbatur, multa pecora corrupit, oppressaque sunt hominum circiter decem millia ruina domorum: sed exercitus, quod erat sub dio, mansit illæsus. Hoc accepto nuntio Arabes (quum quidem odio Iudæorum, res in maius augeretur) maiores spiritus sumserunt, adeo vt existimarent euersa terra hostium, deletisque hominibus, nihil iam superesse, quod ipsis obstaret. Quinetiam Iudæorum legatos (qui propter illud detrimentum, eo de pace venerant) comprehensos interfecerunt, et in eorum exercitum omni studio ire contenderunt. Et Iudæi inferiores se sentientes, nec vllum auxilium exspectantes, animos desponderunt, et, ne exspectatis quidem hostibus, omnia deserere volebant. At rex cum ducibus colloquendo, et eorum animos reficere tentando, eos retinuit: ac commotis et audacioribus factis quibusdam, de præstantioribus ad vniuersam multitudinem iam verba facere ausus est, et ad eos eiusmodi orationem habuit, vt animum sumserint, et ad pugnam parati fuerint.

CAPVT VIII.

Iudæi Arabes vincunt.

ET Herodes, sacrificiis rite factis, eos celeriter adsumit, et aduersus Arabes trans Iordanem ducit, et prope hostes castra metatur. Erat inter eos castellum, quod occupare cupiebat: id sibi vsui fore putans, tum ad hostem celeriter prœlio lacessendum, tum ad castrorum munitionem, si pugna abstinendum foret. Idem quum cogitarent Arabes, oritur de eo loco certamen: ac primo velitatio erat, deinde plures vtrimque subsidio mittuntur et cadunt, donec victi Arabes cesserunt. Ea res protinus Iudæis non paruum ad spem momentum præbuit, et hostes ita perterruit, vt nihil tam timerent, quam prœlium. Itaque Herodes, vt eos ad pugnam eliceret, eorum vallum fortiter diuellere, et castra oppugnare cœpit. Itaque coacti sunt illi nullo ordine, nulloque animo aut spe victoriæ prodire. Tamen manus conseruerunt, tum quia numero superabant, tum quia eos animum sumere cogebat necessitas. Itaque commissum est acre prœlium, in quo multis vtrimque cadentibus, tandem in fugam versi sunt Arabes: tantaque eorum cædes facta est, postquam cedere cœperunt, vt non solum ab hostibus interirent, verumetiam ipsi seipsos læderent, dum inter sese coarctati, suis ipsi telis vulnerantur, tum propter multitudinem, tum quia confusi ruebant.

Igi-

Igitur cæsa sunt quinque millia: reliqua turba intra vallum confugit: sed omni spe salutis destituebantur, quippe quum commeatus, et maxime aquæ penuria laborarent: et Iudæi eos persecuti, quum vna cum eis irrumpere nequiuissent, vallum circumsident: et aditus exitusque custodientes illos fuga prohibent. Quamobrem eo redacti Arabes, legatos ad Herodem primum de compositione mittunt: deinde cogente siti, deditionem in quascumque leges facere volunt, modo in præsens eis misericordia tribuatur. Sed Herodes, nec legatos, nec pretium, nec aliud quidquam æqui admittebat: tanta erat vlciscendi cupiditas. Itaque cogebantur, maxime siti, seipsos abducendos constringendosque dedere: captaque sunt quinque diebus quatuor eorum millia. Sexto die reliquis omnibus visum est eruptionem facere, et in quemuis euentum periclitari potius, quam turpiter perire paullatim. Itaque extra vallum prodierunt: sed prœlium sustinere non potuerunt, cecideruntque primo conflictu circiter septem millia. Quare admissa omni fiducia, Herodi se in posterum tradunt, eumque gentis dominum accipiunt.

CAPVT IX.

Herodes ad Cæsarem ire necesse habens, Hyrcanum interficit.

SEd haud multo post, cum Cæsar Antonium in Actia pugna vicisset, Herodes in periculo fuit, ne omnia perderet, quoniam Antonium iuuisset. Atque vt res suas in tuto collocaret, Cæsarem aditurus, Hyrcanum de medio tollere decreuit: quod dum habet in animo, illi ei nonnullam eius rei occasionem præbuerunt. Nam Alexandra, mulier ambitiosa, Hyrcanum patrem suum sollicitauit, vt ad Malchum Arabiæ rectorem scriberet, vt eos acciperet, et in Arabiam tuto perduceret. Si enim Herodi accideret, vt Cæsaris inimico accidere consentaneum esset, ipsos vnos principatum recepturos, qua propter genus, qua propter plebis beneuolentiam. His sermonibus quum non auscultaret Hyrcanus, quippe qui quietus in otio vitam agere vellet, ea noctes et dies vrgendo, et ei Herodis insidias proponendo, perpulit tandem, vt litteras daret cuidam amico nomine Dositheo, in quibus statuebatur, vt Malchus ei mitteret equites, a quibus vsque ad lacum Asphaltitem deduceretur, qui distat a Hierosolymitano tractu trecentis stadiis. Dositheo autem propterea fidebat, quod Dositheus tum ipsum tum Alexandram colebat, neque non causam odio Herodem prosequendi habebat, qui consanguineus esset Iosephi ab Herode occisi, et eorum frater, quos Antonius antea Tyri interfecerat. Et tamen Dositheus, vt a rege gratiam iniret, litteras ei tradidit. Rex laudata eius beneuolentia, ei hoc insuper officium iniunxit, vt clausas signatasque litteras ad Malchum perferret: Malchique vicissim litteras referret, vt eius quoque animum cognosceret. Id quod libenter fecit Dositheus: et Malchus rescripsit, se Hyrcanum, eiusque comites omnes, atque adeo quicumque ab eo starent Iudæos, non grauate accepturum, et homines missurum, qui eos tuto perducerent, neque vlla in parte illius postulatis defuturum. His litteris acceptis Herodes Hyrcanum arcessit, et de factis inter eum et Malchum pactionibus interrogat. Quum ille negasset, ostendit litteras in concilio, et Hyrcanum interficit. Hæc nos ita scribimus, vt in Herodis commentariis habebantur. Alii scripserunt, interfectum ab Herode per iniuriam in hunc modum. Quæsiuit in conuiuio (nullam suspicionem dans) ab Hyrcano, ecquid litterarum a Malcho accepis-

pisset? quum Hyrcanus litteras, in quibus ab illo salutaretur, accepisse se confiteretur, quæsiuit rursus Herodes, ecquod donum accepisset: respondit Hyrcanus, nullum, nisi quatuor iumenta. Hæc Herodes corruptelam et proditionem interpretatus, eum ad supplicium duci imperauit. Hyrcano sublato, Alexandram suspectam habebat, ne per occasionem populum ad rebellionem pelliceret, et in regni rebus seditionem suscitaret. Itaque totum negotium Pheroræ fratri suo mandat, et Cyprum matrem, et sororem, et liberos omnes Mosadæ collocat: mandatque Pheroræ, vt si quem sinistrum nuntium de se acceperit, negotia tueatur. Quod ad vxorem Mariam adtinebat, quoniam fieri non poterat, vt ea cum ipsius regis sorore et matre, a quibus dissidebat, maneret, eam in Alexandrio cum Alexandra eius matre collocauit, earumque curam quæstori Iosepho et Soemo Ituræo mandauit, cum præcepto, vt si quid sinistri de ipso intellexissent, ambas necarent: regnumque suis filiis vna cum fratre Pherora pro viribus reseruarent.

CAPVT X.

Herodes etiam a Cæsare regnum obtinet.

HIs imperatis, Rhodum magis itineribus contendit ad Cæsarem: vbi in vrbem peruenit, diadema deponit, ceteri adparatus nihil mutat: atque vbi ad Cæsaris colloquium ventum est, magnum animum, nihil supplíciter orando, præstitit, et ita verba fecit, (sese et Antonio fidelem amicum fuisse, et Cæsari esse posse confitens,) vt Cæsaris, humani et magnifici viri, animum sibi conciliauerit, ita vt Cæsar ei diadema rursus imposuerit, eumque monuerit, vt sibi non minus amicus esset, quam ante fuisset Antonio: et ei maximos honores habuerit, dicens scripsisse Capidium, ab Herode se cupidissime adiutum fuisse contra principes. Itaque Herodes se in tanta gratia esse videns, sibique ex insperato regnum esse magis confirmatum, tam donatione Cæsaris, quam Romanorum senatus consulto, quod ad maiorem certitudinem curarit obtinendum, Cæsarem in Aegyptum proficiscentem deduxit, eumque et eius amicos supra vires muneratus est, sese quam potuit magnificentissime gerens. Postulauit etiam Alexandro veniam, qui Antonio fuerat amicus: sed non impetrauit, impediente Cæsarem iureiurando. Inde in Iudæam maiore cum honore et confidentia rediit, quam vnquam antea. Itaque continuo Cæsarem vt acciperet: operam dedit, qui a Syria inuasurus erat in Aegyptum: atque vbi ille aduenit, eum et eius aulam ita eleganter et regie accepit, vt nihil supra. Deinde illos per eam regionem transeuntes quæ caret aqua, ita muniuit, vt nec aqua nec vino caruerint: Cæsarique octingenta talenta donauit, et his rationibus magnam sibi beneuolentiam peperit. Deinde rursum primis ab Aegypto redeuntibus, omnia summa officia præstitit.

CAPVT XI.

Herodes vxorem suam Mariam calumniis inductus, interficit.

SEd in regnum suum reuersus, offendit domum suam turbatam: vxoremque Mariam, et Mariæ matrem Alexandram, male compositas, suspicatæ enim quod erat, perfecerunt apud Soemum (qui earum custodiam habebat) vt ad extremum omne regis mandatum exposuerit: quam

rem Maria tulit grauissime, quemadmodum postea ostendit. Nam vbi reuersus Herodes, Mariæ primæ itineris sui felicitatem nuntiauit: solamque inter omnes præ amore, suo more, salutauit: ipsa eum ita mæsto accepit, gemendo dum salutatur, et tristitiam magis quam lætitiam præ se ferendo, dum ille itineris sui successum narrat, vt Herodes eius in se odium perspicue cognouerit, id quod iniquissime tulit: et amoris impatiens, nutabat inter amorem et odium, vt modo eam punire cuperet, modo victus amore sese cohiberet, metuens, ne si eam capite plecteret, eum sero pœniteret. Et Herodis soror atque mater, cognito eius in Mariam animo, nactæ hanc occasionem, dabant quantum poterant operam, vt eum calumniis ad odium obtrectationemque perducerent: quas calumnias audiebat ille quidem libenter, sed in vxorem statuere audebat nihil: tamen in dies erat alieniore in eam animo: gliscebatque vtrimque malum, dum et illa adfectum suum non dissimulat, et hic amorem adsidue conuertit in odium: adeo vt iam tum fuerit in eam grauius aliquid statuturus. Sed interea nuntiatur Cæsar victoria potitus, mortuis Antonio et Cleopatra, Aegyptum obtinuisse: itaque Herodes, vt Cæsari celeriter obuiam proficisceretur, domum suam in eo statu reliquit. Ac discedenti commendauit Maria Soemum, qui sui sedulo curam gessisset, eique præfecturam a rege exorauit. Herodes vero vbi in Aegyptum peruenit, cum Cæsare confidentius iam, vt amicus, collocutus est, et ab eo maxima beneficia accepit. Nam Cæsar ei quadringentos Gallos, Cleopatræ stipatores, dono dedit, terramque restituit, qua propter Cleopatram mulctatus fuerat: necnon eius regno Gadara, Hippum et Samariam addidit: et in ora Gazam, Ioppen, et turrim Stratonis. Quas ille res insuper consecutus, magnificentior euasit, et Cæsarem ad Antiochiam comitatus est. Deinde reuersus domum, quantum crescere externarum rerum successu videbatur, tanto plus malorum in domesticis habebat, præsertim in re vxoria, in qua antea tam fortunatus esse videbatur. Erat enim Mariæ in coniugio sic amans, vt nemo alius: sed ipsa alioquin pudica, et erga eum fidelis, habebat ingenium muliebre paullo odiosius, quippe quæ eum amore deuinctum tractaret asperius: et nullam habens regiæ dignitatis rationem, sæpe in eum petulantius se gereret, id quod ille patienter et dissimulanter ferebat. Deridebat etiam ipsa palam regis matrem et sororem, et de eis ob ipsarum generis obscuritatem maledicebat: quæ res inter feminas simultatem et odium inexpiabile, ac tunc etiam plures calumnias gignebat: adeoque fota est ea suspicio, vt vnum annum durauerit post Herodis a Cæsare reditum. Postremo alitum diu malum, erupit per occasionem, quam iam dicam. Quodam die rex meridie cubuit quietis gratia: et Mariam pro suo perpetuo in eam amore euocauit. Illa vero ingressa quidem est, sed cum eo non cubuit, quamuis cupiente: quin eum contemsit, et contumelia adfecit, ei patris fratrisque sui necem exprobrans. Hac dum ille contumelia offensus, ad temerarium aliquid committendum procliuis est, Salome regis soror maiorem turbam sentiens, eo submisit regis pocillatorem a se iampridem subornatum; iussitque vt diceret, a Maria oratum se, vt ipsam in conficiendo regi amatorio adiuuaret. Quod si rex turbatus quæsiuisset quid esset, diceret amatorium esse penes Mariam, sed se ab ea oratum, vt id regi porrigeret. Sin hac amatorii mentione rex non moueretur, sineret: id quidem nullum pocillatori adferre periculum. Hunc illa sic instructum misit intro. Ille compositus ad fidem, et cum studio ingressus, dicit, Mariam sibi dona dedisse, vt

regi

regi præberet amatorium. Ad hoc commoto rege, dicit id amatorium esse pharmacum, quod ab ea daretur, cuius quænam vis esset, nescire se: hac de caussa se id regi indicasse, ratum id et sibi et regi tutius futurum. His verbis auditis Herodes, qui iam ante male adfectus esset, etiam magis exacerbatus est: et de spadone, qui erat Mariæ fidissimus, quæstionem habuit super pharmaco: sciens absque illo nihil tantum tantulumue potuisse fieri. Homo in angustias redactus, nihil eorum, propter quæ cruciabatur, dicere poterat: tantum mulieris in se odium dixit a verbis profectum, quæ ei Soemus dixisset. Hæc eo adhuc dicente, rex magno clamore sublato, dicit Soemum antea tam fidelem, numquam fuisse mandata enuntiaturum, nisi maius ei cum Maria commercium intercessisset. Itaque Soemum e vestigio comprehendendum, necandumque curat. De Maria iudicium habuit, conuocatis suis familiarissimis: eamque magno studio de amatoriis accusauit. Erat autem in verbis intemperans, et iracundior quam esse in iudicio deceret: itaque ad extremum iudices sic animatum videntes, eam capite damnarunt. Tamen lata sententia, ipse et iudicum nonnulli non ita temere necandam censuerunt, sed in aliquo regni munito loco collocandam. Sed Salome vna cum altera modum inuenit eius de medio tollendæ: idque magis regi persuasit, consulendo, vt populi motus caueret, qui possent exsistere, si ea viua conseruaretur. Ita ducitur ad supplicium Maria. Alexandra vero quo loco res esset animaduertens, ac ne se quidem ab Herode tutam esse videns, plane alia facta est, deposita superiore audacia. Vt enim se eorum, de quibus Maria accusaretur, insciam esse ostenderet, exsilit foras, et filiæ in omnium præsentia conuiciando vociferatur, improbam, et aduersus maritum ingratam fuisse, et merito ei accidere, quæ non se talem ergà illum, de omnibus ipsis bene meritum, præbuisset, qualem debuisset. Hæc dum inhoneste simulat, et illi etiam crines vellere audet, non solum ab aliis, verum etiam ab ea ipsa, quæ ad supplicium vadebat, manifeste culpabatur. Primum enim nihil dixit, neque turbata est, neque ad matris indignationem respexit, sed excelso animo sese matris turpitudinem ægre ferre monstrauit. Ita sine terrore et coloris mutatione ad mortem profecta est. Sed ea mortua, regi desiderium eo magis exarsit, adeo vt eam subinde reclamaret, subinde turpiter ploraret, omnesque, quas poterat voluptates, consectaretur, vt eius desiderium leniret, cuiusmodi sunt conuiuia et conuentus: sed iis omnibus nihil proficiebat. Quare regni administrationem deposuit, et adeo adfectu victus est, vt etiam famulis suis imperaret, vt Mariam adpellarent, quasi ea adhuc viueret. Eo sic adfecto, oritur pestis, quæ tum plebeiorum, tum regis amicorum maximam partem sustulit, et quidem maxime venerabiles: id quod omnibus suspicionem fecit, diuina ira id accidere, propter illatam Mariæ iniuriam. Hæc res etiam deterius regem adfecit, ita vt postremo siluas peragraret, et ibi per speciem venationis sese adflictans, in morbum difficillimum incideret. Ardor erat, et dolor occipitis tantus, vt deliraret, nec vlla medicina ei prodesset, quin potius officeret: adeo vt postremo de eius vita desperaretur. Et omnes medici, partim quia morbus remediis minime cedebat, partim quia rex nullam aliam victus rationem tenere poterat, quam ad quam morbus cogebat, omnia ei præbebant, quæ postularet, eius valetudinem fortunæ committentes. Illo ad hunc modum Samariæ ægrotante, Alexandra, quæ Hierosolymis degebat, his intellectis, conata est duas vrbis munitiones occupare, videlicet ipsius vrbis, et templi: quæ sunt eiusmodi, vt qui iis potiuntur, vniuersam gentem in potestate habeant.

R 2 Nam

Nam sine iis fieri sacrificia non possunt: et Iudæi eo sunt ingenio, vt mori malint, quam ea omittere. Igitur Alexandra cum earum munitionum præsidiis colloquitur, demonstrat eas sibi et Herodis filiis debere tradi, ne si ille mortuus esset, et alius quispiam rerum administrationem occupare auteuerteret: Sin conualuisset, neminem tutius eas seruaturum, quam eius domesticos: Hæc verba illi tulerunt non mediocriter: quin regi fidem suam, vt ante præstiterunt, partim ob Alexandræ odium, partim, quod indignum putabant de rege desperare, quamdiu superstes esset. Erant enim de eius veteribus amicis: quinetiam eorum vnus, nomine Achiabus, regis erat consobrinus. Itaque eum continuo de Alexandræ instituto certiorem fecerunt: et ipse citra cunctationem eam iussit interfici: et postquam ex morbo ægre, nec sine magno cruciatu, reualuit, adeo ferus euasit, vt qui primus in eius manus venerat, de eo quauis de caussa supplicium sumeret. Quin etiam amicos suos summos interfecit, Costobarum, et Lysimachum, et Gadiam cognomine Antipatrum, et Dositheum, ob caussam quam iam dicam. Erat Costobarus natu Idumæus, eius regionis facile primus, de genere saecerdotum Cozæ, quem deum existimant Idumæi. Hunc Costobarum, postquam Hyrcanus eos in Iudæorum leges coegit, Herodes regnum adeptus, constituit Idumææ, Gazæque præfectum, eique sororem suam Salomen nuptum dedit: interfecto Iosepho, qui eam ante duxerat, vt docuimus. Costobarus insperata dignitate lætus, superbiit, paullatimque modum excessit, neque sibi honestum existimans imperantis Herodis iussa facere, nec Idumæis in Iudæorum potestate esse, et vti moribus eorum. Itaque Cleopatræ significauit, Idumæam semper maioribus ipsius Cleopatræ paruisse, ideoque æquum esse, vt ea ab Antonio regionem illam postularet: se quidem paratum esse, suam beneuolentiam transferre ad Cleopatram. Id ille nequaquam eo faciebat, vt principatum transferret ad Cleopatram: sed quod arbitrabatur, accisis Herodis viribus, facile se posse gentis Idumææ dominatum adipisci, et ad maiora peruenire. Veniebat enim in magnam spem, tum quod magno loco natus erat, tum quod pecuniis abundabat, quas assidua quæsiverat auaritia: neque quidquam mediocre moliebatur. Et Cleopatra regionem illam ab Antonio impense flagitauit, nec tamen impetrauit: qua de re certior factus Herodes, Costobarum interfecturus fuit: sed sororis et matris precibus exoratus, ei veniam dedit, sic tamen, vt eum deinceps suspectum haberet propter illum conatum. Aliquanto deinde post, nato inter Salomen et Costobarum dissidio, ea illi continuo misit libellum diuortii, contra quam ferunt Iudæorum leges. Nam viro quidem id facere licet: sed feminæ, quamuis repudiatæ, ne nubere quidem licet, nisi permissu prioris mariti. Tamen Salome fecit, Herodique fratri demonstrauit, se propter suam in eum beneuolentiam marito remisisse nuntium: quoniam comperisset eum, et Antipatrum, et Lysimachum, et Dositheum nouis rebus studere. Atque ad eius rei persuasionem proposuit Babæ filios, quos Costobarus duodecimum iam annum seruaret: id quod verum erat: qua re vehementer obstupuit rex, eiusmodi rem audiens, quam numquam suspicatus esset: et eo magis commotus est, quod res erat incredibilis. Etenim his Babæ filiis fuerat aliquando infensus, quoniam sibi repugnassent: verum tum tantum iam temporis præterierat, vt eorum iam non recordaretur. Eius in eos odii caussa fuit hæc. Quo tempore regno fruebatur Antigonus, Herodes Hierosolymam obsidebat: et propter eorum, qui obsidebantur calamitates, erant multi, qui Herodem aduocarent, et spe iam in eum pro-

pen-

penderent. Sed Babæ filii (qui dignitate et gratia multum apud vulgus valerent) Antigono fidem suam præstare perseuerabant, Herodemque semper culpabant, et ceteros eo cohortabantur, vt regibus operam suam præstarent in tenendo principatu, quem a patribus accepissent. Vrbe deinde capta, et Herode rerum potito, Costobarus præcludendis exitibus, vrbique custodiendæ præpositus, ne fontes et regis aduersarii euaderent, quum sciret Babæ filios apud vniuersum populum esse in pretio, cogitaretque, si eis vitam custodiret, id sibi multum profuturum, si aqua interuenisset rerum mutatio, eos subtraxit, et certis in locis abscondit. Ac tum Herode id, quod erat suspicante, iurauit se nescire, eique suspicionem ademit. Postea illis a rege proscriptis, nihil confessus est, sed occultos habuit. Quum igitur eos soror regis ipsi indicasset, misit rex eo, vbi esse dicebantur: et ipsos, et alios cum ipsis accusatos interfecit: ita nemo iam de Hyrcani genere superfuit: habuitque Herodes regnum plane in sua potestate, postquam nemo iam alicuius auctoritatis erat, qui quæ contra legem fierent, impedire posset. Hac de caussa deflexit etiam magis a patriis moribus, nouasque consuetudines inuexit. Primum enim pugilum ludos quinquennales instituit Cæsari, et theatrum Hierosolymis ædificauit: deinde in campo maximum amphitheatrum, et eum quinquennalem conuentum magnificentissime, et sumtuosissime celebrauit, adeo, vt ex cunctis finibus magnis impensis summos et celeberrimos omnis generis ludiones, et ceteros eiusmodi voluptatis artifices arcessiuerit. Ipsum erat theatrum sumtuosissime factum, depictis per circuitum Cæsaris gestis et victoriis, opere ex probo auro et argento: quæ omnia tam displicebant Iudæis, quam placebant extraneis. Videbant enim perspicue, crudele esse, homines capite damnatos ad leones et tygres, ceterasque feras (vt fiebat) proiici hominum delectationis gratia: itemque leges cum peregrinis moribus permutari. Sed nihil eos magis offendebat, quam tropæa, propter imagines, quæ circum arma depictæ cernebantur. Neque vero nesciebat Herodes, eos turbari, et vi cogere intempestiuum existimabat: eam ob rem dabat operam, vt nonnullos verbis mitigaret, et ea religione solueret. Verum nihil proficiebat: quin adeo indignabantur, vt omnes vno consensu vociferarentur, si omnia patienda forent, at hominum quidem imagines in vrbe non passuros, (de tropæis loquebantur,) neque id mores antiquos ferre. Hoc perspecto, Herodes eorum præcipuos vocat, et in theatrum ductis, tropæa monstrat, quæritque quidnam hæc eis videantur? Exclamant, esse hominum imagines. Tunc ille detractis ornamentis, nudum lignum eis ostendit: et illi in risum versi sunt, quippe qui iam antea imaginum adparatus pro ridiculo ducerent. Postquam populi indignationem hoc pacto sedauit, plerique sic erant, vt mutati pacatique esse viderentur: tamen nonnulli in mutatorum morum offensione perseuerabant: malueruntque periculum subire, quam eiusmodi vim pati. Itaque coniurarunt ciues decem in quoduis periculum, et pugiones sub vestibus sumserunt: fuitque quidam cæcus, qui eorum, qui audiuerat, indignitate commotus, cum eis coniurauit, non ille quidem quasi eos multum adiuturus, sed cum eis aduersa pati paratus, si eis male res caderet, id quod eis multum animi addidit. Ita decreta re, vadunt vno animo in theatrum, sperantes, ne Herodem quidem ipsum euasurum, quum inopinantem inuaderent: aut certe si ab eo aberrarent, multos ex eius comitibus interfecturos, regique occasionem præbituros cogitandi de iniuria, quam genti inferret: etiam si ipsis moriendum foret. Sed exstitit quidam de regis emissariis, qui

deprehensum totum negotium regi nuntiatum iuit, in theatrum intraturo. Hanc ob causam recepit se rex in regiam, eosque suis nominibus euocauit. Ita comprehensi a satellitibus cum suis pugionibus, rem omnem audacter et libere confessi sunt: seque recte fecisse dixerunt, atque ita excruciati mortem obpetiuerunt. Non multo post indicem illum corripuerunt quidam, nec solum interfecerunt, verum etiam membratim discerptum, canibus obiecerunt: atque id multi ciuium viderunt, neque tamen quisquam indicauit, donec Herode acerbissime quæstionem habente, coactæ cruciatibus, mulieres quædam confessæ sunt, quæ viderant. Itaque in auctores facti, et in earum totas domos animaduersum est. Neque propterea desinebat populus in legum tuitione constanter, et intrepide perseuerare: quare Herodes se non extra periculum esse videns, nisi se tutius muniret, statuit, eos vndique circumsepire, ne huiusmodi motus in apertam rebellionem erumperent. Quum igitur vrbem haberet firmatam palatio, in quo degebat ipse, et templum Antonia, quam munitionem construxerat, cogitauit, Samariam tertium contra populum murum esse posse: eamque nominauit Augustam, distantem Hierosolyma itinere vnius diei, vt tum ad regionem, tum ad vrbem, vsui communiter esse posset. Ad totam autem nationem inædificauit munitionem, quæ quondam Stratonis turris adpellabatur: eique Cæsareæ nomen fecit. Item in magno campo Galilææ, locum ædificauit nomine Gabala, et in Peræa Esmonitim: idque faciebat, vt gentem in dies magis magisque cogeret, et homines semper in promtu habebat, qui motus, et seditiones rescifcere, et impedire possent. Atque vbi ad murandam Samariam ventum est, deduxit eo frequentem coloniam, tum eorum, quorum opera in bellis vsus fuerat, tum vicinorum, partim studio erigendi in ea templum, partim quod ea antea parum celebris fuerat: sed maxime, vt se ea muniret. Itaque finitimum territorium, quod erat illius regionis optimum, diuisit incolis, vt in ipso statim aduentu bene agerent, et vrbem valido muro cinxit, vsus decliuitate loci ad firmitatem: comprehenso spatio, non quantum fuerat prius, sed tanto, vt nihil vel celeberrimis vrbibus cederet. Fecit enim viginti stadiorum ambitum, et in media sacrum trium stadiorum locum reliquit, omnibus rebus ornatissimum, et ibi templum exstruxit magnitudine et pulchritudine in primis memorabile, omnesque vrbis partes optime composuit, tum vt tutius degeret, tum vt laudem sibi compararet.

CAPVT XII.

De fame, quæ fuit in Iudæa.

Eodem anno, qui regni Herodis tertius decimus fuit, exstitit in ea regione continua siccitas, deinde fames, deinde pestis, adeo vt tota gens magna fuerit in angustia. Quin ipse rex non minus egestate laborabat quam alii: quippe quum non esset vnde ei tributum solueretur, et ipse pecuniam suam in ea, quæ diximus, ædificia consumsisset, quæ res ei eius subditorum conflauit odium. Quare vt necessitati subueniret, cudit ex vniuersa supellectile sua nummos, quos in Aegyptum ad coemendum frumentum misit, et Petronii amici sui (qui tum Aegypto Cæsaris nomine præfectus erat) fideli opera vsus, tantum frumenti in eos fines inuexit, vt eorum etiam, quibus antea inuisus erat, amorem sibi conciliauerit: et rem ita temperauit, vt vniuerso populo, non solum de commeatu, sed etiam de vestitu prospexerit. Hoc facto, finitimis quoque vrbibus subuenit, Syriæ ciuitatibus semina suppeditando, adeo vt omnibus de victu prouisum fuerit. Deinde adpetente messe, diuisit

per

per regionem, ad quinquaginta hominum millia, quos aluerat: et hac ratione regno suo optime opitulatus, succurrit porro multum vicinis omnibus, prout cuique opus erat, ita vt in vniuersæ nationis beneuolentiam sese insinuauerit, in magnoque fuerit honore et gloria. Sub eadem tempora misit et Cæsari subsidio quingentos lectos homines, de suis satellitibus, quos Gallus Aelius ad mare rubrum duxit, eique magno vsui fuerunt. Quumque iterum res secundas haberet, regiam in superiore vrbe construxit, et in ea domos ingentes sumtuosasque fecit: quarum vnam Cæsaris, alteram Agrippæ nominauit. Duxit etiam ex amore vxorem, vt iam dicam. Erat Simon quidam Hierosolymitanus, Alexandrini cuiusdam nomine Boethi filius, sacerdos, vir illustris, qui filiam habebat eius (vt existimabatur) temporis, formosissimam. De ea vbi Herodes audiuit, commotus est, visamque deperiit: et quia vi rapere non audebat, satius duxit in matrimonium ducere. Et quoniam Simon, quamuis non contemnendus, tamen inferiore loco erat, quam vt regis socer fieret, eum euexit: et Iosuæ Fabis filio pontificatum abrogauit, eoque Simonem donauit, atque ita eius filiam duxit. Peractis nuptiis, castellum pulcherrimum atque munitissimum construxit in eo loco, vbi ab Antigono exactus, Iudæos vicerat, quod castellum abest Hierosolymis sexaginta stadia. Hisce rationibus rem suam stabiliebat, in aduersarios suos vindex acerbus, in ciuitates comis, et humanus, et qui principes magnis muneribus aliisque rationibus coleret. Vt enim Cæsaris, et potentum Romanorum amicitiam retineret, multa in Iudæorum leges committebat, vrbes, et fana construendo, non hæc quidem in Iudæa, (nam simulacra Iudæi numquam tulissent,) sed in aliis regionibus: et vt sese Iudæis purgaret, dicebat se iussum facere: et a Cæsare atque Romanis gratiam inibat, ostendens se eorum honoris gratia etiam in patrias leges peccare.

CAPVT XIII.

Cæsareæ Constructio.

QVumque animaduertisset in litore Phœnicii maris, inter Ioppem, et Dora, locum vrbi aptissimum, olim Stratonis turrim adpellatum, ædificauit ibi vrbem pulcherrimam, quam in Cæsaris honorem Cæsaream adpellauit, et in ea Cæsaris templum exstruxit. Est ibi inter ceteras turres vna speciosissima, Drusus adpellata, ad honorem Drusi priuigni Cæsaris, qui iuuenis obiit: estque ea vrbs perfecta duodecim annis, cum pulcherrimo portu, quem ibi fecit. His perfectis, et Augusta ædificata, statuit Romam filios suos mittere, Alexandrum et Aristobulum, vt se Cæsari offerrent. Eo postquam peruenerunt, ad Pollionem Cæsari amicissimum diuerterunt, eisque permissum est etiam, apud Cæsarem diuersari. Nam et ipse eos accepit humanissime, et Herodi potestatem fecit regnum, vtri filiorum vellet, confirmandi: eique insuper amplius regionum dedit, videlicet Trachonem, Batanæam et Auranitidem: et dedit ob eam caussam, quam iam dicturus sum. Erat Zenodorus quidam, qui Lysaniæ domum conduxerat: et quia non satis magnos reditus habebat, eos latrociniis per Trachonem exercendis supplebat. Nam ea loca incolebant desperatæ vitæ homines, qui Damascenum agrum populabantur: neque Zenodorus eos impediebat, quin et ipse prædæ particeps erat. Hac re vexati vicini, aduersus Varronem (qui tum præfectus erat) vociferabantur, et vt Cæsari de Zenodori iniuriis scriberet, flagitabant. Cæsar his de rebus certior factus, rescripsit, vt ex eo tractu latrones exigerentur, isque Herodi traderetur, vt daret operam, ne Trachonitæ deinceps finitimis nocerent.

rent. Nec enim eos prohibere facile erat, quum vnum latrocinandi opus haberent, nec aliunde viuerent: quippe quibus nec oppida nec possessiones essent, sed tantum receptacula et specus subterraneæ, vbi cum suis pecoribus viuerent. Habent aquæ et cibariorum copiam, possintque ex occulto diu resistere. Aditus sunt angusti, qua non plures quam singuli transire possint: sed interiora incredibili sunt amplitudine atque magnitudine, et domorum superius solum non supereminet, sed terræ æquale est. Id totum rupes est dura et aditu difficilis, nisi ductor adsit, quippe flexuosis semitis. Hi homines, si quando finitimis incommodare non poterant, alii alios spoliabant, nec ab vllo scelerum genere sibi temperabant. Is tractus postquam est Herodi datus, eo certorum hominum ductu profectus est, et latrocinia sustulit, finitimisque pacem et otium præstitit. Et Zenodorus iratus primum, quoniam priuatus esset præfectura: deinde, et quidem potissimum, quoniam Herodi datam inuideret, profectus est Romam, vt eum accusaret: sed reuersus est infecta re. Et Agrippa trans Ionium mare missus est, vt eas prouincias Cæsaris nomine procuraret: eumque Mitylenæ hibernantem Herodes (qui ei amicissimus esset) adiit, deinde Iudæam repetiit. Et Herodem quidem Gadareni quidam apud Agrippam accusatum iuerunt: sed ille eos nullo dignatus responso, regi vinctos remisit. Item Arabes (qui iamdiu Herodis principatu dolerent) ei erant infensi, ac tum eius rebus dissidium creare conabantur ob huiusmodi caussam. Zenodorus de suis rebus iam desperans, eis suæ præfecturæ partem, videlicet Auranitidem, vendiderat quinquaginta talentis. Et quoniam ea pars in eo, quod donauerat Herodi Cæsar, continebatur, intercedebant Arabes, et crebras incursiones faciebant, et vim tentabant: nonnumquam etiam iure experiebantur. Conciliabant etiam sibi pauperes milites, et Herodi infesti erant, semper sperantes, et nouis rebus studentes: quibus maxime gaudent, qui male agunt. Hæc iam pridem intelligens Herodes, tamen non hostiliter agebat: sed eos prudenter leniebat, neque turbis occasionem dare volebat. Deinde anno eius regni decimo septimo, venit Cæsar in Syriam, ac tum maxima Gadarenorum pars de Herode expostulare cœperunt, imperiosum esse acerbumque, et tyrannum dicentes. Eos aut ita audaces faciebat Zenodorus, instigando, et de Herode conquerendo: iurandoque se numquam deserturum eos, quin Herodis regno ademisset, et Cæsaris ditioni adiecisset. Hæc caussa erat, cur quiritarentur Gadareni: eo freti, quod quos ei vinctos tradiderat Agrippa, pœnas non dedissent, sed ab Herode incolumes dimissi fuissent. Igitur quum ab illis de vi et rapinis, et templorum euersionibus accusaretur Herodes, parabat inturbatus caussam suam defendere: sed Cæsar ei dexteram præbuit, neque quidquam de sua erga eum voluntate ob multitudinis turbationem immutauit. Igitur primo die de hisce rebus actum est: sed postremo die non est perrectum in cognitione. Nam Gadareni propensionem tum ipsius Cæsaris, tum adsessorum videntes, et se regi traditum iri (vt erat verisimile) arbitrantes, cruciatuum metu partim se noctu præfocarunt, partim præcipitarunt: alii se fluuio exstinxerunt. Visa est ea res indicare leuitatis culpæque pœnitentiam: itaque Cæsar sine vlla dubitatione Herodem absoluit. Accidit præterea, vt Zenodorus rupto intestino, tantum sanguinis amiserit, vt vitam finierit Antiochiæ in Syria: quamobrem Cæsar eius regionem Herodi dedit, quæ erat non parua, inter Trachonem, et Galilæam posita, videlicet Vlatham et Paniadem, agrumque finitimum, eumque cum Syriæ administratori-

bus

bus coniunxit, et eis, ne quid fine Herodis sententia facerent, imperavit: atque verem in pauca conferam, eo peruenit Herodes, vt neminem nec Cæsar secundum Agrippam, nec Agrippa secundum Cæsarem pluris faceret. Itaque quum tanta in gratia esset, petiit a Cæsare fratri suo Pheroræ vnam de quatuor regionis partibus, eidemque Pheroræ centum talentorum redituum de suo regno dedit, vt si forte moreretur Herodes, esset in tuto Pheroræ res, nec ea potirentur Herodis filii. Postquam autem Cæsarem ad mare comitatus rediit, ornatissimum ei templum exstruxit, ex candido saxo, in Zenodori terra, prope eum locum, quod Panum adpellatur. Specus est amœnissima in monte, cuius in radice in tam altam voraginem terra desedit, vt fundum cerni nequeat, quæ vorago stagnantis aquæ plena est: supra mons ingens imminet, et infra specum oriuntur fontes Iordanis fluminis. In eo loco (qui quidem celebratissimus est) Herodes templum exstruxit, quod Cæsari sacrauit. Tunc etiam sui regni hominibus tertiam vectigalium partem remisit, per simulationem eos subleuandi, propter annonæ caritatem præteritam: sed id magis faciebat, vt eorum in se odium exstingueret. Dolebant enim, eos ritus inuehi, propterea quod eorum religio et mores exolescebant, qua de re fremebant vniuersi. Cui rei occurrebat ille diligenter, eis occasiones adimendo, et perpetuos labores iniungendo, vt iam ciuibus coire, simulue ambulare, aut viuere non liceret, obseruantibus omnia custodibus. Quod si quis deprehensus erat, in eum acerbe animaduertebatur, multique tum palam, tum secreto, in Hyrcaniam castellum interficiendi ducebantur: erantque certi tum in vrbe, tum in viis homines, qui obseruarent si qui conuenirent. Quin ipsum quoque aiunt, ne hanc quidem neglexisse partem: ac sæpe vestitu priuati hominis sese noctu turbis immiscuisse, vt, quid de principatu sentirent, resciseeret. Quod si qui obstinate in mores consentire recusarent, eos omnibus modis de medio tollebat: reliquos ad fidem iureiurando perducendos censebat. Itaque sacramento adstrinxit, fore ipsi fideles subditos, quam in rem plerique, tum vt eum colerent, tum etiam quod metuerent, consenserunt. Qui vero sese cogi non sustinebant, in eos omni modo sæuiebat. Volebat etiam Pharisæum Pollionem et Sameam, et complures eorum, qui illos frequentabant, ad iurandum cogere: sed illi in eam rem non consenserunt: neque tamen vt ceteri pœnas luerunt, illo eorum rationem habente propter Pollionem. Ab hac eadem necessitate excepti fuerunt etiam, quos Essæos adpellamus, quibus tantum tribuebat Herodes, vt eos pro diuinis haberet: cuius rei caussa hæc fuit. Erat Essæorum quidam nomine Manahemus, vir bonus, et qui futura diuino instinctu præuideret. Hic conspicatus aliquando Herodem, puerum adhuc, in ludum litterarium commeantem, dixit regem fore Iudæorum. Et Herodes illum aut sui notitiam non habere, aut iocari arbitratus, demonstrat se priuatum esse. At ille leuiter subridens, et ei nates manu feriens: Atqui et regnabis, inquit, et imperium feliciter, præstante Deo, auspicaberis: et memento ictuum Manahemi, vt hoc tibi sit indicium mutationum fortunæ. Erit enim optima tua mens, si iustitiam et pietatem amaueris, et erga ciues clementiam: verum ego totius rei gnarus, scio te non talem futurum. Eris enim fortunatus tu quidem, si quisquam alius, et laudem tibi paries æternam; sed pietatis et iustitiæ obliuionem capies, cuius rei haud immemor sane Deus erit, dum sub æui tui finem de te pœnas sumet. His

verbis mentem protinus minime adhibuit Herodes, quod eius rei ſpem nullam haberet: ſed poſtquam paullatim ad regnum, et quidem fortunatum, euectus eſt, in ipſo imperii vigore Manahemum arceſſit, et ex eo quamdiu regnaturus eſſet, quærit. Manahemus vero totum non dixit, ſed eo tacente quærit Herodes dumtaxat, an decem annorum futurum eſſet regnum. Ad quod ille reſpondit, etiam viginti, atque etiam triginta, neque ſpatio modum fixit. Et Herodes eo contentus, ei dexteram dedit, eumque dimiſit, ac deinceps Eſſæos omnes habuit in honore.

CAPVT XIIII.

Herodes Hieroſolymitanum templum diruit, et aliud exſtruit.

IGitur anno regni ſui duodeuigeſimo, poſt ea facta quæ ſuperius dicta ſunt, ſtatuit Dei templum ædificare, idque maius et altius facere, cogitans fore id omnium quæ vmquam feciſſet, operum præclariſſimum ac laudatiſſimum. Et quum populum ad rem tam arduam paratum non eſſe intelligeret, conuocauit eos, et de eo negotio orationem habuit, in qua et alia dixit, et hæc in primis: Fuit quidem templum hoc ſummo Deo a maioribus noſtris ædificatum, poſtquam Babylone redierunt: ſed ei deſunt ad altitudinem cubiti ſexaginta: tanto enim altius erat primum illud a Solomone conſtructum. Neque vero per maiores noſtros ſtetit, quo minus hoc magnitudine prius adæquaret: verum Cyrus et Darius Hyſtaſpis filius hunc ædificii modum præſcripſerunt: quæ cauſſa fuit, vt maiores noſtri (qui illis, eorumque filiis, et poſt eos Macedonibus ſubiecti fuerunt) facultatem non habuerint id ad parem cum priore magnitudinem perducendi. At nunc, poſtquam Dei beneficio regnum adeptus, et longa pace, et pecuniis ac reditibus abundo: quodque maius eſt, cum Romanis, omnium (vt ita loquar) dominis in gratia ſum, dabo operam, vt id quod neceſſitate, et ſuperiorum temporum ſeruitute omiſſum eſt, reſarciam, et Deo (per quem regnum conſecutus ſum) perfectum cultum reddam. Hæc verba habuit Herodes: quæ quia illis noua accidebant, multi ſis attoniti ſunt, metuentes, ne ſi tantum opus diſſoluiſſet, non ſatis magnas opes haberet ad perficiendum. Verum rex eos confirmauit, dicens, non ſe prius templum diruturum, quam omnia quæ ad id abſoluendum pertinerent, præparaſſet: id quod fecit. Nam mille carros ad vehendos lapides comparauit, et decem peritiſſimorum opificum millia delegit, et mercatus mille ſacerdotibus veſtes ſacerdotales, eos partim lapides, partim ligna fabricare docuit: atque ita opus adgreſſus eſt, omnibus diligenter præparatis. Igitur ſublatis veteribus fundamentis, et iactis aliis, templum ſuper eis erexit in longitudinem cubitorum centum, in altitudinem centum viginti, quæ viginti attributa ſunt fundamento: eſtque templum albis firmiſque ſaxis exſtructum, longis circiter vicenosquinos cubitos, altis octonos, latis duodenos. Erat autem totum templum (quemadmodum et regia porticus) vtraque parte depreſſius, et medium editius, ita vt longiſſime proſpici poſſet. In oſtiis portas cum ſuperliminaribus templo fecit æquales, pulcherrimis tapetibus ornatas: et circum vniuerſum templum porticus fecit ingentes, habita ratione proportionis templi, ſumtibus maiores ſuos ſuperans, pendentibus circum templum ſpoliis peregrinarum gentium, quæ omnia Herodes ibi poſuit, et, quæ ipſe de Arabibus reportarat, inſuper adiecit. A ſeptemtri-

trione arx erat quadrata, egregie munita atque firma, quam Asamonæo prognati reges et sacerdotes exstruxerant, et turrim adpellarant, vt ibi pontificis ornatus reponeretur: quem ipse pontifex dumtaxat, quum erat facienda res diuina, induebat. Hunc ornatum rex Herodes eo in loco custodiuit: post eius obitum fuit in potestate Romanorum, vsque ad tempora Tiberii Cæsaris. Huius temporibus, quum Vitellius Syriæ prætor Hierosolymam venisset, et a populo honorificentissime exceptus fuisset, vt eis gratiam referret, scripsit eorum rogatu ad Tiberium Cæsarem, vt Iudæis sacra vestimenta in potestatem permitterentur: id quod ille concessit, eaque habuerunt vsque ad decessum regis Agrippæ. Post eum Cassius Longinus, qui tum Syriam procurabat, et Cuspius Fadus Iudææ præses, Iudæis imperarunt, vt ea vestimenta ponerent in Antonia: debere enim Romanos ea penes se habere, sicut antea. Quamobrem Iudæi ea de re legatos ad Claudium Cæsarem miserunt, pro quibus legatis iuuenis rex Agrippa, qui tum Romæ erat, perfecit apud imperatorem, vt Vitellio imperaret, vt Iudæis ea vestimenta in potestatem traderet. Antea erant sub sigillo pontificis et quæstorum: et pridie festorum ibant quæstores ad præfectos Romani præsidii, et agnito suo sigillo, vestimenta auferebant. Deinde rursum festis transactis, ea in eumdem locum referebant, et ostensa præfecto præsidii consignabant ac concludebant. Sed hæc postea facta sunt. Iam vt ad propositum reuertamur, hanc turrim Herodes rex tunc magis muniuit, ad templi defensionem, et Antonii caussa nominauit Antoniam. A septi parte septemtrionali erant portæ quatuor, quarum vna ferebat in regiam, interiacente valle: duæ in suburbium: quarta in alteram vrbis partem: eratque multis gradibus in vallem descensus, deinde rursus ab altera parte adscensus. Nam vrbs posita e regione templi, speciem præbebat theatri, cincta valle profunda secundum latus meridianum. Quarta pars frontis templi a meridie, habebat et ipsa portas in medio simulque regiam porticum, quæ triplex erat, et longitudine ab orientali valle ad occidentalem vsque pertinebat, opus toto orbe pulcherrimum, eratque id primum templi septum. In medio erat iuxta illud alterum, in quod paucis gradibus adscendebatur, circumdante lapidea maceria, in qua scriptum exstabat, ne quis alienigena intraret, sub pœna capitis. Habebat autem interius conseptum a parte meridionali et septemtrionali, portas tres continuas, æqualiter inter se distantes: et ab oriente magnam portam, per quam mundis et feminis intrare fas esset. Interius erat sanctuarium, quo feminæ non intrabant: et porro interius erat tertium, quo non nisi sacerdotibus licebat introire. Hæc erat ædes: et ante ædem ara victimaria. Horum trium in nullum ingressus est rex Herodes, quoniam sacerdos non esset: sed porticus et interius conseptum per sacerdotes curauit exstruendum, et id opus octo annis ædificauit. Postquam ædes a sacerdotibus vno anno et sex mensibus exædificata est, vniuersus populus lætitiæ plenus gratias agebat: primum Deo, quod tam cito factum fuisset: deinde regis diligentiæ, festum diem agentes, et templi instaurationem faustis ominibus prosequentes. Rex Deo trecentos boues immolauit: reliqui item pro sua quisque facultate, qui numerus fuit infinitus. Incidit enim is dies, in quo templum fuit absolutum, in eumdem diem in quo rex fuerat creatus Herodes: quem quidem celebrare solitus erat, vt his duabus de caussis festum fuerit illustrius. Fertur, quo tempore templum construebatur, non nisi noctu pluisse, ne opus impediretur. Sic nos a maioribus accepimus.

FLA-

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICARVM LIBER DECIMVS SEXTVS.

CAPVT I.

Alexander et Aristobulus Roma redeunt ad patrem: et Salome et Pheroras eos calumniantur.

INter cetera legem tulit rex, vt fures in exteras nationes venderentur: quæ res, quoniam contra legem esset, ei conciliauit odium populi. Furem enim lex quadruplo multat, aut si soluendo non est, vendi iubet: sed non alienigenis, neque vt perpetuo seruiat, sed vt post annos sex manumittatur. Per id tempus profectus est in Italiam, tum vt Cæsarem, tum vt filios suos, qui Romæ versabantur, videret. Eum Cæsar comiter excepit, eique filios, vt iam in disciplinis perfectos, reddidit in patriam reducendos. Vbi ab Italia reuenerunt, magni apud omnes fiebant, partim quia proceri, partim quia eleganter eruditi, et regia forma forent. Itaque Salome regis soror, et qui Mariæ mortis auctores fuerant, protinus inuidiam in eos conceperunt: ac veriti, ne quando ob illatam eorum matri iniuriam pœnas luerent, cœperunt de eis maledicere, videlicet eos patris consuetudine non delectari, propter necem matris, cum cuius interfectore degere religioni sibi ducerent. Hæc illi non Herodi dicebant, sed in vulgus spargebant, eaque referebantur Herodi; que res ei odium gignebat in filios.

CAPVT II.

Herodes filiis suis vxores locat, deinde ad Agrippam nauigat

NEque tamen non eis honorem habuit, quem debuit: vxoresque dedit Aristobulo Bernicem Salomæ filiam, Alexandro vero Glaphyram Archelai Cappadociæ regis filiam. His factis, quum Marcum Agrippam iterum ab Italia in Asiam nauigasse intellexisset, eum adiit, persuasitque vt in Iudæam veniret, vbi ipse cum suis eum excepit magnificentissime, eique oppida recens a se ædificata, munitaque sua loca ostendit: et eum Hierosolymam duxit, vbi ei populus obuiam festo vestitu prodiit, et eum perhonorifice excepit. Et Agrippa Deo rem diuinam fecit, et populo conuiuium lautissimum præbuit: deinde rursus in Ioniam profectus est: Herode ei, eiusque comitum clarissimis, multa largito.

CAPVT III.

Herodes Agrippam denuo adit.

ET Herodes ineunte vere, eum iterum conuenire instituit, sciens eum in Bosporum expeditionem parasse. Itaque tantum nauigauit, vt eum apud Sinopen in Ponto inueniret: vbi comiter exceptus, magna apud Agrippam fuit in gratia. Deinde expeditis eis, quorum caussa in Pontum profectus Agrippa fuerat, redierunt itinere pedestri.

CAPVT

CAPVT IIII.

Iones Iudæi de Græcis apud Agrippam expostulant.

VT in Ioniam ventum est, magna Iudæorum multitudo (qui vrbes illas incolebant) ad Agrippam, occasione fiduciaque sumta, se conferunt, et apud eum de iniuriis: quæ sibi fierent, expostulant: demonstrant se suis vti legibus prohiberi, sacris diebus in ius vocari, spoliari pecuniis, quas Hierosolymam ad templum mittere vellent: cogique ad obeundam militiam et publica munera, et in ea sacras pecunias insumere, contra sua iura, quum eis Romani semper secundum patrias leges viuere permisissent. Hæc dum vociferantur, obtinuit Herodes Agrippa, vt illorum rationes audire vellet: adlegauitque quemdam suum amicum, nomine Nicolaum, qui Iudæorum caussam ageret. Quumque adsessores sibi aduocasset Agrippa Romanorum primos, et qui aderant reges et principes, habuit Nicolaus eiusmodi pro Iudæis orationem, vt Græci non intercederent. Neque enim vt in iudicio litigabatur, sed erat Iudæorum supplicatio contra vim, quæ eis inferebatur. Itaque non negabant Græci: sed eo se tegebant, quod dicerent, Iudæos ipsorum finibus vti, et in eo iniurios esse. Ad hoc Iudæi, se bono genere esse demonstrarunt: quodque vbi versarentur, ibi leges suas haberent in pretio, in eo illis iniuriam non facere. Hic Agrippa pronuntiauit, se Herodis caussa Iudæis postulata concedere: et insuper plura concedere paratum esse, dummodo sine incommodo fieret imperii Romani. His peractis, a Lesbo discessit.

CAPVT V.

Herodes patriam repetit.

HErodes vero Hierosolymam rediit, et conuocato omni populo (quæ sane ingens fuit multitudo, etiam ex agris) eis totius itineris sui rationem exposuit: et sese perfecisse demonstrauit, vt omnes Asiani Iudæi deinceps sua iura retenturi forent. Atque vt se eorum vtilitatis studiosum ostenderet, atque commendaret, quartam superioris anni vectigalium partem eis condonauit: qua de re vehementer lætati discesserunt, optantes regi multa bona.

CAPVT VI.

Oritur domi Herodis dissidium, quoniam Antipatrum filium suum natu maximum pluris faceret, quæ res dolebat Alexandro.

VErgebat autem in dies in deterius domesticum dissidium, conante Saloma neminem relinquere, qui matris puerorum mortem vlcisci posset: adde quod pueri naturali quadam audacia, et in patrem maleuolentia præditi erant, tum recordatione iniuriæ, quæ matri facta foret, tum regnandi cupidine. Iterumque malum erat quale prius, quod et adolescentes de Saloma et Pherora libere et aperte maledicebant, et illi eis enixe insidias struebant, adeo vt vrbs tandem huiusmodi sermonibus plena fuerit. Atque id propterea crescebat, quod absente rege, maior erat dissensionis occasio. Deinde reuersum, et cum populo (vt supra demonstrauimus) collocutum, confestim Pheroras et Salome commonefaciunt, vt sibi caueat ab ado-

adolescentibus, qui ei aperte minarentur, non se matris necem inultam relicturos. Addebant et illud, eos sperare, Archelai Cappadocum regis ope ituros ad Cæsarem, et patrem accusaturos. His sermonibus auditis statim perculsus est Herodes: et eo magis, quod eadem ab aliis audiebat. Itaque vt pueros suos deprimeret, euexit filium suum, nomine Antipatrum, quem nondum rex factus genuerat, eumque apud se in pretio esse ostendit: non ille quidem sicut postea, quum ab eo ita victus est, vt ad eum omnia referret: sed id fecit, vt audaciam filiorum Mariæ coerceret, arbitratus fore demissiores, si regni successionem neque solis sibi, neque necessario deberi putarent. Hac de causa Antipatrum eis æmulum obiecit, ratus futuros inde meliores: verum longe aliter euenit. Nam et pueri graui se iniuria adfici interpretabantur: et Antipater, homo versutus, postquam semel eo venit, vt sperare auderet, quod antea non sperabat, id vnum dabat operam, vt fratribus nihilo inferior esset, et patrem iam nimis exacerbatum, magis insuper irritaret. Verum illud cauebat, ne ipse calumniarum suarum esset interpres: sed ad eam rem vtebatur opera hominum, in quos nulla caderet suspicio, quique id regis studio facere crederentur. Iam vero multi Antipatrum propter eius spem colebant, et huiusmodi sermones Herodi persuadebant, quoniam eius amore dicere viderentur. Quumque hæc per multos inter sese fideles agebantur, tum etiam ipsi adolescentes magnam eius rei præbebant occasionem. Nam frequenter lacrimas ob contumeliam, qua adficerentur, emittebant, et matrem adpellabant: quinetiam aperte apud amicos ostendere conabantur, iniquum esse patrem: quæ omnia opportune aucupatus Antipater, Herodi renuntiabat, et rem exaggerabat, vnde domestica lis deterior fiebat. Rex enim huiusmodi sermones ægreferens, et Mariæ filios deprimere volens, Antipatro plus in dies tribuebat, eo vsque, vt postremo eius matrem domum adsciuerit. Ac sæpe scribens ad Cæsarem, illum ei officiosissime commendabat: et Agrippa Romam, post administratas decem annos Asiæ res, petente, profectus a Iudæa, ad illum nauigauit, eique Antipatrum (quem vnum secum duxerat) tradidit, Romam ducendum cum multis donis, vt fieret Antipater Cæsaris amicus. Itaque videbatur Antipater omnium dominus esse, adolescentes vero regno prorsus excidisse, quippe quum ea de re scripsisset Herodes Romam ad omnes suos amicos.

CAPVT VII.

Herodes Alexandrum et Aristobulum ad Cæsarem ductos accusat.

NEque tamen desinebat Antipater adsidue Roma scribere ad patrem, et eum (simulando magnam de patre sollicitudinem) incendere aduersus fratres, donec Herodem eo perduxit, vt adolescentibus fuerit infensus. Sed ne quid temere committeret, visum est ei satius, eos coram Cæsare accusatum ire. Ac postquam Romam peruenit, progressus est ad vrbem Aquileiam, et ibi Cæsarem nactus, orauit, vt se de maximis, quæ interuenissent, incommodis audire vellet: accusauitque duos filios in ipsorum præsentia acerbissime, quod patrem odissent, et vt regnum adipiscerentur, vita priuare vellent. Itaque eo dicente, confusi pueri lacrimabant, et magis etiam postquam dicendi finem fecit, adeo vt quid dicerent non haberent: tanta erat perturbatio: neque quisquam, ne patre quidem excepto, fuit in eo conuentu, quem non eorum misesceret.

CAPVT VIII.

Herodis filii patri reconciliantur.

QVam rem animaduertens Alexander, qui erat natu grandior, dicere adgressus est, et ita eleganter caussam egit, vt Cæsar (qui iam ante tantum esse puerorum scelus non credebat) magis insuper mutatus sit, et Herodem continenter adspiceret, videns eum quoque nonnihil confusum: ita vt omnes Herodem culparent, et pueros miserarentur, qui pudore suffusi, demisso ad terram vultu plorabant. Et Cæsar paullulum cunctatus, dixit, adolescentes, licet a crimine abesse viderentur, tamen in eo peccasse, quod non se tales erga patrem præstitissent, vt hominum sermones reprimerent: Herodemque hortatus est, vt deposita omni suspicione, cum pueris in gratiam rediret. Neque enim æquum esse talia de iis, quos genuisset, credere: et id vtrisque prodesse posse, dum deinceps omnis suspicionis tollendæ gratia, maiorem inuicem amorem præ se ferrent. Has inter admonitiones pueris innuit: quumque illi patri ad pedes accidere, et ab eo veniam orare pararent, anteuertit pater eos plorantes complecti, et in collum vtriusque inuadere. Tunc Cæsari gratias egerunt, et vna discesserunt, comitante Antipatro cum simulatione lætitiæ. Sequentibus diebus largitus est Herodes Cæsari trecenta talenta, ludos agenti, et Romano populo congiaria diuidenti: et Cæsar ei dimidium reditum æris Cyprii donauit, et alterius dimidii curam commisit: et insuper potestatem dedit, quem vellet filiorum regem faciendi, aut regnum in omnes diuidendi. Quumque Herodes id euestigio facere vellet, negauit Cæsar permissurum se, vt non per omnem vitam dominus esset et regni, et filiorum. Sic ille rursus in Iudæam rediit. Atque eo absente, rebellarunt Trachonitæ: sed relicti illic duces eos subegerunt, iterumque sub imperium redegerunt. Herodes in Iudæam reuersus, exposuit in templo suum iter: et in extremo suæ orationis, suos filios monitis instruxit, aulicosque et reliquum populum admonuit, vt concordiam tuerentur, demonstrauitque filios suos post se regnaturos, primum Antipatrum, deinde Mariæ natos, Alexandrum, et Aristobulum. In præsentia edixit, vt omnes in ipsum intuerentur, eumque, quamuis senem, pro domino et rege ducerent: ita meliore conditione rem eorum futuram. His dictis, conventum dimisit, fuitque eius oratio grata multis: sed aliis non item, qui res nouas moliebantur, et spem sibi in puerorum dissensione ponebant.

CAPVT VIIII.

Herodes exædificata Cæsarea ludos agit.

CIrca id tempus Cæsarea Augusta, quæ ab eo condebatur, ad finem perducta est, anno eius regni duodetricesimo. Ad eam dicandam, magnam celebritatem, magnumque adparatum ludorum adhibuit: quos quinquennales in honorem Cæsaris instituit. Postea aliud item oppidum in campo condidit, nomine Capharsaba, loco irriguo, et arboribus consito: et id ad honorem sui patris Antipatri nominauit Antipatridem. Aedificauit et alium locum supra Hierichuntem, quem in honorem suæ matris Cyprum adpellauit: et in eodem oppido turrim exstruxit, quæ magnitudine Pharum Aegypti adæquaret, eamque Phasaelum de nomine sui fratris nuncupauit. Itemque oppidum construxit in valle hierichuntia, cui in honorem eiusdem sui fratris, Phasaelidi nomen fecit. Taceo mille magnifica beneficia, quæ contulit in ci-

vita-

vitates, tum in Syria, tum in Græcia, et vbicumque eum versari contigit. Erat enim rex magnificus, si quis vmquam fuit: ceterum in omnes consanguineos amicosque suos crudelis et inhumanus, vt qui solus honorari vellet. Quemadmodum enim maiores (vt imperatores Romanos) colebat ipse, ita sibi a minoribus fieri volebat.

CAPVT X.

Asianorum Iudæorum legatio ad Cæsarem.

CEterum Iudæi, qui in Asia et Lybia Cyrenensi degebant, a ciuitatibus vexabantur, quum a superioribus regibus in suo iure defensi fuissent, et per Græcos iniuriis adficiebantur, ac publica pecunia spoliabantur, et priuatim lædebantur. Quapropter quum in ea calamitate essent, neque grææ crudelitatis finem vllum inuenirent, miserunt iis de rebus legatos ad Cæsarem; et Cæsar eis eadem iura concessit, et ad prouinciales ea de re scripsit: edixitque graui proposita pœna, vt Iudæi suis moribus vti ex patria ipsorum lege sinerentur, quemadmodum vsi fuissent tempore Hyrcani pontificis summi Dei: neue eorum donaria attingerentur, sed Hierosolymam mitti permitterentur, et iis tradi, quibus esset id muneris delegatum: neue Sabbato, aut pridie Sabbati, ab hora diei nona in ius cogerentur. Quod si quis furatus sacros libros, aut sacram pecuniam ex cella sabbataria, aut ex cella virorum, compertus esset, pro sacrilego haberetur, eiusque bona in publicum populo Romano addicerentur. Talia scripsit etiam Marcus Agrippa, et reliqui procuratores prouinciarum.

CAPVT XI.

Herodes pecunia egens, descendit in sepulcrum Dauidis.

SEd vt redeamus ad rem: Herodes (qui tum in regno suo, tum extra, ingentes sumtos faceret) audiuerat Hyrcanum, suum in regno antecessorem, aperuisse sepulcrum Dauidis, et inde tria millia talentorum argenti abstulisse, atque ibi multo etiam amplius restare. Quapropter iam pridem habebat in animo, quod tum fecit: hoc est, aperuit noctu sepulcrum, et eo cum amicorum suorum fidelissimis intrauit, cauens, ne id in vrbe resciseeretur. Et argentum quidem nullum inuenit, sed multa aurea et alia ornamenta, quæ omnia abstulit. Ac dum accurate rimatur, voluit vlterius progredi vsque ad conditoria, in quibus sita erant corpora Dauidis et Solomonis: sed intrantes inciderunt (vt postea ferebatur) in flammam inde prodeuntem, quæ duos de eius satellitibus exanimauit. Hac re perterritus rex, exiit, et placandi numinis gratia, exstruxit in ostio sepulcri, magnis sumtibus monumentum albo lapide. Ceterum eius domesticæ res in dies deterius habebant: quippe aula iurgiis, odiisque, et calumniis referta, quas alii in alios certatim comminiscebantur. Antipater semper aliquid aduersum fratres moliebatur, adeoque malitiosus erat, vt ab aliis insimulandos curaret, et ipse sæpe eos simulate excusaret, vt per speciem amicitiæ conata perficere posset. Hoc pacto ita callide patrem circumueniebat, vt crederet vnum esse Antipatrum, cui patris salus summæ curæ foret. Quinetiam Ptolemæum, negotiorum regni sui procuratorem, Antipatro commendauit rex, ac de negotiis cum Antipatri matre consultabat: breuiter ii omnia

erant,

erant, vt et quæ vellent, facerent, et in quos videretur, regis odium commouerent. Erat ea res Mariæ filiis in dies grauior, neque se repelli, suamque dignitatem minui, ferre poterant. De feminis, Glaphyra Archelai filia, Alexandri coniux, simultatem cum Saloma exercebat, partim propter eius in Alexandrum odium: partim quia dolebat, Salomæ filiam, Aristobuli coniugem, pari secum dignitate esse. Super hanc alteram litem, orta est tertia. Nam Pheroras regis frater amore captus est cuiusdam seruæ mulierculæ, quam habebat, eamque ita perdite adamauit, vt spreta regis, quam sibi desponderat, filia, seruæ totus adhæresceret. Quam rem grauiter ferens Herodes, filiam suam Phaseli filio nuptum locauit: deinde aliquanto tempore post, arbitratus fratris amores iam refrixisse, de prima apud eum expostulauit, et vt secundam, nomine Cyprum duceret, postulauit: et Ptolemæus Pheroræ suasit, vt omissis amoribus suis, regi obtemperaret. Itaque Pheroras id e re sua esse videns, quod ei antea accusato venia data fuisset, cum serua diuortium fecit, quamuis ex ea iam filium haberet: regique pollicitus est, secundam eius filiam intra dies triginta ducturum, et sibi cum repudiata nihil amplius rei fore iurauit. Verum præteritis triginta diebus, amore victus, nihil eorum præstitit, quæ pepigerat: sed iterum seruæ adhæsit. Quam rem tulit rex iniquissimo animo, vt facile ostendebat, dum sibi semper aliquod ea de re verbum elabi sinebat: vnde multi ab ira regis occasionem sumebant de Pherora detrahendi. Atque vt rem breuiter explicem, eo processum est, vt non dies, non hora vlla quieta foret, quin semper nouæ aliquæ simultates interuenirent, quas eius consanguinei, et summi amici inter sese exercebant. Nam Salome tanto flagrabat odio in Mariæ filios, vt ne filiam quidem suam, Aristobuli coniugem, pateretur eo esse in maritum animo, quem postulabat coniugium: sed ab ea secreta eius, et mariti colloquia disceret, quod si quid offensionis (vt fit) acciderat, multas suspiciones iniiciebat: atque his rationibus omnia illorum arcana rescifcebat, et filiæ animum alienabat a marito. Et filia matri vt placeret, sæpe narrabat illos, dum seorsum essent, mentionem facere Mariæ, et patrem odisse, atque identidem minari, si vnquam rerum potiti fuissent, facturos de filiis, quos Herodes ex ceteris vxoribus sustulisset, scribas paganos, ad quod munus idoneum esset studium quod tum in litteras impenderent: feminas vero si vnquam suæ matris mundo comtas vidissent, facturos, vt pro eius temporis adparatu centonibus induerentur, ac ne solem quidem viderent. Hæc continuo a Saloma regi referebantur, qui ea dolenter audiebat ille quidem, et componere studebat: sed suspicionibus deprauatus, deterior in dies fiebat, et omnibus contra omnes credebat. Quamquam tunc filios obiurgauit, et audita eorum purgatione, paullo melius in præsentia habuit. Verum postea longe deterius accidit. Nam Pheroras Alexandro dixit, sese ex Saloma audiuisse, amari efflictim ab Herode Glaphyram. Qua re inflammatus Alexander, suspicatus est, quam comitatem Herodes erga puellam sæpe honoris caussa exhibebat, inde proficisci. Itaque doloris impatiens, patrem adit, eique Pheroræ verba plorans refert. Herodes ira percitus, Pheroram euocat, eumque conuiciis proscindit, ingratum sceleftumque adpellans, qui eiusmodi commentus calumnias, filio patrem interficiendum obiiceret. Hic deprehensus Pheroras, culpam confert in Salomam, a qua prodierint illa verba. At illa quum præsens adesset, simulac hæc audiuit, exclamata ratione probabili, non ita esse, sed omnes studere eam regi inuisam facere atque occidere, propter suam erga He-

rodem beneuolentiam, dum semper pericula præuidet: ac tunc sibi multo infensiores esse, quoniam sola fratri suaderet, vt quam habebat vxorem repudiaret, regisque filiam duceret: itaque non mirum esse, si fratri inuisa foret. Hæc dicens, et sibi capillos subinde vellens, pectusque pulsans nonnullam de se speciem præbebat innocentiæ: sed eius ingenii peruersitas simulationem coarguebat. Interea Pheroras medius tenebatur, confitens ille quidem dixisse, sed aliunde audiuisse non credebatur. Itaque durauit diutius ea turba, et verborum mutua contentio: tandem rex et fratrem et sororem exosus, dimisit, filiumque collaudauit, qui ita continens fuisset, vt eos sermones ad patrem deferret. Post id dissidium male audiebat Salome, quippe quæ calumniæ auctor esse videretur: et eam regis vxores oderant, scientes improbam esse feminam, quæ subinde mutaretur, et modo inimica, modo amica, pro temporis opportunitate, fieret. Itaque Herodi semper aliquid aduersus eam dicebant, et ad id maiorem audaciam eis addidit casus quidam. Erat Arabiæ rex Obodas, homo natura segnis et tardus: huius negotiorum pleraque administrabat Syllæus, vir acer, et iuuenis adhuc, idemque formosus. Hic Syllæus quum aliquando ad Herodem ob aliquod negotium venisset, et inter cœnandum Salomam vidisset, adamauit: et viduam esse quum sciret, cum ea verba fecit. Et Salome, quæ fratri minus quam ante cara esset, neque non iuuenem amaret, in coniugium consentiebat: ac sequentibus diebus quum ad cœnam ibatur, multa magnaque signa cernebantur eorum conuentionis. Hæc regi referebant vxores, eiusmodi turpitudinem deridentes: et Herodes eadem de re quæsiuit etiam ex Pherora, eique negotium dedit, vt id in cœna obseruaret. Id quod ille fecit: retulitque, facile ex eorum adspectibus et nutibus intelligi posse, vtrumque ad eam rem procliuem esse. Postea discessit suspectus Arabs: deinde post duos aut tres menses rediit ob eam rem nominatim, et de ea cum Herode locutus est, ab eo Salomam petens in matrimonium. Hæc detulit Herodes ad sororem, et eam, an in id consentiret, interrogauit: illa vero, statim velle respondit. Sed Syllæo demonstratum est, nisi ipse in Iudæorum mores concederet, id matrimonium fieri non posse: ille vero non consensit, dixitque, si faceret, se ab Arabibus lapidatum iri: atque ita discessit. Inde Salome a Pherora, vt mulier intemperans, vituperabatur: magisque etiam a feminis, quæ eam cum Arabe rem habuisse dicerent. Regis autem filiam Pheroræ desponsam, neque nuptam, rex ipso postulante Pherora, eius filio nuptum locauit, et centum talentis dotauit. Sed exstiterunt domi nouæ turbæ, quemadmodum iam dicam. Erant spadones regi carissimi propter formam, quorum vnus ei erat a poculis, alter a mensa, tertius sopiendi regis procurationem habebat, et regni maxima negotia administrabat. Hos ab Alexandro pecunia corruptos quidam regi indicauit: itaque rex de eis quæstionem habuit: atque illi, Alexandrum quidem secum rem habuisse confessi sunt: aliud quidem in patrem flagitium nullum scire. Sed quum acrius cruciarentur, et a ministris in gratiam Antipatri semper crudelius torquerentur, dixerunt Alexandrum patri esse infensum: ipsisque demonstrasse, non amplius esse ab Herode pendendum, qui iam inutilis esset, seniumque suum denigratione capillorum occultaret. Quod si Alexandri partes sequi vellent, fore vt eo regnum adepto (quod vel inuito patre ad alium neminem venturum esset) breui primas in regno tenerent. Sibi enim facile esse imperio potiri, non solum propter genus, sed etiam propter adparatum quem haberet:

ret: quandoquidem multi, et ducum et amicorum ab ipso ſtarent, homines ad quiduis, et faciendum, et patiendum accommodati. His auditis Herodes iræ timorisque plenus, deinceps eam rem aperte non excutiebat, ſed homines miſit ad obſeruandos eos, quos ſuſpectos habebat, adeoque in omnes ſuſpicione et odio laborabat: ac tutius id ratus, etiam de innocentium fide magnopere dubitabat. In ſumma, nullus modus erat: quo quisque magis eum frequentabat, eo magis timebatur, tamquam qui lædere magis poſſet. Qui vero ad eum non ita frequenter ibant, eos vel tantum nominatos protinus interficiebat. Ad extremum eo verſi ſunt aulici, quoniam certa ſpe ſalutis carerent, vt alii in alios inueherentur, dum pro ſe quisque cogitat, ſi alterum accuſare anticipet, ſe poſſe eſſe ſaluum. Deinde vbi quis alterum oppreſſerat, inuiſus erat, ac merito vlciſcendus videbatur. Quin hac ratione ſeſe nonnumquam de priuatis inimicitiis vindicabant: et ipſi viciſſim deprehenſi, pœnas dabant, et occaſione tamquam machina et decipula in aduerſarios, vtebantur: deinde eodem, quem aliis obtenderant, laqueo capiebantur. Nam regem mox pœnitebat, quoniam quos necaſſet, conuicti non eſſent: quodque peius erat, non vtebatur ea pœnitentia ad talia deinceps cauenda, ſed ad eos ſimiliter puniendos, qui alios accuſaſſent. Huiusmodi turbis agitabatur aula. Quinetiam multis amicorum denuntiauit, non fore deinceps, cur ad ſe officii cauſſa ventitarent, aut in regiam intrarent: idque eo fecit, quod propter eorum reuerentiam, minus peccare licenter audebat. Nam tunc expulit ex aula Andromachum, et Gemellum, qui erant de eius veteribus amicis, et multum eius domui, tum curandis regiis negotiis, tum legationibus et conſiliis profuerant, eiusque filios docuerant, et ſane primum tenuerant apud eum auctoritatis locum: et expulit, quoniam Alexandrum Demetrius Andromachi filius frequentaret, et Gemellus beneuolentia proſequeretur. Eum enim, puerum adhuc, et in ludo litterario frequentarat, et Romæ commorantem comitatus fuerat. Horum omnium cauſſa erat Antipater, qui patris licentiam animaduertens, quo facilius quæ vellet perficeret, dabat operam vt omnes, qui ſibi obſtare poſſent, tolleret. Igitur eiectis tum Andromacho et Gemello, vt regem adloqui et admonere non poſſent, cœpit rex in omnes quæſtionem habere, quos Alexandro fideles eſſe credebat: vt extorqueret, ſi quid ille contra ſe molitus eſſet. Illi vero quum nihil dicere haberent, moriebantur: id quod regem reddebat furioſiorem, quia nihil eorum, quæ arbitraretur, deprehenderetur. Et Antipater ita malitioſus erat, vt quum quis reipſa innocens reperiebatur, negaret innocentiam eſſe, ſed erga Alexandrum conſtantiam atque fidem, regemque inſtigaret ad quærendum ex aliis, de arcanis inſidiis. Itaque inter complures qui cruciabantur, fuit vnus qui dixit, Alexandrum dicere ſolitum, quum a corporis proceritate, et iaculandi peritia, ceterarumque virtutum ſingulari excellentia collaudaretur, eas ſibi naturæ dotes magis pulchras eſſe, quam bonas, quippe patri inuiſas atque inuidioſas. Itaque ſe cum patre ambulantem, ſeipſum ſupprimere ſolere atque demittere, ne illo maior videretur: et in venatione cum patre iaculantem, data opera aberrare, metu paternæ inuidiæ. Deinde ſuper ea re interrogatus, remiſſo cruciatu illud addidit. Alexandrum cum fratre ſuo Ariſtobulo ſtatuiſſe patrem in venatione perimere, deinde Romam ad petendum regnum confugere. Repertæ ſunt præterea Alexandri ad fratrem litteræ, in quibus de patre conquerebatur, qui inique Antipatro regionem darct, ex qua ducentena talenta reficerentur. Hic continuo ſibi viſus Herodes certum aliquod argumen-

tum habere suspicionis, quam de pueris conceperat, Alexandrum comprehendi, et in vincula tradi iubet. Deinde ne sic quidem molestus esse desinebat, partim quia auditis non multum fidei adiungebat: partim quia rem perpendendo videbat nihil esse nisi iuueniles querimonias: neque credibile esse, decreuisse puerum patrem interficere, deinde palam Romam proficisci. Quapropter maius argumentum culpæ filii habere volebat, et ne eum inconsideratius in vincula dedisse videretur, timebat. Itaque summos amicorum Alexandri eousque excruciauit, vt multos necarit, nec tamen quidquam extorserit eorum, quæ exspectabat. Huic ille rei dum vehementer incumbit, et regia timorum turbarumque plena est, fuit iuuenis quidam, qui in cruciatu dixit, Alexandrum significasse Romani suis amicis, vt se curarent a Cæsare cito arcessendum: habere se nouas aduersus eum res, quas ei indicare vellet, videlicet suum patrem cum Mithridate Parthorum rege amicitiam contra Romanos coiisse: atque illud adiecit Alexandrum habere paratum venenum Ascalone. His rebus credidit Herodes, et in iis malis nonnullam temeritatis suæ consolationem cepit, sibi ipsi adsentando, et maiora esse quam erant mala persuadendo. Verum non est inuentum venenum, licet diligentissime quærendum curauerit: neque tamen id negauit Alexander, vt de industria malorum magnitudinem augeret. Dimisit enim quaternas litteras, in quibus significabat nihil opus esse tormentis, neque procedendum vlterius: sese insidias fecisse, et quidem socio Pherora, et regiorum amicorum fidissimis. Salomen quoque ad se venisse noctu, et secum per vim concubuisse: atque omnium conatus eo tendere, vt regem de medio tollerent, atque ita perpetuo metu liberarentur. Inter ceteros accusabantur etiam Ptolemæus et Sappinnius, quibus neminem fideliorem rex habebat. Quid multis? ea erat aliorum in alios rabies, vt qui aliquando fuerant amicissimi, plane efferarentur, quoniam nullum neque sui defendendi, neque aduersarios refellendi, et verum demonstrandi, locum habebant, sed omnes nullo iudicio neci dabantur, atque omnes vel vincula, vel necem, vel eorumdem exspectationem conquerebantur: palatiumque tumultus et mæstitia, pro præteriti temporis felicitate, compleuerat. Itaque tota Herodis vita ei erat acerba: adeo turbabatur, et vexabatur, dum nemini fidem habebat. Quinimmo frequenter animo suo persuadebat, inuadi se a filio, et eum stricto gladio adstare; adeo vt dies et noctes non secus ac furiosus, et mente captus, baccharetur.

CAPVT XII.

Archelaus Cappadocum rex Alexandrum patri reconciliat.

HIs intellectis, Archelaus Cappadocum rex eo profectus est, vt lites componeret. Atque vt prudentius ageret, adolescenti succensuit, et Herodem hominem æquum esse dixit, qui nihil temere fecisset: atque illud insuper adiecit, se filiæ suæ, et Alexandri matrimonium dissoluturum, ac ne filiæ quidem parsurum, si quid ea sciret, quod Herodi non indicasset. Herodes vbi Archelaum (quem sibi aduersaturum putarat) a se stare vidit, mollitus est, et paullatim animum paternum induit: rursumque quibusdam coniectas in Alexandrum calumnias refellentibus irascebatur, ac turbabatur: iterumque defendente Herodem Archelao, ad fletum conuertebatur: eo vsque, vt Archelaum orauerit, ne connubium dissolueret, sed adolescenti pacaretur. Itaque vbi paullo factum æquiorem vidit Archelaus, vertit in amicos calumnias, ab iis dicens corruptum Alexandrum, qui iu-

iuuenis esset, neque malitiam sentiret: et suspicionem etiam magis in Pheroram detorsit. Pheroras enim (qui neminem haberet, per quem cum rege in gratiam redire posset) videns, magnam esse Archelai auctoritatem, eum atratus et sordidatus conuenit, et vt se regi reconciliaret, orauit. Archelaus respondit, se non grauate facturum: sed tantam regis iram tam cito restinguere non posse: proinde præstare, vt ipse Pheroras ab illo veniam petitum iret, seque totius mali auctorem esse confiteretur. Ita enim immodicam regis iram diminuturum: sed vero adfuturum, et Pheroræ opitulaturum. Atque ita fecit, perfecitque, vt pax vtrique componeretur. Nam et iuuenis crimine subleuatus est, et Pheroram Herodi reconciliauit Archelaus: deinde se in Cappadociam recepit, Herodique fuit gratissimus, adeo vt ei multa largitus sit Herodes, eumque magnifice, sicut summum amicum, honorauerit. Pepigit etiam iturum se Romam, quoniam de suis negotiis ad Cæsarem scripsisset: ieruntque vna Antiochiam vsque, et litem ibi composuit Herodes inter Archelaum et Titum Syriæ prætorem, cui cum Archelao quoddam erat dissidium: deinde in Iudæam reuersus est. Deinde postquam Romam iuit, et inde reuenit, bellum gessit cum Arabibus ob huiusmodi caussam.

CAPVT XIII.

Trachonitarum rebellio.

INcolæ Trachonis, postquam Cæsar eam regionem Zenodoro ademtam, Herodi attribuerat, amplius latrocinari nequibant, sed terram colere, et quiete viuere cogebantur: id quod eis parum placebat, nec admodum idoneum agriculturæ solum habebant. Itaque Herode Romam profecto ad Alexandrum suum filium accusandum, Antipatrumque Cæsari commendandum, Trachonitæ mortuum esse Herodem sermonibus diuulgarunt, rebellaruntque, et iterum finitimum agrum, vt ante, diripere cœperunt. At tum regii duces, absente ipso, eos domuerunt. Sed fuerunt circiter quadraginta latronum præfecti, qui ex iis finibus cesserunt, seque in Arabiam receperunt, et a Syllæo, postquam is a Salomæ coniugio aberrauerat, accepti sunt, qui eis locum munitum dedit: qua habitatione vsi, cœperunt non solum Iudæam incursare, verumetiam vniuersam Cœlesyriam, receptum, et præsidium habentes apud Syllæum. Igitur Roma reuersus Herodes, comperit eos grauia damna suis intulisse: et quoniam latronibus ipsis potiri nequibat, quippe præsidio Arabum tutis, eas contumelias ægre ferens, Trachonem obiit, et latronum consanguineos necauit. Ea res tanto reddidit irritatiores, præsertim quod legem habebant, quæ suorum interfectores omnibus modis vlcisci iuberet. Itaque cœperunt, quicumque tandem secuturus esset euentus, vniuersam Herodis ditionem flamma ferroque fœdare. Hac de re locutus Herodes cum Saturnino, et Volumnio, Cæsarianis ducibus, latrones ad supplicium depoposcit: quamobrem latrones seipsos magis etiam confirmare, et numero aucti, omnia perdere, locis, pagisque Herodiani regni vastandis, et hominibus, quos ceperant, interficiendis, adeo vt belli similis res esset. Erant enim iam circiter mille: quam rem dolens Herodes, latrones deposcebat, et sexaginta talenta exigebat, quæ Obodæ per manus Syllæi mutua dederat, quorumque dies transacta iam erat. At Syllæus, qui Oboda reiecto, omnia regebat, negare in Arabia esse latrones, et pecuniæ solutionem differre: qua de re coram Saturnino et Volumnio Syriæ prætoribus disceptatum est. Postremo promisit in eorum præsentia Herodi

intra dies triginta pecuniam solutum iri, et vtrumque alterius homines redditurum, quos in suo regno haberet. Atque Herodes quidem neminem omnino Arabem habere compertus est, neque ob maleficium, neque ob aliam caussam: at Arabes conuicti sunt, habere in suis finibus latrones.

CAPVT XIIII.

Herodis expeditio in Arabiam.

Finita die, Syllæus, quum nihil eorum, quæ debebat fecisset, Romam profectus est. Et Herodes, vt de pecunia et latronibus ius obtineret, Saturnini et Volumnii permissu, quem habebat exercitum duxit in Arabiam: et triduo septem stationes emensus, postquam ad præsidium, quod latrones habebat, peruenit, omnes aduentu primo cepit, et locum, qui Raepta vocabatur, complanauit: aliorum nihil violauit. Quumque latronibus Arabes subsidio venissent, fit prœlium, in quo pauci de Herodianis desiderati sunt, nec non Arabum dux Nacebus, vna cum suorum circiter viginti quinque; reliqui fuga sibi consuluerunt. Herodes sumto de illis supplicio, tria Idumæorum millia in Trachonitidem deportauit, qui regionis illius latrones coercerent: et tota de re certiores fecit duces, qui erant in Phœnicia.

CAPVT XV.

Syllæus Arabs Herodem apud Cæsarem accusat.

Eam rem nuntii quidam Romam celeriter ad Syllæum pertulerunt, et vt fere fit, exaggerarunt. Et ille (qui iam illud consecutus erat, vt Cæsari innotesceret, ac tum in aula frequens erat) hoc accepto nuntio, confestim pullatus Cæsari indicatum it, Arabiam bello esse vastatam: et vniuersum regis exercitum ab Herode concisum: dixitque plorans, duo millia quingentos Arabiæ primarios cecidisse: eorumque ducem Nacebum occubuisse, amicum cognatumque suum: direptasque diuitias, quæ Raeptæ essent, contemto Oboda, vt ad bellum sustinendum infirmiore: quoniam nec ipse Syllæus, nec Arabum exercitus adesset. Hæc dixit Syllæus: et vt inuidiosiorem redderet Herodem, illud addidit, se eam profectionem suscepturum non fuisse, nisi Cæsarem putasset daturum operam, vt cum omnibus omnes pacem haberent: quod si ipsum Syllæum ibi adesse contigisset, infaustum Herodi bellum futurum fuisse. His verbis iratus Cæsar, quæsiuit ab Herodis amicis, qui aderant, et a suis, qui ex Syria venerant, hoc solum, an Herodes exercitum duxisset. Erat eis fateri necesse: et Cæsar non auscultabat, quam ob caussam, aut quo pacto: itaque etiam iratior scripsit acerbius Herodi: et inter alia, litterarum summa hæc fuit, se eum aliquando in amicis habuisse, nunc pro seruo habiturum. Syllæus quoque ea de re scripsit ad Arabes: quæ res adeo feroces effecit, vt elapsos prædones non dederent, neque pecuniam soluerent, et pascuis, quæ ab Herode conduxerant, gratis vterentur: quoniam esset Cæsaris ira deiectus. Item Trachonitæ occasionem hanc nacti, in Idumæorum præsidium consurgunt, atque una cum Arabibus latrocinantes, Idumæorum agrum populantur, nec solum lucri, sed etiam vltionis caussa sæuiunt. Hæc omnia ferre cogebatur Herodes, quippe Cæsare in eum sic irato, vt noluerit legationem audire missam ab Herode ob caussæ suæ defensionem, eamque semel atque iterum re infecta remiserit. Itaque erat in magna sollicitudine atque metu: et ei permolestus erat Syllæus, qui Romæ gratiosus erat, et eo tempore ad maiora spirabat. Nam Oboda mortuo, Aeneas

neas cognomento Aretas, Arabiæ regnum occupauerat: et Syllæus eum deturbare, idque inuadere nitebatur, magnas largitiones et aulicis faciens, et Cæsari promittens. Aretæ quoque Cæsar succensebat: quoniam regnum vsurpasset, neque prius ad se scripsisset. Tametsi misit Aretas ad Cæsarem litteras, et donum, et auream coronam multa talenta pendentem: quibus in litteris Syllæum accusabat, vt qui malus seruus esset, et Obodam veneno sustulisset, quo etiam viuo rerum dominus fuisset: et cum Arabum vxoribus adulteraret, et pecuniam mutuaretur, vt imperium occuparet. Verum Cæsar ea contemsit, et nullo accepto dono remisit. Iudææ vero et Arabiæ regna in dies deterius habebant, tam propter turbas, quibus agitabantur, quam quia nemo erat, qui ei malo mederetur. Nam duorum regum alter nondum certo rex erat: ideoque ad coercendos maleficos idoneus non erat: alter, videlicet Herodes, quia Cæsarem iratum haberet, omnes contumelias perpeti cogebatur. Tandem Romam iterum mittere decreuit, si quid æquitatis a Cæsare posset obtinere.

CAPVT XVI.

Euryclis calumniæ aduersus Herodis filios.

ERant autem eo tempore eius domestica negotia peiore in statu, quam vmquam fuerant, propter caussam, quam iam dicturus sum. Erat Lacedæmonius quidam Eurycles, honesto loco natus, sed nequam, voluptatibus, et adsentationi deditus: verum id ita callide faciebat, vt non animaduerteretur. Is Herodem adiit, eique dona largitus, accepit ab eo maiora: atque vrbanitate sua, sese in intimam regis amicitiam insinuauit. Vtebatur autem Antipatri hospitio, et ad Alexandrum ititabat, quippe qui se Archelao Cappadociæ regi familiarissimum esse dictitaret: ideoque Glaphyræ honorem se præbere simularet: atque in eo totus erat, vt omnes coleret: et quæ dicerentur ac fierent, semper obseruabat, vt ita calumniis retineret hominum beneuolentiam. Postremo id consecutus est, vt quum se in familiaritatem alicuius dedisset, eius amicus esse videretur: quod si alium frequentaret, id eius gratia facere putaretur. Itaque Alexandrum sic induxit, vt ille ei totum animum suum aperuerit, id quod alii audebat nemini: narraueritque, vt pater ab ipsis alienatus esset, et ipsorum matrem interfecisset, elsque repudiatis Antipatrum euexisset. Hæc verba narrauit Eurycles Antipatro: Non equidem amore tui facio, inquit, sed tanti est momenti res, vt tacere nequeam, quo tibi ab Alexandro cauendum esse putes. Neque enim hæc sine adfectu dicit, quin non obscuram præ se fert nocendi cupiditatem. Igitur Antipater eum sibi amicum opinans, ei sæpe liberaliter largiebatur: et ad extremum persuasit, vt ea referret Herodi. Id quod ille fecit, et orationis calliditate Herodem in Alexandri odium inexpiabile perduxit, quemadmodum Herodes ea ipsa hora facile ostendit: nam Eurycli extemplo quinquaginta talenta dedit. His acceptis, homo Archelaum Cappadociæ regem adit: eique laudat Alexandrum, seque ei in componenda cum patre pace magno vsui fuisse prædicat. Hac arte etiam Archelaum pecunia emunxit: et antequam detegeretur malitia, discessit. Postremo vbi Lacedæmonem peruenit, quoniam his artibus vti non intermittebat, relegatus est. Herodes vero, non vt ante satis habebat criminationes aduersus Alexandrum et Aristobulum audire: verumetiam tam intestino in eos odio flagrabat, vt si nemo criminaretur, ipse ad criminandum induceret, omnia speculando et explorando: et omnibus, si quid contra eos haberent, dicendi potestatem faciendo: ac perfecit, vt

ei referretur, Euaratum Coum cum Alexandro conspirasse: quam rem audivit libentissime. Erant Herodi satellites duo, qui propter corporis fortitudinem, et proceritatem, habebantur in pretio, videlicet Iucundus et Tyrannus. Ii offenso rege depulsi, cum Alexandro equitabant: et quoniam homines exercitati essent, erant in honore, et auri aliquantum, aliaque dona accipiebant. Quapropter rex eos statim suspectos habuit, et in quæstionem vocauit. Illi postquam diu perstiterunt, tandem dixerunt, ab Alexandro sibi persuasum, vt Herodem in venatione occiderent: deinde dicerent equo delapsum, suo se venabulo ansfodisse, sicut alias accidisset. Ostenderunt etiam aurum in equili obrutum, et venatorum præfectum conuicerunt sibi regia venabula, et Alexandri aulicis arma, ipsius iussu, dedisse. Post eos comprehenditur et torquetur præfectus præsidii Alexandri: quippe accusatus, promisisse adolescentibus, sese eos castello recepturum: eisque regiam pecuniam, quæ in ea munitione esset, traditurum. Atque ipse quidem præfectus nihil confessus est: sed prodiit eius filius, et ita esse dixit, litterasque tradidit scriptas, vt videbatur, Alexandri manu, quarum exemplum erat hoc: Perfectis, si Deus voluerit, omnibus quæ instituimus, veniemus ad vos: sed date operam, sicut promisistis, vt nos castello recipiatis. Post hanc schedam non iam dubitabat Herodes de insidiis: sed Alexander dicebat, manum suam a Diophanto notario adsimulatam, eamque schedam ab Antipatro malitiose effictam. Erat enim Diophantus adsimulandarum litterarum peritissimus: tandemque alias simulasse conuictus, morte pœnas dedit. Eos autem, in quos fuerat habita quæstio, produxit Herodes Hierichunte ad populum, ad accusandos pueros, atque illos multi lapidibus obrutos necarunt: idemque Alexandro et Aristobulo facturi erant: sed rex eos per Ptolemæum et Pheroram cohibuit, et pueros ita concludendos custodiendosque curauit, vt eos adiret nemo: omniaque eorum facta et dicta obseruarentur, adeo vt pro damnatis haberentur. Qua re tantum animi dolorem concepit Aristobulus, vt Salomæ, amitæ socruique suæ, persuadere tentauerit, vt id doleret: et Herodem odisset, qui se eo perduci fineret. Etenim nonne tu quoque, inquit, in mortis periculo versaris? quum omnia, quæ hic fiunt, Syllæo spe coniugii detegere dicaris? Hæc verba illa protinus Herodi narratum it: itaque ille cum sine vlla cunctatione constringi, et vtrumque ab altero separatum, scribere iubet, quidquid mali in patrem commisissent. Illi scripserunt, se in patrem insidias neque cogitasse, neque struxisse: fugam quidem adornasse, idque vi coactos, quia suspectam molestamque vitam degerent. Eo tempore venit ex Cappadocia legatus quidam, nomine Melas, cui Herodes, vt Archelai in se maleuolentiam ostenderet, Alexandrum, qui erat in carcere, euocauit: et ex eo iterum quæsiuit, quonam et quo pacto fugere decreuisset? Ad quod respondit Alexander, ad Archelaum, qui se inde Romam eos missurum promisisset: in patrem quidem nihil sceleris, aut maleficii conatos fuisse: et eorum quæ ipsis ab aduersariis imponerentur, nihil verum esse. Se quidem optasse, vt de tyranno et illo altero circumspectius haberetur quæstio: sed illos celerius periisse, auctore Antipatro, qui amicos suos inter multitudinem submisisset. Hæc eo dicente, iussit Herodes, vt Melas et Alexander ad Glaphyram ducerentur: et ex ea quæreretur, ecquid insidias Herodi structas sciret? Glaphyra simulac vinctum conspexit Alexandrum, caput sibi percutit, et seipsam feriens,

riens, magnum tristemque ploratum edit, plorante vicissim iuuene, adeoque mœstis qui aderant, vt diu id, cuius causa venerant, dicere aut facere nequirent. Tandem Ptolemæus, cui mandatum id erat, iubet dicere, ecquid viro conscia foret? Quid vero conscia non sit? inquit Alexander: quum mihi sit vel ipsa anima carior, et communes mecum natos habeat? Hic illa exclamat, nullius se malæ rei consciam, sed tamen si eius vtilitas postulet, vt aliquid vel contra seipsam mentiatur, omnia confessuram. At Alexander: Scelus quidem, inquit, nullum eorum quæ suspicantur quos minime omnium decebat, neque ego cogitaui, neque tu scis: sed quod ad Archelaum nos recipere decreueramus, et inde Romam: atque id illa confessa est. Et Archelaus postea de susceptione quidem confessus est: sed non de Romam missione, neque de vlla alia re, quæ Herodi incommodaret. Igitur Herodes Olympium, et Volumnium Romam misit: eisque imperauit, vt si quid illic a Nicolao expeditum inuenirent, adeo vt Cæsar Herodi iam non succenseret, litteras ei, et testimonia traderent, quæ mittebat contra adolescentes. Igitur Romam vbi peruenerunt, opportunitatem habuerunt litteras tradendi Cæsari, quod eum Herodi reconciliatum offenderunt. Nam Nicolai legatio sic se habuit: Postquam in imperatoris Romani aulam peruenit, visum est ei non solum id agere cuius causa venerat, verum etiam Syllæum accusare. Nam Arabes aperte inter se dissentiebant: itaque pars eorum, relicto Syllæo, eius scelera omnia Nicolao narratum iuerunt, eique manifestis indiciis ostenderunt, eum multos ex Obodæ hominibus interfecisse. Quam rem sibi opportunam videns Nicolaus, ea sibi ad componendum Herodis et Cæsaris dissidium censuit vtendum. Sciebat enim, si vellet Herodis factum defendere, non habiturum audientiam: sin Syllæum accusare, habiturum occasionem Herodis causam agendi. Itaque dicta die, in qua Syllæus et Nicolaus, habens vna secum legatos Aretæ, Cæsari se stiterunt, accusauit Nicolaus Syllæum: et inter accusandum eo deuenit, vt Herodem falso accusatum ostenderet: atque ita causam egit, vt ad extremum Cæsar Syllæum capite damnarit, et cum Herode redierit in gratiam: eumque pœnituerit, qui calumniis inductus, illi tam acerbe scripsisset: et a Syllæo exprobrauit, sese eius falsis verbis inductum deliquisse in amicum. Denique remittitur Syllæus iure functurus, et æs alienum soluturus, deinde adficiendus supplicio. Aretæ autem parum amicus erat Cæsar, quoniam principatum sine Cæsare occupasset: itaque Arabiam Herodi dare statuerat Cæsar: sed litteris deterritus est, quas de pueris accepit. Nam alterum imperium, et seni, et circa pueros laboranti, addere, non putauit consultum. Itaque Aretæ homines admisit: et eo ob id dumtaxat reprehenso, quod non exspectasset, dum regnum a se acciperet, munera accepit, et illi principatum confirmauit. Herodi vero scripsit, sese ei reconciliatum esse, et puerorum vicem dolere: eosque oportere, si quid sceleris susceperant, vt parricidas puniri, et eius rei sese ei potestatem facere: sin nihil nisi fugam instituerant, corrigendos aliter, neque ad extrema veniendum: se suadere, vt ea de re iudicium haberet in oppido Beryto, in quo degerent Romani, et aduocatis præsidibus et Cappadociæ rege Archelao, omnibusque reliquis, quos sibi amicos et graues viros putaret, eorum sequeretur sententiam.

CAPVT XVII.

Herodes filios accusat atque interficit.

HIs litteris acceptis, gauisus Herodes, quos visum est, aduocauit ad consilium: sed Archelaum non aduocauit. Postquam præsides, et alii quos ab vrbibus arcesiuit, Berytum aduenerunt, pueros in vico Sidonio, nomine Platana, collocauit prope vrbem, vt sisti possent, si vocarentur: solusque in curiam ingressus, in qua homines centum quinquaginta aderant, filios inusitato modo accusauit. Nam violentum se præbuit, et in crimine demonstrando turbidum, rabiosique et insani similem, non permittens adsessoribus, vt argumenta ponderarent, atque perpenderent: sed ipse ea tuens atque defendens, et puerorum scripta legens, quæ nihil aliud nisi cogitatam fugam continebant, et maledicta quædam in patrem contumeliosa, propter eius in eos maleuolentiam. Itaque vbi ad hunc locum ventum est, exclamat etiam vehementius, crimenque exaggerat, perinde ac si de insidiis confessi fuissent: iuratque se vitam amittere maluisse, quam talia audire. Postremo quum dixisset, se tum iure naturæ, vtpote patrem, tum permissu Cæsaris, potestatem habere: addidit et legem patriam, quæ iubet, vt si parentes reo manus imponant, cogantur adsessores ferire, et eum morte multare: id quod ipse in sua patria, et regno facere paratus, tamen eorum sententiam exspectaret: qui tamen eo non vt iudices (vtpote in tam manifesto crimine) sed vt iræ suæ adiutores venissent, quum nemini, quamuis remoto, contemnendæ essent tales insidiæ. Postquam rex dicendi finem fecit, ne introductis quidem ad caussæ suæ dictionem iuuenibus, adsessores eum iratiorem esse cogitantes, quam vt ad æquitatem aut concordiam perduci posset, potestatem ei confirmarunt: primusque Saturninus, vir magnæ auctoritatis, dixit pro sententia, se damnare quidem pueros, nec tamen interficiendos censere, qui ipse filios haberet, quum maius esset mortis supplicium, quam omnia quæ ab ipsis accidere mala potuissent. Huius sententiam secuti sunt eius filii, quos tres vna secum legatos habebat. Sed Volumnius longe aliter censuit, videlicet morte plectendos, qui se in patrem tam impie gessissent. In eadem iuit maxima pars reliquorum: itaque pueri capitis damnantur. Illinc Tyrum statim proficiscitur Herodes, pueros ducens: et reuersum ad se Roma Nicolaum interrogat, postquam ei acta Beryti narrauit, quænam foret amicorum suorum, qui Romæ essent, de pueris sententia. Cui ille sic refert: Videtur eis, impius quidem esse filiorum in te conatus: debere tamen eos a te in vinculis custodiri: postea, si ita videatur, interfici, ne iracundia magis, quam ratione vsus esse videare: sin minus, solui, ne in immedicabile infortunium incidas. Hæc sunt quæ plerique omnes amici tui Romani censent. Hic Herodes diu cogitabundus siluit, deinde Nicolaum secum nauigare iussit: vbi Cæsaream est ventum, cœperunt statim vulgo de pueris loqui de regno solliciti, et, quid illis fieret, suspensi. Sed quoniam vocem vllam temere vel emittere, vel etiam audire non licebat sine periculo, misericordiam, quam de pueris habebant, clausam tenebant: et tam atrox facinus dolenter quidem, sed taciti ferebant. Exstitit quidam nomine Tero: regis olim miles, qui filium habebat Alexandri æqualem atque amicum. Hic Tero homo audax, quidquid mussabant alii, dicebat, et sæpe palam in vulgus exclamare cogebatur, interiisse veritatem, sublatum ius ex hominibus,

vige-

vigere mendacium et malitiam, et tantam nubem rebus obducere, vt a peccantibus, ne maxima quidem mala cernerentur. Hæc tam libere dicens, videbatur quidem non sine periculo facere: sed mouebat omnes æquitas rei, ideoque libenter eum audiebant omnes: et silentes ipsi suæ salutis gratia, tamen eius confidentiam collaudabant. Igitur regem ipsum adit audacissime, et solum cum solo colloqui velle dicit: ac facta potestate, sic dolens fatur: O rex, tolera, postquam tam atrox res est. Equidem audacem hanc confidentiam, sed tibi necessariam et conducibilem, si quid ab ea vtilitatis perceperis, meæ vitæ antepofui. Sanusne es, aut vbi est excellens illud ingenium, quo tot tantasque res adsecutus es? quæ est ista amicorum cognatorumque solitudo? quos equidem, quamuis præsentes, nec cognatos nec amicos iudico, qui tantum scelus in quondam felici regno perpetrari sustineant. Et tu non adspicies quid agatur? duos iuuenes regina coniuge tibi natos, omni virtute ornatissimos, interficies, tuamque senectutem vni puero committes, qui conceptam de se spem male sustinuit: et consanguineis, quos ipse toties iam capitis damnasti? Nonne cogitabis vulgi silentium, tamen peccatum videre, et facinus odisse: exercitumque vniuersum, et maxime præcipuos, misericordia commoueri erga infelices, odio erga infelicitatis auctores? Audiebat hæc principio rex non omnino intemperanter, sed vbi Tero facinus, et domesticorum perfidiam aperte taxauit, commouit se rex. Et Tero paullatim modum excessit, et audacia militari intemperantius abusus est: quæ res Herodem ita turbauit, vt ea verba pro conuiciis magis, quam pro vtili admonitione ducens, vbi militibus ducibusque negotium displicere audiuit, comprehendi iusserit, et in custodiam dari tam eos, qui nominati fuerant, quam ipsum Teronem. Eo facto, Tryphon regis tonsor, nactus occasionem, regi nuntiat, Teronem sæpe sibi persuadere voluisse, vt regi barbam tondens, eum nouacula iugularet: ita magnam ab Alexandro initurus gratiam, magnumque præmium consecuturus. Hæc locutum, iussit rex comprehendi: deinde de Terone et eius filio et tonsore quæstionem haberi. Quumque Tero persisteret, iuuenis patrem male iam multatum, nec vllam spem salutis habere videns, dicit se regi veritatem patefacturum, modo se et patrem torquere desinat. Vbi rex ei fidem dedit, dixit, constitutum fuisse, vt Tero regi manum adferret: ac factu facile esse, vt solus solum adgrederetur: quo perpetrato, si quid ei sinistrum accidisset, id honori fore, dum Alexandro gratificaretur. His verbis patrem a cruciatu redemit: neque scitur, verumne dixerit, an id fecerit, vt a se, et patre dolorem depelleret. Herodes vero minus etiam, quam antea dubitans, institutum exsequi properauit. Itaque produxit in cœtu triginta duces accusatos, et Teronem cum suo filio, et tonsorem, eosque omnes accusauit: et populus coniectis, quæcumque venerunt in manum, eos necauit. Alexander vero et Aristobulus iussu patris Augustam ducuntur, et ibi strangulantur. Corpora noctu portantur Alexandrium, vbi siti erant auunculus, et multi ex maioribus eorum.

FLA-

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICARVM LIBER DECIMVS SEPTIMVS.

CAPVT I.

Antipatri Herodis filii malitia.

POST hæc Antipater, quoniam fratres sustulerat, capitaliter inuisus fuit non solum genti, sed (quod erat ei grauius) etiam militibus. Neque tamen non cum patre regnabat: et eo maiorem habebat apud eum auctoritatem, quasi qui illos ob patris vtilitatem interfecisset. Et tamen patri non minus, quam filiis insidiabatur, quippe qui regnum adfectaret: et ne sua malitia detegeretur, timeret. Hac de caussa patris amicos magnis officiis demerebatur, vt eorum in se odium aboleret, et amicos, qui Romæ erant, grandibus donis sibi conciliabat, et in primis Syriæ prætorem Saturninum. Idem faciebat et Saturnini fratri, et regis sorori, quæ vni de præcipuis Herodis amicis nupserat: eratque mirus artifex, et amorem simulandi, et odium dissimulandi. Nec tamen efficere potuit, vt Salome (quæ eum iam pridem explorabat) non eum cognosceret: quamuis frater matris Antipatri, Salomæ filiam haberet in matrimonio, eam, quæ ante nupserat Aristobulo, auctore Antipatro. Nam alteram quidem habebat Calleæ filius vxorem. Salomæ vero persuasit Herodes, vt nuberet Alexæ: alioqnin numquam se eam amaturum iurauit. Præterea remisit Glaphyram Alexandri coniugem, ad Archelaum patrem, eique dotem de suo restituit, vt omnem litem euitaret. Suos vero nepotes alebat accuratissime (sustulerat enim Alexander ex Glaphyra duos marés, et Aristobulus ex Bernica Salomæ filia, tres filios, et duas filias) spospónditque in matrimonium, vbi adoleuissent, Alexandri filio grandiori, Pheroræ filiam: Aristobu li autem filio item grandiori, Antipatri filiam: Aristobuli autem filiam vnam Antipatri filio, alteram Herodi filio suo, quem ex pontificis filia sustulerat. Hæc sponsalia faciebat rex pupillorum misericordia, vt eis conciliaret amorem Antipatri. Sed veritus Antipater, ne hac ratione regnum sibi de manibus elaberetur, extorsit a patre, vt ea sponsalia dissolueret, duxitque Antipater Aristobuli filiam, Antipatri vero filius Pheroræ filiam. Habebat eo tempore rex vxores nouem, videlicet, Antipatri matrem, et pontificis filiam, et fratris sui filiam, et alteram sororis suæ filiam, quæ duæ liberos non habuerunt. Habuit et Samaritanam vnam, ex qua filios duos procreauit, Antipam, et Archelaum: et filiam nomine Olympiadem, quæ postea Iosepho nupsit, regis fratris filio. Habuit et ex vxore Cleopatra Hierosolymitana, Herodem, et Philippum, qui Philippus etiam Romæ commoratus est: itemque Palladem habuit, quæ ei filium nomine Phasaelum peperit. Præter illas habuit Phædram et Elpim, ex quibus duas filias sustulit, Roxanen et Salomen: filias autem suas grandiores, Alexandri sorores ex matre, quas ducere Pheroras recusarat, elocauit, alteram Antipatro sororis suæ filio, alteram Phasaelo fratris sui filio.

CAPVT II.

De Zamari Iudæo Babylonio.

EO tempore vt se aduersus Trachonitas muniret, statuit Iudæorum vicum vrbis magnitudine in media Trachone condere, qui et finibus suis esset præsidio, et vnde in hostes repentinas excursiones faceret. Intel-

lexit autem, Iudæum quemdam Babylonium, nomine Zamarim, cum quingentis equitibus (qui omnes essent ex equo sagittarii) et cognatorum multitudine circiter centum, Euphrate forte traiecto degere in Antiochia, quæ est ad Daphnen Syriæ: eique Saturninum (qui tum prætor erat) locum dedisse ad habitandum, nomine Valatha. Hunc igitur, eiusque comites arcessiuit, pollicitus sese ei terram daturum in præfectura Batanæa, quæ Trachonitidi confinis est, vt id hostibus propugnaculum obiiceret: promisitque tam agris quam hominibus, omnium tributorum et vectigalium immunitatem. Hanc conditionem accepit Iudæus, terramque occupauit, et in ea castella ædificauit, et vicum, quem Bathyram nuncupauit: eratque eis vir præsidio, tum incolis aduersum Trachonitas, tum Iudæis, qui ex Babylonia Hierosolymam veniebant ob sacrificia, eos a Trachonitarum latrociniis prohibendo. Ac multi vndique Iudæi ad eum se receperunt: et facta est ea regio valde populosa, propter immunitatem, quæ eis, Herode viuente, mansit.

CAPVT III.

Antipatri in Herodem insidiæ.

IN eo rerum Herodis statu, quem dixi, Antipater tantum apud eum valuit, vt omnia in eum spectarent, ab omnibusque timeretur, non tam propter vires suas (quæ erant sane magnæ) quam propter versutam malitiam. Præcipue vero eum colebat Pheroras, et ipse vicissim Pheroram, quem instructis in eum feminis callidissime irretiuerat. Erat enim Pheroras vxori suæ et socrui obnoxius, et vxoris sorori, quamuis eas perosus, propter iniuriam, quæ virginibus filiabus suis fiebat: sed tamen ferebat, neque quidquam fine his feminis facere poterat, quæ eum illaqueauerant: et aliæ aliis omnibus in rebus fideles erant. Itaque eis Antipater callidissime obrepserat, tum per seipsum, tum per matrem. Eadem enim dicebant hæ quatuor feminæ. Sed exorta est inter Pheroram et Antipatrum dissensio ob nullius momenti caussas, regis sorore eos dissociante. Ea enim iampridem rem totam explorabat, et quum eorum concordiam Herodi detrimentosam esse sciret, ei indicabat. Itaque illi quum suam concordiam regi non placere cognoscerent, cogitarunt palam non conuenire, sed mutua interdum odia et conuicia simulare, præsertim præsente Herode, aut quopiam, qui id ei dicturus esset: verum secreto erant coniunctiores, quam vnquam antea. Sed Salome, quæ eorum institutum facile animaduertebat, omnia peruestigabat, et fratri etiam in deterius aucta renuntiabat: qui et ipse per se magnam iam partem sciebat, sed nihil audebat, quoniam suspectos habebat sermones sororis. Erat eorum Iudæorum quoddam genus, qui legis accuratam cognitionem profitebantur, et de ea ferociebant: quibus diuinitatem simulantibus, addictæ erant feminæ. Ii Pharisæi vocantur, homines, qui maxime regibus possunt resistere, cauti et ad aperte bellandum lædendumque prompti. Et quidem quum vniuersa Iudæorum natio in Cæsaris regisque verba iurasset, ii non iurarunt, quum essent supra sex millia. Quam ob caussam rex eis multam imposuit: sed Pheroræ coniunx soluit pro eis. Pro quo beneficio, vt ei gratiam referrent (credebantur autem futura scire diuinitus) fore prædixerunt, vt Herodes, eiusque progenies, diuino decreto imperium amitterent, idque ad eam et ad Pheroram eorumque liberos deferretur. Hæc nuntiauit Salome regi, et aulicorum nonnullos ab eis corruptos dixit. Hanc ob rem Pharisæorum nocentissimos rex interfecit, et Bagoam spadonem,

donem, et Carum regis pusionem, eo tempore pulchritudinis primas tenentem. Necauit etiam ex sua familia omnes, qui cum Pharisæorum dictis consenserant. Fuerat autem per eos elatus Bagoas, quod dicerent, eum patrem beneficiumque adpellatum iri eius, qui ex eorum prædictione creandus rex esset: habiturum enim eum regem omnium rerum potestatem, et Bagoæ vires conciliaturum cum muliere congrediendi, propriosque liberos gignendi. Igitur Herodes, sumto de conuictis Pharisæis supplicio, conuocatis amicis, vxorem Pherorae accusauit: et Pherorae iussit, vt eam repudiaret, si regis frater et amicus esse vellet. Pheroras enimuero respondit, se neque eius fratrem esse desiturum, et tamen vxorem amaturum: morique malle, quam amissa vxore dilecta viuere. Eam rem tulit Herodes, vt potuit: Antipatroque et eius matri interdixit, ne cum Pherora colloquerentur: vtque daret operam Antipater, ne feminæ conuenirent. Id quod illi promiserunt: sed nihilominus conueniebant interdum, simulque conuiuia agitabant, videlicet Pheroras et Antipater. Quinetiam rumor erat, habere Antipatrum cum Pherorae vxore consuetudinem, Antipatri matre lenocinante.

CAPVT IIII.

Herodes Antipatrum mittit ad Cæsarem.

ANtipater vero patrem suspectum habens, et ne eius in se odium longius progrederetur metuens, scripsit ad amicos suos Romæ degentes, Herodi significarent, vt Antipatrum primo quoque tempore mitteret ad Cæsarem. Id quod ille fecit, eumque magnis cum muneribus misit, necnon testamentum suum: in quo statuebat, vt post mortem suam regnaret Antipater, aut (si prius moreretur Antipater) regnaret filius suus Herodes, quem habebat ex pontificis filia. Iuit autem vna cum Antipatro Syllæus Arabs, quum quidem nihil fecisset, eorum, quæ ei Cæsar imperauerat: eumque postulauit apud Cæsarem Antipater eorumdem criminum, quorum ante fuerat postulatus a Nicolao. Aretas quoque eum insimulabat interfectorem Petræ, iniussu suo, multorum, et quidem primariorum virorum: et potissimum Soemi, hominis iustissimi, et Fabati Cæsaris serui. Igitur accusatus est Syllæus criminis, quod iam dicam. Habebat Herodes satellitem nomine Corinthum, cui summopere fidebat: huic Corintho dedit Syllæus pecuniam grandem, vt Herodem occideret: id quod ille suscepit. Hoc vbi ipsius Syllæi indicio resciuit Fabatus, regi significauit: et rex Corinthum comprehendi iussit, et ab eo quæstione totius criminis confessionem expressit. Curauit etiam comprehendendos Arabas duos, a Corintho indicatos, quorum alter præfectus, alter Syllæi amicus erat: qui et ipsi quæstionem de eis habente rege, confessi sunt, sese Corinthum cohortatos fuisse, promittentes, si res postularet, ei operam suam ad eam cædem perpetrandam. Hæc omnia quum exposuisset Herodes Saturnino, misit eos Romam Saturninus.

CAPVT V.

Pherorae obitus.

PHeroram vero in coniugis amore obstinate perseuerantem iussit Herodes in suam regionem discedere, id quod ille fecit libenter: et sancte iurauit, non se prius rediturum, quam Herodem obiisse intellexis-

lexiſſet. Itaque poſtea quum ægrotans Herodes eum orandum curaſſet, vt ad ſe veniret, quod ei ante mortem ſuam vellet aliquid coram mandare, noluit, vt iusiurandum ſeruaret. Neque tamen ea res Herodem auertit, quo minus ægrotantem poſtea Pheroram adiret, etiam non vocatus: mortuumque curaret in feretro reponendum, et Hieroſolymam ad ſepulturam portandum, magnoque luctu proſequendum.

CAPVT VI.

Pheroræ vxor accuſatur occiſi veneno mariti, et Herodes Antipatri cognoſcit inſidias.

POſt obitum Pheroræ, Taphnitæ duo eius liberti, quos habuerat in pretio, Herodem adeunt, eique demonſtrant: non debere pati, vt eius frater ita miſere et infeliciter mortuus eſſet, quin de eo quæſtio haberetur. His auſcultante rege (videbantur enim vera dicere) dicunt illum pridie, quam ægrotaſſet, cœnauiſſe domi vxoris ſuæ: comeſoque pharmaco, quod ei in ferculo inſolito adpoſitum fuiſſet, inde interiiſſe: idque pharmacum adlatum fuiſſe a quadam muliere Arabica, amatorii nomine: ſed reipſa, ad Pheroram veneno tollendum. Sunt autem Arabicæ mulieres veneficæ maximæ: et quæ tum inſimulabatur, eam conſtabat amicæ Syllæi eſſe amiciſſimam, eamque ad venenum comparandum adiuerant mater, et ſoror vxoris Pheroræ, et in reditu adduxerant, vno die ante illam cœnam. His verbis incenſus rex, feminarum ſeruas torſit, et nonnullas liberas: quumque nulla confiteretur, tandem vna dixit nihil aliud, niſi ſe Deum precari, vt talibus implicaret cruciatibus matrem Antipatri, quæ illorum omnium malorum cauſſa eſſet. Hæc in cauſſa fuerunt, vt Herodes feminarum cruciatus adeo intenderit, vt omnia extorqueret, conuiuia, clandeſtinos conuentus, atque etiam verba quædam, quæ Herodes ſoli dixerat Antipatro; et Antipater ea Pheroræ mulieribus enuntiauerat: videlicet Herodem Antipatro dediſſe talenta centum, vt a Pheroræ coloquiis abſtineret. Detectum eſt et Antipatri odium in patrem, et apud matrem querimoniæ de tam longa patris vita, vt ipſe iam conſeneſceret Antipater, vt etiam ſi regnum adipiſceretur, numquam eo tantum delectaretur. Eſſe etiam multos tum fratres, tum fratrum filios, qui vna ſecum in ſpem regni nutrirentur, quæ res ſpes ſibi dubias redderet: quandoquidem iam nunc, ſi quid fatale ſibi accidiſſet, fratrem ſuum, non filium, ab Herode regem conſtitui. Conquerebatur etiam de atroci regis crudelitate, et filiorum cæde: quorum malorum motu ipſe ſibi Romam proficiſcendum prudenter excogitaſſet, Pheroras autem in ſuam tetrarchiam. Conueniebant hæc cum Salomæ dictis: et rex vt ſe magis confirmaret, conferebat cum his Antipatri malitiam. Itaque Antipatri matrem Doridem omni ornatu, qui erat multorum talentorum, ſpoliatam dimiſit, et feminarum Pheroræ amicitiæ renuntiauit. Sed inter alia exſtitit res quædam, quæ regem in filium maxime exacerbauit: videlicet Samaritanus quidam nomine Antipater, ipſius Antipatri regis filii procurator, qui inter cruciatus dixit et alia, et hæc in primis: paratum ab Antipatro mortiferum venenum: quod Pheroræ dediſſet, eique mandaſſet, vt, abſente ſe, (quo longe ab omni ſuſpicione abeſſet,) id patri porrigeret, adlatumque fuiſſe id venenum ex Aegypto per Antiphilum, vnum de amicis Antipatri, et Pheroræ miſſum per Theudionem, fratrem matris eiusdem Antipatri: atque ita perueniſſe ad vxorem

rem Pheroræ, cui seruandum Pheroras tradidisset. Hac de re interrogauit rex vxorem Pheroræ, idque illa confessa est: et dum venenum cursu petit, seipsam de tecto præcipitat: sed in pedes delapsa, non interiit. Rex vero eam curauit, eique et omnibus domesticis veniam promisit, dummodo nihil de veritate celaret. Itaque illa iurauit, sese rem omnem, vti gesta esset, dicturam: id quod fecit, vt multi dixerunt. Adportatum est venenum, inquit, ex Aegypto per Antiphilum, qui id sui cuiusdam fratris medici opera habuerat: idque pertulit ad nos Theudion, et mihi Pheroras tradidit, paratum ab Antipatro aduersum te. Sed quum ægrotaret Pheroras, et tu ad eum curandum venisses, ipse animaduerso tuo in se studio, fractus animo, me euocat, et, O vxor, inquit, circumuenit Antipater me, dum in suum ipsius patrem, eumdemque meum fratrem, mortiferam mentem comparat, et venenum, quod menti subseruiat. Quare postquam meus frater facile ostendit, nihil se de pristina sua erga me virtute diminuere, et ego non diu superstitem fore me spero, age, ne parricidiali animo maiores meos impiem, adfer venenum, et spectante me combure. Id quod ego citra cunctationem feci: nisi quod paullulum ex eo reseruaui, vt si post obitum Pheroræ tu me inclementius tractares, eo sumto miseria me leuarem. His dictis, alabastrum venenumque in medium protulit. Accusata est et pontificis filia, regis vxor, quæ hæc omnia sciuisset, et celare voluisset. Hanc ob caussam repudiauit eam Herodes, eiusque filium de testamento suo (in quo ille secundum se rex instituebatur) expunxit, et socerum suum Simonem Boethi filium pontificatu abdicauit, et eum honorem ad Matthiam Theophili filium, natu Hierosolymitanum, detulit. Dum hæc fiunt, venit Roma Bathyllus Antipatri libertus: et quæstione habita: deprehensus est venenum adferre, quod Antipatri matri, et Pheroræ traderet, vt si prius in regem vires non habuisset, eum illo tollerent. Venerunt et Roma litteræ ab Herodis amicis, rogatu Antipatri, in quibus insimulabantur Archelaus, et Philippus, quod patrem ob interemtos Alexandrum et Aristobulum vituperassent, eorumque miserescerent: seque iam a patre non aliam ob caussam arcessi dicerent, quam vt ab illo similiter necarentur: obtinueratque ab amicis Antipater magnis largitionibus, vt sibi ad hæc operam suam commodarent. Quin ipse de illis ad patrem scripsit, atrocibus eos onerans criminibus: et sub finem, iuuenes esse, eorumque verba ætati tribuenda dicens. Se quidem in syllæano negotio laborare, et colendis primoribus incumbere, splendidumque ornatum ducentis talentis comparasse. Quamuis autem septimum iam mensem tam multa aduersus eum mouerentur in Iudæa, erat tamen omnium ignarus, quoniam diligenter itinera custodiebantur: quoniamque tantum erat omnium in eum odium, vt admonere dignaretur nemo.

CAPVT VII.

Antipater capitis damnatur, et in custodiam datur.

HErodes vero, quum ei scripsisset Antipater, sese breui omnibus rite confectis venturum, rescripsit, re dissimulata, ne diu moraretur in itinere, ne quid sibi eo absente incommodi accideret: simulque leuiter conquerebatur de eius matre, promittens sese, postquam ille venisset, querelas illas missum facturum: atque omnibus modis amorem in illum præ se ferebat, ne quid ille suspicaretur. Has litteras accepit Antipater in

Cilicia, quum quidem prius Tarenti eas accepisset, quæ Pheroræ obitum declarabant: quem quidem obitum doluit, non Pheroræ amore, sed quia mortuus esset non interfecto patre, quod se facturum susceperat. Vbi ad Celenderim in Ciliciam venit, dubitare cœpit, vtrum in patriam ire deberet, matris eiectionem ferens iniquissime. Amicorum vero suadebant alii, vt exitum expectaret, alii vt sine mora discederet: aduentu enim suo crimen matris omne soluturum: at nunc vna eius absentia confirmatos esse delatores. Id quod ille fecit, et ad portum Augustum adpulit, vbi ei obuiam prodiit nemo, salutauit nemo, vt in eius discessu factum fuerat, quum quidem ei fausta omnia comprecati fuissent: quin contra, eum exsecrabantur, putantes venire ad daudas de nece fratrum pœnas. Erat eo tempore Hierosolymis Varus Quinctilius, missus Saturnino successor ad gubernandam Syriam: veneratque Herodis rogatu, vt ei super præsentibus negotiis consilium daret. His concilium habentibus, superuenit Antipater, ignarus totius negotii, et in palatium purpuratus adhuc intrat: eum ianitores ingredi sinunt, et amicos excludunt. Tum vero ille manifeste turbari: quum enim vellet ad patrem accedere, repulit eum pater, ei fratrum necem perpetratam, et patris tentatam exprobrans: ac postridie Varum auditurum, et de toto negotio iudicaturum dicens. His dictis, occurrit Antipater matri et vxori, Antigoni filiæ, eius qui ante Herodem regnauerat in Iudæa, quæ ei rem omnem retulerunt: itaque ille se ad causæ suæ defensionem præparauit. Postero die consederunt in concilio Varus, et rex, aduocatis eo vtriusque amicis, regisque consanguineis, et eiusdem sorore Saloma, et iis, qui crimen aliquod indicaturi erant, et iis, de quibus fuerat habita quæstio, et matris Antipatri seruis, qui paullo ante eius aduentum comprehensi fuerant, litteras ferentes, quarum summa hæc erat: ne reueniret, patrem enim de tota re certiorem esse factum: iamque Antipatro hoc vnum superesse perfugium, vt ad Cæsarem se reciperet, neue patris in manus veniret. Antipater vero sese patris ad pedes abiicit, oratque, vt dum caussam suam defendit, audiatur: et Herodes eo in medio collocari iusso, de filiis suis conqueri adgreditur, per quos tot infortunia perpessus, in senectute incidisset in improbitatem Antipatri. Deinde cœpit accusare: atque vbi in duorum filiorum mentionem incidit, quos impulsore Antipatro peremerat, adeo flere cœpit, vt amplius loqui non posset, Nicolaumque oraret (qui regis amicus, et in administrandis omnibus negotiis socius erat, totamque rem vt gesta foret sciebat) vt reliqua persequeretur, quæ ad accusandum coargueudumque pertinerent. Hic Antipater caussam suam defendere exorsus, ita rem colorauit, itaque probabiliter egit, sese etiam in quæstionem offerens, vt consilium commouerit. Miserebat enim eos valde Antipatri, qui obsoleto vultu magnam vim lacrimarum profundebat, adeo vt eius etiam aduersarii misericordia commouereutur, ipsumque Herodem iam flecti adpareret, licet id animaduerti nollet. Sed excepit orationem Nicolaus, et Antipatrum vehementer acriterque accusauit, ac manifeste conuicit tum argumentis, tum multis testimoniis, quorum alia erant præparata, alia ex tempore fuerunt oblata. Postquam enim animaduersum est, Antipatrum accusare sine periculo licere, cœperunt pro se quisque ea proferre, quæ scirent, suntque eius mille artes, mille insidiæ detectæ, adeo vt Antipater, quamuis impudens, tamen contradicere non auderet. Postquam Nicolaus finem fecit, iussit Antipatro Varus, vt caussam suam, si posset, defenderet: cupere se, eiusque patrem, vt innocens reperiretur. Antipater vero pronus humi iacens, nihil aliud nisi Deum obsecrabat, vt testari aut manifestis signis vellet ostendere, se nihil aduersus patrem molitum

fuisse: Deumque testabatur, sese diuinitus fuisse conseruatum, dum alia atque alia pro patre facit. Varus vero rem infinitam esse videns, venenum coram omnibus proferri iussit, et cuidam capitis damnato propinari: qui eo confestim exstinctus est. Tunc ille surgit, et e concilio discedit: postridie Antiochiam proficiscitur, vbi plurimum commorari solebat, quoniam id Syrorum palatium est. Herodes vero filium protinus constringendum curauit: neque sciebatur, quid cum eo locutus Varus fuisset, nisi quod opinabantur multi, eum Vari consilio obtemperaturum. Eo vincto, misit de eo litteras Romam ad Cæsarem, et vna homines, qui eum verbis de Antipatri malitia docerent. Per eos dies interceptæ sunt binæ litteræ, ex Aegypto per Antiphilum scriptæ ad Antipatrum, quarum in alteris sic continebatur: Mitto tibi Acmæ litteras, mei capitis periculo: scis enim mihi rursus a duabus familiis imminere periculum, si deprehendor. Opto tibi in isto negotio successum. In alteris ita scriptum erat: Acme Antipatro. Scripsi ad tuum patrem quales volebas litteras, eique exemplum mitto fictarum Salomæ litterarum ad Dominam, quibus lectis scio sumturum de Saloma, tamquam insidiatrice supplicium. Fuerant autem litteræ hæ, quæ Salomæ ad Acmæ dominam esse videbantur, compositæ ab Antipatro, Salomæ nomen et stilum ementito. Ad Herodem autem litteræ sic habebant: Acme regi Herodi. Ego dans operam, vt nihil te lateat eorum quæ contra te fiant, nacta Salomæ epistolam ad dominam meam contra te scriptam, eam mihi periculose, sed tibi vtiliter exscripsi, et tibi misi. Hanc illa scripsit volens nubere Syllæo. Igitur litteras conscinde, ne ego de vita pericliter. Erat autem Acme Iudæa, Iuliæ Cæsaris vxoris serua: idque faciebat in Antipatri gratiam, qui eam grandi pecunia corruperat. Itaque Herodes singulari Antipatri malitia stupefactus, parum abfuit, quin eum euestigio necaret, instigante insuper Saloma. Sed tamen eum euocauit, et interrogauit, iussitque, vt sine vlla dissimulatione diceret, si quid contra haberet. Atque illo obmutescente, petiit, vt postquam vndiquaque malus reperiretur, saltem suos in his sceleribus adiutores nominaret. Ille vero Antiphilum omnium auctorem esse dixit, neque quemquam alium nominauit. Et Herodes eum in custodia, vt ante, habuit, iterumque legatum misit ad Cæsarem, et litteras contra filium et contra Acmen, vna cum earum, quæ supra positæ sunt, litterarum exemplo.

CAPVT VIII.

Herodis morbus et ætas, et Iudæorum seditio.

DEinde in morbum lapsus, testamentum fecit, in quo filiorum suorum natu minimo regnum dabat, ob odium, quo tum Archelaum et Philippum ob Antipatri calumnias prosequebatur. Donauit et Cæsari mille talenta, et Iuliæ Cæsaris vxori, et Cæsaris filiis, et amicis, et libertis, quingenta. Legauit et suis filiis pecuniam, et pensiones, et agros, itemque nepotibus, Salomamque sororem suam multum ditauit. Et quoniam ex eo morbo conualiturum se non sperabat, quippe iam septuaginta circiter annos natus, euasit crudelis et ferus in omnes: quoniam contemni se, gentemque suo malo delectari putabat: adde quod exstiterunt quidam plebeii, qui in eum consurrexerunt ob huiusmodi caussam. Erant Iudas Sariphæi, et Matthias Margulothi F. Iudæorum eloquen-

quentiſſimi, et legis interpretes præſtantiſſimi, populoque cariſſimi, quoniam iuuentutem docerent. Qui enim virtuti comparandæ ſtudebant, eos quotidie frequentabant. Hi duo audientes regis morbum eſſe inſanabilem, ſpargere cœperunt, id ei malum (vt et cetera infortunia) non aliunde proficiſci, quam quod Dei præcepta violaſſet: ac magnopere ad Dei laudem et religionem pertinere, vt quidquid ille contra legem feciſſet, aboleretur, quicunque tandem caſus ſecuturus eſſet. Fecerat autem rex ſuper maiorem portam templi, ingentem et magni pretii aquilam: hanc legis ſtudio deturbandam eſſe dictitabant illi magiſtri: quod ſi ob eam rem amittenda vita foret, paruam eſſe iacturam, qua ſempiterna laus compararetur. Dum illi his et aliis ſermonibus iuuentutem incitant, nuntiatur obiiſſe regem: itaque illi meridie aquilam demolitum vadunt, et eam ſecuribus diſcindunt, ſpectantibus multis qui erant in templo. Hoc vbi regis prætori nuntiatum eſt, ſuſpicatus maiorem aliquam rem tentari, eo cum magna manu proficiſcitur: et inopinantes adgreſſus, aliis alio fuga dilapſis, cepit ad quadraginta iuuenes, qui eum animoſe exſpectarant, vna cum duobus præceptoribus, eosque ad regem perduxit. Atque illi interroganti regi, an quod ipſe erexiſſet, id deiicere auſi fuiſſent? libere reſponderunt, et feciſſe, et recte feciſſe, vt contra decreta regis legem tuerentur, quam Moſes Dei iuſſu ſcripſiſſet, ſeque ob eam rem mori non recuſare. Tum rex colligatos Hierichuntem mittit. Deinde Iudæorum primos euocat, et in eorum medium lectica delatus (quoniam ſtare non poſſet) narrat, quantos eorum cauſſa labores pertuliſſet, vtque templum magnis ſuis ſumtibus exſtruxiſſet, cum Aſamonæi nati centum vigintiquinque annis (quibus regnaſſent) nullum vmquam tale opus ad Dei honorem facere potuiſſent: idque præcellentibus donariis ornaſſet, pro quibus ſe etiam poſt mortem celebratum et collaudatum iri ſperaſſet. Hic vero clamare cœpit, eos ne viuente quidem a contumeliis abſtinere, quin luce palam audere ſuis donariis manus admoliri, eaque deturbare, per ſimulationem eum offendendi, ſed reipſa (ſi res diligenter perpenderetur) id eſſe ſacrilegium. Illi eius crudelitatis metu, negarunt id factum eſſe de ipſorum ſententia, ac ſibi videri facinus vindicandum. Herodes vero in alios ſatis leniter ſe geſſit: ſed Matthiam pontificem honore, vt earum rerum nonnulla ex parte auctorem, abdicauit, et Iozarum vxoris eiusdem Matthiæ fratrem pontificem creauit. Huius Matthiæ pontificatu accidit, vt alius crearetur pontifex in diem ieiunii, ob huiusmodi cauſſam. Is Matthias ea nocte, quæ ieiunii diem anteceſſit, viſus eſt ſibi ſecundum quietem rem habere cum muliere: quam ob cauſſam cum rem diuinam facere non poſſet, ei vicariam operam præſtitit Ioſephus Ellemi filius, eius conſanguineus. Igitur hunc Matthiam Herodes munus deponere coegit: alterum vero Matthiam, qui ſeditionis auctor exſtiterat, et eius ſociorum nonnullos, viuos igni cremauit. Eadem nocte fuit lunæ defectio, et Herodis morbus incruduit. Ignis erat, qui eum lente vrebat, nec extrinſecus tactu tantum ardorem præbebat, quantum intus dolorem. Excernendi erat incredibilis adpetentia, cui obtemperare neceſſe eſſet: inde inteſtinorum exulceratio, et fæua tormina. Pedes occupauerat liquida pellucensque pituita, inguinibus ſimili malo laborantibus, putredine quæ vermes gigneret, virilia rodente, neque ſpirare niſi erectus poterat, ſpiritu fœtido, crebro atque breui, diſtenſis totius corporis membris. Itaque vulgo dictitabatur, pœnas eſſe diuinas. Et tamen in his cruciatibus ſanitatem ſperabat, medicos arceſſebat, et eorum conſiliis per omnia obtem-

perabat: ac traiecto Iordane, in thermis Calliroæ lauit: quæ aqua præter ceteras tot dotes: etiam in potione vsum habet. Ibi medicis visum est, eum refouendi causa in solium olei plenum demittere, quo facto visus est mortuus: sed famulis ploratum edentibus, resipuit: ac de salute sua desperans, militibus quinquagenas drachmas donauit, et ducibus amicisque multa largitus est: atque iterum Hierichuntem venit, vbi atra bile sic exacerbatus est, vt ad extremum hoc excogitauerit. Euocauit ad se totius Iudaicæ gentis primarios omnes, vbicumque degerent, (quæ fuit ingens sane multitudo, quippe quos sub pœna capitis venire iussisset, homo in omnes siue insontes siue sontes furiosus,) eosque in circo conclusit: deinde arcessitam sororem suam Salomam, eiusque virum Alexam, sic adloquitur: Video equidem (eos sentio dolores) me iamiam esse moriturum, quæ res tolerabilis et omnibus optanda est. Sed sine vllo mei desiderio aut ploratu, qui rege dignus sit, mori, hoc vero meum animum vrit. Video enim Iudæos nihil tam cupere, quam mortem meam, qui viuente me rebellare ausi sint, et meo donario contumeliam facere. Nunc vestri officii est, vt ad me hoc dolore subleuandum consentiatis. Si enim mecum sentire voletis, iusta mihi splendida, et longe alia, quam regibus solent, persoluentur, serioque per vniuersam nationem luctu condecorabor: alioquin non nisi per ludum iocumque deplorandus. Quare vbi me animam egisse videbitis, collocatote per circi circuitum milites, meæ mortis adhuc ignaros, (neque enim eam, nisi hoc perfecto, indicabitis,) eisque vt omnes ibi conclusos missilibus configant, imperatote. Ita me bifariam delectabitis, dum et ipsi voluntatem meam exsequemini, et ego digno luctu cohonestabor. Hæc ille eis mandauit, plorans miserabiliter: et eos per amorem consanguinitatis, perque fidem, quam Deo deberent, obtestans, ne sibi honorem hunc denegarent: id quod illi ei promiserunt.

CAPVT VIIII.

Antipatri mors.

INterim adueniunt Roma litteræ a legatis, quos ad Cæsarem miserat: in quibus significabatur, Cæsarem de Acma supplicium sumsisse, et Herodi in Antipatrum summam potestatem permittere: qua re lætatus Herodes, aliquanto melius habuit. Deinde sæuo dolore correptus, malum poposcit et cultellum, solitus alioquin mala decorticare, et frustatim comesse. Vbi id habuit, circumspexit, et seipsum ferire voluit. Verum eius sobrinus Achiabus manum ei prehendit, magnumque clamorem edidit: vnde tantus repente in regia vlulatus et tumultus coortus est, quantus si mortuus rex fuisset. Et Antipater patrem vere mortuum credens, cœpit confidenter, quasi iam soluendus, et rex nullo negotio futurus, loqui, cumque custode carceris de missione agere, multa ei tum in præsens tum in futurum promittens. Sed id custos regi nuntiatum iuit: et rex cum exclamatione caput sibi, quamuis in extremis esset, percussit, et cubito innixus imperat, misso quodam satellite, vt e vestigio, sine vlla cunctatione, Antipater interficiatur, et in Hyrcania ignobili funere sepeliatur.

CAPVT

CAPVT X.

Herodis deceſſus et teſtamentum.

ITerumque teſtamentum ſuum mutauit, et Antipam (cui regnum reliquerat,) Galilææ Peræaeque tetrarcham conſtituit, regnum Archelao dedit: Gaulonitidem autem, et Trachonitidem, et Batanæam, et Panniadem, Philippo filio ſuo, Archelai fratri, tetrarchiam attribuit: et Salomæ ſorori ſuæ Iamniam, Azotum, et Phaſaelidem legauit. Taceo argentum et alia, quæ tum ipſi Salomæ, tum ſuis conſanguineis, et Cæſari, et Cæſaris vxori Iuliæ, et aliis reliquit. His factis, quinto poſt occiſum Antipatrum die vitam finiuit. Regnauit poſt interfectum Antigonum, annos triginta quinque: poſtquam autem a Romanis rex creatus fuit, triginta ſeptem. Ante diuulgatam eius mortem, Salome et Alexas concluſos in circo domum dimiſerunt, dicentes regem iubere, vt diſcederent, et domi ſe tenerent. Deinde cognita iam regis morte, milites in Hierichuntis theatro coegerunt, et primum ſcriptas ad milites litteras legerunt, in quibus rex eis, ob fidem et gratum erga ſe animum, gratias agebat, et vt idem Archelao filio ſuo, quem regem inſtituiſſet, præſtarent, orabat. Deinde Ptolemæus, cui creditum erat regis ſigillum, teſtamentum recitauit, quod ratum eſſe non poterat, niſi prius inſpectum a Cæſare. Ac ſubito clamor exſtitit in honorem Archelai, eique milites gregatim, nec non duces, eamdem quam patri præſtitiſſent, amicitiam beneuolentiamque promiſerunt, Deumque ei ſecundum exoptarunt. Deinde Archelaus regem ſplendidiſſime curauit efferendum. Eo facto, in templum adſcendit, omnibus eum, quaqua tranſibat, fauſtis ominibus certatim proſequentibus. Ipſe conſcenſo ſuggeſtu ſublimis in aurea ſella reſidens, populum mutua comitate proſequitur, eiſque gratias agit, quod paternarum in ipſos iniuriarum memoriam depoſuiſſent, ſeque memorem fore pollicetur. In præſentia quidem regio nomine ſe abſtinere, quoniam teſtamentum Cæſar nondum confirmaſſet: quam ob cauſſam ipſe ſibi Hierichunte diadema a militibus imponi non permiſiſſet. Verum ſi fuerit adeptus imperium, daturum operam, vt eis ſatisfaciat, et in omnibus elaboraturum, vt ſit erga eos patre melior. Illi eum (vt eſt plebs credula) ex animo loqui exiſtimantes, quo ſuauius et humanius ipſe eos adloquebatur, eo magis collaudabant, et ſua poſtulata ſcribebant. Alii, vt ſibi vectigalia diminuerentur, clamabant: alii vt vincti ſoluerentur, quos et multos et longo tempore Herodes habebat: erant qui de mancipum et publicanorum acerbitate expoſtularent: ad quæ Archelaus minime contradicebat, quippe qui multitudinis beneuolentiam captaret ad confirmationem regni ſui. Et hinc facta re diuina, ad conuiuium cum amicis ſe contulit.

CAPVT XI.

Populus ſeditionem mouet in Archelaum.

INterea exſtitere Iudæi quidam, qui Matthiæ, et eius ſociorum ab Herode ob deiectam aquilam auream occiſorum, mortem deplorarent: grauiterque de Herode conquererentur, id quod eo viuente facere non auſi fuerant. Ii congregati ab Archelao contendebant, vt id facinus in eos vindicaret, quos habuerat Herodes in pretio: vtque in primis pontificem abdicaret ab Herode conſtitutum, aliumque deligeret magis legitimum, et ad munus obeundum puriorem. Archelaus vero ad eos placandos ducem miſit. Sed

illi neque ducem, neque alium quemquam, qui eos ad æquitatem perducere conaretur, neque alios item multos ab Archelao missos, audire volebant, sed omnia arbitratu suo fieri iubebant: suaque iracundia facile ostendebant, futurum aliquem magnum tumultum, quippe confluente populo, et maxime ad festa Paschæ, quæ in id tempus inciderunt, in quo seditiosi illi Iudam et Matthiam lamentantes coierunt in fano. Itaque metuens Archelaus seditionem, misit eo centurionem cum cohorte militum, ad coercendos illos, et sibi seditiosissimos quosque adducendos. Sed illi impetu in eos facto, maximam eorum partem lapidarunt: ipse centurio et alii pauci saucii effugerunt. Eo facto, illi manum iterum sacrificio admouent. At Archelaus eo milites omnes misit, et equites, qui eos qui foris essent, iis qui in templo forent, succurrere prohiberent, et eos qui a peditibus euasissent, exciperent. Ita occisa sunt ab equitibus circiter tria hominum millia: reliqui se in montes proximos receperunt. Et Archelaus proclamari iussit, vt omnes domum discederent: id quod illi fecerunt, et festum, quamuis audaces, deteriora veriti, reliquerunt. Deinde Archelaus ad mare descendit vna cum matre, secum ducens Nicolaum et Ptolemæum, multosque amicorum, relicta totius domus et principatus cura Philippo fratri suo. Eum comitata est Herodis soror Salome, vna cum suis natis, multisque consanguineis, per speciem adiuuandi eum ad regnum obtinendum: sed reipsa, ad ei aduersandum, et maxime ad conquerendum de eo, quod in templo factum fuerat. Occurrit autem Archelaus Cæsareæ Sabino, Cæsaris in Syria rerum procuratori, ad custodiendam Herodis pecuniam venienti. Sed superuenit arcessitus ab Archelao Varus, qui eius iter auertit: inque Vari gratiam Sabinus Iudææ castella non occupauit, neque pecuniam consignauit, sed Archelao, donec de ea Cæsar statuisset, reliquit: eoque promisso, Cæsareæ remansit. Sed postquam Archelaus Romam iturus soluit, et Varus Antiochiam discessit, Sabinus Hierosolymam profectus, palatium occupat. Deinde arcessitis præsidiorum præfectis, omnibusque rerum administratoribus, demonstrat se rationes exigere, et de castellis statuit arbitratu suo. Tamen custodes eodem in statu omnia ex Archelai mandato tuebantur, per speciem reseruandi omnia Cæsari. Eo tempore Antipas quoque Herodis filius Romam ad obtinendum principatum profectus est, Salomæ promissis impulsus, ceu longe quam Archelaus dignior imperio: vtpote in priore testamento rex institutus, quod magis ratum esse deberet quam posterius. Ducebat vna secum matrem, et Nicolai fratrem Ptolemæum, quondam Herodi carissimum, et tum Antipæ studiosum. Potissimum vero eum ad adpetendum regnum impellebat Irenæus, qui orator erat, et ob eloquentiæ existimationem, regni procurationem habuerat. Itaque noluit Antipas auscultare consulentibus vt cederet Archelao, qui et natu grandior, et vltimo patris testamento rex constitutus esset. Vbi Romam venit, cognati omnes eius partibus accedebant, non illi quidem eius amore, sed Archelai odio, cupientes ante omnia liberi esse, et sub Romani præsidis administratione: aut certe si quis se interponeret, Antipam præferentes Archelao. Hac de caussa Antipam regem creare conabantur, Sabino quoque Archelaum litteris apud Cæsarem accusante. Archelaus vero litteras ad Cæsarem, quibus ius suum tueretur, misit, nec non patris testamentum, et Ptolemæum herodianæ pecuniæ rationes sigillumque ferentem: atque ita euentum exspectabat. Cæsar vero postquam has Varique et Sabini litteras legit, et quantum pecuniarum annuique reditus esset, vtque Antipas regnum adpetens litteras misisset, cognouit, amicos con-

conuocat, vt eorum sententias audiat: imperatque, vt qui velit, de præsentibus negotiis dicat. Primus verba fecit Antipater Salomæ filius, homo in primis disertus, et Archelai aduersarius. Is Archelaum accusauit, quod diadema a Cæsare peteret, quum iam regis officio functus esset in iis, quæ superius dicta sunt, faciendis: et maxime cædem illam, quam in foro perpetrandam curasset, accusauit, dixitque prius Herodis testamentum, quod sana mente scripsisset, debere esse ratum. Surrexit deinde Nicolaus, qui Archelai caussam egit: eiusque finita oratione, Archelaus sese Cæsaris ad pedes abiecit: sed eum Cæsar comiter adleuauit, regno dignissimum esse dicens: seque satis ostendit sic esse adfectum, vt non aliter facturus esset, quam testamentum postularet. Verum vbi Archelaum, quia comiter acceptus esset, securum esse animaduertit, nihil sanxit. Postea dimisso concilio, dispexit ipse secum, vtrum regnum Archelao confirmare deberet, an vero id omnibus Herodis filiis communiter diuidere, quoniam omnes egerent auxilio.

CAPVT XII.

Iudæorum in Sabinum seditio, et vt Varus de eius auctoribus supplicium sumserit.

ANteqnam horum quidquam sancitum esset, obiit morbo Marthace mater Archelai: veneruntque a Varo Syriæ præside litteræ, quæ Iudæorum rebellionem declararent. Nam post Archelai discessum seditionem fecit vniuersa natio: et Varus, qui illic aderat, in eius auctores animaduertit: ac seditione (quæ grauis sane fuit) maxima ex parte composita, Antiochiam profectus est, relicta Hierosolymis vna legione ad Iudæos reprimendos, si quid mouerent: sed id frustra. Nam digresso Varo, Sabinus ibi, ceu Cæsaris procurator, manens, multum Iudæis negotii facessebat, sperans eos iis copiis, quæ magnæ restabant, cohiberi posse. Circumducebat enim frequentes armatos satellites, per quos Iudæos premens atque turbans, rebellare cogebat. Etenim castellis occupandis incumbebat, et præ auaritia regias pecunias vi summa vestigabat. Instantibus autem Quinquagesimæ festis, conuentum est Hierosolymam non solum religionis gratia, sed etiam indignatione contumeliarum Sabini: coieruntque plurima Galilæorum et Idumæorum et Hierichuntiorum millia, et omnes transiordanini, in primisque Iudæi, qui erant omnium Sabino infensissimi. Igitur in trina castra diuisi, Romanos, qui erant in arce, obsederunt. Itaque Sabinus Varo confestim per litteras significauit, vt sibi celeriter auxilium ferret: ipse arcis excelsissimam turrim (ea Phasaelus adpellatur,) occupat, et inde Romanis signum dat, vt Iudæos adoriantur: ipse adeo timidus, vt ne ad suos quidem descendere auderet. Quumque Romani eruptionem fecissent, commissum est acre prœlium, in quo licet superiores essent Romani, tamen non despondebant Iudæi: quamuis suorum multos cadere viderent: quin per circuitum conscensis porticibus, quæ circum exterius templi septum erant, ibi lapidibus, qua manu, qua fundis, pugnare cœperunt. Item sagittarii vniuersi Romanis de superiore loco multum nocebant: quum essent hi ita demisso loco, vt ad illos tela adigere nequirent. Postquam diu hunc in modum pugnatum est, incensi iracundia Romani, ignem porticibus (inscii ipsis, qui eo adscenderant, Iudæis) subiecerunt, quo confestim ad tectum euecto, exstincti sunt, qui illic erant. Nam alios secum ruina tecti trahebat, alii ab hostibus vndique cædebantur, multi se in ignem coniiciebant, alii seipsos gladiis suis occidebant. Quicumque, qua adscenderant, euadere conabantur, a Romanis cæsi sunt: itaque ne vnus quidem elapsus est. Romani vero per flammam, qua

qua dabatur, irruentes, pecuniæ sacræ thesauro potiuntur: eiusque magna parte a militibus direpta, ipse Sabinus talenta quadringenta palam recepit. Sed Iudæi nihilo secius, adhibitis suorum fortissimis quibusque regiam obsidere, flammasque et extrema omnia minitari, nisi Romani celeriter exirent: sin exirent, et ipsis et Sabino nihil nocitum iri. Regiorum vero maxima pars cum Iudæis sese ad auxiliandum coniunxit. Sed Ruffus et Gratus, qui tria millia præstantissimorum Herodis militum habebant, ad Romanos transierunt: idemque fecerunt equites quidam, quibus præerat Ruffus. Verum Iudæi nihilominus obsidionem vrgere, et cuniculos agere, atque obsessis clamare vt exirent, et eos qui deficiebant hortari, ne se libertatem suam recuperare prohiberent. Et Sabinus quidem cum militibus exire paratus erat: sed Iudæis fidere non poterat: adde quod a Varo exspectabat auxilium, eamque ob rem obsidionem sustinebat. Interea exsistebant in Iudæa mille aliæ turbæ: inter quas fuerunt duo hominum millia, qui aliquando sub Herode meruerant: ii inter se conspirarunt, et regios oppugnare cœperunt. Achiabus vero, Herodis sobrinus, eis resistebat: et ex agris in edita loca compulsus (quippe ab hominibus bellicosis) difficiles aditus insidendo, seruabat, quæ poterat. Exstitit et Iudas Ezechiæ latronum præfecti filius, eius quem magno labore Herodes oppresserat. Hic Iudas apud Sepphorim Galilææ oppidum, coacta profligatorum hominum caterua, palatium adortus, arma omnia ibi reposita occupauit, iisque suorum singulos armauit, et omnium ibi repertam pecuniam abstulit, suique terrorem omnibus iniecit, dum regnandi cupiditate in obuios quosque sæuit. Fuit et Simon quidam regis Herodis seruus, homo alioquin formosus, et corporis magnitudine ac pulchritudine excellens. Hic Simon diadema sibi imponere ausus, ab hominum multitudine qui conuenerant, rex salutatus est, et Hierichuntiam regiam à se direptam cremauit, aliasque multas regis domos in multis regionis locis incendit, concessa suis gregalibus præda. Sed ei Gratus cum sua manu obuiam occurrit: et post longum prœlium, profligatis Simonianis, quippe transIordaninis, et nullo ordine, audacia magis quam arte pugnantibus, ipse fugientem in valle Simonem nactus obtruncauit. Exstitit etiam hominum caterua Simonis similium, qui Amathæ (ea vrbs est ad Iordanem posita) regiam cremarunt. Exstitit et Athronges quidam opilio, homo procerus et robustus, qui regnum adfectare ausus est. Is quatuor fratres sui similes habebat, qui regnum singuli singulis cohortibus tuerentur. Conuenit enim ad eos ingens hominum multitudo, quibus ipsi præfecti prœlia pro Athronge faciebant. Ipse diadema sibi imposuit, et de rebus gerendis concilium habuit, omniaque gerebat arbitratu suo: et diu in potestate permansit, regio nomine, faciens quæ vellet: magnasque, tum ipse, tum fratres, cædes edebant tam Romanorum, quam regiorum, vtpote vtriusque ex æquo infensi, et sanguine omnia complebant, partim ob quæstum, partim ob interficiendi consuetudinem. Hi aliquando Romanorum cohortem (qui frumentum et arma militibus ferebant) prope Emmauntem adgressi, ita circumdederunt, vt Arium ducem, et quadraginta eius peditum fortissimos, missilibus confixerint. Reliqui auxilio Grati, qui eis cum regiis succurrit, euaserunt. Hæc et alia multa tum Iudæis tum Romanis detrimenta longo tempore intulerunt: ac tandem tres eorum capti sunt, videlicet natu maximus ab Archelao, reliqui duo a Grato et Ptolemæo: quartus Archelao se dedidit, sed hæc postea facta sunt: tum quidem Iudæam totam latrociniis repleuerunt. Varus simul ac Sabini litteras accepit, adsumtis reliquis duabus legionibus, quatuorque turmis equitum, omnibusque regum et tetrarcharum

charum et aliorum auxiliis, celeriter obsessis in Iudæa subsidio proficiscitur: et coactis ad Ptolemaidem suis copiis earum partem filio, et cuidam amico tradit, eosque ad bellum Galilæis supra Ptolemaidem incolentibus inferendum mittit. Atque ille hostes prœlio adgressus, in fugam vertit, captoque et incenso oppido Sepphori, oppidanos vendidit. Ipse Varus cum vniuerso exercitu ad Samariam profectus, vrbi (quod seditionis culpa careret,) nihil nocuit: sed castra in vico, cui nomen est Arus, posuit, quem Ptolemæus ædificauerat: eumque vicum Arabes, Varo ab Areta subsidio missi, Herodis odio incenderunt, vt Ptolemæo Herodis amico dolorem facerent. Illinc digressi, vicum alium nomine Sampho, munitissimum et instructissimum diripuerunt, atque concremarunt, et in itinere omnia ferro flammaque fœdarunt. Emmaus quoque, sed ab incolis deserta, iussu Vari cremata est, vt iis, qui ibi fuerant occisi, parentaret. Inde ad ipsam Hierosolymam ducit, vbi obsessores Iudæi simulac hostes viderunt, fugæ se mandarunt, obsidione semiperfecta. Hierosolymitani vero Iudæi Varo sese purgarunt, demonstrantes ob festa coiuisse populum, neque suo consilio bellum, sed externorum audacia susceptum: se quidem cum Romanis magis obsessos fuisse, quam eos obsidere in animo habuisse. Et Iosephus Herodis sobrinus, et Gratus, et Ruffus cum suis militibus, et obsessi Romani, Varo sese obtulerunt. At Sabinus in eius conspectum venire non ausus, clam ab vrbe ad mare profectus est. Varus per regionem suarum copiarum partem, ad conquirendos seditionis auctores dimisit, et in quosdam, vt ceteris nocentiores, animaduertit, ceteros dimisit, duobus millibus eam ob caussam in crucem sublatis. Deinde milites, quod multa peccassent, et suis præceptis lucri studio non obediuissent, exauctorauit. Quumque decem Iudæorum millia coiuisse intellexisset, eo celeriter ad eos opprimendos profectus est: sed illi ad Achiabi arbitrium sine prœlio se dediderunt. Et Varus data plebeiis venia, eorum duces omnes misit ad Cæsarem. Cæsar reliquis ignouit: de quibusdam Herodis consanguineis, quoniam in regem arma sumsissent, supplicium sumsit. His perfectis, Varus, relicta Hierosolymæ ad præsidium priore legione, Antiochiam profectus est. Archelaus vero Romæ nouum negotium habuit, propter huiusmodi caussas. Iuerant Romam consensu Vari Iudæorum quinquaginta legati, ad postulandam libertatem: quibus sese Romæ adiunxerunt supra octo Iudæorum millia. Alterius partis erant Archelaus et eius amici. Regis vero consanguinei, Archelai partes propterea non tuebantur, quod eum oderant: rursumque legatis aduersis eum fauere non audebant, ne id sibi vitio verteretur. Philippus quoque eo venit ex Syria, impulsu Vari, maxime vt fratris partes adiuuaret: nam eum amabat Varus: aut si regnum diuideretur, vt partem suam obtineret. Igitur vbi legatis apud Cæsarem, et eius amicos, Romanosque proceres dicendi locus datus est, cœperunt Herodem accusare, multisque exemplis et rationibus ostendere, merum fuisse, et eum crudelem tyrannum, a quo pluribus malis adfecti fuissent, quam vmquam post Babylone reditionem pertulissent: idque in caussa fuisse, vt Archelaum libenter regem admiserint, rati fieri non posse, vt quemquam haberent, qui non esset Herode tolerabilior. Sed nunc animaduertentes, quale crudelitatis in ipso statim primordio specimen ediderit, qui tria suorum popularium millia in ipso templo die festo necauerit, postulare, vt regno et huiusmodi principatu liberati, Syriæ contribuantur, prætorumque Romanorum administrationi subiiciantur: ita perspicuum fore, vtrum sedi-

tiosi sint, an non sint. Postquam illi hæc postulata proposuerunt, surrexit Nicolaus, regumque causam egit, et gentem vt peruicacem, et in reges contumacem accusauit, eosque etiam de Archelai consanguineis culpauit, qui fauerent accusatoribus.

CAPVT XIII.

Cæsar Herodis testamentum sancit, custodita eius filiis successione.

CAesar aliquot post diebus, quam hæc audiuit, Archelaum instituit, non regem, sed dimidiæ regionis Herodianæ rectorem: pollicitus regii nominis honorem, si dignam rege virtutem præstitisset. Alteram partem in duas partitus, reliquis duobus Herodis filiis diuisit, Philippo et Antipæ. Huic paruit transiordanensis ager, et Galilæa, quæ ei ducenta talenta pensitabant. Batanæa vero cum Trachonitide, et Auranitide, et nonnulla parte domus Zenodori, Philippo centena. Archelao tributa est Idumæa, et Iudæa, et Samaria, condonata Samariæ a Cæsare quarta parte vectigalium, quod ea cum ceteris non rebellasset: fueruntque Archelao subiectæ vrbes, Stratonis turris, Augusta, Ioppe, et Hierosolyma. Nam Gazam quidem, et Gadara, et Hippum, quoniam græcæ sunt vrbes, seiunxit Cæsar, et Syriæ adiunxit. Archelai reditus erat sexcenta talenta. Salomæ vero præter ea, quæ frater ei legauerat, videlicet Iamniam, Azotum, et Phasaelidem, et argenti signati quingenta millia, Cæsar regiam dedit Ascaloniam, vt eius annui reditus summa esset talenta sexaginta, domo ei in Archelai ditione posita.

CAPVT XIIII.

De falso Alexandro.

POst eas res exstitit iuuenis quidam Iudæus, facie simillimus Alexandri Herodis filii, eius qui fuerat occisus. Huic persuasit improbus quidam, et rerum turbator, idemque rerum aulicarum peritus, vt se Alexandrum Herodis filium diceret, qui abditus fuisset ab eorum quodam, quibus fuerat eius interficiendi commissum negotium: qui quidem vt hominibus imponeret, alios interfecisset, se vero et fratrem Aristobulum conseruasset. Hoc pacto iuuenis ille eos fallebat, in quos inciderat: ita vt quoscumque in Creta nactus est, ei fidem habuerint, et pecuniam subministrarint tum ipsi, tum Melenses insulares, et alii: maxime vero Herodis hospites et amici, ei sese tamquam regi adiunxerunt: quippe qui Alexandri adeo similis esset, vt eum ipsum esse iurare possent vel illi ipsi, quibus magna cum Alexandro familiaritas intercesserat. Itaque Romam aduentanti obuiam prodiere Iudæi, et id pro miraculo habentes, eum per vias in curru sublimem, regio plane adparatu incedentem (quæ res fiebat sumtibus eius hospitum) frequentes stipabant, et omnibus officiis tamquam Alexandrum prosequebantur. His Cæsar auditis, suspectam fraudem habens, eum ad se arcessit: et quamuis persimilis esset, tamen animaduertit falsum hunc Alexandrum, manuariæ artis hominem, corpus habere scabrius atque asperius: quum liberaliter educati molle et delicatum habere soleant. Igitur quærit ex eo, quid factum sit Aristobulo, curne non venisset ad obtinendum ius suum? Ille respondet, in Cypro remansisse, metu marinorum periculorum, ne si quid Alexandro huma-

nitus

nitus accidisset, Mariæ genus funditus aboleretur. Hæc adfirmantem, cum eo consentiente magistro, Cæsar seducit, et ita dicit: Si mihi verum dicere voles, vitam tibi custodiam. Dic mihi quis tu sis, et quis tibi tantum audere persuaserit: est enim malitia ista maior quam pro ætate. Tum ille rem omnem confessus est: et Cæsar eum ad remiges relegauit, et eius fraudis auctorem interfecit.

CAPVT XV.

Archelaus iterum accusatus, Viennam relegatur.

POstquam Archelaus gentis rector factus, in Iudæam peruenit, Ioazarum Boethi filium pontificatu priuauit, eum cum seditiosis coniurasse criminatus, idque munus Eleazaro eiusdem filio tradidit. Refecit etiam Hierichuntium palatium magnifice, et dimidiam aquam vici Nearæ deriuauit ad irrigandum palmetum, quod conseuerat, Vicumque construxit, quem Archelaidem nuncupauit: et Glaphyram Alexandri sui fratris quondam vxorem, ex quo ipsa liberos habebat, in matrimonium duxit. Ne Eleazarus quidem in pontificatu permansit, suffecto in ipsius viuentis locum Iosua Siæ filio. Anno autem decimo principatus Archelai, Iudæorum et Samaritanorum primi eius crudelitatem et tyrannidem non ferentes, eum apud Cæsarem accusarunt, maxime quum intellexissent contra Cæsaris fecisse mandatum, quo iubebatur eos tractare leniter. Hanc ob rem Cæsar eum, nulla illata mora, curauit euocandum: ac postquam caussam suam contra certos accusatores agentem audiuit, relegauit in vrbem Galliæ Viennam, pecuniaque spoliauit. Antequam autem Romam euocaretur Archelaus, somnium huiusmodi suis amicis narrauit. Visus est sibi videre decem spicas, tritici plenas, iam perfectas, quas boues depascerent. Experrectus, coniectores arcessit. Ibi dum alii alia dicunt, Simon quidam Essæus, postulata dicendi venia, dixit ei, visione illa significari mutationem in deterius. Boues enim ærumnam declarare, quippe laboriosum animal: itemque rerum mutationem, quoniam humus, quæ ab eis coleretur, eodem in statu permanere non posset. Decem autem spicas, totidem annorum indices esse, quoniam vno anno proueniat spica: atque Archelao finem adesse imperii. Sic ille somnium enucleauit: ac quinto post die venit nuntius, qui Archelaum arcessebat, eumque cum amicis conuiuantem offendit. Simile quiddam accidit et Glaphyræ, quæ post decessum Alexandri nupserat Iubæ Libyæ regi: quo mortuo viduam domi patris in Cappadocia degentem duxit Archelaus, repudiata vxore sua Maria: tantus erat amor in Glaphyram. Igitur quum Archelai coniux esset, vidit huiusmodi somnium. Visa est cernere adstantem sibi Alexandrum: qua re gauisa, eum cupidissime complexa est. At ille de ea questus est. Glaphyra, inquit, ergo tu vulgare verbum comprobas, quo feminis fidendum non esse dicitur: quæ mihi desponsa et nupta virgo, genitis ex me liberis, amores oblita meos alii nupseris, neque hac contumelia contenta, cum tertio marito cubare ausa sis, ad meæ domus dedecus atque probrum: Archelaoque viro tuo, fratri nostro nupseris. Ego vero meæ in te beneuolentiæ idcirco non obliviscar, quin te omni infamia liberabo, meam faciens, vt prius fuisti. Hæc quum apud socias suas narrasset, aliquot post diebus moritur.

FLA-

FLAVII IOSEPHI ANTIQVITATVM IVDAICARVM LIBER DVODEVICESIMVS.

CAPVT I.

Quirinius ad censendam Syriam et Iudaeam mittitur a Caesare, et Coponius ad procurandam Iudaeam: item de Iuda Galilaeo.

QVirinius vero a Cæsare missus est in Syriam, vt genti iura daret, et facultates censeret: et Coponius vna cum eo, vt equitatui præesset, et Iudæorum res summa potestate administraret. Igitur venit Quirinius in Iudæam Syriæ additam, vt eorum bona censeret, et Archelai pecuniam addiceret: quam ad rem Iudæi, quamuis principio ægre, tamen consenserunt, suasu pontificis Ioazari Boethi filii. Iudas autem Gaulanita, ex oppido Gamalis, vna cum Pharisæo Sadduco, populum sollicitabat ad rebellionem, dicens eum censum nihil aliud esse quam seruitutem: ac debere libertatem defendi, alioquin non adfuturum eis Deum. Et quia populus eis aurem præbebat, ea res tandem in caussa fuit infinitorum malorum. Et quoniam ad hunc locum veni, placet de Iudæorum sectis nonnulla disserere.

CAPVT II.

De Iudaeorum sectis.

HAbebant Iudæi tres philosophiæ sectas antiquas, videlicet Essæorum, Sadducæorum et Pharisæorum. Pharisæi tenuiter viuunt, et a voluptatibus prorsus abhorrent: quodque bonum ratio iudicat, id sequuntur. Senioribus honorem præbent, neque iis, a quibus hæc prodita sunt, contradicere audent. Omnia fato fieri censent, sic tamen vt hominis voluntatem inde non excludant, dicentes visum esse Deo ita rem temperare, vt et fato sit locus, et tamen homo possit, si velit, virtutem sequi, aut vitium. Credunt animas immortales, ac sub terra vel pœnis vel præmiis eos adfici, qui in hac vita virtuti se aut vitiis addixerint: animasque improborum sempiterno carcere clausas teneri: bonorum autem reuiuiscere, et in alia corpora migrare. His de caussis tantæ sunt auctoritatis, vt quidquid ad religionem pertineat, cuiusmodi sunt supplicationes et sacrificia, id eis interpretibus fiat: tanti sit eorum tum vita, tum oratio. Sadducæi animas cum corporibus interire putant, neque quidquam aliud quam legem seruant: nam contra magistros quidem eius quam sequuntur sapientiæ disputare, virtuti tribuunt. Eorum opinioni suffragantur pauci, sed dignitate primi, et iidem pæne otiosi. Nam si quando magistratus gerunt, opinioni Pharisæorum, licet inuiti, tamen adsentiuntur, quod eos alioquin non ferret populus. Essæi omnia Deo in manu esse censent: animas immortales ducunt, suntque iustitiæ studiosissimi. In fanum donaria dum mittunt, ibi sacra non faciunt, propterea quod lustrationes habent sanctiores: hac de causa communi delubro arcentur, et sacra sua seorsum faciunt. Ceterum homines sunt optime morati, et agriculturæ prorsus addicti. Habent bona inter se communia, ita vt diues suis bonis non magis fruatur, quam qui nihil habet: suntque supra quatuor hominum millia, qui hæc faciunt. Nec vxores, nec seruos habent: quod hoc iniquum, illud iurgiosum arbitrantur: sed separati viuunt, et alii aliis ministrant, quæstoresque suorum prouentuum et terræ frugum creant viros bonos, sacerdotes,

vt

vt victum habeant. Nullam habent seorsum vrbem, sed frequentes in singulis vrbibus agunt: ac quandocumque ad eos venit aliquis eiusdem sectæ, omnia ei tamquam propria patent: intrantque in eorum domos, quos numquam viderunt, perinde ac si cum eis per omnem vitam versati fuissent. Itaque in itinere nullum viaticum ferunt: tantum tela contra latrones gestant. Præter has tres sectas introduxit Iudas ille, de quo locutus sum, Galilæus, vnam, hominum qui ceteroquin cum Pharisæis sentiunt, sed libertatem sic amant, vt eam mordicus tueantur, Deum vnum pro rectore et domino habentes. Itaque cruciatus omnes et mala et mortes (vt perspectum est) potius perferunt, quam vt hominem dominum adpellent.

CAPVT III.

Herodes et Philippus tetrarchæ, vrbes in honorem Cæsaris ædificant;

QVirinius postquam Archelai pecuniam addixit, et recensioni finem imposuit, Ioazarum (cui cum plebe contentio fuisset) pontificatu abdicauit, eique muneri Ananem Sethi filium præfecit. Herodes vero et Philippus in suæ vterque tetrarchiæ possessionem inuaserunt, et Herodes Sepphorim muniuit, et eam totius Galilææ caput fecit. Item vrbem quamdam nomine Betharamphtha mœnibus cinxit, et Iuliadem in honorem Iuliæ vxoris imperatoris nominauit. Philippus quoque Paneadem construxit, apud Iordanis fontes positam, eique Cæsareæ nomen fecit: vicumque Bethsaidam ad lacum Gennesareth positum, adeo tum incolis tum aliis opibus auxit, vt facile oppidum æquipararet, eumque Iuliam a Iuliæ Cæsaris nomine nuncupauit. Coponio Romam reuerso, Marcus Ambibuchus Iudææ prætor fuit: huic successit Annius Ruffus, quo prætore mortuus est Octauius Cæsar, cui successit Tiberius Nero. Post Annium Ruffum, quintus fuit Iudææ prætor Valerius Gratus, qui Ananem pontificatu priuauit, et eum Ismaeli Fabis filio tribuit: eumdemque non multo post abdicauit, et id munus Eleazaro eiusdem Anconis filio commisit: et vno post anno, Simoni Cannithi filio, qui id non plus vno anno tenuerat, quum ei successit Iosephus Caiaphas. Hoc facto, Gratus Romam se contulit, eique successit in administratione Iudææ Pontius Pilatus. Herodes vero tetrarcha, Tiberii summus amicus, vrbem ædificauit, cui a Tiberio Tiberiadis nomen indidit, in media Galilæa, ad lacum Gennesareth, eamque conuenis et Galilæis frequentauit, et nonnullos illic inuitos collocauit, quosdam etiam optimates. Admisit et ibi pauperes vndique collectos, et nonnullos, qui an liberi essent non constabat: iis magnas facultates et immunitates dedit, vt in oppido degere vellent: eorum domos suis impensis exstruxit, eisque agros tribuit, quod sciret habitationem esse iudaicis legibus moribusque repugnantem: propterea quod ad id oppidum collocandum, sublata fuerant multa, quæ illic erant, sepulcra, quum lex nostra huiusmodi incolas pollutos pronuntiet in septem dies.

CAPVT IIII.

Iudæorum aduersus Pilatum seditio: item de Iesu Christo.

PIlatus autem, Iudææ prætor, exercitum Samaria transtulit Hierosolymam in hiberna: atque vt iudaicas leges aboleret, Cæsaris effigiem in militaribus signis depictam, curauit intra vrbem inferendam, quum lex ima-

imagines habere nos vetet: quam ob caussam eius decessores prætores soliti erant in vrbem intrare cum signis, quæ huiusmodi carerent imaginibus. Sed Pilatus primus, ignorante populo, quippe noctu, intrauit cum imaginibus. Quam rem vbi Iudæorum populus resciuit, Cæsaream profecti sunt, Pilatumque per multos dies orarunt, vt eas imagines alio transferre vellet. Ille vero non concedebat, quoniam in ea re Cæsaris honos ageretur: et quoniam illi eum vrgere non desinebant, armauit die septimo milites occulte: deinde factum in circo suggestum conscendit, quæ res collocatum in insidiis exercitum tegebat. Quumque Iudæi eadem rursus ab eo flagitarent, signum militibus dedit, vt eos circumsisterent. Iudæisque præsentem mortem minatus est, nisi quieti domum discederent. Illi vero humi procumbere, detectisque ceruicibus dicere se longe mori malle, quam contra legum sapientiam committere. Quam rem miratus ille, imagines e uestigio Hierosolymis Cæsaream referri iussit. Tentauit et aquam deriuare Hierosolymam, idque facrarum pecuniarum impensis, petito fontis capite ducentesimo ab vrbe stadio. Sed id Iudæis non placebat: coiueruntque hominum multa millia, qui vociferarentur, vt ab instituto desisteret: nonnullis etiam conuicia et contumelias ei dicentibus. Itaque ille magnum militum numerum habitu iudaico, qui occultas sub veste sicas ferrent, misit in locum, vnde possent circumdare Iudæos: deinde Iudæis vt se inde reciperent, imperauit. Quumque Iudæi conuiciis eum petere inciperent, signum quod conuenerat, militibus dat: illi vero longe atrocius, quam iusserat Pilatus, quietos æque ac seditiosos cædere: ita compluribus interfectis, alii saucii discessere. Fuit etiam eo tempore Iesus, vir sapiens, si virum dicere licet. Fuit enim incredibilium operum effector, magister hominum, qui verum cum voluptate accipiunt: multosque Iudæos, multos item Græcos ad se pellexit. Christus is fuit: quem quum Pilatus ab hominum nostrorum primis accusatum, in crucem sustulisset: tamen amare non desierunt, qui prius amauerant. Apparuit enim eis tertio die rediuiuus, diuinis vatibus et hæc, et mille alia de eo miranda effatis: atque ab eo denominata Christianorum natio, durat ad hunc diem.

MOSIS INSTITVTIO REIP. EX IOSEPHO DESVMTA.

Quum ipsi Castellioni inconueniens visum haud fuerit, continuationem Historiæ S. ex Iosepho, reliquis monumentis illius historiæ, diuinam auctoritatem non habentibus, subtexere: diuidiæ forsan haud fuerit delineationem Reipublicæ Iudaicæ, ex eodem Iosepho ab eo concinnatam hic quoque repræsentare. Præsertim quum hac ratione et opusculi illius conseruationi, ob molis exiguitatem facile alias interituri, optime consultum putemus: et plane dubitandum haud esse existimemus, quin ipse Castellio, si serius ab eo delineatio illa non fuisset concinnata, locum ei hic concessurus quoque fuerit.

Pera-

PEractis quadraginta annis, exceptis triginta diebus, Moyses coacta concione apud Iordanem, vbi nunc est oppidum Abila, (est autem locus palmifer,) omni populo congregato dicit talia: Viri commilitones, et socii longæ ærumnæ, postquam oportet me emigrare e vita, quandoquidem ita videtur Deo, et senectus progressa est iam ad tempus viginti et centum annorum, neque futurus sum vobis adiutor, et auxiliator rerum gerendarum trans Iordanem, quin prohibeor a Deo, æquum existimaui, ne nunc quidem omittere meum studium pro vestra felicitate, sed et comparare vobis æternam fruitionem bonorum, et memoriam mihi ipsi, vobis adeptis copiam bonorum. Agedum postquam proposuero, quomodo et vos possitis esse felices, et relinquere vestris natis sempiternam possessionem bonorum, ita discedam ex vita. Sum autem dignus cui credatur, tum propter præteritas contentiones pro vobis, tum quia animæ, perductæ ad exitum, commercium habent cum omni virtute. O nati Israelis, Deus propitius est vna caussa possessionis bonorum omnibus hominibus. Nam hic solus potest, et dare dignis, et auferre sontibus, cui si præstiteritis vos ipsos, quales et ipse vult, et ego admoneo, aperte intelligens mentem eius, numquam aberit vobis, neque vmquam desinetis esse beati, et conspicui omnibus: quin et possessio bonorum, quæ nunc sunt, vobis manebit firma, et habebitis celerem præsentiam futurorum: modo obediatis iis, quibus Deus vult vos obsequi, et neque præponatis aliam institutionem præsentibus iuribus: neque contenti pietate, quam nunc habetis erga Deum, deficiatis ad alios mores. His autem faciendis, eritis fortissimi omnium ad dimicandum prœliis, et nulli hostium expugnabiles. Deo enim ferente auxilium vobis, consentaneum est, vt despiciatis omnes. Virtutis autem præmia proposita sunt vobis magna, si possideritis eam in omnem vitam. Ipsa quidem primum est antiquissimum bonorum: deinde conciliat abundantiam aliorum: siquidem et facit vobis vitam beatissimam, vtentibus ea inter vos: et vos magis laudari, quam externos: et vt sitis in gloria apud posteros. Poteritis autem adsequi hæc, si fueritis obedientes, et custodes legum, quas condidi, Deo dictante mihi: et meditantes intelligentiam earum. Discedo autem ipse lætus vestris bonis, commendatis vobis et legi modestiæ, et honestati institutionis reipublicæ, et virtutibus imperatorum, qui gerent curam vtilitatis vestræ. Deus quoque, qui rexit hos hactenus, cuius voluntate ego quoque fui vobis vtilis, non intermittet vobis hucusque prouidentiam suam: sed quamdiu ipsi voletis habere eum præsidem, manentes in studiis virtutis, tamdiu vtemini prouidentia eius: et pontifex Eleasarus, et Iosua, senatusque et magistratus tribuum exponent vobis sententias optimas, quas sequentes habebitis felicitatem, quibus obtemperare non grauate: intelligentes, omnes qui pulchre sciunt parere, etiam scituros imperare, si peruenerint ad potestatem eius rei: et existimate libertatem, non ægre ferre, quæ duces volent vos facere. Nunc enim ponitis libertatem in eo, si adficiatis contumelia beneficos: quod sane si cauebitis deinceps, res melius habebunt vobis; neque vmquam sumite tantam iram contra hos, quanta sæpe ausi estis vti aduersum me: scitis enim, vt sæpius periclitatus sim de vita a vobis, quam ab hostibus. Hæc autem non statui exprobrare vobis: nolim enim relinquere offensos in exitu vitæ, reuocans hæc in memoriam, quum ne eo quidem tempore, quo his adficiebar, fuerim iratus: sed vt doceam vos tuto agere in hoc ipso in posterum, et nulla iniuria adficere superiores propter diuitias, quæ vobis aderunt multæ, traiecto Iordane, et adeptis Chananæam. Nam si ab eis adducti fueritis ad fastidium.

dium, et contemtum virtutis, perdetis etiam beneuolentiam Dei: Si feceritis autem hunc hostem, et priuabimini rursum cum maximis probris terra, quam possidebitis, victi armis ab hostibus: et dissipati per orbem replebitis totam terram, et mare seruitute vestra. Pœnitentia autem, et recordatio legum non seruatarum, erit inutilis vobis, facientibus periculum horum. Quare si vultis has manere vobis, nullos hostium relinquite, quum superaueritis eos. Sed existimate, expedire, perdere omnes, ne eis viuentibus, gustatis moribus illorum, corrumpatis institutionem patriam. Præterea moneo, vt deiiciatis et aras, et lucos, et templa, quæcumque habebunt, et igni aboleatis genus et memoriam eorum. Nam ita demum securitas propriorum bonorum erit vobis firma. Vt autem natura vestra non feratur in deterius, propter ignorationem melioris, composui vobis et leges, dictante mihi Deo, et institutionem reipublicæ: cuius si seruaueritis honestatem, iudicabimini felicissimi omnium. Hæc locutus, tradit eis leges et ordinationem Reipublicæ descriptam in libro. At illi plorabant, et capiebant multum desiderium Imperatoris, et memores, quæ pericula et studia suscepisset pro salute eorum, et male sperantes de futuris, vt non futuro, alio imperio tali et Deo minus prouisuro: quoniam Moyses erat qui precaretur; et dolebant, pœnitentes eorum, quæ fecerant ei in deserto per iracundiam: ita vt vniuersus populus lapsus in lacrimas, adfectus sit ex his rebus maiore dolore, quam vt verba possent consolari. Moyses autem consolabatur eos, et abducens eos a putando se dignum lacrimis, admonebat, vt vterentur reipublicæ institutione. Et tunc quidem ita digressi sunt. Volo autem, si prius dixero institutionem reipublicæ consentaneam dignitati et virtuti Moysis, et tradidero discendum ex ea lecturis, qualis fuerit status rerum nostrarum olim, ita transire ad enarrationem aliorum. Omnia autem scripta sunt, vt ille reliquit, nulla re addita a nobis ornatus gratia, neque quam Moyses non reliquerit. Hoc autem nouum factum est a nobis, quod composuimus singula generatim. Nam relicta erant ab eo scripta sparsim, et vt quidque sciscitatus erat a Deo. Huius gratia existimaui operæ pretium esse ante distinguere, ne incurramus in aliquam reprehensionem agnatorum, qui inciderint in hoc scriptum, quasi aberrauerimus. Habet quidem ita nobis ordinatio legum, pertinentium ad rationem ciuitatis. Quas autem reliquit nobis communes inter nos, has distuli in editionem de moribus et caussis, quam propositum est nobis componere post hoc opus, adiuvante Deo. Quum igitur adepti terram Chananæorum, et habentes otium, ad vsum bonorum, statuetis deinceps iam ædificare vrbes, si facietis hæc, facietis gratum Deo, et habebitis felicitatem firmam. Esto vna sacra vrbs in pulcherrimo terræ Chananæorum, et insignis propter virtutem, quam Deus delegerit sibi per vaticinium: et esto vnum templum in ea, et vna ara: et lapidibus non laboratis, sed compositis collectim: qui illiti tectorio, sint decentes, et nitidi adspectu. Adscensus autem ad eos esto non per gradus, sed aggere facto ei in decliuitatem. In alia autem vrbe neque ara neque templum esto: nam Deus est vnus, et genus Hebræorum vnum. Qui autem maledixerit Deo, pendeat per diem lapidatus, et sepeliatur sine honore, et obscure. Conueniant autem in vrbem, in qua constituerint templum, ter in anno, qui erunt ab extremis regionis, quam Hebræi tenebunt, vt agant gratias Deo de eis quæ adsunt, et precentur de futuris, et consuetudinem habendo inter se, et simul epulando sint amici. Honestum enim esse, non ignotos esse alios aliis, qui sint eiusdem generis, et participes eorumdem institutorum (hoc autem

autem futurum esse eis ex consociatione) et efficientes recordationem sui adspectu et consortio: nam manendo sine mutua consociatione, eos putatum iri alienissimos. Esto etiam decuma frugum excepta vobis, præter eam, quam instituistis dandam esse sacerdotibus, et Leuitis, quæ vendatur quidem in patriis; sed adhibeatur ad epulas, et sacrificia eorum facienda in sacra vrbe. Aequum enim esse, frui prouenientibus ex terra, quam Deus tradiderit eis possidendam, ad honorem datoris. Ne fiant sacrificia ex mercede mulieris prostitutæ. Numen enim nullo profectorum a scelere delectari. Nihil autem potest esse peius turpitudine corporum. Similiter ne quis accipiat præmium ex admissura canis seu venatici, seu custodis ouilium, vt ex eo sacrificet Deo. Nemo autem contumeliam dicat diis, quos ceteræ ciuitates existimant. Ne liceat depeculari sacra extranea, neque capere donarium dicatum cuipiam deo. Nemo ex vobis decenter ferat indumentum, compositum ex lana et lino: nam hoc constitutum est sacerdotibus solis. Congregata autem multitudine in sacram vrbem ob sacrificia septennalia, vmbraculorum festo instante, pontifex stans in edito suggestu, in quo possit audiri, recitet leges omnibus: neque mulier, neque pueri arceantur ab audiendo: sed neque serui. Decet enim eas inscriptas animis, et memoriæ, seruari, ita vt numquam possint deleri. Sic enim neque peccabunt, quum non poterunt caussari ignoratione decretorum in legibus: et leges habebunt multam libertatem in peccantes, vtpote quæ prædixerint eis, quæ sint passuri, et inscripserint animis per auditum quæ iubent, vt sit semper intus apud eos institutum earum, quo spreto deliquerint, et fuerint sibi auctores damni. Discant autem etiam pueri primas leges, disciplinam pulcherrimam, et causam felicitatis: bis quoque die, et incipiente eo, et cum hora est petendi somnum, testimonium dent Deo munerum, quæ præstitit eis, libertatis e terra Aegyptiorum: quum actio gratiarum natura sit iusta, fiatque et ad rependenda præterita, et ad inuitanda futura. Inscribant etiam ostiis suis maxima quæque beneficiorum, quibus Deus adficit eos: et ostendat quisque in brachiis, et quæcumque possunt significare virtutem Dei, et beneuolentiam erga ipsos, ferant inscripta in capite, et brachio, vt perspicuum sit vndique studium Dei erga eos. Præsint autem in quaque vrbe septem viri exercitati et in virtute, et in studio æquitatis. Vnicuique autem magistratui dentur duo viri ministri, ex tribu Leuitarum. Etiam ii, quibus contigerit reddere ius ciuitatibus, sint in omni honore, vt neque liceat vlli obtrectare illis præsentibus, neque audacius agere: pudore eorum erga homines dignitate præditos, reddente timidiores, vt non contemnant Deum. Iudices autem habeant potestatem pronuntiandi suam sententiam, nisi si quis ostendat eos accepisse pecuniam ob corrumpendum ius: aut adducat aliquam aliam causam, qua coarguat, eos non recte pronuntiasse. Neque enim conuenit, facere publica iudicia, indulgentes lucro, aut dignitati: sed præponentes æquitatem omnibus. Nam ita Deus videretur contemni, et iudicari infirmior illis, quibus quis adderet suffragium ob metum potentiæ. Nam æquitas est potentia Dei. Igitur qui indulget aliquid præditis dignitate, facit illos potentiores Deo. Quod si iudices nesciant pronuntiare de relatis ad eos, (accidunt autem multa talia hominibus,) remittant causam integram ad sacram vrbem, et congregati ponifex et vates, et senatus pronuntient sententiam. Ne credatur autem vni testi, sed tribus, aut vt minimum duobus, quorum testimonium anteacta vita faciet verum. At mulierum ne sit testimonium

V propter

propter leuitatem, et audaciam sexus earum. *Hoc apud Mosen non exstat.* Neque serui quidem testimonium dicant, propter ignobilitatem animi: quos consentaneum est non testari vera, aut propter lucrum, aut propter metum. Quod si quis iudicetur testatus falsa, patiatur eadem conuictus, quæ is, contra quem testimonium dictum est, passurus erat. Si autem facta cæde in aliquo loco, non inueniatur auctor, neque vllus suspectus sit interfecisse per odium, quærant quidem eum cum magna diligentia, propositis præmiis indicii. Nullo autem eiusmodi indicante, magistratus oppidorum vicinorum, loco, in quo cædes est facta, et senatus congregati, metiantur spatium, à loco vbi iacet mortuus. Ac quod oppidum fuerit proximum, eius magistratus ducant vaccam emtam in vallem, et locum non commodum aratro et stirpibus, et abscindant neruos bouis: et sacerdotes, et Leuitæ, et senatus illius oppidi sumta aqua super capite bouis, clament se habere manus puras a cæde, neque fecisse, neque adfuisse, quum fieret: precari autem Deum propitium, et nullum amplivs tam atrox facinus, accidere terræ. Dominatio quidem optimatium, et vita sub ea est optima: neue capiat vos desiderium alterius institutionis reipublicæ, sed estote contenti hac, habente leges pro dominis, et facientes omnia ex eis. Deus enim est satis idoneus, qui sit rector. Verum si fueritis capti cupiditate regis, sit is consanguineus, et sit ei semper cura iustitiæ, et reliquæ virtutis. Is autem concedat legibus et Deo summam prudentiæ, faciatque nihil sine pontifice, et sententia senatorum, neque vtens multis coniugiis, neque sectans multitudinem pecuniarum, neque equorum: quæ consecutus, possit fastidire leges. Prohibeatur autem fieri potentior, quam expediat vobis, si quid tale adfectet. Ne liceat mouere terminos terræ, neque propriæ, neque alienæ eorum cum quibus pax est vobis: sed caueatur ne auferantur, tamquam firmus calculus Dei, positus in sempiternum: quippe quum bella et seditio nascantur inde, ex eo quod auari volunt progredi vltra terminos; neque enim ii, qui transmouent terminum, multum absunt a transiliendis etiam legibus. Qui conseuerit terram, si stirpes ediderint fructum ante quatuor annos, neque libet primitias inde, neque ipse vtatur: non enim hæc prouenerunt ex eis suo tempore, sed natura conata immature: neque conuenit Deo, neque ipsi domino vti. Quarta autem vindemia (tunc enim est tempestiuum) et ferat in sacram vrbem omnia, quæ prouenerint collecta, et insumat cum decuma aliarum frugum, epulans cum amicis, et cum pupillis, et mulieribus viduis. Quinto autem anno, habeat potestatem percipiendi fruges stirpium. Ne seminetur terra consita vitibus. Satis est enim ei alere hanc stirpem, et liberam esse a laboribus aratri. Aretur terra bubus, et nullum aliorum animalium cogatur sub iugum cum eis, sed aratrum fiat etiam illis conuenienter generibus suis. Semina autem sint purissima, et incommista, neue ferantur bina et trina; natura enim non gaudet societate dissimilium. Neque quæ non sunt cognata, admittantur ad pecudes. Nam metuendum est ex eo, ne ignominia aduersum cognata transeat, etiam vsque ad homines, sumto principio ante ab iis, quæ sunt in paruis et leuibus. Oportet autem nihil eiusmodi esse concessum, ex quo consequatur aliqua immutatio rerum reipublicæ ad imitationem: sed scientibus, legibus curam esse non vulgarium, prouidendum est, vt nihil possit reprehendi in eis. Metentes autem, et colligentes messes, ne faciant spicilegium: sed relinquant etiam nonnullos manipulos, qui prosint, et inueniantur ab egentibus victu, ad alimoniam; simi-

lite

liter etiam relinquantur relicti racemi, vindemiæ pauperibus. Et oliuetorum prætermittatur aliquid fructus ad collectionem, non habentibus percipere ex suis; non enim tantum commodum paritur dominis ex collectione eorum exacta, quanta gratia veniet ex egentibus: et numen efficiet terram alacriorem ad alendos fructus, si non prospicient suæ vtilitati, sed etiam habebunt rationem alimenti aliorum. Neque obligentur ora boum in area, quum terunt spicas: non enim æquum est arcere a fructu eos, qui adiuuerunt, et laborarunt in procreationem eius. Neque viatores prohibeantur gustare fructus maturos: sed permittatur eis, expleri tamquam suis, siue indigenæ sint, siue peregrini, gaudendo in permittendo eis frui maturis; nihil autem liceat eis asportare. Neque vindemiantes prohibeant obuios vesci iis, quæ ferunt in torcularia. Iniquum est enim inuidere bona, quæ prouenerunt ad victum ex voluntate Dei, cupientibus frui tempestiuitate eorum et vigente, et properante abire, vt visum fuerit Deo: quinetiam exhortentur aliquos vt capiant, dubitantes attingere præ verecundia, siquidem sint Israelitæ, tamquam socios, et dominos propter consanguinitatem: si sint autem homines, qui aduenerint alicunde, volentes vt potiantur hospitalibus, quæ Deus præbuerit ipsis tempestiue. Non enim putandum est sumtus esse, quæ quis permittit homini capere per humanitatem, Deo suppeditante copiam bonorum non solum ad fruendum, sed etiam ad dandum liberaliter: et volente declarare etiam aliis hoc modo suam beneuolentiam, et suppeditationem felicitatis erga populum Israelitarum communicantium etiam illis ex eis, quæ supersunt ipsis. Qui autem fecerit contra hæc acceptis plagis vndequadraginta publico fustuario, perpetiatur hanc fœdissimam pœnam liber, quod seruiendo lucro læserit dignitatem. Nam pulchrum est vobis, expertis calamitates in Aegypto, et per desertum, gerere curam versantium in similibus, et adeptos facultatem ex misericordia prouidentiæ Dei, impertiri hanc eamdem egentibus, ex simili sensu. Præter duas decumas, quas præcepi soluere quotannis, alteram Leuitis, alteram ad epulationes, conferatur tertia anno tertio, ad distribuendum, quæ desunt, mulieribus viduis, et omnibus pupillis. Maturorum autem quidquid primum cuique contigerit prouenisse, ferant in sacrum: et laudato Deo pro terra, quæ tulerit illa, quam tradidit eis possidendam, perfectis sacrificiis, quæ lex iubet eis ferre, dent primordia eorum sacerdotibus. Quum quis autem, functus his, et decumis omnium, vna cum eis, quæ pertinent ad Leuitas, et exsecutus epulationes primitiis, abiturus est ad se domum, stans contra delubrum gratias agat Deo, quod liberatis ab iniuria Aegyptiorum, dederit eis terram bonam et multam fruendam, testatusque sese peregisse decumas ex legibus Moysis, oret Deum, vt sit semper sibi propitius, et secundus, et pergat communiter omnibus Hebræis seruare bona, quæ dedit eis, adiiciatque, quæcumque potest largiri. Ducant autem vxores progressi ad ætatem connubii, virgines, liberas, bonorum parentum; non ducturus autem virginem, ne sibi copulet degentem cum alio, neque quæ reliquerit suum priorem virum; liberi autem ne ducant seruas, etiam si qui impellantur ad hoc præ amore: nam decet cohibere cupiditatem, et conducit ad dignitates. Præterea ne fiat connubium prostitutæ, cuius sacrificia nuptiarum Deus non sit admissurus, propter probrum corporis. Ita enim ingenia natorum euadent liberalia, et erecta ad virtutem, si non fuerint geniti ex coniugiis turpibus, neque ex libidine congressorum cum non libera. Si quis desponsa aliqua tamquam virgine, postea inueniat non talem, ipse quidem sortitus iudicium accuset, vtens argumentis, quæ habebit

ad demonstrationem. Defendat autem pater puellæ, aut frater, aut qui videbitur propius accedere ad genus, post hos, et puella, si iudicatum fuerit eam non deliquisse, habitet cum accusatore, nullam potestatem habentem dimittendi eam, nisi si præbeat ei magnas causas, et quibus neque contradici possit. Quod si imposuerit crimen et calumniam audacter, et temere, det pœnas, acceptis vndequadraginta plagis, et soluat patri quinquaginta siclos. Sin autem coarguerit puellam corruptam, lapidetur, si quidem sit popularis, quod non defenderit prudenter virginitatem vsque ad legitimas nuptias: sin nata sit ex sacerdotibus, cremetur viua. Si cui sint duæ vxores, et altera sit in magno honore et beneuolentia, aut propter amorem, aut pulchritudinem, aut ob aliam caussam: altera autem sit in deteriore conditione: Si puer natus ex dilecta, iunior procreato ex altera, velit adipisci prærogatiuam ætatis, propter beneuolentiam patris erga matrem, vt teneat duplicem partem rei paternæ, (hoc enim statui in legibus,) ne permittatur. Iniquum est enim, grandiorem natu priuari eis, quæ ei debentur ex testatione patris, quoniam superetur in genere materno. Qui corruperit puellam desponsam alteri, siquidem persuasam et consentientem ad corruptelam, moriatur cum ea: nam vterque iuxta nequam est: ille qui persuaserit puellæ, vltro subire rem turpissimam, et anteponere eam libero coniugio: hæc, quæ fuerit persuasa, vt præberet se ad flagitium propter voluptatem, aut lucrum. Sin autem nactus solam alicubi, violauerit, nullo præsente defensore, solus moriatur. Qui corruperit virginem, nondum desponsam, ipse ducat eam in matrimonium. Quod si non videatur patri puellæ eam collocare illi, pendat quinquaginta siclos, multam iniuriæ. Qui volet facere diuortium cum vxore habitante secum, ob quascumque caussas (multæ autem tales accidunt hominibus,) confirmet litteris, se numquam rem habuisse cum ea. Sic enim accipiet potestatem habendi cum alio. Prius enim nefas. Quod si male habeat etiam apud illum, aut eo vita defuncto, prior velit eam ducere, ne liceat ei reuenire. Carentem liberis, defuncto viro eius, frater illius ducat, et nutriat in successionem hereditatis puerum natum, vocatum nomine mortui. Hoc enim si fiat, erit etiam ex republica, familiis non deficientibus, et facultatibus manentibus cognatis: et adferet adleuationem calamitatis feminis habitantibus cum proximis priorum virorum. Quod si frater nolit eam ducere, mulier conuento senatu testificetur hoc, illum non admittere se, volentem manere in familia, et liberos gignere ex eo, lædentem memoriam fratris mortui. Interrogante autem senatu, ob quam caussam abhorreat a matrimonio, siue dixerit paruam, siue maiorem, inclinet eo: vxor autem fratris, detractis ei calceis, et conspuens faciem eius, dicat dignum esse, qui habeat hæc a se, qui quidem læserit memoriam defuncti: atque ille quidem abeat ex senatu, habens hoc probrum in omnem vitam. Illa autem nubat cuicumque voluerit poscenti. Si quis ceperit virginem captiuam, siue etiam nuptam, volenti cum ea consuetudinem habere, ne prius liceat attingere lectum, et congressionem, quam ipsa tonsa, sumto habitu lugubri, luxerit cognatos et amicos, qui perierint in prœlio; vt quum satiauerit dolorem, quem capiet ex illis, ita demum conuertat se ad epulas et nuptias: est enim pulchrum et æquum, adsciscentem matronam, mederi voluntati eius, non negligere gratiam eius, persequendo tantum suam voluptatem. Præteritis autem triginta diebus in luctu, (hæ enim satis sunt sobriis ad deplorationem carissimorum,) tunc habeat matrimonium. Quod si expletus libidine, fastidiuerit habere eam coniugem, ne habeat potestatem faciendi eam seruam: sed abeat quo volet, hoc habens liberum. Qui vero adole-

scen-

ſcentum contemnent parentes, et non tribuent eis honorem aut verecundiam, aut de induſtria contumelioſi in eos: primum patres caſtigent eos verbis, (hi enim ſolent eſſe idonei iudices,) dicentes ſeſe congreſſos eſſe inter ſe, non cauſſa voluptatis, neque amplificationis facultatum, rebus vtriusque factis communibus: ſed vt adipiſcerentur liberos, qui nutrirent ipſos in ſenectute, et a quibus haberent ea, quibus indigerent, Natum quidem ſublatum diligenter educauimus cum lætitia: et habentes maximam gratiam Deo, nulli rei parcentes, quæ modo videretur vtilis eſſe ad ſalutem tuam, et diſciplinam rerum optimarum. Nunc (oportet enim dare veniam peccatis iuuenum,) ſatis habe hactenus contemſiſſe honorem erga nos: et redi ad ſanitatem, conſiderans etiam Deum moleſte ferre ea, quæ committuntur aduerſum patres: quoniam et ipſe eſt pater totius generis hominum, et videtur lædi in eis, qui habent eamdem adpellationem cum ipſo, non obtinentibus a liberis, quæ debebantur eis: et lex eſt inexorabilis vindex talium, quam tu ne expertus fueris. Ac ſi quidem improbitas adoleſcentum ſanata fuerit his, liberentur probris ob errata. Ita enim et legiſlator erit bonus, et patres fortunati, qui non viderint neque filium puniri, neque filiam. Sin autem verba eorum et diſciplina reſipiſcendi nihil proficere videantur, ſed faciat leges hoſtes implacabiles, continuis facinoribus, contra parentes, lapidetur productus ab iis ipſis extra vrbem, multitudine ſequente; et quum manſerit per totum diem ad ſpectaculum omnium, ſepeliatur noctu. Sic etiam, qui fuerint condemnati rei capitalis legibus quoquo modo. Sepeliantur etiam hoſtes, nec vllus mortuus iaceat expers terræ, dans pœnas præter æquum. Ne liceat autem dare ad vſuram vlli Hebræorum, neque cibum, neque potionem. Non enim æquum eſt, homines eiusdem generis conuertere in vtilitatem fortunas: ſed opitulatum neceſſitati eius, exiſtimare lucrum eſſe et gratiarum actionem illius, et remunerationem conſecuturam à Deo ob humanitatem. Qui autem mutuati ſunt aut argentum, aut aliquid fructuum humidorum, ſiccorumue, arbitratu eorum, qui ſuppeditauerunt eis a Deo, referentes, cum voluptate reddant creditoribus, quaſi deponentes apud ſe ipſos: et rurſum habituri, ſi egeat. Quod ſi impudentes ſint in redditione, ne pignorentur adgreſſi domum, priusquam iudicium fiat de eo. Pignus autem petant foris, et debitor ipſe ferat, nihil contradicens adgredienti ſe cum auxilio legis. Ac ſi qui pignerauit, ſit locuples, creditor retineat id vsque ad redditionem. Sin pauper, referat ante occaſum ſolis, præſertim ſi pignus ſit veſtimentum, vt id habeat ad ſomnum, Deo natura tribuente miſericordiam pauperibus. Molam autem, et inſtrumentum eius, ne liceat capere pignori, ne priuentur etiam inſtrumentis pertinentibus ad victum, neue quid patiantur grauius, præ egeſtate. In furto hominis pœna eſto mors. Qui autem ſurripuerit aurum, aut argentum, reddat duplum. Si quis interfecerit in rebus ſurripiendis domi, eſto inultus, etiam ſi in ſuffodiendo pariete, furatus autem pecudem, rependat damnum quadruplo, præter bouem: nam pro hoc reddat quintuplum. Qui vero non erit ſoluendæ multæ, erit ſeruus eis, ſecundum quos iudicatum erit. Venditus quis conſanguineo, ſeruiat ſex annos, ſeptimo manumittatur. Quod ſi filio nato ei ex ſerua, apud emtorem velit ſeruire propter beneuolentiam et caritatem erga ſua, liberetur anno Iubilis, (eſt autem annus quinquageſimus,) abducens et liberos, et vxorem liberam. Si quis repererit in via, aut aurum, aut argentum, reddat, quæſito eo qui perdidit, et prædicato loco, in quo reperit, non bonam ducens vtilitatem ex damno alterius. Similiter etiam de pecudibus, in quas aliquis inciderit, errantes in deſerto, domino non ſtatim in-

vento, feruet apud se, testatus Deum, se non auertisse aliena. Ne liceat cuiquam præterire iumenta adflicta, collapsa in luto propter tempestatem, sed succurrat, et subueniat, existimans laborem proprium. Ostendant etiam vias ignorantibus, neue, aucupantes sibi risum, errore impediant commodum alterius. Similiter neque maledicat quisquam absenti, neque surdo. Aliquis vulneratus in contentione, vbi nullum fuerit ferrum, continuo vindicetur, eo, qui vulnerauerit, passo idem. Quod si delatus ad se, et æger fuerit complures dies, deinde mortuus fuerit, percussor esto impunitus. Si autem reualuerit, et insumserit multa in ægrotationem, soluat omnia, quæcumque impendit tempore cubitus, et quæcumque dedit medicis. Qui calce pulsauerit mulierem prægnantem, si quidem mulier fecerit abortum, multetur pecunia a iudicibus, vt qui minuerit populum in corrupto fetu in ventre: det etiam viro mulieris pecuniam ab se. Mortua autem ex ictu, ipse quoque moriatur, lege censente ponendam esse animam pro anima. Nemo Israelitarum habeat medicamentum, neque mortiferum, neque factum ad alias læsiones. Quod si deprehensus fuerit habuisse, moriatur idem patiens, quo adfecisset illos, contra quos medicamentum erat paratum. Qui mutilauerit, patiatur similia, priuatus quo priuauit alium: nisi si forte mutilatus velit accipere pecuniam, lege dante potestatem, et permittente ei qui passus est, æstimare casum qui ei accidit, nisi velit esse acerbior. Bouem, petentem cornibus, dominus iugulet. Quod si interfecerit aliquem percussum in area, ipse lapidatus, moriatur, iudicatus ne ad cibum quidem esse vtilis. Quod si dominus coarguitur ante sciuisse naturam eius, neque custodiuisse, ipse quoque moriatur, vtpote qui fuerit caussa necati a boue. Sin autem bos occiderit seruum, aut ancillam, ipse quidem lapidetur: dominus autem bovis pendat triginta siclos, domino interemti. Quod si bos ita ictus, mortuus fuerit, et mortuus et percussor vendantur, et domini eorum diuidant pretium amborum. Qui foderint puteum, aut foueam, adhibeant diligentiam, vt habeant ea clausa, impositis tabulis, non vt vlli arceantur aquatione: sed vt nullum periculum fit, si qui incidant. Quod si pecus alicuius delapsum in talem scrobem, non clausam, fuerit corruptum, soluat pretium eius domino. Circumdentur autem etiam tectis, quæ implentia vicem parietis, non sinant vllos deuolutos perdi. Qui accepit depositum, habeat in custodia tamquam rem quamquam sacram et diuinam: neque quisquam consentiat fraudare eum, qui deposuit, neque vir, neque mulier, non si lucraturus sit aurum immensum, securus, quoniam nullus sit qui redarguat. Nam omnino conuenit, quemque benefacere sibi conscium, et quisque sibi locuples testis faciat omnia, quæ pariant ei laudem ab aliis: maxime metuens Deum, quem nemo malus latet. Quod si fiduciarius nihil dolo malo faciendo perdiderit, adeat septem iudices et iuret Deum, nihil perditum esse sua voluntate, et vitio, neque se vsum esse vlla parte eius: atque ita abeat innocens. Quod si vsus vel minima parte creditorum, forte perdiderit, damnetur ad reddendum reliqua omnia, quæ accepit. Similiter vt est in depositis, si quis retinuerit mercedem eorum, qui operantur suis corporibus, meminerit mercedem hominis pauperis non esse retinendam: scientes, Deum præbuisse ei eam pro terra, et aliis possessionibus. Sed nihil differat solutionem, quin eodem die soluat: quippe quum Deus nolit fraudare operarium vtilitate laboris insumti. Nati ne puniantur propter culpam patrum, sed propter suam ipsorum virtutem magis digni habeantur misericordia, quod nati sint improbis parentibus, quam odio quod nati vitiosis. Ne patribus quidem imputandum est peccatum filiorum, quum adolescentes permit-

tant

tant sibi multa præter nostram doctrinam, fastidio discendi. Spadones abhorreantur, et congressio eorum fugiatur, quibus erepta sit virilitas, et fructus generationis, quem Deus tribuit hominibus ad incrementum generis nostri: et abigantur, tamquam qui peremerint liberos, et ante eos sustulerint id, quod fuisset caussa eorum. Perspicuum est enim, eos, quum animus sit effeminatus eis, mutatos esse in idem etiam corpore. Itidem etiam quidquid putatur monstrum adspicientibus. Ne liceat castrare neque homines, neque alia animalia. Et hæc quidem sit vobis pacifica compositio legum reipublicæ, et Deus propitius præstabit ornamentum eius seditionis vacuum. Nullum autem tempus sit, quod innouet aliquid horum, et mutet in contrarium. Sed quoniam necesse est hominum genus incidere etiam in turbas, et pericula, vel inuito, vel sua sponte, age ordinemus præterea pauca etiam de his, vt præuidentes, quæ facienda sint, quum opus erit habeatis salutaria: neque tunc requirentes, quæ oporteat facere, incidatis in tempora imparati. Sed fruamini sine bello terra, quam Deus dedit vobis, contemnentibus labores, et habentibus exercitatos animos ad virtutem, adepti eam sine pernitiosis incursionibus externorum, et sine seditione ciuili exagitante vos: per quam si facietis contraria patribus vestris, perdetis instituta illorum, et pergatis vti legibus, quas Deus tradit, comprobatas bonas: vtque res bellica quæcumque acciderit aut nunc vestro æuo, aut postea apud natos vestros, fiat extorris a Deo. Gesturi autem bellum vi, mittite etiam præcones ad hostes voluntarios. Nam ante arma, decet, vti verbis ad eos, declarando, quum habeatis et exercitum magnum, et equos, et arma, et ante hæc Deum propitium, et auxiliarem; tamen nolle cogi bellum gerere cum eis, neque auferentes facultates illorum, comparare lucrum inuisum vobis. Ac siquidem obtemperauerint, decet vos seruare pacem, cogitantes apud vos, illos pollere viribus. Sin autem voluerint lædere, ducite exercitum in eos, vtentes summo quidem imperatore Deo: duce autem secundarum partium creato vno præstanti. Nam multorum potentatus, præterquam quod est impedimento, necesse habentibus facere aliquid celeriter, etiam solet obesse vtentibus. Exercitus autem ducatur purus ex omnibus excellentibus robore corporum, et audentia animi, timidis reiectis, ne prosint hostibus, versi in fugam in opere. Quique ædificauerint recens domos, quibus nondum est annuum tempus fruitionis earum: et qui conseuerint, necdum perceperint fructus, sinantur domi. Nec non sponsi, et qui nuper duxerint vxores, ne desiderio horum parcentes vitæ, et seruantes seipsos ad fruitionem eorum, vltro ignaui sint propter vxores. Quum autem posueritis castra, prouidete ne quid faciatis improbius, atque obsidentes, et carentes lignis ad confectionem machinarum, ne attondete terram, secantes arbores vrbanas: sed parcite, cogitantes has natas esse ad vtilitatem hominum: et si vocem habeant, dicturas esse caussam contra vos, sese malo adfici immerito, vt quæ non fuerint caussa belli, etiamque fuerint migraturæ, et transituræ in aliam terram, si potestas esset eis. Quum superaueritis autem prœlio, interficite eos, qui steterint contra vos in acie: ceteros conseruate ad tributa pendenda vobis, præter gentem cananæam. Hos enim oportet delere ad internecionem. Cauete autem maxime in prœliis, ne vel femina vtatur ornatu virili, vel vir stola muliebri. Moyses igitur reliquit huiusmodi institutionem Reipublicæ. Propterea tradidit leges scriptas quadragesimo anno ante, de quibus dicemus in alio libro. Sequentibus autem diebus (adsidue enim concionabatur) tradit eis faustas precationes et imprecationes in non victuros ex legibus, sed facturos contra instituta in eis. Deinde recitauit eis

carmen hexametrum, quod reliquit in libro sacro, continens prædictionem futurorum, secundum quod omnia facta sunt, et fiunt, neque ille quidquam aberrauit a veritate. Igitur tradit hos libros sacerdotibus, et arcam, in qua etiam reposuit decem dicta, scripta in duabus tabulis, et tabernaculum: admonuitque populum, vt quum deuicissent terram, et consedissent, non mandarent obliuioni iniuriam Amalecitarum: sed expeditione facta in eos caperent pœnas maleficiorum, quibus illi eos adfecerant, quum essent in deserto. Quumque obtinuissent terram cananæam, et corripuissent omnem multitudinem eius, vt decet, exstruerent aram versam ad solem orientem, non procul ab vrbe Sicimorum, inter duos montes. Garifeo posito ad dextram, ad læuam autem Gibalo nuncupato: statuerentque in duobus montibus exercitum diuisum in senas tribus, et omneis Leuitas et sacerdotes. Ac primum qui essent in Garisin, precarentur faustissima eis, qui studiosi essent religionis Dei, et custodiæ legum, neque reiecissent ea, quæ Moyses dixisset. Alteræ autem bene ominarentur, et his rursum precantibus laudarent priores. Deinde itidem imprecarentur diras contrafacturis, succinentes alteræ alteris ad sanctionem dicendorum. Descripsit autem faustas precationes, et imprecationes earum, vt disciplina earum nullo vmquam tempore intermitteretur, quas sane moriens inscripsit etiam aræ in vtroque latere, vbi etiam denuntiat populo, vt stans sacrificet, et faciat solidum sacrificium, et post illam diem non libet alia sacra: non enim esse licitum. Igitur et Moyses instituit hæc, et gens Hebræorum pergit facere consentanea his. Postridie autem conuocato populo vna cum mulieribus et paruulis ad concionem, vt etiam mancipia adessent, adiurauit eos, vt haberent curam legum, neque transgrederentur eas, diligentes æstimatores mentis Dei, nihil indulgentes contra eas neque consanguinitati, neque cedentes timori: breuiter, neque existimantes aliam caussam potentiorem esse conseruatione legum. Quin, seu quis ex consanguinitate, seu ciuitas conaretur confundere et dissoluere institutionem Reipublicæ eorum, vlciscerentur eas publice et priuatim. Ac si quidem superassent eos, exscinderent funditus, neque relinquerent vel vestigium desperatorum, si fieri posset. Quod si nequirent sumere pœnas, hoc ostenderent, hæc non facta esse de voluntate sua. Et multitudo quidem iurauit. Docuit autem eos, quomodo sacrificia fierent acceptiora Deo, et quomodo militantes egrederentur, vtentes iudicio lapidibus, vt etiam prius declaraui. Iosua quoque vaticinatus est adhuc præsente Moyse. Et Moyses expendens omnia, quæcumque fecisset pro salute populi, tum in bellis, tum in pace, dum composuit leges, et suppeditauit rectam institutionem reipublicæ, prædixit numen declarasse sibi, eos omissa sua religione experturos esse mala, ita vt et terra eis repleretur hostibus, et oppida complanarentur, et templum incenderetur. Et ipsi venditi seruirent hominibus nullam misericordiam capturis ex calamitatibus eorum: eosque patientes hæc, frustra esse pœnitentiam acturos. Deus tamen, qui creauit vos, reddet ciuibus vestris et vrbes, et templum. Fore autem amissionem eorum non semel, sed sæpe. Tum cohortatus Iosuam ad educendum exercitum in Cananæos, vtpote Deo adiuuante omnes conatus eius. Et bene ominatus vniuersæ multitudini, inquit: Postquam discedo ad maiores nostros, et Deus definivit mihi hunc diem discessus ad illos, confiteor me habere ei gratiam adhuc viuens, et præsens apud vos, tum pro cura vestri, quam gessit non solum pro depulsione vestrorum malorum, sed etiam donatione bonorum: tum quod opitulatus est mihi laboranti, et suscipienti in mente vbique curam mutationis

tionis

tionis vestrum in melius: et præstitit se propitium nobis in omnibus: vel potius ipse erat, qui et dabat ingressum eorum, et largiebatur exitus, vtens me duce substituto, et ministro beneficiorum, quibus voluit adficere vestrum populum. Pro quibus existimaui conueniens esse, vt decedens prius collaudem potentiam Dei, qui curam geret vestri etiam in futurum, et ipse reddens et relinquens vobis in memoria hanc gratiam debitam, videlicet vobis conuenire, venerari et honorare eum, et in pretio habere leges, tum quas tradidit, tum quas adhuc tradet, manens propitius, munus pulcherrimum adseruatu. Nam etiam homo legislator est grauis hostis, tum leges ei læduntur, et temere iacent. Nolite autem experiri Deum succensentem ob neglectas leges, quas ipse conditor dedit vobis. Moyse quidem locuto hæc ad exitum vitæ, et vaticinato etiam futura vnicuique tribuum cum faustis ominibus, multitudo prorumpit in lacrimas, ita vt etiam mulieres tundentes pectora, ostenderent dolorem ob eum moriturum. Pueri quoque plorantes etiam magis, vt imbecilliores ad comprimendam ægritudinem, declarabant se intelligere virtutem et magnitudinem rerum gestarum eius, præter ætatem. Erat autem certamen doloris et iuuenibus et grandibus ex animi sensu. Hi enim scientes, quali præfecto priuarentur, plorabant de futuro. Illis autem luctus erat de eodem, et quod accidebat destitui ab eo, virtute eius nondum bene gustata. Licet autem coniicere magnitudinem fletus, et querimoniarum multitudinis, ex eo quod accidit legislatori. Etenim quum confidisset per omnem vitam se nihil commotum iri ex futuro interitu, vt qui pateretur id ex voluntate Dei, et legum naturæ, coactus est flere ab eis, quæ fiebant a populo. Proficiscentibus autem inde eo, vbi erat decessurus, omnes sequebantur lacrimabundi. Et Moyses iubebat remotos manere quietos, innuens manu: propiores autem hortabatur verbis, ne facerent sibi decessum lacrimabilem sequentes. Et illi statuentes hoc ei concedendum esse, vt eum sinerent suo arbitratu discedere sua via, cohibent seipsos collacrimantes inter se. Solus autem senatus deduxit eum, et pontifex Eleazarus, et imperator Iosua. Vt autem peruenit in montem vocatum Abari (is autem excelsus positus est e regione Hierichuntis,) præbens eis, qui sunt in eo, despiciendam optimam terram Cananæorum, et amplissimam, dimisit senatum. Salutando autem Eleazarum, et Iosuam, et adhuc colloquendo cum eis, euanuit in quadam specu, quum nubes repente stetisset super eo. Scripsit tamen in sacris libris se mortuum esse, veritus ne auderent dicere se discessisse ad Deum propter magnitudinem virtutis eius. Vixit autem omnino tempus viginti et centum annorum: quorum tertiam partem, tenuit principatum, excepto vno mense. Decessit autem vltimo mense anni, qui vocatur a Macedonibus dystrus, a nobis autem Adar, noua luna: superauit ingenio homines, qui vmquam fuerunt, et vsus est optime cogitatis, fuitque venustus in dicendo, et orationibus habendis ad multitudinem. Ceterum etiam imperans adfectionibus, ita vt ne quidem videretur vlla earum inesse animo eius, vtque cognosceret solum nomen earum magis ex eo, quod videret eas in aliis, quam ex seipso. Et imperator quidem inter primos: vates autem qualis haud alius, ita vt quidquid eloqueretur, putaretur audiri ipse Deus loquens. Populus igitur luxit eum per dies triginta, nec alius dolor tantus magnitudine tenuit Hebræos, quantus tunc Moyse mortuo. Desiderabant autem eum non solum experti eum, sed etiam qui legebant leges eius, capiebant magnum desiderium, coniicientes ex eis excellentiam virtutis eius. Et exitus quidem Moysis talis declaratus sit nobis.

SVPPLEMENTVM HISTORIAE IVDAICAE

A CHRISTI TEMPORE AD HIEROSOLYMORVM ET TEMPLI VLTIMVM EXCIDIVM.

ex Hiſtoria Apoſtolica, illuſtrata a LVD. CAPELLO, qui breue ex Ioſepho Hiſtoriæ Iudaicæ cómpendium addidit, excerptum.

An. Ch. PEr id tempus Romæ contigit, vt nobiliſſima quædam femina Fulvia Saturnini, vnius ex Tiberii amicis, vxor Iudaicæ religioni addicta, aurum et purpuram Hieroſolymam, templo conſecranda, traderet deferenda Iudæo cuidam impoſtori, moſaicæ legis doctorem ſeſe iactanti, qui iſta interuertit, et diuendita in proprium vſum conuertit. Quod quum reſciuiſſet Fuluia, et viro ſuo Saturnino ea de re conqueſta eſſet, Saturninus autem Tiberio, Tiberius ea fraude offenſus Iudæos omnes vrbe edicto expulit. Horum quatuor millia in Sardiniam ſpecie militiæ ſunt miſſa, alii, qui patria religio-
32 ne ſacramentum detrectabant, grauiſſimis pœnis ſunt adfecti. In Galilæa autem Samaritani a quodam impoſtore ſeducti, tumultuantes ad montem Garizim (vbi impoſtor ille pollicebatur, ſe oſtenſurum ipſis ſacra vaſa a Moſe iſtic, vti mentiebatur, defoſſa atque recondita) a Pilato immiſſis copiis repreſſi, ac præcipui et potentiores capti, et capite ſunt multati. Qua de re primates Samaritanorum apud Vitellium Syriæ præſidem conqueſti, et Pilatum accuſantes, Vitellius miſſo amico ſuo Marcello ad Iudææ procurationem, Pilatum iuſſit proficiſci Romam ad Tiberium, ad obiecta per
35 Iudæos crimina reſponſurum. Ita ille decem annis in Iudææ procuratione exactis, quum neceſſe haberet parere Vitellio, ad vrbem ſuſcipit profectionem, quo priusquam perueniret, Tiberius vita exceſſit.
36 Paullo poſt ipſe Vitellius in Iudæam profectus venit Hieroſolymam ipſo Paſchatis feſto, vbi exceptus a Iudæis honorificentiſſime, remiſit Hieroſolymitanis totum fructuum venalium vectigal, ſtolam ſummi pontificis cum reliquo eius ornatu permiſit in templo a ſacerdotibus adſeruari, quæ ab exſilio Archelai in Romanorum poteſtatem venerat, a quibus in Antonia turri adſeruabatur, et tribus ſolemnibus feſtis inde depromebatur, atque poſt peractum feſtum eodem reponebatur. Caiaphæ etiam pontificatum abrogat, ſubſtituto ei Ionatha Anani pontificis filio. Paullo ante Philippus Herodis Antipæ frater, ipſe tetrarcha, obierat anno Tiberii XX, quum ipſe præfuiſſet tetrarchiæ ſuæ annos XXXVII, vir perpetuo modeſtus et quietus, (quem impenſe laudat Ioſephus.) Et quia ſine liberis deceſſit, eius tetrarchia prouinciæ Syriæ eſt attributa.

Porro Herodi Antipæ tetrarchæ Galilææ natum eſt eo tempore bellum aduerſus Aretam Arabum regem ex huiusmodi occaſione. Duxerat Herodes in vxorem Aretæ illius filiam, verum quum Herodes Romani officii cauſſa (vt Tiberium inuiſeret) petiturus ad fratrem Philippum diuertiſ-

fet,

ſet, iſtic amore captus Herodiadis Philippi fratris vxoris, clam cum ea ita *An.* egit, vt illa pollicita ſit, ſe virum derelicturam, et in Herodis domum con- *Ch.* ceſſuram, ſtatim atque ipſe Roma rediiſſet, ipſe viciſſim illi pollicitus eſt, ſe dimiſſurum priorem ſuam coniugem Aretæ filiam. Hoc eorum conſilium non latuit Herodis vxorem. Itaque quum Roma rediiſſet Herodes, neſciens vxorem quidquam de conſilio ſuo reſciuiſſe, occupat eum vxor, et ad patrem Aretam ſe recipit, cui Herodis conſilium aperit. Hinc inter vtrumque ſimultas, inde rixæ et lites de confiniis, poſtremo bellum exarſit, in quo Herodis exercitus funditus deletus fuit, idque (inquit Ioſephus) ex iuſta Dei in eum (vti vulgus Iudæorum exiſtimabat) vindicta, quod Ioannem Baptiſtam interfeciſſet, virum bonum, et Iudæos virtutis ſtudioſos, mutuamque inter ſe colentes iuſtitiam, et pietatem erga Deum, inuitantem ad baptiſmum, ſic nempe Deo gratum fore et acceptum dicens eorum baptiſmum, ſi eo vterentur non ad vitanda ſeu eluenda quædam peccata, vtpote qui iam purgatam haberent iuſtitia animam, ſed ad corporis dumtaxat ἁγνείαν *ſanctimoniam.* Et quia magnus erat ad eum populi concurſus, multique iam ſermonibus et concionibus eius erigebantur, Herodes, veritus ne tanti hominis perſuaſione populus ad rebellionem excitaretur, nihil enim non facturæ ex eius conſilio turbæ videbantur, ſatius exiſtimauit eum occupare, et de medio tollere, priusquam aliquid noui moliretur et tentaret, quam rerum mutatione et conuerſione iam facta, ſeram agere indulgentiæ ſuæ pœnitentiam. Itaque hac ductus ſuſpicione Herodes vinctum in machærunticam arcem miſit, iuſſitque iſtic interfici. Vnde nata eſt Iudæis opinio, Herodis exercitum deletum eſſe in facinoris illius vindictam, Deo propterea Herodi infenſo. Hanc ſuam cladem He- 36 rodes ad Tiberium quum ſcripſiſſet, Tiberius iratus mandat Vitellio, vt bellum aduerſus Aretam in Herodis gratiam moueret, Aretamque viuum, aut mortui caput ad ſe mitteret. Quum ſe ad bellum illud accingeret Vi- 37 tellius, venit cum Herode Hieroſolymam, Deo in feſto quod inſtabat ſacrificaturus, vbi a Ionatha in Theophilum eius fratrem tranſtulit pontificatum. Iſtic quarto poſtquam venerat die, litteras accepit de Tiberii morte, quibus acceptis Iudæos ſacramento adegit in Gaii Caligulæ fidem. Porro Tiberius imperauit annos XXII, menſes V, dies XIII. Vitellius reuocatis ex itinere copiis, iiſque in hiberna dimiſſis, omiſſo bello propter delatum in alium imperium, Hieroſolyma Antiochiam repetiit.

Interim Agrippa, Herodis magni ex filio Ariſtobulo nepos, varia poſt aui obitum vſus fortuna dum priuatus vixit, tandem Tiberio imperatori, et Gaio Caligulæ eius ex fratre germanico nepoti, carus factus, mox paullo ante Tiberii obitum, ex accuſatione liberti ſui Eutychi nomine, a Tiberio in vincula coniicitur, neque iis prius ſoluitur, quam poſt Tiberii mortem, a Gaio ſcilicet Caligula, (cui perfamiliaris et cariſſimus erat Agrippa,) qui ſtatim eum duplici donauit tetrarchia, Philippi nimirum patrui, et Lyſaniæ, cum regiis inſignibus, annoque imperii ſui ſecundo in Iudæam ad res regni ſui componendas ire permiſit, ſimulque cum eo Marullus in Iudæam Cæſaris procurator, a Gaio miſſus eſt. Hunc Agrippam regia dignitate præfulgentem videns Herodias ſoror ipſius, Herodis tetrarchæ vxor, inuidia percita, non prius deſtitit quam viro perſuaſit, vt Romam contenderent, eamdem regiam dignitatem a Cæſare petituri. Sed quum eo perueniſſent, ab Agrippa Herodes per litteras apud Gaium accuſatur, quaſi cum Parthorum rege defectionem ab imperatore moliretur,

An. ch. tur, vnde a Gaio in exsilium Lugdunum Galliarum relegatur vna cum vxore Herodiade, simul et tetrarchia et omni pecunia multatus est, quæ omnia a Gaio Agrippæ sunt donata.

Per id tempus quum Alexandriæ grauis orta esset inter Græcos et Iudæos seditio, atque super ea re ad Caligulam missa esset legatio, cuius a parte Iudæorum princeps erat Philo Alexandri Alabarchæ (qui summus est apud Alexandriam Iudæorum magistratus) frater, vir eximius et in omni litteratura excultissimus, a parte autem Græcorum Appion grammaticus, hic Iudæis magnam apud Gaium conflauit inuidiam, eo nomine, quod nollent templum et statuas illi ponere; vnde Gaius vehementer iratus Philonem audire noluit, immo cum conuicio atque contumelia repulit. Quin et Petronium in Syriam in Vitellii locum mittit, iubetque ei statuam suam in templo hierosolymitano dedicare atque collocare. Hoc mandatum precibus Agrippæ regis motus postea reuocauit, sed mox huius reuocationis quum eum pœnituisset, mortem Petronio minitatus est, quod mandatum suum non esset exsecutus, sed paullo post a Chærea, ceterisque coniuratis interfectus est Gaius.

Eo etiam tempore magna clade adfecti sunt babylonienses Iudæi, qui Neerdæ in medio Euphrate sitæ, et per totam Babyloniam habitabant. Quum enim duo fratres Neerdenses Iudæi, adolescentes audaces et animosi, Asinæus et Anilæus, textrinæ arti a matre vidua addicti, opificium illud neglexissent, et latrones facti et exiguis initiis in summam potentiam euasissent, et consedente Artabano Parthorum rege totius ferme Babyloniæ administrationem adepti essent, atque in ea potentia et felicitate per XV annos vixissent, mox cum potentia sua ad Parthorum iniuriam abuterentur, altero eorum veneno ab vxore fratris sublato, altero mox ab insurgentibus Babyloniis oppresso, rebus Iudæorum sic adflictis, plerique eorum qui Babyloniam et Neerdam habitabant, metuentes sibi a Babyloniis, quos Asinæi et Anilæi potentia nimia offenderat. Neerda et Babylonia relicta Seleuciam se receperunt, vbi quum quinquennium pacate vixissent, mox Græcorum et Syrorum, qui istic erant, coniuratione facta, supra quinquaginta millia hominum vna ferme die occisa sunt.

40 Gaio Caligulæ a Chærea aliisque coniuratis interfecto Claudius, prætorianorum militum ope et fauore, et Agrippa rege (qui tum Romæ erat) plurimum apud senatum (qui rem romanam in antiquam libertatem adserere volebat) adnitente, tandem sufficitur, et Imperator creatur. Is vt Agrippæ, ob egregiam sibi nauatam in adipiscendo imperio operam, gratiam pro merito referret, statim imperii sui initio ad ea, quæ iam Agrippa a Caligula acceperat, addidit Iudæam, Samariam et Abylenam, quæ antea Lysaniæ fuerat. Fratri suo Herodi impetrauit a Claudio Calchidis regnum. Geminum etiam a Claudio factum fuit tum temporis, in Iudæorum gratiam, edictum, alterum in Alexandrinorum (qui a Gaio male habiti fuerant) alterum in reliquorum Iudæorum, per totum romanum orbem sparsorum gratiam. Agrippa quum hæc a Claudio obtinuisset, venit in Iudæam ad regni sui res constituendas, et statum componendum, vbi Cantharæ pontificatum abrogauit, quem quum vellet Ionathæ Anani filio tradere, renuente isto per modestiam, quod iam antea eo honore esset semel defunctus, contulit eum in fratrem eius Matthiam, cui postea successorem dedit Elionæum Cithæi filium. Litteras etiam a Petronio Syriæ præside impetrat in Iudæorum Dorensium gratiam, aduersus nonnullorum Doritarum in eos petulantiam. Mox Petronio Marsus in administranda Syria succedit. Post-

Posthæc quum Agrippa (quem impense laudat Iosephus, eiusque mores, ingenium, liberalitatem et munificentiam fuse describit atque persequitur) Cæsareæ ludos solemnes magna cum pompa celebraret, indutus veste tota ex argento mirabili opere contexta, quæ ad solis ortum radiis percussa solaribus mirabilem emittebat fulgorem, et adulatoribus exclamantibus, et ipsi quasi Deo acclamantibus, quum adulationem non repulisset neque castigasset, sublatis in altum oculis bubonem vidit funi extenso insidentem, calamitatis suæ tum nuntium, qui prius felicitatis fuerat, vti prædictum illi olim fuerat a Germano quodam captiuo, ea die qua a Tiberio in vincula coniectus est. Hoc visum et ostentum secuta sunt statim ventris tormenta, quibus quinto post die fuit exstinctus anno ætatis suæ 54. Regnauit, ex quo a Gaio Caligula vinculis fuit solutus, septennium, nempe quadriennium sub Gaio, præfectus tetrarchiæ Philippi, et Lysaniæ per triennium, deinde Herodis fratris tetrarchiæ annum vnum, sub Claudio autem triennium toti Iudææ fuit præpositus. Ex annuis reditibus percipiebat 1200. myriadas (drachmarum scilicet, h. e. vti numeramus, tres milliones librarum turonicarum.) Reliquit liberos, filium vnum Agrippam, natum annos XVII, qui Romæ apud Claudium educabatur, filias tres, Berenicen annos XVI natam, Herodi Calchidis regi nuptam, Mariamnen decennem desponsatam Iulio Archelao Chalciæ filio, Drusillam autem sexennem desponsatam Epiphani Antiochi Comagenorum regis filio, sed is postea renuens circumcidi fierique Iudæus, noluit eam ducere in vxorem.

An. Ch. 44

Agrippæ iuniori Claudius quum vellet tradere paternum regnum, dissuaserunt liberti, quod Agrippa nimium iuuenis videretur, neque par isti oneri ferendo. Itaque interim dum adolescit, missus est in Iudæam Cæsaris procurator Cuspius Fadus, et Cassius Longinus successor datus est Marso Syriæ præsidi. Postea Claudius ad Iudæorum postulationem, intercedente et pro eis deprecante Agrippa, Fado rescribit (anno imperii sui quinto, IIII. Cal. Iulias Rufo et Pompeio Syluano Coss. quumque ipse Claudius esset Consul designatus IIII.) vt Iudæis permitteret stolæ pontificiæ custodiam. Herodes item Calchidis rex eodem tempore impetrauit a Claudio potestatem in templum et sacrum ærarium, iusque eligendorum summorum pontificum, quod ius illi, posterisque ipsius mansit integrum ad finem vsque belli iudaici. 45

Per id tempus Helena Adiabenorum regina et Izates eius filius (quorum longam narrat Iosephus historiam aut fabulam) iudaicam religionem amplexi et professi sunt. Hæc quum Hierosolymam sacrificandi causa venisset, inuenit vrbem grauissima fame laborantem, quam illa subleuauit curans aduehi in tenuiorum gratiam ex Alexandria magnam frumenti vim, et ex Cypro ficuum passarum ingentem copiam. Cuius exemplum secutus Izates eius filius magnam pecuniæ vim misit Hierosolymam, structis etiam tribus tertio ab vrbe lapide pyramidibus, in quibus post obitum condi, vna cum matre Helena, voluit. Per idem tempus Theudas præstigiator atque impostor, quum multis persuasisset, vt se cum facultatibus ad Iordanem sequerentur, pollicitus fore, vt a se Iordanes diffinderetur, vt olim ab Elia et Elizæo diffissus fuerat; a Fado Cæsaris in Iudæa procuratore, immissis militibus fusus, captus et obtruncatus fuit, cum suis sequacibus. 46

Fado in procuratione Iudææ successit Tiberius Alexander Alexandri Alabarchæ filius, patriæ religionis, iudaicæ nempe, desertor. Huius et

Fadi

An. Fadi tempore contigit memoranda fames, quæ Iudæam grauiter adflixit.
Ch. Ad eo sublati sunt et in crucem acti Iacobus et Simon Iudæ Galilæi filii.
48 Huic Alexandro successit Cumanus, sub quo (anno Claudii octauo) obiit
Herodes Calchidis rex Agrippæ magni frater, relictis tribus superstitibus
liberis. Eius principatum Claudius tradidit Agrippæ iuniori.

Per id tempus Hierosolymis excitatus est festiuitatis tempore tumultus,
49 ob militis vnius romani impudens et petulans factum, in quo tumultu
viginti millia hominum in angustiis viarum, quum se inuicem compri-
merent, nullo persequente, collisa et compressa sunt.

50 Alius inter Iudæos et Samaritas ortus est tumultus, in quo Cumanus
fauens Samaritis multos Iudæos interfecit. Ob eum tumultum Iudæorum
et Samaritarum primores (inter quos fuit summus Iudæorum pontifex A-
nanias) a Numidio Quadrato Syriæ præside, qui tum Tyri erat, vna cum
Cumano et Celere tribuno, missi sunt Romam, vt caussam coram Cæ-
sare dicerent. Claudius, intercedente Agrippa iuniore, caussa cognita
Samaritas supplicio adfecit, Cumanum exsilio multauit. Celerem capite
51 damnauit. Procuratorem in Iudæam misit Felicem Pallantis (Claudii
52 liberti) fratrem. Anno autem imperii sui XII Agrippam iuniorem donauit
tetrarchia Philippi cum Batanæa, Trachonitide et Abylene, quæ fuerat
Lysaniæ, Calchidem vero ei abstulit, quum iam quadriennium dynasta
illius fuisset, nempe ab Herodis patrui obitu, qui vita excesserat anno
Claudii octauo. Claudius postea obit, quum regnasset annos XIII men-
ses VIII dies XX. Huic successit Nero, qui Agrippæ partem Galilææ
donauit, cum Tiberiade, Tarichæa et Iuliade trans Iordanem, cum
pagis XIIII.

53 Felix Ionathan pontificem liberius monentem per sicarios interficit.
Latrones et impostores, populum ad seditionem et rebellionem per to-
tam Iudæam excitantes, compescit, inter quos Eleazarum Dinæi filium
latronem insignem, et Aegyptium quemdam magum et impostorem, qui
sequaces suos in montem oliuarum, quinto ab vrbe stadio dissitum, du-
xit, quibus persuaserat iussu suo mœnia Hierosolymorum vltro ruitura,
54 eosque per mœnium ruinas irruptionem in vrbem facturos. Porro Fe-
lix Drusillam Agrippæ iunioris sororem, egregiæ formæ feminam, Azi-
zo Emessorum regi nuptam quum vidisset, amore eius captus per Simo-
nem quemdam genere Iudæum Cyprium, magiæ vehementer suspectum,
persuadet Drusillæ, vt viro relicto nuptias suas præferat, quod et illa fe-
cit, atque ex eo filium suscepit nomine Agrippam, qui postea adultus
incendio vesuuiano periit. Ceterum quum inter Iudæos et Græcos Cæ-
sareæ orta esset seditio, et a Felice compressa, missi sunt ab eo ad Nero-
nem vtriusque partis primarii, qui caussam Romæ apud eum dicerent, a
quo Iudæi cæsarienses iure illius ciuitatis priuati sunt. Agrippa autem
Ismaelem Fabæi filium constituit summum pontificem.

55 Felici a Nerone successor missus est Festus. Felicem autem disceden-
tem accusarunt Iudæi cæsarienses apud Neronem, sed is datus est Pallan-
56 tis fratris (qui gratia adhuc aliqua valebat apud Neronem) precibus. Fe-
stus latrones et sicarios, qui mirum in modum excreuerant, compescuit.
Inter quos fuit Magus quidam impostor, qui homines post se trahebat in
desertum, pollicitus illis salutem, et ab omnibus malis liberationem, si
se sequi vellent in solitudinem, sed is, cum suis sequacibus, interfe-
57 ctus est a militibus, quos in eum Festus submisit. Per id tempus quum A-
grippa

grippa rex exstruxisset Hierosolymis insigni amplitudine domum, prope *An.*
xystum, in regia quæ Asamonæorum fuerat, vnde amœnissimus pate- *Ch.*
bat per totam vrbem, et in ipsum templum prospectus. Proceres hierosolymitani indigne id ferentes, quod patriæ leges non permitterent, vt quis e priuata domo, quid in templo ageretur, prospiceret, altum parietem excitauerunt, quo non arcebatur modo prospectus ille domus regiæ, sed et occidentalis porticus, in qua romani milites diebus festis stationes suas agere solebant. Vnde offensus fuit non Agrippa modo, sed et Festus ipse, qui parietem illum dirui iussit. Sed missis ad Neronem super ea re legatis, Nero in Poppeæ vxoris gratiam (quæ iudaicæ religioni fauebat) Iudæis permisit, vt sic maneret paries ille. Vnde factum est, vt Agrippa pontificatum Ismaeli ademtum (cuius consilio et auctoritate videbatur fuisse constructus paries) contulerit in Iosephum cognomine *Cabi*, filium Simonis summi quondam pontificis.

Nero Festo mortuo successorem mittit Albinum. Pontificatus autem 59
Iosepho ademtus datur ab Agrippa Anano, Anani quondam summi pontificis filio, secta Sadducæo, audaci, et feroci ingenio viro. Is quum nondum Albinus venisset in Iudæam, indicto concilio Iacobum Ἰησοῦ (inquit Iosephus) τοῦ λεγομένου χριστοῦ ἀδελφὸν, *Iesu, qui Christus dicebatur, fratrem*, cum aliis nonnullis capite damnauit, lapidibusque obrui iussit. Quod factum quum alii plerique improbarent, tertio post susceptum pontificatum mense ab Agrippa eo priuatus fuit, substituto Iesu Damnæi filio. Sicarii, Albino licet persequente, inualescunt, et tota Iu- 60
dæa per eos latrociniis impletur, atque infestatur. Pontifices, atque inter eos Ananias, opibus maxime potens (cuius exemplum reliqui sunt secuti) sacerdotes inferioris ordinis expilant, et debitis decimis fraudant, per vim eas seruorum suorum ministerio abripientes, vnde non pauci, consueto et legitimo commeatu priuati, inedia mortui sunt: Leuitis autem, qui sacris hymnis canendis vacabant, lineæ stolæ vsus, non minus quam ipsis sacerdotibus, ab Agrippa concessus est, qui Iesu Damnæi filio substituit in pontificatu Iesum filium Gamalielis. Isti deinde Matthiam Theophili filium, sub quo initium habuit iudaicum bellum, quo tota Hierosolyma, templumque ipsum tandem euersa sunt.

Florus a Nerone anno imperii sui decimo successor Albino missus est, 64
quam prouinciam obtinuit per vxorem Cleopatram Poppeæ Augustæ Neronis coniugis amicam. Pessimus homo, qui modis omnibus Iudæos quum vexaret et opprimeret, coegit vel inuitos (aut potius vltro ruentes impulit) aduersus Romanos rebellare. Initium belli fuit anno Ne- 65
ronis XII, Agrippæ autem regis XVII (ex quo scilicet Calchidis regnum obtinuerat a Claudio, anno imperii Claudii octauo) frustra rege Agrippa eos concione habita a bello dehortante, nam paullo post, quam Hierosolymis discessisset, seditiosorum nonnulli Massadam castellum munitissimum fraude occupant, Romanos, qui istic erant, omnes interficiunt. Hierosolymis autem Eleazarus Ananiæ pontificis filius, templi tum στρατηγὸς, iuuenis audax et factiosus, persuasit sacerdotibus, vt nullius nisi Iudæorum hostias admitterent, ne illas quidem quæ pro Cæsare et Romanis offerri solebant, quod temerarium factum quum principes ciuitatis, quietis amantes, intolerabile iudicarent, et argumentum apertæ defectionis esse viderent, nec possent tamen seditiosos a sententia dimo-

vere,

An. Ch. vere, legatos ad Florum Cæsaream, et ad Agrippam regem mittunt, rogantes vt propere, missis copiis, seditionem incipientem opprimerent. Florus, qui Iudæorum defectionem volebat, id neglexit, Agrippa autem misit mille equites, qui superiorem ciuitatem cum optimatibus et pontificibus, ceteraque multitudine, quæ optabat quietem, occuparunt et tenuerunt aduersus seditiosos, qui templum et inferiorem ciuitatem tenebant, per septem continuos dies inuicem confligentes. Sed die festo ξυλοφορίας sicarii multi in templum recepti cum ceteris, vim regiis militibus faciunt, et ciuitate superiore pellentes compellunt eos in Herodis regiam superiorem, incenso archiuo, Asamonæorum palatio, (quæ tum erat Agrippæ regia) et Ananiæ pontificis domo. Postridie, Augusti XV die, Antoniam obsessam per biduum capiunt, militesque romanos omnes interficiunt, et arcem incendunt. Regiam paullo post impetunt atque inuadunt, duce Manahemo Iudæ Galilæi filio, (qui capto Massada castello, et Herodis armamentario istic direpto, sicarios suos armatos Hierosolymam adduxerat,) eaque expugnata et incensa tyrannidem occupat Manahemus, sed mox ab Eleazaro templi præfecto, in ipso templo adorans interficitur, eiusque stipatores disiiciuntur, et Massadam repetunt duce Eleazaro Iairi filio, qui genere Manahemo propinquus erat. Romanos, qui regia expugnata receperant se in turres Hippicon, Phasaelum et Mariamnen, obsessos, tandemque se dedentes, seditiosi Hierosolymitani, ipso die sabbati, contra fidem datam omnes inermes interficiunt. Eadem die Cæsareæ Iudæi omnes, illic habitantes, ab ethnicis cæsariensibus instigante Floro interfecti sunt, numero viginti millia. Hinc exacerbati per vniuersam regionem Iudæi Syrorum vicos, et ciuitates finitimas, depopulati sunt, Philadelphiam, Gerasam, Pellam, Scythopolim, Gadaram, Hipponem, Gaulanitidem, Ptolemaidem, Sebasten, Ascalona, Anthedona, et Gazam. Inde per vniuersam Syriam Iudæorum in ciuitatibus commorantium a Syris cædes promiscuæ, partim ex veteri in Iudæos, et eorum religionem, odio, partim rapinarum amore, partim vindictæ cupiditate. Soli Antiocheni, Apameni et Sidonii Iudæis incolis suis pepercerunt. Alexandriæ autem Aegypti metropoli excitata seditione quinquaginta millia Iudæorum vno die interfecta sunt, immissis in eos duabus legionibus romanis.

Cestius Gallus Syriæ præses, his motibus excitatus, Antiochia cum legione duodecima et auxiliis regis Agrippæ, aliisque copiis, venit in
66 Iudæam, et Ptolemaide inuadit Ioppen atque incendit, Cæsennium Gallum mittit in Galilæam, quam Sepphori receptus pacat, et Cæsaream venit. Ipse Cestius festo tabernaculorum incensa Lydda, Hierosolymam tendit, cui ad LX stadium occurrunt Hierosolymitani, et dubia pugna decertatum est prope Bethoron, sed mox maioribus copiis eos adgressus Cestius compulit in vrbem, in quam et ipse irrupit IIII Octobr. inferioremque tenuit (vt et Bezetham et Cænopolim) per aliquot dies ciuitatem, indeque templum et superiorem oppugnauit ciuitatem, facileque cepisset, si fortius in oppugnatione perseuerasset, populo Romanis tum fauente, solis seditiosis repugnantibus.

Verum Cestius mox quum prope esset, vt templum caperet, sine vlla iusta caussa obsidionem soluit, atque Antipatrida se recepit, multis Romanorum et auxiliarium in itinere amissis, et cæsis a Iudæis, qui eos insecuti sunt, cum impedimentorum maiore parte, adeoque et machinarum

rum, balliſtarum, et armorum (quæ fugientes Romani abiecerant) ma- An
gna copia, quibus poſtea in Hieroſolymorum aduerſus Titi obſidionem Ch.
propugnatione vſi ſunt Iudæi. Idque factum VIII Nouembr. anno Neronis XII.

Hac victoria elati Iudæi Hieroſolymam reuerſi, vrbis præfectos creant Ioſephum Gorionis filium, et Ananum pontificem, bellique duces varios et multos in ſingulas prouincias, ſiue toparchias, dimittunt, atque inter eos Ioſephum, (belli huius iudaici ſcriptorem,) in Galilæam amandant, in qua multis oppidis communitis et muro cinctis, rebusque omnibus ad ſuſtinendum bellum ordinatis, Romanorum impetum exſpectabat. Interim multi aduerſus eum motus, multæ et frequentes vrbium rebelliones excitantur arte et fraude Ioannis cuiusdam Leuiæ filii, et inuidia nonnullorum ex principibus hieroſolymitanis, qui Galilææ præfecturam ei ereptam volebant, ſed eorum omnes conatus, artes et conſilia fregit, atque eluſit prudentia et patientia ſua Ioſephus, qui Ioannem illum coegit Hieroſolymam cum ſuis ex Giſcala Galilææ oppido, quod munierat, confugere. Hieroſolymis autem Ananus vrbis præfectus omnia ad ſuſtinendum bellum neceſſaria parat, mœnia inſtaurat, bellica inſtrumenta, tela et arma curat fabricari per totam vrbem. Zelotas conatur ad ſanam mentem reuocare, ſed fruſtra. Simonem Gioræ filium latrocinia exercentem, et tyrannidem adſectantem, miſſo milite, conatur comprehendere, at is cum ſuis ad latrones, qui Maſſadam tenebant, effugit, vnde illi totam Iudæam et Idumæam latrociniis infeſtabant.

Porro Ceſtius miſſis ad Neronem (qui tum in Achaia erat) legatis 67
ſtatum Iudææ turbatum renuntiat, Nero conturbatus Veſpaſianum eo mandat, Veſpaſianus autem, hoc accepto mandato, Titum filium Alexandriam mittit, vt inde quintam et decimam legiones in Iudæam adduceret, ipſe pedeſtri itinere ex Achaia in Aſiam tranſmittit, atque inde in Syriam et Antiochiam venit, vbi romanas copias et regum auxilia cogit, inde venit Ptolemaida, Sepphorimque Romanis fauentem recipit. Titus etiam Alexandria eodem venit cum duabus legionibus, copiæque omnes cum regum auxiliis eo conueniunt, numero ſexaginta millia tam peditum quam equitum, præter calones et impedimenta; Galilæam peruadit, Gadarenſium vrbem primo impetu capit, incendit, vaſtat, inde Iotapatam venit XXI die Maii, quam oppugnatam fortiterque a Ioſepho, qui iſtic erat cum imperio, defenſam, tandem poſt XL dierum obſidionem, vi capit, euertit et incendit, Calendis Iuliis anno Neronis XIII, Ioſephum in ſpecu latitantem capit, et vita donat, ſed captiuum tenet. Iotapata exciſa Veſpaſianus exercitum Cæſaream reducit, atque iſtic duas legiones collocat, vt ſe ab obſidionis labore reficerent, tertiam eodem conſilio et fine mittit Scythopolim, ipſe autem Cæſaream Philippi proficiſcitur, vbi ab Agrippa rege cum exercitu per viginti dies conuiuio exceptus eſt. Tum ad Tiberiadis et Tarichææ obſidionem ſe parat, et Tiberienſes quidem ſtatim ſe dederunt, ac precibus Agrippæ regis data eſt ciuitas, ne exſcinderetur. Tarichæa autem quum paſſa eſſet ſe obſideri, vi capta exciſa eſt.

His vrbibus receptis, vel exciſis, tota Galilæa ferme ad Romanos inclinabat, præter Gamalam in Gaulanitide, et Giſcalam atque Itaburium montem in Galilæa. Sed mox Gamala obſeſſa per menſem vnum, capta eſt XXIII die Octob. atque exciſa, et paullo ante mons Itaburius fuerat

An. etiam a Romanis captus. Mox Titus Giscalam adgreditur, quæ a Ioanne
Ch. cum suis seditiosis tenebatur, Titus oblatis pacis conditionibus Ioannes si-
67 mulat se eas accipere, sed nocte sequente cum suis clam vrbe effugit, et Hierosolymam se recipit, Titus vrbi parcit imposito ei præsidio. Inde Cæsaream venit, Vespasianus autem Cæsarea Iamniam et Azotum profectus, vtramque subegit, Cæsareamque redit.

Interim per totam Iudæam dissensio oritur, aliis bellum cupientibus, aliis vero in Romanorum fide manere volentibus. Inde latronum globi et cunei per vniuersam Iudæam excitantur, qui prædas ex iis agebant, qui pacis studio tenebantur, deinde prædis onusti Hierosolymis recipiuntur, atque istic omnia cædibus, dissensionibus, discordiis et rapinis complent. Ac primo quidem Antipam, et non paucos alios nobilissimos et potentissimos ciuitatis viros, in vincula coniiciunt, moxque indicta caussa necant, calumniantes voluisse eos vrbem Romanis prodere. Quumque populus in eos esset insurrecturus, illi templum occupant, eoque tamquam arce aduersus populum vtuntur, atque istic sorte summum creant pontificem Phanniam quemdam (alias *Phanazum*) hominem rudem plane et imperitum, neque sacerdotalis ordinis. Aduersus hos Zelotas (sic enim ipsi se vocabant) Ananus et nobiliores pontifices populum excitant atque armant, et in templo ipso oppugnant, adeoque et interiorem templi ambitum compellunt. Sed isti litteris ad Idumæorum duces clam missis, quibus Ananum proditionis insimulabant, se vero pro libertate patriæ pugnantes in templo obsideri conquerebantur, aduocant in suum auxilium Idumæos, hi statim cum viginti millibus hominum aduolant, quibus clam per noctem in vrbem et templum admissis a Zelotis, magna fit Hierosolymitanorum ab vtrisque cædes, rapinæ, et incendia, nam octo millia ea nocte cæsa sunt, et sequentibus diebus Ananum aliosque ad duodecim millia ex nobilioribus interfecerunt, præter infinitam promiscuam plebeculam. Sed paullo post Idumæos facti sui pœnitentia subiit, quum Zelotarum scelera viderent, nec proditionis, (cuius optimates accusabantur,) indicium vllum deprehendissent. Itaque solutis, ad duo millia iis qui vincti tenebantur in custodia, domum Hierosolyma relicta redeunt. His abeuntibus Zelotæ rursus in ciues nobiliores sæuire incipivnt crudelius quam antea, et nobilissimos quosque ac fortissimos necatos ne sepeliri quidem patiebantur, maxime vero eos, quos ad Romanos transfugere velle suspicabantur, nam obsessis viis transfugere volentes diligenter obseruabant, necatosque insepultos proiiciebant. Interim inter ipsos Zelotas oritur dissensio, Ioanne illo qui ex Giscalis Hierosolymam profugerat, tyrannidem inter eos adfectante, aliis vero, qui eum antea parem habuerant, superiorem ferre recusantibus. Verum illi sic inter se dissentientes, aduersus plebem, ad eam diripiendam, concordes erant. Quin et tota Iudæa metropoleos suæ, Hierosolymorum nempe, exemplum veluti secuta, tota vbique latrociniis repletur, misereque vexatur.

His discordiis, quibus se inuicem conficiebant Iudæi, et transfugarum vocibus excitatus Vespasianus, quibus eum ad seruandam et seditione illa leuandam patriam hortabantur, accingit se ad Hierosolymorum obsidionem, et ne quid hostile post se (dum in obsidione occuparetur,) relinqueret, ad reliquias belli et tumultus in transamnana regione exstinguendas Gadaram cum exercitu venit, eo accitus a moderatioribus ciuibus, qui pacem bello præferebant, atque inde diffugientibus seditiosis

vrbem

vrbem capit, missoque Placido cum equitatu ad persequendos fugientes, *An.*
obtruncat omnes, totamque transamnanam regionem, ad lacum vsque *Ch.*
Asphaltitem (præter Machærunta castellum) occupat, constitutoque per vicos et præsidia in hibernis milite, Cæsaream venit, isticque hiemem agit. Vbi nuntio accepto de motibus in Gallia a Vindice excitatis, qui 68
aduersus Romanos Gallos armauerat, ad conficiendum propere bellum iudaicum accenditur. Itaque instante vere milite Cæsarea educto Iudæam peruadit totam atque Idumæam, eaque vastata, copias reducit, ac per Samariam Hierichunta ducit, vnde incolæ in oppositam Hierosolymis montanam regionem diffugiunt, sed eos persecutos, iisque disiectis, Hierichunte atque alibi castris constitutis Iudæos vndique cingit, quumque Cæsaream reuersus pararet cum toto exercitu ad Hierosolymam obsidendam proficisci, nuntiatur illi Neronis mors, quo nuntio accepto bellum in Iudæos distulit, Titumque filium ad Galbam, qui Neroni successerat, mittit, vt ab eo mandata de bello iudaico acciperet. Titus in Achaiam naui delatus audit istic Galbam interfectum, itaque statim ad patrem redit Cæsaream. Suspensi ergo, quasi nutante imperio romano, iudaicum bellum differebant, patriæque metuentes alienigenas adgredi non existimabant opportunum.

Interim Simon Gioræ filius (de quo iam aliquid supra dictum est) iuuenis audax viribusque præstans, Massàda, quo ad sicarios confugerat, profectus in Iudææ loca montana, seruis ad libertatem vocatis, liberisque præmium pollicitus, breui comparata latronum manu, paullatimque auctis copiis, non vicos modo populabatur, sed et vrbes adgrediebatur, eoque breui potentiæ prouectus est, vt totam Idumæam sibi subiiceret, Iudæamque vastaret, moxque Hierosolymam defenderet, atque istic prope vrbem castris positis, terrori esset tum Hierosolymitanis, tum ipsis Zelotis; atque sic vtrimque premebantur ciues hierosolymitani, intus nempe a Zelotis, quibus Ioannes præerat, foris vero a Simone homine sæuissimo. Interim Idumæi, qui a partibus Ioannis stabant, et inter copias eius erant, ab eo dissidentes et cum eo congressi multos Zelotarum perimunt, et Ioannis aula capta et incensa eum cum suis in templum compellunt, veriti autem vna cum ciuibus, ne noctu in ciuitatem excurreret, eamque vastaret, vt se ab eo tuerentur, consilio capto, Simonem arcessunt, atque intra vrbem admittunt, quo recepto templum oppugnant, sed fortiter pugnantibus Zelotis, frustra expugnare tentant.

Vespasianus autem Cæsareæ accepta Galbæ et Othonis nece, Vitelli- 69
vmque ex Germania in Italiam venire occupaturum imperium, ab exercitu Imperator salutatur, missoque Alexandriam Aegypti præfectum cum duabus istic legionibus in partes suas adliceret (quod et statim obtinuit,) ipse Berytum venit et Antiochiam, vnde Mutianum in Italiam cum copiis mittit, ipse vero Alexandriam proficiscitur. In Mœsia autem Antonius primus Vespasiani partes secutus legionem tertiam in Italiam adversus Vitellium duxit, commissoque ad Cremonam aduersus Vitellianos prœlio eos fugat et cædit, tum Romam veniens et Mutiano iunctus in media vrbe Vitellii exercitum fundit, et Vitellium ipsum per medium forum tractum iugulat. Mutianus Domitianum Vespasiani filium, interim dum pater ex Syria aduenit, principem constituit. Vespasianus his Alexandriæ auditis, Titum filium in Iudæam cum copiis mittit, ad conficiendas belli iudaici reliquias, ipse autem in Italiam nauigat.

An. Ch. Porro interim dum Titus Alexandriæ adhuc hæret, hierosolymitana factio trifariam diuiditur, nam Simon, quem Hierosolymitani adversus Ioannem arcessiuerant et admiserant, superiorem tenebat ciuitatem, et inferioris partem aliquam; Ioannes autem cum Zelotis templum et inferioris ciuitatis partem aliam occupabat. Huius autem factio in duas rursum scinditur, nam Eleazarus, qui primus fuerat Zelotarum in initio dux atque rector, ægre ferens Ioannem audacia et artibus suis imperium ad se traxisse, omniaque iam pro arbitrio agere atque administrare, ab eo, adscitis secum nonnullis aliis, secedit, et cum suis interius templi septum occupat, atque inde aduersus Ioannem depugnat, numero quidem sequacium longe illi inferior, sed loci situ et qualitate superior. Ita Ioanni, qui templi exteriorem ambitum porticusque tenebat, duplex incumbebat bellum, alterum aduersus Eleazarum, alterum vero aduersus Simonem: et sic quidem alii aduersus alios pugnantes pleraque, quæ circa templum erant, incenderunt, frumentum, aliaque ad victum necessaria corruperunt, quæ illis in multum tempus sufficere potuissent, quibus corruptis et absumtis, fame postea, quum a Romanis obsiderentur, oppressi sunt.

70 Titus autem Alexandria Cæsaream profectus, atque istic coactis copiis, quatuor nempe legionibus, cum auxiliaribus regum vicinorum, Hierosolymam contendit, contraque eam sexto, septimoque stadio castra ponit paullo ante azymorum diem festum, eoque infinitam hominum multitudinem, quæ ad festum de more adscenderat, in ciuitate concludit, a qua alimenta, et victui necessaria breui consumta sunt omnia, vnde statim fames sæuissima ciuitatem oppressit, cuius exemplum horrendum et memorandum, matris filiolum deuorantis, per id tempus istic contigit. Ipso autem die festo azymorum, XIIII Aprilis, quum Eleazarus, qui templum interius occupauerat, populo sacrificare volenti portas templi aperuisset, Ioannes temporis opportunitate vsus submittit cum populo de suis non paucos, qui sub veste gladiis occulte armati, et cum promiscua multitudine admissi Eleazarum cum suis inuadunt, interiusque templi septum cum multa Zelotarum cæde occupant: atque sic factio, quæ prius tripartita fuerat, ad duas rediit, Ioannis nimirum vnam, qui numero fuerunt 8400, Simonis vero alteram, quo cum erant decem millia hominum, et præterea Idumæorum quinque millia.

Titus autem propius ad mœnia accedens, iuxta turrem Psephinam castra ponit, et aggere propere iacto, ariete murum quatit, vique deiicit, et in vrbem perrupto priore muro, cedentibus intro Iudæis, irrumpit V. Non. Maias, atque totam septemtrionalem vrbis regionem, vsque ad Antoniam arcem et vallem Cedron, occupat. Quinto post die turri quadam secundi muri a plaga septemtrionali ariete concussa atque deiecta, vrbe noua inferiore potitur, a qua statim repulsus a Iudæis, quarto tamen post die eam rursus occupat, seque ad tertii muri oppugnationem accingit. Atque XII die Maii quatuor aggeres iaci iussit, duos ad Antoniam, qua templum, totidem ad Ioannis pontificis monumentum, qua superiorem ciuitatem capere se posse sperabat, et ad Antoniam quidem Ioannes, ad Ioannis autem monumentum Simon Romanis resistebat. Aggeribus illis XXIX die Maii perfectis per XVII dies, et murum iam quatere incipientibus Romanis, Ioannes acto ex Antonia cuniculo, alterum deiicit et succendit, Simon autem biduo post, irruptione ex vrbe

facta,

facta, duos aggeres sibi oppositos incendit, cum arietibus et machinis multis, adeoque et in ipsis castris Romanos Iudæi adgrediuntur, sed a Tito ab Antonia adueniente in vrbem compelluntur.

Aggeribus sic corruptis et incensis, visum est Tito nouos erigere, quibus oppugnaret ciuitatem, et muro vrbem circumdare, ne quis ex ea effugere posset, neue quid in eam inferri. Itaque tridui spatio vrbem muro circumuallauit, ambitu XXXIX stadiorum, additis per circumitum XIII castellis ambitum X sta diorum complectentibus. Vnde fames in vrbe inualuit, sæuissimeque grassata est, ita vt ea non plebs dumtaxat et populus passim occumberent, sed ipsi etiam seditiosi premerentur, tantusque fuit famie et lue pereuntium in vrbe numerus, vt a XIIII die Aprilis (quo cœpta est obsidio) ad Calendas Iulii, per vnam portam (referente quodam Mannæo transfuga, qui isti rei præerat) elata sint pauperum 115800 cadauera, quæ sumtu publico mercede numerata humabantur, præter eos qui a propinquis et familiaribus efferebantur, paullo post ab aliis transfugis cognitum est 94000 funerum portis esse elata: denique quum efferendis pauperibus sufficere amplius non possent, collatis et congestis in ingentes cumulos (in vacuis domibus) cadaueribus, ædes claudebant. Sepultura autem eorum, qui efferebantur, alia non erat, nisi quod de muris in subiectas valles ea proiiciebant, quibus valles sic compleuerunt.

Interim Simon intus cædibus et rapinis non abstinebat, nam Matthiam pontificem, cuius opera in vrbem admissus fuerat, proditionis insimulatum, quasi ad Romanos vellet transfugere, cum tribus filiis, aliisque sedecim ex nobilioribus populi indemnatos necauit, tantaque sæuitia grassatus est, vt Iudas quidam vnus ex ipsius præfectis, crudelitatem eius pertæsus agitauerit de tradenda Romanis turri quadam, cuius custodiæ præpositus erat, sed a Simone occupatus, cum decem eiusdem consilii sociis interfectus est. Ioannes autem in templo necessitate adactus res sacras, vasa aurea, argentea, templique sacram pecuniam, in proprium et profanum vsum conuertit, quin et sacrum oleum et vinum, sacrificiorum libaminibus dicata, militibus suis coactus est distribuere.

Titus autem conquisita vndique materia, et excisis ad XC vsque stadium lucis et arboribus omnibus, aggeres nouos magno labore intra dies XXI exstrui curauit, et circa Antoniam quidem quatuor, singulos a singulis Antoniæ arcis lateribus erexit, quos quum Ioannes timide, perturbate et frustra adgressus esset, a Romanis repulsus, Calendis Iulii arietem admouere cœperunt muro Antoniæ Romani, eoque concusso mox V die Iulii in Antoniam, frustra repugnantibus Iudæis, irrumpunt, indeque in templum refugientes Iudæos insequuntur; sed aliquamdiu repulsi Romani tandem post multam pugnam, XVII die Iulii (qua die in templo iuge sacrificium, ἐντελεχησμός, virorum qui illud curarent penuria, defecerat) frustra seditiosos per Iosephum Titus adhortatus ad deditionem faciendam, septimo post die admotis aggeribus, quorum materia a centesimo stadio comportabatur, et euersis Antoniæ fundamentis, ad templum vsque facilem efficiens adscensum, et per Antoniam irrumpens, porticus septemtrionalem et occidentalem exterioris septi templi occupat, quarum pars, quæ Antoniæ iungebatur, a Iudæis immisso igne incensa fuerat et diruta, pars altera biduo post a Romanis incenditur XXIIII die Iulii, Iudæis incendium non restinguentibus, sed serpere

finentibus, vt sic porticus ab Antonia omnino dirimerentur. XXVII autem die Iudæi rursus occidentem porticum ad pontem vsque, qui in xystum ducebat, exurunt, vnaque Romanos plurimos, qui in eam (refugientibus vltro Iudæis) adscenderant; postera vero die Romani septemtrionalem totam ad orientalem vsque incendunt.

Octauo autem die Augusti, quum nec arietibus pulsando interioris septi murum quidquam promoueret Titus, neque portarum fundamenta suffodiendo, propter lapidum magnitudinem et validam iuncturam, neque scalis in porticus adscendere potuissent Romani, Iudæis desuper fortiter repugnantibus, quod distulerat loci reuerentia motus, tandem necessitate coactus interioris septi templi portis ignem admoueri iussit, quibus incensis simul iunctæ illis porticus inflammantur, spectantibus et stupentibus Iudæis, nec incendium præ stupore prohibentibus, aut restinguere conantibus, totaque illa die, et sequenti nocte, arserunt porticus. Quumque cum ducibus decreuisset Titus templum ab incendio seruare, obtinere tamen id non potuit, die enim x Augusti, quum Romani, qui in exteriore templi septo excubabant, a Iudæis lacessiti impetum in eos fecissent, qui ignem interioris septi exstinguebant, eosque in ipsum templum compulissent, romanus miles, rapto ex incendio titione, a socio sublatus in humerum per fenestram auream ignem in domos seu cellas circa templum constructas a septemtrionali parte reiicit, quas corripiens statim ignis templum ipsum illis iunctum, (frustra Tito incendium restinguere militibus iubente) simul inflammat anno Vespasiani secundo, eodem mense, eodemque mensis die, quo prius a Nabuchodonozore fuerat incensum, annis MCXX mensibus VII diebus XV postquam primo fuerat a Solomone exstructum, annis vero DCXXXIX diebus XLV postquam secundo fuerat iussu Cyri (anno ipsius secundo) hortante Aggæo Propheta, constructum. Magna in porticibus, et circa altare, hominum strages facta est, dum seditiosi interim, impressione in milites romanos facta, primo in exteriorem porticum orientalem, atque inde in ciuitatem, se recipiunt.

Miserabilis istius templi et ciuitatis excidii multa fuere Iudæis prodigia et ostenta diuinitus missa, quibus tamen nequaquam se moueri passi sunt. Nam primo, Iesus quidam Anani filius, homo plebeius et rusticus, quadriennio ante Iudæorum a Romanis defectionem cœptumque bellum, in summa vrbis pace atque opulentia, Albino præside, die festo tabernaculorum repente (quasi ἐντϑεσιαζόμενος) cœpit exclamare, *Vox ab oriente, vox ab occidente, vox a quatuor ventis, vox in Hierosolymam et templum, vox in totum populum*, atque hæc diu noctuque clamitans et inculcans omnes ciuitatis vicos circumibat, horrendum *Væ Hierosolymis* perpetuo intonans: neque minis vllis aut verberibus plagisue, quibus excruciatus fuit ab Albino, deterreri potuit a proposito et incœpto, quin per annos septem et menses quinque continuos idem perpetuo inculcaret, donec obsidionis tempore, quum supra murum circumiens *Væ ciuitati ac populo, et templo* clamaret, subito lapis tormento emissus clamantem *Væ etiam mihi* oppressit. Deinde, ante bellum cometes, gladio similis, visus est annum totum vrbi imminere, tum et azymorum die festo, VIII Aprilis, hora noctis nona subito altare et templum lux tanta circumfulsit per dimidiam horam, vt clarus dies videretur. Item bos ad altare adducta agnum in medio templo enixa est. Porta etiam orientalis ænea, eaque grauissima, quum vix a 20 hominibus sub vesperam clausa fuisset, pessulisque ferratis crassissimis obserata, sponte hora noctis sexta patefacta est. Paucis autem post festum diebus, nempe XXVII die

Maii,

Maii, visi sunt paullo ante solis occasum currus, et acies armatæ, per aera in nubibus concurrere, ciuitatemque circumdare. Quin et pentecostes die sacro, nocte sacerdotes interius templi septum ad sacra celebranda ingressi, primo quidem motum strepitumque senserunt, mox vero subitam vocem audiuere clamantem, *Migremus hinc*. Sed ad hæc omnia Iudæi amentes cæcutiebant, et obsurdescebant, in propriam perniciem vltro ruentes, oraculo quodam ad bellum istud excitati, quo imperium orbis terrarum promittebatur cuidam, qui ex Iudæa tum temporis exoriturus esset; hoc enim illi ad se pertinere arbitrabantur, quum potius (ex Iosephi quidem sententia) ad Vespasianum spectaret, qui in Iudæa Romanorum imperator ab exercitu renuntiatus est.

Porro Titus expilato et incenso templo, signisque in orientali templi porta constitutis, peractoque istic sacrificio, Imperator ab exercitu proclamatur, moxque seditiosos, qui in superiorem ciuitatem confugerant, de ponte, quo templum ciuitati coniungitur super xystum, per interpretem ad deditionem cohortatus, quum recusarent se illius fidei committere, licet vitam illis indulgeret, postularentque vt sibi cum liberis et vxoribus vrbe in desertum exire liceret, indignatus Titus extremum illis denuntiat interitum, totamque inferiorem vrbem et Acram, quam occupauerat, iussit incendi. Superiorem autem ciuitatem in prærupto vndique loco sitam oppugnare cœpit, aggeribus XX die Augusti iaci cœptis, perfectisque VII die Septemb. machinas mœnibus admouet, perruptoque muro, et diffugientibus præ metu et consternatione tyrannis cum suis satellitibus, Romani VIII die Septemb. irrumpunt, omniaque ferro et flamma vastant.

Capta sunt in vrbis expugnatione toto belli tempore nonaginta septem millia hominum, perierunt in obsidione octoginta nouemmillia. Ex omnibus enim partibus Hierosolymam ad festum azymorum confluxerant Iudæi, vbi a Tito vrbem obsidione cingente conclusi, primo quidem, ob loci angustiam, pestifera lue, deinde etiam fame, consumti sunt. Tantam autem, duploque maiorem, solitam esse eo confluere hominum multitudinem, compertum est sub Cestio, iussu eius numeratis festo azymorum agnis paschalibus, quorum singulis absumendis deni, vt minimum, ex legis præscripto conuenire debent, sæpe etiam viceni conueniunt, numerata sunt autem tum temporis hostiarum 256 millia, ex quibus conficitur adfuisse festo 2700 millia hominum ab omni legali immunditia purorum.

Sic capta est a Tito Hierosolyma anno Vespasiani patris secundo, Septemb. die VIII quæ sexies in vniuersum capta fuit, bis autem euersa. Et capta quidem, at non euersa, fuit primo, ab Aegypti rege Asochæo; secundo, ab Antiocho Epiphane; tertio, a Pompeio; quarto, ab Herode et Sosio. Euersa autem primo fuit a Nabuchodonozore; secundo, a Tito Vespasiano. Condita fuerat primo a Melchisedeco rege Salem, dein aucta a Dauide rege. Euersa autem a Babyloniis fuit annis 1468, mensibus sex, ex quo primum condita fuerat, annis autem 477, mensibus sex, postquam a Dauide Chananæis fuerat erepta. A Tito vero Vespasiano euersa fuit annis 1179, postquam a Dauide occupata fuerat, a prima vero eius constructione ad vltimum eius excidium anni sunt 2177.

Capti sunt in cloacis latitantes tyranni duo, Ioannes et Simon, quorum ille perpetuis vinculis damnatus, iste triumpho adseruatus est, atque in eo necatus. In iisdem cloacis inuenta sunt duo millia hominum, qui vel fame contabuerant, vel mutuis vulneribus occubuerant, ne se Romanis dederent. Vrbem totam, et templum funditus euerti et complanari iubet. Titus,

tus,

[illegible]s, (eique de more induci aratrum,) excepta occidentali dumtaxat muri parte, turribusque tribus, Hippico, Phasaelo, et Mariamne, quas ob elegantiam, et fortitudinem insignem, voluit posteris relinqui [illegible]numentum magnificentiæ vrbis illius.

Ipse autem relicta Hierosolymæ decima legione, vt esset toti regioni præsidio, duodecimam, quæ infeliciter sub Cestio pugnauerat, tota Syria pellit, et ad Euphratem in Armeniæ confinio ablegat. Ipse cum V et XV legione Cæsaream venit, quo omnem prædam et manubias, captiuosque coegit, vbi et Beryti et Antiochiæ, et per omnes Syriæ ciuitates magna cum pompa exceptus, patris Vespasiani natalem imperii diem magnifice celebrauit.

Indeque per Iudæam et Hierosolymam v et xv legione comitatus in Aegyptum Alexandriam contendit, atque inde Romam nauigat, vbi omnium votis exceptus, summa cum pompa triumphum egit de Iudæa subacta: Templum Paci magnificentissimum a Vespasiano exstructum est, in quod pretiosissima quæque, et in toto orbe maxime visenda contulit et congessit, adeoque et templi Iudæorum vasa omnia et instrumenta aurea. Vela autem illa pretiosissima, quæ de templi portis pendebant, vna cum legis libro sacro, in palatio seruari iussit.

In Iudæam autem legatus missus est Lucilius Bassus, qui accepto a cereali exercitu, castellum Herodion cum præsidio deditione accepit, mox Machærunta, fortissimum castellum vltra Iordanem, oppugnat, tandemque capit. Ei postea mortuo succedit in administratione Iudææ Publius Sylua, qui inexpugnabilem prorsus arcem Massadam, ab Eleazaro Iudæ Galilæi nepote sicariorum duce occupata, tandem vi expugnat April. xv die, omnibus qui in ea erant arce sicariis, numero 960 cum vxoribus et liberis, Eleazari hortatu sese mutuis vulneribus ad vnum conficientibus, incensa prius cum omni supellectile arce, ne in Romanorum potestatem venirent. Atque ita omnes belli iudaici reliquiæ sublatæ sunt, totaque Iudæa est pacata. Sicariorum autem multi e Iudæa dilapsi, et in Aegyptum profugi Alexandriam veniunt, vbi Iudæos ad defectionem sollicitant, sed plebs a primariis persuasa in sicarios illos irruit, 600 eorum capit, quos Romanis tradit supplicio adficiendos, reliqui per Aegyptum et Thebas dilapsi capiuntur etiam, eaque de re monitus Cæsar iubet Lupo, Alexandriæ tum rectori, vt templum Iudæorum (quod in Aegypto olim ab Onia, summi pontificis fratre, exstructum fuerat) dirueret. Sed Lupus ablatis tantum quibusdam donariis templum claudere contentus fuit. At Paulinus, eius in administratione successor, ablatis omnibus donariis, foribus occlusis ita inaccessum fecit, vt ne vestigium quidem religionis istic remaneret, idque annis 343 postquam primo conditum fuerat.

F I N I S.

